باش مۇھەررىرى: خالىق سەئىدى

مەسئۇل مۇھەررىرى: تارىخىي مۇھەببەتلەر سەلسىلىسى

شىنجاڭ
تارىخ ماتېرىياللىرى

(32)

مەركىزى خەلق نەشرىياتى
كومپىيۇتېر بېسىلىپ كېچىكتى تۇ تاپ
كومپىيۇتېر تارىخ ماتېرىياللىرى ھەيئىتى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى (32)

جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ش ئۇ ئا ر كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللىرى ھەيئىتى

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى

(ئۈرۈمچى شەھىرى جىيەنجۇڭ كوچىسى 54 №)

شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى

شىنجاڭ شىنخۇا 2 - باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

فورماتى: 850×1168 1/32 مىللىمېتر

باسما تاۋىقى: 13.25، قىستۇرما ۋاراقى: 2

1992 - يىل 10 - ئاي 1 - نەشرى

1992 - يىل 10 - ئاي 1 - بېسىلىشى

تىراژى: 2.950 — 1

ISBN 7-228-02234-3/K·211

باھاسى: 3.50 يۈەن

(ئىچكى قىسىمدا تارقىتىلىدۇ)

مۇندەرىجە

نەزەرىيە تەتقىقاتى

«شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» خىزمىتىنى تېخىمۇ
ياخشىلاش توغرىسىدا بىرقانچە پىكىر 1
..... سەيپۇللايۇۋ

مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى

ئەنۋەرجاكۇللىنىڭ ئەسلەيمىز... لىۋ فېنشېك، ياك جېڭپېي، دۇك ياڭيۇ 38
ئابدۇراخمان ماموت تەرجىمىسى

ئىنقىلابىي كادىرشۇناسلىق

سۇۋېت چېگرىسىغا قېچىپ كىرگەن گومىنداڭ
قاچاقلىرىنى ئۆتكۈزۈۋېلىش ھەققىدە ئەسلىمە
..... ئابدۇكېرىم مەخموتوۋ 51

چاقىلىق دېھقانلىرىنىڭ قوزغىلىڭى ۋە تۇردى يېڭجاڭ توغرىسىدا ..... ئابدۇۋەلى روزى 62
ژۇجۇڭشىننىڭ چېگرا رايون سىياسىتى ۋە شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانلىقى ..... جىن شياۋشەن 90
ئاتىكەم ھۇسەين تەرجىمىسى

سودا - ئىقتىساد

ياڭ زېڭشىن دەۋرىدىكى شىنجاڭنىڭ سودا ئىشلىرىغا دائىر ئەھۋاللار ..... ئابلەت نۇردۇن 123
قەشقەر خەلقىنىڭ 1938 - يىلى ياپونىيا قارشى تۇرۇش ئۇرۇشىغا قىلغان بىر قېتىملىق ئىئانىسى 135
..... شېرىپ خۇشتار

پەن - تېخنىكا

ئازادلىقتىن ئىلگىرى شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا نەشر قىلىنغان گېزىت - ژۇرناللار ھەققىدە ئەسلىمە ..... ئىسمايىل ئەسقەرى 147
بېتىم مەزگىلىدىكى «مۇئەللىم» گېزىتى 182
..... مەمتىمىن نوروز
كۆچا ناھىيىسىنىڭ ئازادلىقتىن بۇرۇنقى مىللىي مائارىپ ئەھۋالى ..... ئىمىن مۇھەممەت 186

مائارىپ، ئەدەبىيات - سەنئەت

كۆچا ناھىيىسىنىڭ ئازادلىقتىن بۇرۇنقى مىللىي مائارىپ ئەھۋالى ..... ئىمىن مۇھەممەت 191
گۇما ناھىيىسىدە پەننىي مائارىپنىڭ يولغا قويۇلۇشى ... 221
..... ماموت سدۇئلا
ئازادلىقتىن ئىلگىرى شىنجاڭدا تەسىس قىلىنغان يېڭى مەكتەپلەرنىڭ مەكتەپ شېئىرلىرى 248
..... ئابدۇساتتار ھامىدىن

ئۇمۇر خاتىرلىرى

ياشلىق پائالىيەتلىرىمدىن ئەسلىمە 258
..... ئابدۇقادىر ئەيدۇللايوۇ

تارىخىي شەخسلەر

يولداش ئەسئەت ئىسھاقوۋنى ئەسلەيمەن 330
..... ئابلىمىت ھاجىيوۇ
پود پولكوۋنىك يۈسۈپجان ياسنوۋنىڭ ھاياتى توغرىسىدا ..... شېرىپ خۇشتار 344
ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ۋەتەنپەرۋەر ئوغلانى م.ئوغۇز ھەمرائى توغرىسىدا ..... ۋارىسجان رەھىم 370
شىنجاڭنىڭ يېڭى مائارىپ تارىخىدىكى تۇنجى ئايال ئوقۇتقۇچى رائىلە ..... ئىسلامجان سابىت 376

目　录

关于进一步搞好《新疆文史资料选辑》的几点意见……
赛甫拉也夫
忆安尼瓦尔·贾库林同志……
刘奋生，杨正培，董仰宇
关于引渡逃入苏境的国民党残余情况的回忆……
阿布都克里木·玛合木托夫
关于解放前库车县民族教育的情况……
伊明·穆汉麦德
关于在皮山县新式教育的发展……
玛木特·赛都拉
解放前新疆新型学校的校歌……
阿布都萨塔尔·哈米丁
忆我的青年生涯……
阿布都哈德尔·艾拜都拉也夫
忆艾斯海提·伊斯哈科夫同志……
阿布列米提·哈吉也夫
关于优素福江·亚森诺夫上校……
谢力夫·霍希塔尔
记维吾尔族的爱国主义者——乌古兹·海米拉伊……
瓦列斯江·热依木
记新疆新教育史中的女教师——热依拉……
斯拉姆江·沙比特
关于若羌农民起义和图尔迪营长……
阿布杜瓦力·鲁兹
吴忠信的边疆政策及其在新疆的统治……
金绍先
杨增新时期新疆经贸的有关情况……
阿不来提·奴尔东

باۋۇدۇن تۇرددىنىڭ خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتىپىدە ئوقۇغانلىقى
توغرىسىدا ئەسلىمە ..... ئىبراھىم سايىت 380

يۇرت تارىخىدىن

تاراتقۇرۇك يېزىلىرىنىڭ يۇرت بولۇش تارىخى 386
ھەمدۇللا ئىسمايىل .....

چوڭ ۋەقەلەرخاتىرىسى

شىنجاڭنىڭھازىرقى زامان تارىخىدىكى چوڭ ۋەقەلەر — 492
خاتىرىسى ..... تۇرغۇن ئۆمەر تەرجىمىسى

喀什民众在1938年的一次抗日募捐活动……
谢力夫·霍希塔尔
解放前在新疆各地出版的报刊、杂志……
伊斯玛依列·艾斯喀尔
关于在和谈时期的《穆爱列姆》报……
麦麦提依敏·努鲁兹
关于在库车县的电影放映工作……
侯赛因·喀斯姆
忆巴吾东·吐尔迪在黄埔军校……
依不拉音·萨依特
关于伊吾县的发展情况……
海福杜拉·伊斯玛依列
新疆现代史记片断……

«شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» خرمتىنى تېخىمۇ ياخشىلاش توغرىسىدا بىرقانچە پىكىر

سەيپۇللا يوۋ

1981 - يىلى «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنىشقا باشلىنىپ، مەدەنىيەت ساھەسىدە زور خۇشاللىق بولغانىدى. ئون يىللىق جەريانىدا بۇ كىتاب جەمئىي 30 سان نەشر قىلىنىدى؛ ئۇرغۇنلىغان تارىخ ماتېرىياللىرى ئېلان قىلىنىپ، خەلقنى ئۆز تارىخى بىلەن تونۇشتۇرۇش ۋە تەربىيىلەش جەھەتتە غايەت چوڭ رول ئوينىدى. بۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» نى بۇنىڭدىن كېيىن تېخىمۇ مەزمۇنلۇق ۋە سۈپەتلىك نەشر قىلىش زۆرۈر بولۇپ قالماي، يەلكى تارىخنى قۇتقۇزۇپ قېلىش، ئەڭ مۇھىمى خەلقنى بولۇپمۇ ياشلارنى تەربىيىلەشتە غايەت زور ئەھمىيەتكە ئىگە.

بۇ خىزمەت بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان يولداشلار ئون يىللىق خىزمەت ئەمەلىيىتى جەريانىدا خېلى نۇرغۇن ياخشى تەجرىبىلەرنى ھاسىل قىلدى. ئۇلارنىڭ تەجرىبىلەرنى ئۇزلۇكسىز يەكۈنلەش ئاساسىدا، بۇنىڭدىن كېيىنكى خىزمەتلەرنى

تېخىمۇ ياخشى ئىشلەپ كېتىدىغانلىقىغا تامامەن ئىشىنىمەن.
شۇنداق بولسىمۇ، «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» نى نەشر قىلىش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان يولداشلارنىڭ پايدىلىنىشىنى نەزەردە تۇتۇپ، بىر كىتابخان سۈپىتىدە ھېس قىلغان بەزى پىكىرلىرىمنى ئوتتۇرىغا قويىماقچىمەن.

تارىخىي ماتېرىياللارنى توپلاش خىزمىتىگە يۈكسەك دەرىجىدە ئەھمىيەت بېرىش ھەمدە ئۇنى داۋاملىق چىڭ تۇتۇپ ياخشى ئىشلەش لازىم

تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش، «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» نى تېخىمۇ مول مەزمۇنلۇق ۋە سۈپەتلىك نەشر قىلىش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن شىنجاڭ تارىخىغا ئائىت ماتېرىياللارنى توپلاش خىزمىتىگە يۈكسەك دەرىجىدە ئەھمىيەت بېرىش ھەمدە ئۇنى زور كۈچ سەرپ قىلىپ، داۋاملىق چىڭ تۇتۇپ ياخشى ئىشلەش كېرەك. شۇنى چۈشىنىش لازىمكى، تارىخىي ماتېرىياللارنى كەڭ كۆلەمدە ئەتراپلىق توپلىغاندىلا ئاندىن ئۇنى رەتلەش، تەتقىق قىلىش ۋە نەشر قىلىشقا ئىمكانىيەت يارىتىلىدۇ.

ھەممىمىزگە مەلۇمكى، تارىخنى خەلق يارىتىدۇ، شۇنداقلا تارىخنى ئاخىرقى ھېسابتا يەنىلا خەلق يازىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن تارىخىي ماتېرىياللارنى توپلاشتا، تارىخىي دەۋرلەردىكى ئەكسىيەتچى ھۆكۈمران سىنىپلار يېزىپ قالدۇرغان ھۆججەت - ماتېرىياللارنى توپلاپ تەتقىق قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، خەلق ئاممىسىدا ساقلىنىۋاتقان تارىخىي ماتېرىياللار ۋە ھۆججەتلەرنى، شۇ دەۋردە تارىخىي ۋەقەلەرگە بىۋاسىتە قاتناشقان گۇۋاھچىلارنىڭ ئەسلىمىلىرىنى، تارىخىي ۋەقەلەرگە دائىر تەپسىلىي ئەھۋاللاردىن خەۋەردار كىشىلەر يازغان ماتېرىياللارنى ھەمدە شۇلار ئاغزاكى سۆزلەپ بەرگەن ئەھۋاللارنى توپلاشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىش، شۇ ئارقىلىق تارىخىي ماتېرىياللارنى ئەتراپلىق، تولۇق ۋە ھەقىقىي توپلاشنى قولغاكەلتۈرۈش لازىم.

شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقى باشقا خەلقلەرگە ئوخشاشلا ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلارغا قارشى ئېگىلمەيدىغان سۈنمايدىغان كۈرەش قىلىدىغان شانلىق ئەنئەنىگە ئىگە. ئازادلىقتىن بۇرۇن شىنجاڭدا ئەكسىيەتچى ھۆكۈمران سىنىپقا قارشى كۆپ قېتىم قوراللىق قوزغىلاڭ ۋە ھايات - ماماتلىق ئىنقىلابىي كۈرەشلەر بولۇپ ئۆتكەن، بولۇپمۇ مۇشۇ ئەسىرنىڭ 30 - ۋە 40 - يىللىرىدا شىنجاڭدا بولۇپ ئۆتكەن تارىخىي ۋەقەلەر ئازدەمەس. 30 - يىللاردا قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى باشلاندىن كېيىن شىنجاڭنىڭ كۆپ جايلىرىدا قوراللىق قوزغىلاڭلار كۆتۈرۈلگەن بولسىمۇ، بۇ ھەقتە يېزىلغان ماتېرىياللار كۆپ ئەمەس. ئازادلىقتىن بۇرۇن خەلق ئاممىسى ئىچىدىكى ئۇرغۇن ئەھۋاللارنى ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلار بىلەلمىگەنىدەك، ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەتنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى ئۇرغۇن ئەھۋاللاردىنمۇ كەڭ خەلق ئاممىسى خەۋەردار بولالمايتتى. بولۇپمۇ يەرلىك ئاز سانلىق مىللەت خەلقلىرىنىڭ خەۋەردار بولۇشى تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. تارىخىي دەۋرلەردىكىلا ئەمەس، ھەتتا يېقىنقى يىللاردىكى مەسىلەن: ياڭ زىڭشىن، جىن شۇرېن، شېڭ شىسەي، گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىللەردىكى ئىچكى ئەھۋاللارنىڭ كۆپ تەرەپلىرىدىنمۇ خەۋەرسىز. شۇنىڭدەك ئەينى يىللاردا شىنجاڭدا ئون نەچچە مىللەت ياشىغانلىقتىن،

هەرقايسى مىللەتلەر ئۆچىدىمۇ ئۆزىگە خاس ئىش ۋە سەرگۈ-
زەشتىلەر، تارىخىي ۋەقەلەرمۇ ئاز ئەمەس. دېمەك، ھەرمىللەت
خەلقى ئۆچىدە توپلاشقا تېگىشلىك تارىخىي ماتېرىياللار
ئىنتايىن كۆپ. بۇنىڭ ئاچقۇچى تارىخىي ماتېرىياللارنى
توپلاش خىزمىتىگە كۆڭۈل قويۇپ ئەستايىدىل ياخشى ئىش-
لەشتە. بۇنىڭ ئۈچۈن، بىرىنچىدىن، تۇرلۇك شەكىل، خىلمۇ
خىل ئۇسۇللارنى قوللىنىپ، تەشۋىقات خىزمىتىنى كۈچەيتىپ،
تارىخىي ماتېرىياللارنى توپلاش خىزمىتىنىڭ مۇھىم ئەھمىيە-
تىنى، تارىخىي ماتېرىياللارنى ساقلاۋاتقان، تارىخىيۋەقەلەرنى
باشتىن كۆچۈرگەن ياكى تارىخىي ۋەقەلەردىن خەۋەردار كىشى-
لەرنىڭ ئۆزى ساقلاۋاتقان تارىخىي ماتېرىياللارنى ۋە ئۆزى
بىلىدىغان ئەھۋاللاردىن پېزىلغان خاتىرە ۋە تارىخىي ماتېرە-
ياللارنى ئوتتۇرىغا چىقىرىش بىلەن تارىخىي ماتېرىياللارنى
توپلاش خىزمىتىگە يېقىنلىدىن ياردەم بېرىش مەسئۇلىيىتى
بارلىقىنى ھەممە ئادەمگە تونۇتۇش؛ شۇ ئارقىلىق ھەممە ئادەم
تارىخىي ماتېرىياللارنى توپلاش خىزمىتىگە كۆڭۈل بۆلىدىغان،
ئۇنى قوللايدىغان ۋە ئۇنىڭغا ئاكتىپ قاتنىشىدىغان بىر خىل
ئىجتىمائىي كەيپىياتنى شەكىللەندۈرۈش لازىم. ئىككىنچىدىن،
نۇقتىلىق كىشىلەرگە بولغان سىياسىي ئىدىيىۋى خىزمەتنى
ياخشى ئىشلەپ، ئۇلار بىلەن قايتا - قايتا سۆھبەتلىشىش،
ئۇلارغا ئىلھام بېرىش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئىدىيىۋى ئەندىشە-
لىرىنى تۈگىتىشكە، چېكىدىن ئاشقان سولچىل ئىدىيىنىڭ
تەسىرىدىن قۇتۇلۇشىغا ياردەم بېرىش لازىم. ئۇلارغا
نېمە بولسا شۇنى يېزىپ بېرىشنى، قانچىلىك بولسا شۇنچىلىك
يېزىپ بېرىشنى، بىلگەنلىرىنى قالدۇرماي يېزىپ بېرىشنى،
ئەينەن يېزىپ بېرىشنى تەشەببۇس قىلىش كېرەك. ئۆزى يېز-
ىشتا قىيىنچىلىقى بارلارغا ھەر تەرەپلىمە ياردەم بېرىش،

ھەتتا ئۇلارنى سۆزلىتىپ ۋەكالىتەن يېزىپ بېرىش ئۇسۇلىنى
قوللىنىش لازىم. ئازادلىقتىن بۇرۇن شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت
خەلقلىرىنىڭ ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا قاتنىشىش، ھاكىمىيەت
ئىشلىرىنى مۇھاكىمە قىلىش ھوقۇقىدىن ئېغىز ئېچىش زادىلا
مۇمكىن ئەمەس. شۇ سەۋەبتىن، خەلق ئىچىدىكى ئەھۋاللارنىڭ
شۇ چاغدىكى ھۆكۈمرانلار گۇرۇھىنىڭ تارىخىي ماتېرىياللىرىدا
ياكى ھۆكۈمران شەخسلەرنىڭ ئەسلىمىلىرىدە ئەينەن ئەكس
ئېتىشى زادىلا مۇمكىن ئەمەس، ئەلۋەتتە. شۇڭا، بۇ جەھەت-
تىكى ئەھۋاللاردىن خەۋىرى بار كىشىلەردىن ماتېرىيال توپلاشقا
ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىش، ئۇلار تەمىنلىگەن ماتېرىياللارنىڭ
پەقەت ئاز - تولا ئەھمىيىتى بولسىلا ئۇنى توپلاش، بۇ
ماتېرىياللارنىڭ مەگگۇلۇك يوقلىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش
كېرەك. ئۈچىنچىدىن، كەسپىي تايانچىلەرنى سەپلەشكە ۋە تەر-
بىيىلەپ يېتىشتۇرۇشكە ئەھمىيەت بېرىپ، تارىخىي ماتېرىيال-
لارنى توپلاش خىزمىتىنىڭ ئۆڭۈشلۇق داۋاملىشىشىنى كاپالەت-
لەندۈرۈش لازىم. تۆتىنچىدىن، توپلانغان تارىخىي ماتېرىياللارنى
تەرجىمە قىلىش خىزمىتىنى كۈچەيتىش يەنى مىللىي ئاپتونوملار
يازغان تارىخىي ماتېرىياللارنى خەنزۇچىغا، خەنزۇ ئاپتونوملار
يازغان تارىخىي ماتېرىياللارنى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىش
ئارقىلىق ئۆزئارا تونۇقلاش، سىلىشتۇرۇش ۋە دەللەشنى ئىشقا
ئاشۇرۇپ، تارىخىي ماتېرىياللارنى ئەتراپلىق توپلاپ، ئەتراپ-
لىق چوڭقۇر تەھلىل قىلىپ، توغرا يەكۈن چىقىرىشقا ئىمكانى-
يەت يارىتىش لازىم.

بولۇپمۇ ئۆزئارا تەرجىمە قىلىش، سىلىشتۇرۇش ۋە دەلىل-
لەشنىڭ ئەھمىيىتى بەك زور. چۈنكى، بەزى تارىخىي مەسىلىلەر
تۇغرىسىدا خەلق ئىچىدىكى ماتېرىياللار بىلەن ئەسلىمە
ماتېرىياللار ئوتتۇرىسىدا ئوخشاشمايدىغانلار بار. ئەگەر ئۆزئارا

تەرجىمە قىلىپ، سېلىشتۇرۇپ تەتقىق قىلىنمايدىغان بولسا، بىر قىسىم مەسىلىلەر توغرا بايان قىلىنماي قالىدۇ. بۇ ھەقتە تۆۋەندىكى مىساللارنى كۆرسىتىشكە بولىدۇ:

1933 - يىلى تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭى بولغاندا، قۇمۇل تەرەپتىن ماشىمىك 30 نەچچە ئەسكەر بىلەن پىچانغا چىقىپ: «خوجىنىياز ھاجى قۇمۇلدىن چىقتى» دەپ يالغان خەۋەر تارقاتقانلىقتىن، ئۇچ ناھىيە خەلقى قوزغىلىپ كەتكەن؛ ماشىمىك، مەھمۇت مۇھىتى باشلىق ئۇچ ناھىيە خەلقى ئۆلكە ئەسكەرلىرىگە قارشى جەڭ قىلغان بولسىمۇ، لېكىن بۇلار شېڭ زىخۇي ئەسكەرلىرىدىن مەغلۇب بولۇپ قاراشەھەرگە چېكىنىپ كەتكەن تارىخىي رېئاللىق بار. ئەمما، بۇ جەريانىنى بىرتارىختا: «.....ماشىمىك، مەھمۇت موھىتلەر مەغلۇب بولۇپ قۇمۇل تەرەپكە يۆتكىلىپ، شەرقتىن كېلىۋاتقان خوجىنىياز ھاجى بىلەن ئۇچراشتى» دەپ يازغان. بۇنداق ئىش زادى بولمىغان. يەنە بىر تارىختا: «...ماشىمىك پىچاندا يولۇاس، خوجىنىيازلار بىلەن كۆرۈشتى..... ماشىمىك پىچاندا يولۇاس، خوجىنىيازلار بىلەن بىرلىشىپ ئۇرۇش قىلىپ، يەرلىك خەلقنى ھەركەتلەندۈرۈپ، شەھەرگە ھۇجۇم قىلىپ جايلارنى ئىگىلەپ، كۆپ قېتىم غەلىبە قازاندى.....» دەپ يازىدۇ. بۇنداق ئىشمۇ زادى بولمىغان؛ ماشىمىك پىچانغا چىققاندا يولۇاس، خوجىنىيازھاجىلار قۇمۇلدىن تۇرپان تەرەپكە چىققان ئەمەس، قانداقتۇر بىرلەشمە قوماندانلىق شتابى قۇرۇپ بىرلىكتە جەڭ قىلغان ئىشمۇ مەۋجۇت ئەمەس.

يەنە بىر مىسال: بەزى تارىخ ماتېرىياللىرىدا «33 - يىلى جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى چەت ئەلدىن سېتىۋالغان 2000 تال ئون ئاتار مىلتىق ۋە × × × ساندۇق ئوق دورا-لارنى خوتەن قوزغىلاڭچىلىرى يول توسۇپ قولغا چۈشۈرۈ-

ۋالدى...» دەپ يازىدۇ. ئەمما، يەرلىك خەلق ۋە مىللىي ئاپتورلار بۇ ھەقتە ھېچقانداق ئۇچۇر بەرمەيدۇ، ھەتتا ھېچنەرسە بىلمەيدۇ. ئەمەلىيەتتە 33 - يىلى جەڭلەرگە قاتناشقان خوتەن پىدائىيلىرىنىڭ قولىدا ئون ئاتار مىلتىقلار يوق دېيەرلىك ئىدى. ئۇلاردا قارا مىلتىق (پالۋان مىلتىقى)، بەردەڭگى قاتارلىق مىلتىقلار بولغاندىن باشقا، تولىسى قىلىچ، چوماق، نەيزىلەر بىلەن قوراللانغان. بۇ مىسال شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى، «ئوردا ماتېرىياللىرى» نى بىردىنبىر توغرا ماتېرىيال، دەپ قارىماي، ئىمكان قەدەر خەلق ئىچىدىكى ماتېرىياللارنى توپلاشقا، تەتقىق قىلىشقا كۆڭۈل بۆلۈش مۇھىم. شۇنداق قىلغاندىلا، ئۆزئارا تولۇقلاش، سېلىشتۇرۇش، دەللىلەشنى ئىشقا ئاشۇرۇپ، تارىخىي ماتېرىياللاردىن توغرا يەكۈن چىقىرىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولغىلى بولىدۇ. خەلق ئىچىدىن توپلانغان ماتېرىياللار يا كى ئەسلىمىلەر بولسۇن، ھەممىسىنى تەكشۈرۈپ تەتبىق قىلماستىنلا، توغرا دەپ قاراش مۇمكىن ئەمەس، ئەلۋەتتە. ئەسلىمە تارىخ ئەمەس، تارىخى ماتېرىيال بولالايدۇ، دېگەنلىكنىڭ ئۆزىمۇ ئەسلىمىلەرنى تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلىش لازىملىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. بەزى ئەسلىمىلەر ئېلان قىلىنغاندا، جەمئىيەتتە «ئەسلىمە يېزىش ئۆزىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن ئىكەن» دېگەندەك گەپ - سۆزلەر پەيدا بولدى. ئەمەلىيەتتە،بۇنداق ئەھۋالنى يوق دەپ ئېيتالمايمىز. مەسىلەن، يولۇاس 50 - يىلى شىنجاڭدىن قېچىپ تەيۋەنگە بېرىۋېلىپ، كېيىنكى كۈنلىرىدە بىر پارچە ئەسلىمە يازغانلىقى مەلۇم، ئەسلىمىدە يولۇاس ئۆزىنى «قۇمۇلدىن نەنجىڭگە ئەھۋال مەلۇم قىلىش (خۇيباۋ قىلىش) قا مېڭىپ»، گەنسۇدا ما جۇڭيىڭغا ئۇچرىشىپ، مەسلىھەت بويىچە نەنجىڭگە بارماي، ما جۇڭيىڭ بىلەن شىنجاڭغا قايتىپ چىققانلىقىي يېزىلغان. ئەمەلىيەت ھەرگىز ئۇنداق

ئەمەس. ئەينى ۋاقتتىكى ئەھۋالدىن خەۋەردار كىشىلەر مەسـ
لىگە ئۇنداق قارىمايدۇ. ئەينى ۋاقتتىكى قۇمۇل دېھقانلار
قوزغىلىڭىدا خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئىناۋىتى كۆتۈرۈلۈپ، قوزغـ
لاڭچىلارنىڭ ئاساسلىق رەھبىرى بولۇپ قالغانلىقتىن، يولۋاس
ئۆز شاپائەتچىسى ما جۇڭيىڭنى چاقىرىپ چىقىش ئۈچۈن ئەۋ
شىگە بارغان، لېكىن ما جۇڭيىڭ شىنجاڭ ۋەزىيىتىنى بىلمىگەنـ
لىكتىن، شىنجاڭغا چىقىشقا جۈرئەت قىلالماي، يولۋاسقا 30
ئەسكەر قوشۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭ ئەھۋالىنى ئىگىلەپ خەۋەر
ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇغان. دەل شۇ چاغدا قارا شەھەر تەرەپتىن
مەۋسۇلباي باشلىق ئۇچ كىشى ماشىنىڭ ۋە مەھمۇت مۇھىتى
نامىدىن ماجۇڭيىڭنى تەكلىپ قىلىپ چىقىشقا گەنسۇغا بارغان.
يولۋاس بۇلار بىلەن يول ئۈستىدە ئۇچرىشىپ، ئۆزىنىڭ شىنـ
جاڭغا كېلىپ ئەھۋال ئىگىلەش ۋەزىپىسىنىڭ ھاجىتى قالمىغانـ
لىقىدىن، ئۇلار بىلەن بىللە ما جۇڭيىڭنىڭ يېنىغا قايتىپ
كەتكەن. پاكىت شۇنداق ئىكەن، ئۇ نېمە ئۈچۈن ئەنجىگە
ئەھۋال دوكلات قىلىش ئۈچۈن ماڭدىم دەپ يازىدۇ. چۈنكى،
يولۋاس بۇ ئەسلىمىنى تەيۈەندە يازغانلىقتىن، ئۆزىنىڭ ئەنجىڭ
ھۆكۈمىتىگە ئەزەلدىن سادىق ئىكەنلىكىنى يەنە بىر قېتىم نا-
مايان قىلىش يەنى ئۆزىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن شۇنداق يازغان.
يولۋاسنىڭ ئەسلىمىسىدە مۇنداق يالغانچىلىقلار، «ئۆزىنى كۆر-
سىتىش» تەك ئەھۋاللار ئاز بولمىسا كېرەك. بۇنىڭدىن باشقا،
ئايرىم ئەسلىمىلەردىمۇ ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن بولمىغان ھالـدا
ئۆزىنى گەۋدىلەندۈرگەن ياكى ئۆزىنى «ئالدىن كۆرەر» قىلىپ
كۆرسىتىشتەك ناچار ئىستىللار مەۋجۇت، بۇ ھەقتە بەزەن ئىنـ
كاسلارمۇ يوق ئەمەس. ئەسلىمە «ئۆزىنى گەۋدىلەندۈرۈش»
ياخشى ئىستىل ئەمەس، شۇنداقلا «ئۆزىنى گەۋدىلەندۈرۈش»
بولۇپ قالامدىكەن دەپ،ئەمەلىي ئەھۋالنى يازماسلىقمۇ توغرا ئە-

مەس. پاكىتقا ھۆرمەت قىلىشىپ ئەمەلىي ئەھۋال ئەينەن يېزىلسا،
كەڭ خەلق ئاممىسى ئۇنى توغرا چۈشىنەلەيدۇ.
شۇنىمۇ تەكىتلەپ قويۇش زۆرۈركى، تارىخ ماتېرىياللىرىنى
توپلاشتا ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشلەرنىڭ رولى چوڭ بولىدۇ.
بىرقانچە يىلدىن بۇيان ناھىيىلىك، شەھەرلىك سىياسىي
كېڭەشلەردە قۇرۇلغان تارىخى ماتېرىياللار ئىشخانىلىرى ئۆز-
جايلىرىنىڭ تارىخىي ماتېرىياللىرىنى توپلاش، رەتلەش،
تەتقىق قىلىش ۋە ئېلان قىلىش جەھەتتە نۇرغۇن خىزمەتلەرنى
ئىشلىدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى «تارىخ ماتېرىياللىرى» دىن
بىرقانچە سان نەشر قىلىپ، باشقىلارنىڭ ئالدىدا كېتىۋاتماقتا.
قالغان جايلارمۇ شۇلاردىن ئۆگىنىپ، بۇ جەھەتتىكى خىزمەت-
لەرنى چىڭراق تۇتۇپ ياخشى ئىشلىشى لازىم. بۇمۇ شىنجاڭ-
نىڭ تارىخىي ماتېرىياللىرىنى توپلاشتا كەم بولسا بولمايدى-
غان بىر مۇھىم تەرەپ ھېسابلىنىدۇ.

تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىدە ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەشنى پىرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇش كېرەك

تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىدە راستچىل بولۇش ئەڭ مۇھىم مەسىلە. جۇ ئېنلەيي زۇڭلى تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتى توغرىسىدا: «راست بولۇش، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش كېرەك» دەپ يولىيورۇق بەرگەنىدى. راست بولۇش - پاكىتقا سادىق بولۇش دېگەنلىك، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەشمۇ پاكىتقا ھۆرمەت قىلىش ۋە سادىق بولۇش دېگەنلىك بولىدۇ. ھەرقانداق تارىخىي ماتېرىياللارنى ۋە ئەسلىمىلەرنى

يېزىش ۋە ئېلان قىلىشتا، پاكىتقا سادىق بولۇش، پاكىتقا ھۆرمەت قىلىش پرىنسىپىغا خىلاپلىق قىلىشقا بولمايدۇ، بۇ پرىنسىپقا خىلاپلىق قىلغانلىق ماھىيەتتە تارىخنى بۇرمىلىغانلىق بولىدۇ. پاكىتقا سادىق بولۇش، پاكىتقا ھۆرمەت قىلىشتىن يەنى ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش پرىنسىپىدىن چەتلەپ يېزىلغان ھەرقانداق تارىخنىڭ ياكى ئۇنىڭدىن چىقىرىلغان تارىخنى يەكۈننىڭ ھېچقانداق تەرىپىۋى ئەھمىيىتى بولمايدۇ، ئۇ قاچانلا بولمىسۇن بىر كۈنى ھامان ئاغدۇرۇلۇپ كېتىدۇ. تارىخنى ماتېرىياللار خىزمىتىدە بۇ نۇقتىنى ھەرگىزمۇ ئەستىن چىقىرىپ قويماسلىق كېرەك.

ھازىرقى تارىخنى ماتېرىياللارنىڭ ئاساسى بولغان ئەسلىمە ماتېرىياللار ئادەتتە ئەينى زامانىدىكى تارىخنى ۋەقەلەرنىڭ گۇۋاھچىلىرى بولغان پېشقەدەم يولداشلارنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى، كۆرگەنلىرى ياكى ئاڭلىغانلىرى ئاساسىدا يېزىلىدىغان بولغاچقا، بىر كىشىنىڭ بىلىدىغانلىرى ھامان چەكلىك بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئادەملەر ياشىغانسېرى ئۇنىڭ ئەستە قالدۇرۇش ئىقتىدارىمۇ تۆۋەنلەپ كېتىدۇ. شۇڭلاشقا، يېزىلغان ئەسلىمەرنىڭ ھەممىسىنىلا پاكىتقا ئۇيغۇن، دوغرا دەپ كەتكىلى بولمايدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، تارىخنى ماتېرىياللارنى تەتقىق قىلىش ۋە ئۇنىڭدىن يەكۈن چىقىرىشتا ئوخشاش بولمىغان كۆز قاراشلار مەۋجۇت بولىدۇ. ئىلمىي مۇھاكىمىگە ياتىدىغان مەسىلىلەردە ئوخشاش بولمىغان كۆز قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويۇش، پاكىت كۆرسىتىپ داۋالى سۆزلەش، مۇنازىرىلىشىش ئارقىلىق تونۇشنى بىرلىككە كەلتۈرۈش لازىم. لېكىن، بەزى ئاپتورلار ئۆز مەيدانىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچراپ، ئەسلىمە يېزىش بىلەن پاكىتنى، تارىخنى بۇرمىلاشقا ئۇرۇنسا، ئەلۋەتتە توغرا بولمايدۇ؛ توغرا بولمىغانىكەن، ئۇنىڭغا پىكىر بېرىش ۋە

تۆزىتىشكە توغرا كېلىدۇ. «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» نى تەشىر قىلىش جەريانىدا، تەھرىر بۆلۈمىدىكى يولداشلار شەيئى لەرگە بىرىنىڭ ئىككىگە بۆلۈنۈشى بويىچە مۇئامىلە قىلىش، تارىخ تەتقىقاتىغا دائىر مەسىلىلەردە ئوخشاش بولمىغان كۆز قاراشلارنىڭ مەۋجۇت بولۇشىغا ئىلمىي ئاساستا مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىشقا يول قويۇشتەك ياخشى ئىستىللارنى جارى قىلدۇرۇپ كەلدى. ئەمما، 10 يىلدىن بۇيان ئېلان قىلىنغان ئەسلىمەرنىڭ بىرەرسىدىمۇ مەسىلە يوق، ئۇنىڭ ھەممىسى تارىخقا، پاكىتقا ئۇيغۇن دەپ كەتكىلىمۇ بولمايدۇ. مەسىلەن، 1947 - يىلى 7 - ئايلاردا تۇرپان، پىچان ۋە تۇقسۇن ئۇچ ناھىيە خەلقلىرىنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرگەنلىكىدىن ئىبارەت تارىخنى ۋەقە توغرىسىدا بىرقانچە ئەسلىمە ۋە ماقالىلەر يېزىلدى. بەزەن ماقالىلەر توغرىسىدا غۇلغۇلا ۋە پىكىر لەرمۇ پەيدا بولدى. تا ھازىرمۇ بەرەر سورۇندا بۇ ھەقتە گەپ - سۆز بولۇپ قالسا، ئاشۇ قوراللىق قوزغىلاڭغا قاتناشقان ياكى شۇ چاغدىكى ئەھۋاللاردىن خەۋىرى بار كىشىلەرنىڭ ھەممىسىلا بەزەن ئەسلىمەرنىڭ توغرا يېزىلمىغانلىقىنى، ئاشۇ قوراللىق قوزغىلاڭ كېلىپ چىقىش توغرىسىدىكى بەزەن ئەھۋاللارنىڭ بايان قىلىنىشى پاكىتقا ئۇيغۇن ئەمەسلىكىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈۋاتىدۇ. ئۇچ ناھىيە ئىنقىلابىنى «ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ بىر قىسمى» دېگەنلىك ھېچۋاقىتتا، ئۇچ ناھىيە قوزغىلىڭىنى ئۇچ ۋىلايەت تەشكىللىدى ۋە رەھبەرلىك قىلدى، دېگەنلىك ئەمەس.

تۇرپان قاتارلىق ئۇچ ناھىيىدىكى بەزەن ياشلارنىڭ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش توغرىسىدا تەلەپ قويۇپ ئۇرۇمچىگە بىر قانچە قېتىم كەلگەنلىكى راست، ئەمما ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ ئۇلارغا «11 مادداىلىق بەتتىم» بويىچە ئىش قىلىش كېرەكلىكى توغرى

سىدا خىزمەت ئىشلەپ، ئۇلارنى توسۇغانىدى. شۇنىڭدەك، تۇرپان دىموۇ بىر قىسىم ياشلار تەشكىللىنىپ بىرقانچە قېتىم قوزغىلاڭ كۆتۈرمەكچى بولغاندا، تۇرپان ھاكىمى ئابدۇراھمان مۇھىتى ئۇلارنى توسۇپ تەنقىد قىلغان. ھەتتا بىر قېتىم قوراللىق بىرقانچە ياشلار «ئۇرۇمچىدىن ئىنقىلاب قىلغىلى كەلدۇق» دەپ تاغ تەرەپتە ھەربىكەت باشلىغاندا، تۇرپان ھاكىمى ئابدۇراھمان ئۇلارنى تۇرپاتقا كەلتۈرمەي توسۇپ، ھەمدەن كېرىم (ھازىر پىلان كومىتېتىنىڭ دەم ئېلىشقا چىققان كادىرى) باشلىق بىر قانچە قوراللىق ساقچىلارنى تاغقا چىقارغان. ئىككى ئوتتۇرىدا ئوق چىقىرىش يۈز بېرىپ، «ئىنقىلابچىلار» دىن غەنى ۋە مۇسا ۋاقباش قاتارلىق كىشىلەر ئوق تېگىپ ئۆلگەن. گومىنداڭ ئىشپىيونلىرى بۇ ۋەقەدىن پايدىلىنىپ ئىغۋاگەرچىلىك قىلىش بىلەن، ئىككى جەمئىتى كۆتۈرۈپ تۇرپان شەھىرىدە ناماىيش قىلىپ، «ئىنقىلابچى» ياشلارنى ئۆلتۈرگەن ئەبەيدۇللا ۋە ھەمدەن كېرىملارنى «جازالاش» نى تەلەپ قىلىپ، ئىلغار كىشىلەرگە زەربە بەرمەكچى بولغان.

شۇنى كېسىپ ئېيتىشقا بولىدۇكى، 1947 - يىلى 7 - ئايلاردا تۇرپان خەلقىنى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە تەشەببۇس قىلغانلىق دەل تۇرپان خەلقىنى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ قىرغىنچىلىقىغا تۈتۈپ بەرگەنلىك بولاتتى. ئەگەر شۇ كۈنلەردە ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ تۇرپان قاتارلىق ئۇچ ناھىيە خەلقىنى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە تەشكىللىگەن بولسا، ئۇ تولىمۇ ئەقىلسىزلىق بولاتتى. ئەمەلىيەتتە، تۇرپان قاتارلىق ئۇچ ناھىيە قوزغىلىڭىنى ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ تەشكىللىگەن ۋە قوزغىغان بولماستىن، بەلكى زۇلۇم - ئىستىبداتلىققا، ئادالەتسىزلىككە قارشى قوزغالغان ئىنقىلابىي ھەرىكەت. ئەينى ۋاقىتتا ئەكسىيەتچىلەر «تۇرپان قوزغىلىڭىنى ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ قوزغىغان» دەپ كۆچەپ

تەشۋىق قىلغانىدى، بۇنىڭدىن مەقسىتى ئۇچ ۋىلايەت تەرەپنى «11 بىتىمغا بۇزغۇنچىلىق قىلىۋاتىدۇ... مۇستەقىللىك ئۇچۇن كۈرەش قىلىۋاتىدۇ» دەپ ئەيىبلەشكە «پاكىت» ئويدۇرۇپ چىقارماقتىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى.

يەزى ئەسلىمىلەردە: «پارتىزانلار ئىچىدە ئىلىدىن ئۆزگە تىلگەنلەر كۆپ ئىدى» دەپ يېزىلغان. شۇنىڭدەك «ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ قوزغىلاڭ قىلدۇردى» دېگەن سۆزنى ئىسپاتلاش ئۇچۇن، ئەسىرگە چۈشكەن «پارتىزان × × × ئۆزىنىڭ ئۇچ ۋىلايەت تەرەپتىن ئۆزىتىلگەنلىكىنى ئىقرار قىلدى» دەپ يازغان. بۇنداق سۆزلەرگە ئىشىنىپ قالىدىغان كىشىلەر بولمىسا كېرەك. چۇنكى، تۇھمەتچىگە «پاكىت» كېرەك بولۇپ قالغاندا، «ئويدۇرۇپ چىقىش»، «ئالداش» ۋە «قىيناش» قاتارلىق ھۇنەرلىرىنى ئىشقا سالىدىغانلىقى، ھەتتا يەزى ئادەملەرنىڭ بۇ جەھەتتە يۇقىرى تېخنىكىغا ئىگە ئىكەنلىكى ھەممىگە مەلۇم.

بۇ مەسىلىنى يورۇتۇش ئۇچۇن، مۇنداق بىر - ئىككى پاكىت كۆرسەتمەكچىمىز:

1) سىڭگىم ئۇرۇشى قوزغالغان كۈنى قوزغىلاڭغا مەسئۇل بولغان ۋەجەپ توختى (ھازىر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېت ئەزاسى): «تۇرپان قوزغىلىڭىنى ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ قوزغاتتى دېگىنى بىكار گەپ» دەپ پۈتۈنلەي رەت قىلىدۇ. ئەمەلىيەتتىمۇ، تۇرپان ھاكىمى ئابدۇراھمان بىلەن مۇئاۋىن ھاكىم باۋۇدۇن يۈسۈپلەر گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى نەزەربەند قىلىشقا باشلىغاندا، كېچىسى ئارغامچا بىلەن سېپىلدىن سىيرىلىپ چىقىپ قاچىدۇ. ئەھۋالنى ۋەجەپ توختىغا خەت يېزىپ مەلۇم قىلىپ، ئەمدى قوزغالماي بولمايدىغانلىقىنى ئۇقتۇرىدۇ.

2) لۇكچۇن يېزىسىدىكى قوراللىق قوزغىلاڭنىڭ مەسئۇل

لىرىدىن بىرى ئەھمەت نىياز داۋۇت (ئاپتونوم رايونلۇق كۆتۈپ خانىدىن دەم ئېلىشقا چىققان كادىر) بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ: «بىزنى گومىنداڭنىڭ ساقچىلىرى تۇتماقچى بولغاندا، بىز تۈيۈپ قېلىپ قوزغىلىپ چىقىپ كەتتۇق. ئەگەر بىز شۇ كۈنى قوزغالمىغان بولساق، گومىنداڭ ساقچىلىرى بىزنى تۇتۇپ ئۆلتۈرۈۋېتەتتى. بىزگە ئوچ ۋىلايەت تەرەپ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈڭلار دەپ يوليورۇق بەرگىنى يوق، گومىنداڭنىڭ زۇلمى بىزنى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە مەجبۇرلىدى...».

شۇ چاغدىكى قوزغىلاڭنىڭ باشلىنىش ئەھۋالىدىن قارىغاندا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تۇرپان قاتارلىق ئوچ ناھىيە خەلقلىرىنىڭ گومىنداڭغا قارشى نارازىلىق كەيپىياتىنىڭ ئەوج ئېلىۋاتقانلىقىنى بىلگەچكە، ئۆزلىرىنى ئەندىشىدىن خالى قىلىش ئۈچۈن، ئۇلارنى مەقسەتلىك، پىلانلىق ھالدا ئىغۋاگەرچىلىك قىلىپ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە مەجبۇرلاپ، ئاندىن «قوزغىلاڭنى تىنچلاندۇرۇش» باھانىسىدا خەلقنى قاتتىق باستۇرماقچى بولغان. كېيىنكى ئەھۋالىيەتمۇ گومىنداڭنىڭ شۇ خىلدىكى ياۋۇز نىيىتىنى تولۇق ئىسپاتلىدىغۇ؟ يەنى تۇرپان قاتارلىق ئوچ ناھىيە خەلقى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ چىققاندىن كېيىن، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى نەچچە بارا-ۋەر ئوستۈن كۈچىنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈپ، كەڭ كۆلەمدە قانلىق قىرغىن يۈرگۈزۈپ، يۈزلىگەن ياشلار ۋە يۈزلىگەن بىگۇناھ پۇقرالارنى قىرىپ تاشلىدى، مۇشۇ ئەھۋالىي پاكىتنىڭ ئۆزىلا گومىنداڭنىڭ ياۋۇز نىيىتىنى تولۇق ئىسپاتلاپ بېرەلەيدۇ.

تۇرپان قاتارلىق ئوچ ناھىيە خەلقى ئوچ ۋىلايەت ئىنقىلابىدىن ئىلھاملانغانلىقى، قورالنىق كۈرەشكە تايىنىپ ئۆزلىرىنى زۇلۇمدىن قۇتقۇزۇش ئارزۇسىدا بولۇپ، قورالىنىق ئىنقىلابىي ھەرىكەت قىلغانلىقى شەرەپلىك ئىش. لېكىن، «ئوچ

ۋىلايەت تەرەپ ئۇلارنى تەشكىللىدى» دېيىش ئەھەمىيەتسىز ئويغۇن ئەمەس. تۇرپان قوزغىلىڭىنىڭ مەسئۇللىرىدىن بىرەۋىمۇ ئوچ ۋىلايەت تەرەپ بىزنى قوزغىلاڭ قىلىشقا تەشكىللىدى ياكى قوزغىلىشقا ئۇقتۇرۇش قىلدى دېگەننى بىلمەيدۇ. شۇنىڭدەك، پارتىزانلارئېچىدە ئىلى تەرەپ ئەۋەتكەن ئادەم بارلىقىنى بىلمەيدۇ، ئەكسىچە ئۇلار قوزغالغان كۈندىكى جەددىي ئەھۋالنى يەنى قوزغىلىپ چىقمىسا گومىنداڭ قولىدا ھالاك بولىدىغانلىقىنلا بىلىدۇ. ئەينى يىللاردا ئوچ ۋىلايەت تەرەپ ئۆز ۋاقتىدا «11 بىتىمنى ئىجرا قىلمىدى» دەيدىغان مەسئۇلىيەتتىن ئىھتىيات قىلىش يۈزىسىدىن تۇرپان قوزغىلىڭى بىلەن مۇناسىۋىتى بارلىقىنى ئېتىراپ قىلمىغان دېگەن تەقدىردىمۇ، بۇگۈنكى كۈندە ئۆزئارا مۇناسىۋىتىنى رەت قىلىشنىڭ ھاجىتى يوق. بۇ يەردىكى تۈپ مەسىلە پاكىتقا ھۆرمەت قىلىش، ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلىشتىن ئىبارەت.

بەزى ئەسلىمىلەردە ۋەقەلىكلەر ۋە سانلارمۇ توغرا يېزىلمىغان. مەسىلەن:

«لەمجەن پەيچۇسوسىغا 100 دىن ئارتۇق قورالىنىقلار ھۇجۇم قىلىپ مۇھاسىرىگە ئالدى. ئەسكەر - كادىرلارنى پۈتۈنلەي يوقىتىپ، قورال - ئاتلارنى غەنىيمەت ئالدى» دەپ يېزىلغان.

لەمجەن پەيچۇسوسىغا 100 دىن ئارتۇق ئادەم ھۇجۇم قىلغانلىقى راست، ئەمما ھۇجۇم قىلغۇچى 100 دىن ئارتۇق ئادەم ئىمىش قولىدا بىرنەچچە تال ئەسكى مىلتىقلا بولغان. بىر بەك ساقچى ئەسكەرمۇ يوقتىلىمىغان، ئۇلار پەقەت تەسلىم بولغان. شۇنىڭدەك، يەنە بىر ئەسلىمىدە: «ياكۈخدا 200 كىشى ساقچى پەيچۇسوسىغا ھۇجۇم قىلدى»، «20 دىن ئارتۇق ئېغىر - يېنىك پىلىموت، 5 — 6 يۈز مىلتىق بىلەن قورالانغان قوزغىلاڭچىلار

سىڭگسم ئېغىزىغا ھۇجۇم قىلدى»، «ئون مىڭ دادەن ئاشلىقنى بۇلاپ كەتتى...» دېگەندەك سۆزلەرمۇ يېزىلغان.

ئەمەلىيەت شۇنداقمۇ؟ ياق! ئېنىق مەلۇماتلارغا قارىغاندا، سىڭگسم ئېغىزىغا ھۇجۇم قىلغۇچى خەلق قوزغىلاڭچىلىرى قوىلىدا كونا - يېڭى بولۇپ 105 قورال بولغانلىقى راست. كونا قوراللار دېگىنىمىز قارا مىلتىق ۋە يالاڭ ئاتار بەردەڭگى قاتارلىق مىلتىقلار؛ يېڭى قوراللار دېگىنىمىز گوممىداك ھەربىي لىزىدىن سېتىۋېلىنغان بەشئاتار مىلتىقلاردىن ئىبارەت. ئومۇمىي سانى ھەرگىز 5 - 6 يۈز تال ئەمەس. 20 دىن ئارتۇق ئېغىز - يېنىك پىلىموت دېگىنىمۇ يالغان. تۆت تال ئاپتومات، بىر پىلىموت بولغان، بۇلارمۇ گوممىداك ئوفىتسېرلىرىدىن سېتىۋېلىنغان، ئاپتوماتنىڭ ئىككىسىنى بىر يەرلىك تۆمۈرچى ئۇستا ياسىغان (ئۇرپان پېچان ئىككى ناھىيە پارتىزانلىرى كۆكيارداۋ جەم بولغاندا تىزىملانغان قورال 156 تال).

«ئون مىڭ دادەن ئاشلىقنى بۇلاپ كەتتى» دېگەن مەسىلىگە كەلسەك، 440 مىڭ جىڭدىن ئارتۇق ئاشلىقنى بىرقانچە يۈز كىشى 1 — 2 كۈن ئىچىدە «بۇلاپ» نەگىمۇ بېسىقتۇرۇپ ئولگۈرگەندۇ؟ ئەگەر يۈرت خەلقىنى تارقىتىپ بېرىلگەن بولسا، يۈرت خەلقى يىلگەن بولاتتىغۇ؟! ئەگەر شۇنچە كۆپ ئاشلىق راستىنى بۇلاڭ - تالاڭغا كېتىپ يوقالغان بولسا، بۇ ئاشلىقنى گوممىداك ئەكسىيەتچىلىرى ئۆزلىرى بۇلاپ كېتىپ، مەسئۇلىيەتىنى پارتىزانلارغا يۈكلەپ، يۇقىرىغا ساختا دوكلات يازغاندىن باشقا نەرسە ئەمەس!

بىر ئەسلىمىدە يەنە، تۇرپان پارتىزانلىرى ئۆزلىرىنى «شەرقىي تۈركىستان پارتىزانلىرى» دەپ ئاتىدى، «ئاق بايراق كۆتۈرۈپ چىقتى» دەپ يېزىلغان. مىڭ ئېغىز قۇرۇق سۆزدىن بىر جۈملە پاكىت ئەلا دېگەندەك، تۇرپان پارتىزانلىرى ھېچ

قانداق بايراق كۆتۈرۈپ چىقمىغان، شۇنداقلا ئۆزلىرىنى تۇرپان پارتىزانلىرى دەپلا ئاتىمىغان. ئەگەر ئىسپاتلاش كېرەك بولسا، تۇرپان پارتىزانلىرىغا رەھبەرلىك قىلغۇچىلار ۋە قاتناشقۇچىلارنىڭ بىرمۇنچىسى ھازىرمۇ ھايات يۈرۈپتۇ، بېرىپ شۇلاردىن سوراپسىلا ئېنىقلىنىدۇ.

تۇرپان، پېچان، توقسۇن ئۈچ ناھىيە ئىنقىلابى توغرىسىدا كىشىلەرنىڭ ئەسلىمىلىرىنى قانداق ئېيتىلىشىدىن قەتئىينەزەر تۇرپان، پېچان، توقسۇندىن ئىبارەت ئۈچ ناھىيە خەلق قىسمىنىڭ كۆرىشى گوممىداك ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى قوراللىق ئىنقىلابىي كۆرەشتىن ئىبارەت. بۇ ئىنقىلابىي كۆرەشنى قانداق تۇر «شەرقىي تۈركىستانچى»، «ۋەتەن بىرلىكىنى بۇزغۇچى»، «خەنزۇلارغا قارشى» دېگەندەك سۆزلەر بىلەن قارىلاش مەگگۇ ئاقمايدۇ.

مەن بۇ يەردە ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش، پاكىتقا ھۆرمەت قىلىش مەسلىسىدە بەزى ئەسلىمىلەردىن بىرنەچچە مىسال ئالدىم. مەن ئوتتۇرىغا قويغان بەزى پاكىتلارنى باشقىلارنىڭ يازغانلىرى ياكى ئېيتقانلىرىدىن ئىبارەت دېسىمۇ بولىدۇ.

تۇرپان شەھەرلىك سىياسىي كېڭەش تارىخىي ماتېرىيالىلار ئىشخانىسى 47 - يىلدىكى تۇرپان قوزغىلىڭىغا قاتناشقان كىشىلەردىن كەڭ پىكىر ئالغان ھالدا تەتقىق قىلىپ يېزىپ چىققان بولسىدى، ئۇ چاغدا مۇندىن 40 نەچچە يىل بۇرۇن ئۆتكەن بۇ تارىخىي ۋەقەلىكتىن توغرا خۇلاسە چىقىرىپ، تونۇشنى بىرلىككە كەلتۈرۈش بىلەن تارىخنىي توغرا بايان قىلىنىشقا ئوبدان ئاساس بولاتتى.

تارىخىي شەخسلەرنى تونۇشتۇرۇش مەسلىسى

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرىدا تارىخىي شەخسلەرنى تونۇشتۇرۇش يېڭىدىن باشلاندى. بۇ، تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىنىڭ مۇھىم بىر تەركىبىي قىسمى. تارىخىي شەخس دېگىنىمىزدە، يېقىنقى زامان تارىخىدا جەمئىيەتكە مەلۇم تەسىر كۆرسەتكەن ئىجابىي ۋە سەلبىي شەخسلەر كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

تارىخىي شەخسلەرنى تونۇشتۇرۇشتا، بىرى، ئۇلارنىڭ سىنىپىي كېلىپ چىقىشى، سىياسىي كۆز قارىشى ۋە ئېتىقادىغا ئېسىلىۋالماسلىق؛ يەنە بىرى، ئۇلارنى ياشىغان زامان ۋە ماكاندىن ئايرىپ قارىماسلىق شەرت قىلىنىدۇ. شۇنىڭدەك، تارىخىي شەخسلەرگە باھا بېرىشتىمۇ ھەققەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش پرىنسىپىغا ئەمەل قىلىش بىلەن ئۇلارنىڭ ئاساسىي ئېقىمىغا قاراش كېرەك. تارىخىي شەخسلەر ئىچىدە باشتىن - ئاياغ توغرا بولدا ماڭغانلار يەنى ئۆمۈر بويى ياخشى ئىش قىلىپ ئۆتكەنلەر بار. بۇنىڭ ئەكسىچە، ئۆمۈر بويى ئەكسىيەتچىل بولدا مېڭىپ يامان ئىشلارنى قىلىپ ئۆتكەنلەرمۇ بار، بۇنداقلارغا باھا بېرىش ئاسان. ئۆمۈر بويى ئەكسىيەتچى بولۇپ، ئاخىرىدا خەلق تەرىپىگە ئۆتۈپ خەلققە پايدىلىق ئىش قىلغانلار ياكى ئۆمۈر بويى كۆپلەپ ياخشى ئىش قىلغان بولسىمۇ، ئاخىرىدا خەلققە قارشى تۇرغان، خەلقتە زىيانلىق ئىشلارنى قىلغانلارمۇ بار. بۇنداقلارنىڭ ئىجابىي تەرىپىمۇ، سەلبىي تەرىپىمۇ بار بولۇپ، بۇلارغا سىياسىي جەھەتتە باھا بېرىشتە ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدىكى پوزىتسىيىسىگە قاراپ باھا بېرىلىپ كەلدى. تارىخىي شەخسلەر بولىدىكەن، ئۇلارنى تونۇشتۇرۇشتا ئۇلارغا بېرىلگەن باھاغا قاراپ تاللاپ تونۇشتۇرۇش

ياكى ئىجابىي تەرەپنىلا تونۇشتۇرۇپ تۇرماستىن، تەرىپىنى ئەھمىيىتى بولسىلا ئىجابىي - سەلبىي تەرەپلەرنى ئوخشاش تونۇشتۇرۇشقا بولىدۇ.

تارىخىي شەخسلەرنى تونۇشتۇرۇشتا يەنە بىر مەسىلە، ئۇلارنىڭ تۆپ ئاساسىي مەقسىتىگە قاراش لازىم؛ مەقسىتى، ئاساسىي ئېقىمى توغرا بولىدىكەن، ئالدى بىلەن توغرىلىقىنى مۇئەييەنلەشتۇرۇش لازىم. مەسىلەن: بۇرۇنراقتىن مىسال ئالساق، تەيپىڭ تىيەنگو ئىنقىلابىنىڭ داھىسى خۇڭ شيۇچۈەن ئىستىبداد پادىشاھلارنىڭ زۇلمىغا قارشى كۆتۈرۈلگەن دېھقانلار قوزغىلىڭىغا باشلامچىلىق قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۆزىنى «پادىشاھ» دەپ جاكارلىغان؛ ئاخىرى مەغلۇب بولغان. رۇسىيە دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ داھىسى پوگا چېۋنىڭ ئەھۋالىمۇ خۇڭ شيۇچۈەننىڭ ئەھۋالىغا ئوخشاپ كېتىدۇ. مەيلى خۇڭ شۇچۈەن، مەيلى پوگاچېۋ بولسۇن، ئۇلارنىڭ پادىشاھنىڭ زۇلۇم - ئىستىبداتىغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرگەنلىكى ئاساسىي ئېقىم. شۇڭا، ئۇلار ئىجابىي شەخس بولۇپ، قەھرىمان دەپ مەدھىيىلىنىپ كېلىۋاتىدۇ. ئەمما بىز ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنى «پادىشاھ» دەپ ئېلان قىلغانلىقىنى مەدھىيىلىمەيمىز. لېكىن بىز ئۇنى ئەينى ۋاقىتتىكى تارىخىي شارائىت بىلەن بىرلەشتۇرۇپ توغرا چۈشىنىش لازىملىقىنىمۇ بىلىمىز. يېقىنقى زامان تارىخىدىن ئالساق، 1911-يىلى بولۇپ ئۆتكەن جۇڭگو بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلابىنىڭ ئاساسىي ئېقىمى توغرا بولغانلىقتىن، بىز ئۇنىڭغا بۇقىرى باھا بېرىپ كەلمەكتىمىز. مانا بۇلارنىڭ تارىخىي شەخسلەرگە تارىخىي ماتېرىيالىزم نۇقتىسىدىن قاراپ باھا بېرىشنىڭ نەمۇنىسى دېيىشكە بولىدۇ.

تارىخىي شەخسلەرنى تونۇشتۇرۇشتا دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك يەنە بىر مەسىلە شۇكى، تارىخىي شەخسلەرگە ئالا-

قىدار ماتېرىيال، دەلىل - ئىسپاتلارنى تولۇق توپلىماي ۋە تەپسىلىي تەتقىق قىلماي تۇرۇپ، ئۇلارغا سىياسىي قالپاق كىيگۈزۈپ قويۇشنىڭ ئالدىنى ئېلىش كېرەك. تارىخىي شەخسلەرنى تونۇشتۇرۇش يا كى تارىخىي ئەسلىمە يېزىشتا بولسۇن، شەخسىي ھەرەكىتى ئارىلاشتۇرماسلىق، بەزىلەرنى تولۇق تەكشۈرۈپ تەتبىق قىلمايلا ئورۇنسىز مەدھىيەلەپ كۆككە كۆتۈرىۋەتمەن، يەنە بەزىلەرنى ئورۇنسىز قارىغاپ يەرگە ئۇرىۋەتمەن ئەھۋاللارنى ساقلىنىش كېرەك. 1933 - يىلى قەشقەردە يۈز بەرگەن ۋەقەلەر تونۇشتۇرۇلغان بەزى ئەسلىمىلەر يا كى ئايرىم تارىخىي ماتېرىياللاردا بىر - بىرىگە ئوخشاش بولمىغان بايانلار كۆرۈلدى، مەسىلەن، بىر ماتېرىيالدا: «ماجۇڭىيىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا قېچىپ بېرىپ، شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنى تارمار قىلدى» دېيىلگەن. ماجۇڭىيىڭ شۇ چاغدا جەنۇبىي شىنجاڭغا قېچىپ بارغانمۇ يا كى ئاتالمىش «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نى تارمار قىلغىلى بارغانمۇ؟ يەنە: «ئۆلكە قىسملىرى قەشقەرگە كىرىپ، ئابدۇللىنى قولغا ئېلىپ، خوجىنىيازنى تەسلىم قىلدى» دەپ يېزىلغان. ئەمەلىيەتتە بۇنداق ئىش زادى بولمىغان.

بۇنى چۈشىنىش ئۈچۈن تۆۋەندىكى پاكىتلارنى كۆرۈپ باقايلى: 1) ماجۇڭىيىڭ 1933 - يىلى 5 - ئايدا 2 - قېتىم شىنجاڭغا چىقىپ، گۈچىڭ سوقۇشىدىن كېيىنلا ئۆزىنىڭ بۇلاڭچىلىق ئەپتىبەشىرىسىنى ئاشكارىلاپ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئورتاق دۈشمىنى بولۇپ قالدى. شۇ سەۋەبتىن، خوجىنىيازھاجى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ۋاستىسى بىلەن ماجۇڭىيىڭ بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ئۈزۈپ، شىمالىي ھۆكۈمىتى ئۈرۈمچىنى بىرلەشىپ، فۇكاڭ ئەھدىنامىسىگە ئىمزا قويدى. 2) ماجۇڭىيىڭ زىنىچۇەنزە ئۇرۇشىدا شىمالىي شىنجاڭدىن مەغلۇپ

بولغاندىن كېيىن، قايتا كۈچ توپلاپ ئۈرۈمچىگە قورشاپ ھۇجۇم قوزغىدى. شىمالىي ھۆكۈمىتى ئۈرۈمچىنى ئۆزھاكىمىيىتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ياردەم تەلەپ قىلدى. تەلەپكە بىنائەن، سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى «ئالتايسكى»، «تارباغاتايسكى» نام بىلەن شىنجاڭغا كىرىپ ماجۇڭىيىڭ قىسملىرىغا قۇرۇقلۇق ۋە ھاۋادىن شىددەتلىك ھۇجۇم قوزغاپ، ئۇلارنى ئۈرۈمچىدىن ئەتراپىدىن چېكىنىدۈرۈپ، جەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپكە قوغلاپ ماڭدى. 3) قەشقەرگە جوغلانغان خوجىنىيازھاجى قوماندانلىقىدىكى قوراللىق كۈچلەر فۇكاڭ مۇئاھىدىسىگە ئاساسەن، يەنىلا ئۈرۈمچى ھۆكۈمىتى سوستاۋىدىكى ھۆكۈمەت ئارمىيىسى بولۇپ، ئۇلارنىڭمۇ ماجۇڭىيىڭ قىسملىرىغا ئەجەللىك زەربە بېرىش ۋەزىپىسى بار ئىدى. شۇڭا ئۇلار قەشقەر بىلەن شەھەرده مۇھاسىرە ئىچىدە قالغان ماجۇڭىيىڭ قىسملىرىغا (ماجەنسالڭ - چولاق زىخوي) قاتتىق ھۇجۇم قىلدى. مەشھۇر 17 كۈنلۈك بارىن ئۈرۈشى شۇ چاغدا بولغان. دەل شۇ كۈنلەردە، ئاقسۇدىكى مافۇيۇەن (ماجۇڭىيىڭنىڭ خوجىنىيازھاجىنى يوقىتىشقا ئەۋەتكەن ئالدىنقى قىسمى) قىسمى بىلەن ئۈرۈمچىنى ئەتراپىدىن قوغلاندى بولغان ماجۇڭىيىڭ قىسملىرى ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ، قەشقەرگە كەلدى. خوجىنىيازھاجى بىرقىسىم ئەسكەرنى باشلاپ پەيزىۋات چوكانىياردا ئازراق سوقۇش قىلىپلا، ئاتۇش - ئاغۇ تەرەپكە كەتتى. مامۇت سىجاڭ مەكىت - يەكەن تەرەپكە، خوتەن قىسملىرى يېڭىسارغا چېكىنىپ كەتتى. دېمەك، قەشقەر شەھىرىدە ھېچقانداق ئۈرۈش بولغىنى يوق. 4) ساۋۈت دامولا ئاتالمىش «شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال جۇمھۇرىيىتى» نى 1933 - يىل 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى قۇرغان ۋە شۇ كۈنلەردە ئاقسۇدا تۈرۈۋاتقان خوجىنىيازھاجىنى سىرتىدىن مەزكۇر ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى دەپ ئېلان قىلغان. 33 -

يىلى 11 - ئايدا ھاپىلا - شاپىلا قۇراشتۇرۇلغان ئاتالمىش «شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال جۇمھۇرىيىتى» 34 - يىلى 2 - ئايدا توزۇپ كەتتى، ئاران 3 ئايغا يېقىن جان تالاشتى،5) ساۋۇت دامواللىنى ئۆلكە ئەسكەرلىرى قەشقەردە قولغا ئالمىدى، بەلكى خوجىنىياز ھاجى يەكەندە قولغا ئېلىپ، ئاقسۇغا كەلگەندىن كېيىن شېك شىسەي ھۆكۈمىتىگە تاپشۇرۇپ بەردى، ساۋۇت دامواللا شېك شىسەي تۈرمىسىدە كېيىنكى يىللاردا ئۆلتۈرۈلدى. يۇقىرىقى ئەمەلىي پاكىتلاردىن شۇنى چۈشىنىشكە بولىدۇكى، ماجۇڭيىڭ قەشقەرگە قانداقتۇر «شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال جۇمھۇرىيىتى» دېگەن بىر نېمىنى تارمار قىلىش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ زەربىسىگە بەرداشلىق بېرەلمەي، جان قايغۇسىدا قېچىپ بارغان. دېمەك، جان قايغۇسىدا قەشقەرگە قېچىپ بارغان ماجۇڭيىڭنى قانداقتۇر «ئىستىقلال چىلار» نى تار - مار قىلدى، ۋەتەن بىرلىكىنى قوغداپ قالدى، تۆھپىسى بار، دەپ كۆككە كۆتۈرۈش ئەمەلىيەت بولمايدۇ. ماجۇڭيىڭغا قارشى جەڭ قىلمۇاتقان يېڭى ھۆكۈمەت سوستاۋىدىكى چەنۇبىي شىنجاڭ گارنىزون قوماندانى (باۋ ئەن زۇڭسىلىڭى) غوجە نىياز ھاجى باشچىلىقىدىكى ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرىنى قانداقتۇر دۈشمەن ھېسابلاپ، ھەتتا قەشقەرگە بارمىغان ئۆلكە ئەسكەرلىرىنى «خوجىنىياز ھاجىنى تەسلىم قىلدى» دېيىش قانداقمۇ ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن بولسۇن؟

تېخىمۇ كۈنكرېتراق ئېيتقاندا، 30 - يىللاردا شىنجاڭدا مەشھۇر بولۇپ ئۆتكەن تارىخىي شەخسلەردىن خوجىنىياز ھاجى ۋە ماجۇڭيىڭلار توغرىسىدا يېزىلغان بەزى ئەسلىمە ياكى ماقالىلەردە ھەر خىل كۆز قاراشلار ئوتتۇرىغا قويۇلماقتا.

ئايرىم كىشىلەر ماجۇڭيىڭنى «ئىجابىي شەخس» قاتارىدا ئوتتۇرىغا چىقىرىپ، ئۇنى مەدھىيىلەش خىيالىدا: ماجۇڭيىڭ

قەشقەرگە بېرىپ ساۋۇت دامواللا قۇرغان «شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال جۇمھۇرىيىتى» نى تار - مار قىلدى - دېسە، بەزىلەر ماجۇڭيىڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەتكەنلىكىنى قانداقتۇر «ئىلغار» لىق دەپ تونۇشتۇرماقچى بولدى. ماجۇڭيىڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەتكەنلىكىنى قانداقتۇر «ئىلغارلىق»، «تەرەققىيپەرۋەرلىك» دەپ قاراشقا بولامدۇ؟

تارىخىي ئەمەلىيەت شۇكى: ① ماجۇڭيىڭ ئەسلىدە قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن چىققان ئەمەس، بەلكى شۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ شىنجاڭدا ھاكىمىيەت تارتىۋېلىپ، ئۆزى ھۆكۈمرانلىق قىلىددىغان بۆلۈنمە ھاكىمىيەت قۇرۇش ئۈچۈن چىققان؛ ② ماجۇڭيىڭ قىسقىغىنە بىر يىل ئىچىدە (1933 - يىل 5 - ئايدىن 1934 - يىل 5 - ئايغىچە) شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ، ئوت قويۇپ، قىرغىن ۋە چاپ - چاپ قىلىشتەك قانلىق پاجىئەلەرنى كەلتۈرگەن ئاپەت؛ شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇ، ناھايىتى چاپسانلا شىنجاڭدىكى ئۆزىدىن باشقا ھەممە مىللەتنىڭ ئورتاق دۈشمىنىگە ئايلىنىپ، ئۇرۇمچى ئەتراپىدىن قېچىپ، يول تېپىش ئۈچۈن قەشقەرگە بارغان. بۇ جەريانىدا ئۇ، يۇرت - يۇرتتا بۇلاڭچىلىق قىلىپ، بىرمۇنچە ئالتۇن - كۈمۈشكە ئىگە بولغان، جۈملىدىن قەشقەردىكى «بەيتۇلمال» (خەزىنە مىلى) غا ئىگە بولغان. «بەيتۇلمال» ئەسلىدە تۆمۈر سىجاڭنىڭ قولىدا ساقلىنىپ تۇراتتى. ماجۇڭيىڭنىڭ قەشقەردىكى گۇماشتىسى ماجەنسالڭ (چولاق زىخۇي) سۈنئىي قەست ئۇيۇشتۇرۇپ، تۆمۈر سىجاڭنى قەستلەپ ئۆلتۈرۈپ، «بەيتۇلمال» نى قولغا كىرگۈزۈۋالغانىدى. ماجۇڭيىڭ قەشقەرگە بېرىپلا ماجەنسالڭدىن بۇ «بەيتۇلمال» نى تاپشۇرۇۋالدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇنىڭ قولغا نەچچە ئون چارەك

تللا، بىرنەچچە ئونىللاپ زىلچە ئالتۇن (چوكا ئالتۇن) ۋە كۈمۈش جۇغلانغانىدى. ماجۇڭىيىڭ بۇ ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى ئېلىپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۆتۈپ كېتىش يولىنى تاللىدى. شۇ ۋاقىتتىكى ئەھۋالىي ۋەزىيەتتىن قارىغاندا، ماجۇڭىيىڭغا بۇنىڭدىن باشقا چىقىش يولى يوق ئىدى. ئۇنىڭ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى قىرىپ - چېپىپ، بۇلاڭ - تالان قىلىپ توپلىغان ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى ئېلىپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۆتۈپ كەتكىنى قانداقمۇ ئىلغارلىق بولسۇن؟! شۇنداقلا، شىنجاڭدا ھاكىمىيەت تارتۇۋېلىپ ئۆز ئالدىغا «ئىسلام دۆلىتى» قۇرماقچى بولغان، ئاخىرقى ھېسابتا سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ ئەجەللىك زەربىسىگە بەرداشلىق بېرەلمەي مەغلۇپ بولۇپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا كېتىشكە مەجبۇر بولغان ئەشەددى سۈيقەستچى ماجۇڭ يىڭ قانداقمۇ «ۋەتەن بىرلىكىنى قوغدىغۇچى» تۆھپىكار بولسۇن؟

ھەتتا بىر ئەسلىمە يازغۇچى: «ماجۇڭىيىڭ قەشقەردە ساۋۇت دامولا تەشكىل قىلغان شەرقى تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنى تار - مار قىلغانلىقتىن، ئۇيغۇر پومېشچىكلىرى ئۇنى «يامان كۆڑىدۇ» دەپ يازىدۇ. ئۇ بۇ يەردە، ئۇنى ئۇيغۇرلار يامان كۆرىدۇ دېمەكچى بولىدۇ، بۇ — بىر بىمەنىلىك. شىنجاڭدىكى باشقا مىللەتلەرمۇ ماجۇڭىيىڭنى يامان كۆرۈپ قارشى تۇرغانغۇ! بۇنىڭغا قانداق دېيىش كېرەك؟ يەنە شۇنىمۇ سوراپ كۆرەيلى: ماجۇڭ يىڭنى سوۋېت ئىتتىپاقىمۇ يامان كۆرگەن، شۇڭا ئەسكەر ئەۋەتىپ تار - مار كەلتۈرگەنغۇ! ماجۇڭىيىڭنى جۇڭگو كوممۇنىستلىرىمۇ يامان كۆرۈپ يوقاتقانغۇ؟ ئەجىبا، ئۇلار قايسى پومېشچىكلارنىڭ يامان كۆرگىنىگە قاراپ ماجۇڭىيىڭنى يامان كۆرۈپتۇ! بۇنىڭغا قانداق جاۋاب بېرىش كېرەك! بۇ يەردە شۇنى ئوچۇق ئېيتىش لازىمكى، بەزىلەرنىڭ ماجۇڭىيىڭنى ئاقلاش ئۈچۈن ئاغزىغا كەلگەنچە قالايمىقان سۆزلىگەنلىكىدىن باشقا نەرسە ئەمەس؟!

بۇگۈنكى كۈندە، 30 - يىللاردىكى ئاتاقلىق شەخس خوجە نىياز ھاجىنى بەزىلەر سەلبىي شەخس قىلىپ كۆرسەتسە، بىر قىسىم كىشىلەر 30 - يىللاردىكى قومۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ يولباشچىسى — ئىجابىي شەخس دەپ مەدھىيىلەيدۇ.

سەلبىي شەخس دېگۈچىلەر خوجەنىياز ھاجىنى ئاتالمىش «شەرقىي تۈركىستان ئىستقلال جۇمھۇرىيىتى» گە رەئىس جۇمھۇر بولغان دەپ ھېسابلايدۇ، ئىجابىي شەخس دەپ مەدھىيىلىگۈچىلەر يۇقىرىقى پىكىرگە قايىل ئەمەس. خوجەنىياز ھاجىنى ئىجابىي شەخس دېگۈچىلەرنىڭ پاكىتى:

1) خوجەنىياز ھاجى شېڭ شىسەي بىلەن 1933 - يىلى 6 - ئايدا ئىتتىپاق تۈزۈپ، «فۇكاڭ مۇئاھىدىسى» گە ئىمزا قويغاندىن كېيىن، ئۇرۇمچى بىرلەشمە ھۆكۈمىتىنىڭ تەركىبىدە جەنۇبىي شىنجاڭ گارنىزون قوماندانى (بوۋېي زۇڭسىلىڭ) بولۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭنى تەرەپكە ئۆتتى.

2) خوجەنىياز ھاجىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۆتكەنلىكى ماجۇڭىيىڭغا قارشى ئۇرۇش پىلانى ئىچىدىكى تاكتىكىلىق ئورۇنلاشتۇرۇش ئىدى. شۇڭلاشقا، خوجەنىياز ھاجى يول بويى، مەسىلەن: توقسۇن، ئۇششاقتال، قاراشەھەر، كۇچا، ئاقسۇ قاتارلىق جايلارىدا ماجۇڭىيىڭ قىسىملىرى بىلەن بىرقانچە قېتىم جەڭ قىلىدى، قەشقەرغە بارغاندىن كېيىنمۇ، قەشقەر يېڭىشەھەردىكى ماجەنسالڭ بۇلاڭچىلىرىنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ قاتتىق جەڭ قىلدى. دېمەك، ئۇنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىدا ماجۇڭىيىڭنىڭ بىر قىسىم كۈچىنى سۆرەپ يۇرۇپ زەربە بەرگەنلىكى ماجۇڭىيىڭنى يوقىتىش پىلانىنىڭ كام بولسا بولمايدىغان تەركىبىي قىسمى ئىدى.

3) قەشقەردە تۇمۇر سىجاڭ سۈيقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن، قەشقەر ۋەزىيىتى مۇرەككەپلىشىپ ھەم قالايمىقانلىشىپ كەتتى. شۇ پۇرسەتتىن پايدىلانغان ساۋۇت دامولا

يۇسۇپجان قور بېشى ۋە ئوسمان قىرغىزنىڭ بىر قىسىم كۆچمىغا تايىنىپ «شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال جۇمھۇرىيىتى» دېگەن بىر نېمىنى قۇراشتۇرۇپ چىقتى، بۇ 1933 - يىل 11 - ئايىنىڭ 12 - كۈنى بولغان ئىش. بۇ چاغدا خوجنىياز ھاجى ئاقسۇدا ئىدى. ئەمما، ساۋۇت دامولا قەشقەردە يوق ئادەمنى ئۆزى قۇرغان «شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال جۇمھۇرىيىتى» گە رەئىس جۇمھۇرلىقىلىپ كىرگۈزۈپ، خوجنىياز ھاجىنىڭ ئىناۋەتسىلىك نامىنى سۈيىي ئىستېمال قىلدى. خوجنىياز ھاجى بۇ ئىشلاردىن خەۋەرسىز ئىدى.

4) خوجنىياز ھاجى قەشقەرگە 1934 - يىل 1 - ئايىنىڭ 13 - كۈنى يېتىپ بارىدى. بارغان كۈنىنىڭ ئەتىسىلا پۈتۈن كۆچىنى سەپەرۋەر قىلىپ، يېڭىشەھەردىكى ماجۇڭيىنىڭ قىسملىرىغا (ماجەنسائىغا) قورشاپ ھۇجۇم قوزغىدى. ئۇرۇش ئون نەچچە كۈن داۋام قىلدى. شۇ كۈنلەردە ئاقسۇ تەرەپتىن ماجۇڭ يېڭىنىڭ ئالدىنقى قىسمى مافۇيۇەن قەشقەرغە باستۇرۇپ كەلگەنلىكتىن، خوجنىياز ھاجى ئازراق ئەسكەر بىلەن پەيزىۋات ناھىيىسىگە بېرىپ جەڭ قىلغان بولسىمۇ، ئاخىردا يېڭىلدى ۋە قەشقەردىن چېكىنىپ چىقىپ كەتتى. بۇ 1934 - يىلى 2 - ئايىنىڭ 5 - كۈنى بولغان ئىش. مانا شۇ چاغدا قەشقەردىكى ھەر خىل قوراللىق كۈچلەرمۇ چېكىنىپ كەتتى. قورچاق زۇڭلى ساۋۇت دامولا يېڭىسار ئارقىلىق يەكەنگە كەتتى. ئۇنىڭ تەۋەلىكىدىكى ئوسمان قىرغىز، كىچىك ئاخۇن تۇەنجاڭ، يۇسۇپجان قۇر بېشى دېگەنلەرمۇ ئۆزلىرى خالىغان جايلارغا چېكىنىپ كېتىشتى. نەتىجىدە، «زۇڭلى» نى قوغدايدىغان ئەسكەرمۇ يوق بولۇپ قالغان. «ھۆكۈمەت ئەزاسى» بولغانلارمۇ تارقاپ كەتكەندى. بۇ پاكىتلار ئاتالمىش «شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال جۇمھۇرىيىتى» نىڭ ئەمەلىيەتتە قۇرۇق جازا ئىكەنلىكىنى

كۆرسىتىدۇ.

خوجنىياز ھاجىنىڭ قەشقەردە ماجۇڭيىڭغا قارشى سوقۇش قىلغانلىقى ھېچ ۋاقىت ساۋۇت دامولىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن بولغان ئىش ئەمەس. خوجنىياز ھاجىنىڭ ئۇرۇشتا يېڭىلىپ ئەركەشتامغا كەتكەنلىكى، مەخمۇت سىجاڭلارنىڭ مەكىت تەرەپكە كەتكەنلىكى ۋەساۋۇت دامولىنىڭ قەشقەردىن قېچىپ يەكەنگە كەتكەنلىكى بىلەن ھېچقانداق ئېچكى باغلىنىشى يوق. مۇنداق تاسادىپىي ئەھۋالنى ماجۇڭيىڭ قەشقەرگە بېرىپلا «شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال جۇمھۇرىيىتى» نى تار - مار قىلدى. دېيىش ئەمەلىيەتكە قىلچە ئۇيغۇن ئەمەس!

5) ئاخىرقى ھېسابتا قورچاق «زۇڭلى» ۋە بىرنەچچە «مىنىستىر» لار خوجنىياز ھاجىنىڭ بۇيرۇقى بۇيىچە قولغا ئېلىنىپ ئاقسۇغا يالاپ كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىگە تاپشۇرۇپ بېرىلدى. دېمەك سابىت دامولا ۋە بىرنەچچە مىنىستىرنىڭ قولغا ئېلىنىشى، بىرنەچچە مىنىستىرنىڭ قېچىپ كېتىشى بىلەن «شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال جۇمھۇرىيىتى» ئاخىرلاشتى: ئەمەلىيەت شۇنداق بولغان يەردە، خوجنىياز ھاجى بىلەن ساۋۇت دامولىلارنى قانداقمۇ بىر تايانقا ھەيدەگىلى بولسۇن؟ شېڭ شىسەي دەۋرىنى باشتىن ئۆتكۈزگەن ھەرقانداق ئادەم: «شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال جۇمھۇرىيىتى» نىڭ زۇڭلىسى ساۋۇت دامولا قولغا ئېلىنىپ تۇرمىگە تاشلانغان يەردە، ئۇنىڭ «رەئىس جۇمھۇرى» بولغۇچى خوجنىياز ھاجى قانداقمۇ ئۆزىگىلىك ھۆكۈمەتكەمۇئاۋىن رەئىس بولۇپ تەيىنلىنەلەيدۇ؟ شۇنداقلا، خوجنىياز ھاجى ئەگەرسابىت دامولا ھۆكۈمىتىگە ھەقىقى «زۇڭتۇڭ» بولغان بولسا، 37 - يىلى خوجنىياز ھاجىنى قولغا ئالغاندا ئالاھىدە يالغان ئەنزە ياساپ يۈرمەستىن، «سابىت دامولا ھۆكۈمىتىگە زۇڭتۇڭ بولغان» دەپلا جىنايەت ئارتقان بولماميتى؟

دېگەن سوئالنى قويماي تۇرالمايدۇ. ياكى خوجنىياز هاجىغا «ئارقىغا قاراپ نەيزە ئۇرۇپ خىزمەت كۆرسەتكەن» دەپ ھېسابلانغان دېيىش مۇمكىنمۇ؟ ياق! ئۇ ۋاقىتتا مۇنداق سىياسەتلەرمۇ يوق. ئەكسىچە «دۇشمەن» جايلانغان ئىكەن، ئۇزۇل - كېسىل بىر تەرەپ قىلىنىشى لازىم ئىدى.

خوجنىياز ھاجى ھەققىدە يىغىنچاقلاپ مۇنداق بىر قانچە پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا بولىدۇ:

بىرىنچىدىن، ئۇ 30 - يىللاردىكى شىنجاڭ دېھقانلىرىنىڭ ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەتكە، قاتمۇقات زۇلۇمۋە ئىستىبدادىتىغا قارشى كۆتۈرۈلگەن قوراللىق قوزغۇلاڭىنىڭ ئاممىۋى ئېتىراپ قىلغان يول باشچىسى؛ ئىككىنچىدىن، ئۇ، قوزغىلاڭنىڭ بېشىدىن تارتىپ ئاخىرغىچە تاشقى مۇئەۋلىيە ۋە سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ قوللىشى ۋە ياردىمىگە ئىگە بولغان ھەم ئۇنى قوبۇل قىلغان؛ ئۈچىنچىدىن، مەيلى قانداق ۋەزىيەتتە بولۇشىدىن، مەيلى كىمنىڭ بېسىمى ئاستىدا بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، «شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال جۇمھۇرىيىتى» نىڭ زۇكۇنسى ۋە بىرقانچە مىنىستىرلىرىنى قولغا ئېلىپ، ئۆلكە ھۆكۈمىتىگە تاپشۇرۇپ بەرگەن؛ تۆتىنچىدىن، خوجنىياز ھاجى ئۆزىنىڭ مەرگەنلىكى، قۇرقۇمسىزجەسۇرلۇقى بىلەن شۆھرەت قازىنىپ ئوتتۇرىغا چىققان ئادەم، گەرچە ئۇ سىياسىي ئاڭ سەۋىيە ۋە مەدەنىيەت سەۋىيە جەھەتتە تۆۋەن بولسىمۇ، تۇز كۆكۈل ئاددىي ئادام.

ئىككىنچىدىن، خوجنىياز ھاجى قەشقەرگە بارغاندىن كېيىنكى تۆۋەندىكى بىرقانچە مەسىلىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش لازىم:

1) خوجنىياز ھاجىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا بېرىشى، ھەتتا ئاقسۇدىن قەشقەرگە تېز بارغانلىقى ئۆز خاھىشى بىلەن بولغان ئىشمۇ ياكى شېڭ شىسەي ۋە سوۋېت تەرەپنىڭ مەسلىھەتى بىلەن، قانداقتۇر ستراتېگىيىلىك ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە

بولغان ئىشمۇ؟

2) «شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال جۇمھۇرىيىتى» 33 - يىل 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى قۇرۇلدى دەپ ئېلان قىلىنىدى. خوجنىياز ھاجى بىلەن مەھمۇت سىجاڭلار ئەسكەر باشلاپ 34 - يىلى 1 - ئاينىڭ 13 - كۈنى قەشقەرگە يېتىپ باردى. ۋە شۇ يىلى 2 - ئاينىڭ 5 - كۈنى قەشقەردىن چېكىنىپ چىقىپ كەتتى. دېمەك، ساۋۇت دامولا ھۆكۈمەت قۇرۇپ 62 كۈندىن كېيىن قەشقەرگە يېتىپ بارغان خوجنىياز ھاجى يېڭىشەھەردىكى ماجەنساڭغا قارشى ئۇرۇش قىلدى، ئەسكەرلەر 20 كۈنگە يېقىن جەڭ قىلدى، لېكىن خوجنىياز ھاجى قەشقەردە ئون نەچچە كۈنلا تۇرۇپ، ئاندىن بىر قىسىم كۈچنى باشلاپ پەيزىۋات ناھىيىسىگە بېرىپ ماجۇكىنىڭ قىسىملىرى بىلەن ئۇرۇش قىلىپ، چېكىنىپ سوۋېت چېگرىسىغا كەتتى. بۇ يەردىكى توپ مەسىلە خوجنىياز ھاجى قەشقەردە تۇرغان ئون نەچچە كۈن ئىچىدە ساۋۇت دامولا بىلەن ھەقىقىي ھەمكارلىشىپ يامان ئىشلارنى قىلدىمۇ؟ خوجنىياز ھاجى بىلەن ساۋۇت دامولانىڭ مۇناسىۋىتى زادى قانداق بولدى؟

3) ساۋۇت دامولا خوجنىياز ھاجىنى «رەئىس جۇمھۇر» دەپ، ئۇنىڭ نامىدا نېمە ئىشلارنى قىلدى؟

4) خوجنىياز ھاجى «رەئىس جۇمھۇر» لىقىنى رەت قىلىپ بايانات ئېلان قىلمىغان تۇرۇقلۇق، نېمە ئۈچۈن «شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال جۇمھۇرىيىتى» نىڭ زۇكۇنى ۋە مىنىستىرلىرىنى قولغا ئېلىپ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە تاپشۇرۇپ بېرىدۇ؟ بۇ مەسىلىلەرگە توغرا جاۋاب تېپىش لازىم.

ئاخىردا يەنە شۇنىمۇ ئېيتىمىزكى، قومۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ ئاتاقلىق يولباشچىسى بولغان خوجنىياز ھاجى گەرچە قەشقەر شەھىرىدە ساۋۇت دامولا بىلەن ئون نەچچە كۈن تۇرغان بولسىمۇ، لېكىن

ئۇ ساۋۇت دامواللا ۋە بىرنەچچە مىنىستىرلارنى قولغا ئېلىپ ئاھايىتى چوڭ خىزمەت كۆرسەتكەن ئادەم ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ بۇ خىزمىتىنى ئادەتتىكى تەسلىم بولۇپ خىزمەت كۆرسەتكەنلەرگە سېلىشتۇرغىلى بولمايدىغانلىقىنى ئىقرار قىلىشقا مەجبۇرمىز. يۇقىرىقى ئەھۋاللارغا ئاساسەن، خوجىنىياز ھاجىنىڭ «شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال جۇمھۇرىيىتى» نىڭ زۇكۇتۇكى دەپ، ساۋۇت دامواللا بىلەن بىر قاتاردا سەلبىي شەخس قىلىشقا بولامدۇ؟

ھازىرغىچە خوجىنىياز ھاجى توغرىسىدا تۆۋەندىكىچە ئوچ خىل باھا بېرىلىپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىدىم، بۇلار:

1) خوجىنىياز ھاجى شېڭ شىسەي بىلەن بىرلىشىپ، سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ گېپىگە كىرىپ، ئاخىر ئۆز بېشىنى يېدى. «شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال جۇمھۇرىيىتى» نى قوللىماي، ساۋۇت دامواللىنى تۇتۇپ بېرىپ، مىللەتكە خائىنلىق قىلدى، دەپ ھاقارەتلەيدۇ.

2) بىر قىسىم ئەسلىمە ۋە ماقالىلەردە خوجىنىياز ھاجىنى ساۋۇت دامواللا بىلەن بىر قاتاردا قويۇپ، «شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال جۇمھۇرىيىتى» نىڭ رەئىس جۇمھۇرى (زۇكۇتۇكى) بولغان، دەپ سەلبىي شەخس قىلىپ كۆرسىتىدۇ.

3) خەلق ئىچىدە بىر قىسىم مىللىي ئاپتونومچىلار: خوجىنىياز ھاجى دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ داھىسى، مىللىي قەھرىمان، دەپ تونۇماقتا.

ھازىر بىزدە 1 - خىل كۆز قاراشنى ئاشكارا ئوتتۇرىغا قويىدىغانلار تېخى كۆرۈلمىگەن بولسىمۇ، 2 - 3 - خىلدىكى پىكىرلەر رەسمىي ئوتتۇرىغا قويۇلماقتا. شۇڭا، خوجىنىياز ھاجى توغرىسىدا ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش ئاساسىدا، تارىخىي ۋېئالىلىقتىن چەتنەپ كەتمەي، ئىلمىي ئاساستا باھا بېرىش، شىنجاڭنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالى ۋە

مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا پايدىلىق بولۇشنى نەزەردە تۇتۇپ باھا بېرىش، بۇ ھەقتىكى تونۇشلارنى بىرلىككە كەلتۈرۈش مۇھىم.

تارىخىي ماتېرىياللارنى توپلاش، رەتلەش، تەتقىق قىلىش ۋە نەشر قىلىشتا شىنجاڭنىڭ ئالاھىدىلىكىنى نەزەرگە ئېلىش كېرەك

1. شىنجاڭنىڭ ئالاھىدىلىكى دېگەندە، شىنجاڭدا 13 مىللەت ياشىغانلىقتىن ئىبارەت ئالاھىدىلىكىنى ھېسابقا ئالغاندىن سىرت، شىنجاڭنىڭ تارىخىي ئەھۋالىنى تەتقىق قىلىشتا يەنە تۆۋەندىكى كونكرېت ئەھۋاللارنىمۇ نەزەرگە ئېلىش لازىم.

1) شىنجاڭ — 1930 - يىللارغىچىلىك ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ قالاقلىقىدىن قۇتۇلالمىغان، خەلقنىڭ 90% دىن كۆپرەكى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغان رايون.

2) 1930 - يىللارغىچىلىك ھۆكۈمەت تەرەپتىن يەرلىك خەلق ئۈچۈن بىرەر باشلانغۇچ مەكتەپ قۇرۇپ بەرمىگەن ياكى بىرەر سىنىپمۇ ئېچىپ بەرمىگەن، ھەتتا XX ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئايرىم ناھىيىلەردىكى بەزى مەرىپەتپەرۋەر كىشىلەر باشلانغۇچ مەكتەپ ئېچىپ بىر - ئىككى سىنىپ بالا ئوقۇتسا، ئەكسىيەتچىلەرنىڭ چەكلىشىگە ئۇچرىغان. ئۇنىڭ ئورنىغا ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەت شۆتاڭ (خەنزۇچە مەكتەپ) ئېچىپ، ئۇنىڭغا ئۇيغۇر بالىلىرىدىنمۇ بىرقانچىنى قوبۇل قىلىپ، ئۆز ئىھتىياجىنى قاندۇرۇش مەقسىتىدە بولغان بولسىمۇ (30 - يىللاردا)، خەلق بۇنىڭدىن قاچقان ياكى بايلار ئۆز بالىلىرىنىڭ ئورنىغا كەمبەغەللەرنىڭ بالىلىرىنى سېتىۋېلىپ، شۆتاڭغا تۇتۇپ بېرىشتەك ئىشلار بولغان.

3) 1930 - يىللارغىچىلىك شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا — ناھىيىلەردە بىر - ئىككى تۆڭچى (تەرجىمان) ياكى بىر - ئىككى باجگىرنىڭ يەرلىك مىللەت كىشىلىرىدىن ئىكەنلىكىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئۇيغۇرلەن دۆلەت ئورگانلىرى ياكى كەسپىي ئورۇنلاردا يەرلىك مىللەت خادىملىرى بولمىغان.

4) 1930 - يىللارغىچىلىك شىنجاڭدا قالاقلىق، قاششاقلىق ئېغىر دەرىجىدە ھۆكۈم سۈرۈش بىلەن بىر ۋاقىتتا، مىللىي زۇلۇمنىڭ ئېغىرلىقىدىن مىللىي ئۆچمەنلىك كېلىپ چىققان، ھەتتا بەزىدە خېلى چوڭقۇرلاشقان. بۇ مەسىلە شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىنىلا ئەمەس، بەلكى شىنجاڭنىڭ قەدىمكى زامان تارىخىنى تەتقىق قىلىشتىمۇ دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلە.

2. شىنجاڭنىڭ تارىخىي ئەھۋاللىرىنى يېزىشتا، كۆپ ھاللاردا ئىلگىرىكى ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتلەر قالدۇرۇپ كەتكەن ئارخىپ ماتېرىياللارغا ئاساسلانغان. ئۇ ئارخىپلار كۆپىنچە خان يارلىقلىرى، جايلاردىكى يەرلىك ھەربىي - مەمۇرىي ئەمەلدارلارنىڭ يۇقىرىغا يوللىغان دوكلاتلىرى، ئوردا تارىخچىلىرى ياكى بەزى ئەمەلدارلار يېزىپ قالدۇرغان ماتېرىياللاردىن ئىبارەت. شىنجاڭ تارىخىغا ئائىت ماتېرىيال ئارخىپلىرىدا مىللىي يېزىقتا بىرەر ھۆججەت تېپىلمىسا كېرەك. ئۇمۇمەن ئالغاندا، پادىشاھ - ئەكسىيەتچىلەر ھۆكۈم سۈرگەن جايلاردا خەلقنىڭ ھەقىقىي تارىخى، جۈملىدىن ئېزىلگەن مىللەتلەرنىڭ ھەقىقىي تارىخىنىڭ يېزىلىپ چىقىشىدىن ئۈمىد كۈتكىلى بولمايتتى، شۇڭلاشقا، تارىخ ماتېرىياللىرىنىڭ بىر تەرەپلىمىلىك بولۇپ قېلىشىدىن ساقلىنىمىز دەيدىغان بولساق، ئۇنداقتا خەلق ئىچىدىكى ماتېرىياللارنى توپلاشقا ئەھمىيەت بېرىشىمىز كېرەك. تارىخنى تارىخىي ماتېرىيالىزم نۇقتىنەزىرى بويىچە

تەتقىق قىلغاندىلا، ئاندىن ھەقىقىي خەلق تارىخىنى يېزىپ چىققىلى بولىدۇ.

3. شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرىنى توپلاش، رەتلەش، تەتقىق قىلىش ۋە نەشر قىلىشتا مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۈيۇشۇش كۈچىنى ئاشۇرۇپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقىنى تۈپ چەك قىلىش نۇقتىسى قىلىش شەرت. بۇ يالغۇز تارىخ تەتقىقاتىدىلا ئەمەس، بەلكى بارلىق خىزمەتلەردە ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك ھۆھىم پرىنسىپ. شۇڭا، بۇ جەھەتتە مۇنداق بىرقانچە نۇقتىغا دىققەت قىلىش لازىم:

1) ئاز سانلىق مىللەت خەلقى ئۆزلىرىنىڭ تارىخىدىكى ھۆتەپپەككۇر، ئالىم، ئەدىپلىرىنى، ئازاتلىق كۈرەشلىرىدىكى يول باشچىلىرىنى، ئومۇمەن ئېيتقاندا ئۆزلىرىنىڭ ھەقىقىي مەنپەئەتىنى قوغدىغان كىشىلەرنى سۆيىدۇ، ھۆرمەتلەيدۇ. بۇ، يېڭىدىن پەيدا بولغان ئىش بولماستىن، بەلكى مىللەتلەر شەكىللىنىشتىن بۇرۇنقى زامانلاردىلا «قوغدىنىش» چارىلىرى قاتارىدا پەيدا بولغان ئىش بولسا كېرەك. بۇنداق ئەھۋال بىرەر مىللەتتىلا ئەمەس، ھەممە مىللەتتە مەۋجۇت. ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۆزلىرى سۆيىدىغان ۋە ھۆرمەتلەيدىغان كىشىلەرگە ھېچقانداق پاكىتسىزلا قالايمىقان قالپاق كىيگۈزۈشنى خالىمايدۇ. شۇڭا، بۇنداق مەسىلىلەرگە ئېھتىياتچانلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىش لازىم.

2) ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۆزلىرىنىڭ ياخشى ئەنئەنىلىرىنى، ئۆرپ - ئادەتلىرىنى قوغدايدۇ، پارتىيە سىياسىتىمۇ بۇنى قوغدايدۇ. مىللىي ئۆرپ - ئادەتلەرنى ئورۇنسىز تەنقىد قىلىشقا، مەسخىرە قىلىشقا بولمايدۇ. «مىللىي ئۆرپ - ئادەت» دېگەندە بەزى ئادەتلەر شۇ مىللەت ئىچىدە ئومۇملاشمىغان ياكى ئايرىم بىرلىك خاراكتېرلىك ئادەتلەر بولىدۇ. ئەگەر

ئۆزگەرتىشكە لايىق بولغان ناچار ئۆرپ - ئادەت بولغان ھالەتتىمۇ، شۇ مىللەتنى قايىل قىلىش لازىم، ھەرگىز مەجبۇرلىماسلىق ۋە ئالدىراپ تەنقىد قىلماسلىق لازىم.

3) مىللىي ھېسسىيات ياكى مىللىي غۇرۇر بىلەن مىللەتچىلىكنىڭ چەك - چېگرىسىنى ئايرىۋېلىش، مىللىي ھېسسىيات ياكى مىللىي غۇرۇرغا توغرا مۇئامىلە قىلىش لازىم.

4) شىنجاڭدا ئۆتكەن ئەكسىيەتچىلەرنىڭ خەلق ئارىسىغا مىللىي ئۆچمەنلىك ئۇرۇقلىرىنى چاچقانلىقى ھەممىگە مەلۇم، شۇڭا، مىللىي ئازادلىق كۆرەشلەر پارتلاپ چىققان چاغلاردا ئېزىلگەن مىللەتلەر بىر تەرەپ، ھاكىمىيەت ئىگىلىگەن مىللەت بىر تەرەپ بولۇپ ئىككى سەپكە بۆلىنىدىغان؛ ھەر مىللەت خەلقى ئۆزلىرىنى قوغدايدۇ دەپ ئىشەنچ قىلغان تەرەپكە يەنى ئۆز مىللىتىنىڭ قوراللىق كۈچلىرى بار تەرەپكە يىغىلىۋالىدىغان ھەمدە ئۆز مىللىتىدىن چىققان ئەمەلدارلارنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا بىنائەن قوللىرىغا قورال ئېلىپ قارشى تەرەپ بىلەن جەڭ قىلىدىغان؛ زىددىيەت كەسكىنلەشكەندە مىللەتلەر بىر - بىرىنى قىرغىن قىلىدىغان ئەھۋاللارمۇ يۈز بەرگەن. مۇنداق قىرغىنچىلىق ھاكىمىيەت ئىگىلىگەن مىللەت بىلەن ئېزىلگەن مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىلا ئەمەس، ھەتتا ئېزىلگەن ئاز سانلىق مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىمۇ يۈز بەرگەن. بۇنداق قىرغىنچىلىقنى، شۇبھىسىزكى، شۇ چاغدىكى ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلار كەلتۈرۈپ چىقارغان. شۇنىڭدەك، ھەرقايسى مىللەت خەلقلىرى ئىچىدە قىرغىنچىلىق يۈز بېرىۋاتقان مەزگىللەردە، يەنە خەلق ئارىسىدىكى ئوخشاش بولمىغان مىللەت كىشىلىرى بىر-بىرىنى قوغداپ قالغان، بىر بىرىگە ياردەم بەرگەن ۋەقەلەرمۇ كۆپ بولغان. تارىختىكى مىللىي قىرغىنچىلىقلارنى بۈگۈنكى كۈندە ئېلان قىلىش - يېزىش لازىممۇ؟ قايسى زامانداكىم

گىمنى ئۆلتۈردى؟ قانچىلىك ئۆلتۈردى؟ بۇنى ئېنىق ھېسابلاپ چىقىش مۇمكىن بولمىسا كېرەك. مېنىڭچە بولغاندا، ئۇنى يىپ-يېڭىنسىغىچە ھېسابلاپ يۇرۇشنىڭمۇ زۆرۈرىيىتى يوق؛ تارىختا يۈز بەگەن مىللىي قىرغىنچىلىقلانى قايتا سۆزلەپ يۈرۈشنىڭ ھېچقانداق تەربىيىۋى ئەھمىيىتى يوق، بەلكى زىيانلىق. بۇ مىللىي قىرغىنچىلىقلار توغرىسىدا بىرەر ماتېرىيال ئېلان قىلىنغىنى يوق. ئەمما بەزى ئەسلىمىلەردە ۋە ماقالىلەردە «ئۆلتۈردى»، «قىردى» دېگەن سۆزلەر ئۇچراۋاتىدۇ. بەزىلەر: «بۇ ئۇنى قىردى» دەپ يازسا، يەنە بەزىلەر ئۇنىڭ ئەكسىچە: «ئۇ بۇنى قىردى» دەپ يازدى. تارىختا ئۆتكەن مىللىي قىرغىنچىلىقلارنى زادىلا يازماسلىق تارىخىي چىنلىق ھېسابلانمايدۇ. شۇنداقلا، ئۇنى تەكرارلاۋېرىشنىڭمۇ ھېچقانداق پايدىسى يوق. ئۇنى يېزىش زۆرۈر بولۇپ قالغاندا، مىللىي قىرغىنچىلىقلارنى ئومۇمىلاشتۇرۇپ يېزىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، مىللىي ئۆچمەنلىكلەرنىڭ كۆچىيىپ كېتىشىگە، مىللىي قىرغىنچىلىقلارنىڭ يۈز بېرىشىگە ئەكسىيەتچىلەرنىڭ مىللىي زۇلۇم سىياسىتى سەۋەبچى بولغانلىقىنى ئىزاھلاپ، ھېسابات ئىنى ئەكسىيەتچىلەر ھېسابات ئىغا يېزىش لازىم.

5) قالاقلىق، قاششاقلىق ۋە مىللىي زۇلۇم ئۇزۇن يىللار ھۆكۈم سۈرگەن شىنجاڭدا، يەرلىك مىللەتلەر ئۆز بېشىغا كەلگەن ئېغىر كۈلپەتلەرنى زالىم ئەمەلدارلاردىن كۆرەتتى؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، شۇ زالىم ئەمەلدارلار تەۋە بولغان مىللەت ۋە خەلقىنىمۇ بىر قاتاردا قويۇپ يامان كۆرىدىغان خاتا ئەھۋالمۇ يۈز بەرگەن. شۇڭلاشقا، ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەتكە قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلگەن ھامان، خاتا ھالدا بىرەر مىللەتكە قارشى شوئارلارمۇ ئوتتۇرىغا چىققان ئەھۋاللار بولغان. بۇ خىل

شوئارلارنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى شۇ مىللەتنى پۈتۈنلەي قىرىپ تۈگىتىۋېتىشنى مەقسەت قىلغان، دەپ ھۆكۈم چىقارغىلى بولمايدۇ. شىنجاڭدا ئەھۋال مۇرەككەپ بولغان ھالەتتىمۇ، لېكىن بىر مىللەتنى قىرىپ، ئۆلتۈرۈپ تۈگىتىۋېتىش ئىشى بولغان ئەمەس. 1911 - يىلى شىنخەي ئىنقىلابى دەۋرىدە «دالونى يوقىتايلى» دېگەن شوئار ئوتتۇرىغا چىققان. گەرچە بۇ شوئارنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشىدا خاتا بولسىمۇ، لېكىن مەقسىتى باشقا بىر مىللەتنى قىرىپ تۈگىتىش ئەمەس ئىدى. شۇڭا، تارىخىي ۋەقەلەرگە باھا بېرىشتە، ئۇلار سۈيىئىستېمال قىلغان بىرەر شوئارغا، بىرەر تارماق ئېقىمغا يەنى ھادىسىگە قاراپلا ھۆكۈم چىقىرىۋەتمەي، ئۇنىڭ ماھىيىتىگە، ئاساسىي ئېقىمىغا ۋە تارىخىي تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە ئويناغان رولىغا قاراش، ئۇنى شۇ چاغدىكى ئىجتىمائىي، تارىخىي شارائىت بىلەن بىرلەشتۈرۈپ تەھلىل قىلىش لازىم.

6) ئىسلام دىنى شىنجاڭدا مىڭ يىلدىن بۇيان چوڭقۇر يىلتىز تارتىپ كەلگەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە، شىنجاڭ خەلقىنىڭ 90% دىن كۆپرەكى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىپ كەلگەنلىكتىن، تارىختا ئەكسىيەتچى ھوكۈمرانلارغا قارشى كۈرەش قىلىشتا دىنىي شوئارلارنى ۋاستە قىلىدىغان ئەھۋاللارمۇ كۆرۈلگەن. 1930 - يىللاردا قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى پارتلىغاندىن كېيىن، شىنجاڭنىڭ باشقا جايلىرىدىمۇ قورالىلىق قوزغىلاڭلار بولدى. بۇ قوزغىلاڭچىلارنىڭ يەرلىرى ھەر دېسىلا «ئىسلام ئاچىمىز» دەپ ئوتتۇرىغا چىققان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار ئىسلام ئېچىپ نېمە قىلىدىغانلىقىنى، قانداق پروگرامىنى يولغا قويىدىغانلىقىنى ئۆزلىرىمۇ بىلمەيتتى. بۇ قوزغىلاڭلارغا يولباشچى بولغانلاردىن چەتئەللەردە تەربىيە كۆرگەن ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇشقا ھەرىكەت قىلغۇچى ساۋۇت

داموللىدەك ئايرىم ساندىكىلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، قالغانلىرى زۇلۇمدىن قۇتۇلۇپ ياخشىراق كۈنلەرگە ئىگە بولۇشنىلا مەقسەت قىلغانلار ئىدى. 1944 - يىلى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ دەستلەپكى كۈنلىرىدە، بىر كىشى خەلقە دىنىي تەشۋىق قىلىپ: «ھەببۇل ۋەتەن، مىنەل ئىمان»، «ئۆلسەك شېھىت، قال ساك غازى» دېگەندەك چاقىرىقلارنى قىلدى. لېكىن بۇ، ئايرىم ھادىسىدىنلا ئىبارەت. بۇ شوئار بويىچە بولغاندا، ئۈچ ۋىلايەت تەرەپ ئىسلام دىنىدا بولمىغان، لېكىن قورال تۈنۈپ گومىنداڭغا قارشى جان پىدالىق بىلەن جەڭ قىلىۋاتقان رۇس، موڭغۇل، شىبە، داغۇر قاتارلىق مىللەتلەرنىمۇ يوقىتىشى لازىم ئىدىغۇ؟ بۇنداق قالايمىقان بىرەر يېرىم چاقىرىققا قاراپلا، ئۈچ ۋىلايەتنىڭ توغرا يۆنىلىشىدىن گۇمانلىنىش مۇمكىن ئەمەس، ئەلۋەتتە!

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىيالىرىنى توپلاش ۋە تەتقىق قىلىشتا، دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلىلەردىن يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەنلەردىن باشقا ئەھۋاللارمۇ بولۇشى مۇمكىن. ئۇمۇمەن ئېيتقاندا، شىنجاڭ تارىخ ماتېرىيالىرىنى توپلاش، تەتقىق قىلىش ۋە نەشرىگە تەييارلاشتا مارکسىزملىق سىنىپىي كۆرەش نەزەرىيىسىنى قىبلىنامە قىلىپ، شىنجاڭنىڭ تارىخىي شارائىتى ۋە ئالاھىدىلىكى ئەھۋاللىرىنى نەزەردە تۇتۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، مىللەتلەر ئارىسىدىكى ئۈيۇشۇش كۈچىنى ئاشۇرۇپ، مىللەتلەر ئورتاق روناق تېپىشنى ئالغا سۈرۈپ، ۋەتەن بىرلىكىنى مۇستەھكەملەشنى مەقسەت قىلىش لازىم.

جاۋابكار مۇھەررىرى: **ئابلىز مۇھەممەت سايرامى**

ئەنۋەر جاكۇلىنىڭ ئەسلەيمىز

لىۋ فېنىشېك، ياك جېكپېپي، دۇك ياڭيۇ

يولداش ئەنۋەر جاكۇلىن پارتىيىمىزنىڭ ياخشى ئەزاسى، ياخشى كادىرى. ئۇ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ بۈيۈك ئىتتىپاقلىقىنى قوغداش ۋە ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش ئۈچۈن، شىنجاڭنىڭ سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشى ئۈچۈن كۆپلىگەن خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، مۇھىم تۆھپىلەرنى قوشقانىدى. ئۇ، بالايىئاپەتلىك ئون يىلدا زىيانكەشلىككە ئۇچراپ، ناھەق ئالەمدىن ئۆتتى. ئۇنىڭ بىلەن بىز كۆپ يىل بىرگە خىزمەت قىلغان بولۇپ، مۇشۇنداق بىر ياخشى يولدىشىمىزدىن، ياخشى رەھبىرىمىزدىن ئايرىلغانلىقىمىزغا، ئاز سانلىق مىللەتتىن بولغان يېقىن دوستىمىزدىن ئايرىلغانلىقىمىزغا چوڭقۇر ئېچىنىمىز.

يولداش ئەنۋەر جاكۇلىن نامرات قازاق چارۋىچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن بولۇپ، كىچىك ۋاقتىدىلا ئاتا - ئانىسىدىن يېتىم قېلىپ، ئازاب - ئوقۇبەت ئىچىدە چوڭ بولغان. ئۇ، يەتتە يېشىدىن باشلاپ چارۋىدارغا ھەقسىز ئىشلەپ، قۇلدىن بەتتەر تۇرمۇش كەچۈرگەن: كۆنىۋىي مال بېقىپ، يىل بويى جاپالىق ئىشلىسىمۇ، تويغۇدەك تاماق، ئىسسىغۇدەك كىيىمگە ئېرىشەلمىگەن،

ياشلىق دەۋرىگە كەلگەندە، ئۇ ئەركىنلىك ۋە بەخت ئىزدەپ، كەڭ تۇرمۇش قاينىمىغا ئىنتىلىپ، بەدىنىدە چارۋىدار قالدۇرغان تىلسىم - تىلسىم قامچا ئىزلىرى بىلەن يايلاقتىن ۋە پادىلاردىن ئايرىلىپ، ئاۋۇال يول ئاسراش ئىشچىسى، پەيمىچى، ئۇنىڭدىن كېيىن نېفىت ئىشچىسى بولغان. بۇلار كىچىكىدىنلا قوي پادىسىنى بىلەن بىرگە بولغان ئەنۋەر جاكۇلىن ئۇچۇن ئېيتقاندا، ھەقىقەتەنمۇ باشقا بىر دۇنيانى كۆرگەنگەئوخشاش ئىدى. لېكىن، ئۇنىڭ كۆرگىنى ئاز ساندىكى ھۆكۈمرانلارنىڭ ھەممە يەردە كەڭ ئەمگەكچىلەر ئاممىسىنى ئېزىپ، ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىدىغان ئادالەتسىز دۇنيا ئىدى. تۇرمۇش ئەنۋەر جاكۇلىنغا چوڭقۇر سىنىپىي تامغا بېسىپ، ئۇنىڭدا ئىنقىلاب قىلىش، ئازادلىققا ئىنتىلىش سىنىپىي ئاڭنى پېتىلدۇرىدۇ.

1944 - يىلى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى پارتلىغاندىن كېيىن، ئەنۋەر جاكۇلىن دەرھال ئىنقىلابقا ئاتلىنىپ، قەيسەر جەڭچىگە ئايلىنىدۇ. ئۇ باتۇر ھەم ھوشيار بولغانلىقىدىن، ناھايىتى تېزلا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتىنىڭ ناھىيىلىك خەۋپسىزلىك ئىدارىسىنىڭ رازۋېتكا بۆلۈم باشلىقى، ئىدارە باشلىقى، ھاكىم قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۈستىگە ئېلىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىلەن قەيسەرلىك بىلەن جەڭ قىلىپ، كۆپ قېتىم ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتىنىڭ تەقدىرلىشىگە ۋە مۇكاپاتلىشىغا ئېرىشىدۇ.

1949 - يىلى شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن، ئەنۋەر جاكۇلىن تولۇپ تاشقان قىزغىنلىق بىلەن جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ يېتىپ كېلىشىنى قارشى ئالىدۇ. ئۇ، قەتئىي تەۋرەنمەي پارتىيىگە ئەگىشىپ مېڭىپ، بارلىق ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن دۈشمەنلەر بىلەن كۈرەش قىلىدۇ. 1949 - يىلى 12 - ئايدا، ئۇ شەرەپ بىلەن جۇڭگو كوممۇنىستىك پار-

تىنىسىگە كىرىپ، شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدىكى بىرىنچى تۈركۈم پارتىيە ئەزاسىغا ئايلىنىدۇ.

«مەرد مەيداندا سىنىلىدۇ» دېگەندەك، ئۈستى - ئۈستە لەپ كەلگەن بوران - چاپقۇن جەريانىدا، بىز ئەنۋەر جاكۇللىنىڭ ئىنقىلابىي پەزىلىتىنى كۆرۈۋالالىدۇق. ھەر قېتىم مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا، دۆلەتنىڭ بىرلىكىگە مۇناسىۋەتلىك چوڭ ھەق - چوڭ ناھەق مەسىلىسىگە دۇچ كەلگەندە، ئۇ ھەمىشە باتۇرلۇق بىلەن كۆكرەك كېرىپ چىقىپ، بايرىقى روشەن ھالدا كۈرەشنىڭ ئالدىنقى قاتاردا تۇردى.

1950 - يىلى سېپتەمبىر نامى پۈر كەتكەن مىللىي مۇنا- پىق ئوسمان قارا نىيىتى ھەددىدىن ئاشقان ھالدا ئۆزىنى «قازاق پادىشاھى» دەپ ھېسابلاپ، ئامېرىكا جاھانگىرلىكى ۋە ئەكسىيەتچىلەرنىڭ يول كۆرسىتىشى ئارقىسىدا «مىللەتنى قوغداش، دىننى قوغداش» تىن ئىبارەت ساختا ۋىۋىسكىنى كۆتۈرۈپ چىقىدۇ ھەمدە ئوچۇق ئاشكارا قوراللىق توپىلاڭ قوزغاپ، يېڭىدىن دۇنياغا كەلگەن خەلق ھۆكۈمىتىنى ئاغدۇرۇپ دۆلىتىمىزنى پارچىلاشقا ئۇرۇنىدۇ. ئەنۋەر جاكۇلىن ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ بالا - قازا گىردابىغا ئىتتىرىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئىچ - ئىچىدىن تىت - تىت بولۇپ، ئوسمان قاتارلىقلارغا چەكسىز نەپرەتلىنىدۇ. شۇ چاغدا، مەركىزىي كومىتېت شىنجاڭ بىيۇروسىنىڭ رەھبەرلىكىدە، قازاق خەلق ۋەكىللىرى قۇرۇلتىيى چاقىرىلىدۇ، يولداش ئەنۋەر جاكۇلىن بۇ قېتىمقى قۇرۇلتايىنىڭ رەھبەرلىك خىزمىتىگە قاتنىشىدۇ ھەمدە قۇرۇلتاي ۋەكىللىرى بىلەن بىللە ئوسمان باندىتلىرىنىڭ جىنايەتلىرىنى ئېچىپ تاشلايدۇ. قۇرۇلتاي قازاق خەلقىنى ئوسمانىنىڭ ئەكسىيەتچىل قىياپىتىنى ئېنىق تونۇپ، ئوسمان قاتارلىق ئەكسىيەتچى سەر- دارلارنى يېتىم قالدۇرۇپ، زەربە بېرىشكە چاقىرىدۇ. شۇنىڭ

بىلەن بىر ۋاقىتتا، قۇرۇلتاي ۋەكىللىرى قوماندان پىڭ دېخۇەيگە سالام تېلېگراممىسى يوللاپ، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ دەرھال قوشۇن چىقىرىپ، باندىتلارنى تارمارقىلىش ۋەيوقىتىشنى ئىلتىماس قىلىدۇ. بۇ قېتىمقى قۇرۇلتايدا يولداش ئەنۋەر جاكۇلىن ناھايىتى مۇھىم رول ئوينايدۇ.

يىغىندىن كېيىن، يولداش ئەنۋەر جاكۇلىن خەلق ئازاد- لىق ئارمىيىسى باندىتلارنى يوقىتىش قىسمىنىڭ 17 - دىۋىزى- يىسى بىلەن بىرلىكتە ھەربىكەت قىلىپ، باندىتلارنى يوقىتىش كۈرىشىگە ئاتلىنىدۇ. ئۇ بىر تەرەپتىن باندىتلار ئەھۋالىنى ئىگىلەپ، 17 - دىۋىزىيىگە ماسلىشىپ جەڭ قوماندانلىقىغا يارەملەشسە، يەنە بىر تەرەپتىن قىسمىنىڭ سىياسىي خىزمىتىگە قاتنىشىپ، مەجبۇرىي ئەگەشكەن قازاق ئاممىسىغا كۆپ خىل يولدار بىلەن تەربىيە ئېلىپ بارىدۇ؛ پارتىيىنىڭ ھەرخىل سىياسەتلىرىنى، بولۇپمۇ پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتىنى كەڭ تەشۋىق قىلىپ، ئوسمان قاتارلىقلارنىڭ جىنايى مەقسىتىنى چوڭقۇر ئېچىپ تاشلايدۇ. يولداش ئەنۋەر جاكۇلىننىڭ خىزمىتى ناھايىتى ياخشى نەتىجىگە ئېرىشىپ، باندىتلار ئەگەشتۇرۇۋالغان كۆپ سانلىكى قازاق ئاممىسى كەينى - كەينىدىن باندىتلاردىن ئايرىلىپ چىقىپ ئۆز قەبىلىلىرىگە قايتىپ كېلىدۇ. بۇ ئەھۋال خائىن - باندىتلار سەركەردىلىرىنى يېتىم قالدۇرۇپلا قالماي، بەلكى قايمۇقتۇرۇلغان قازاق ئاممىسىنى قۇتقۇزۇپ، باندىت تۇتۇش كۈرىشىنى ئوڭۇشلۇق ئىلگىرىلىتىدۇ.

1962 - يىلى چەت ئەل كۆچلىرىنىڭ قايمۇقتۇرۇشى بىلەن، چېگرا رايون خەلقىنىڭ چەتكە قېچىش ۋەقەسى يۈز بېرىدۇ، بۇنىڭ بىلەن بەزى كىشىلەر تەۋرىنىپ قالىدۇ، ھەتتا يولداش ئەنۋەر جاكۇلىننىڭ قېشىغا كېلىپ، ئۇنىمۇ قالايمىقان- چىلىقتىن پايدىلىنىپ چىقىپ كېتىشكە دەۋەت قىلىدۇ؛ يەنە بىر

قىسىم كىشىلەر ئۇنىڭ رايىنى سىناپ بېقىش ئۈچۈن: «سىز ئىناۋەتلىك ئادەم، ئەگەر سىزلا قوزغالسىڭىز، نۇرغۇن كىشىلەر سىزگە ئەگىشىپ ماڭىدۇ» دەيدۇ. يولداش ئەنۋەر جاكۇلىن ئۇ-نىڭ تەلگە مۇشتلاپ تۇرۇپ غەزەپ بىلەن: «مەن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى، مەن ئۆز قەسىمىنى ئۇنتۇپ قالمايمەن، مەڭگۇ پارتىيىگە ئاسىيلىق قىلمايمەن!» دەيدۇ. يولداش ئەنۋەر جاكۇلىن ئۆزىنىڭ سۆز - ھەرىكىتىنىڭ ئامما ئارىسىدا قانداق تەسىر پەيدا قىلىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى، نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭ يۇزلىنىشىگە نەزەر سېلىنۇاتقانلىقىنى تېخىمۇ ئېنىق بىلەتتى. ئۇ ئۆزىنى بېسىۋالغاندىن كېيىن، ئەتراپىدىكى كىشىلەرگە: «مەن بىر رەھبىرى كادىر، ئىتتىپاقلىقنى قوغداشقا باشلامچى بولىمەن، ھەرگىز ئەگىر يولغا ماڭمايمەن» دەيدۇ. ئۇ شۇ چاغدا كېسەل بولسىمۇ، لېكىن ۋەقەنىڭ كېڭىيىپ كېتىشىگە سۈكۈت قىلىپ قاراپ تۇرالمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ، كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئاغرىقچان يۈرۈپ خىزمەت قىلىپ، يولدىن ئازغان بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ يامان يولدىن قايتىشىغا ياردەم بېرىدۇ. ئۇ مېدىتسىنا ئىنستىتۇتىدىكى ئېلى، تاربىياتايدىن كەلگەن بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلارنىڭ سىرتىنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ، ئىدىيىسىدە چوڭ تەۋرىنىش بولۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلايدۇ. ئۇ، كېسىلگە قارىماي، دەرھال بېرىپ ئوقۇغۇچىلار بىلەن سۆھبەتلىشىپ، ئۇلارغا ۋەتەننىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىنى قوغدىغانلىق مىللەتنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىنى قوغدىغانلىق؛ ۋەتەنگە ئاسىيلىق قىلغانلىق مىللەتكە ئاسىيلىق قىلغانلىق بولىدىغانلىقىنى سەمىمىي چۈشەندۈرۈپ، سەۋرچانلىق بىلەن ياش ئوقۇغۇچىلارنى ئالدام خالتىغا چۈشۈپ كەتمەسلىككە كۆندۈرىدۇ. ئۇلارنىڭ چەت ئەلگە بولغان خام خىيالىرىنى يوق قىلىپ، ئۇلارنى ياخشى ئۆگىنىپ، پەن - مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئىگىلەپ، تىرىشىپ ئۆز يۇرتىنى

گۈللەندۈرۈشگە ئىلھاملاندۇرىدۇ. يولداش ئەنۋەر جاكۇلىننىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن، بىر مەھەل تەۋرىنىپ قالغان نۇرغۇن كىشىلەر مىللەتنىڭ ئومۇمىي مەنپەئىتىنى چۈشىنىدۇ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى ۋە ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش ئېڭى ئۆسۈپ، كەيپىياتى تىنچلىنىدۇ.

ئەنۋەر جاكۇلىننىڭ مىللىتىگە بولغان مۇھەببىتى ئىنتايىن چوڭقۇر ئىدى، لېكىن ئۇ، قانداق قىلغاندا ئۆز مىللىتىنى ھەقىقىي سۆيگىلى بولىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. ئۇ، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۆز مەنپەئىتى ئۈچۈن، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش زۆرۈرلۈكىنى چوڭقۇر تونۇپ يەتكەنىدى. 1955 - يىلى شىزاڭ ئاپتونوم رايونى تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتى قۇرۇلغاندا، ئۇ مۇئاۋىن زۇڭلى چېن يى باشچىلىقىدىكى مەركىزىي ۋەكىللەر ئۆمىكىگە قاتنىشىپ تەبرىكلەشكە بېرىپ، يول ئۈستىدە چىڭخەي، شىزاڭ قاتارلىق جايلاردا ئولتۇراقلىشىپ قالغان بىر قىسىم قازاق چارۋىچىلار بىلەن ئۇچرىشىپ قالىدۇ (بۇلار ئازادلىقتىن دەسلەپكى مەزگىلدە، ئوسمان شىنجاڭدىن ئالداپ ئېلىپ چىققان قازاقلار ئىدى). ئەنۋەر جاكۇلىن ئۇلارنى يوقلاپ، تۇرمۇش ئەھۋالىنى ئىگىلەيدۇ، ئۇلارغا پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتىنى تەشۋىق قىلىپ، شىنجاڭنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشتىكى يېڭى قىياپىتىنى تونۇشتۇرۇپ، خاتىرجەم ھالدا شۇ جايدىكى ھەر مىللەت خەلقى بىلەن ئىناق ئۆتۈپ، بىرلىكتە يېڭى تۇرمۇشنى گۈللەندۈرۈشكە ئىلھام بېرىدۇ. ئۇ، ئۇ يەردە تۇرمۇشدا ھەقىقەتەن قىيىنچىلىقى بار، شىنجاڭغا قايتىپ كېتىشنى تەلەپ قىلغانلار توغرىسىدا ئاكتىپلىق بىلەن ئالاقىلىشىپ، ئۇلارنىڭ ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كېلىشىگە قىزغىن ياردەم بېرىدۇ.

50 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا، مەركەزنىڭ يولىيورۇقىنىڭ

روهنغا ۋە شىنجاڭنى ئېچىش، گۇللەندۈرۈشنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن، ئاپتونوم رايون ئىچكىرىدىكى بىر قىسىم ياشلارنىڭ شىنجاڭغا كېلىپ ماكانلىشىشىنى قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى قارار قىلىدۇ. بۇ ئىش ئۆز ۋاقتىدا بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ئىدىيىسىدىن ئۆتمەيدۇ. يولداش ئەنۋەر جاكۇلىن بۇنىڭ ئۈچۈنمۇ نۇرغۇن ئىدىيىۋى خىزمەتلەرنى ئىشلەيدۇ. ئۇ، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن ھالدا، شىنجاڭنىڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى خەنزۇلارنىڭ تېخنىكا ۋە ئەمگەك كۈچىگە ئېھتىياجلىق ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ ھەمدە ئۆزى ئەنخۇي قاتارلىق جايلارغا بېرىپ، ئاممىنى چېگرا رايون قۇرۇلۇشىغا پاردەم بېرىشكە ھەرىكەتلەندۈرىدۇ.

يولداش ئەنۋەر جاكۇلىن ئۇزاق مۇددەت سىياسىي—قانۇن سېپىدە رەھبەرلىك خىزمىتىنى ئىشلىگەن، ئۇ خىزمەت جەريانىدا، بىر قولىدا پارتىيىنىڭ فاكىجىن سىياسەتلىرىنىڭ تەلەتۈكۈس ئىجرا قىلىنىشىنى تۇتسا، بىر قولىدا سىياسىي—قانۇن سېپىدىكى كادىر، جەڭچىلەر قوشۇنىنىڭ قۇرۇلۇشىنى تۇتىدۇ. ئۇنىڭ كۆڭۈل بۆلۈشى ئارقىسىدا ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سىياسىي— قانۇن كادىرلىرىنىڭ سۈپىتى زور دەرىجىدە ئۆستى. ئۇ، كوندىلىك خىزمەتتە، كادىرلارنى يۇرەكلىك ئىشلىتەتتى ۋە ئۇلارغا ئىشىنەتتى، قول ئاستىدىكىلەرگە كۆڭۈل بۆلەتتى، كۆپچىلىك ئۇنىڭ رەھبەرلىكىدە خىزمەت قىلسا، كۆڭۈل ئازادلىك ھېس قىلاتتى.

يولداش ئەنۋەر جاكۇلىن تۇز كۆڭۈل ئادەم ئىدى. يۇرۇن ئۆزىدە تار مىللەتچىلىك ئىدىيىسىنىڭ بارلىقىنى ئوچۇق - يورۇقلۇق بىلەن سۆزلەپ بەرگەنىدى. ئۇنى تاريخنا ئۆتكەن ئەكسىيەتچى ھۆكۈمران سىنىپلار يۇرگۈزگەن ئەكسىيەتچىل مىللىي سىياسەت كەلتۈرۈپ چىقارغان بولۇپ، تارىخنىڭ مەھسۇلى ئىدى.

يولداش ئەنۋەر جاكۇلىننىڭ ئارتۇقچىلىقى ئۇنىڭ تار مىللەتچىلىكىنىڭ چەكلىمىلىكلىكىنى ۋە زىيىنىنى تونۇپ يەتكەنلىكىدە، ئاڭلىق ھالدا ماركسىزملىق مىللەت قارىشىنى تىكلەپ، بىر مىللەتچىنىڭ ئۆزگىرىپ، كوممۇنىزم جەڭچىسىگە ئايلىنىشىدا. بۇ ئۆزىنىڭ ئۆزگىرىش جەريانىنى سەمىمىي بايان قىلىپ ئۆتكەن. ئۇ ئەسلى مىللەتچىلىك ئىدىيىسى بىلەن ئوچ ئۇلايەت ئىنقىلابىغا قاتناشقان. ئىنقىلابىي قوشۇندا ماركسىزم، لېنىنىزم بىلەن ئۇچرىشىشقا باشلاپ، ۋەتىنىمىزنىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىدە جۇڭگو كومپارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ بىر مەيدان ئۇلۇغ خەلق ئازادلىق ئۇرۇشى قىلىۋاتقانلىقىنى بىلگەن. ئەمما ئۇنىڭ بۇلارغا بولغان چۈشىنىشى ئانچە كۆپ بولمىسىمۇ، لېكىن بۇ خەنزۇ ئەمگەكچى خەلقىنى ئاساس قىلغان ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش يولىدىكى ئىنقىلابىي كۈرىشى ئىكەنلىكىنى بىلەتتى. بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئىلگىرىكى خەنزۇلارغا بولغان تومتاق كۆز قارىشى ئۆزگىرىپ، خەنزۇلاردىمۇ ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچى بىلەن ھۆكۈمرانلىق قىلىنغۇچىدىن ئىبارەت پەرقنىڭ بارلىقىنى تونۇپ يېتىدۇ. ئۇ، «شۇنىڭدىن باشلاپ ئىدىيەمدە ئىچكىرىدىكى ئازادلىق ئۇرۇشقا ھېسسىداشلىق پەيدا بولۇپ، خەنزۇلارغا بولغان قارىشىم قەدەممۇ قەدەم ئۆزگەردى»، دېگەنىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇ شىنجاڭ جۇڭگونىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى ئىكەنلىكىنى، ئوچ ئۇلايەت ئىنقىلابىنىڭ ئىستىقبالى جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ تەرەققىياتى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتكەن. ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە، ۋاڭ جېن قاتارلىق رەھبىرىي يولداشلارنىڭ بىۋاسىتە ئەمگۇزارلۇقىدا ئەنۋەر جاكۇلىن ناھايىتى تېز ئالغا باسىدۇ، ئۇ، بۇ

رەھبىرلىرى يولداشلارنىڭ ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىنى ھۆرمەتلەپ ۋە ئۇلارغا ئىشىنىپ، يارىدەم قىلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىدۇ، پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتىنى چۈشىنىدۇ. جۈملىدىن كومپارتىيىنى ئەزالىرىنىڭ ۋە خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ چىن دىلى بىلەن ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۈچۈن خىزمەت قىلىۋاتقان ئالىي جاناب روھىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆردى. ئۇ، دۆلەت بايرىمى مۇراسىمىنى كۆرۈش ئۈچۈن تەشكىللەنگەن ئاز سانلىق مىللەت ۋەكىللىرى ئۆمىكىگە قاتناشىپ بېيجىڭغا بېرىپ، ۋەتىنىمىز چوڭ ئائىلىسىنىڭ ئىللىقلىقىنى ھېس قىلىدۇ، ۋەتەننىڭ ئۇلۇغلۇقىنى كۆردى، بۇنىڭ بىلەن ئاڭلىق ھالدا تار مىللەتچىلىك ئىدىيىسىنى چۆرۈپ تاشلايدۇ. ئۇ، بۇ ئۆزگىرىش جەريانىنى مۇنداق بايان قىلىدۇ: «مەن باندىتلارنى تۈتۈش جەريانىدا، جۈملىدىن خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 17 - دىۋىزىيە سىياسىي كومىسارىنىڭ ماڭا قىلغان ھەقىقىي يارىدىمىنى مەڭگۈ ئۇنۇتمايمەن. 1959 - يىلى دۆلەت بايرىمىدا، مەن دۆلەت بايرىمى مۇراسىمىنى كۆرۈش ئۈچۈن تەشكىللەنگەن ئاز سانلىق مىللەت ئۆمىكىگە قاتناشىپ بېيجىڭغا ماڭغاندا، يولبويى خەنزۇلارنىڭ ئاز سانلىق مىللەت ۋەكىللىرىگە بولغان ھەقىقىي دوستلۇقىنى كۆرۈپ چوڭقۇر تەربىيە ئالدىم. مەركەز رەھبەرلىرىنىڭ مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىكى توغرىسىدىكى دوكلاتىنى ئاڭلاپ، ئىلگىرىكى تار مىللەتچىلىك ئىدىيەم، خەنزۇلارغا ئىشەنمەسلىك كۆز قارىشىم تەلتۆكۈس تۈگىدى». بىز بۇنىڭدىن ئەنۋەر جاكۇلىنىڭ سەممىيلىك بىلەن ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەشتەك روھىنى، ئۆزىنىڭ ئىلگىرىكى توغرا بولمىغان ئىدىيىسىنى قاچىمۇ يوشۇرماسلىقتەك ئېسىل پەزىلىتىنى كۆرۈۋالالايمىز.

پارتىيىگە كىرگەندىن كېيىنكى 20 نەچچە يىل جەريانىدا،

ئۇ، پارتىيىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك كادىرى بولۇپ يېتىلدى، باشتىن ئاخىر ساپ دىل، ئالىي پەزىلىتىنى ساقلاپ، پارتىيىگە چەكسىز سادىق بولدى. پارتىيە نېمە قىل دېسە ئۇ شۇنى قىلدى، پارتىيىنىڭ فاكچېن، سىياسەتلىرىنى ئەستايىدىل ئىجرا قىلىپ، پارتىيە ئىنتىزامىغا رىئايە قىلدى. يولداش ئەۋەر جاكۇلىن ئائىلە ئىشلىرىغا ناھايىتى ئاز ئارىلىشاتتى، ئەمما ئۇ، بىر قېتىم باشقىچە ھالەتتە ئائىلىسىدىكىلەرنى قايتا - قايتا نەسىھەت قىلىپ توسۇپ، پاختا رەختنى ھازىرچە ئالماي تۇ- رۇشنى ئېيتىدۇ، لېكىن سەۋەبىنى چۈشەندۈرمەيدۇ. بىرنەچچە كۈندىن كېيىن، ھۆكۈمەت پاختا رەختنى بىلەتلىك تەمىنلەيدىغانلىقىنى ئېلان قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر ئاندىن چۈشىنىدۇ. يەنە بىر قېتىم ئايالى ئۇنىڭغا يېزىدىكى بىر نەۋرە ئاكىسىنى شەھەرگە يۆتكەپ ئەكېلىپ خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇشنى ئېيتقاندا، ئۇ قەتئىي قارشى تۇرىدۇ. ئۇ ئايالىغا: «بىر نەۋرە ئاكىمىزنىڭ يېزىدا قېيىنچىلىقى بولسا، بىز يارىدەم بەرسەك بولىدۇ، لېكىن شەھەرگە يۆتكىلىپ كېلىپ خىزمەت قىلىشى تەشكىلنىڭ ئىشى، بىز تەشكىلگە ئاۋارىچىلىق سالساق بولمايدۇ» دەيدۇ. ئەنۋەر جاكۇلىن ئەزەلدىن پارتىيىنىڭ سىياسەت، قائىدە - نىزاملىرىغا خىلاپلىق قىلغان ئادەم ۋە ئىشلارغا يوز خاتىرە قىلمايتتى، كىم بولۇ- شىدىن قەتئىينەزەر، تەنقىد قىلىپ، قەتئىي قارشى تۇراتتى. شۇ سەۋەبتىن، بەزىلەر ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئاغرىناتتى. لېكىن ئۇ، باشقىلارنىڭ ئاخىر بىر كۈنى ئۇنى چۈشىنىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. ئۇ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دېكى چوڭ قالايمىقانچىلىقتىمۇ قىلچە تەۋرەنمەي، پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇپ، ئاممىنىڭ ئۆز خىزمىتىدىكى خاتالىقلارغا بەرگەن تەنقىدىنى ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن ھالدا كەمتەرلىك

بىلەن قوبۇل قىلدى. قارىسىغا چاپلانغان بوھتانلارنى بولسا، تولۇق ئاساسلار بىلەن كەسكىن رەت قىلدى. ئېقىمغا ئەگىشىپ يولداشلارغا زىيانكەشلىك قىلىدىغان ئىشلارنى زادىلا قىلمىدى. دەل مۇشۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇ قاماققا ئېلىنىپ، پاجىئەلىك زىيانكەشلىككە ئۇچرىدى. ئائىلىسىمۇ مۇسادىرە قىلىندى. لېكىن ئۇ، بالىلىرىغا ئۈمىدۋارلىق بىلەن: «نامرات تۇرمۇش كەچۈرۈشىنىڭ ھېچقانداق يامىنى يوق» دەيدۇ. ئۇ بالىلىرىغا ھەرقانداق بىر تەرەپكە قاتناشماسلىقنى، ھەرگىز يامان ئىشلارنى قىلماسلىقنى، پارتىيەگە ھەرگىز نارازى بولۇش كەيپىياتىدا بولماسلىقنى قايتا - قايتا جىكىلەيدۇ. ئۇ، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىغا: «پارتىيەگە ئىشىنىڭلار، بۇلار پەقەت ۋاقىتلىق ئەھۋال، ئاخىر ھەممىسى ئېنىق بولىدۇ» دەيدۇ.

يولداش ئەنۋەر جاكۇلىنىڭ ھايات ۋاقتىدا ھەمىشە: «مەن پارتىيە تەربىيىلەپ يېتىشتۇرگەن ئاز سانلىق مىللەت كادىرى، پارتىيە بولمىغان بولسا مېنىڭ بۈگۈنۈمۇ بولمىغان بولاتتى، مېنىڭ بارلىقىمنى پارتىيە بەردى، مەن قەتئىي تەۋرەنمەي پارتىيەگە ئەگىشىپ ماڭمەن» دېگەن سۆزى ھەممىزنىڭ ئېسىدە. ئۇ، ھەقىقەتەن ئۆز ۋەدىسىنى ئەمەلگە ئاشۇردى.

بۈگۈنكى كۈندىكى سۆز بىلەن ئېيتقاندا، يولداش ئەنۋەر جاكۇلىن ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىپ يېتىشكەن كىشى. ئۇنىڭ ئائىلە ئەھۋالى نامرات، ئۇنىڭ ئۇستىگە كىچىكىدىلا ئاتا - ئانىسىدىن يېتىم قالغاچقا، مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇيالمىغان. لېكىن ئۇنىڭ جاپاغا چىداپ ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىش روھى كىشىنى قايىل قىلىدۇ. ئۇ تىرىشچانلىق بىلەن خىزمەت ئىشلەش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇزاق مۇددەت ھارماي - تالماي تىرىشىپ ماركسىزم - لېنىنىزم ۋە يولداش ماۋ زېدۇڭنىڭ ئەسەرلىرىنى جۇڭگو ۋە چەت

ئەلنىڭ داڭلىق ئەدەبىي ئەسەرلىرىنى بېرىلىپ ئۆگىنىدۇ. بولۇپمۇ ئۇنىڭ خەنزۇچە تىل - يېزىقىنى ئۆگىنىش روھى كىشىنى تەسىرلەندۈرىدۇ. 1955 - يىلى ئۇ مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى مىللىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ دائىم تۇرۇشلۇق ئەزاسى بولۇپ بېيجىڭدا خىزمەت قىلغاندا، خەنزۇچە تىل - يېزىقنىڭ مۇھىملىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۇ، ئۆزىگە ھەر كۈنى ئون خەنزۇچە خەت ئۆگىنىشنى بەلگىلەيدۇ. ئۇ، تەرجىمان يولداشلارنى ئۈستاز تۇتۇپ، ئاساسىي قانۇنىنى دەرسلىك قىلىپ، ئۇزۇن مۇددەت بوشاشمای ئۆگىنىدۇ. كۆپ يىل ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىش ئارقىلىق، ئۇ ئۆزىنىڭ قازاق تىل - يېزىقىدىلا خېلى ياخشى سەۋىيىگە يېتىشىپ قالمای، بەلكى خەنزۇ، ئۇيغۇر، رۇس تىل - يېزىقلىرىنىمۇ ئىگىلەپ، راۋان سۆزلەش، ئوقۇش، يېزىش سەۋىيىسىگە يېتىدۇ. ئۇ بىرقەدەر يۇقىرى سىياسىي — نەزەرىيە سەۋىيىسىگە ئىگە رەھبىرىي كادىر بولۇپلا قالماي، يەنە شېئىر، رومان يازىدىغان يازغۇچى، تەرجىمان بولۇپ يېتىشىپ چىقىدۇ. 1962 - يىلى ئۇ، «ماۋ زېدۇڭ تالـلانما ئەسەرلىرى» 4 - تومىنىڭ قازاقچە نەشرىنى تەھرىرلەش خىزمىتىگە قاتنىشىدۇ. ئۇ بۇنى بىر تەرەپتىن شەرەپ ھېس قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن مەسئۇلىيىتىنىڭ ئېغىرلىقىنى ھېس قىلىدۇ، شۇڭا ئۇ، ناھايىتى جىددىي ھەم ئەستايىدىل پوزىتسىيە بىلەن تەرجىمىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش خىزمىتىگە كىرىشىدۇ. تەرجىمىنىڭ چوقۇم توغرا بولۇشى ئۈچۈن، ئۇ دائىم بىرەر سۆز، بىرەر جۈملە ئۈچۈن ھەر خىل ماتېرىيالـلارنى كۆرۈپ، قايتا - قايتا سېلىشتۇرۇپ ۋە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈپ، تەرجىمە خىزمىتىنى كۆڭۈلدىكىدەك تاماملايدۇ. ئۇ باشقىلارغا: «ماۋ زېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى» نىڭ تەرجىمىسىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىشكە قاتناشقىنىم نەچچە يىللىق ئوقۇشۇمدىنمۇ يۇقىرى تۇردى،

ھەۋرىيە ئۆگىنىۋالدىم، بىلىمىمۇ ئۆستى، دەيدۇ. ئەنۋەر جاكۇ-لىنىڭ ئىلان قىلغان ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرىدىن «كۆرەش مۇساپىسى»، «بەش قېرىنداش»، «ئوردىدىكى بىر كېچە» قاتارلىق ھېكايىلىرى، «ۋەتەنگە مەدھىيە»، «ئۇلۇغ بېيجىڭ» قاتارلىق شېئىرلىرى بار. ئۇنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرىنىڭ ھەممىسى بىر قىزىل يىپقا ئۆتكۈزۈلگەن بولۇپ، ۋەتەننى، پارتىيىنى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى مەدھىيىلەيدۇ. ئۇ، ئون يىللىق قالايمىقانچىلىقتا قاماپ قويۇلغان ۋاقىتلاردا، يەنە موي قەلەم بىلەن خەنزۇچە ھۆسن خەت يېزىشنى ئۆگىنىپ، كەيشۇ ئۇسۇلىدا راۋرۇس، ئەپچىل خەت يېزىشنى ئىگىلىۋالدۇ. «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» يولداش ئەنۋەر جاكۇلىنىڭ ھاياتىغا زامىن بولىدى، ئۇ ۋاپات بولغانىدا ئاران 54 ياش ئىدى. پارتىيە ۋە خەلقنىڭ مۇشۇنداق بىر ئىنقىلابىيلاشقان ياشلاشقان، بىلىملىك ئاز سانلىق مىللەت رەھبىرى كادىرىدىن ئايرىلىپ قېلىشى — غايەت زور يوقىتىش، «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» تارمار قىلىنغاندىن كېيىن، پارتىيىمىز يولداش ئەنۋەر جاكۇلىنىنى ئاقلىدى. ئۇنىڭ پارتىيىگە، ۋەتەنگە سادىق بولۇشتەك ئىنقىلابىي پەزىلىتى ۋە ئىنقىلابىي روھى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى، شىنجاڭنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن قوشقان تۆھپىسى تەڭرى تېغى بىلەن بىللە مەۋجۇت بولۇپ، تارىخ سەھىپىسىدىن ھەگگۈ ئۆچمەيدۇ.

(«شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» نىڭ 1985 - يىللىق 5 - سانىدىن ئېلىندى)

ئابدۇراخمان ماموت تەرجىمىسى

جاۋابكار مۇھەررىرى: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

سوۋېت چېگرىسىغا قېچىپ كىرگەن گومىنداڭ قاچاقلىرىنى ئۆتكۈزۈۋۈلۈش ھەققىدە ئەسلىمە

ئابدۇكېرىم مەخمۇتوۋ

1946 - يىلى نەنجىن مەركىزى ھۆكۈمىتى بىلەن ئۇچ ۋىلايەت تەرىپ ئوتتۇرىسىدا بىر بېتىم تۈزۈلگەنىدى. شۇ چاغدا مەن مىللىي ئارمىيىنىڭ چۆچەك شەھىرىدە تۇرۇشلۇق «تارباغاتاي» نامىلىق 3 - ئاتقۇچى پولكىدا ئىشلەيتتىم.

1946 - يىلى 8 - ئايدا، پولك شتابىدىن مېنى جىددىي ۋەزىپە بار دەپ چاقىرتتى. مەن پولك شتابىغا بېرىپ پولكوۋنىك ئابدۇكېرىم بىلەن كۆرۈشتۇم. ئۇ ماڭا: «ساڭا تاپشۇرىدىغىنىم ھەم سىياسىي ۋەزىپە، ھەم جەڭ ۋەزىپىسى، سەنمۇ بىلىسەن، گومىنداڭنىڭ چۆچەكتە تۇرۇشلۇق ھەربىي - مەمۇرىي ئەمەلدارلىرىدىن 4000 گە يېقىن كىشى چۆچەك ئازاد بولۇش ھارپىسىدا شىخو، ساۋەن، ئۇرۇمچىلەرگە قېچىشقا ئۇلگۈرەلمەي، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۆتۈپ كەتكەن. ئۇلارنى ئۇچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى گومىنداڭ بىلەن تۈزگەن بېتىمگە ئاساسەن

چېگىردىن ئۆتكۈزۈپ ئۇرۇمچىگە قايتۇرماقچى. ئۇچ ۋىلايەتتىكى، بولۇپمۇ چۆچەكتىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۇلارنىڭ بۇرۇنقى زورلۇق - زومبۇلۇقلىرىغا غەزەپ - نەپرىتى ناھايىتى كۈچلۈك، شۇڭا ئۇلارنىڭ چۆچەك تەۋەسىدىن ئامان - ئېسەن چىقىپ كېتىشى ناھايىتى مۇشكۈللۈككە توختايدۇ. چۈنكى، بۇلارنى مانا‌س دەريا‌سىدىن ساق - سالامەت ئۆتكۈزۈش ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتىنىڭ ئىناۋىتىگە، شۇنداقلا بېتمەنى ئىجرا قىلىش - قىلماسلىققا مۇناسىۋەتلىك مۇھىم مەسىلە. شۇڭا بۇ مۇشكۈل ۋەزىپىنى سىزگە تاپشۇردۇق. سىزنىڭ كونكرېت ۋەزىپىڭىز، چۆچەكنىڭ سوۋېت تەرەپتىن كېلىدىغان تاشيولىدا «بەش كۆۋرۈك» دېگەن يەر بار (مال دوختۇرخانىسىنىڭ يېنىدا)، سوۋېتتىن ئۆتكۈزۈۋېلىنغان ئەسىرلەرنى شۇ يەردە تاپشۇرۇۋالىسىز. ئۇلارنى شەھەر ئىچىدىن ئۆتىدىغان تاشيول بىلەن ئېلىپ مېڭىپ، دۆربىلجىنگە بارىدىغان قارا قاۋاقتىكى ئەسىرلەرنى مانا‌سقا يەتكۈزىدىغان بېكەتكە ساق - سالامەت ئاپىرىپ، ئۇلارنى شۇ يەردە مانا‌سقا ئېلىپ بارىدىغانلارغا تاپشۇرۇپ بېرىسىز. بىزگە تاپشۇرۇپ بېرىلىدىغانلار بىرنەچچە ئوركۇمگە بۆلۈنۈپ كەلتۈرۈلىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسگە سىز مەسئۇل بولىسىز»، دېدى.

مەن روتا شتابىغا قايتىپ كېلىپلا دەرھال كادىرلارنى يىغىپ، يۇقىرىنىڭ بىزگە تاپشۇرغان ۋەزىپىسىنى يەتكۈزدۇم. ئاندىن بۇ ۋەزىپىنى ئورۇنلاش تەدبىرلىرىنى مۇزاكىرە قىلىپ، خىزمەت تەقسىماتى بويىچە ۋەزىپە ئورۇنلاشقا تەييارلىق كۆرۈلدى.

گومىنداڭنىڭ بۇ ھەربىي - مەمۇرىي خادىملىرى

سوۋېت ئىتتىپاقىغا قېچىپ كېتىشتىن بۇرۇن، چۆچەك تەۋەسىدە ئۆزلىرىنى ھېچكىم تەڭ كېلەلمەيدىغان ناھايىتى كۈچلۈك بىر قوشۇن، دەپ ھېسابلايتتى. شۇڭا، بۇلار ئۆز ۋاقتىدا گومىنداڭنىڭ چۆچەك رايونىدىكى مىللىي ئىنقىلابىي ھەربىكەتلەرنى دەھشەتلىك باستۇرۇشىدىكى تايانچ كۈچى ئىدى.

1945 - يىلى مىللىي ئارمىيىنىڭ كەڭسىيى 2 - ئاتلىق بريگادا قىسىملىرى بۆرتالا ئارقىلىق قىزىل توز بىلەن ئۆتۈپ، ئۇدۇل ھازىرقى تولى ناھىيىسىنىڭ ياماتو دېگەن تاغ ئېغىزىغا كەلگەندە، گومىنداڭنىڭ شۇ يەردە تۇرۇشلۇق قىسىملىرىنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرايدۇ. ئۇلار گومىنداڭ قىسىملىرىغا غەزەپ بىلەن ھۇجۇم قىلىپ، ئەجەللىك زەربە بېرىدۇ. قىسقىغىنا ۋاقىت ئىچىدە ئۇلارنىڭ مۇداپىئە ئىستىھكاملىرىنى بىتچىت قىلىپ، ئاخىر ئۇلارنى تەسلىم بولۇشقا مەجبۇر قىلىدۇ، نەتىجىدە تولى ئازاد قىلىنىدۇ. مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى دۆربىلجىنگە قاراپ ئىلگىرىلەپ، سارغۇسۇنغا بارغاندا، گومىنداڭنىڭ دۆربىلجىندىن چېقىپ سارغۇسۇنىدىكى قىسىملارغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن كەلگەن ئىككى ماشىنا ئەسكىرىگە دۇچ كېلىدۇ. مىللىي ئارمىيە ئالدىدىكى ماشىنىدىكى دۇشمەنلەرگە زەربە بەرگەندىن كېيىن، كەينىدىكى ماشىنا دەرھال سولغا بۇرۇلۇپ، يولسىز يەر بىلەن قېچىپ كېتىۋاتقاندا ئۆرۈلۈپ كېتىدۇ، پەقەت كابىنكىدا ئولتۇرغان شوپۇر بىلەن لېيەنجاڭدىن باشقا ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى ماشىنىدىن قاچقىچە، يەرگە چۈشۈپ ئۆلىدۇ. مىللىي ئارمىيە ماشىنىنى قوغلاپ دۆربىلجىنگە يېتىپ بارىدۇ، دۆربىلجىندىكى دۇشمەنلەر دەسلەپ مىللىي ئارمىيىگە قارشىلىق قىلىپ بىر مەزگىل تىركەش

كەن بولسىمۇ، لېكىن ئاخىر مىللىي ئارمىيىنىڭ شىد-
دەتلىك ھۇجۇمى ۋە دۆربىلجىن خەلقىنىڭ ئىچكى جەھەت-
تىن ماسلىشىشى بىلەن دۆربىلجىندە تۇرغان گومىنداڭچىلار
شەھەرنى تاشلاپ، دەرھال قىرىق ئوچاقنا قاراپ قېچىپ،
ئۇ يەردىكى گومىنداڭنىڭ 7 - ئاتلىق تۇەنى بىلەن بىر-
لەشمەكچى بولىدۇ.

لېكىن، قىرىق ئوچاقتىكى گومىنداڭ قوشۇنى ئىچ-
دىكى ئۇيغۇر ئەسكەرلىرىدىن ھوشۇرۇپ ئىسلام باشلىق
بىرقانچە كىشى قوراللىق قېچىپ چىقىپ جەمئۇنەي پارتى-
زانلىرىغا قوشۇلغانلىقتىن، قىرىق ئوچاق ئاللىقاچان جە-
مئۇنەي پارتىزانلىرى تەرىپىدىن قورشىۋېلىنىدۇ. شۇڭا،
دۇشمەنلەر ئىچكى جەھەتتىن پارچىلىنىپ، جەڭگىۋارلىقىنى
يوقىتىپ، گازارمىلىرىدىن چىقالماس ھالغا چۈشۈپ قالىدۇ.
مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى بىلەن جەمئۇنەي پارتىزانلىرى-
نىڭ ئىككى تەرەپتىن قىسىپ بەرگەن زەربىسى ئاستىدا،
دۆربىلجىندىن قېچىپ كىرگەنلەر يوقىتىلىدۇ، ئاندىن ئىككى
كۈچنىڭ بىرلىشىپ قىلغان ھۇجۇمى ئاستىدا، قىرىق
ئوچاقتىكى دۇشمەن ناھايىتى تېزلىكتە تارمار قىلىنىدۇ.

مانا مۇشۇنداق شارائىت ئاستىدا، چۈچەك، چاغانتو-
قايىدىكى گومىنداڭ قالدۇق ھەربىي - مەمۇرىي ئەمەلدار-
لىرى ئۇچ تەرەپتىن ھۇجۇمغا ئۇچراپ، ئۇرۇمچىگە قېچىش
ئۈمىدى يوققا چىققاندىن كېيىن، شۇ چاغدىكى سوۋېت
بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ دىپلوماتىك مۇناسىۋىتىدىن
پايدىلىنىپ، سوۋېتكە قېچىپ بېرىپ پاناھلىنىش قارارىغا
كېلىدۇ.

1945 - يىل 7 - ئاينىڭ 31 - كۈنى، گومىن-
داڭنىڭ ھەربىي - مەمۇرىي ئەمەلدارلىرى بەختى ئارقىلىق

چېگرىدىن ئۆتىمەكچى بولغانىدا، گومىنداڭ 3 - ئاتلىق
پولك تەۋەلىكىدىكى مىللىي ئەسكەرلەر يول بويى بىردىن-
ئىككىدىن سەپتىن ئايرىلىپ قېلىپ، 150 تىن ئارتۇق
مىللىي ئەسكەر ھەقىقەتكە قايتىدۇ. گومىنداڭ
ئەمەلدارلىرى مىللىي ئەسكەرلەرنىڭ ئەھۋالىنى كۆرۈپ
تېخىمۇ ئالاقزادە بولۇپ (مىللىي ئەسكەرلەرنىڭ قولىغا
چۈشۈپ قېلىشتىن قورقۇپ)، ئالدى - كەينىگە قارىمايلا،
ئۆزىگە ئەگىشىپ ماڭغانلارنى باشلاپ چېگرىدىن
ئۆتۈۋالىدۇ.

مىللىي ئارمىيىگە تەسلىم بولغان، ھەقىقەتكە قايت-
قانلار چۆچەكتە مىللىي ئارمىيە تەرىپىدىن روتا قىلىپ
تەشكىللىنىپ، كېيىنكى شىخو قاتارلىق جايلارنى ئازاد قە-
لىش سوقۇشىغا قاتناشتۇرۇلىدۇ. كېيىن بۇ روتا مىللىي
ئارمىيە قىسىملىرىغا قوشۇۋېتىلىدۇ.

چۆچەك شەھىرىدىن سوۋېتكە قاچقانلار ئەسلىدە چۆ-
چەكتىكى ھەر مىللەت خەلقىگە قىلمىغان ئەسكىلىكلىرى
قالمىغان، قان قەرزگە بوغۇلغان جىنايەتچىلەر ئىدى.
شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بۇلارغا چۆچەك خەلقىنىڭ قەھرى -
غەزىپى ئىنتايىن كۈچلۈك ئىدى. ۋەزىپە ئىجرا قىلىدىغان
جەڭچىلەر ئىچىدىمۇ، كومانىدىرلار ئىچىدىمۇ چۆچەك ۋىلا-
يىتىدىن ئەسكەرلىككە قوبۇل قىلىنغانلار بولغاچقا، بۇلار-
دىمۇ ئۇلارغا كۈچلۈك ئۆچمەنلىك بار ئىدى.
بىز تاپشۇرۇۋېلىپ چۆچەك شەھىرى ئىچىدىن ساق -
سالامەت ئۆتكۈزمەكچى بولغان كىشىلەر دەل شۇلار ئىدى.

چۈشتىن كېيىن سائەت بەشلەردە لىيەننى سەپكە تە-
زىپ، ناخشىلارنى ياڭرىتىپ ئادەملەرنى تاپشۇرۇۋېلىش
پونكتىغا قاراپ ماڭدۇق. بۇ پونكتقا يېتىپ بارغۇچە

چوڭ - كىچىك، ئەر - ئايال بولۇپ ھەر مىللەت شەھەر خەلقىدىن نەچچە مىڭ ئادەم پونكىتتا ساقلاپ تۇرغانىكەن. ھەتتا بىر قىسىم كىشىلەر تاپشۇرۇۋېلىش پونكىتى ئالدىغا بىرەر كىلومېتر ئۇتۇپ كېتىپتۇ. بۇ ئادەملەرنىڭ بەزىلىرى تاماشا كۆرۈش ئۈچۈن كەلگەن بولسا، يەنە بەزىلىرى ئىنتىقام ئېلىشقا كەلگەنىكەن. شۇڭا، ھەممەيلەننىڭ كۆزى ئەسىرلەر كېلىدىغان تەرەپكە تىكىلگەنىدى.

مەن بۇ مەيداندىكى كىشىلەرگە قاراپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ھەرخىل، ھەر نىيەتتىكى كىشىلەرنىڭ بارلىقىنى ھېس قىلدىم (بەزى كىشىلەرنىڭ گەپلىرىدىن يامان نىيىتى بىلىنىپ تۇراتتى)، بولۇپمۇ بەزىلەرنىڭ قەستەن قالايمىقانچىلىق چىقىرىپ، ئەدىلا تۇزۇلگەن بېتىمگە بۇزغۇنچىلىق قىلماقچى بولغانلىقىنى، يەنە بەزىلەرنىڭ شەخسىي ئۆچمەنلىك بىلەن قالايمىقانچىلىق پەيدا قىلىش ئېھتىمالىنىڭ بارلىقىنى ھېس قىلدىم. شۇڭا، ئەگەر ئاۋۋال مەيدان تەرتىپىنى ساقلاشنىڭ مۇھىملىقىنى تەكىتلەپ، بىرىنچى قەدەمدە ئالدىغا ئۆتۈپ كەتكەن خەلقنى سۆزۈۋە بېسىم كۈچى بىلەن ئارقىغا چېكىنىدۇرۇشنى ئورۇنلاشتۇردۇم. خەلقنى ئەسىرلەر كېلىدىغان يولنىڭ سىرتىغا بىراقراق تۇرغۇزۇپ، ئوتتۇرىدىن يول ئاچتىم. ئاندىن ئېھتىيات ئۈچۈن يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئاممىنىڭ ئالدىغا جەڭچىلەرنى تۇرغۇزدۇم. دەل سائەت ئالتىدە بىرىنچى تۇرىكۇم ئادەملەر يېتىپ كەلدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى گومىداڭنىڭ مەمۇرىي ئەمەلدارلىرى بولۇپ، بۇلار چۆچەك ئىڭ رىكشا ھارۋىسىغا بىر - ئىككىدىن ئولتۇرۇپ يېتىپ كەلدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە گومىداڭ قىسىملىرى بىلەن

قېچىپ سوۋېت يېرىگە ئۆتۈپ كېتىپ، يەنە گومىداڭدىن ئايرىلالمىاي قايتىپ كەلگەن تۆت ئۆيلۈك ئاق ئۇرۇسلارمۇ بار ئىدى.

مەن ھەربىر ھارۋىغا تۆتتىن جەڭچى بەلگىلەپ، ھەربىر ھارۋىنىڭ ئارىلىقىنى يېقىنلاشتۇرۇپ، بىر ھارۋىنىڭ ئارقىسىدىن ئىككىنچى، ئۈچىنچى ھارۋىلارنى يولغا سېلىپ تۇردۇم.

ھەممە ئىش تىنچ - ئامان كېتىۋاتاتتى. مەن خاتىرجەم بولغان ھالدا ھارۋىلارنى ئارىلاپ كېتىۋاتاتتىم. ئارقامغا قارىسام، خەلق ئاخىرقى ھارۋىدا ئولتۇرغان ئاق ئۇرۇسلاردىن ئۈچ كىشىنى ھارۋىدىن سۆرەپ ئېلىپ چۈشۈپ، ھەدەپ دۇشكەلەپ، ئۇرۇپ سوراق قىلىۋېتىپتۇ. بەزىلەر ئۇلارنى تىللاپ يۈزىگە تۈكۈرسە، يەنە بەزىلەر رۇسلارنىڭ قىلمىش جىنايەتلىرىنى ئەيىبلەۋېتىپتۇ. شۇ ئارىلىقتا ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ يامان بىرىنى ئۇرۇپ ئۆلۈمجان قىلىپ قويۇپتۇ.

مەن ئەھۋالنى كۆرۈپ دەرھال نەق مەيدانغا يېتىپ كېلىپلا، ئاۋۋال ئۇلارنى خەلقنىڭ قولىدىن ئاجرىتىۋالىپ، ئەمە ۋەقە يۈز بەرگەنلىكىنى سۈرۈشتۈردۇم. ئامېرىكا ئىچىدىن ئوتتۇرا ياشلىق بىر ئۇيغۇر بىلەن بىر تاتار بىۋاي ئالدىغا چىقىپ، ۋەقەنىڭ جەريانىنى مۇنداق سۆزلىدى:

— بۇ ئورۇسلار ئەسلى چۆچەك شەھىرىدە ئولتۇرۇشلۇق بولۇپ، چۆچەك بازار ئىچىدە قاۋاقخانا ئېچىپ، سودىگەرچىلىك قىلاتتى. چۆچەكنىڭ ياشلىرى گومىداڭنىڭ زۇلمىدىن نارازى بولۇپ، ئىچ پۇشۇقىنى چىقىرىش ئۈچۈن قاۋاقخانىغا كىرىپ هاراق ئىچىپ، تاماق يەپ ئولتۇرۇپ كەن. قىزىپ قالغان چاغلىرىدا بەزىلەر ناخشا توۋلىسا،

بەزىلەر گومىنداڭنىڭ زۇلمىغا قارشى نارازىلىق بىلدۈرۈپ بەزى سۆزلەرنى قىلمىدىكەن. يەنە بەزىلەر ئىلىنىڭ پارىڭىنى قىلىپ، ئۇلار بالدۇرراق كەلسە، بىزمۇ قولىمىزغا قورال ئېلىپ، بۇ ئەبلەخلەرگە ئۆزىمىزنى بىر كۆرسىتىپ قويايلى دېيىشمىدىكەن. بۇ ئاق ئوروسلار ياشلارنىڭ گەپ - سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، بىرگە ئونىنى قوشۇپ ساقچى ئىدارىسىگە مەلۇم قىلىپ تۇرمىدىكەن. بۇلار ئەسلى گومىنداڭنىڭ ئىشپىيونلىرى بولغانلىقتىن، ئۇلار بەرگەن مەلۇماتقا ئاساسەن ساقچى ئىدارىسىدىن نۇرغۇن ياشلارنى تۇتۇپ كەتكەن. ئۇلارنىڭ قاتارىدا ئىككىمىزنىڭ ئوغلىمۇ بار ئىدى. ئۇلارنى ساقچى تۇتۇپ كەتكەندىن كېيىن ئىز - دېرەكسىز يوقىتىۋەتتى. ھازىرغىچە ئۇلاردىن خەۋەر يوق، ئۇلۇكنىمۇ، تىرىكىنىمۇ كۆرەلمىدۇق.

— چۆچەك ئازاد بولغاندا ساقچىدىن چىققان ئارخىپ ماتېرىياللارغا قارىساق، بۇلارنىڭ بەرگەن ئاخباراتىغا ئاساسەن نۇرغۇن بىگۇناھ كىشىلەر قولغا ئېلىنىپ، ئۆلتۈرۈلگەنىكەن. بۇ يەردە تۇرغان ياشلارنىڭ نۇرغۇنلىرى ھەم بۇ ئەبلەخلەرنىڭ كاساپىتىدىن تۇرمىدە ئۆزۈن يېتىپ، كۆرمىگەن كۈنلىرى قالمىغان، دەپ بىرنەچچەيلەننى كۆرسەتتى ھېلىقى كىشى.

مەن ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇلارغا سىياسەتنى چۈشەندۈرۈپ، ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى بىلەن گومىنداڭنىڭ تۈزگەن بېتىمگە ئاساسەن، ئەسلەرنى ئۇرۇپ تىللاشقا بولمايدىغانلىقىنى، ئەگەر بۇنداق ئىشلار يۈز بەرسە، ئۇچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتىنىڭ ئىناۋىتىگە يامان تەسىر پەيدا قىلىدىغانلىقىنى سۆزلەپ، ئاممىنىڭ پەيلىنى ئاران دېگەندە يانىدۇ-

رۇپ، ئۇلارنى سۆزۈمگە كۆندۈردۇم. ياۋاش، ساددا خەلق ئاخىر سۆزگە قايىل بولدى. ئۇنىڭغىچە ھارۇندىكىلەرمۇ خېلى يىراقتا ئۇزاپ كەتتى.

قالغان ئۇچ تۈركۈم مەمۇرىي ئەمەلدارلارنىڭ ھارۇپ لىرىدىن چاتاق چىقمىدى. تىنىچ - ئامان شەھەر ئىچىدىن ئۆتۈپ، بەلگىلەنگەن ئورۇنغا يەتكۈزۈلدى. ئەسىرلەرنى ئۆتكۈزىدىغان ۋاقتىدا تاشيول بويىغا چىقىدىغانلار كۈندىن - كۈنگە كۆپەيدى.

4 - قېتىمدا گومىنداڭنىڭ چۆچەكتە تۇرۇشلۇق گارنىزون قوماندانى × × × ئۆزىنىڭ جەپ ماشىنىسىغا ئولتۇرۇپ يېتەپ كەلدى. بۇلار كۆرسەتمە بويىچە چۆچەك ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ مېھمانخانىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. كۈتۈلمىگەن ۋەقەلەرنىڭ يۈز بېرىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن مۇھاپىزەت خىزمىتى ئوبدان ئورۇنلاشتۇرۇلدى. بۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئۇلاپلا 6 - ، 7 - ، 8 - تۈركۈمدىكى ئەسىرلەرمۇ ئۆتتى. 9 - تۈركۈمدە بۇرۇن چۆچەك گومىنداڭ قوماندانلىق شتابىدا ئىشلىگەن × × × دېگەن كىشى ئۆتۈپ كەلگەندە، يەنە چاتاق چىقتى.

ئاممىنىڭ غەزەپ بىلەن ئەيىبلىشىگە قارىغاندا، × × × ئەسلىدە چۆچەكتە تۇرۇشلۇق گومىنداڭنىڭ گارنىزون قوماندانلىق شتابىدا ئىشلەيدىغان بولۇپ، ئۇ ئۇچىغا چىققان نومۇسسىز، ئىچى زەھەر ئادەم ئىكەن. ئۇ چۆچەكتە گومىنداڭ تەرىپىدىن قولغا ئېلىنغانلارنىڭ ھەممىسىنى «ئىلىدىكى قىزىل پاچاقلارنىڭ قۇيرۇقى» دەپ سوراق قىلىپ، زىيانكەشلىك قىلغان ھەم بۇ ھەقتىكى ئاخباراتلارنى گومىنداڭنىڭ گارنىزون شتابىغا يەتكۈزۈپ بېرىپ تۇرغانىكەن. گومىنداڭ ئۆزىنىڭ بۇ سادىق

مالىيغا قاتتىق ئىشەنگەنلىكتىن، بۇ نومۇسسىز ئەبلەخ گومىنداڭنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىسىگە تايىنىپ خالىغىنىنى قىلىپ يۈرىدىكەن. بۇ مۇناپىق ئۇچۇن كىشىلەر-نىڭ خوتۇن - قىزلىرىنى خالىغانچە ئايىغ - ئاستى قىلىش ئادەتتىكى ئىش بولۇپ قالغانىكەن. ئەگەر ئۇلار قارشىلىق قىلىدىغان بولسا، دەرھال ئۇلارنىڭ ئاتا - ئانىلىرىنى خالىغانچە قارىلاپ تۇتقۇن قىلىدىكەن. بۇ ئەبلەخنىڭ قولىدا ئايىغ - ئاستى قىلىنغان خوتۇن - قىزلار، ئائىلىسى ۋەيران بولغانلار ۋە باللىرى تۇتقۇن قىلىنغانلار ناھايىتى كۆپ ئىكەن. ئۇ، تۇتقۇن قىلىنغانلارنى قىيناشتا خوجايىنغا خۇشامەت قىلىپ، ناھايىتى ئەشەددىي ۋاستىلەرنى قوللىنىدىغان ۋەھشىي مەلئۇن ئىكەن.

دەل مۇشۇ ئەبلەخ ئولتۇرغان ھارۋا تاپشۇرۇۋېلىش پونكىتىغا يېتىپ كېلىش بىلەن تەڭ، تاشىيول بويىدا قاراپ تۇرغان نەچچە يۈز ئادەم خۇددى سەلدەك ھارۋىغا قاراپ يۈگۈرۈشتى ھەمدە «× × × دېگەن ئەبلەخ مانا بۇ ھارۋىدا ئولتۇرىدۇ، تۇتۇڭلار!» دەپ ۋارقىرىشىپ، ئۇنى ھارۋىدىن تارتىپ چۈشۈرۈپ، قوناق سوقىقاندەك دۇمبالاپ كەتتى. بەزىلەر «توختاڭلار، بۇ مۇناپىقنىڭ يۈزىگە يىرىنى تۈكۈرۈۋالاي!» دەپ ۋارقىرىغىنىچە ئۇنىڭ يۈز - كۆزلىرىگە تۈكۈرۈپ سوراق قىلسا، بەزىلەر «ھەي ئەبلەخ، سېنىڭمۇ بۇ كۈننى كۆرىدىغان ۋاقتىڭ بولىدىكەن» دەپ تەرەپ - تەرەپتىن دۈشكەلەپ، ئۇرۇپ - تىللاپ، ئۇنى چالا ئۆلۈك قىلىپ قويدى. باشقا گومىنداڭ ئەمەلدارلىرى بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ قورقۇپ، تىترەپ، ھارۋىلاردا كىرپىدەك تۆگۈلۈپ، ببشىنى ئىچىگە تىقىپ يېتىۋېلىشتى.

مەن ۋارقىراپ، پوپۇزا قىلىپ، ھەتتا ئاسمانغا قارىپ تەمپ ئوق ئېتىپمۇ بۇ خەلىق ئىچىگە كىرەلمىدىم. خەلق ھەدەپ ئۇنى يەرگە بېسىپ دۇمبالاپ، دومىلىتىپ، خۇددى كىگىزچى كىگىز پىشۇرغاندەك دەسسەپ تېپىۋەردى. بىر چاغدا نەدىندۇر بىرنەچچە ئاتلىق كىشىلەر كېلىپ «پوش - پوش، قېچىڭلار، مەن بۇ ئەبلەختىن بىر ئۆچۈمنى ئېلىۋالاي!» دەپ، ئېتىنى خەلق ئىچىگە تەسلىكتە كىرگۈزۈپ، × × × دېگەنىنى ئوغلاقچىلاپ سۆرەپ چىقىپ، ئىككى پۇتىدىن باغلاپ، ئاتقا سۆرەتكىنىچە كوچىنى بويلاپ شەھەر تەرەپكە ئېلىپ قاچتى. خەلق ئاتنىڭ ئارقىسىدىن سەل بولۇپ ئاقتى. مەن ھاي، ھاي، دەپ ۋارقىراپ ئاسمانغا قارىتىپ ئوق چىقىرىپمۇ ھېچكىمنى توسىيالمىدىم.

مانا شۇ چاغدا ھېلىقى × × × نىڭ خوتۇنى بۇ جايغا كېلىپ، بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ، لام - جىم دېيەلمەي ئارقىسىغا يېنىپ كەتتى. نەتىجىدە × × × نىڭ جېنى چىقىپ بولغان بولسىمۇ، ئۇزۇلۇكسىز ئاتقا سۆرىتىلىپ، ئۆلۈكمۇ كوچىلاردا سازايى قىلىدۇرۇلدى. مەن بۇنى كۆرۈپ، خەلق غەزەپ - نەپرەتكە كېلىپ قوزغىلىپ كەتسە، ئۇنى ھېچقانداق كۈچ توسىيالمايدىكەن، دەپ ئويلىدىم.

توققۇز تۈركۈمگە بۆلۈنۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىنغان 3830 نەپەر ئەسىرنى ساق - سالامەت ماناسقا يەتكۈزۈپ، تاپشۇرۇۋېلىش پونكىتىغا تولۇقى بىلەن تاپشۇرۇپ بەردۇق. بۇلارنى ماناس دەريالىسى بويىغا يەتكۈزۈپ بەرگۈچى قاسىموپ توختى تۇەنجاڭ (ھازىر تاشقى سودا ئىدارىسىدە ئىشلەيدۇ) ئىدى. ئۇ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتىنىڭ گومىنداڭ بىلەن تۈزگەن كېلىشىمىگە ئاساسەن، بۇ ئەسىرلەرنى گومىنداڭ قىسمىلىرىغا ساق - سالامەت ئوتكۈزۈپ بېرىپ، كېلىشىمنى ئىجرا قىلغانىدى.

(ئاپتورنىڭ خىزمەت ئورنى: شىنجاڭ ھەربىي رايونى)

جاۋابكار مۇھەررىرى: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

چاقىلىق دېھقانلىرىنىڭ قوزغىلىڭى ۋە تۇردى يېڭجاڭ توغرىسىدا

ئابدۇۋۇھىلى رۇزى

جەن شورىن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلىنىڭ دەسلىپىدە جەنشكوي چاقىلىق قىسمىلىرىنىڭ تۇەنجاڭى بولۇپ، 1930 - يىللاردا 128 - بريگادىنىڭ لۇيجاڭلىقىغا ئۆستۈرۈلۈگەندىن كېيىن،بىر قىسىم ئەسكەرلىرى بىلەن كورلىغا يۆتكىلىپ كەتكەن، چاقىلىقتا بىر لىيەن ئەتراپىدا ئەسكەر قالدۇرۇلغان.

1933 - يىلى مەخسۇت مۇھىتى، مەھمۇت مۇھىتى ۋە ئابدۇراخمان مۇھىتى... لار ئائىلىسىنىڭ چوڭى بولغان، تۇرپان، توخسۇن قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ باش مەسلىھەتچىسى مەۋسۇل مۇھىتى 2 - ئاينىڭ 3 - كۈنلىرى قارا شەھەردىن كېچىدە كېلىپ،باۋۇدۇن باينىڭ (ھازىرقى ناھىيىلىك دوختۇرخانا ئورنىدا) قورۇسىغا چۈشكەن. ئەتىسى ئابدۇكېرىم ئەلەم، ئېزىز ھاجىملارنىڭ قوراللىق كۈچلىرىنى ئىشقا سېلىپ، جەنشكوي قىسمىنى قوراللاندۇرغان. شۇنىڭ بىلەن چاقىلىق دېھقانلار قوزغىلىڭى باشلانغان. مەۋسۇلباي ئۆزى بىلەن بىللە كەلگەن ۋاڭ نىياز (خۇيزۇ) نى، چاقىلىقتىن باۋۇدۇن باينىڭ ئىنىسى

سودىگەر ئىمىن ھاجى (ئىمىن شەيتان، دەپ لەقەمى بار) نى ئېلىپ، گەنسۇ تەرەپتىكى، ما جۈڭيېڭنى ئىككىنچى قېتىم شىنجاڭغا باشلاپ كېلىش ئۈچۈن دۇنخۇاڭغا قاراپ يولغا چىققان (ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، كۈچالىق تۇردى بەكرى دېگەن ئادەمنى كورلىلىق ئايالى ھاشىخان بىلەن مەۋسۇلباي ئۆزى ئېلىپ كېلىپ، قوتلۇقنىياز شاڭيونىڭ سارىيىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ھازىرچە ئۆزىنىڭ بۇ يەردىكى قوراللىق قوزغىلاڭچىلارغا يېڭجاڭ ئۇنۋانلىق ئوفىتسېر قىلىپ تەيىنلەنگەنلىكىنى ئاشكارىلىماسلىقنى تاپىلىغانلىقى، چاقىلىق مۇرەككەپ ئىكەن دېگەنلىكى مەلۇم)، بۇ قېتىم قۇمۇلدىن مەھمۇت مۇھىتى يېنىغا ماڭغان يولۋاسمۇ مەۋسۇلباي بىلەن قايتىپ ماڭغان.

مەۋسۇل مۇھىتى مېڭىش بىلەنلا، ئابدۇكېرىم ئەلەم قول ئاستىدىكى 60 — 50 نەپەر قوراللىق يىگىتلىرىنى باشلاپ، تارىم دەريا سىنىڭ جەنۇبىنى بويلاپ شايار ئارقىلىق كۈچاغا بېرىپ، تۆمۈر ئېلى قىسمىلىرىغا قوشۇلغان.

ئاقسۇ - قارا يۇلغۇن ئۇرۇشىدىن كېيىن، پىچان - لۈكچۈنلۈك گاجىت بەكرى چاقىلىققا ھاكىم، تۇردى بەكرى (كۈچالىق) يېڭجاڭ، يەرلىكتىن ئابدۇكېرىم ئەلەم(بۇ كىشى ئاخۇن يېڭجاڭ دەپ ئاتالغان بولۇپ، ئەلەم دېگەن نام ئۇنىڭ بوۋىسى تۆمۈر ئەلەمدىن مىراس قالغان) يېڭجاڭ قىلىپ تەيىنلىنىپ رەسمىيەتلىرى بىلەن چاقىلىققا ئۆتكەلگەن. شۇ يىلى يازدا چاقىلىقتا قوزغىلاڭچى قىسمىلار تەشكىللىنىپ ئابدۇكېرىم ئەلەم، ئېزىز ھاجىملار ئۆز ئالدىغا باشقۇرۇپ كەلگەن قىسمىلار بىلەن تۇردى يېڭجاڭ باشقۇرۇشىدىكى خوجىنىياز، مەھمۇت مۇھىتلار ئۆتكەن قىسمىلار يەرلىكتىن يېڭى قوبۇل قىلىنغان قىسمىلار بىلەن بىرلەشتۇرۇلۇپ، قۇربان سوپى باشچىلىقىدىكى 50 تەن ئارتۇق كىشى ئالتۇنتاغ تەرەپتىكى داۋزا (دەرۋازا) چېگرىسىنى، ھوشۇر

لىيەنجاڭ قىسمى مىرەننى، رۇستەم، سامساق باشچىلىقىدىكى قىسىم دورال، يېڭىسۇ چېگرىسىنى، ھاشىم تاغ، ھاگاز باشلىق قىسىم ۋاششەرى،ئاقتاز ئەتراپىنى مۇھاپىزەت قىلىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ئىبراھىم ياخاڭ (تۇرپانلىق لىيەنجاڭ)، ئامبال باراتلار ئايۇپ فۇگۇەن، قۇربان چاپسان قىسىملىرى چاقىلىقنى مۇھاپىزەت قىلىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلغان (ئېيتىشلارغا قارىغاندا، لۇكچۇن شەھىرىگە 1932 - يىل 12 - ئاينىڭ 27 - كۈنى ئوت قويۇپ، قىرغىنچىلىق قىلغان، 1933 - يىل 3 - ئاينىڭ 17 - كۈنى تۇرپاندا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قاتارلىق نۇرغۇن خەلقنى قىرىشقا قاتناشقان ئاق ئورۇسلاردىن 53 كىشى قۇم دەريا يولى بىلەن پىچاندىن تىكەنلىك ئارقىلىق چاقىلىقنىڭ يېڭىسۇ تەۋەسىگە كىرگەن بولۇپ، 9 - ئايلاردا ئۇلار قاراداي بىلەن قورغان ئارىلىقىدا قوزغىلاڭچىلار تەرىپىدىن يوقىتىلغان؛ 10 دەك ئادەمى قېچىپ كەتكەن بولسىمۇ ئاچلىقتىن چولدە ئۆلگەن). 1933 - يىلنىڭ ئاخىرىدا شامەنسۇر (ئابدۇللا) بىلەن ئىمىر شاھىپلارنىڭ خوتەن تەرەپتىن «ئىسلام ئېچىش» شوئارى بىلەن كەلگەن ھەم كالتەك - توقماق بىلەن قوراللانغان كامال داموللا، ئېلى ئەمىر، روزى ئەمىرلەر باشچىلىقىدىكى 1000 دىن ئارتۇق كىشى چاقىلىققا كېلىپ، 1934 - يىلى 7 - ئايلار-غىچە پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرغان. ئاشلىق يېتىشمەسلىك، قەھەتچىلىك، يەرلىك قوزغىلاڭچىلارغا ھاكاۋۇرلۇق قىلىپ پېتىشالماسلىق، ھاكىمىيەت تالىشىش قاتارلىق سەۋەبلەر بىلەن، يېمەك - ئىچمەك مولراق بولغانچەرچەنگە قايتقان. بىرنىڭ ئۆيىگە كىرىپ ئوغرىلىق قىلغان بۇ ئوغرىنى پۈتۈن ناھىيە خەلقىنى سېپىل ئالدىغا توپلاپ سازايى قىلىپ، نەخ مەيدانىدا ئوك قولىنىڭ بېغىشىنى (بارماق ئۈستى جەينەك ئاستى) كېسىپ تاشلىغان. كامال داموللا قوشۇنى رەتلىك، ئىنتىزاملىق بول-

سىمۇ، كامال داموللا باشلىق «قوماندان» لار كېچىسى تۇرلۇك ناشايان ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغان. يەنە ئەسكەرلىكتىن يۈرتىغا قاچقانلارنى تۇتۇپ كەلسە، بىرنەچچە كۈن ئاچ قويۇپ، «ئۆز ئەجىلى بىلەن ئۆلدى» دەپ نامىزنى چۈشۈرۈپ كۆمگەن. چاقىلىق خەلقى ئۇلارنىڭ سەپ تارتىپ بەش ۋاق نامازئوقۇشى ۋە ئىنتىزامنىڭ چىڭلىقىغا قاراپ «ئاستىلا ئىسلام قوشۇنى ئىكەن» دەپ قارىغان. ئۇلار ھاكىمىيەت تالاشقانلىقتىن، يەرلىك قوزغىلاڭچىلار بىلەن سوركىلىش قىلغان. ئابدۇكېرىم ئەلەم ئۆز قوشۇنى بىلەن ئوزۇق - تۇلۇكنى بوز كۆل رايونىغا يۆتكەپ كېتىپ، كامال داموللا قىسىملىرىنى ئاچ قويغانلىقتىن، ئۇلار قايتىپ كەتكەن. 1934 - يىلى 7 - ئايدا كامال داموللىنىڭ دىنىي تەشۋىقاتى، 1933 - يىلى 9 - ئايدا ئاساسەن ھاجىم باشلىق ھەج قىلىپ قايتقانلارنىڭ پائالىيىتى دىنىي ئەقىدىنى كۈچەيتىش، كىشىلەرنى ئۆزىگە تارتىش، كۆڭلىنى مايىل قىلىش رولىنى ئويناغان. ئىمىن ھاجىم سالدۇرۇۋاتقان جامەمۇ كىشىلەرنى ئۆزىگە تارتقان. ئەتىجىدە خەلق ئىچىدىلا ئەمەس، قوزغىلاڭچى قوشۇن ئىچىدىمۇ ئىغىر ھالدىكى تەۋرىنىش پەيدا بولغانلىقتىن، بۇرۇنقى ئابدۇكېرىم، ئىزدەز ھاجىم قوشۇنلىرى، يېڭى قوبۇل قىلىنغانلار ۋە تۇردى يېڭجاڭ قارىمىقىغا مەھمۇت سىجاڭ تەرەپتىن ئاقسۇ، قەشقەر تەرەپتىن ئەۋەتىلگەن قوشۇنلارنى ئابدۇكېرىم ئەلەمنىڭ تىكەنلىك مەھەللىسىدىكى قورۇسى ئالدىغا توپلاپ، خەلق قاتناشقان ھالدا «ئىنتىماقلىق تەربىيىسى» ئېلىپ بارغان ۋە قوشۇننى تەرتىپكە سېلىپ، قېرىلارنى سەپتىن چېكىندۈرۈپ، قايتا سەپ تۈزۈپ بىرلەشتۈرگەن. شۇ پىغىندا خەلق قوشاقچىسى ياسىن سادىق ئابدۇكېرىم ئەلەمنىڭ دەۋەت قىلىشى بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ:

«ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ ئەسكەرلىرى قىزىلگۇلدىن زىيادە،
ئېزىز ھاجىمنىڭ ئەسكەرلىرى قېرى - چۇرى پىيادە.
سۇپۇرگۇچتە ئۆلتۈردۇق ئۆيگە كىرگەن ھەرىنى،
ئېزىز ھاجىم يىغۋاپتۇ ئەللىك - ئاتمىش قېرىنى» دەپ قوشاق قوشقان. ئەلەم ئاخۇنۇم بىرىگە بىر چارەك (18 جىك) بۇغداي كېلىدىغان، 1917 - يىلى ياك زىكشىك چىقارغان سىك تىزا (ئۆلكە پۇلى) دىن ئۇچنى ئىنئام قىلىپ تۇرغاندا، پۇتۇن مەيداندىن يەنە بىر قوشاق قوشۇپ بەرسۇن، دېگەن سادا چىققانلىقتىن، ياسىن سابىق:

«غەزەلنى تولا ئېيتىپ چاقىلىقتا داك ئالدىم،
لەشكەرنى قوشاق قېتىپ ئوچ سەر تىزا شاك ئالدىم» دېگەندە، پۇتۇن مەيداندا كۈلكە كۆتۈرۈلگەن، خەلق ۋە ئەسكەرلەر چاۋاك چېلىشقان.

ئاشۇ كۈنلەردە ئۆلكە تەمىنات، ھەربىي كىيىم - پورما، ماتاش تارقىتىش قارارى چىقارغان. چاقىلىقتىكى قىسىم 36 - دىۋىزىيە (شتاب قەشقەردە) قارىمىقىغا قوشۇۋېتىلگەن بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە چاقىلىق تەمىناتنى قوبۇل قىلىپ، بۇ يەرگە شاك شەھەرلىرىنىڭ كېلىشىگە قارشى تۇرغان ۋە قولىدىكى قوراللارنى تاپشۇرمىغان.

1934 - يىلى 7 - ئاينىڭ ئاخىرىدا، چەرچەن تەرەپتىن جامال، تۇردىجان «چاقىلىقنى سورايمىز» دەپ ئەسكەر باشلاپ كەلگەن (بۇلارنى كامال دامولام قۇترىتىپ ئەۋەتكەن، دېگەن گەپلەرمۇ بار. شۇنىڭ بىلەن بىللە، چاقىلىقتا بىر قازىمۇ ئەۋەتكەنىكەن). بىرنەچچە سائەتلىك كالتە جەڭلەردىن كېيىن، دەريا ئىچىدە جامال، تۇردىجان تىرىك تۇتۇلۇپ، ئۇلارنىڭ ئەسكەرلىرى قورالسىزلاندۇرۇلۇپ، ئابدۇكېرىم ئەلەمنىڭ تىكەنلىك مەھەللىدىكى قورۇسىغا كەلتۈرۈلگەن. ئەسىھەتنى

ئاڭلىمىغان جامال: «سەن - ئابدۇكېرىم ئەلەم دېگەننىڭ بىر قوشۇق قېنىڭنى ئىچمەي قويمايمەن» دەپ ھاقارەتلىك سۆزلەرنى قىلغانلىقتىن، ئابدۇكېرىم ئەلەم ئۇنىڭ پېشانىسىگە خەنجەر بىلەن پىلوس (+) بەلگىسى سىزىپ، بارلىق ئەسكەرلىرى بىلەن (قوراللىرىنى بەرمىگەن) ئوزۇق - تۇلۇك بېرىپ چەرچەنگە يالاپ ماڭغۇزۇۋەتكەن. ئۇلار بىلەن كەلگەن قازىنى ئېلىپ قالغان. شۇ چاغدا ياسىن سادىق:

«دەڭگىرەكلەپ كېلىپتۇ جامال بىلەن تۇردىجان،
لوپلۇقلارنى كۆردۈڭمۇ پېشانەڭدىن ئالدى قان» دەپ قوشاق قوشقان. شۇ كۈنلەردە كۇچا، شايا تەرەپتىن چاقىلىقتا ئاشلىق (ھەربىي تەمىنات) يۆتكەش بولغان.

1934 - يىلى 7 - ئاينىڭ ئاخىرى چاقىلىقتا ئۆزگىچە بىر قەلەندەر(دىۋانە) پەيدا بولدى. ئۇ كىشىلەر ئىشكىدە تىلەمچىلىك قىلغاندا، ئېسىل يېمەكلىك ۋە پۇل - پۇچەكلەرگە نەزەر سالمىغاندەك بەكمۇ ئېتىبار قىلمايتتى. رەستە ئىچىدىكى ھەشەمەتلىك دەرۋازىلار ئالدىغا كەلگەندە ئۇنىڭغا ناھايىتى دىققەت قىلاتتى. ئەگەر بىرەرى يېنىدىن ئۆتۈپ قالسا ياكى ئۆزى چوك ياشتىكى كىشىلەر يېنىدىن ئۆتۈشكە توغرا كەلگەندە:

كاۋا تېرىسام باراك بولدى،
خوتۇن ئالسام سارىك بولدى،
مېنىڭ بېشىم گاراك بولدى،

يا مۇستاپا مۇھەممەت، ھەق دوست ئىللەللاھ - دەپ، تۇرپان تەلەپپۇزىدا دانىمۇ دانە سۆزلەر بىلەن بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئۆتۈپ كېتەتتى. بىر كۈنى مەزىن رەستىدىكى مەسچىتنىڭ پەشتىقىدا بامداتقا ئەزان توۋلاپ بولۇشى

بىلەنلا، بۇ ئادەم باۋۇدۇن بايىنىڭ ئىككى قاناتلىق چوڭ دەرۋازىسى (ھازىرقى ناھىيىلىك دوختۇرخانا ئورنىدىكى) ئالدىدا پەيدا بولدى ۋە مۇڭلۇق ــ جاراڭلىق ئاھاڭدا:

سەھەر قوپقان ئىبادەت، ئۇلۇغلاردىن كارامەت، بىر كۈن بولۇر قىيامەت، ھەق مۇستاپا مۇھەممەت، دەپ توۋلاشقا باشلىدى. كۈندە 2 - 3 قېتىم كېلىپ سەدىقە تىلەيدىغان تىلەمچىنىڭ بۇگۈن تىلەمچىلەر كېلىشكە تېگىشلىك بولمىغان چاغدا، يەنە كېلىپ نەچچە كۈندىن بۇيانقى ناخشىلىرى ۋە ساراڭلىق نەزمىلىرىگە ئوخشىمايدىغان قوشاقنى توۋلاپ كېلىشىنى كۆرگەن ۋە ئاڭلىغان باۋۇدۇن باي تەرەت ئالماقچى بولغان ئاپتۇۋىسنى قويۇپ دەرۋازىنى ئاچتى. باۋۇدۇنباي دەرۋازىنىڭ بىر قانىتىنى ئېچىپ بولغۇچە تىلەمچى ئۇنىڭ قولتۇقى ئاستىدىن ئەپچىللىك بىلەن دەرۋازا ئىچىگە كىرىپ بولدى. باۋۇدۇن باي بۇنىڭدىن ھەيران بولۇپ تۇرغاندا دېۋانە: «دەرۋازىنى تاقاپ، مېنى ئادەمزاتتىن خالىي بىر جايغا باشلىسلا. مەن سىلىگە قەشقەردىن سالام ئېلىپ كەلدىم» دېدى. باۋۇدۇن باي بىلەن دېۋانە ئادەمدىن خالىي ھوجرىغا كىردى. قەلەندەر سىرتقى كىيىمىنى سېلىپ، بېشىدىكى كۇلانى ئالدى. باۋۇدۇن باي بىردەم ھەيران بولۇپ تۇرۇپ ئاندىن:

«مۇمىن ئاخۇن!» دەپ ئۇنى باغرىغا باستى. دېۋانە مۇنداق دېدى: «مەن ھازىر مۇمىن ئاخۇن ئەمەس، سەلىم دېۋانە. ئاۋۋال تاغام، ئاندىن كالام ئەمەسمۇ؟ ئاۋۋال مەن مۇشۇ ھوجرىدىلا تاھارەت ئالاي، بامداتنى ئوقۇپ بولۇپ، ماۋۇ بوش خالتىنى (قورسىقىغا شاپىلاقداپ) تولدۇرغاچ بىر نېمە دېيىشەيلى. «يول ئازابى، گۆر ئازابى» ئەمەسمۇ، سىلە بىلەن بىز مۇنداق چۆل سەپىرىنى كۆپ ماڭغان. مۇنداق ئىسسىقتا، ئەنسىز يوللاردا يۈرۈش ماڭا بىرىنچى قېتىم.

ئەتىگەندە قېنىق چاي بىلەن كاكچىغا ئىغىز تەگكەچ باشلانغان پاراڭ يېڭى سويۇلغان ئىرىكىنىڭ شورپىسى بىلەن گۆشلىرى كەلتۇرۇلگەندىمۇ داۋام قىلماقتا ئىدى. مۇمىن ئاخۇن مەھمۇت سىجاڭنىڭ ئۇزۇن يىل سىنالغان ئىشەنچلىك ئادىمى بولۇپ، ئۇنىڭ سودا ئىشلىرىنىمۇ يۈرگۈزىدىغان خوجىدارى ئىدى. باۋۇدۇنبايىنىڭ مۇھىتلار ئائىلىسى بىلەن ئۇزۇن يىللىق قويۇق بېرىش - كېلىش مۇناسىۋىتى بار ئىدى. قۇمۇل، دۇنخۇاڭ، جۇچۇەن، لەنجۇ، شىنىلەرگە سودا - سېتىق بىلەن بېرىپ - كېلىشتە تۇرپان - ئاستانە تەرەپكە سىڭگىم ئېغىزىدىن قايرىلىپلا ئۆز قورۇسىغا كىرىپ چىققاندەك ئۇدۇل كىرەتتى. مۇمىن ئاخۇن: «خوجىنىياز ھاجىم مەھمۇت مۇھىتى، ئابدۇللىنىياز سەردار قاتارلىقلارنىڭ توسۇشىغا قارىماي ئۇرۇمچىگە بارىدىغانلىقتا چىڭ تۇردى. ما جۇڭىڭنى چاقىرىپ كەلگىنىمىز سۆگەل ئۇستىگە چىققان يارا بولدى. ماخوسەن بىلەن ئەمدى كېلىشىش مۇمكىن ئەمەس، ئۇلارغا ئولجا، بايلىق، پىششىق مال كېرەك. مۆرىتى كەلسە گەنسۇغا قاراپ تىكىۋېتىدۇ. شېڭ شىسەي ماخوسەنلەرنىمۇ، بىزنىمۇ كۆزىگە قادالغان مىخ ھېسابلايدۇ. ھامان يۇلۇپ تاشلاش ئۇنىڭ تۇپ مەقسىتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، مەركىزىي ھۆكۈمەتكە ئەرز سۇنۇشقا ئەۋەتتى. نەتىجە قانداق بولۇشى ھازىر مەلۇم ئەمەس. مەھمۇت سىجاڭنىڭ پىكرى: مەركەزدىن ئۇمىد بولمىسا، چاقىلىق تەۋەسىگە توپلىنىپ، تۇرپان، قۇمۇل تەرەپكە ئۆتۈپ قايتىدىن ئېلىشىش. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىر دانە قىلىچ، بىرتال ئوقنىمۇ بىھۇدە ئىسراپ قىلماسلىق، قورالنى مەھكەم تۇتۇشنى تاپىلىدى»، دېدى. كېيىن مۇمىن ئاخۇن چاقىلىق، چىڭخەي چېگرىسى ــ داۋۇزا (دەرۋازا) غىچە ئۇزۇتۇلۇپ چېگرىدىن بىخەتەر ئۆتكۈزۈپ قويۇلدى. چاقىلىق ۋەزىيىتى مۇرەككەپ ئىدى. پايلاقچىلار شېڭ شىسەي تەرەپتىنلا ئەمەس،

چەرچەن ئارقىلىق ماخوسەن تەرەپتىنمۇ كېلىپ تۇراتتى. شۇ-
نىڭ ئۈچۈن، مۇمىن ئاخۇن ئىسمىنى سەلىم دېۋانە، قىلىپ
تىلەمچى قىياپەتتە كەلگەنىدى.

شۇ چاغدا تۇردى موللام، ئەيسا پەشتاق، قۇربان چاپسان،
رۇستەم، سەيدەك، سامساق، ئىبراھىم ياخاك، ھۇشۇر لېيەنجاك...
قاتارلىق كىشىلەردىن ئالاقىچىلار گۇرۇپپىسى قۇرۇلغان بولۇپ،
بۇلار تارىم دەريا سىنىڭ جەنۇبىي ئارقىلىق يول ئېچىپ مارال
بېشى ئارقىلىق مەھمۇت مۇھىتى بىلەن ئالاقە قىلىپ تۇرغان،
گەنسۇ تەرەپكە ئوق - دورا ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن ئادەم ماڭ-
دۇرغاندىن سىرت، ئاق ئاخۇن قاتارلىقلارنى چەرچەنگە، ئارى-
لىيەنجاك قاتارلىقلارنى كورلا تەرەپكە تىك - تىكلاپ ئەھۋال
مەلۇم قىلىشقا قويغانىدى. ھاشىم پوچتىكەشمۇ پوچتا - خەت،
ئالاقە توشۇغاچ كورلا تەرەپتىن يېڭى ئاخباراتلارنى ئېلىپ
كېلەتتى (ئۇ ھۆكۈمەت مائاشى بىلەن تۇرمۇش كەچۈرسەمۇ،
قوزغىلاڭچىلارغا خىزمەت قىلغان).

1934 - يىل 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنى شېك شىسەي
«تىنچلىق يېغىنى» ئاچقاندا، خوجىنىياز ھاجىمنىڭ مۇئاۋىن
رەئىس بولغانلىقىنى جاكارلاش بىلەن، پۈتۈن شىنجاڭنىكمۇ
تىنچلانغانلىقىنى ئېلان قىلغان. ئەمما، كىمدۇر بىرى شېك
شىسەيگە: «چاقىلىق تېخى بويسۇنمىدى» دېگەنمىش، شۇنىڭ
بىلەن، شېك شىسەي تېخى يېقىنىدىلا قاراشەھەرگە ۋالىلىققا
تەيىنلەنگەن ياك مىڭجۇنى «چاقىلىقنى كۆزدىن كەچۈرۈش» كە
دەرھال ماڭغۇزغان. ياك مىڭجۇ لياۋنىڭ ئۆلكىسى كەيۋەن ناھىيە-
سىدىن بولۇپ، شېك شىسەي بىلەن يېر يۈرتلۇق ھەم تونۇش
بولغاچقا، شېك شىسەي ئۇنى تەكلىپ قىلىپ ئېلىپ كەلگەن.
ئۇ، گومىنداڭ CC گۇرۇھىنىڭ ئادىمى ئىدى.

ئۇ ئامرىكىدا ئوقۇغان بولۇپ، ھاكاۋۇر، شۇنداقلا چوڭ ئەمەل-
دار بولۇش قارا نىيىتى كۈچلۈك ئادەم ئىدى.
1934 - يىلى 8 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى 40 نەپەر
ئەسكەر بىلەن ئۆزىنى مۇھاپىزەت قىلدۇرۇپ، تۆت ئات قوشۇل-
غان بىر پوۋۇسكا ھارۋىغا ئولتۇرغان ياك مىڭجۇ نامايىش ئەسىرده
كونا يامۇلغا كەلدى ۋە 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى چۈشتىن
كېيىن چاقىلىقتا تۇرۇشلۇق قوراللىق قىسىملارنى كۆزدىن
كەچۈرىدىغانلىقىنى، كەچتە سۆھبەتلىشىدىغانلىقىنى، كەچ تاماق
ۋاقتىدا زىياپەت بېرىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ئۇقتۇرۇش قىلغان.

ئۇقتۇرۇش بويىچە، بىر نەچچە يۈز كىشىلىك قوزغىلاڭچى
قوشۇن توپلىنىپ، ھويلىغا رەتلىك تىزىلدى. ئۇنىڭ ئەسكەر-
لىرىمۇ ھويلىنىڭ تۆت تەرىپىگە ئورۇنلاشقان ئىدى. ياك مىڭجۇ
ھاكاۋۇرلۇق بىلەن بۈيرۇق تەلەپپۇزىدا پوپۇزا قىلىپ، سېسىق
تاپىنىڭ يېنىدا تۇرغاندەك چىرايىنى پۈرۈشتۇرۇپ، يىرگىنىش
ھېس قىلغانلىقىنى ئاشكارىلىدى. تۇردى يېڭجاك ياك مىڭجۇ-
نىڭ يېنىدا ئۇنىڭ كاتىبى ۋە تەرجىمانى قاتارلىق بەش
كىشى بىلەن يۆلەنچۈكلۈك ئورۇندۇقتا ئولتۇراتتى (ئابدۇكېرىم
ئەلەم يېڭىسۇ تەرەپتە بولۇپ، يېغىنغا كەلمىگەن). ئۇنىڭ پوپۇ-
زىسى، ھاكاۋۇرلۇقى، چوڭچىلىقى تۇردى يېڭجاڭغا ياقمىغان.
«كۆزدىن كەچۈرۈش، زىياپەت...» دېگەنلەرنىڭ ھىلە، قاپقان،
ئالداش ئىكەنلىكىنى تەرجىمانىنىڭ گەپلىرى بىلەن ياك مىڭ
جۇنىڭ ھەركىتىدىن چۈشىنىپ بولغان تۇردى يېڭجاك يان
قورالىنى ئېلىپ چاچراپ ئورنىدىن تۇردى. شۇ چاغدا ئۆگ
زىنىڭ تۆت تەرىپىدىن پىلىموت ئېتىلىشقا باشلىدى (ياك
مىڭجۇ ئالدىن ئورۇنلاشتۇرغان تۆت پىلىموت ئاسمانغا قارىتىپ
ئوق ئاتقانىدى). شۇنىڭ بىلەن، تۇردى يېڭجاڭنى سەھنىدىكى
بىرنەچچە قوراللىق ئەسكەرلەر قورالسىزلاندۇرىدۇ. ياك مىڭ

جۇنىڭ بۇيرۇقى بىلەن قوزغىلاڭچى قىسىملار قوراللىرىنى، ئوقلىرىنى جايىغا قويغاندىن كېيىن، غەربىي (ھازىرقى سىم‌يولى ئاسراش ئورنىدىكى) سېپىل ئىچىگە نەزەربەند قىلىنىدۇ. شۇ كېچىسى تۇردى يېڭجاڭنى مىرەنگە ئېلىپ بېرىپ، نەزەربەند قىلىدۇ. مىرەندىكى قوزغىلاڭچى قىسمىمۇ قوراللىنىۋالىدۇرۇلىدۇ.

9 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى ياڭ مىڭجۇنىڭ نەنجىنگە ماڭغۇزغان ئادىمى داۋزندىكى چېگرىدا چېگرا مۇھاپىزەت قىسمىلىرىنىڭ قولىغا چۈشكەن، بۇ ئىش شۇ چاغدىكى ئامبال گاجىشەنگە مەلۇم قىلىنغاندىن كېيىن، ناسىر ھاجىم، گاجىشەنلەر كېچىدە يانداشقاققا كىلىپ، تۇتۇلغان ياڭ مىڭجۇنىڭ ئادىمى قولىدىكى جاڭ جيېشىغا بېۋاستە يېزىلغان خەتنى تولەيغۇغا ئوقۇتقان. خەتتە: «شېڭ شىسەي سوۋېت ۋە گوكچەندىڭ بىلەن بىرلەشتى. مەھمۇت بىر تەرەپ، ماخوسەن بىر تەرەپ، شېڭ شىسەي بىر تەرەپ بولۇپ قېلىپ، شىنجاڭ تېنچلانمىدى. مەركەز چاقىلىق ئارقىلىق قوشۇن ئەۋەتسە...» دېگەن مەزمۇندا بولۇپ، بۇ خەتتىن ئۇلار ياڭ مىڭجۇنىڭ شېڭ شىسەينىڭ ئورنىنى ئىگەللەش غەرىزىنى چۈشەنگەن. ئاندىن ياڭ مىڭجۇنىڭ قولىغا چۈشكەن ئادىمىنى دوڭ خۇاڭ يولىنى ساقلاۋاتقان قۇربان سوپى قىسمىنىڭ نازارىتىگە تاپشۇرۇپ، ئۆزلىرى مەخپىي ھالدا چاقىلىققا قايتىپ كەلگەن.

10 - ئاينىڭ 20 - كۈنلىرى دوراڭدىكى قاراۋۇللار ھاشىم پوچتكەشنىڭ مەلۇماتى بىلەن ئىككى ئادەمنى تۇتۇپ، بىر پارچە ھۆكۈمەت ئالاقىسىنى قولىغا چۈشۈرگەن. ئۇلار ئىككى ئادەمنى تۇتۇپ قېلىپ، خەتنى گاجىشەنگە يوللاپ بەرگەن. خەت دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ «تۇردى يېڭجاڭ ئېتىپ تاشلانسۇن!» دېگەن قىسقىلا بۇيرۇقى بولۇپ، بۇنىڭدىن ياڭ مىڭجۇنىڭ

ئۇرۇمچىگە تۇردى يېڭجاڭنى يامان كۆرسىتىپ مەلۇمات يازغانلىقىنى بىلگەن. ھاشىم پوچتكەشنىڭ يولدا ھېلىقى ئالاقە ئېلىپ كەلگۈچى ئىككى كىشىنىڭ گېپىدىن تۇردى يېڭجاڭنىڭ مىرەندە ئىكەنلىكىنى بىلىۋالغىنىنى ئۇقتان. بۇ ئىش ئايۇپ قۇگۇەن بىلەن تۇردى يېڭجاڭنىڭ ئايالى ھاشىخانىڭ قۇلىقىغا يەتكەندىن كېيىن، شۇ كېچىسى 70 ئاتلىق كىشى يىغىلىپ (ئاكلاشلارغا قارىغاندا، ناسىر ھاجىمنىڭ دادىسى نىياز ھېكىم بەگنىڭ خىزمىتىنى قىلغان چاغدا «بەگلىرىم كىرگەن سايى» غا نىياز ھېكىم بەگ يوشۇرغان قوراللارنى ھايات ۋاقتىدا كۆرسىتىپ قويغان ئىكەن. بۇ كىشىلەر ئاشۇ قوراللارنى ئېلىپ مىرەنگە كىرگەنمىش. يەنە بىر گەپتە، گەنسۇ تەرەپتىن قوزغىلاڭچىلار مەخپىي ھالدا ئالتۇنغا تېگىشىپ ئېلىپ كېلىپ «نۇر باقى سايى»غا يوشۇرغان قوراللار بىلەن قوراللىنىپ مىرەنگە كىرگەنمىش)، 10 - ئاينىڭ 27 - كۈنى چۈشكە يېقىن تۇردى يېڭجاڭنى قۇتۇلدۇرۇپ چاقىلىق رەستىنىڭ شەرقىدىكى توختى خوجا بايىنىڭ كۆلى يېنىغا كەلگەندە، رەستە تەرەپتىن ئابدۇكېرىم ئەلەم تۇردى يېڭجاڭدىن «ھال سوراش» ئۈچۈن كەلگەن. تۇردى يېڭجاڭ ئابدۇكېرىم ئەلەمنى كۆلگە ئېگىلىپ تۇرغان سۆگەتكە پىشانىسى سۇغا چىلاشقۇدەك ھالدا ئاسمان تاپان قىلىپ ئاسقان، شۇ ھالەتتە ئابدۇكېرىم ئەلەمنى سوراق قىلغان. ئابدۇكېرىم ئەلەمنىڭ 1930 - يىللاردا گەنسۇ تەرەپتىن ئېلىپ كەلگەن خەنزۇ قىزنى (يەنى بۇ قىز ئۇيغۇرچە ئۆگىنىپ بولغاندىن كېيىن ئۆزى ئالماقچى بولغان) ياڭ مىڭجۇغا ۋاقتىلىق خوتۇنلۇققا بېرىپ ئۆز جېنىنى ساقلاپ قالماقچى بولغانلىقى مەلۇم بولغان. كېيىن بۇ قىزنى ئابدۇكېرىم ئەلەم ئۆزى ئالغان. ئۇلار بۇ ساتقىنلىقىنى قايرىپ

قويۇپ ئومۇميلمقنى نەزەردە تۇتۇپ، مۇھۇر بېسىلغا توختام تۈزۈپ، شۇ كېچىسى تەرەپ - تەرەپكە ئادەم ماڭغۇزۇپ يوشۇرۇپ قويۇلغان قورال ۋە ئوقلارنى يىغىپ، ئاۋۋال نەزەربەندلەر ئاستىدىكى قوزغىلاڭچىلارنى قۇتۇلدۇرۇپ قوراللاندۇرغان، گاجىت شەنجاڭ ئىچكى جەھەتتىن ماسلاشقان. ئارقىدىن كونا يامۇلغا تەگكەن. ئۇلار ئاۋۋال قورال - ياراق ئامبىرىنى قولغا چۈشۈرۈپ قوراللانغان. ئاندىن ياڭ مىڭجۇنى تۇتماقچى بولغان. ئارمىلىقتا ياڭ مىڭجۇنىڭ ئەسكەرلىرى: «ئابدۇكېرىم ئەلەم ياڭ مىڭجۇنى قوغداپ قالىدۇ، ئۇلارنىڭ مۇناسىۋىتى ئوبدان» دەپ قاراپ، ياڭ مىڭجۇنى مۇھاپىزەت قىلىپ، ئابدۇكېرىم ئەلەمنىڭ بازاردىكى قورۇسىغا يوشۇرۇپ قويغان ئىدى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان تۇردى يىڭجاڭ تەرەپ ياڭ مىڭجۇ تۇرۇشلۇق ئۆينى سىرتتىن قۇلۇپلىۋالغان (ئۇلار ياڭ مىڭجۇنىڭ مۇھاپىزەتچى قىسمىنى يوقىتىپ بولۇپ، ئاندىن ئۇنى بىرتەرەپ قىلماقچى بولغان). لېكىن ئابدۇكېرىم ئەلەمنىڭ تۇردى يىڭجاڭ بىلەن قايتىدىن بىرلەشكىنىنى تېخى بىلمەيدىغان، ئابدۇكېرىم تەرەپدارلىرى بولغان كونا ئەسكەرلەر قۇلۇپنى بۇزۇپ ياڭ مىڭجۇنى چەرچەن تەرەپكە قاچۇرۇۋەتكەن.

10 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ياقۇپباي قورۇقتا ياڭ مىڭجۇ بىلەن ئۇنىڭ بىرنەچچە ئەسكەرلىرىنى يېتىشۋالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ياڭ مىڭجۇ ئىلگىرىلىيەلمەي، 10 - ئاينىڭ 29 - كۈنى ئاش ۋاقتىدىن كېيىن ئىككى پىلىموت، ئىككى مىلتىق بىلەن قوراللانغان تۆت ئەسكىرى بىلەن چاقماقنىڭ غەربىدىكى رەسىتىدىن 60 كىلومېتر كېلىدىغان يەردىكى «كالا ئۆلگەن» دەپ ئاتىلىدىغان ئېگىز قۇم دۆڭگە چىقىپ، دۆڭنى كولاپ پىلىموتلار بىلەن ئۆزلىرىنى ئوبدان جايلاشتۇرىدۇ.

قوزغىلاڭچىلار يوپۇرۇلۇپ كېلىدۇ. بىرەمدىلا 13 كىشى

قۇربان بولىدۇ. ھاشىخان قوزغىلاڭچىلارنى توختىتىپ مۇنداق مەسلىھەت بېرىدۇ: «بۇلار سۇ ئىچىدۇ، نان يەيدۇ. ئەمما، دۆڭ ئۈستىدە سۇ بىلەن نان يوق. ئۇلارغا ئەرشىئەلادىنمۇ، تەھتى ئەسرادىنمۇ ياردەم يوق. بىز 50 - 60 ئىت تېپىپ كېلىپ ئۇلارنى «مۇھاپىزەت» قىلايلى! شۇنداق قىلساق، بىرمۇ ئادەمنىمىز چىقىم بولمايدۇ». 10 - ئاينىڭ 30 - كۈنىمۇ ئۆتىدۇ، 31 - كۈنىمۇ ئۆتىدۇ. دۆڭدە بىرى سەل مىدىرلىسىلا ئىتلار ئېتىلاتتى. 11 - ئاينىڭ 1 - كۈنى كەمدۈر بىرى دۆڭگە قاراپ بىر قارا ئىتنىڭ ساغرىسىغا شاپىلاقلاپ تۇرۇپ كۈشكۈرتىدۇ. ئۇلار ياتقان دۆڭنى قورشاپ ياتقان ئىتلار بىراقلا دۆڭگە ئېتىلىپ، ئىككى ئەسكەرنى سۆرەپ چۈشىدۇ. ئۇلار ئۆلگەن ئىدى. يەنە ئىككىسىنىڭ جېنى چىقاي دېگەن ئىدى. شۇ ئەسنادا قوزغىلاڭچىلاردىن بىر قانچىسى دۆڭگە چىقىپ، ياڭ مىڭجۇنىڭ بېشىنى چاپىدۇ. بۇ دۆڭ ھازىرمۇ «دوتەي ئۆلگەن دۆڭ» دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە. قوزغىلاڭچى قىسىم جەڭچىلىرى شۇنىڭدىن كېيىن ھاشىخانىنى «ھاشىخان تۇەنجاڭ» دەپ ئاتايدىغان بولغان. ياڭ مىڭجۇنىڭ كاللىسىنى ۋاشىڭتۇنغا ئېلىپ چىقىپ، رازاق ئاخۇنۇمنىڭ قورۇسىنىڭ دەرۋازىسىغا ئىككى قولىدىن مىقلاپ قويىدۇ.

تۇردى يىڭجاڭ نەزەربەند قىلىنىپ مىرەنىدە 70 كۈن قامىلىش جەريانىدىكى ئارمىلىقتا، يېڭىسۇدىن قايتىپ كەلگەن ئابدۇكېرىم ئەلەمنىڭ ياڭ مىڭجۇغا ياخشىچاق بولۇپ، ئۆز مال - دۇنياسى ۋە ئەمەلىي ھوقوقىنى قوغداپ جان ساقلىماقچى بولغان ئىككى يۇزلىمىلىكى ئالدىدا ھە دەپ قويۇپ، ھالقىلىق پەيتىلەردە قوزغىلاڭچىلار تەرەپتە تۇرمىغانلىقى،

تۇردى يىگجاڭنى كۆزدىن يوقىتىپ چاقىلىق قوزغىلاڭچىلىرىغا ئۆزى يالغۇز باشلىق بولۇش كويىدا ئىكەنلىكىگە ئوخشاش مەسىلىلەر سەۋەبلىك، قوزغىلاڭچىلار كېڭىشىدىكى ئاساسىي رەھبەرلەردىن باۋدۇن هاجى، ناسىر هاجى، گاجىت بەكرى (هاكىم)، تۇردى يىگجاڭ، ئىبراهىم شاڭيو، ئىسمايىل شاڭيو، ئوسمان شاڭيو (ۋاششەرىدىكى رازاق ئاخۇنبايىنىڭ ئوغلى)، ئىزىز هاجىملار... مەسلىھەتلىشىپ، ئابدۇكېرىم ئەلەمگە تەربىيە بېرىش، نەسىھەت قىلىش قارارىنى چىقارغان (بۇ چاغدا ئابدۇكېرىم ئەلەم بىر قانچىلىغان قوللىنۇچىلىرى بىلەن شەنلۇ-دەن ئورنىدىكى سىپىلدا نەزەربەنتتە ئىكەن). 11 - ئاينىڭ ئاخىرى ئۇرۇمچى دۇبەن مەھكىمىسىدىن گاجىت بەكرىنىڭ هاكىم، تۇردى بەكرىنىڭ يىگجاڭ بولۇشىنى تەستىقلاپ ئالاقە كەلگەن (بۇ شېڭ شىسەيىنىڭ ئالداش هېيلىسى بولۇشى مۇمكىن). 1935 - يىلى 3 - ئايدا، ماخوسەن دائىرلىرى چەرچەن تەرەپتىن كېلىپ چاقىلىققا تەھدىت سالغان. خەلق تۇردى يىگجاڭنىڭ قوماندانلىقىدا چەرچەن دەريا سى تەرەپكە، بىخەتەرجايلارغا كۆچۈرۈلگەن. ئاندىن سىپىل ئىچىدە ماخوسەنلەرنى كۈتۈپ مۇداپىئەسىگە تۇرغان. ماخوسەن تەرەپ ئۇچ كۈن هەپىلىشىپ سىپىلنى ئالالماسلىقىغا، چاقىلىقنى ئۇنداق ئاسان بويسۇندۇرالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، هىلە ئويلاپ تاپقان. ئۇ، سىپىل ئىچىگە ئوقيا ئارقىلىق خەت كىرگۈزۈپ، «قۇتلۇق نىياز شاڭيونىڭ تۇغمىنىنىڭ جەنۇبىدىكى سۇ چۈشۈرگىسىگە 10 دىن ئارتۇق ۋەكىل چىقىرىش» نى تەلەپ قىلغان. چاقىلىق تەرەپ قاسىم هاجىم باشچىلىقىدا 12 نەپەر ۋەكىل چىقارغان. ماخوسەن تەرەپ 2000 سەر ئالتۇن تەلەپ قىلغان. هېچقانداق «سۆھبەت» ئېلىپ بېرىلمىغانلىقىنى ئۇستىگە، «چاقىلىقنى ئۆتكۈزۈپ بېرىڭلار!» دەپ بېسىم ئىشلەتكەن.

ۋەكىللەر ئۇلارنىڭ تەلىپىگە قوشۇلمىغانلىقتىن، ئۇلارنى چەرچەنگە هەيدەپ ئاپىرىپ: «چەرچەندە ئالتۇن كان بار، سىلەر 2000 سەر ئالتۇن قېزىپ بىزگە تاپشۇرغاندىن كېيىن سىلەرنى قايتۇرىمىز» دەپ مەسخىرە قىلغان.

تۇردى يىگجاڭ، گاجىشەن، ئىزىز هاجىم... لار غەزەپكە كېلىپ، چەرچەندىكى ماخوسەن قىسمىلىرى ئۈستىگە يۈرۈش قىلىشنى قارار قىلغان؛ 1935 - يىلى 5 - ئايدا، چەرچەن تاتراق يېنىغا (10 كىلومېتر شەرقە) جايلاشقان ماخوسەن تەرەپ قاراۋۇللىرىنى تۇتۇپ، «12 ۋەكىل ئۇچۇن ئىنتىقام ئېلىش» يۈزىسىدىن ئۇلارنى قىيناپ ئۆلتۈرگەن. سوراق داۋامىدا، ماخوسەن تەرەپنىڭ مۇداپىئەسى توغرىسىدا تۇردى يىگجاڭ هېچقانداق ئاخبارات ئالالمىغان (بىر قىسىم ماخوسەن تەرەپ قاراۋۇللىرىنى چاقىلىققا يولغا سالغان).

بۇ چاغدا ۋاششەرى تەرەپتىكى چاقىلىق قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ مەسئۇلى ئوسمان شاڭيو تۇرسۇنباي بىلەن بىرلىشىپ ماخوسەن تەرەپكە ئۆتۈۋالغان. چاقىلىق مۇداپىئەسىگە مەسئۇل قىلىپ قالدۇرۇلغان هوشۇر لىيەنجاڭ باشچىلىقىدىكى 50 نەپەر قوزغىلاڭچى ئەسكەرلەردىن ئابدۇكېرىم ئەلەمنىڭ كونا ساداقەتمەنلىرىدىن بولغان رۇستەم، سامساق باشلىق 30 كىشى ئىسيان كۆتۈرۈپ، هوشۇر لىيەنجاڭنى باغلاپ تاشلاپ، ئابدۇكېرىم ئەلەم باشلىق نەزەربەندتە تۇرغانلارنى چەرچەن دەريا-سىنىڭ شىمالىي قىرغىقىدىكى ئارغامچا باغلىغان دېگەن جايغا ئېلىپ كەتكەن.

1935 - يىل 5 - ئاينىڭ 21 - كۈنى قاتتىق جەڭ بولغان. تاختا پەرە دېگەن دۆڭدىكى بۇ جەڭدە، ئەسلىدە قۇربان چاپسان، ئىبراهىم ياخان، ئامبال بارات باشلىق 300 جەڭچى، بايراقچى هاشىخان، كانايچى نۇر بەختىلەر

تۇردى يىڭجاڭ بىلەن ئالدىنقى سەپتە بولۇپ، ئايۇپ فۇگۇەن ئوتتۇرا سەپتە 400 جەڭچى بىلەن تۇرغان. گاجىشەن، ئىزىز ھاجىملار ئاخىرقى سەپتە 300 نەپەر قوشۇن بىلەن تۇرغان. ماخوسەن تەرەپ يالانما قوشۇنىدىن 200 ئاتلىقنى ھۇجۇمغا سېلىپ قويۇپ، ئۆزلىرى بوستان توغراق، جىگدە قۇدۇق ئارقىلىق تۇردى يىڭجاڭ قىسىملىرىنىڭ چېكىنىش يولىنى ئۇزۇپ تاشلاپ، غەرب، جەنۇب، شەرقتىن ئىسكەنجىگە ئېلىپ، شىمال تەرەپكە يەنى دەريا ياقىسىدىكى سازلىق، پاتقاقلىققا قىستىغان. روھى كۆتۈرەڭگۈ، قاتتىق مەشق ئۆتكەللىرىدىن ئۆتكەن، ئەما ھەقىقىي جەڭ تەجرىبىسى بولمىغان چاقىلىق قوشۇنىنىڭ ئالدىنقى سېپى چېكىنگەن، ئارقا سېپى قىستىلىپ ئوتتۇرا سەپ بىلەن بىرلىشىپ، 1000 جەڭچى يەر شارائىتى ئەپسىز ئەھۋالدا قاپسىلىپ قالغان. دەريا تەرەپتىن بۆسۈپ ئۆتۈپ كەتمەكچى بولغانلارنىڭ ئاتلىرى پاتقاقتا چۆكۈپ كەتكەن ۋە ئۆلگەن. نەتىجىدە 200ئاتلىق جەڭچى ماخۇسەن قىسمىلىرى قولىدا قۇربان بولغان، ھاشىخان باشلىق 300 نەپەر ئاتلىق جەڭچى ئەسىر چۈشكەن، 300 ئاتلىق جەڭچى پاتقاقلىقتا ئاتلىرىدىن ئايرىلىپ ھەر تەرەپكە چېچىلىپ كەتكەن (ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، جەڭ شىددەتلىك بولغان. چاقىلىق تەرەپ باتۇرلۇق بىلەن ئېلىشقان، ماخوسەن تەرەپتىن 200 دىن 300 گىچە كىشى ئۆلگەن).

قورشاۋنى بۆسۈپ چىققان 200 چە كىشى ۋاششەرىگە كېلىپ، 25 - ماي كۈنلىرى كېچىدە ناسىر ھاجىمنىڭ ئىگىلىكىدىكى دەڭ ۋە مەھەممەت يۈسۈپ ئەرۋاھنىڭ قورۇسىغا چۈشكەن، مەھەممەت يۈسۈپ ئەرۋاھنىڭ قورۇسىدىكى كانايچى نۇر بەختى ھاجەتكە چىقىپ، باغنىڭ چېتلىرى سىرتىدا شەپە سەزگەن، ئۆزلىرىنىڭ قورشاۋدا قالغانلىقىنى سېزىپ، دەرھال

ھويلا ئىچىگە ئۆزىنى ئېتىپ باشقىلارنى ئاگاھلاندۇرغان. ئۇنىڭ چاپىنىنىڭ پېشىگە تەگكەن ئوق يوتىسىنمۇ سۈرۈپ كەتكەن (قاراۋۇللارنى ماخۇسەن قىسىملىرى ئۆلتۈرۈۋەتكەندى). تۇردى يىڭجاڭ، گاجىشەن، ئىزىز ھاجىم، ئايۇپ فۇگۇەنلەر باغنىڭ شىمالىدىكى ناسىر ھاجىمنىڭ قورۇسىدىكى ئىبراھىم لىيەنجاڭلار بىلەن قوشۇلۇش ئۈچۈن، جەڭ بىلەن ئۆمىلەپ چېكىنىپ، باغنىڭ شىمالىي چېتىدىن تاڭ قاراڭغۇسىدا يول ئېچىپ، ناسىر ھاجىمنىڭ قورۇسىدىكىلەر بىلەن بامدات نامىزى ۋاقتىدا قوشۇلۇپ، 27 - ماي كۈنى يېرىم كېچىگىچە ناسىر ھاجىمنىڭ قورۇسى ئىچىدە ماخوسەن قىسىملىرى بىلەن ئېتىشقان (ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇلار لەخمە كولاپ قورشاۋدىن قۇتۇلۇپ چىققان). ماخوسەن تەرەپ 28 - ماي كۈنى ئەسەبىيلىشىپ، ناسىر ھاجىمنىڭ قورۇسىغا پۈتۈنلەي ئوت قويۇۋەتكەن. ئاندىن قالماقدۆڭدىكى ئاقتاش مازار يېنىغا خەلقنى توپلاپ، ئوچ كىشىنى شۇيەر دە چاپقان. ئۇلار ئىشقا يارايدىغانلىكى ئەرلەرنى ئەسىرلەر بىلەن چەرچەنگە ھەيدەپ كېتىپ، ئالتۇن كانىغا ئېلىپ بېرىپ، مەجبۇرلاپ ئالتۇن قازدۇرغان.

چاقىلىقتىكى ئەھۋاللارنى ھوشۇرلىيەنجاڭدىن ئىگىلىگەن تۇردى يىڭجاڭ ئايۇپ فۇگۇەن، تۇردى موللام، ئەيسا پەشتاق قاتارلىق 10 نەچچە كىشى بىلەن تاردىم دەرياسىنىڭ جەنۇبىي ئارقىلىق مارالبېشى - قەشقەر تەرەپكە يول ئالغان. گاجىشەن جۇچۇەن تەرەپكە، ئىزىز ھاجىم قاتارلىقلار ئالتۇنتاغ ئېچىدىكى غازلىق داۋان ئەتراپىدا چارۋىچىلار ئارىسىدا پەيت كۈتۈپ، ۋاقىتلىق پىنھانلانغان.

كېيىن زۇنۇن ئىسلاموپ دېگەن تاشكەنتلىك كىشى ھاكىم بولۇپ كېلىپ، ھاشىخان تۆەنجاڭ باشلىق ئەسىرلەرنى ماخو-

سەن تەرەپنىڭ چاقىلىق تەرەپتىكى ئەسىرلىرى بىلەن كېلىشىم ئار-
قىلىق ئالماشتۇرغان. ماخوسەن تەرەپ چاقىلىقنى ئىگىلىگەن بولسىمۇ،
ماددىي غەنىيمەتلەرگە ئىگە بولالمىغان، ئۇلار چاقىلىق خەلقىنىڭ
تارىم بويى، لوپنۇر كۆلى، بوزكۆل ئەتراپلىرىغا كۆچۈپ كەتە-
كىنىنى بىلگەن. ئابدۇكېرىم ئەلەمنىڭ ئارغامچا باغلىغان تەرەپتە
ئىكەنلىكىنىمۇ بىلگەن. قالدى - قاتتى ئەر - ئايال، قېرى-
چۈرلەرنى يىغىپ سېپىل ئالدىغا توپلاپ، بىز تەرەپتىن ئەسىر-
گە چۈشكەن سەيدەك (قوزۇق) نى چېپىپ تاشلىغان (ئەسلىدە
تۇردى يېڭجاڭ تەرەپ قەشقەر تەرەپ بىلەن ئالاقلىشىش
گۇرۇپپىسىنى «كەپتەر»، چەرچەن، كورلا ۋە باشقا جايلارغا
ئەۋەتكەن ئاخباراتچىلارنى «قوزۇق»، گەنسۇ، چىڭخەي تەرەپ-
تىن قورال - ياراق، ئوق - دورا سېتىۋېلىپ كېلىشكە بارغان
ۋە كەلگەنلەرنى «كۆسەي» دەپ ئاتىغانىكەن، سەيدەك دېگەن
كىشى تۇردى يېڭجاڭنىڭ چەرچەندىكى ئاخباراتچىسى بولۇپ،
ئۇنى بىر خائىن ماخوسەن تەرەپكە مەلۇم قىلىپ
قويغانىكەن).

1935 - يىلى 6 - ئاينىڭ باشلىرىدا، ماخوسەن تەرەپ
ئابدۇكېرىم ئەلەمنىڭ قوراللىق كۆچلىرىنى يوقىتىش ئۈچۈن،
ئارغامچا باغلىغان تەرەپكە بارغان، ئابدۇكېرىم ئەلەم ماخوسەن
تەرەپ قىسملىرىنىڭ بېسىپ كېلىۋاتقىنىنى بىلگەندىن كېيىن،
ئۇلارنىڭ كېلىش يولىدىكى چارۋىچىلار ئارىسىغا: «ئارغامچا باغلا-
غاندا 5000 ئەسكەر توپلاندى» دەپ خەۋەر تارقاتقان، ماخوسەن تە-
رەپ بۇنىڭغا ئىشەنمىگەن. بۇ قېتىم «ئابدۇكېرىم ئەلەمنى بو-
غۇزلاپ، بىر قوشۇق قېنىنى ئىچمەن» دەپ، جامالمۇ كەلگە-
نىدى. ماخوسەن تەرەپ «36 - دىۋىزىيە» قۇرۇپ پوسكامدىن
شەرقىچە بولغان جايلارنى، كېيىن خوتەن تەۋەسىنى سورە-

غاندا (ماخوسەن ھېيلىسى تولا، ۋەھشىي، مەنپەئەتپەرەست، ئالتۇن
توپلاشقىلا بېرىلگەن، جاللاتلىقتا ئۇچىغا چىققان، ئادەم
قېلىپىدىن چىققان، قەبىھ بولغاچقا، خوتەن، كېرىيە، چەرچەن
تەرەپتىكى بايلارنىڭ ئائىلىسىدىن قورال تۇتالىغۇدەك بىرەرسىنى
ئۆز يېنىغا ئېلىپ، ئۇنىڭ ئىقتىدارى بولسۇن - بولمىسۇن ھەر-
بىر مەنسەپ بەرگەن)، ئۆزىگە قارشى كۆچلەرنى
چەكلەپ خوتەن تەۋەسىنى تىزگىنلىمەكچى بولغان. مە-
سىلەن، كېرىيىلىك ھال داشماندىكى چوڭ بايىنىڭ
ئەركە ئوغلى مۇھەممەتنى چەرچەندە تۇرۇشلۇق قىسملارنىڭ
سەنمۇجاڭى قىلغان (بۇ ئادەم 1936 - يىلى 1 - ئىيۇن-
دىكى ئۇرۇشتا چاقىلىق قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ قولىغا ئەسىر چۈشۈپ،
1947 - يىللارغىچە چاقىلىقتا تۇرغان، ئۆيلەنگەن. ھازىر
ئۇنىڭ شۇ چاغدىكى ئايالى زۇلەيخان ھايات، ئۇنىڭ بىر ئوغۇل
ۋە بىر قىزىمۇ بار، ماڭا بىر قىسىم ئەھۋاللارنى شۇلار سۆز-
لەپ بەرگەن). ماخوسەن تەرەپ ئۇرۇش بولسىلا ئۇيغۇر قىسىم-
لىرىنى ئالدىغا چىقىرىپ قويىدىكەن. ئولجا ئېلىشتا بولسا، ئال-
دىدا بېرىپ باتۇرلۇق كۆرسىتىدىكەن. جامال (خوتەنلىك)،
تۇردىجان (چەرچەنلىك) ئەسلىدە كامال دامواللا قوشۇنىدىن ما-
خوسەن تەرەپكە ئۆتۈۋالغان پۇرسەتپەرەستلەر ئىدى (شۇنىسىمۇ
باركى، ماخوسەن تەرەپ قول ئاستىدىكى ئۇيغۇرلارغا لىيەنجاڭ-
لىقتىن يۇقىرى مەنسەپ بەرمىگەن). ئۇرۇش پەيتىدە بولسا،
500 دىن 250 كىچە ئەسكەرگە باشلىق قىلىپ ئالدىنقى سەپكە
ئەۋەتىدىكەن. جامال ۋە تۇردىجان دېگەنلەر
ماخوسەن تەرەپ مۇرىسىگە شاپىلاقداپ قويسىلا
«چاقىلىقنى بويسۇندۇرۇش» يولىدا ماخوسەنىنىڭ كەتمىنىنى
چېپىش ئۈچۈن چاقىلىققا كەلگەنلەر ئىدى.

بۇ قېتىم «ئارغامچا باغلىغاندا 5000 ئەسكەر بار» دە-

گەن‌گەپگە جامال ئىشەنمىدى. ماخوسەن «تەكشۈرۈپ كۆرۈش»نى تەكىتلىدى (ماخوسەن شۇ چاغدا، شېك شىسەي كورلا ئارقىلىق ئەسكەر كىرگۈزگەن بولۇشى مۇمكىن، دەپ ئەنسىرىگەنىكەن). موكىدەك قاتناپ قويچى قىياپىتىگە كىرىپ ئالغان ئابدۇكېرىم ئەلەمنىك ئادەملىرى ھەقىقەتەن چاقىلىق ئەتراپىدىكى بوزكۆل، كەك لايقا، چاپان قالدى، شاپ تۇللۇق، ئارالچى، قۇم چاقما تەرەپلەردە 3000 ئاتلىق قوشۇن ھەربىكەتلىنىپ يۈرگىنىنى ماخوسەن تەرەپكە دوكلات قىلىپ ئىشەندۈرۈپ ئۇلگۈرگەنىدى.

100 تالدىن ئارتۇق مىلتىق، 200 نەپەردەك ئادەمى بولغان ئابدۇكېرىم ئەلەم بۇ چاغدا ئادەملەرنى ھەدەپ بېلىق تۇتۇشقا سەپەرۋەر قىلىپ، چەرچەن دەريا سىنىك كەلكۇن مەزگىلىدىن پايدىلىنىپ بېلىق تۇتقان‌ۋەئۇنى ئېگىزدۆڭلەرگە، يوغان توغراقلار تۇۋىگە دۆۋىلەتكۈزگەن. ئايالار، بالىلار، قېرىلارنى شاخ ـ شۇمپا يىغىپ بېلىقلار ئۇستىگە دۆۋىلەشكە تەشكىللىگەن. بۇ سىرنى ئابدۇكېرىم ئەلەم ھېچكىمگە تىنمىغان، بۇنىك سەۋەبىنى سورىغان رۇستەم، سامساق قاتارلىق ئىشەنچلىك ئادەملىرىگىمۇ دېمىگەنىكەن. ماخوسەن تەرەپ (جامالمۇ بار) بىر كېچىسى دەريانىك جەنۇبىغا كەلگەن (ئابدۇكېرىم بۇنىڭدىن ئالىلقاچان خەۋەر تاپقانىدى)، ئۇلار قارىسا دەريانىك شىمالىي قىرغىقىدا نۇرغۇنلىغان گۈلخانىلار كۆيۈپ تۇرغان (ئۇلار بېلىق دۆۋىلىرىگە ئوت ياققانىدى)، ماخوسەن تەرەپ «ھەقىقەتەن كۆپ ئەسكەر توپلىنىپتۇ» دەپ قاراپ، چەرچەننى مۇداپىئە قىلىش ئۈچۈن دەرھال دەريا بويلاپ چەرچەنگە قايتقان. شۇنىڭدىن كېيىن پارچە ـ كىچىك جەڭلەر بولۇپ تۇرغان بولسىمۇ، چوڭ ئۇرۇش بولمىغان. ئابدۇكېرىم ئەلەمۇ چاقىلىق تەرەپكە قايتىمغان.

1936 ـ يىلى باھاردا تۇردى يىگىتجاڭ ئارقى لىيەنجاڭ، تىلىۋالدى لىيەنجاڭ، سېتىۋالدى لىيەنجاڭ (بۇلار ھەممىسى كورلىلىق) قاتارلىقلار باشچىلىقىدا ئەسكەر باشلاپ، يەنە تارىم دەريا سىنىك جەنۇبىي بىلەن مارالبېشى ئارقىلىق چاقىلىققا كىرگەن.

ماخوسەن تەرەپ بۇ چاغدا ئابدۇكېرىم ئەلەمگە ئالدانغانلىقىنى بىلگەن ھەمدە تۇردى يىگىتجاڭنىك يوقلۇقىنى بىلىپ چاقىلىقتا بىر لىيەن ئەسكەر تۇرغۇزۇپ، ئولجىلىرىنى ـ ئالتۇن، كۈمۈش، يامبۇلارنى ھەدەپ گەنسۇ تەرەپكە يۆتكىگەن. تۇردى يىگىتجاڭ چاقىلىقتىكى ماخوسەن ئادەملىرىنى تازىلاپ، ھەر تەرەپكە چېچىلىپ كەتكەن ئەسلىدىكى ئەسكەرلىرىنى توپلىغان.

بۇ چاغدا شېك شىسەي تەرەپ قىسىملىرىدىن ياقۇپ يىگىفۇ (مۇئاۋىن باتالىيون كوماندىرى)، مەخسۇت لىيەنجاڭ (توقسۇنلۇق) قاتارلىقلار ۋە ھۆكۈمەت ئورگىنىدىكى رېھىم لاۋيې، ئابلا شويې دېگەندەك كىشىلەر شېك شىسەي تەرەپكە مەخپىي ئاخبارات يەتكۈزۈپ بېرىدىغان بولغان، چاقىلىق ئەھۋالى خېلى مۇرەككەپلەشكەن. لېكىن، ماخوسەن تەرەپ گەنسۇ تەرەپكە دائىم دېگۈدەك كارۋان ماكىدۇرۇپ تۇرغانلىقتىن، بۇ قورالىق كارۋانلار چاقىلىق خەلقىنى خاتىرجەم قىلمىغان. تۇردى يىگىتجاڭ قاتارلىقلار ياقۇپ يىگىفۇ تەرەپ بىلەن بىرلىشىپ، ماخوسەن تەرەپنىڭ خوتەن خەلقىنىك يىلىكىنى، قېنىنى شورىپ تاپقان بۇ ھارام مالىلىرىنى چاقىلىقتا توسۇپ قېلىشقا باشلىغان.

1936 ـ يىل 6 ـ ئاينىك 1 ـ كۈنى، ماخوسەن تەرەپ «چاقىلىقنى تۈزلۈبتىش» پىلانىنى تۈزۈپ يېتىپ كەلگەن. ئاقتاز، ۋاششەرى تەرەپتىن ماخوسەن تەرەپنىك بېسىپ كېلىۋاتقان

قانلىقى، ئۇلارنىڭ سانىۋە قورالىرى توغرىسىدا ئېنىق ئاخبارات ئالغان تۇردى يېڭىجاڭ تەرەپ سېپىل ئىچىگە يېمەك - ئىچ-مەك، ئوق - دورا زاپىسى توپلىغاندىن باشقا، ئالتۇنتاغ تەرەپتىكى سايلىق ۋە توغراقلىق مەھەللىسى تەرەپلەرگە بىر قىسىم كۈچنى پىستىرما قىلىپ قويۇپ، ئاساسىي كۈچنى رەستىدىكى سېپىلغا توپلىغان. تۇرپان مەھەللىسى تەرەپتىكى ئالدىنقى قاراۋۇلدا تۇرغانلاردىن بالا تۇردى: «ماخوسەن ئەسكەرلىرى كەلدى» دەپ خەۋەر ئېلىپ كەلگەن. بۇ تازا چۈش ۋاقتى بولۇپ، دەريادا كەلكۈن سۇ ئېقىۋاتقانىدى. ماخوسەن تەرەپ تۈزلۈق قاشقا كېلىپ، ئۆز قىسمىنى جەنۇبىي سەپكە، جامال باشلىق يالالانما قوشۇنىنى شىمالىي سەپكە بۆ-لۈپ، ئىككى تەرەپتىن رەستىگە باستۇرۇپ كەلگەن.

سايباغ تەرەپتىكى ماخوسەن قىسملىرىنىڭ ھۇجۇمى نا-ھايىتى شىددەتلىك بولغان، تۇردى يېڭىجاڭ تەرەپتىكىلەرمۇ ئەپلىك جايلارغا مەرگەنلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، ماخوسەن تەرەپ-نىڭ ئەدىبىنى بەرگەن، ماخوسەن تەرەپ 100 دىن ئارتۇق جەسىتىنى دەريادا قالدۇرۇپ، ئىمىن بەگنىڭ ئۇگىمىنگە چېكىنگەن.

شىمال تەرەپتىكىلەر: «ئابدۇكېرىم ئەلەمنىڭ بىر قوشۇق قېنىنى ئىچمىز» دەپ، چەرچەندىنلا بەل تاسمىسىغا بىر كۆرۈشكىنى چىگىپ، جامال باشچىلىقىدا دەريا تەرەپكە-ئابدۇكېرىم ئەلەمنىڭ تىكەنلىك مەھەللىدىكى قورۇسىغا ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن، چاقىلىق تەرەپ ئۇلارنى ئالدىغا ئۆتكۈزۈۋېتىپ، ھەممىسى دەريا ئىچىگە كىرىپ بولغاندا، ئارقا تەرەپتىن ھۇ-جۇم قىلىپ، ئىككى سائەتكە يەتمىگەن ۋاقىتتا قاتتىق ئېلىشىش ئارقىلىق جامال تەرەپنىڭ 150 تىن ئارتۇق ئادىمىنى يوقاتقان. شۇنىڭ بىلەن، جامال تەرەپنىڭ جەڭگىۋارلىقى سۇنغان.

لېكىن، جامال 30 — 40 ئادىمى بىلەن ئابدۇكېرىم ئەلەمنىڭ «قېنىنى ئىچىش» تىن ۋاز كەچمەي، ئالغا بېسىپ ماڭغان (بۇ چاغدا ئابدۇكېرىم ئەلەم چاقىلىقتا يوق ئىدى). ئاخىر ئەس-كەرلىرى بىر - بىرلەپ يەر چىشلەپ تۆت - بەش ئادىمى قالغان-دا، جەنۇبىي سەپتىكى ماخوسەن قىسملىرى يېنىغا چېكىنىشكە نىيەت قىلغان، ئەمما ئۇنىڭ دەريا ئىچى بىلەن جەنۇب تەرەپ-كە ئۆتىدىغان يولى ئۇستىگە تۇردى يېڭىجاڭ ئۆزى سېپىل ئىچىدىكى زاپاس ئەسكەرلىرىنى باشلاپ چىقىپ توسۇپ تۇرغانلىقى-تىن، جامال رەستىگە قاچقان (ئۇلارنىڭ مەقسىتى جامالنى قىسىپ تۇتۇش ئىدى). تۇردى يېڭىجاڭ ئاخىرى جامالنىڭ يالا-ھۇز قالغىنىنى كۆرۈپ، ئۇنى مەيلىگە قويۇپ بەرگەن.

نامازغا ئەسىر ۋاقتىدا، ماخوسەن تەرەپنىڭ چېكىنىۋرۇلگەن قىسملىرى توپلىشىپ، دەريانىڭ يارداكلىقلىرىنى پاناھ قىلىپ يوشۇرۇنۇپ كېلىپ، سايباغدىكى ئوسمان خاۋا تۇرۇشلۇق قىسىم-غا تۇيۇقسىز زەربە بەرگەن، ئوق ئاز قالغانلىقى ئۈچۈن ئۆمەر ئاخۇن باشلىق بىر قىسملار ئوق يۆتكەش ئۈچۈن سېپىلغا ماڭغان. ئامبال بارات «شېھىتلىكىم» مازىرى يېنىغا تۇردى يېڭىجاڭغا ئەھۋالنى دوكلات قىلىش ئۈچۈن ماڭغان، يول ئۇستىدە (ھازىرقى يىمەكلىكلەر شىركىتى ماگىزىنى ئورنىدا) جامال بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ (ئامبال بارات جامالنى تونۇيە-تى)، ئۇنى ئاتقان.

تۇردى يېڭىجاڭ قىسمىنى باشلاپ سايباغ تەرەپكە بېرىپ، ماخوسەن قىسملىرىنى ئۆزۈل - كېسىل تارمار قى-لىپ غەلىبە قىلغان، ئاز بىر قىسىم ئارىلاشما قوشۇنى چەرچەن تەرەپكە قېچىپ كېتەلىگەن.

يارىدەم بېتىپ كەلگۈچە ماخوسەن قىسملىرى بىلەن سايباغدا ئېلىشىۋاتقانلارنىڭ سانى ئازىيىپ، ئاخىردا قەيسەر

ھەلق قەھرىمانى — ئوسمان خاۋا قۇربان بولغانلارنىڭ مىلـ
شقىدىن 12 نى يىغىپ ھەممىسىنى ئوقلاپ، بىر ئۆزى يالغۇز
100 دىن ئارتۇق ماخوسەن ئەشكەرلىرى بىلەن ئېلىشقان،
30 دىن ئارتۇق ئادەمنى ئۆلتۈرۈپ، ئون نەچچىنى يارىدار قىلـ
غان. توققۇز يېرىگە ئوق تەگكەندىن كېيىنمۇ نەپىسى توختىمغان،
مىلتىق تۇتالمىغانغا قەدەر سەپتىن چېكىنمەي، سايباغدىكى
يوغان توغراق تۈۋىدە قۇربان بولغان (ئۇنىڭ قەبرىسى ھېلىمۇ
شۇ يەردە).

شۇ كۈنى ماخوسەن تەرەپ ئاچچىقىدا ئېزىز ھاجىمنىڭ
تۇغمەنچىسى توختى ئاخۇن دېگەن كىشىنى تۇغمەن ھويلـ
سىدا قىلىچ بىلەن چېپىۋەتكەن. بۇ قېتىم تۇردى يىگىتنىڭ
قىسىملىرىدىن ئۆلگەنلەر 80 — 90 نەپەر بولۇپ، ماخوسەن
ۋە ئۇنىڭ جامال باشلىق يالالانما قوشۇنلىرىدىن ئۆلگەنلەر
250 — 300 ئەتراپىدا بولغان.

1937 - يىلى كىرىش بىلەن مەھمۇت سىجاڭ باۋۇدۇن
بايغا كىشى ئەۋەتىپ، پۇتۇن ئائىلىسى بىلەن چاقىرتىپ كەتـ
كەن. شېڭ شىسەي تەرەپ تۇردى يىگىتنى ئۆلتۈرۈشنى
قەستلەپ يوشۇرۇن ئادەم قويغان. ياقۇپ يىگىتنى، ئابلا شۇيپى،
رېھىم لاۋىپ دېگەنلەر ئەنە شۇ قاتاردا بار ئىدى.

1937 - يىلى 4 - ئاينىڭ 2 - كۈنىدىن كېيىن مەھـ
مۇت مۇھىتى، باۋۇدۇن ھاجىلار لاداق ئېغىزى ئارقىلىق كەشمىر
تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، بۇ خەۋەر تۇردى يىگىتنىڭ
يامان تەسىر قىلغان. ئۇ، مارالبېشى ۋە ئاقسۇنىڭ ئاۋات ئەتراـ
پىدا شېڭ شىسەيگە قارشى ئىككىنچى قېتىم قوزغىلاڭغا تەييارـ
لىنىۋاتقان ئابدۇلنىياز بىلەن ئالاقە ئورناتقان. ئۇلار جەنۇبىي
شىنجاڭغا يۈرۈش قىلىۋاتقان شېڭ شىسەي قىسىملىرىغا تەڭ
كېلەلمىسە چاقىلىق ئارقىلىق لوپنۇر كۆلى رايونىغا بېرىپ،

تۇرپان، قۇمۇل بىلەن ئالاقە ئورنىتىپ، ئاخىرغىچە ئىلىشماقچى
بولۇپ كېلىشكەن. بۇ كۈنلەردە تۇردى يىگىتنىڭ ئويچان بو-
لۇپ قالغان ۋە چىلىم تارتىشقا باشلىغان.

تۇردى يىگىتنىڭ ئېھتىيات يۈزىسىدىن ئۆزىگە ئىشەنـ
لمىگەن سەپداشلىرىدىن 70 — 80 كىشى بىلەن تىم مەھەللىسى
(بەگ مەھەللىسى دەپمۇ ئاتىلىدۇ) گە چېقىپ، ناسىر بەگنىڭ
قورۇسىدا تۇرغان.

1937 - يىل 10 - ئاينىڭ 27 - كۈنى ياقۇپ يىگىنۇ
تۇردى يىگىتنىڭ يېنىغا كەلگەن (ئۇ ئەسلىدە رەستىدىكى
سەپىلدا تۇراتتى). نامازدىگەر ۋاقتىدا چىلىم تارتىپ ئولتۇر-
غان تۇردى يىگىتنىڭ ئىككى قانائىلىق ئىشىك يوچۇقىدىن
ماۋزۇر ئارقىلىق ئوق ئۇزگەن. ئۇنىڭ ئارقا تەرىپىدىن ئايۇپ
فۇگۇەن ئوق ئېتىپ، ياقۇپ يىگىنۇنى نەق مەيداندا ئۆلتۈرگەن
(ئەسلىدە ئايۇپ فۇگۇەن ياقۇپ يىگىنۇنىڭ ئۇزۇندىن بۇيانقى
قەستىنى بىلەتتى، بۇگۈن ئۇنىڭ تۇردى يىگىتنىڭ قەست
قىلىش ئۇچۇن پەيت ئىزدەپ كەلگىنىنىمۇ بىلگەنىكەن، شۇ
سەۋەبلىك، ياقۇپ يىگىنۇنىڭ دەققەتسىزلىكىدىن پايدىلىنىپ ئۇ-
نىڭ ماۋزۇرىغا يالغان ئوق سېلىپ قويغانىكەن). ياقۇپ
يىگىنۇنىڭ قورالىدىن ئوق ئاۋازى چىقمىغان بولسىمۇ، ئايۇپ
فۇگۇەن ئاتقان ئوق ئاۋازىدىن چۆچۈگەن تۇردى يىگىتنىڭ ھەر
ئېھتىمالغا قارشى ئولتۇرغان ئۆينىڭ روجىكىنى بىر تېپىـ
بىلەن سۇندۇرۇپ، باغ ئىچىگە سەكرىگەن ھەمدە ئۆزىنى توخـ
تىتىۋالالمىاي، كۆل ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەن. ئۇ 500 مېترـ
چە شىمالدىكى قۇربان سوپىنىڭ ئائىلىسىگە بېرىپ كىيىملىرـ
نى ئالماشتۇرغاندىن كېيىن، باۋۇدۇن بايىنىڭ يېقىن ئەتراپتىكى
قورۇسىغا بېرىش، ئۇ يەردىن ئوزۇق - تۇلۇك، بىرەر ئات ياكى
ئېشەك ئېلىپ، ئۆزىنى ئەھۋال ئېنىقلانغۇچە پىنھانغا ئېلىش ئۈ-

چۈن كېتىۋاتقاندا خېلىملا قاراڭغۇ چۈشكەن. تۇردى يىگىتنىڭ باۋۇدۇن باينىڭ قورۇسىغا يېقىنلاشقاندا، ئىككى كىشىنىڭ گەپلىشىۋاتقىنىنى ئاڭلاپ ئېرىق ئىچىگە يوشۇرۇنغان، تىڭشىسا ئۇ تونۇش ئاۋاز ئىكەن. تۇردى يىگىتنىڭ:

— ھەي، ئابلا شويۇمۇسەن؟

— تۇردىكاممۇ؟

— يېنىڭدا كىم بار؟

— رېھىم ئاكام بىلەن ئىككىمىز بۈگۈن باۋۇدۇن باينىڭ بۇ ئۆيىگە چىققانىدۇق، كەچ كىرىپ قالغاچقا، ئەتە قايتىپ كېتىشنى نىيەت قىلىپ،يېتىش ئالدىدا سەيلە قىلىۋاتىمىز. ئۇلارنىڭ ئۆزىگە خائىنلىق قىلىدىغان ئەپەت - بەشىرىسىنى بىلمىگەن تۇردى يىگىتنىڭ ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇلار تەرەپكە ماڭغان. ئابلا شويۇ تۇردى يىگىتنىڭ ئوق چىقارغىنى، شۇ چاغدا ئۇنىڭ ناھايىتى ياخشى ئۆگىتىلگەن ۋاپادار چىلان تۇرۇق ئېتى (ئايۇپ فۇ گۇەن ئەۋەتكەن بولۇشى مۇمكىن) ئۇنىڭ يېنىدا پەيدا بولغان (بۇ ئات تۇردى يىگىتنىڭ بىر - ئىككى كۈنلۈك يەرگە كەتكەن تەقدىردىمۇ ئىزدەپ تاپىدىكەن، دېگەن گەپ بار). تۇردى يىگىتنىڭ بۇلارنىڭ ئۆزىگە خائىنلىق قىلغانلىنى چۈشىنىپ، دەرھال ئېتىغا مىنگەچ قايرىلغان. شۇ چاغدا ئىككىنچى ئوق ئېتىلغان. ئۇ ئانچە يىراقتا بارمايلا، ئات تۆپىدە ئۆزىنى تۇتۇپ ئولتۇرالماي، سىيرىلىپ چۈشكەن. قانسىراپ يېتىپ، ئەتىسى ئاش ۋاقتىغا يېقىن نەپەستىن توختىغان (ئاتمۇ تۇردى يىگىتىگە ياندىشىپ ئۇنىڭغا قاراپ ياتقان).

ئايۇپ فۇ گۇەن رەستىدە قۇتلۇق نىياز شائىيونىڭ سارىيىدا ئولتۇرۇشلۇق تۇردى يىگىتنىڭ ئايالى ھاشىخانىنىڭ قېشىغا كېلىپ، سۇيىقەست بولغانلىقىنى خەۋەر قىلغان، ئۇلار شۇ كېچە ھاشىخانغا تۇردى يىگىتنىڭ كىيىملىرىنى كىيدۈرۈپ،

70—80 كىشى بىلەن ئالتۇنتاغ تەرەپكە چىقىپ كەتكەن.

كېيىن كورلا تەرەپتىن لى تۇەنجاڭ، خوتەن تەرەپتىن سوۋېت ئايروپىلانلىرى قىستاپ كېلىپ، ما خوسەن قىسىملىرىنى ئالتۇنتاغنىڭ ئىچكىرىسىگە قىستاپ يوقاتقان. ما خوسەن ھىندىستانغا قاچقان (ئازادلىق ھارپىسىدا يۇرتىغا يوشۇرۇن قايتقان بولۇپ، ئازادلىقتىن كېيىن باستۇرۇلغان)، ئۇنىڭ ئاز سانىدىكى كىشىلىرى كېتەلمىگەن ياكى ما بۇفاڭ، ما خىكويلارغا قوشۇلغان.

كامال داموللا قىسىملىرى چەرچەننىڭ ئاق تىكەندۇڭ، ئىسسىق ئوتاغ تەرەپلىرىدە 1935 - يىلى باھاردا ما خوسەن قىسىملىرى بىلەن جەڭ قىلىپ، كاللا ئاستى، يانتاق قۇدۇق تەرەپلەر بىلەن خوتەنگە چېكىنگەن. لېكىن چېرىيىنىڭ چاقار تاغلىرىدا پۇتۇنلەي تارمار قىلىنغان (گەپ - سۆزلەردىن قاچماندا، كامال داموللا تىرىك تۇتۇلۇپ خوتەنگە ما خوسەن ئالدىغا ئېلىپ بېرىلغاندا، ئاغزىنى بۇزۇپ ھاقارەتلىگەنلىكتىن ۋە «بىرگە ئىشلەش» نى رەت قىلغانلىقتىن، ما خوسەن ئۇنىڭ ئاغزىغا ئۆز قولى بىلەن قىزىتىلغان سىماب قۇيۇپ ئۆلتۈرگەنمىش).

(ئاپتورى: چاقىلىق ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشتىن)

جاۋابكار مۇھەررىرى: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

ۋۇ جۇڭشىنىڭ چېگرا رايون سىياسىتى ۋە شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانلىقى

جىن شاۋشيەن

«چېگرا رايون سىياسىتى» ئەينى ۋاقىتتا ۋۇ جۇڭشىن قوشۇمچە مۇدىرلىقىنى ئۈستىگە ئالغان موڭغۇل - تىبەت سىياسىي تەلىم تەربىيە كۇرسىدا (چېگرا رايون سىياسىي خىزمەت كادىرلىرىنى تەربىيەلەيدىغان كۇرس) ئۆتۈلدىغان بىر خىل دەرس ئىدى. بۇ، ئاساسەن چىڭ سۇلالىسىنىڭ «قاراشلىق رايونلارنى ئىدارە قىلىش» سىياسىتىنىڭ داۋامى بولۇپ، ئۇنىڭغا جياڭ جېيشىنىڭ «ئۇرۇقداشلىق» ئەكسىيەتچىل تەلىماتى سىڭدۈرۈلگەنىدى. ۋۇ جۇڭشىنىڭ «چېگرا رايون سىياسىتىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنىنى «دىن ھەممىدىن ئەلا، يۇقىرى قاتلامدىكىلەر بىرىنچى، ئۆزىگە تارتىپ ئاجىزلىتىش، پارچىلاپ ئاسىملاتسىيە قىلىش» تىن ئىبارەت تۆت جۈملە سۆزگە يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ، بۇ دەل ۋۇ جۇڭشىنىڭ ئۆزگىچە ھۇنىرى ئىدى.

موڭغۇل - تىبەت ئۇيۇشمىسىنىڭ چېگرا رايوندىكى سىياسىي ۋەدىنى داھىلەرگە مەخسۇس ئىشلىتىدىغان كۇتۇۋېلىش خاراجىتى بار ئىدى. بۇ خىراجەت موڭغۇل، تىبەتلەرنىڭ ۋاڭ، گۇڭ، لامالىرىنى ئۆزىگە تارتىش ۋە كۇتۇۋېلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلەتتى. ياپونغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە چۆڭچېگنىڭ شەھەر، يېزىلىرىدا بىرقانچە ئورۇندا مېھمانخانا تەسىس قىلىنغان. بۇ مېھمانخانىلار ئاساسەن شەرقىي موڭغۇلىيەدىكى ۋە سۇييۈەن ئۆلكىسىدىكى موڭغۇللارنىڭ پاناھسىز يۈرگەن لاما، ۋاڭ، گۇڭلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە - تەۋەلىرىنى كۇتۇۋالاتتى. يەنە ئىچكى موڭغۇلدىكى جاڭجيا خوتوكتۇ ھۆكۈمەت ئەزاسى قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان ھەمدە بېيجىڭ ئىش بېجىرىش باشقارمىسى تەسىس قىلىنغانىدى. بۇنىڭدىن باشقا، تاشقى موڭغۇلىيەدىن موڭغۇل - تىبەت ھەيئىتىگە ئەزا قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان دىلوۋا خوتوكتۇ ئۈزۈن مۇددەت كۇتۇۋېلىنغانىدى. ئۇ، ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا غەربىي رايوندىكى ھەرقايسى جايلارنىڭ مەشھۇر ئاسار ئەتىقىلىرىنى سەيلى ساياھەت قىلغان ھەمدە ئىنتايىن ئەتراپلىق كۇتۇلگەنىدى. بۇنىڭدىكى مەقسەت تاشقى موڭغۇلىيەنى قايتۇرۇۋېلىش، ئىچكى ئۆلكىلەردىكى ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت ئىدى. مەن ئۇنىڭ چىن شىن ۋە ئىمىڭ تېغىنى ساياھەت قىلىشىغا ھەمراھ بولۇش جەريانىدا، ئۇنىڭ روھىي ھالىتىنىڭ ئىنتايىن تۆۋەنلىكىنى ھېس قىلغانىدىم. مەن موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتى دىنىي سىياسىتىنىڭ تەسىرلەندۇرۇشى بىلەن موڭغۇل - تىبەت ھەيـ

مۇتتىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن، دىلىۋا خوتوكىتونىڭ ئاخىر جياڭ جيېشى ھاكىمىيىتىنىڭ ئاساردىتىدىن قۇتۇلۇپ، خەيفاڭ بىلەن شياڭگاڭ ئارقىلىق تاشقى موڭغۇلىيىگە كەتكەنلىكىنى ئۇقتۇم. بۇ، ۋۇ جۇڭشىننىڭ بېقىندا سىياسىتىگە قىلىنغان بىر چوڭ مەسخىرە ئىدى.

موڭغۇل ــ تىبەت ھەيئىتىنىڭ ئەزالىقىغا ۋاڭ، گۇڭ، لامالار سەپلەنگەندىن باشقا، مۇئاۋىنۋەزىيۇەنجاڭ جاۋ پىيلەننىڭ يەنىشىەن، فۇزويى (يەنىشىەن سۇيىۋەن ئۆلكىسى بىلەن ئىچكى موڭغۇلىيىگە باشلىق بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە فۇزويى مەسئۇل ئىدى) لار بىلەن ئالاقە باغلىشى ئارقىلىق لىيۇ شياڭنىڭ ۋەكىلى چىيۇ جياڭ، لوڭيۇننىڭ ۋەكىلى لى پىتيەن، لىيۇ ۋىنخۇيىنىڭ ۋەكىلى لىك روك، ياڭ سىننىڭ ۋەكىلى لى خۇەنلەرمۇ ئەزالىققا سەپلەنگەنىدى. ئەمەلىيەتتە، ۋۇ جۇڭشىن جياڭ جيېشىنىڭ ئورنىدا چېگرا ئۆلكىلەردىكى مىلىتارىستلارنى ئۆزىگە تارتىشتا ۋاستىلىك رول ئويناپبەرگەن قورالغا ئايلانغانىدى. ۋۇ جۇڭشىن گۇيجۇدىكى ۋاقتىدا نەنجىنگە بېرىپ يەنىغا قاتنىشىش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، ئايلىنىپ مېڭىپ سىچۇەنگە ئىككى قېتىم بېرىپ، ئىمىي ئوفېتسىرلار تۇەندىكى لىيۇ، ياڭ قاتارلىق (ئۇلار مۇئاۋىن تۇەنجاڭ ياكى فۇگۇەن ئىدى) كىشىلەر بىلەن مۇناسىۋەت باغلىغانىدى. شۇ چاغدا سەنمۇلار تۇەنى سىچۇەنگە كىرگەن بولۇپ، كاڭزىنىڭ ئالاھىدە ھەربىكەت قىسمى مېھمان ئۆيگە خوجايىن بولۇۋالغاندەك ئىشنى قىلدى. لىيۇ شياڭ بۇ ئەھۋالنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن ۋۇ جۇڭشىننى يارەمگە چاقىردى. موڭغۇل ــ تىبەت ھەيئىتى دەۋرىدىكى يۇقىرى قىسەدىكى ئورۇنلاشتۇرۇشلار ئەمەلىيەتتە مۇناسىۋەت ئورنىتىش خىزمىتىنىڭ داۋامى ئىدى.

لىگرۇننىڭ قەتلى قىلىنىشىغا، ئاساسەن، ئۇنىڭ لىيۇ ۋىن

خۇيىنىڭ مەيدانىدىن تېنىپ، جياڭ جيېشى تەرەپكە ئېغىپ كەتكەنلىكى سەۋەب بولغان. مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، ۋۇجۇڭشىننىڭ ئۇنىڭ بىلەن خىزمەت ئالاقىسى بار ئىدى.

شىزاڭغا قىلىنغان مۇۋەپپەقىيەتلىك سەپەر

گومىنداڭنىڭ پارچىلاش سىياسىتىنىڭ تەسىرىدىن 9 ــ بەنچەنبىلەن13ــ دالاي‌بىر ــ بىرىنىڭ پېيىگە چۈشتى. بەنچەن شىزاڭغا قايتماقچى بولغاندا، دالاينىڭ قارشىلىقىغا ئۇچراپ، ئاخىر گەنزىدە ئۆلدى. چىڭخەيدە «قايتا دۇنياغا كەلگەن» 10 ــ بەنچەنمۇ شىزاڭغا كىرەلمەي، ئۇزاق مۇددەت تارىسى بۇتخانىسىدا تۇرۇپ قالدى. 1939 ــ يىلى ۋۇ جۇڭشىن 14 ــ دالاينى تەختكە چىقىرىش ئۈچۈن ئەلچى بولۇپ كەلدى. ئۇنىڭ خىزمەتچىسى شكاڭ ئۆلكىسىنىڭگەنزى رايونى ئارقىلىق‌شىزاڭغا ئالدىن يۇرۇپ كەتتى، ۋۇ جۇڭشىن ئاز سانىدىكى يۇقىرى دەرىجىلىك يېقىنلىرىنى ئېلىپ يۇننەن، ھىندىستان ئارقىلىق شىزاڭغا باردى. ئۇنىڭ مەقسىتى مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، لۇڭ يۈن ۋە ھىندىستان دائىرىلىرى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈش ئىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن، ئەنگلىيىنىڭ چېگرىدىن ئۆتۈش ۋىزىسى (رەسمىيەتنى بېجىرىشتە ئەنگلىيە كونسۇلى ماڭا قاتمۇ قات تەكلىك سالدى) نى قولغا كەلتۈرۈشكە توغرا كېلەتتى. رەسمىيەت بىرقانچە ۋاقىت كەينىگە سۈرۈلگەن بولسىمۇ، ئاخىر بېجىرىلدى.

14 ــ دالاينى تەختكە ئولتۇرغۇزۇشتا ئۇچ خوبىلىغەن (نامزات) نى تېپىش، ئالتۇن شېشىدىن چەك تارتىش قاتارلىق رەسمىيەتلەر ئۆتەلمىدى، بەلكى سابىق شىزاڭ ھۆكۈمىتى بىر

كىشى كۆرسەتتى، ئۇنى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئېتىراپ قىلدى. ئاتالمىش تەختكە ئولتۇرغۇزۇش مۇراسىمىنى باشقۇرۇش ئۈشى بىر خىل رەسمىيەتچىلىك بولۇپ. ئەسلى تۈزۈلمىنى ساقلاپ قېلىش رولىنىلا ئويناندى. ۋۇ جۇڭشىن بۇ قېتىمقى سەپىرىدە شىزاڭنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن شىزاڭدا تۇرۇشلۇق ئۈش بېجىرىش باشقارمىسىنى تەسىس قىلدى. شىزاڭدىن قايتىش ھارپىسىدا، كوڭ چېڭزوڭنى باشقارما باشلىقلىقىغا سەپلىگەن بىر قۇرۇق ئالاقىنى شىزاڭ تەرەپكە يەتكۈزۈپ قويدى ۋە ئەتىسىلا سەپەرگە چىقتى. باشقا مەسلىلەرنىڭ چىقىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۈش بېجىرىش باشقارمىسىنىڭ ھوقۇق دائىرىسىنى ۋاقتىدا بېكىتمىدى. بۇ ئۈش بېجىرىش باشقارمىسى تەسىس قىلىنغان بولسىمۇ، ھېچقانداق رول ئويناپ يالمىدى. ئۇنى چىڭ سۇلالىسىنىڭ شىزاڭدا تۇرۇشلۇق ئەلچىسى بىلەن سېلىشتۇرۇشقا بولمايتتى. بۇ ئۈش بېجىرىش باشقارمىسى «دەرۋازىسى دائىملا تاقىلىپ تۇرغان» بىر خىل پالەچ ھالەتتە ئىدى.

ئەمدى بەنچەننىڭ شىزاڭغا قايتىش مەسلىسىگە كەلسەك، بۇ كارى چاغلىق بىر مەسىلە بولۇپ قالدى. ۋۇ جۇڭشىن ئۆزلىرىنىڭ مەسلىھەتچىلىرىگە ئۆزىچە دەل جايىدا قىلىنغان نەيرەڭلىرىنى كۆز - كۆز قىلىپ: «مېنىڭ ۋەزىپەم تەختكە ئولتۇرغۇزۇش مۇراسىمىغا رىياسەتچىلىك قىلىش ئىدى، مەن ئەنگلىيە كونسۇلىنىڭ تەختكە ئولتۇرغۇزۇش مۇراسىمىدا تەڭ ئورۇندا تۇرۇش دېگەن يولسىز تەلىپىنى رەت قىلدىم، بۇنىڭ بىلەن ئەنگلىيەلىكلەر دالاينى تەختكە ئولتۇرغۇزۇش مۇراسىمىغا ئارىلىشالمىدى؛ ئۇلارنىڭ جۇڭگونىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلىشىشتىكى بامانسىز سۇغا چىلاشتى. مېنىڭ شىزاڭدا تۇرۇشلۇق ئۈش بېجىرىش باشقارمىسىنى تەسىس قىلىشىم بىلەن ھېچ

بولمىغاندا 30 يىل ئۇزۇلۇپ قالغان ئەلچىي تۇرغۇزۇش مەقىستىمىز ئەمەلگە ئاشتى. دېمەك، ئىشىمىز مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى. ئەگەر بەنچەننىڭ شىزاڭغا قايتىش مەسىلىسىدە ۋە ئۈش بېجىرىش باشقارمىسىنىڭ ھوقۇق دائىرىسى مەسىلىسىدە يېپىدىن - يېڭىسىغچە ھېسابلىشىپ ئولتۇرغان بولساق، ئۆزىمىزگە ئىش تېپىۋالغان بولاتتۇق»، دېدى. ئۇ شىزاڭدىن قايتىش سەپىرىدە مۇنداق بىر كۆپلەت نەزمە پۈتكەنىدى:

سەپىرىمدە قازاندىم مۇۋەپپەقىيەت،
تىمەت خەلقى بۇتقا چوقۇنىدىكەن بەك ھەيۋەت.
چەكسىز كەتكەن شۇ چۆللۈكتە بىر تال گىياھ يوق،
ياغسام دەيمەن يامغۇر بولۇپ، بەرسەم كۈچ-مەدەت.

ئىسمىدە قېلىشچە، ئەينى ۋاقىتتا ئۇنىڭ تۇغمىخۇيغا ئەزا بولغان مەزگىلىدىكى قەدىناس دوستى، گۈيجۇ رەسسامىلىرىنىڭ ئاساس سالغۇچىسى، مۇھاجىرلار ئىشلىرى ھەيئىتىنىڭ مۇدىرى چېن شوردىن ئەپەندى «بۇتقا چوقۇنۇش» تېمىسىدا مۇنداق ئۇچ كۆپلەت نەزمە پۈتكەن:

بۇرۇنقىلار كۆكۈل بۆلۈپ پەقەت ئەلەمگە،
ئۆتۈپتىكەن ھېچ ئىتبار بەرمەي قەلەمگە.
بارچە ئەسكەر بولۇپ راھىب بۇتخانىلاردا،
تاپقان ساۋاب راسا ئېيتىپ تۇۋا - ئىستىغپار.

قار شەھىرىدە كۆرەشتە ئۇ قازاندى ئىشەنچ،
دۆلەت ئۈچۈن كېچە - كۈندۈز قاتۇرۇپ باش.

چىن دىلىدىن قايىل بولدى ئاڭا كۆيۈنۈلمەك،
بۇنىڭدىن كۆردۈڭ ئۇ بۇت بىلەن تەقدىرداش.

ئۇزاق يىللار ئىشلىدى ئۇ ئوچۇق ـ ئاشكارا،
ئۆزى ئوچۇن ئەمەس پەقەت چېگرا رايونغا.
دۇنيادا چوڭ ئۆزگىرىشلەر بولماقتا ئەمدى،
تەڭرى ئەلگە ئاتا قىلغاي بەخت ـ سائادەت.

كىشىلەر بۇ نەزمىدە ۋۇ جۇڭشىننىڭ ھەددىدىن زىيادە ماختالغانلىقىنى سۆز ـ چۆچەك قىلغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ نەزمە ئۇنىڭ دىنىي سىياسىتىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلەيتتى. ۋۇ جۇڭشىن بۇ قېتىمقى سەپىرىدە ھەقىقەتەن ئەنگلىيىنىڭ لاسادىكى ئەلچىخانىسىنىڭ توسالغۇسىغا ئۇچرىغانىدى. ئەنگلىيىنىڭ لاسادىكى كونسۇلى تەختكە ئولتۇرغۇزۇش مۇراسىمىدا ۋۇ جۇڭشىننى دالاينىڭ سول تەرىپىدىن، كونسۇلنى ئوڭ تەرىپىدىن ئورۇن ئېلىشنى، مۇراسىمنى ئورتاق باشقۇرۇشنى تەلەپ قىلدى، بۇنى ۋۇ جۇڭشىن قەتئىي رەت قىلدى. بۇنىڭ بىلەن ئەنگلىيىلىكلەر تەختكە ئولتۇرغۇزۇش مۇراسىمىغا قاتنىشالمىدى. ئەنگلىيىلىكلەرنىڭ شىزاڭنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلىشىش غەرىزى رەت قىلىندى.

ما بۇفاڭنى يېنىغا تارتىپ، خېنى كاريدورى يولىنى ئېچىش

جياڭ جېيشى چېگرا رايوندىكى بايلىقتىن پايدىلىنىش ئۈچۈن، ئۇزۇندىن بۇيان شىنجاڭنى كۆزلەپ (تەمە قىلىپ)

يۈرەتتى. ياپونىيا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە ۋۇ جۇڭشىنمۇ شىنجاڭغا سىڭىپ كىرىش ئۈچۈن تەييارلىق قىلدى. ھەممىدىن ئاۋۋال، ئىچكى ئۆلكىدە سەرگەردان بولۇپ يۈرگەن، شېك شىسەيگە قارشى تۇرغان، سابىق قۇمۇل ـ باركۆل گارنىزونىنىڭ قوماندانى يولۇاسنى تۇرلۇك يوللار بىلەن ئۆزىگە تارتتى. موڭغۇل ـ تىبەت ھەيئىتىدە يولۇاسنىڭ پۈتۈن ئائىلىسىنى ئۇزاق بىر مۇددەت كۆتۈۋالدى. جياڭ جېيشىنىڭ تەستىقىنى ئېلىپ، يولۇاسقا ھەربىي ئىشلار كومىتېتىدىن نام بېرىپ، ئۇنى ئەمىن تاپقۇزدى. مۇنداق قىلىشتىكى مەقسەت ئۇنى تىزگىنلەش ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا يەنە، موڭغۇل ـ تىبەت سىياسىي تەلىم ـ تەربىيە كۇرسى (چېگرا رايون سىياسىي خىزمەت كادىرلىرىنى تەربىيىلەيدىغان كۇرس)دا خۇيزۇ سىنىپى تەسىس قىلىنىپ، ئۇيغۇر تىلىدىن دەرس ئۆتۈلدى. ھەم تېيانشاننى تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى. خۇيزۇ سىنىپ كۇرسانتلىرىدىن بىر تۇركۈمى شىنجاڭغا ئالدىن ئەۋەتىلمەكچى بولدى. بۇ ئىش توغرۇلۇق شېك شىسەينىڭ قوشۇلۇشىنى سوراپ تېلېگرامما بەرگەندە شېك شىسەي دەسلەپتە رەت قىلمىغان بولسىمۇ، لېكىن تەكشۈرگۈچى خادىملار شۈشىڭشىادا توسۇلۇپ قېلىپ، نائىلاج جيۇ چۈەنگە قايتتى. سابىق جيۇچۈەننى تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى تېيانشاننى تەكشۈرۈش ۋەزىپىسىنمۇ قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى.

خېنى كاريدورى چىڭخەيدىكى ما بۇفاڭ جەمەتىنىڭ تەسىر دائىرىسىدە ئىدى. ما بۇفاڭنىڭ قوشۇنى جيۇ چۈەن ۋە جاڭيىدا تۇراتتى، ما بۇچىڭنىڭ قوشۇنى ۋۇۋەيدا تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئۆز ئالدىغا يەر ئىگىلەپ ھۆكۈم سۈرگىنىگە ئون نەچچە يىل بولغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ ئاكا ـ ئۇكىنىڭ پۇرچىقى پىشىشمايتتى. جياڭ جېشىنىڭ ئۇزۇندىن بۇيان شىنجاڭغا بېرىش نىيىتى بار ئىدى. ئۇ، شېك شىسەينىڭ سۈيىت

ئنتتىپاقىغا، كوممۇنستىك پارتىيىگە قارشى تۇرۇش نىيىتى ئاشكارىلانغاندىن كېيىن، شىنجاڭغا بېرىش يولىنى ئېچىشنى كۆپرەك ئويلايدىغان بولدى. موڭغۇل - تىبەت ھەيئىتىنىڭ جىيۇەچۇننى تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى نىڭشيا ئۆلكىسىدىكى ئىجتىما موڭغۇللىرىنى ۋە شىنجاڭنى خىزمەت ئوبيېكتى قىلغاندىن باشقا، ئاساسەن ما بۇفاڭنىڭ قوشۇنىغا خىزمەت ئىشلىدى. ئۇزۇندىن بۇيان غەربىي شىمالدىكى تۆت ما فامىلىلىك (چىڭخەيدىكى ما بۇفاڭ ۋە ما بۇچىڭ، نىڭشيادىكى ما خۇكۇي ۋە ما خۇكبىك) نى باش قۇرۇۋاتقان دەپ يۇرگەن جۇشياۋلياڭ ما جەمەتى قوشۇنلىرىنى خىشى كاردىۋرىدىن يۆتكەپ چىقىشتىن ئىبارەت ۋەزىپىسىنى ئۇزۇندىن بېرى ئورۇنلىيالمىغانىدى. 1941 - يىلى ۋۇ جۇكشىن غەربىي شىمال پارتىيە - ھۆكۈمەت تەكشۈرۈش ئۆمىكىنىڭ باشلىقى سۈپىتى بىلەن چىڭخەيگە بارغاندا، ما بۇفاڭغا يول كۆرسىتىپ: «خىشى كاردىۋرى رايونىنى مەركەزگە ئۆتكۈزۈپ بەرسىڭىز، بۇ ئالقاندەك يەرنى بېرىش ئارقىلىق جياڭ زۇڭتۇڭنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشكىلى بولىدۇ ھەم ئوتتۇرا جۇڭگو تۇزلەڭلىكىنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق بولىدۇ. شۇنىڭدەك، باشقىلارنىڭ قولى ئارقىلىق ما بۇ چىڭنى قەتلە قىلىش مەقسىتىگە يېتىپ، بىر چالمىدا بىرنەچچە پاختەكنى سوققىلى بولىدۇ» دەپ نەسىھەت قىلدى. ما بۇفاڭ ئۇنىڭ بۇ كۆرسەتكەن يولىغا قايىل بولۇپ، دەرھال ۋۇ جۇكشىن بىلەن بىللە ئايروپىلانغا چۈشۈپ چۇڭچىڭغا بېرىپ، جياڭ زۇڭتۇڭ ئالدىدا تەسلىم بولدى. جياڭ جىيېشى ۋۇجۇكشىنىڭ بۇ ئىشىنى بەكمۇ ياقتۇردى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى مەلۇم بىر قېتىملىق يىغىندا مەركەزگە قاراشلىق ھەر قايسى ئورگانىنىڭ خىزمەت نەتىجىسىنى تىلغا ئالغاندا، موڭغۇل - تىبەت ھەيئىتىنى بىرىنچى دەپ باھالىدى. ئەھۋالنى ئۇقمىغانلار نېمە ئىشنى كۆزدە تۇتۇپ بۇنداق

دېگەنلىكىنى بىلمەيلا قالدى. جياڭ جىيېشى: «ما بۇچىڭ سەيدام رايونىنىڭ قوماندانى بولسۇن!، ئۇنىڭ قوشۇنى قايتا چىڭخەيگە يۆتكەلسۇن ۋە 5 - ئاتلىق كورپۇسقا ئۆزگەرتىلسۇن!» دەپ ئېلان قىلدى. ما بۇفاڭ بولسا ساختىپەزلىك بىلەن 5 - ئاتلىق كورپۇسنى ئۆز كونترولىغا ئالدى. مانا بۇلار كېيىنكى كۈنلەردە شىنجاڭغا كېلىپ ئۇرغۇن ئەسكىلىكلەرنى قىلغان 5 - ئاتلىق كورپۇسنىڭ ئۆزگىرىشى جەريانىدۇر. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، جياڭ جىيېشىنىڭ يېقىن قوشۇنى بولغان خوزۇكنەن قوشۇنى خىشى كاردىۋرى رايونىغا قەدەم بېسىپ، جىيۇ چۇەنىنى ئىشغال قىلدى. لى تىجۇن خىشى رايونى گارنىزونىغا قوماندان بولدى. شۇنىڭ بىلەن، جياڭ جىيېشى قىسمىنىڭ شىنجاڭغا بېسىپ كىرىشىگە ئېچىكى ئورۇنلاشتۇرۇشى ئاساسەن ئورۇندىلىپ بولدى. بۇ ئىشلار 1942 - يىلى ۋۇ جۇكشىننىڭ سۇڭ مېيلىڭغا ھەمراھ بولۇپ شىنجاڭغا كېلىپ، شېڭ شىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇشى، جياڭ جىيېشى بىلەن يېقىنلىشىشى ھەققىدىكى سۆھبىتىنى ۋۇجۇدقا چىقىرىپ، 1944 - يىلى شېڭ شىسەيدىن كېيىنلا شىنجاڭنىڭ رەئىسلىكىگە ئولتۇرۇشى ئۈچۈن قوشۇمچە ئىشلەنگەن يوشۇرۇن ئىشلار ئىدى.

سۇڭ مېيلىڭ بىلەن شىنجاڭغا سەپەر قىلىش

1942 - يىلى باھاردا، شېڭ شىسەي تېلېگراممىسىغا ئارقىلىق جۇشياۋلاڭنى ئورۇمچىگە چاقىرتىپ، جياڭ جىيېشىغا ئەل بولۇش مەخپىي سۆھبىتىنى ئۆتكۈزدى. ئارقىدىنلا جياڭ جىيېشىنىڭ ھەربىي ئىشلار تەشكىلىي تۈزۈمىنى قوبۇل قىلىپ، 8 - ئۇرۇش

رايونىنىڭ مۇئاۋىن سىلىكلىقىنى ئۈستىگە ئالدى. شۇنىڭ بىلەن، شېڭ شىسەيىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يوز ئۆرۈپ، جياڭ جېپشىنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتقانلىقى ئاشكارىلاندى. پەقەت جياڭ جېپشى بىلەن شېڭ شىسەيدىڭ يوز تۇرانە سۆزلىشىشلا قالغانىدى. شېڭ شىسەيىنىڭ ئىشەنچسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، 1942 - يىلى كۈزدە سوۋېت مىللىي ۋۇجۇدىشىنىڭ ھەمراھلىقىدا، جياڭ جېپشىغا ۋەكالىتەن ئوتتۇرىغا چىقىپ، شېڭ شىسەي بىلەن ئاخىرقى ھېسابىتا كېلىشىم ھاسىل قىلدى. ئۇنىڭدىن ئىلگىرى ۋە كېيىن ئۇلارنىڭ زادى قانداق كونكرېت ھىيلە - مىكىرلەرنى ئىشلەتكەنلىكىگە كەلسەك، ۋۇجۇدىشىنىڭ ئىچكى سىرىنى بىلىدىغانلارنىڭ ئاشكارىلىنىشىغا ۋە جياڭ جېپشى بىلەن شېڭ شىسەيدىڭ شۇ ۋاقىتتا قوللانغان چارە - تەدبىرلىرىگە قاراپ، تۆۋەندىكى ئەھۋاللارنى تونۇشتۇرىمىز:

شېڭ شىسەي تەرەپ: شېڭ شىسەيىنىڭ سوۋېتتىن يۈز ئۆرۈپ جياڭ جېپشىنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئىتىشتا قوللانغان مۇھىم تەدبىرى شۇكى، 1940 - يىلدىن كېيىن دەسلەپتە شىنجاڭغا يارەمگە كەلگەن سوۋېت كومموۇنىستلىرى (كۆپلىرى مەسلىھەتچىلەر ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا سوۋېت كومپارتىيەسى ئۇلارنى سوۋېت كوممۇنىستلىرى، دەپ ئاتايتتى) نى تروتسكىچىلار دەپ قارىلاپ، ئۇلارنى نى بۆيرۇق بىلەن مەجبۇرىي چېكىندۈردى. يەنە چىن تېيەنچۇ، ماۋ زېمىن، لىن جىلۇ قاتارلىق 100 دىن ئارتۇق يولداشنى يۇقىرىقىدەك بەتنامىلار بىلەن قولغا ئالدى. جۈگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى شىنجاڭغا خىزمەتلەرگە يارەملىشىش ئۈچۈن ئەۋەتكەن يولداشلارنى ۋە پارتىيىسىز زات دو جۇگيۇەننى (ئاسىي دەپ بوھتان چاپلاپ) بىراقلا ئۇجۇقتۇرۇۋەتتى. ئەينى ۋاقىتتا شېڭ شىسەيىنىڭ 4 - ئىنىسى شېڭ شىچى سوۋېت ئىتتىپاقىدا قىزىل ئارمىيە داشۆسىنى پوقتۇرۇپ شىنجاڭغا قايتىپ كەلگەندىن

كېيىن، ئۆيجاڭلىق ۋەزىپىسىنى ئۈتەۋاتاتتى. شېڭ شىسەي ئۆزى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يوز ئۆرۈپ جياڭ جېپشىنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئېتىش سىياسىتىگە پايدىسىز دەپ ھېسابلاپ ئۆلتۈرگۈۋەتتى. بىر تەرەپتىن، ئۇنىڭ رەپىقىسىنى باشقىلار بىلەن زىنا قىلدى دەپ ھاقارەتلىدى. شېڭ شىچىنى ئاشنىسىغا ئۆلتۈرگۈزگەن دېگەننى باھانا قىلىپ، ئۇنىڭ رەپىقىسىنى ئۆلتۈرۈش بىلەن كىشىلەرنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلىدى، يەنە بىر تەرەپتىن، «خائىنلار دۈبەنگە قارشى تۇرۇش ئۇچۇن، دۈبەننىڭ بىر تۇغقان ئىنىسىنىمۇ ئۆلتۈرۈۋەتتى» دېگەن گەپلەرنى تارقاتتى، ئارقىدىنلا كەڭ - كۆلەمدە تۇتقۇن قىلىشنى باشلىۋەتتى. ئۇزۇن ئۆتمەيلا، چېن تەنچىۇ، ماۋ زېمىن، لىن جىلۇ، دۇجۇگيۇەن قاتارلىق كىشىلەر مەخپىي ئۆلتۈرۈلدى. بۇ جاللاتلارچە جىنايى قىلمىشلارنىڭ ھەممىسى، ئېيتىشلارغا قارىغاندا، شېڭ شىسەيىنىڭ جياڭ جېپشىغا قەلبىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن قىلىنغان ئىشلار ئىكەن. يەنە ئېيتساق، سۇڭ مېيلىڭ، ۋۇ جۇگشىن ۋە جۇشياۋلاڭلار يۇقىرىقى ئىشلارنى قىلىشتا ئەقەللىسى شېڭ شىسەيىنىڭ ئەكسىلىنقىلابىي سۈيقەستىگە ئاردىلاشقان، بۇ شېڭ شىسەيىنىڭ ئەكسىلىنقىلابىي ئىرادىسىنى زور دەرىجىدە كۈچەيتكەن.

جياڭ جېپشى تەرەپ: سۇڭ مېيلىڭ، ۋۇ جۇگشىنلارنىڭ شىنجاڭغا ھەربىي ئىشلار، پارتىيە ئىشلىرى، سىياسىي، ئىقتىسادىي، دىپلوماتىيە تەرەپلەردىن ئومۇمىيۈزلۈك سىڭىپ كىرگەنلىكى ئۇلارنىڭ ئۆز سەپىرىدە قولغا كەلتۈرگەن مۇھىم نەتىجىسى بولۇپ ھېسابلاندى.

ھەربىي ئىشلار جەھەتتە، لى تىجۇن خېشى كارىدورى گارنىزونىنىڭ سابىكلىقىدىن بوشىتىلىپ 19 - جىتۇەن جۇنىڭ باش قوماندانلىق ۋەزىپىسى بىلەن قۇمۇلغا كېلىپ تۇرۇپ قالدى. ئۇ، زاپاس قوشۇن بولغان 7 -

دېۋىزىيىنى ئۇرۇمچى لاۋ مەنچىگگە يۆنگەپ گەلدى، شېك شىسسەينىك ھەربىي كادىرلار مەكتىپىنىك ئاساسىدا مەركىزىي ئوفىتسېرلار مەكتىپىنىك 9 - شۆبىسىنى قۇردى، بۇ مەكتەپكە ئەنگلىيىنىك ھەربىي مەكتىپىنى پۈتتۈرگەن گۇك يۈينى مۇئاۋىن مۇدىر قىلدى، شېك شىسەي بۇ مەكتەپنىك مۇدىرلىقىنى قوشۇمچە ئۆتىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، شېك شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يۈز ئۆرۈگەندىن كېيىن، سوۋېت يارىدەم بەرگەن ماددىي ئەشيالارنى توشۇش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان ئۇرۇمچى ھەربىي ئاۋىئاتسىيە باش پونكىتى ۋە ئۇنىڭ ئىلىدىكى شۆبىسى ئىشنى پالەچ ھالغا چۈشۈرۈپ قويغان بولسىمۇ، ابېكىن گومىنداڭچىلار شىنجاڭغا ھەر تەرەپتىن سىڭىپ كىرگەندىن كېيىن كەسپىي ئىشلىرىنى كۆچەيتتى، جەنۇبىي شىنجاڭدا ۋە شىمالىي شىنجاڭدا ئالاقە پونكىتلىرىنى كۆپەيتىپ قۇردى.

پارتىيە ئىشلىرى جەھەتتە: سۇك مېيلىك بىلەن ۋۇجۇڭشىن چۈڭچىڭغا قايتىپ بارغاندىن كېيىن، گومىنداڭ مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقىسىنى تەسىس قىلىشقا پائال تەييارلىق كۆردى. شۇ يىلى قىشتا لياڭ خەنساۋ ئۆلكىلىك پىرقىنىڭ ئەزالىرىنى باشلاپ شىنجاڭغا كەلدى. 1943 - يىلى ئەتىيازدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقىسى رەسمىي قۇرۇلدى. شېك شىسەي مۇدىر بولدى، خۇاڭ رۇجىن شۇجى بولدى، ئاندىن يۈي جېنيەن، لىن بۇيا، تۇڭ شىچۈەن، جاڭ جېجى، شۇي گۈەنيۇي، جىن شاۋشيەن، شېك شىجى، لى يىڭچى، سۇك نيەنسى قاتارلىقلار ھەيئەت ئەزاسى بولدى؛ گومىنداڭ مەركىزىي ئاخبارات ئاگېنتلىقىنىڭ ئۇرۇمچى شۆبىسىنى ۋە مەركىزىي تەلىم - تەربىيە تۈەنىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسىنى قۇردى.

دىپلوماتىيە جەھەتتە: گومىنداڭ خىلى بۇرۇنلا ئۇرۇمچىدە چەت ئەللەر بىلەن ئالاقە قىلىدىغان خادىملارنى

ئۇرغۇزغاندى. شېك شىسەي جياڭ جېيشىغا قارشى مەزگىلدە، گومىنداڭنىڭ ئالاقىچى خادىمى ئەي چىڭ ۋەزىپىسىنى تاشلاپ ئىلىدىن ستىبرىيگە كېتىپ قالدى. ۋۇجۇڭشىن، سۇك مېيلىڭلار شىنجاڭغا قىلغان سەپىرىدە ئالاھىدە دىپلوماتىيە خادىملىرى مەھكىمىسىنى ئۆزگەرتىپ تەسىس قىلدى. چىڭخۇا داشۆنى پۈتتۈرۈپ، ئامېرىكىدا ئوقۇغان ۋۇ زېشياڭ ئۇنىڭ ئالاھىدە دىپلوماتىيە خادىملىكىگە تەيىنلەندى (ئۇ كېيىنكى ۋاقىتلاردا كۇبا ئەلچىخانىسىغا ئۆتىدى)، ئارقىدىنلا ئەنگلىيە ۋە ئامېرىكىنىڭ ئۇرۇمچىدە كونسۇلخانىلىرى تەسىس قىلىندى. شۇنىسى ناھايىتى ئېنىقكى، ئۇلار شىنجاڭدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى ئۇرۇشتا ئامېرىكا ۋە ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىگە تايىنىشنى مەقسەت قىلغان.

سىياسىي جەھەتتە: شىنجاڭ رېۋىزىيە مەھكىمىسى قۇرۇلدى، گومىنداڭ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، ئالىملىق چۈمپېر-دىسىگە ئوردىنۋاللىغان لۇجيالۇن بۇ مەھكىمىگە تۇنجى باشلىق بولدى. بۇنىڭدىن باشقا، بۇرۇن ئىقتىساد مىنىستىرلىكى زاۋۇت-كانلارنى تەكشۈش باشقارمىسىغا باشلىق بولغان ۋە بېيۇروكرات كاپىتالىستلارغا خىزمەت كۆرسەتكەن لىن جېرۇڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتىگە ئەزا، قوشۇمچە قۇرۇلۇش نازارىتىگە نازىر بولدى. ئۇ شىنجاڭغا كېلىشتە بىر تۈركۈم تېخنىكلارنى ئېلىپ كەلگەنىدى. يەنە بىر تۈركۈم پروفېسسور ۋە دوختۇرلار ئۇ تالدى.

ئىقتىساد جەھەتتە: مالىيە، پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىمۇ شىنجاڭغا كىرىشكە باشلىغانىدى. ما يەنجاڭ مەركىزىي بانكا ئۇرۇمچى شۆبىسىنىڭ دىرېكتورى بولدى. دىڭ گۇيتاڭ، ئۇنىڭدىن كېيىن ۋاڭ × × شىنجاڭ تامۇژنا باج ئىشلىرى مەھكىمىسىگە قويۇلدى. شۇن ياڭيى شىنجاڭ پوچتا باشقۇرۇش ئىدارىسىگە باشلىق قىلىنىدى. جۇشياۋلياڭنىڭ كۆيۈغلى

جاڭ شۇەنزې بانكىغا مۇپەتتىش بولدى.

يۈقىردا خەرمەتكە سەپلەنگەنلەرنىڭ كۆپ قىسمى ئامېرىكا، ئەنگلىيە، گېرمانىيە قاتارلىق دۆلەتلەردە ئوقۇغان بولۇپ، ئەمەلىيەتتە سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇش ۋە شېڭ شىسەينى قولغا كەلتۈرۈشكە قويۇلغانىدى. لېكىن، ئۇلار شېڭ شىسەي دەۋرىدە ھېچ ئىش قىلالمىدى، پەقەت جياڭ جېيشى ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ئاساسىنى كېڭەيتىشتىن ئالامەتلىرى ھېسابلانىدى. شېڭ شىسەينىڭ ساقچى باشقارمىسىدىكى قولچوماقلىرى پۈتۈن شىنجاڭغا تارالغان بولۇپ، ناھايىتى ھوقۇقلۇق ئىدى، چوڭچىك شېڭ شىسەينىڭ ئىشەنچىسىنى تولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، شىنجاڭغا ئىشپىيون (جونتۇڭ، جۇڭتۇڭ دېگەن ئىشپىيونلار) ئەۋەتمەسلىككە ماقۇل بولغانىدى. ئۇلكىلىك گومىنداڭ پىرقىسىدىمۇ ئىشپىيونلۇق ئاپپاراتى — جوڭتۇڭ ئىشخانىسى تەسىس قىلىنمىغان ھەم مەخپىي تېلېگراف ئىدارىسىمۇ تەسىس قىلىنمىغانىدى. بۇلار سۇڭ مېيلىڭ ۋە ۋۇ جۇڭشىنلارنىڭ شېڭ شىسەي بىلەن ماقۇل بولۇشقان كېلىشىمدىكى شەرتلەرنىڭ بىرى ئىدى.

شۇ ۋاقىتتا سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى گىتلېرنىڭ ھۇجۇمىنى تارمار قىلدى. بولۇپمۇ ئالتاي، تاربا‌غاتاي، ئىلى قاتارلىق ئۇچۇ ۋىلايەت خەلقىنىڭ ئىنقلابىي قوراللىق قىسىملىرى كۈندىن-كۈنگە كېڭەيدى. قورشاۋغا ئېلىنغان، كۈن بويى ئەنسىزلىكتە قالغان شېڭ شىسەي 1944 - يىلى «ئۈچۈرۇست ۋەقەسى» نى قوزغىدى، جياڭ جېيشى شىنجاڭغا ئەۋەتكەن ئۇلكىلىك پىرقىنىڭ خۇجىسى خۇاڭ روجەن ۋە قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ نازىرى ئىن جىيۇڭ باشچىلىقىدىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت خادىملىرىدىن 50 نەچچە كىشىنى قولغا ئالدى (ھەربىي خادىملار قولغا ئېلىنمىدى). ئۇ ئېلىگىرى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ئېكىسى يۇزلىمىلىك ئۇسۇلدا تۇرگەن «جاھانگىرلىككە قارشى

تۇرۇش» ساختا بىرلىك سىپىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى توسۇپ، ئۆزىنى ئوڭشۇپلىشقا ئۇرۇنغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ھېيلى - نەيرەڭلىرى ئاقمىدى. ئەكسىچە، ئۆزىنىڭ بېشىنىلى يەپ، 12 يىل داۋام قىلغان قانلىق ھۆكۈمرانلىقى بىتچىت بولدى.

شىنجاڭنى ئوڭشاشتا قوللانغان ئۇچ تەدبىر

ۋۇ جۇڭشىن شىنجاڭغا رەئىس بولغاندىن كېيىن، ئالدى بىلەن پۇقرالارنىڭ ھەربىكەت قىلمىشلىرىنى چەكلەيدىغان قائىدە-يوسۇن، دۆلەت قانۇنى، ئادەمگەرچىلىكتىن ئىبارەت فاڭچېننى ئوتتۇرىغا قويىدى. ئۇ ئىنقىلابنى دۆلەت قانۇنىغا خىلاپ دەپ قارىمىغان بولسىمۇ («ئىنقىلاب» نى ئىنقىلاب دېمەيتتى، ئەلۋەتتە) لېكىن، ئۆزىگە پايدىسىز ئىشلارنى توسۇشقا ئۇرۇندى. ئۇنىڭ ئۆزىگە پايدىسىز ئىشلارنى توسۇشتا مۇنداق ئۇچ تەدبىرنى قوللانىدى. كىشىلەر ۋۇ جۇڭشىننىڭ بۇ ئۇچ تەدبىرىنى «ئۇچ خىل چارە» دەپ ئاتىغانىدى.

تۇرمىنى تەكشۈرۈپ بوشىتىش: ۋۇ جۇڭشىن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى «زالىملىقتىن كېلىپ چىققان»، شېڭ شىسەينىڭ 10 يىل داۋام قىلغان زوراۋانلىقىنىڭ، گۇناھسىز كىشىلەرنى تۇرمىگە ناھەق قامىغانلىقىنىڭ نەتىجىسى، دەپ قارىغانلىقتىن، ھەممىدىن ئاۋۋال تۇرمىنى تەكشۈرۈپ بوشىتىشنى ئويلىدى. شىنجاڭدىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ مۇھىم ئەربابلىرىدىن بۇرھان شەھىدى، مالىياگجۇن ۋە باشقا ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە كىشىلەرنى بوشىتىپ، بۇرھان شەھىدىنى 1 - ۋىلايەتنىڭ مەمۇرىي نازارەتچى ۋالىيلىقىغا، مالىياگجۇننى ئۇلكىلىك ھۆكۈ-مەت ئەزالىقىغا تەيىنلەپ، سىياسىي جەھەتتىن ھۇجۇمغا

ئۆتۈپ، ئەمەلىيەتتە «ئۇيغۇرنى ئۇيغۇرغا سېلىش، جۇيزۇنى خۇيزۇغا سېلىش» خام خىيالىدا بولدى. قامالغان ئادەتتىكى كىشىلەرنى بىرتەرەپ قىلىشتا، ھەربىي قانۇن ئىجرائىيە باش شتابىدىن شىنجاڭغا ئەۋەتىلگەن سوت كوللېگىيىسىنىڭ سوت قىلىشىغا تاپشۇردى، چۆكچىكنىڭ شىنجاڭدا قامالغانلىرىنمۇ شۇنداق قىلدى. ئايرىملارنى، مەسىلەن: جاۋدەن، ۋاڭ ۋېيىي، شۇي تاۋ، جۇجىنمىڭ قاتارلىق يولداشلارنى قويۇۋەتتى. مۇنداق بولۇشتىكى سەۋەب بۇ ئىشنى ماڭا خوكچىن تاپىلىغانتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، گومورومۇ ۋۇجوكشىنغا خەت يازدى، شۇنىڭ بىلەن ئىش ئوڭغا تارتقانىدى.

شېڭ شىسەينىڭ شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانلىقى چوكقۇر يىلتىز تارتقان، قول چوماقلىرى ھەممە يەرگە تارالغان بولغاچقا، ۋۇجوكشىن كونا كۈچلەرنى تۈپتىن يوقاتماي تۇرۇپ، جىددىي تەدبىر قوللىنىشقا پېتىنالمايتتى. شۇڭا، جياڭ جيېشى شېڭ شىسەينى تەختتىن چۈشۈرۈشتە، ئۇنى دېھقانچىلىق ـ ئورمانچىلىق مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرلىكىگە قويدى. شۇ سەۋەبلەر بىلەن ۋۇ جوكشىنمۇ شېڭ شىسەينىڭ كەڭ كۆلەملىك تۇتقۇن قىلىشىنى ئادەتتىكىچىلا ئىندار قىلىشقا پېتىنمىدى. ئۇ بىر تەرەپتىن، ھەربىي قانۇن ئىجرائىيە باش شتابى بىلەن بىرلىكتە ئىش كۆردى، يەنە بىر تەرەپتىن، مېنى تۇرمىدىكى چوكچىكدىن شىنجاڭغا ئەۋەتىلگەن ئالىي دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت ئەربابلىرىدىن ھال سوراشقا ئەۋەتىپ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇش تەمىناتىنى ئازدۇر ـ كۆپتۇر ياخشىلاتقۇزدى ھەم مۇشۇنداق قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئىزھار قىلىپ، ئۇلارنىڭ تاقەت قىلىپ تۇرۇشىغا نەسىھەت قىلىپ غۇزدى. سوت كوللېگىيىسى شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ھەممىسى تۇرمىدىن قويۇۋېتىلدى.

سوت كوللېگىيىسى قارىماقتا ھەربىي قانۇن بۆلۈمى تەرىپىدىن

ئۇيۇشتۇرۇلغاندەك قىلسىمۇ، ئەمەلىيەتتە مۇھىم سوتچى ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى شۇي ئىنزىكنىڭ قول ئاستىدىكى جوكتۇك ئىشپىيونلىرى ئىدى، ئۇنىڭ ئىچىدە خام سېمىز كەلگەن چىن فامىلىلىك بىرى بولۇپ، ئاكىلاشلارغا قارىغاندا، ئۇ، جوكتۇكنىڭ چوكچىكنىڭ رايونىدىكى ھەربىي تۈرۈپپىسىنىڭ باشلىقى ئىكەن. يەنە بىرىنىڭ ئىسمى لى خوكجى بولۇپ، ئىلگىرى ـ كېيىن شۇي ئىزدىگە ۋە چىن لىفۇنىڭ مەخپىي كاتىپى بولغانىكەن. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆلكىلىك پىرقىنىڭ تەربىيىلەش باشقارمىسىنىڭ باشلىقلىقىغا يېكىندىن تەيىنلەنگەن شي يوكسۇننىڭ (جوكتوكنىڭ شىنجاڭدىكى كاتتىبىشى) قوماندانلىقىغا بويسۇنىدىغانتى. يېكىندىن ئۆلكىلىك پىرقىنىڭ ئەزاسى بولغان يېڭ ۋې ئۆزىنى «سوۋېتشۇناس» قىلىۋالغان. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇ جوكتوك ئىدارىسىدە خېلى يىللار خىزمەتكە مەسئۇل بولغانىكەن. ئۇ، ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىنمۇ، ئۇلارنىڭ پىلانىغا ئارىلاشقان. سوت كوللېگىيىسىنىڭ مەخسۇس تەپلىگرافى ئۆلكىلىك پىرقىنىڭ تەپلىگرافى بولۇپ، كېيىن ئۆلكىلىك پىرقىنىڭ تەپلىگرافى قالغان. سوت كوللېگىيىسىنىڭ خىزمىتىگە ئەمەلىيەتتە شي يوكسۇن چات كېرىۋالغان. ئۇلارنىڭ ۋەزىپىسى تۇرمىدىكى تەرەققىيپەرۋەر يەرلىك خادىملارنى پارچىلاپ قولغا كەلتۈرۈش ئىدى. ئايرىملىرى چوكچىكنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلاتتى. مەسىلەن، گومىندانىڭ سىياسىي مەسلىھەتچىلىرىدىن بولغان لىيۇ ۋىنلۇك، گۇي فىنلەرنى ۋە جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىدا مۇھىم ۋەزىپە ئۆتىگەن سۇك نىيەنسى، خى چوپگۇاڭلارنى گومىنداڭ مەركىزىي كومىتېتى ۋەزىپە بېرىپ ئىشلەتكەن. ئاكىلاشلارغا قارىغاندا، خائىنلارغا مانا مۇشۇ خىلدىكى تاقابىل تۇرۇش، «ئويلىنىۋېلىش» تەرتىپى تۇرغۇزۇلغان. تۇرمىدىكى يەنئەندىن كەلگەنلەرنىڭ

ھەممىسى داۋاملىق قامىلىۋېردى. ماۋ جۇشى بىلەن جياڭجىيېشى «10 - ئۆكتەبىر كېلىشىمىسى» نى تۈزدى. جاڭ جىڭجۇڭ بۇيرۇقتا بىنائەن شىنجاڭغا كېلىپ تىنچلىق سۆھبىتىنى ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، ئاندىن تۈرمىدىكىلەرنى قويۇپ بېرىشكە تەييارلىق قىلدى. شۇ چاغلاردا جياڭ جىڭگو شىنجاڭغا كېلىپ، ۋۇ جۇڭ شىنىڭ «يېڭى بىناسى» غا چۈشكەن بولۇپ، بىر مەھەل ناھايىتى ئالدىراش بولدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇنىڭ ۋەزىپىسى قويۇپ بېرىلىش ئالدىدا تۇرغان، ئۇنىڭ بىلەن سۆھبەت ئىتتىپاقىدا بىرگە ئوقۇغان كوممۇنىستلارنى قولغا كەلتۈرۈش ئىكەن. ياڭ ۋەي، شى يوڭسۈن قاتارلىقلارمۇ ئۇنىڭ ئەتراپىدا پەرۋانە ئىدى. نەتىجىدە، ئەمەلىيەت بىلەن ئارزۇ تەبىئىي ھالدا قارىمۇ قارشى بولۇپ چىقتى. 1946 - يىلى ئەتىيازدا يەنئەندىن كەلگەن لەرنىڭ ھەممىسى يەنئەنگە قايتۇرۇلدى، بۇ ئەكسىيەتچىل چارىلەرنىڭ ھەممىسگە گەرچە ۋۇ جۇڭشن مەسئۇل بولمىسىمۇ (جۇڭتۇڭ خادىملىرى بىۋاستە جۇڭتۇڭ ئىدارىسىگە مەسئۇل)، لېكىن شۇ چاغدىكى ئۆلكىلىك پىرقىدا ۋۇ جۇڭشن مۇددىر ھېيئەتلىكنى قوشۇمچە ئۆتەۋاتاتتى. شېڭ شىسەي ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىل بىلەن سېلىشتۇرغاندا، ئۆلكىلىك پىرقە ئىشپىيونلار ئاشكارا ھەرىكەت قىلىدىغان مەيدانغا ئايلىنىپ قالمىغانىدى.

جايلارنى خاتىرجەملەندۈرۈش: ۋۇ جۇڭشن شىنجاڭغا كېلىپ ئۈزۈن بولمايلا، خاتىرجەملەندۈرۈش ھەيئىتىنى قۇردى. ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئاقساقاللىرىنى، مەسىلەن: ئالتايدىكى خادۇاڭ، موڭغۇل ۋاڭى چۈجەپ، مەن خەنۋاڭ (ئەمەلىيەتتە، مەن خەنۋاڭنىڭ رەپىقىسى ۋۇ جىڭبىن ئۇنىڭ ئورنىنى دەسسىگەن) قاتارلىقلار ھەيئەت

ئەزالىقىغا تەيىنلەندى، خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى دېگەن شياڭخەي ھەيئەت مۇدىرلىقىغا تەيىنلەندى. خاتىرجەملەندۈرۈش ھەيئىتى قۇرۇلغان كۈنى ۋۇجۇڭشن ئاپتورغا «شىنجاڭ گېزىتى» دە باش ماقالە ئېلان قىلىشنى تاپىلىدى. ئۇنى ئۇيغۇرچە، قازاقچە، موڭغۇلچە ۋە روسچىغا تەرجىمە قىلىپ باستۇرۇپ، تەشۋىقاتنى كۈچەيتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى «تەسلىمچى ۋە خائىنلارنى ئەتراپىغا يىغىپ» ئىنقىلابىي قوشۇننى پارچىلاپ، ئىنقىلابىي كۈچلەرنى باستۇرۇشتىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى، خالاس. بۇ چاغدا يەنە بىر تەرەپتىن، مەخسۇس مەبلەغ تەسىس قىلىپ، خىراجەتنى قالايمىقان چىقىم قىلىپ، تەسلىم بولۇشقا دالالەت قىلىپ سېتىۋېلىش بىلەن شۇغۇللاندى. ئەمەلىيەتتە، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ موڭغۇل - تىبەت ھەيئىتىدىكى ۋاقتىدا لاما، ۋاڭ، گۇڭ ئەۋلادلىرىنى بېقىندى قىلىۋېلىش ئۈچۈن ئويىنغان ئويۇنىنىڭ قايتىلىنىشى ئىدى.

ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ۋىلايىتى شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئىنقىلاب ئېلىپ بېرىشتىكى ئىلغار رايونلىرى بولغانلىقتىن، ۋۇجۇڭشننىڭ خاتىرجەملەندۈرۈش خىزمىتىنىڭ ئاساسىي ئوبيېكتى بولۇپ قالمىغانىدى. ۋۇ جۇڭشن ئىلى ئازاد بولۇش ھارپىسىدا شىنجاڭغا كەلدى، ئۇ بىتاقەت بولۇپ، دېگەن شياڭخەينى ئىلىغا ئەۋەتىپ سىياسىي ھۇجۇمغا ئۆتۈش ھەرىزىدە بولدى. بىراق دېگەن قۇيرۇقىنى قىستۇرۇپ تەكشۈرتتى. ۋۇ جۇڭشن يەنە، شېڭ شىسەي دەۋرىدە مۇدىر كاتىپ بولغان پەڭ ۋۇنى تارباغاتاي ۋىلايىتىنىڭ مەمۇرىي تەپتىش ۋالىيلىقىغا، سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن جۇ كۈنتيەننىڭ يۇقىرى سىنىپتىكى ساۋاقدىشى گاۋبويۇنى (ئازادلىقتىن كېيىن بۇ كىشى دۆلەت مىللىي ئىشلار كومىتېتىدا ۋەزىپە ئۆتىگەن) ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيلىقىغا تەيىنلىدى. شۇنىڭ بىلەن

بىرگە، ئۆلكىلىك پىرقىمۇ تارباغاتساي، ئالتاي ناھىيىلىرىگە شۇجى ئەۋەتتى. بۇنىڭدىكى مەقسەت، تەسلىم قىلىش، قولغا كەلتۈرۈش خىزمىتىنى ئىشلەشكە ماسلىشىش، بولۇپمۇ ئالتايدىكى ئوسمانلىنى قولغا كەلتۈرۈشكە تېخىمۇ كۆپرەك كۈچ چىقىرىشنى تەلەپ قىلىش ئىدى. گاۋبو يۇي خىزمەت كۆرسىتىش نىيىتىدە، ئاۋۋال خادىۋاڭنى ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كەلدى. ۋۇ جۇڭشىن خادىۋاڭنى خاتىرجەملەندۈرۈش ھەيئىتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا تەيىنلىدى. بۇ چاغدا ئوسمان كۆچمە قاراقچىلىق قىلىپ، گۇچۇڭ ناھىيىسىنىڭ شىمالىدىكى جۇڭگو - موڭغۇلىيە چېگرىسىنى قالايمىقانلاشتۇرۇۋاتاتتى. گۇچۇڭ ناھىيە سىنىڭ ھاكىمى ۋاڭ دېگەن سابىق موڭغۇل - تىببەت سىياسىي كۆرسىتكۈچى 1 - قارارلىق موڭغۇل تىل سىنىپىنى پۈتتۈرگەن بولۇپ، ۋۇ جۇڭشىنىڭ كۆڭلىدىكىدەك ئوقۇغۇچىسى ئىدى. ئۇ، ئوسمانىنى قولغا كەلتۈرۈش خىزمىتىنىمۇ ماسلىشىپ ئىشلىگەنىدى. بىراق، ۋۇ جۇڭشىن دۈردە ئىشلىگەن بۇ قولغا كەلتۈرۈش خىزمىتىنىڭ ئۇنۇمى بولماي قالدى. 1946 - يىلى يازدا گاۋ بويۇي كەچىلىك بىلەن قويۇپ بېرىلگەن ئەسىرلەر قاتارىدا ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلدى. بۇ دەل جاڭ جۆڭخۇ ھۆكۈمرانلىق قىلۇاتقان مەزگىل بولۇپ، پەقەت شەخسىي مۇناسىۋەت ئارقىلىق ئاپتونۇمنىڭ ئۆيىدە بىرقانچە كۈن تۇردى. ئۇنىڭ ئەھۋالى ناھايىتى خاراب ئىدى. ئۇ، شىنجاڭدا ئىنقىلابىي خەلقنى باستۇرۇش، ئىنقىلابىي كۈچلەرنى ئاجىزلىتىش سۇيىقەستىنىڭ پەقەت قىلچە ئەھمىيىتى بولمىغان ئۆلۈم ئالدىدىكى جان تالىشىش ئىكەنلىكىنى، ئەكسىيەتچىلەرنى ھالاكەتتىن قۇتقۇزالمايدىغانلىقىنى تونۇپ يەتكەن.

«بۆلۈپ ئىدارە قىلىش» ۋۇجۇڭشىنىڭ خاتىرجەملەندۈرۈش سىياسىتىنىڭ ئۆزگەرگەن تېپى بولۇپ، خاتىرجەملەندۈ-

رۈش خىزمىتىنىڭ قىلچە ئۇنۇمى بولمىغانلىقى ئۈچۈن، باش قاتۇرۇپ «بۆلۈپ ئىدارە قىلىش» چارىسىنى ئويلاپ چىقتى. بۇ ئۇسۇل بىلەن ئىنقىلابىي كۈچلەرنى ئايرىۋېتىشنى مەقسەت قىلغانىدى. ئۇ، شىنجاڭنى تۆت ئۆلكىگە بۆلۈش توغرىسىدا جياڭ جيېشىغا تەكلىپ بەرگەن. يەنى تىيانشاننىڭ شىمالىدىكى ناھىيىلەرنى شىمالىي ئۆلكە قىلىپ، ئۆلكە مەركىزى ئۇرۇمچىگە قۇرماقچى؛ تىيانشاننىڭ جەنۇبىدىكى ناھىيىلەرنى جەنۇبىي ئۆلكە قىلىپ، ئاقسۇنى ئۆلكە مەركىزى قىلماقچى؛ كۇئېنلۇن ئېتىكىدىكى ناھىيىلەرنى كۇئېنلۇن ئۆلكىسى قىلىپ، خوتەننى ئۆلكە مەركىزى قىلماقچى بولغانىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، شىنجاڭنىڭ شەرقىي قىسمىغا خېشى كارىدورنىڭ بىر قىسمىنى قوشۇپ ئەنشى ئۆلكىسى قۇرۇپ، قۇمۇلنى ئۆلكە مەركىزى قىلماقچى بولغانىدى. ئۆلكىلەرنى ئايرىش ئىشى يۈرگۈزۈلۈشتىن ئىلگىرى، ئالدى بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق ئورنىنى تەسىس قىلىپ، دىڭ شياڭخەينى مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇدىرلىقىغا تەيىنلىدى. ۋۇ جۇڭشىن بۇ تەكلىپنى «شىنجاڭنى خاتىرجەملەندۈرۈشتىكى ئۇزاق مۇددەتلىك سىياسەت» دېگەن شېرىن خىيال بىلەن، مۇنداق بىر كۇپلىت شېئىر يازغان:

شىنجاڭنى تۆت ئۆلكىگە بۆلمەك بولدۇم،
جەنۇب، شىمال، كۇئېنلۇن ئۇچ ئۆلكە،
تۆتىنچىسى ئەنشى بولار بىر ئۆلكە،
تىيانشان - قەدىناستلار تولغان يۇرتۇم.

بىراق، شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتى بىردىنلا جىددىيلىشىپ كەتكەچكە، بۇ خىيالنى ئىشقا ئاشۇرالمىغانىدى.

ھەربىي كۇچ بىلەن باستۇرۇش ۋوجۇكشىنىڭ خاتىرجەملەندۇرۇش خىزمىتىنىڭ ئارقا تەرەپكى ئىدى. لېكىن ئۇ، ھەربىي كۇچ بىلەن باستۇرۇشقا تولۇق ئىشەنچ قىلالمايتتى. ئۇ، گۇاڭدۇڭ قوشۇنىدىن ئايرىلىۋالغاندىن كېيىن، قايتا ۋەزىپە ئۆتەشنى خالىمايتتى. ناھايىتى كەڭ مەنىدىن ئېيتقاندا، ئۇ كومموپىستىك پارتىيىگە بۇددا دىنى ئېتىقادچىلىرى جانلىقلارنى ئۆلتۈرمەيدۇ، دېگەن ئىدىيە بىلەن مۇئامىلە قىلغانىدى. 12 - ئاپرىل سىياسىي ئۆزگىرىشىدىن كېيىن ئۇ، ئۆزىنى «رەھىمدىل» قىلىپ كۆرسىتىپ، يا نەنچاڭدا يېڭە سەنمۇجاڭى بولۇشقا، يا گۇيجۇدا تىنچ لاندۇرۇش مەكتىپىنىڭ مۇدىرلىقىنى ئۆتەشكە ئۇنىمىدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى يۇقىرقىنى ئىدىيىنى ئاساس قىلغانىدى. ئۇ، شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسلىكىگە تەيىنلەنگەن چاغدا، دەل ئۆلكىنىڭ رەئىسى گارنىزون قىسمىلىرىنىڭ قوماندانلىقىنى قوشۇمچە ئۆتەۋاتقان چاغلار ئىدى. شىنجاڭ ئەسكىرىي كۇچ بىلەن ئىدارە قىلىنىۋاتقان ئۆلكە بولغاچقا، ئۇ شېڭ شىسەيدىن قالغان مۇنتىزىمسىز قوشۇن ئارقىلىق خەلق ئىنقىلابى بىلەن قارشىلىشىشتا مەسئۇلىيىتىنىڭ چوڭ بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، جياڭ جېيشىنىڭ قوغدىغۇچىلار 1 - باشقارمىسىدىكى جياڭ جەمەتىدىن بولغان يۇيدانى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزاسى، قوشۇمچە ئامانلىق ساقلاش سىلىكبۇسىنىڭ سەنمۇ جاڭلىقىغا قويدى. بۇنىڭدىكى مەقسەت يۇيدانى جياڭ جېيشى ئالدىدا پوتۇن مەسئۇلىيەتىنى ئۈستىگە ئالغان قىلىپ كۆرسىتىش ئىدى. ئۇ شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن جۇ شياۋلياڭنىڭ قولىدىن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ خىزمىتىنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، ئامانلىق ساقلاش سىلىكبۇسىنى ئۈنىڭ داۋاملىق باشقۇرۇشىغا قالدۇردى. شۇنىڭ بىلەن، جۇ شياۋلياڭنىڭ

شىنجاڭدا داۋاملىق تۇرۇشى ئۈچۈن جياڭ جېيشىنىڭ ماقۇللۇقىنى ئېلىپ، شىنجاڭنىڭ ھەربىي ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىش ھوقۇقىنى پوتۇنلەي ئۈنىڭغا تاپشۇردى. ئەمەلىيەتتە، ۋۇ جۇڭشىن ھەربىي مەسئۇلىيەتتىن قورقاتتى، ھەربىي كۇچ ئارقىلىق باستۇرۇشقا ئىشەنچسىسى يوق ئىدى.

ۋۇ جۇڭشىن ھەربىي كۇچلەرنى ئارقا تەرەك قىلىمغاندا ئۆزىنىڭ رەئىسلىكتە پۈت تىرەپ تۇرالمايدىغانلىقىنى تونۇپ يەتكەنىدى، ئۇ، ئالدىراپ - تېنەپ ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە ئەربابلىرىنى تۇرمىدىن قويۇپ بېرىپ، سىياسىي ھۇجۇمنى كۈچەيتىۋاتقان بولسىمۇ، جۇشياۋلياڭ شېڭ شىسەينىڭ ئىككى نەپەر دىۋىزىيە باشلىقىنى (بىرىنىڭ ئىسمى ۋەن لىڭيۈەن) قويۇپ بەرمىگەنىدى. شۇڭا، جۇشياۋلياڭنى «دىنى يوق» دەپ ئەيىبلىدى. بۇنىڭ مەنىسى «ئۇلارنى بالدۇراق قويۇپ بېرىپ ئۇلارنىڭ ھەربىي جەھەتتىكى رولىنى جارى قىلدۇرساڭ بولماميتى» دېگەندىن ئىبارەت ئىدى. ئارقىدىنلا چىكىخەيدىكى مابۇ فاڭ قوشۇنىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىنى كۈچلۈك تەشەببۇس قىلدى. كۆرۈنۈشتە ئۇلار ئارقىلىق ئارقا سەپ موھاپىزىتىنى كۈچەيتكەندەك قىلسىمۇ، ئەمەلىيەتتە چىكىخەيدىكى ئاتلىق ئەسكەرلىرى ئارقىلىق قازاقلارغا تاقابىل تۇرۇشنى كۆڭلىگە پۈكمەيدى. شۇنداقلا ئۇ، خۇيزۇلار بىلەن قازاقلارنىڭ بىر ئىسلام دىنىغا ئىشىنىدىغانلىقىنى «بىر تەرەپتىن جەڭ قىلىپ، بىر تەرەپتىن خاتىرجەملەندۇرۇش» كە پايدىلىق دەپ قارىغانىدى. بۇ، ۋۇجۇڭشىنىڭ ئەڭ قەبىھ ۋاستىلىرىنىڭ بىرى ئىدى. بۇ ئەكسىيەتچىل چارە شىنجاڭنىڭ خەلق ئىنقىلابىغا چوڭقۇر زىيان ۋە تەسىر يەتكۈزدى.

ۋۇجۇڭشىن بىلەن مابۇفاڭنىڭ بىر-بىرىدىن پايدىلىنىپ، ئۆزئارا تەل بىرىكتۈرۈش جەريانى ۋە ئاتلىق 5 - جۇنىڭ

ئۆزگىرىش جەريانىنى يۇقىرىدا شەرھىلەپ ئۆتتۇق. چىڭخەيدىكى ما جەمەتى ئۆزۈندىن بۇيان شىنجاڭدىن تەمەيىنى ئۈزەلمەي يۈرەتتى، ۋۇجۇڭشىننىڭ ياردەم سوراش خەۋىرىنى ئاڭلاپلا، ئۇلار تېزدىن پۇتۇشۇۋالدى. جاھاندا نەدىمۇ ئۆز نەپسىگە چوغ تارتمايدىغان ئىش بار؟ شۇڭا، چىڭخەيدىكى ئاتلىق 5 - جۇن كۆرەڭلىگەن ھالدا شىنجاڭغا كىردى. دەسلەپكى بىر تۇركۈمى تۇرپان، تۇقسۇن ئەتراپىغا ئورۇنلاشتى. ئەرلەرنى باج يىغىش، غەللە - پاراق يىغىش، ئوت - چۆپ يىغىشقا ئەۋەتتى. ماجۇڭيىڭنىڭ خەلقنى ئېچىنىشلىق ھالدا ئاياغ ئاستى قىلغانلىقى كىشىلەرنىڭ كۆڭلىدە ئەينەن ساقلانغاچقا، كىشىلەر: «ما جۇڭيىڭنىڭ دادىسى كەلدى» دەپ بىر-بىرىنى خەۋەرلەندۇردى. ئۇزۇن ئۆتمەي، ئاتلىق 5 - جۇن شمالىي شىنجاڭغا يۆتكەلدى. بۇ چاغدا ئاتلىق 5 - جۇننىڭ شتابى ئەسلىدىكى زاپاس 7 - دىۋىزىيە تورغان جاي — ئۈرۈمچىنىڭ لاۋمەنچىك دېگەن يېرىگە ئورۇنلاشتى، مابۇفاڭنىڭ ئاكىسىنىڭ ئوغلى ماچىڭشياڭ جۇنجاڭلىققا تەيىنلەندى. ئۇ، دۆت بولۇپ، ھەشەمەتچىلىككە ئامراق ئىدى. ئۇنىڭ مېھمانخانىسىغا مابۇفاڭنىڭ «تيانشان چوقىسىدىن ئاتلىق ئۆتۈڭ» دەپ يېزىلغان لەۋھەسى ئېسىلغانىدى. بۇنىڭدىن مابۇفاڭنىڭ ئاچكۆزلۈكى، گېپىنىڭ تېگىدە گەپ بارلىقى چىقىپ تۇراتتى. ئاپتور (مەن) ۋۇ جۇڭشىندىن مۇشۇ ئىش توغرۇلۇق «ۋۇجۇڭشىن شىنجاڭنىڭ بۆلۈنمە ھالىتىنى تەستە ئاياغلاشتۇرغان تۇرۇقلۇق، ئەمدى يەنە ما جەمەتىنى تەكلىپ قىلغانلىقى بۆرىنى ئۆيگە چىللىغانلىقمۇ-قانداق؟» دەپ سورىغاندا، ۋۇجۇڭشىن مەنستىمىگەن قىياپەتتە: «كارى چاغلىق، مابۇفاڭغا تاقابىل تۇرۇش ئامالسىز بار» دېگەنىدى.

ھەقىقەتەن ئاتلىق 5 - جۇن ۋۇجۇڭشىننىڭ شىنجاڭغا

ھۆكۈمرانلىق قىلىشىنىڭ بىر كۆزىرى ئىدى. ۋۇجۇڭشىن شىنجاڭدىكى ۋاقتىدا، ئاتلىق 5 - جۇن ئۇنىڭ «بىر تەرەپتىن جەڭ قىلىپ، بىر تەرەپتىن خاتىرجەملەندۇرۇش» سىياسىتىنى ئىجرا قىلىشقا باشلىغانىدى. ما چىڭشياڭ ئوسمانىنىڭ موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ چېگرىسىنى قالايمىقانلاشتۇرۇشىغا يانتاياق بولدى. ئۇلار ئۆزلىرى ئىشنى تەرتىپ قويۇپ، مەسئۇلىيەتنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا دۆڭگەپ، خەلقئارانىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى قالايمىقانلاشتۇرۇپ، ئامېرىكا جاھانگىرلىكىنىڭ ئارىلىشىشىنى قوزغىماقچى بولدى (بۇ، دەل مارشالل ① گومىنداڭ بىلەن كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ ئىختىلاپلىرىنى كېلىشتۇرۇپ قويغان چاغ ئىدى) ھەم ئۇچ ۋىلايەت خەلق ئىنقىلابىنى باستۇرۇشقا پايدىلىنىپ، دەپ ئويلىدى. ئوسمان يەققان بر توپ قاغا - قۇزغۇنلار موڭغۇلىيە دۆلىتى مودا پىئە قوشۇنىنى تەرىپىدىن چېكىنىدۇرۇلگەنىدى. ئاتلىق 5 - جۇن قوشۇن ۋە قورال - ياراق ئەۋەتىپ ئۇلارغا ياردەم قىلدى. ئوسمانىنىڭ قالدۇق قوشۇنىنى يېغىپ، گۇچۇڭنىڭ شمالىي قىسمىدىكى تاغ ئېتىكىدە مەشىق قىلدۇرغاندىن كېيىن، قايتا - قايتا جەڭ قىلىش بىلەن ئەسىر ۋە ئولجا ئېلىشقا باشلىدى. ھەمدە ئولجا ئېلىنغان قورال - ياراقلارنى نەنجىڭگە ئايروپىلان بىلەن توشۇپ ئاپىرىپ كۆرەڭلەپ كەتتى. ئۇلار موڭغۇلىيە دۆلەت مودا پىئە قوشۇنلىرى ئىشلەتكەن قورال - ياراقلارنى سوۋېت ئىتتىپاقى ئىشلەپچىقارغان ۋە تەمىنلەپ بەرگەن، دەپ تۇرۇۋالدى. ئۇلار بەيتىك تېغىنىڭ شمالىغا بېرىپ ئورۇنلاشقاندىن كېيىن، سوۋېت

① George Gatleett Marshall (1880 - 1959) ئامېرىكا دۆلەت كومىسسارى (1947 - 1949 - يىللىرى) بولغان، 1945 - يىلى «كومپارتىيە بىلەن گومىنداڭنى كېلىشتۇرۇپ قويۇش» ئۈچۈن ئالاھىدە خادىم سۈپىتىدە جۇڭگوغا كەلگەن ۋە گومىنداڭنىڭ ئىچكى ئۇرۇش قوزغىشىنى قوللىغان-مۇھەررىردىن

ئۇتتىپاقىنىڭ موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىنى شىنجاڭغا تاجاۋۇز قىلىشقا كۈشكۈرتىشىگە قارشى تۇردۇق دەۋالدى. مانا بۇ — شۇ چاغدا ئەكسىيەتچىلەر ئويدۇرۇپ چىقارغان «بەيتىنىڭ ۋەقەسى» نىڭ ھەقىقىي ئەھۋالى. بۇ، ۋۇ جوڭشىن شىنجاڭدىن ئايرىلىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ «بىر تەرەپتىن جەڭ قىلىش، بىر تەرەپتىن خاتىرجەملەندۇرۇش» سىياسىتىنىڭ يەنمۇ راۋاجلىنىشى ئىدى.

ۋۇ جوڭشىن شىنجاڭدىن ئايرىلغاندىن كېيىن، تۇرپان، توقسۇن، پىچاندىكى خەلقلەر قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرگەنده، ما چىڭشياڭ ئۇنى ھەربىي كۈچ بىلەن باستۇردى ۋە قىرغىنچىلىق قىلدى، ھەتتا كارىز ئىچىگە يوشۇرۇنغان ئادەتتىكى پۇخرالارمۇ ئامان قالمىدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، «جاھاندىكى مۇسۇلمانلارنىڭ ھەممىسى بىر ئائىلە» دېگەن شوئار ئارقىلىق ئالدامچىلىق تەشۋىقاتىنى ئېلىپ باردى. بۇ، ئەمەلىيەتتە يەنىلا «بىر تەرەپتىن جەڭ قىلىش، بىر تەرەپتىن خاتىرجەملەندۇرۇش» سىياسىتىنىڭ داۋاملىشىشى ئىدى. ۋۇ جوڭشىننىڭ «ما بۇفاڭغا تاقابىل تۇرۇشقا ئامال بار» دېگەن تەدبىرى دەل مۇشۇ ئىدى. ئەمەلىيەتتىمۇ 1942 - يىلى ما بۇفاڭنى ئۆزىگە تارتقاندىن باشلاپلا ئۇلارنىڭ مۇناسىۋىتى بارغانچە قويۇقلاشتى، ياپونلار گۇيجۇغا بېسىپ كىرىشكە يېقىنلاشقاندا، جياڭ جېيشىنىڭ قۇيۇۋەتكەن خوتۇنى (جياڭ ۋېگۇنىڭ بىقىۋالغان ئانىسى) بىلەن ۋۇجوڭشىننىڭ چوڭ خوتۇنى ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىپ لەنجۇدا تۇرغاندى، شۇ ۋاقىتدا بۇلار ما بوفاڭنىڭ لەنجۇدا تۇرۇشلۇق ئىش بېجىرىش باشقارمىسىغا ئۇرۇنلاشقان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ما بۇفاڭنىڭ ناھايىتى كاتتا كۈتۈشىگە ئېرىشكەنلىكىدە گەپ يوق ئىدى. غەربىي شىمال ئازاد بولۇش ھارپىسىدا، ما بۇفاڭ گو جىچياۋنىڭ

ئورنىغا غەربىي شىمال ھەربىي - سىياسىي جاڭگۇەنى بولىدى. بۇمۇ - ۋۇ جوڭشىننىڭ كېلىشتۇرۇشى بىلەن بولغان ئىش. ئارقىدىنلا جۇ كۈنتيەن جياڭ جېيشىنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن ئۇرۇمچىگە كېلىپ، بۇيەردە تۇرۇشلۇق قىسملارنى كۆشكۆز توپ، ئۆلۈم ئالدىدا جان تالىشىپ، شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇشىغا توسالغۇلۇق قىلدى. ئەمەلىيەتتە، ئاتلىق 5 - جۇنىنى دەسمايە قىلىپ بەرگەندى. بىز شۇنداق ئېيتالايمىزكى، ۋۇ جوڭشىن 1946 - يىلى شىنجاڭدىن كەتكەنمۇ بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ شىنجاڭدىكى ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىققا كۆرسەتكەن تەسىرى شۇنىڭ بىلەن ئايىغىلاشمىدى.

قوشنىدارچىلىق - ئىناقلىق دېپلوماتىيىسى: ئوسمان ئەسلىدە شېڭ شىسەي دەۋرىدىكى ئالتاي ۋالىيسى، قازاقلار ئىچىدىكى چوڭ پومېشچىنىڭ ۋە چارۋىدار ئىدى. ئۇلار گومىنداڭغا قارشى تۇرۇش بىلەن بىللە سوۋېت ئىتتىپاقىغىمۇ، كوممۇنىستىك پارتىيىگىمۇ قارشى تۇراتتى. شۇڭا، ئۇنى تار مىللەتچى دېيىشكىلا بولاتتى. ئۇلار خەلق ئىنقىلابى بىلەن، بولۇپمۇ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن چېقىشالمايتتى. ۋۇ جوڭشىن بۇ ئەھۋاللارنى بىلسىمۇ، ئوسمانىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈسۈلىنى قوللاندى. ئۇچ ۋىلايەتنىڭ قىزغىن ئىنقىلابىي ۋەزىيىتىنىڭ ئاچقۇچى — سوۋېت ئىتتىپاقى، دەپ تونىدى. شۇڭا بۇ، ئۇنىڭ «قوشنىدارچىلىق ۋە ئىناقلىق دېپلوماتىيىسى» نى ئوتتۇرىغا قويۇشتىكى مۇھىم چىقىش نۇقتىسى ئىدى. ئۇنىڭ مۇھىم ئۈسۈلى دېپلوماتىيە جەھەتتە ئالاھىدە خادىملارنى ئالماشتۇرۇشنى تەكلىپ قىلىش، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەرەپتە ئاخباراتچىلىقنى كونترول قىلىش ئىدى. سوۋېت ئىتتىپاقىدا تۇرۇشلۇق ئەلچىخانىنىڭ مەسلىھەتچىسى — رۇس تىلىغا راۋان لېۋا زىرۇكنى شىنجاڭنىڭ ئالاھىدە دېپ

لوماتسیه خادىملىقىغا يۆتكەپ، ۋۇ زىشياڭنىڭ ئورنىغا قويىدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلخانىسىنىڭ كۆلىمى چوڭ، خادىملىرى كۆپ بولغاچقا، شىنجاڭ خارجى خادىملىرىنىڭ كونسۇل، مۇئاۋىن كونسۇللار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى قويۇقلاشتۇرۇش ۋە ياخشىلاشقا توغرا كېلەتتى. بۇنىڭغا نۇرغۇن راسخوت كېتەتتى. بىراق، تاشقى ئىشلار مەھكىمىسىدە راسخوتنىڭ كەمچىللىكىدىن، ۋۇجوڭشىن شېڭ شىسەيدىن قالغان ئېسىل تاماكا، هاراق، كەمپۇت، دېڭىز مەھسۇلاتلىرى قاتارلىقلارنى ئالاهىدە دىپلوماتىسىيە خادىملىرىنىڭ ئالاقىلىشىشتا ئىشلىتىشىگە قوشۇلدى. ئاتالمىش قوشنىدارچىلىق - ئىناقلىق دىپلوماتىسىسى دېگەن مانا مۇشۇنداق ئىدى. سوۋېت ئىتتىپاقى باش كونسۇلىنىڭ ئۇچ ۋىلايەت بىلەن تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈلگەندە سالاچىلىق قىلىش رولىنى ئويناشى جاڭ جۇڭجوڭ شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىنكى ئىش ئىدى.

ئاخباراتنى كونترول قىلىش جەھەتتە، ۋۇ جۇڭشىن دەسلەپتە ئۆزىنىڭ «جېنى» بولغان جوكۇنتيەنىنى «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىگە قوشۇمچە باشلىق قىلىپ تەيىنلىدى، كېيىن مېنى باشلىق قىلدى. مەن ئۇرۇمچى شەهرىنىڭ باش لىقىغا يۆتكەلگەندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ مۇدىر كاتىپى جاڭ جىنيىنى گېزىتخانىنىڭ باشلىقى قىلدى. ئۇ بۇ ۋەزىپىگە باشتىن ئاياغ «ئۆزىنىڭ ئادىمى» نى قويىدى. گېزىتخانا مەركەز ئاگېنتلىقلىرىنىڭ خەۋىرىنى قوبۇل قىلىپ، كۈندە ۋۇ جۇڭشىن، خۇشاۋلياڭنىڭ كۆزدىن كەچۈرۈشىگە سۇنۇلاتتى. جۇڭگو كومموپارتىيەسىنى ئەيىبلەيدىغان خەۋەرلەرنى گېزىتكە باسقىلى قويمايتتى. سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى، كومموپارتىيەگە قارشى يازما ئىلان چىقارغىلىمۇ

قويمايتتى. كومموپارتىيەگە قارشى تۇرمىغا ئەۋەتىلگەن، ئەلۋەتتە، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇلمايدۇ. بىراق، بۇلار- نىڭ بەزىلىرى «چاۋەسىنى چىنتقا يايماسلىق» كۆز- قارىشى بولۇپ، «قېرىنداشلار ماجىراسى» بولغان گومىنداڭ بىلەن كومموپارتىيە پارتىيە ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىلابنى «ئائىلە ئىستىلى»، ئاز سانلىق مىللەتلەرنى «يات ئادەملەر» دەپ تونۇيتتى. بۇ پەقەت سىرتقى هادىسە بولۇپ، ۋۇ جۇڭشىن ئەمەلىيەتتە هەممە ئىشتا جاڭ جېيشىنىڭ مەنپە- ئىتىنى ئاساس قىلىپ، جاڭ جېيشى بىلەن بىر بۇرۇندا نەپەس ئالاتتى. ئەگەر ماۋ جۇشى بىلەن جاڭ جېيشىنىڭ «10- ئۆكتەبىر كېلىشىمى» مەجبۇرلىمايدىغان بولسا، تۇرمىدىكى كومموپارتىيەلەرنى قويۇپ بېرىشكە، قوشۇلمايتتى، مەدەت بې- رەيتتى (ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ تۇرمىدىكى كومموپارتىيەلەرنى قويۇپ بېرىش توغرىسىدا جاڭ جېيشىغا تەكلىپ بەرگەن ئىكەنمىش). ئەگەر ئۇ ۋەزىپىدىن ئايرىلمىغان بولسا، يەنە ئوخشاشلا سوۋېت ئىتتىپاقىغا، موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىگە قارشى «بەيتىك ۋەقەسى» دە قايتىدىن مۇهىم رول ئوينىماق چى ئىدى. ئۇنىڭ ئىچى بىلەن تېخىمايدىغان بۇ خىل ئىدىيىسىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، ئۇ ئىشلەتكەن گېزىتچى خادىم- لار ئەلۋەتتە سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇش پۇرىستىنى قولدىن بەرمەيتتى. مەن گېزىتخانا باشلىقى بولغان چاغدا، «پارتىيەنىڭ ئۆتمۈشى، هازىرى ۋە كەلگۈسى»، «خەلق روهى نى ئۇرغۇتۇش ئومۇمىي سەپەرۋەرلىكىنىڭ پەلسەپىۋى ئاساسى» دېگەن ئىككى پارچە ئىلمىي ماقالە ئېلان قىلغانىدىم. ئالدىنقىسىنى گومىنداڭ قۇرۇلغانلىقىنىڭ 50 يىللىقىنى خاتىر- لەپ يازغان، يېزىشتىن بۇرۇن ۋۇ جۇڭشىن بىلەن خېلى ئۇزۇن پاراڭلاشقانىدىم. ماقالىدە غۇلغۇلا قىلىنغان مۇنداق

بىر جۈملە سۆز بار ئىدى: «كوممۇنىستىك پارتىيە دېموكراتىك يېنى نۇقتىلىق يۇرگۈزىدىغان پارتىيە بولسا بولىدۇ». ئەمەلىيەتتە، ئەنگلىيە، ئامېرىكا سىياسىي پارتىيىلىرىنىڭ سىياسىي كۆز قارىشىنى ئاساس قىلغانلىق؛ گومىنداڭدىن باشقا كوممۇنىستىك پارتىيە بولسىمۇ بولىدۇ، گومىنداڭ پارتىيىسى يالغۇزلا دىكتاتۇرا يۈرگۈزمەيدۇ، دېگەنلەرنىڭ تەشەببۇس قىلغانلىق ئىدى. بىراق، كوممۇنىستىك پارتىيىمۇ چوقۇم «پرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى» دېن ۋاز كېچىشى، كوممۇنىستىك ئىنتېرناتسىئونالنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشى لازىم، دېگەندىن ئىبارەت ئىدى (ئۇ چاغدا گومىنداڭچىلار ستالىنىڭ 3 - ئىنتېرناتسىئونالنى تارقىتىۋەتكەنلىكىنى ھامان ھەققىي ئەھۋال دەپ تونۇمايتتى). شۇنىڭ بىلەن بىللە، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭغا «تاجاۋۇز» قىلغانلىقىدىن بىشارەت بېرىدىغان ئۇچۇن: «ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئۆسۈپ - يېتىلىشى ئۇچۇن چوقۇم بىر تەسىر كۈرسىتىدىغان مۇھىت بولۇشى كېرەك، شۇنداق بولغاندىلا ساغلام ئۆسۈپ يېتىلەلەيدۇ» دېگەن ئوخشىتىش ئارقىلىق شىنجاڭ گومىنداڭچىلىرىنىڭ كۆرەشچانلىقىنى كۈچەيتىشكە ئىلھام بېرىلگەن، ئۇنىڭ مەنىسى سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت ئىدى. كېيىنكىسى جاڭ جېيشىنىڭ «خەلق روھىنى ئۇرغۇتۇش» ھەرىكىتىنى كۆككە كۆتۈرۈش ھەمدە ۋۇ جۇڭشىن ئۆزىنى رىياسەتچىلىك قىلماقچى بولغان خاتىرىلەش يىغىنىدا شۇ ماقالىنى سۆز تەكىستى قىلىش ئۇچۇن يېزىلغانىدى. ئۇ، كۆڭزە چىلار ئىدىيىسى بىلەن مىتافىزىكىنىڭ ئارىلاشمىسى بولۇپ، ئۇنىڭدا كۆڭزىنىڭ «بەش تۈرلۈك بەلگىلىمە»، گۇۋەنزىنىڭ «تۆت تۈرلۈك ئۆلچەم» ۋە «تاقەتسىزلەر قەلبى» قاتارلىقلار تەكىتلەنگەن. بۇلارنىڭ ھەممىسى «ئىجتىمائىي مەۋجۇدىيەتنى ساقلاش» نىڭ قانۇنىيىتى ئىدى. 1945 - يىلى 8 - ئايدا

«شىنجاڭ گېزىتى» ياپونىيىنىڭ تەسلىم بولغانلىقىغا ياھا بېرىپ باش ماقالە ئېلان قىلدى. مەن بۇ ماقالىگە «ئىنسانلارنىڭ مۇھەببىتى» دېگەن كۆز قاراشنى ئاساس قىلىپ، «ئىرقىمىز ئوخشاش، يېزىقىمىز ئوخشاش»، «كونا ئۆچمەنلىكنى ئەسلىمەسلىك»، «ياماناتلىققا ياخشىلىق بىلەن جاۋاب قايتۇرۇش»، «ئەشەددىي دۈشمەننى سۆيۈش» دېگەندەك ياپونىيە مىللىتىنى زەمبىغا كەڭ قورساقلىق قىلىدىغان بىر ئابزاس سۆز قوشۇپ قويدۇم. ئىككىنچى كۈنى جاڭ جېيشىمۇ ماقالە ئېلان قىلىپ مۇشۇ نۇقتىنى تەكىتلىدى. ۋۇ جۇڭشىن بۇنداق قىلىشنىڭ ياپونىيىنى يۆلەش، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە زەربە بېرىش، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇش، تەسلىمنى ئۇڭۇشلۇق ھالدا قوبۇل قىلىش مەقسىتىگە ئۇيغۇن ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ يەتكەچ، بۇ باش ماقالىنى قاتتىق ماختىدى. 1946 - يىلى ئەتىياز بىلەن ياز ئارىلىقىدا ۋۇ جۇڭشىن شىنجاڭدىن كېتىپ ئۇزۇن ئۆتمەي، ئوسمانىنىڭ قالدۇق قىسمى جۇڭگو - موڭغۇلىيە چېگرىسىدا قايتا - قايتا قالايمىقانچىلىق تۇغدۇردى، بۇ مەزگىلدە ئەكسىيەتچىلەر شەرقىي شىمال مەسلىسى توغرىسىدا داۋراڭ سالغىلى تۇردى. بولۇپمۇ «يالتا كېلىشىمى» ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، ئەكسىيەتچىل ئىسلام نوپۇزلۇقلىرى سوۋېت ئىتتىپاقى، ئامېرىكا، ئەنگلىيە قاتارلىق ئۇچ دۆلەت باشقىلارنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلىشۇۋېلىپ، جۇڭگوغا ۋەكالىتەن تاشقى موڭغۇلىيىنىڭ مۇستەقىل بولۇشى ۋە شەرقىي شىمالدىكى ئىككى يول (ئوتتۇرا شەرق، شەنۇبىي مانجۇرىيە) بىلەن ئىككى پورت (لۈيشۈن، دالىيەن) نىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنى ئۆتۈنۈپ بەردى دەپ تونۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن كوممۇنىستىك پارتىيىگە قارشى تۇرۇش تەتۈر قۇيۇنىنى چىقاردى. «شىنجاڭ گېزىتى» مۇ ئارقىدا قالـ

لمدى. بىراق، ئىچكى ئۆلكىلەردىكى گېزىتلەرگە ئوخشاش ئوچۇقتىن - ئوچۇق سۆز ئاچالمىدى. پەقەت موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىدىن ئەسىرگە ئېلىنغانلار ۋە ئولجىغا ئالىنغان قورال - ياراقلار جەھەتتىكى پاكىتلار ئارقىلىق «كىممۇ چىداپ تۇرالايدۇ؟» دېگەن سەرلەۋھىلىك، ئەھمىيەت بۇرمىلانغان خەۋەر ئېلان قىلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنى «قورال - ياراقلار بىلەن تەمىنلەپ، تاجاۋۇز قىلىشقا كۈشكۈرتكەن» دەپ ھاقارەتلىدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلىنىڭ نارازىلىق بىلدۈرۈشى بىلەن جاڭ جۇڭجاڭ جىنپىينىڭ ئەمىلىنى ئېلىپ تاشلىدى. بۇ ۋەقە ئەمەلىيەتتە ۋۇ جۇڭشىننىڭ ئىككى يۈزلىمىلىك ۋاڭجىنىسىڭ كونكرېت ئىنكاسى ئىدى، خالاس.

(مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەش تارىخ ماتېرىياللار كومىتېتى «تارىخىي ماتېرىياللار تالالانمىسى» نىڭ 118 - سانىدىن ئېلىندى)

ئاتىكەم ھۆسەپ تەرجىمىسى

جاۋابكار مۇھەررىرى: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

ياڭ زىڭشىن دەۋرىدىكى شىنجاڭنىڭ سودا ئىشلىرىغا دائىر ئەھۋاللار

ئابلەت نۇردۇن

ياڭ زىڭشىن گۇاڭشوينىڭ 33 - يىلى (1907 - يىلى) شىنجاڭغا يۆتكىلىپ كەلگەندىن كېيىن، 1928 - يىلى يۇز بەرگەن «7 - ئىيۇل سىياسىي ئۆزگىرىشى» دە ئۆلتۈرۈلگەنگە قەدەر، يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدار بولۇپ ھۆكۈمرانلىق يۈرگۈزدى. شۇبۇتسىيىلىك سۆزنەھبدىن ياڭ زىڭشىن ھەققىدە: «ھازىرقى يەرشارىدا بار ھۆكۈمرانلاردىڭ ھېچقايسىسىنىڭ ھوقۇقى ئۇنىڭ كىبىدەك چوڭ ئەمەس، ئۇ شىنجاڭدا گويا «ھوقۇقى چەكسىز پادىشاھقا ئوخشاش ھۆكۈمرانلىق قىلدى» دېگەنىدى. ئۇ، شىنجاڭدا ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ قۇرۇقلۇق ئارمىيە مەكتىپىنىڭ باش مۇدىرى، ئاقسۇنىڭ ۋالىيسى، دىخۇا (ئۇرۇمچى)نىڭ ۋالىيسى قوشۇمچە ئۆلكىلىك ئەدلىيە مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى، مالىيە - باج ۋە مەنسەپكە تەيىنلەش مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى بولغان، 1912 - يىلى يۇەن داخۇا خىزمىتىدىن ئىستېپا سوراپ ئىچكىرىگە قايتىپ قاندا، ياڭ زىڭشىننى دۇدۇ (ئۆلكىنىڭ ئەڭ ئالىي ھەربىي - مەمۇرىي ئەمەلدارى) لىققا كۆرسەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ، ئۇ شىنجاڭدا 17 يىل ھۆكۈم سۈردى.

ياك زېكشىن دەۋرىدە شىنجاڭنىڭ سانائەت ئاساسى ناھايىتى ئاجىز بولغاچقا، سانائەت مالليرى ئاساسەن ئېلىمىزنىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىدىن، ئۇنىڭدىن قالسا ئەنگلىيە، روسىيەدىن كىر-گۈزۈلەتتى. 1 - دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن جاھانگىر دۆلەتلەر-نىڭ سانائىتى ئۇرۇش تەسىرىدە تۇرغۇن ھالەتكە چۈشۈپ قال-غاچقا، شىنجاڭنىڭ سودا ئىشلىرى بىر مەھەل روناق تاپقاندى، ئەمما بۇ ھالەت ئۇزاق داۋاملاشمايلا، سوۋېتلا يەنە كاساتچىلىق كېلىپ چىقتى. شۇڭا، ياك زېكشىن «سەۋەنلىكلەردىن ساۋاقلار» دا، «شىنجاڭنىڭ سودا ئىشلىرى ئانچە روناق تاپمىدى» دەپ ۋايسىغانىدى.

شىنجاڭدا سودا ئىشلىرىنىڭ تەرەققىيات ئېھتىياجىغا ئاسا-سەن، سودىگەرلەر ئۈيۈشمىلىرى تارقا - تارقىدىن قۇرۇلغان. ئەڭ دەسلەپتە ئىلى سودىگەرلەر ئۈيۈشمىسى 1893 - يىلى قۇرۇلغان. شۇنىڭ ئىنقىلابى پارتلاپ چۈكتۈرگۈنگە قەدەر قۇرۇلغان-لىرىدىن كېيىن دىخۇا (ئۇرۇمچى)، گۇچۇڭ، سۇيدۇڭ، ئولياسۇ قاتار-لىق جايلاردا سودىگەرلەر ئۈيۈشمىسى قۇرۇلغان. شىنجاڭ سودى-گەرلەر باش ئۈيۈشمىسى 1915 - يىلى قۇرۇلغان بولۇپ، ئەينى چاغدا ئۈيۈشمىدا 56 نەپەر مۇدىرىيەت ئەزاسى، 2331 ئۈيۈشما ئەزاسى بارئىدى، 1916 - يىلى ئۈيۈشما ئەزاسى 2461 كىشىگە يەتكەن.

ياك زېكشىن دەۋرىدە دىخۇا (ئۇرۇمچى) پۈتۈن شىنجاڭنىڭ سودا مەركىزى ئىدى. 1919 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە ئۇرۇمچىنىڭ نوپۇسى 50 مىڭ بولۇپ، 1926 - يىلغا كەلگەندە 71 مىڭ 800 كىشىگە يەتكەن. ئەينى چاغدا ئۇرۇمچىدە 764 چوڭ - كىچىك سودا دۇكىنى، 370 ئۇستىخانا (قول ھۈنەرۋەن-چىلىك كارخانىسى) بارئىدى. سودىگەرلەرنىڭ خەنزۇ، ئۇيغۇر، روسلار كۆپ ئىدى. ئۇلاردىن «تىپەنجىنلىك سەككىز

چوڭ ئائىلە» نىڭ سەرمايىسى ئەڭ كۆپ بولۇپ، ۋۇشاۋلىن «شىنجاڭغا نەزەر» دېگەن كىتابىدا: «تىپەنجىنلىك سەككىز چوڭ ئائىلىنىڭ ھەر قايسىسىنىڭ نەچچە يۈز مىڭ سەردىن دەسمايىسى بار» دەپ يازغان. ئۇلار بېيجىڭ، تىپەنجىنلەرنىڭ تۇرلۇك مال-لىرىنى، شىنجاڭغا ئەكىلىپ ساتقان، شىنجاڭنىڭ يەرلىك مەسۇلات-لىرىنى بېيجىڭ، تىپەنجىنگە ئاپىرىپ پىششىقلاپ ئىشلەپ، ئۇلار-دىن كۆپ پايدا ئالغان. دىخۇا (ئۇرۇمچى)نى مەركەز، تىپەنجىنى باش تۇتقۇن قىلىپ، تىيانشاننىڭ جەنۇب ۋە شىمالىدا شۆبە دۇكانلار ئاچقان؛ ئۇلارنىڭ گۇچۇڭ، قۇمۇل، ئىلى، چۆچەك، قاراشەھەر، ئاقسۇ، كۇچا، يەكەن، خوتەن، ئالتاي قاتار-لىق جايلاردا سودا دۇكانلىرى بولغان.

ياك زېكشىن دەۋرىدە دىخۇا (ئۇرۇمچى)دە چاي تىجارىتى خېلى راۋاجلاندى. 1920 - يىلى سۇيىۋەن - شىنجاڭ يولى ئارقىلىق دىخۇا (ئۇرۇمچى)غا تۆگە بىلەن توشۇلغان چاي 2 مىليون 217 مىڭ 700 جىڭ بولۇپ، بۇنىڭدىن 1 مىليون 324 مىڭ جىڭى تاش چاي ئىدى، 1921 - يىلى ئۇرۇمچىدە شېكخېكماۋ چاي دۇكىنى 200 دەن (تەخمىنەن 20 مىڭ جىڭ) چاي ساتقان.

ئەينى چاغدا دىخۇا (ئۇرۇمچى)دا يىگىرمىتاك قاتارلىق جۇڭگوچە دوردىلارنى ساتىدىغان دورا كانلىرى بارئىدى. 1927 - يىلى لىيۇگۇيىيڭ ئىسىملىك بىر سودىگەر ئۇرۇمچىدە مېنىشېك (خەلق تۇرمۇشى) نامىلىق دورا دۇكىنى ئېچىپ، جۇڭگو دور-لىرى ۋە غەرب دوردىلىرىنى ساتتى. شۇچاغدا ئۇرۇمچىدىكى دورا دۇكانلىرىنىڭ بەزىلىرىدە دۇكاندا ئولتۇرۇپ كېسەل كۆرە-دىغان تېۋىپلار بولۇپ، بىمارلار قاچان كەلسە شۇچاغدا كېسەل-نى كۆرۈپ دورا بېرەتتى. شۇچاغدا يەنە يىمەك، ئىچمەك دۇكانلىرى، چوڭ ئاشخانىلار بارئىدى.

1926 - يىلى جۇبهك دېگەن گىشى دىخۇا (ئۇرۇمچى)دا بوغدا كىتابخانىسى ئېچىپ، گېزىت - ژۇرنال ساتقان ھەمدە شاڭخەيدىكى شاڭۇ كىتابخانىسى، جۇڭخۇا كىتاب ئىدارىسى بىلەن كىتاب ئېلىش توختىمى تۈزگەن ھەمدە مۇشتېرىلارنىڭ گېزىت - ژۇرناللارغا مۇشتېر بولۇشىغا شارائىت يارىتىپ بەرگەن، مەكتەپلەرنىڭ دەرسلىك سېتۈۋېلىشىغا يارەملەشكەن.

1928 - يىلى بۇ كىتاب دۇكىنىنىڭ ساتىدىغان كىتاب - ژۇرنىلى 2 مىڭ خىلدىن ئاشقان.

1918 - يىلى ئەنگلىيىلىك بىرروھانىي دىخۇا (ئۇرۇمچى)دا رەسىمخانا ئاچقان. لېكىن رەسىم تارتىش باھاسى بەك قىممەت بولۇپ، P × 12cm چوڭلۇقتا بىر پارچە رەسىم تارتسا بەش يۈەن كۈمۈش تەڭگە، بىر پارچە رەسىم يۈيدۇرسا بىر يۈەن كۈمۈش تەڭگە ئالغان. 1920 - يىلى سوۋېتتىن كەلگەن بىر تاتار «مىزگىن» ناملىق بىر رەسمخانا ئاچقان ۋە قوشۇمچە سائەت رېمونت قىلغان. ئۇيغۇر سودىگەر يۈسۈپمۇ نەمپىندە بىر رەسمخانا ئاچقان ۋە قوشۇمچەسائەت رېمونت قىلىش كەسپى بىلەن شۇغۇللانغان.

لىن جىك «غەربىي شىمال مەجمۇئەسى» نىڭ[1]بۆلۈم، 3 - توم، 267 - بەتتە: «1919 - يىلى دىخۇا (ئۇرۇمچى) نىڭ ئومۇمىي سودا سوممىسى 5 مىليون يۈەن ئەتراپىدا ئىدى» دەپ يازغان.

دىخۇا (ئۇرۇمچى) ئەينى چاغدا گۈچۈك ئارقىلىق جىببىي، سەنشى بىلەن؛ قۇمۇل ئارقىلىق شەنشى، گەنسۇ، خېنەن، سىچۈەن، خۇنەن، خوبىي بىلەن قويۇق سودا ئالاقىسىنى ساقلاپ كەلگەن. ئىلى، چۆچەك، قەشقەر، خوتەن، يەكەن، ئالتاي قاتارلىق جايلار ئۇرۇمچى ئارقىلىق ئىچكى ئۆلكىلەر بىلەن سودا ئالاقىسىنى، ئىقتىسادىي ئالاقىنى كۈچەيتكەن.

شۇ چاغدا ئۇرۇمچىنىڭ سودا ئىشلىرىدا مۇنداق تۆت ئالاھىدىلىك بار ئىدى: بىرىنچى، تىجارەت دائىرىسى كەڭ ئىدى يەنى سودا دۇكانلىرى بىر خىلالا تاۋار تىجارىتى بىلەن شۇغۇللانماي، كۆپ خىل تاۋار تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىناتتى. ئىككىنچىسى، ئۇرۇمچىدىكى دۇكانلار توپ سېتىش بىلەن پارچە سېتىشنى تەڭ ئېلىپ باراتتى. ئۈچىنچى، بىرلىككە كەلگەن باھا يوق ئىدى، مال باھاسى مالنىڭ ئازىكۆپلۈكىگە، تاۋار زاپىسىغا، مالنىڭ بازىرى ئىتتىك ياكى كاساتلىقىغا، بازار ئېھتىياجىغا ئاساسەن بەلگىلىنەتتى. تۆتىنچىسى، پۇل بىرلىككە كەلمىگەن ئىدى.

دىخۇا (ئۇرۇمچى)دىن باشقا، قەشقەر، قۇمۇل، ئىلى، چۆچەك، ئاقسۇ، خوتەن قاتارلىق جايلاردىمۇ خېلى چوڭ سودا بازارلىرى بار ئىدى.

قەشقەر جەنۇبىي شىنجاڭدىكى مۇھىم سودا مەركىزى ھېسابلىناتتى. قەشقەر روسىيە، ئافغانستان، ھىندىستان بىلەن چېگرىداش بولغاچقا، بۇ ئەللەر بىلەنمۇ قويۇق سودا ئالاقىسى قىلاتتى. لىن جىڭنىڭ «شىنجاڭ ھەققىدە قىسقىچە خاتىرە»دە يېزىشىچە، ئەينى چاغدا قەشقەرنىڭ «قاتناش يوللىرى ئاۋات، بازارلىرىدا ئادەم كۆپ» بولۇپ، سودىگەرلەر توپلىنىدىغان جاي ئىدى. ئەينى چاغدا قەشقەرنىڭ ئەڭ ئاۋات سودا بازارلىرى شىمالىي چوڭ كوچا، غەربىي چوڭ كوچا، ھېيتكاھنىڭ ئالدى، گەزمال بازىرى بولۇپ، ئەنگلىيە، روسىيە سودىگەرلىرى شىمالىي دەرۋازا ئەتراپىغا ئولتۇراقلاشقانىدى. ۋۇشاۋلىنىڭ «شىنجاڭغا نەزەر»دە يېزىشىچە، ئەينى چاغدا ھۇسەينباي بىلەن ئۆمەر بايلار قەشقەر بويىچە ئەڭ باي سودىگەر ھېسابلانغان بولۇپ، ھەربىرىنىڭ سەرمايىسى 4 - 5 مىليون يۈەنگە يەتكەن، ئۇلارنىڭ تىيەنجىن ۋە شاڭخەيدىكى بانكىلار بىلەنمۇ ئالاقىسى

بارئدى. ئۆمەر باي روسيه ماللرىنى ۋە سېچۇەنتىك تاۋار - دۇردۇنلىرىنى ئەكىلىپ سېتىپ، شىنجاڭنىڭ يەرلىك مەمسۇلاتلىرىنى جۇملىدىن يۇڭ - تېرە، پاختىلىرىنى چەتكە چىقىرىپ، نۇرغۇن پايدا ئالغان. ئۇ، قەشقەر كونسۇلخانىسىدا پاختا زاۋۇتى قۇرۇپ، روسىيەلىك بىر تېخنىكنى يالالاپ ئىشلەتكەن، تۆت دانە چىگىت ئايرىش ماشىنىسىنى سۇ كۈچى بىلەن ھەرىكەتلەندۈرگەن، ھەربىر ماشىنا كۈنىگە 12 مىڭ جىڭ چىگىت ئايرىغان.

قۇمۇل شەرقىي شىنجاڭنىڭ مۇھىم سودا شەھىرى ئىدى. ئىچكى ئۆلكىلەردىن چىققان سودىگەرلەر ۋە چەت ئەل سودىگەرلىرى چاي، تاۋار - دۇردۇن قاتارلىق مالالارنى قۇمۇلغا ئەكىلىپ، قۇمۇلنىڭ يۇڭ - تېرە، قوغۇن قېقى، قۇرۇق ئۈزۈم قاتارلىق يەرلىك مەھسۇلاتلىرىغا ئالماشتۇرغان. 1916 - يىلى قۇمۇلدىن سرتقا چىقىرىلغان قوي يۈكى 200 مىڭ جىڭغا يەتكەن. قۇمۇلنىڭ قوغۇن قېقى، دورا ماتېرىياللىرى، قىزىل قارىغاي ۋە ئالما، نەشپۈت، ياڭاق قاتارلىق يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلىرى ئىچكى ئۆلكىلەرگە ئاپىرىلىپ، ئۇجايلاردىن گۈرۈچ ۋە باشقا تاۋارلار ئېلىپ كېلىنگەن.

قۇمۇلغا قوشنا بولغان پىچان، تۇرپانلاردىن پاختا، ئۈزۈم كۆپ چىقىدۇ. بولارنىڭ كۆپ قىسمى تاۋار سۈپىتىدە ئىچكى ئۆلكىلەرگە ۋە چەت ئەللەرگە چىقىرىلغان. 1917 - يىلى پىچاندىن 1 مىليون 600 مىڭ جىڭ پاختا، 1 مىليون جىڭ ئۈزۈم چىققان. شۇ چاغدا بىر خالتا (100 جىڭ) پاختىنىڭ باھاسى 20 نەچچە سەر كۈمۈش تەڭگە، 100 جىڭ ئۈزۈمنىڭ باھاسى 6 — 7 سەر كۈمۈش تەڭگە ئىدى. شۇچاغدا پىچانىنىڭ لەمجىن يېزىسىدا يۇزنەچچە ئۆيلۈك ئاھالە بولۇپ، نەچچە ئون سودا دۇكىنى، تۆت دەڭ بار ئىدى. تۇرپان پىچاندىن چوڭراق بولۇپ، كونىشەھەر ۋە يېڭىشەھەرگە بۆلۈنگەنىدى. شېپ بىن

«شىنجاڭدىكى ساياھەت خاتىرىسى» دە، ئەينى چاغدا تۇرپانىنىڭ «يىللىق سودا سوممىسى 2 مىليون يۈەندىن ئاشاتتى، ئېكسپورت سوممىسى ئىمپورت سوممىسىدىن 1 مىليون يۈەن ئارتۇق» دەپ يازغان.

ئىلى شىنجاڭنىڭ غەربىي چېگرىسىدىكى مۇھىم سودا مەركىزى بولۇپ، شۇچاغدا كۇرە (惠远城)، سۈيدۇك (绥定城)، غۇلجا، قورغاس، ئۆكۈر بارسۇق (仁城)، چاخانۇسۇ (瞻德城)، تارچى (奇塔勒)①، بايانداي (宁惠城)، قارابۇلاق (熙春城) قىتن ئىبارەت توققۇز شەھەرنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. ئىلىدا خەنزۇ، رۇس سودىگەرلەردىن باشقا، خېلى باي ئۇيغۇر سودىگەرلەرمۇ بارئدى. ئالايلۇق، ھۇسەنباينىڭ سەرمايىسى ئىككى مىليون يۈەندىن ئاشاتتى، ياقۇپبايىنىڭ سەرمايىسمۇ 7 — 8 يۈز مىڭ يۈەنگە يېتەتتى. ھۇسەنباينىڭ سودا دۇكىنى ھەتتا گېرمانىيىنىڭ لېيپىسىگ شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن يەرمەنكىگىمۇ قاتناشقان. مۇفتى ئاخۇن (شايىدى، خۇيزۇ) ئىلىدا قوي يۈكى شىركىتى ئاچقان، يەنە خەسەن شەمىيۇ ئارقىلىق پولشادىن ئىككى ئاپتوبوس سېتىۋېلىپ، كۇرەدىن غۇلجىغا يولۇۋچىلارنى توشۇش كەسپىنى يولغا قويغان. ئاپتوبوسلار كۈنىگە 10 قېتىم قاتنىغان.

شۇ چاغدا ئىلىدىن جەنۇبىي شىنجاڭغا بارىدىغان تۆت سودا يولى بار ئىدى.

چۆچەك شىنجاڭنىڭ شىمالىي چېگرىسىدىكى مۇھىم سودا مەركىزى بولۇپ، سودىدا چارۋا مەھسۇلاتلىرى ئاساسىي تاۋار ئىدى. چۆچەكتە روسىيە سودىگەرلىرى كۆپ بولۇپ، شەھەرنىڭ

① بەزى ماتېرىياللاردا ئۆكور بارسۇق «ئوقۇر بورسۇق» دەپ، تارچى «تالچى» دەپ؛ چاخانۇسۇ «چاخانئوسۇ» دەپ ئاتىلىدۇ.

غەربىي شىمالىدا سودا چەمبىرىكى قۇرغان، سودا ئىشلىرىدا رۇبلىنى ئاساس قىلغانىدى. روسىيە سودىگەرلىرى چۆچەكتە گەزمال، تۆمۈر بۇيۇملار، چىنە - قاچا، قەنت، قەغەز قاتارلىقلارنى ئەكىلىپ، تېرە - يۇڭ، پاختا، قۇرۇق يەل - يېمىش قاتارلىقلارغا ئالماشتۇراتتى.

چۆچەككە 1190 چاقىرىم كېلىدىغان ئالتاي شەھىرىدە 120 سودا دۇكىنى بار ئىدى. ئۇيغۇر سودىگەرلەر ئىچىدە سادىراخون ① ئەڭ باي بولۇپ، ئەجنەبىيچە سېلىنغان ئېگىز، ھەشەمەتلىك دۇكىنى بار ئىدى. شىيې بىن «دۆلەت مۇداپىئەسى ۋە خارجىي ئىشلار» دېگەن كىتابىدا، شۇ چاغلاردا ئالتايغا بىر يىلدا كىرگۈزۈلگەن تاۋارلارنىڭ قىممىتى 400 مىڭ يۈەندىن كۆپرەككە يەتكەنلىكىنى، باجنى 2% دەپ ھېسابلىغاندا، تاۋاردىن قىلىنغان باج كىرىمى 6-7 مىڭ يۈەنگە يېتىدىغانلىقىنى يازغان.

ئاقسۇ جەنۇبىي شىنجاڭ بىلەن شىمالىي شىنجاڭنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇھىم جاي بولۇپ، ئاقسۇدا ئەنگلىيە، روسىيە سودىگەرلىرىدىن 40 نەچچىسى بار ئىدى. ئاقسۇغا تەۋە ئۈچ تۇرپاندا سودا بازارلىرى كۆپ بولۇپ، ئۇنىڭ مەھسۇلاتلىرى شەرقتە ئاقسۇغا، غەربىي جەنۇبتا قەشقەرگە ئاپىرىلىپ سېتىلاتتى. ئىچكى ئۆلكىلەرنىڭ سودىگەرلىرىمۇ كېلىپ تۇراتتى، باينىڭ بازىرى پامۇل ئالدىدىكى كونا بازاردا ئىدى، كۈچادا سودا ئىشلىرى خېلى رونىاق تاپقان بولۇپ، كۈچانىڭ كۆپىسى ئىچكى ئۆلكىلەرگە، ئەنگلىيە ۋە روسىيىگە چىقىرىلاتتى، كۈچانىڭ قەلەمتۇرىچىمۇ ناھايىتى نەپس ۋە ئۆتكۈرلۈكى بىلەن

① تارىخ تەتقىقات ئورنىنىڭ سابىق سوجىڭى چېن خۇيشېڭنىڭ ماقالىسىدىن ئېلىنغان، ماتېرىيال ئاساسى ئىشەنچلىك.

داڭ چىقارغانىدى.

خوتەن پامىرنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا جايلاشقان مۇھىم سودا مەركىزى. ئەينى چاغدا خوتەن شەھىرىنىڭ ئالدى كوچا، ئۇيغۇر شەھىرى ۋە غەربىي قۇۋۇق قاتارلىق جايلىرىدا سودا-سېتىق رونىاق تاپقانىدى. خوتەننىڭ ئۇيغۇر سودىگەرلىرى ھەر يىلى ئىچكى ئۆلكىلەرگە بېرىپ نۇرغۇن مال ئېلىپ كېلەتتى. شۇ چاغلاردا يىللىق سودا سوممىسى 200 مىڭ يۈەندىن ئاشاتتى. خوتەن گىلىمى ۋە شايى - ئەتلىسى داڭلىق بولۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىغا چىقىرىلاتتى. خوتەن، كېرىيىلەردىن سىرتقا چىقىرىلغان يۇڭ - تېرە، پاختا، شايى - ئەتلەس، كېگىز، گىلەم قاتارلىقلارنىڭ بازىرى ئىنتايىن ئىدى. خوتەن كېگىزى ئاق ھەم چىڭ، سۈپىتى ياخشى بولۇپ، ئاسان يىرتىلمايتتى. خوتەندىن چىقىدىغان قاشتېشىمۇ باشقا جايلاردا ناھايىتى ئەتىۋالىق بۇيۇم ھېسابلىناتتى.

ياڭ زېڭشىن دەۋرىدە شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا چەت ئەل سودىگەرلىرى بار ئىدى، ئۇلارنىڭ ئىچىدە روسىيىلىك سودىگەرلەر ئەڭ كۆپ، ئۇنىڭدىن قالسا ئەنگلىيە سودىگەرلىرى كۆپ ئىدى، ئۇلاردىن باشقا گېرمانىيە، ئامېرىكا، ھىندىستان، ئافغانىستان ۋە تۈركىيە سودىگەرلىرىمۇ بار ئىدى.

1914 - يىلى روسىيىنىڭ شىنجاڭغا كىرگۈزگەن تاۋارلىرىنىڭ قىممىتى 11 مىليون 56 مىڭ رۇبلىغا يەتكەن، شىنجاڭدىن روسىيىگە چىقىرىلغان يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلارنىڭ قىممىتى: چارۋا 1 مىليون 697 مىڭ رۇبلىغا، قوي يۇڭى 6087 تونا، تېرە - يۇڭ 2475 تونا بولغان. 1915 - يىلى روسىيىنىڭ ئىقتىسادى 1 - دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغاچقا، شىنجاڭغا كىرگۈزگەن تاۋارلىرىنىڭ قىممىتى 5 مىليون رۇبلىغا ئازىيىپ كەتكەن. 1927 - يىلى ئەنگلىيە-

ھندىستان (ئەينى چاغدا ھندىستان ئەنگلىيىنىڭ ھامىيلىقىدا ئىدى)نىڭ شىنجاڭغا كىرگۈزگەن تاۋارلىرىنىڭ ئومۇمىي قىممىتى 1 مىليون 186 مىڭ 848 روبلى، شىنجاڭدىن ئەنگلىيە ـ ھندىستانغا چىقىرىلغان تاۋارلارنىڭ ئومۇمىي قىممىتى 2 مىليون 814 مىڭ 565 روبلى بولغان. ئافغانىستاننىڭ شىنجاڭغا كىرگۈزگەن تاۋارلىرىنىڭ ئومۇمىي سوممىسى 530 مىڭ 500 روبلىغا، شىنجاڭدىن ئافغانىستانغا چىقىرىلغان تاۋارلارنىڭ ئومۇمىي قىممىتى 547 مىڭ 540 روبلىغا يەتكەن.

ئەينى چاغدا شىنجاڭ بىلەن ئىچكى ئۆلكىلەر ئوتتۇرىسىدا ئاساسەن ئۇچ سودا يولى بولغاندىن باشقا، يەنە سىرىيە تۆمۈر يولى ئارقىلىقمۇ شىنجاڭ بىلەن ئىچكى ئۆلكىلەر ئوتتۇرىسىدا قاتناشلى بولاتتى. پەن زۇخۇەن «شىنجاڭنىڭ ئازدلقتىن بۇرۇنقى سودا ئەھۋالى» دېگەن ماقالىسىدە، 1924 ـ يىلى ئىچكى ئۆلكىلەردىن ئۈرۈمچىگە يۆتكەپ كېلىنگەن مالىارنىڭ ئومۇمىي قىممىتى 4 مىليون 300 مىڭ سەردىن كۆپرەككە، شىنجاڭدىن ئىچكى ئۆلكىلەرگە يۆتكەلگەن مالىارنىڭ ئومۇمىي قىممىتى 1 مىليون 400 مىڭ سەردىن كۆپرەككە يەتكەنلىكىنى يازغان («شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» 1 ـ سان، خەنزۇچە، 159 ـ بەتكە قارالسۇن). زېڭ ۋېنۇۇ يازغان «جۇڭگونىڭ غەربىي يۇرتىنى ئىداره قىلىش تارىخى»دا ئېيتىلىشىچە، ئىچكى ئۆلكىلەردىن شىنجاڭغا يۆتكەپ كېلىنگەن تاۋارلار ئىچىدە تاۋار ـ دوردون، يۇڭ توقۇلما، رەخت، چاي، تاماكا، دېڭىز مەھسۇلاتلىرى، چىنە ـ قاچا، قەلەم ـ سىياھ، مېتال ئەسۋاب، شېكەر، زىننەت ـ گىرىم بۇيۇملىرى؛ شىنجاڭدىن ئىچكى ئۆلكىلەرگە توشۇلغان مالىار ئىچىدە ھايۋانلارنىڭ تېرىلىرى، بۆكەن مۇڭگۈزى، ئات قۇيرۇقى، ئالقات، سوغۇل،

توشقان مەدىكى، كېپەك ئالتۇن، تۆگە تېۋىتى، تۆگە يۇڭى. ھەر خىل قۇرۇق يەل ـ يېمىش بار ئىكەن. ئەينى چاغلاردا شىنجاڭ بىلەن ئىچكى ئۆلكىلەرنىڭ سودا ئىشلىرىدا تۆگە كارۋىنى بىلەن ئات ھارۋىسى ئاساسىي توشۇش قورالى بولغان.

ياڭ زېڭشىن دەۋرىدە سودا ئىشلىرىنىڭ راۋاجى ھەر قايسى جايلاردا تولىمۇ تەكشىسز، تاۋارلارنىڭ تۇرىمۇ كەمچىل ئىدى. جەنۇبىي شىنجاڭدىكى بەزى ناھىيىلەرنىڭ ھاكىملىرى ئىچكى ئۆلكىلەردىن جاكىيۇ ئەكەلدۇرۇشكە مەجبۇر بولغانىدى. بۇرھان ئەپەندى «شىنجاڭنىڭ 50 يىلى» دېگەن كىتابنىڭ 207 ـ بېتىدە، ياڭ زېڭشىن دەۋرىدە تۇرلۇك نامىلار بىلەن ئېلىنىدىغان باجلار ناھايىتى كۆپ ئىكەنلىكىنى، ئاساسىي باجلاردىن باشقا، يەنە قەغەز بېجى، يۆتكىلىش بېجى، سودا بېجى، ھاراق ـ تاماكا بېجى، پەيجو بېجى، ئىسپات بېجى، ماركا بېجى قاتارلىق باجلار بارلىقىنى كۆرسىتىپ ئۆتكەن.

قىسقىسى، ياڭ زېڭشىن دەۋرىدە سودا ـ سېتىق ئىشلىرى بىر ئىزدا توختاپ قېلىپ رونىق تاپالمىغان. بۇنىڭغا ئاساسەن ياڭ زېڭشىن ھاكىمىيىتىنىڭ چىرىك، ئۇقتىدارسىزلىقى، شىنجاڭنىڭ سانائەت ئاساسىنىڭ ئاجىز، مال مەنبەسىنىڭ كەملىكى، قاتناش ـ تىرانسپورت ئىشلىرىنىڭ قالاق، قولايسىزلىقى، تەلەپ بىلەن تەمىنلەشنىڭ تەڭپۇڭسىزلىقى، خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى تۆۋەن، سېتىۋېلىش كۈچىنىڭ ئاجىز بولغانلىقى قاتارلىقلار سەۋەب بولغان.

پايدىلانغان ماتېرىياللار:

① «شىنجاڭنىڭ قىسقىچە تارىخى»، خەنزۇچە، 3 ـ قىسىم،

② بۇرھان شەھىدى: «شىنجاڭنىڭ 50 يىلى»

③ «شنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى»، 1987 - يىلى 11 - سان.
④ «شنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى تۇنجى قېتىملىق ئىلمىي دوكلات يىغىنىنىڭ ئىلمىي ماقالىلەر توپلىمى»، 1 - قىسىم، 294 - 347 - بەتلەر.
⑤ «شنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى»، خەنزۇچە 1 - سان.
⑥ رېك ۋېنۇ: «جۇڭگونىڭ ھەربىي رايونىنى ئىدارە قىلىش تارىخى»

(ئاپتورى: شنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىدىن)
جاۋابكار مۇھەررىرى: **تۇرغۇن ئۆمەر**

قەشقەر خەلقىنىڭ 1938 - يىلى ياپونغا قارشى تۇرۇش ئۇرۇشىغا قىلغان بىر قېتىملىق ئىئانىسى

شېرىپ خوشتار

شنجاڭ خەلقىنىڭ ياپونغا قارشى ئالدىنقى سەپكە يار-دەم بېرىش ھەرىكىتى 1936 - يىلى سۇيىۋەن ئۇرۇشى غەلبە قىلغاندىن باشلاپ 1944 - يىلىنىڭ ئاخىرغىچە يىلمۇ-يىل ئۇزۇلمەي ئېلىپ بېرىلدى.

1938 - يىلى 1 - ئايدا، سوۋېت بولشېۋىكلار پارتىيىسى ئەزاسى ۋاڭ شۇ چىڭ رىياسەتچىلىكىدىكى «شنجاڭ جاھانگىر-لىكىگە قارشى تۇروش ئۇيۇشمىسى» قۇرۇلغاندى. ئۇ، ئىككىنچى قېتىم ئۆزگەرتىلىپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئەزاسى خۇاڭ مىنخۇ (خۇاڭ خۇچىڭ) رىياسەتچىلىك قىلغاندىن كېيىن، جاي - جايلاردا «شنجاڭ خەلقىنىڭ ياپونغا قارشى تۇروپ ۋەتەننى قۇتقۇزۇش ئارقا سەپ ياردەم بېرىش ھەيئىتى» قۇرۇلدى. بۇ تەشكىلات 1938 - يىلى 2 - ئايدا قەشقەردىمۇ تەسىس قىلىندى.

شىنجاڭ خەلقىنىڭ ياپونىيا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى قوتقۇزۇش ئۇچۇن ئىنقىلابنى توپلىشىنى ئاساس قىلغان بۇ ھەيئەت كەڭ كۆلەملىك تەشۋىقات، تەرغىبات ئېلىپ بېرىش بىلەن پۈتۈن قەشقەر خەلقىنى ھەرىكەتلەندۈردى. نەتىجىدە، ھەر ساھە خەلقى ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش ئۇچۇن ئالدىنقى سەپتە قان كېچىپ جەڭ قىلىۋاتقان جەڭچى - ئوفىتسېرلەرگە ياردەم بېرىشنى زۆرۈرلۈكىنى چۈشەندى.

بۇ ھەرىكەتكە قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە ھەرقايسى ئىدارە-جەمئىيەت، جامائەت تەشكىلاتلىرى ۋە شەخسلەر قاتناشتى. ئاردىدىن 52 يىل ۋاقىت ئۆتكەن بۈگۈنكى كۈندە، سانلىق ئارخىپ ماتېرىيالىغا ئاساسەن، پەقەت قەشقەر شەھەرىدىكىلا ئىدارە - جەمئىيەت، جامائەت تەشكىلاتلىرى ۋە شەخسلەرنى ئورۇن، ئىسمى، ئىئانە قىلغان پۇل سانى بىلەن تۆۋەندىكىچە كۆرسىتىپ ئۆتىمىز:

ئىئانە قىلغان ئىدارە، جەمئىيەت ۋە جامائەت تەشكىلاتلىرى

№	ئورۇن	قەشقەر پۇلى (سەر)	№	ئورۇن	قەشقەر پۇلى (سەر)
1	قەشقەر ۋالى مەھكىمىسى	26.600	12	غەيرەت شىركىتى	50.000
2	ھاكىم ئىدارىسى	50.000	13	ئۇمۇد شىركىتى نامىدىن ئابدۇقىيۇم ھاجىم	15.100

№	ئورۇن	قەشقەر پۇلى (سەر)	№	ئورۇن	قەشقەر پۇلى (سەر)
3	ۋىلايەتلىك ماتارىپ ئىدارىسى	24.150	14	ترانسپورت شىركىتى نامىدىن يۇسۇپ قارى ھاجىم	80.000
4	سەھىيە ئىدارىسى	24.000	15	تۆمۈرچىلەر شىركىتى نامىدىن ئابدۇقادىر ئاخۇن	30.000
5	ۋىلايەتلىك ئويغۇر ئۇيۇشما	89.480	16	ياشلار شىركىتى نامىدىن ئابدۇراخمان ھاجىم	10.000
6	ۋىلايەتلىك قىزغىز ئۇيۇشما	94.000	17	كۆنچىلەر شىركىتى نامىدىن ئوبۇل قارى	10.000
7	بەشكىزەم شۆبە ئۇيۇشما	20.000	18	غۇلجا شىركىتى نامىدىن مەھەممەت ئاخۇن خەلپىتىم	10.000
8	سوللۇغ شۆبە ئۇيۇشما	2.650	19	ئاتچىلار شىركىتى نامىدىن ئابدۇراخمان ئاخۇن	50.000
9	نەشرىيات	پۇل 33.600 كۇموش 4 سەر	20	ئىتتىپاق شىركىتى نامىدىن ھىدايەتۇللا ھاجىم	10.000
10	ئىتتىپاق شىركىتى نامىدىن مەھەممەت ئىمىن ئاخۇن	10.000	21	ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسى	65.000
11	ئازادشىركىتى نامىدىن سىدىق ئاخۇن	75.000	22	پوچتىخانا	16.600

23	ۋىلايەتلىك مۇسادىرە ھەيئىتى	84.000	25	سودىگەرلەر بىرلەشمىسى	66.000
24	بەگلىك مەھكىمە ئىمدارىسى	14.040	26	ھەر خىل كەسپتىكى لەر	42.109

ئىئانە قىلغان شەخسىلەر ۋە ئاۋام

1938 - يىلى 7 - ئاينىڭ 23 -، 26 -، 30 - كۈنلىرى ۋە 8 - ئاينىڭ 9 -، 13 - كۈنلىرى تەرەققىيپەرۋەر زات مەتنىياز مەخسۇم (سودىگەرلەر بىرلەشمىسىنىڭ خۇيجاڭى) ۋىلايەتلىك سودا سانائەتچىلار بىرلەشمىسىدە، يايون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش ئۇرۇشىنىڭ ئەھمىيىتى ۋە ئۇنىڭغا ياردەم بېيرىشنىڭ زۆرۈرلۈكى توغرىسىدا تەشۋىقات ۋە قوزغىتىش يىغىنلىرىنى ئاچىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن قەشقەر شەھىرىدىكى (باشقا ناھىيىلەردىمۇ ئېلىپ بېرىلغان، لېكىن بۇ يەردە يالغۇزلا قەشقەر شەھەرىدىكى شەخسلەرنىلا كۆرسىتىمىز) سودا - سانائەتچىلەر، سودا سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى خادىملىرى ۋە باشقا تىجارەتچىلەردىن 278 ئادەم ئۆزلۈكىدىن 1.054.210 سەر (قەشقەر پۇلى) ئىئانە قىلدۇ.

ئەينى زاماندا، مەزكور پۇلنىڭ قىممىتى مۇنداق ئىدى: 160 سەر قەشقەر قەغەز پۇلىغا بىر سەر تەڭگە (كۆمۈش پۇل) كېلەتتى، بىر سەر تەڭگىگە 10 چارەك (بىر تاغار) بۇغداي (ھەر چارىكى چوڭ جىڭدا 16 جىڭ، ھازىرقى جىڭدا 20 جىڭ كېلىدۇ) ياكى 8— 10 كىلو ئەتراپىدا ماي چىقىدىغان يارامللىق بىر قوي كېلەتتى.

1000 سەردىن ئارتۇق ئىئانە قىلغان شەخسىلەر

№	ئىسىم فامىلىسى	ئىئانە قىلغان پۇلى (قەشقەر پۇلى)	№	ئىسىم فامىلىسى	ئىئانە قىلغان پۇلى (قەشقەر پۇلى)
1	ئەلاخان ئايىم (غۇلجىدىن كەلگەن مۇساپىر ئايال)	10.000	14	قاسىمجان مەرنسالى	5.000
2	ھۆسەيىن ئاخۇن موپتى	25.000	15	ئەمەت ھاجىم ئاتۇش	10.000
3	سوپى بەگ ھاجى	10.000	16	خالىق نەزەر، روزى ئاخۇن	2.000
4	ئەمەتخان مەخسۇم	20.000	17	ئىمىن ئاخۇن ئاتۇش	15.000
5	قادىر ئاخۇن شاپتۇل	30.000	18	مەھمۇدخان	2.000
6	ئابدۇراخمان ئوچەيچى	30.000	19	ئىسمائىل ئاخۇن ئابدۇراخمان ئوغلى	5.000
7	يوسۇپ قارى ھاجىم	10.000	20	تۇردۇش ئاخۇن	10.000
8	مەھەممەتخان خانئېرىق	25.000	21	شاكىرجان	10.000
9	تىلىۋالدى موللام	20.000	22	ياقۇبجان	5.000
10	ئىسمايىلجان (مۇئاۋىن دىرىكتور)	15.000	23	باقى ئاخۇن (ئىسمائىل ئاخۇنغا ۋاكالىتەن)	3.000
11	قاسىمجان تالىپ	5.000	24	نۇراخۇن لوزۇك	3.000
12	ھامۇت ئاخۇن تاھىر	4.000	25	زۇنۇن ھاجىم يارباغ	5.000
13	ئالىمجان مىرزا ئۆمەرجان	5.000	26	ئابابەكرى ئاخۇن	2.000

داۋامى

27	ئابدۇراخمان ۋاپۇروچ	2.000	41	مۆمن قارى	1.000
28	همت ئاخۇن	1.000	42	ئابدۇللا خەلپىتىم	1.000
29	ئېزىز ئاخۇن	2.000	43	مەتنىياز مەخسۇم خۇيجاك	20.000
30	سابىت ئاخۇن يېڭسار	3.000	44	ئىسرائىلجان شاۋزوك	5.000
31	تىيشە باي	3.000	45	ئابلىمز ئىبراھىم (ئاۋاتلىق)	7.000
32	ئابلىمزجان	2.000	46	ھۆسەبنخان ھاجىم	5.000
33	ئوبۇلخەيرى ئاخۇن	1.000	47	ئابدۇرېھىم ئاخۇن (كەنوشىر كەنتىدىن)	5.000
34	ئابدىرىيىم ھاجىم قەنتچى	2.000	48	ئوبۇلقارى (كۆنچى شىر كەنتىدىن)	5.000
35	ھېكىم ھاجىم	1.000	49	بۇرخان مەخسۇم	5.000
36	مەھمۇت ئاخۇن	1.000	50	ھاجىئاخۇن خەلپىتىم	3.000
37	يەھياجان	2.000	51	ھاشىمجان قارى	5.000
38	جالالىدىن قارى	2.000	52	كامىلجان ئىبراھىم	2.000
39	تۆلەندى ئاخۇن	1.000	53	ئىسمائىل ھاجىم خانئېرىق	2.000
40	مىرقاسىمجان	1.000	54	مەھەممەت ئىملى ھاجىم ئاتۇش	2.000

داۋامى

55	ئىسمىنجان مەھەممەت ھاجى	2.000	69	سالىم ئاخۇن سالىم ھاجىم	1.000
56	ھېمىت ئاخۇن مۇساق	2.000	70	رەھمۇتۇللا كېرىمۇۋ	5.000
57	ئەمەت ئاخۇن بەشكىرەم	2.000	71	ئىبراھىم جان مەھەممەتجان ھاجىم	1.000
58	سىدىق قارى	1.000	72	نەمەت ئاخۇن	1.000
59	قاسىم ھاجى گىلەمچى	1.000	73	ئىلمىيار خوجى	5.000
60	رىشاتخان	1.000	74	ئەمەت مەخسۇم مولا. ئەيسا خەلپىتىم	2 000
61	دادىخان يوسوپ ھاجى	1.000	75	ئەمەت ئاخۇن باقى ھاجىم	1.000
62	شىرىپ بەگ	1.000	76	ئەيسا خەلپىتىم سەدىق ساقال	1.000
63	ئابدۇللا ئاخۇن	1.000	77	نىياز ئاخۇن قىمىق	2.000
64	ئەمەت ئىمام موللا	1.000	78	سابىت ئاخۇن دەلەخان بايوۋ	1.000
65	ئىسمائىل ئاخۇن موللاھاجى	3.000	79	ۋارىس ئاخۇن	1.000
66	ئالىم نەزەرجان	1.000	80	ياقۇپ ئاخۇن ئوسمان	1.000
67	ئىمىن ھاجى قىزى ئامىنخان	10.000	81	نۇراخۇن نۇرالىدىن	3.000
68	مويتى ئاخۇنۇم قىزى ئايىنىخان	10.000	82	نىياز ئاخۇن قاسىم ئاخۇن	1.000

83	تۇرسۇن ھاجىم ھەسەين باي ھاجىم ئوغلى	1.000	97	نەسىردىن مەخسۇم	1.500		
84	مۆمىن ئاخۇن ئىمىن ئوغلى	1.000	98	روزى جان پالتاجىم	1.000		
85	مەھەممەت ئېلى ئاخۇن	1.000	99	مەھمۇت سامساق	1.000		
86	نۇر ئاخۇن ياقۇپ ئاخۇن	2.000	100	ناسىر ئاخۇن توختى	5.000		
87	ئابدىرىيىم مەتىرىيىم مەخسۇم	5.000	101	ئابدۇخېلىل ھاجىم	4.000		
88	ئەبەيخان مەخسۇم	2.000	102	ئالىمجان ئابدۇسەمەت	3.000		
89	غىياسىدىن ھاجى	2.000	103	مۇللاباي داد ئەھمەت	5.000		
90	ئۆمەر ئاخۇن ئېلاخۇن	1.000	104	ئارتۇقجان مۆمىنجان	2.000		
91	ئىسمائىل ئاخۇن خاتىپ	1.500	105	ئىمىن ھاجىم سابىت	1.500		
92	مەھەممەت ئىمىن يۇسۇپ ھاجىم	20.000	106	تۇراپ قارى	1.000		
93	مەھەممەتجان قاسىم ھاجىم	2 000	107	ئابدۇرەھىم ھاجىم مەھەممەت ئېلى	1.000		
94	ھەسەن ئاخۇن سادىق	1.000	108	مەھەممەت ئېلى خوجا ئىشان	1.000		
95	ئابلا ئاخۇن تۇماقچى	10.000	109	مەھەممەت ئېلى نەسرىنوۋ	1.000		
96	ئابلا ئاخۇن قىمزى مەرىپەتجان	1.000	110	مۇللا مەھمۇت سالى ھاجىم	1.000		

111	ئىسمائىلجان جولۇخوچى ئوغلى	1.000	125	قۇتمەمەتدىن خوجا	1.000		
112	مەھەممەت ئېلى قارى	2.000	126	ئۆمەر ئاخۇن قارا	1.000		
113	مەھەممەت ھاجىم، توراقول	1.000	127	ئىمىن ھاجىم كومۇك	1.000		
114	ئىسمائىلجان ئەمەت ئېلى	1.000	128	مەھەممەتخان ئاتۇش	5.000		
115	ئابدوللا ئېلى ھاجىم	2.000	129	ئىمىن ھاجىم	1.000		
116	ئابدوللا يۇسۇپ ھاجىم	1.000	130	ئابدىرىيىم ھاجىم چوڭ ھاجى	1.000		
117	پالتاخۇن ئېلى ھاجىم	1.000	131	ئوسمان ھاجىم ئاتدوللا ئوغلى	1.000		
118	سابىرجان ئاخۇنجان	1.000	132	ئابدىراخمان ئوچەيچمەنلىك 16 نەپەر ئىشچىسى	3.200		
119	ئىسمائىلجان ئائىلىسى	1.750	133	ئوچەيچى داۋۇت ئاخۇن	1.000		
120	رەھمەتجان ھەسەن	1.000	134	قادىر ئاخۇن	1.000		
121	يۇنۇس ئىمىراھىم	1.500	135	روزى ئاخۇن پالتاجى	2.000		
122	مەھەممەت رەھىم ھاجىم	1.000	136	مەھەممەت ھاجىم ئوچەيچى	1.000		
123	ئەمەت ھاجىم	1.000	137	ئىمىن ھاجىم ئابدوللا	1.000		
124	ئابدوللا ئاخۇن	1.000	138	مەھەممەت نىياز ئاخۇن	2.000		

139	ئابدۇراخمان ئاخۇن رەيىم ئوغلى	2.000	148	ئىسمائىل ئاخۇن دۆلەت ھاجىم	1.000
140	ئەمەت بەگ ئابدۇراخمان	2.000	149	ئابدۇللا نۇردۇن	1.500
141	ئابلىز ئوسمان ھاجىم	1.000	150	ئابدرەيىم ھاجىم ئابدۇلغىياس	1.000
142	تاھىر ئاخۇن ئەمەت ئوغلى	1.000	151	ئەمەت ئاخۇن قارىم	1.500
143	بورھانىدىن ئاخۇن	1.000	152	ئىبرايىم سال ھاجىم	1.000
144	مەھەممەت ئىمىن ئاخۇن	1.000	153	ئابدۇرۇسۇل ئاتا ھاجىم	1.000
145	قاسىمجان مىرزا	1.000	154	ئابدۇل سەمەت نۇرىدىن	1.000
146	ئابدۇسەمەت ئاخۇن	1.000	155	ئاقچى ھاجى قادىر ئوغلى	1.000
147	ئابدۇللا ئاخۇن كېرەم	1.000			

كىنو - تىياتىر قويۇش بىلەن مەبلەغ توپلاپ ئىئانە قىلىش

1934 - يىلى 8 - ئايدا، قەشقەردە ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلۇش بىلەن ئۇنىڭ قارمىقىدا سانائى يىنەفىسە (سەنئەت ئۆمىكى) قۇرۇلدى. ئۇنىڭ دەسلەپكى ئورنى يۇمىلاق شەھەر كۆل بېشى — باغچا كوچىسىغا تەۋە بىر باغلىق ھويلىدا بولۇپ، بۇ يەرنى دەسلەپ مىللەتلەر باغ

چىسى دەپ ئاتايدۇ. بۇ باغدا ھەر گۈنى ئاخشىمى كۆڭۈل ئېچىش ئېلىپ بېرىلىدۇ. باغ ئالاھىدە زىننەتلەنگەن بولۇپ، دەسلەپ مۇزىكىلىق ساماۋەر (چايخانا) بولىدۇ، كېيىن مىللىي رېستوران ھەم تىياتىرخانىغا ئايلىنىدۇ. نەتىجىدە، بۇ يەردە ھەر خىل كونسېرت، ئاياغ ئويۇنى (ئۇسسۇل)، ناخشا - مۇزىكا، قىزىقچىلىق، دوراش، لەتىپە سۆزلەش، ئىلغارلىق ۋە تەربىيەۋى رولى بار ھېكايە سۆزلەش قاتارلىق سەنئەت نومۇرلىرى ئويىنىلىدۇ. مۇشۇنداق كۆنلەردە، تاماشىبىنلارنىڭ ھۇزۇرلىنىشى ئۈچۈن ئەڭ ئېسىل پۇراقلىق چاي، قەھۋە، پىشتە - بادام، ھەر خىل شېرىن مېغىز، ئۈزۈم، قەنت، ناۋات، شاكىلات، نوقۇت ئارىلاشتۇرغان بىجاق نېنى، شىرمان گىرده، قاتلىما، سامسا، پەرەمۇدا، كاۋاپ، كاتلىت، شورپا - قورداق، سوغۇق ئىچىملىك ئۈچۈن جولاپ، دوغ ۋە سوغۇقلاشتۇرۇلغان مېۋە شىرنىسى قاتارلىقلار تەييارلىنىدۇ. 1940 - يىلى قەشقەر ھېيتكار ئۇيغۇر كۇلۇبى پوتكىچە بۇ باغدا ئەنە شۇنداق پائالىيەتلەر ئېلىپ بېرىلىدۇ.

1938 يىلى بۇ تىياتىرخانا (مىللەتلەر باغچىسى) بىلەن 1931 - يىلى شىنجاڭدا تۇنجى بولۇپ قورۇلغان خۇسۇسىيلار ئىگىلىكىدىكى قەشقەر كىنو تەرەققىيات شىركىتى (بۇ شىركەت ۋە كۇلۇپنىك ئورنى قەشقەر ياربېغ دەرۋازا تېشىدا ئىدى) كۆپ قېتىم كىنو، تىياتىر كۆرسىتىدۇ. ئۇلار كىنو - تىياتىر كۆرسىتىش جەريانىدا، ياپونغا قارشى تۇرۇشنى ئاساس قىلغان ئىئانە توپلاشنىلا نۇقتا قىلىپ تەشۋىقات ئېلىپ بارىدۇ. تەشۋىقات ئۇستىدە ئاممىغا چاي زىياپىتى بېرىدۇ. ساتتەڭان بىلەتنىڭ باھا چېكى بولمايدۇ، بەلكى باھانى بىلەت ئالغۇچى ئۆزى قويىدۇ. بىلەت ئالغۇچى، بىر بىلەتنى 1.000 سەرگە سېتىۋالسىمۇ بولىدۇ، بىر سەرگە سېتىۋالسىمۇ بولىدۇ. مۇشۇنداق

ئۇسۇل ئارقىلىق كۆپ قېتىم قويۇلغان ئويۇندا نۇرغۇنلىغان ئىنسانە بېلىتى سېتىلىدۇ.

بېلەت سېتىش ھەققىدە، مۇنداق بىر ھۇججەتنى ئۇچراتـ
تۇق: قەشقەر سودىگەرلەر بىرلەشمىسىنىڭ بىر خادىمى تىياـ
تىرخانىدىن بىر قېتىم 586 تىياتىر بېلىتىنى 79.160 سەر
قەشقەر پۇلىغا سېتىپ بېرىشكە ئېلىپ كەتكەن. (ئۇنىڭ ھۇج
جىتى ساقلانغان). بۇنىڭدىن قارىغاندا، بىر قېتىملىق
تىياتىردىن 79.160 سەر ئىنسانە توپلانسا، كۆپ قېتىملىق تىياتىردىن
توپلانغان ئىنسانە پۇل سانىنى تەسەۋۋۇر قىلىش قىيىن بولمىسا
كېرەك.

شىنجاڭ خەلقى ياپونغا قارشى تۇرۇش، ئالدىنقى سەپكە
يارىدەم بېرىش جەريانىدا، ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى بىلەن پۈتۈن مەملـ
كەتكە ئۇلگە بولارلىق ھالدا يارىدەم بەرگەنىدى. ئۇنىڭ پۈتۈن
جۇڭگو خەلقى ئونتۇلمايدۇ، تارىخ سەھىپىسىگە پۈتۈلىدۇ.

ئەينى ۋاقىتتا مەزكۇر ئىنانىغە قاتناشقان، ئىسمى ئاتالغان
ئەر ـ ئاياللاردىن ئورۇمچى ۋە قەشقەردىكى بىر قىسىم كىشىلەر
ھازىرمۇ بار، بەزىلەرنىڭ بالا ـ چاقىلىرى بار، شۇنداقلا ئىنانە
توپلاش خىزمىتىنى ئىشلىگۈچىلەردىن بىر قىسىم كىشىلەر تېخى
ھايات. بىزنىڭ بۇلارنى تىلغا ئېلىشىمىز ۋەتەنپەرۋەرلىك
ئۇلۇغ بولغان ئاشۇ كىشىلەرنىڭ ۋەتەننى سۆيۈش، ۋەتەننى
قوغداش روھىغا يەنە بىر قېتىم تەشەككۇر ۋە ئاپىرىن ئېيـ
تىشتىن ئىبارەت.

① بۇ ماتېرىيالدىكى سانلىق مەلۇماتلار ئاپتونوم رايونلۇق ئارخىپ
ئىدارىسىنىڭ 09—114—08 — 113 نومۇرلۇق ئارخىپىدىن (1988 - يىلى)
ئېلىندى.

② قەشقەردىكى ئۇيۇشما خادىملىرى ۋە ئىنانە قىلغۇچىلاردىن ئاغزاكى
ماتېرىيال ئېلىندى.

جاۋابكار مۇھەررىرى: تۇرغۇن ئۆمەر

ئازادلىقتىن ئىلگىرى شىنجاڭنىڭ ھەر-قايسى جايلىرىدا ئەشىر قىلىنغان گېزىت - ژۇرناللار توغرىسىدا ئەسلىمىلەر

شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى ۋىلايەتلىرىدە ئازادلىقتىن (1949 - يىل 9 - ئايدىن) ئىلگىرىمۇ تۈرلۈك گېزىت - ژۇرناللار نەشىر قىلىنغان. بۇ گېزىت - ژۇرناللارنىڭ ھەجىملىرى ۋە نەشىر قىلىنىش شارائىتلىرىمۇ ھەر خىل بولغان، بۇ گېزىت - ژۇرناللارنىڭ تەپسىلىي ئەھۋاللىرىنى تۆۋەندە ۋىلايەتلەر بويىچە بايان قىلىمىز.

تارباغاتاي ۋىلايىتىدە

تارباغاتاي ۋىلايىتىنىڭ مەركىزى چۆچەكتە 1930 - يىلىدىن باشلاپ «بىزنىڭ تاۋۇش» نامىلىق گېزىت نەشىر قىلىنغان. بۇ گېزىتنى مەرىپەتپەرۋەر نىياز ساقى نەشىر قىلغان. بۇ گېزىت دەسلەپ ئىككى بەتلىك، كىچىن تۆت كەسلىم تۆت بەتلىك (ھازىرقى شىنجاڭ گېزىتىدەك) قىلىپ نەشىر قىلىنغان. ئۇ چاغلاردا چۆچەكتە مەخسۇس

ياسمخانا بولمغاچقا، 1910 - يىلى مەكتەپلەرنىڭ دەرسلىكلىرىنى بېسىش ئۈچۈن قۇرۇلغان تاش مەتبەئىدە بېسىلغان. تارباغاتاي كۆپ مىللەتلىك رايون بولغاچقا، بۇ گېزىت تارباغاتاي ۋىلايىتىدە (جۈملىدىن چۆچەكتە) ياشاۋاتقان ھەممە مۇسۇلمان مىللەتلەر ئوقۇپ چۈشىنەلەيدىغان ئورتاق تىلدا چىقىرىلغان. 1937 - يىلى نىياز ساقىنى جاللات شېڭ شىسەي تۇرمىگە ئېلىپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن.

1937 - يىلدىن كېيىن، «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ چۆچەك بېتى نەشر قىلىندى. بۇمۇ چوڭ بەتلىك ئىدى. بۇ گېزىت ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە ئىككى خىل يېزىقتا نەشر قىلىناتتى. ئۇيغۇرچىسىغا پۈزەيلى مەخسۇم باشلىق، سەيپىدىن ئەزىزى مەسئۇل مۇھەررىر ئىدى؛ خەنزۇچىسىغا تارباغاتاي ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى خەي يۈجۈن قوشۇمچە باشلىق ئىدى (شۇ چاغدا مەرھۇم يى باۋدي يەنى مەھمۇتجان ئىلھامجانوپ ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئىدى). شېڭ شىسەي خەي يۈجۈننى قولغا ئېلىپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئورنىغا ياڭ خېلىڭنى باشلىق قىلىپ ئەۋەتكەن. ئۇيغۇرچە گېزىتنىڭ كۆپىنچە خەۋەر - ماقالىلىرى خەنزۇچە گېزىتتىن تەرجىمە قىلىنىدىغان بولغاچقا، بۇ گېزىتكە ئابدۇللا زاكىروپ، كەيىمىڭ، ئارىپ بۇرنا شۇۋلار تەرجىمانلىق قىلاتتى. كېيىن «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ موڭغۇلچە بېتىمۇ نەشر قىلىندى، بۇنىڭغا داششاپ مەسئۇل بولدى. ئەمما بۇ گېزىت كۆندە ئەمەس، ھەپتىدە بىر سان نەشر قىلىندى، شاپىگرافتا بېسىلدى. چۆچەكتە 1937 - يىللاردىن كېيىن «يېڭى شىنجاڭ» نامىلىق

ژۇرنالمۇ نەشر قىلىندى. بۇ ژۇرنال مۇددەتسىز بولۇپ، ھەجمى خېلى قېلىن ئىدى: 1944 - يىلى نەشردىن توختاپ قالدى.

1945 - يىلى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھاكىمىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، چۆچەكتە «خەلق ئاۋازى» نامىلىق گېزىت نەشر قىلىندى. بۇ گېزىتمۇ تۆت كەسىلەم تۆت بەتلىك (چوڭ تۆت بەتلىك) قىلىپ چىقىرىلدى. بۇ گېزىت تارباغاتاي ۋىلايەتلىك ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ نەشر ئەپكارى بولۇپ، ئاساسەن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتىنىڭ سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلاتتى. بۇ گېزىتكە ئابدۇقادىر ژۇنۇن مەسئۇل قىلىندى. ئۈچ ۋىلايەتتىكى ئىنقىلابچىل ياشلار تەشكىلاتىنىڭ چۆچەك شۆبىسى «ئىنقىلابچىل ياشلار» نامىلىق سەككىز كەسىلەم تۆت بەتلىك (كىچىك تۆت بەتلىك) گېزىت نەشر قىلدى. بۇ گېزىتكە شۇ شۆبە تەشكىلاتىنىڭ باشلىقى ئابلىمىت ھاجىيوپ مەسئۇل بولدى (ئابلىمىت ھاجىيوپ شۇ چاغدا تارباغاتاي ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ باش كاتىپى، قوشۇمچە تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى ئىدى). چۆچەكتە رۇس ياشلىرى كۆپ بولغاچقا، بۇ گېزىتنىڭ بىر بېتى رۇس يېزىقىدا چىقىرىلاتتى.

ئۈچ ۋىلايەتتە «خىپ» (خەلق ئىنقىلابىي پارتىيىسى) قۇرۇلغاندىن كېيىن، «خەلق ئاۋازى» گېزىتى «يېڭى شىنجاڭ» ژۇرنىلىغا ئۆزگەرتىلدى. 16 فورمات چوڭلۇقتىكى بۇ ژۇرنال چۆچەكتە نەشر قىلىنسىمۇ، لېكىن ئەمەلىيەتتە پۈتۈن ئۈچ ۋىلايەتنىڭ جۈملىدىن «خىپ» نىڭ سىياسەت - پائالىيەتلىرىنى تەشۋىق قىلاتتى. بۇ ژۇرنال 1947 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە نەشر قىلىندى. 1948 - يىلى

«شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» قۇرۇلغاندىن كېيىن، «يېڭى شىنجاڭ» ژۇرنىلى نەشرىدىن توختىتىلىپ، «خەلقچى» گېزىتى نەشىر قىلىندى. بۇ گېزىتكە يەنىلا ئابدۇقادىر ژۇنۇن مەسئۇل بولدى. تۆت كەسلەم تۆت بەتلىك بۇ گېزىتنىڭ بىر بېتى مەخسۇس چاۋچىلىق بېتى بولۇپ نەشر قىلىناتتى، قالغان ئۇچ بېتىگە ئۇچ ۋىلايەتنىڭ جۇملىدىن چۆچەك نىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى، ئىجتىمائىي ئەھۋالى، خەلقئارا ۋەزىيەت ۋە سىياسىي ئەھۋاللار توغرىسىدىكى خەۋەر ـ ماقالىلەر بېسىلاتتى. بۇ گېزىتمۇ ئورتا تىلدا نەشر قىلىنغان بولۇپ، 1949 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە داۋاملاشتى. «ئىتتىپاق» قۇرۇلغاندىن كېيىن، «خەپ» شۇنىڭغا بىرلەشتۈرۈۋېتىلدى.

«ئىتتىپاق» نىڭ مەركىزىي كومىتېتى 1950 ـ يىلى ئۈرۈمچىگە كۆچۈپ كەلگەندىن كېيىن، مەزكۇر گېزىت نەشرىدىن توختىتىلدى.

سۆزلەپ بەرگۈچى: **ئابدۇلمەجىت ھاجىيوپ**

ئىلى ۋىلايىتىدە

تارىخىي ماتېرىياللاردا بايان قىلىنىشىچە، 1910 ـ يىلى ئىلىنىڭ كۆرە دېگەن يېرىدە «ئىلى بەيخۇا گېزىتى» ناملىق سەككىز كەسلەملىك تۆت بەت چوڭلۇقتا گېزىت نەشر قىلىنغان. بۇ، شىنجاڭ بويىچە تۇنجى گېزىت بولۇشى مۇمكىن. بۇ گېزىتنى شۇ چاغدىكى «تۆڭمېڭخۇي»*

*«تۆڭمېڭخۇي» ـــ «ئىتتىپاقچىلار جەمئىيىتى» دېگەن مەنىدە بولۇپ، تولۇق ئىسمى «جۇڭگو ئىنقىلابىي ئىتتىپاقچىلىرى جەمئىيىتى»: 1905 ـ يىلى توكيودا سۇن جۇڭشەن ئەپەندى باشلىق جۇڭگو بۇرژۇئا ئىنقىلابچىلىرى تەرىپىدىن قۇرۇلغان (ماتېرىياللىرى).

ئەزالىرىدىن فېك تېمىن باشلىق بىرقانچە كىشى تەسىس قىلغان ۋە شۇلار ئۆزى مۇھەررلىك قىلىپ چىقارغان. ئۇلار شۇ زامانىنىڭ ئىنقىلابىي ئىدىيىدىكى كىشىلىرىدىن بولغاچقا، خەلق ئاممىسىغا دېموكراتىك ئىنقىلاب ئىدىيىسىنى سىڭدۈرۈش، ئاۋام خەلقنى مەنچىك ھاكىمىيىتىنىڭ زۇلمىغا قارشى بىكىر پەيدا قىلىش ئۈچۈن، بۇ گېزىتنى ئەنزۇ يېزىقىدا نەشر قىلغاندىن باشقا، ئۇيغۇر، مانجۇ، موڭغۇل يېزىقلىرىدىمۇ نەشر قىلغان؛ خەنزۇ تىلىدىكىسى مىخ مەتبەئىدە، ئۇيغۇر، مانجۇ، موڭغۇل يېزىقتىكىلىرى شاپىگرافتا بېسىلغان.

«ئىلى بەيخۇا گېزىتى» شىمالىي شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا تارقىتىلغاندىن باشقا، كۆرە ۋە غۇلجا كوچىلىرىغىمۇ چاپلاتقان، ھەتتا بېيجىڭ، تىيەنجىن، شاڭخەي قاتارلىق چوڭ شەھەرلەرگىمۇ ئەۋەتىلگەن. 1911 ـ يىلغا كەلگەندە، مۇستەبىت ئىلى جىياڭجۇنى جۇرۇي خەلقىنىڭ ئويغىنىشىنى چەكلەش، جامائەت پىكرىنى ئىدىگىللىشىش ئۈچۈن، بۇ گېزىتنى قوختىتىۋەتكەن (ماتېرىياللىرىدىن).

1934 ـ يىلى ئىلى ۋىلايىتىنىڭ مەركىزى غۇلجا شەھىرىدە «ئىلى شىنجاڭ گېزىتى» ناملىق گېزىت تەسىس قىلىنغان. ھەجىمى تۆت كەسلەملىك تۆت بەت چوڭلۇقتا ئىدى. بۇ گېزىتنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قىزىل ئارمىيىسىدىن ئۆۋەتىلگەن «تارۇتايىسكى» ناملىق ھەربىي قىسىم تەسىس قىلغان بولۇپ، ئۇيغۇر ۋە قازاق تىللىرىدا نەشر قىلىناتتى. بۇ گېزىتنى باسىدىغان مىخ مەتبەئە، گېزىتنىڭ باشلىق ۋە مۇھەررلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئەۋەتىلگەن. مەسئۇل مۇھەررلىرى خەبىب يۇنۇچى،

ئەنۋەر ناسىرى قاتارلىقلار ئىدى. 1936 - يىلغا كەلگەندە بۇ گېزىتنىڭ قازاق تىلىدىكىسى توختاپ قېلىپ، ئۇيغۇر تىلىدىكىسى داۋاملىق نەشر قىلىندى. 1939 - يىلغا كەلگەندە قازاق تىلىدىكىسى ئەسلىگە كېلىپ، ئۇيغۇر تىلىدىكىسى بىلەن بىللە 1944 - يىلغىچە نەشر قىلىندى.

1944 - يىلى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىدىن كېيىن، «ئازاد شەرقىي تۈركستان» ناملىق گېزىت نەشر قىلىنىدى. بۇمۇ تۆت كەسىلەك تۆت بەت چوڭلۇقىدا ئىدى. ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتىنىڭ باش كاتىپى ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ ئېلان قىلغان بەلگىلىمە بويىچە، بۇ گېزىت ئۇيغۇرچە، قازاقچە، خەنزۇچە، رۇسچە، موڭغۇلچە، شىبەچە ئالتە خىل تىلدا نەشر قىلىنىدى؛ خەبىب يۇنۇسۇچى گېزىتخانا باشلىقى، ئەلى ئەپەندى باش سىنىزور (باش تەپتىش) قىلىپ تەيىنلەندى (ئەلى ئەپەندىنىڭ ئەسلى خىزمىتى ئورنى ج خ ئىدارىسىدە ئىدى)؛ ئۇيغۇرچە گېزىتكە بوساقوۋ، قازاقچە گېزىتكە بۇقارا تىشقانبايۇ، خەنزۇچە گېزىتكە بىر خەنزۇ كىشى، رۇسچە گېزىتكە بىر رۇس ئايال، موڭغۇلچە گېزىتكە داششاپ، شىبەچە گېزىتگە دېلىن مەسئۇل قىلىندى. ئۇيغۇرچە گېزىتنىڭ مۇھەررىرلىرى: بوساقوۋ، م. نۇرۇز، خەمىت توخىپى، ئەسئەت ئىسھاقوۋ، زۇنۇن قادىر، تۇرەخمەت، ئابدۇرىشىت ئىمىنلەر ئىدى (قالغان گېزىتلەرنىڭ مۇھەررىرلىرى ئېسىمدە قالماپتۇ)؛ كېيىن ئەخمەتجان قاسىمى مۇھەررىر بولۇپ كەلدى. خەبىب يۇنۇسۇچى كېسەل بولۇپ ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، گېزىتخانىغا ئەسئەت ئىسھاقوۋ باشلىق بولدى، بېتىم مەزگىلىدە ئۇيغۇر سايرانى باشلىق بولدى.

ئەلقەم ئەختەم ئۇيغۇرچە گېزىتنىڭ كاپىتان دەرىجىلىك ھەربىي مۇخبىرى ئىدى.

1947 - يىلى گېزىتنىڭ نامى «ئىنقىلابىي شەرقىي تۈركستان»غا ئۆزگەرتىلدى، باشلىقى ئەلقەم ئەختەم بولدى. 1948 - يىلى ئۈچ ۋىلايەت بويىچە «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» قۇرۇلۇپ، «ئىتتىپاق» نامىدىن «ئالغا» گېزىتى ۋە «ئىتتىپاق» ناملىق ژۇرنال نەشر قىلىندى. 1950 - يىلغا كەلگەندە، «ئىنقىلابىي شەرقىي تۈركستان» گېزىتى نەشردىن توختىتىلىپ، ئىلى ۋىلايەتلىك ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ نەشر ئەفكارى سۈپىتىدە «يېڭى يول» ناملىق گېزىت نەشر قىلىندى. بۇ گېزىتكە دەسلەپ ياسىن خۇدابەردى، كېيىن ئەلقەم ئەختەم باشلىق بولدى (ياسىن خۇدابەردى غۇلجا شەھىرىنىڭ باشلىقى بولۇپ يۆتكىلىپ كەتكەن). بۇ گېزىت 1951 - يىلى 7 - ئايغىچە نەشر قىلىنىپ، 7 - ئايدىن كېيىن «ئىلى شىنجاڭ گېزىتى» بولۇپ نەشر قىلىندى (ھازىرقى «شىنجاڭ گېزىتى» چوڭلۇقىدا). «ئىلى شىنجاڭ گېزىتى» ئۈچ ۋىلايەت بويىچە كومپارتىيىنىڭ ئورگان گېزىتى ھىسابلىناتتى، بۇ گېزىتكە رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى لى يۈكچې باشلىق، تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئەلقەم ئەختەم مۇئاۋىن باشلىق بولدى. باش مۇھەررىرى دەسلەپ بوساقوۋ، كېيىن مەننان قەييۇم بولدى. مۇھەررىرلىرى مەھەممەت سىدىق نورۇز، ئابلەي روزى، ئابلىز نازىر، خەمىت توخپى، مۇختەر قاللار ئىدى.

1952 - يىلى «ئالغا» گېزىتى بىلەن «ئىتتىپاق» ژۇرنىلى ئورۇمچىگە كۆچۈرۈپ كېلىنگەندىن كېيىن، بۇنىڭغا

ئابلىز شەرىپى باشلىق بولدى؛ ئابلىز شەرىپى رادىئو ئىستانسىسىغا يۆتكىلىپ كەتكەندىن كېيىن، ئەلقەم ئەختەم باشلىق بولدى؛ ئەلقەم ئەختەم غۇلجىغا يۆتكىلىپ كەتكەندىن كېيىن، سەيپىدىن ئەزىزى باشلىقلىقنى قوشۇمچە ئۈتىدى. بۇ گېزىت - ژۇرناللارنىڭ باش مۇھەررىرى ئىبراھىم تۇردى، مۇھەررىرلىرى مىجىت ئەپەندى، ئىسمايىل، تۇرسۇن ۋاھىدى، بوساقوۋ، زۇنۇن قادىر قاتارلىق كىشىلەر ئىدى.

1953 - يىلى «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» ئەمەلدىن قالدۇرىلىپ، بۇ گېزىت - ژۇرنالمۇ ئەمەلدىن قالدى.

سۆزلەپ بەرگۈچى: ئەلقەم ئەختەم

ئالتاي ۋىلايىتىدە

ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ مەركىزى ئالتاي شەھىرىدە 1935 - يىلدىن باشلاپ «ئالتاي» نامىلىق گېزىت نەشر قىلىنغان. بۇ گېزىت سەككىز كەسلەم تۆت بەتلىك بولۇپ، مىخ مەتبەئىدە بېسىلاتتى. شەرىپقان ئالتايدا ۋالىي بولۇپ تۇرغان ۋاقتىدا، بۇ مىخ مەتبەئە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ زەيسەن دېگەن يېرىدىن سېتىۋېلىنغان (ئۇلار لاتىن يېزىقىغا كۆچكەندىن كېيىن، ئەرەب يېزىقىدىكى بۇ مەتبەئە بىكار بولۇپ قالغان). گېزىتخانىنىڭ باشلىقى ۋە باش مۇھەررىرلىرى ئالتاي ۋىلايەتلىك ماارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىرى مۇقاش جەكە بىلەن جۇ چۈگخۇي، مۇھەررىرلىرى ئەسقەر تاتانايمۇ، غالىم قاتارلىقلار ئىدى. دەرسلىك ۋە باشقا كىتابلارمۇ مۇشۇ مەتبەدەئە بېسىلاتتى.

1945 - يىلى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىدا ئالتاي ئازاد قىلىنغاندىن كېيىن، گېزىتنىڭ ئىسمى «ئىنقىلابىي ئالتاي» («ئەركىن ئالتاي») غا ئۆزگەرتىلدى. بۇ گېزىت 1949 - يىلغىچە نەشر قىلىنىپ، 1949 - يىلدىن كېيىن (پۈتۈن شىنجاڭ ئازاد بولغاندىن كېيىن) ھازىرقى «ئالتاي گېزىتى» نەشر قىلىندى.

ئالتايدا 1936 - يىلدىن 1939 - يىلغىچە يەنە «جاڭكى ئالتاي» («يېڭى ئالتاي») نامىلىق ژۇرنال نەشر قىلىندى. بۇ ژۇرنالنىڭ مەسئۇللىرى شەرىپقان، مۇقاش جەكە ۋە باشقىلار ئىدى. 1938 - يىللىرى مۇشۇ ژۇرنالنىڭ بىرقانچە سانىغا ماۋزېدۇڭنىڭ «تبره شۇۋسوقۇسى» («ئۇزاققا سوزۇلىدىغان ئۇرۇش») نامىلىق ئەسىرىنىڭ بىر قىسمى تەرجىمە قىلىنىپ بېسىلغان.

سۆزلەپ بەرگۈچى: نىغمەت مەجنانى

ئۇرۇمچى ۋىلايىتىدە

ئۇرۇمچى ئازادلىقتىن ئىلگىرىمۇ شىنجاڭنىڭ مەركىزى بولۇش بىلەن بىللە، سانجى، جىمسار، پۇكاك، مىچۇەن، تۇقسۇن، تۇرپان، پىچان قاتارلىق ناھىيىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ۋىلايەت ھېسابلىناتتى؛ ۋىلايەتنىڭ مەركىزىمۇ ئۇرۇمچى ئىدى. دېمەك، ئۇرۇمچى شەھىرى ئۆلكىنىڭ ھەم ۋىلايەتنىڭ مەركىزى تۇرۇشلۇق مۇھىم شەھەر ئىدى.

ئازادلىقتىن ئىلگىرى ئۇرۇمچى شەھىرىدە ئۇيغۇر، خەنزۇ، قازاق تىللىرىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» دىن باشقا، «ئەرك»، «يالقۇن»، «يۇرت»، «ئويغان»، «ھەقىقەت» نامى

لدق گېزىتلەر نەشىر قىلىنغان. «شىنجاڭ گېزىتى»، «ئەرك»، «يالقىن»، «يۇرت» گېزىتلىرى توغرىسىدا مۇشۇ مەجمۇئەنىڭ 23 - ۋە 26 - سانلىرىدا بىرقەدەر تەپسىلىي ئەسلىمىلەر بېسىلدى. ئەمدى تەۋەندە «ئۇيغان»، «ھەقىقەت» گېزىتلىرى توغرىسىدىكى ئەسلىمىلەرنى بايان قىلىمىز.

«ئۇيغان» گېزىتى 1946 - يىل 9 - ئايدىن (11 ماددىلىق «تىنچلىق بېتىمى» تۈزۈلگەندىن كېيىن) 1947 - يىل ئەتىيازغىچە («تىنچلىق بېتىمى» بۇزۇلغانغا قەدەر) ئۇرۇمچىدىكى ئىنقىلابىي زىيالىيلار تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان. ھەجمى سەككىز كەسلەملىك تۆت بەت چوڭلۇقىدا ئىدى، مىخ مەتبەئىدە بېسىلاتتى. بۇ گېزىتنىڭ باشلىقلىرى ئابلەت مەخسۇم، پولات ئالمىي؛ مۇھەررىرلىرى يۈسۈپ سەئىدى، شۇكۈر يالقىن، تۇرسۇن بۇرھانلەر ئىدى. بۇ گېزىت «11 بېتىم» نى ۋە شۇ ۋاقىتتىكى بىرلەشمە خەلقچىل ھۆكۈمەتنىڭ سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىش، خەلقنى ئويغىتىشنى مەقسەت قىلاتتى.

«ئۇيغان» گېزىتىنىڭ تۇنجى سانىغا شۇكۈر يالقىننىڭ «ئۇيغانما» ناملىق شېئىرى بېسىلغان. بۇ شېئىر خەلقنىڭ ئويغىنىشىدىن قورقىدىغان گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ۋە ئۇلار يۆلەپ تۇرغان ھېئودال كۈچلەرنىڭ خەلق ئاممىسىنى زۇلۇم ئاستىدا، زۇلمەت ۋە غەپلەتتە تۇتۇپ كەلگەنلىكىگە ئەنە قىلىپ يېزىلغان بولغاچقا، ئۇنىڭغا «ئۇيغانما» دەپ ماۋزۇ قويۇلغان.

شېئىرنىڭ تولۇق تېكىستى تۆۋەندىكىچە:

ئۇيغانما

(«ئۇيغان» گېزىتىنىڭ بىرىنچى سانىغا بېغىشلايمەن)

ئەزىز خەلقىم كۆتۈرمە باش، ھامان ئويغانما — ئۇخلاۋەر،
بېشىڭ يارسۇن ئىتىلغان تاش، ھامان ئويغانما — ئۇخلاۋەر،
ساڭا بولسۇن جاھالەت ئاش، ھامان ئويغانما — ئۇخلاۋەر،
غەرەز ئۇقماس بولۇپ بەڭباش، ھامان ئويغانما — ئۇخلاۋەر،
ئۆمۈر كۆرسەڭمۇ گەر يۈز ياش، ھامان ئويغانما — ئۇخلاۋەر.

جاھان سىمدىن چىراغ ياقسا، ئۇيالما سەن زىغىر ياغ ياق،
جاھان كۆكتە ئۇچۇپ يۈرسە، ئېشەك ھەيدە يالىڭ ياغ،
كىمكى ئالدىسا ئالدان، ئىشەن كۆمۈر دېسە ئاپئاق،
يېسە ھالۋانى ھاكىملار، يېگىن سەنلا تاياق - توقماق،
كۈنۈڭ ئۆتسۇن شۇڭا ئوخشاش، ھامان ئويغانما — ئۇخلاۋەر.

ئىلىم - پەن، مەرىپەتتىن قاچ، بالادىن قاچقىنىڭدەك قاچ،
ئىشكىنى چىڭ ياپ ئىرپانغا، ئىشانغا دەرۋازاڭنى ئاچ،
مائارىپتىن بۇلاپ تاپقانىنى ۋەخپە قىل، مازارغا چاچ،
غوجام بول، تۆرە بول ئەرلەر، ئايال بولساڭ بۇۋۇم - قۇشناچ،
جىمى پەسلىككە سەن ماسلاش، ھامان ئويغانما — ئۇخلاۋەر.

بولۇپ تۇرساڭمۇ بىر مىللەت ۋە بىرلام تەڭرىگە بەندە،
قەرىنداشلار سوقۇش - مۇشتلاش، ئىناقلىق بولمىسۇن سەندە،
بولۇپ ئۆت - يەم رەقىبلەرگە ۋە يا قىغ ئورنى دەپسەندە،
قىرىل - ئۆل، جان - جىگەر دوستلار، نەسلىنى ئەيلە شەرمەندە،
بىرىڭ قىلغىن ئونىڭنى پاش، ھامان ئويغانما — ئۇخلاۋەر.

ئەدەب - ئەخلاق نېمە ھاجەت، يامان ياقلارغا يول باشلا،
ئۆزۈڭدىن كۆلدۈرۈپ ياتنى، قايا شىنىڭ كۆزىنى ياشلا،
شىلىپ دوست تېرىسىنى سەن، ئۇنى دۇشمەن ئۇچۇن ئاشلا،
ئىلاجىكىم ئاتاڭ يۇرتىغا ئوت قوي، ئۇنى كۆيدۈرۈپ تاشلا،
رەزىللىكتە چېكىدىن ئاش، ھامان ئويغانما — ئۇخلاۋەر.

جاھان «ئويغان» دېسە، تەنھا ئۆزۈم «ئويغانما» دەپ ئوردۇم،
شېرىن خورەك تۆگەرمۇ دەپ، تۇمەن مىڭ غەمنى يەپ ئوردۇم،
شۇ ۋەسۋەسە بىرلە ئەللەيلەپ، داۋام سوسكامنى سەپ ئوردۇم،
چۈشەنگەي سۆزنى خەلقىم دەپ، تۆشەك ئالدىغا كەپتۇردۇم،
ھامان بولساڭ قاپاقباش سەن، ئەبەد ئويغانما — ئۇخلاۋەر.

شۇكۇر يالقىن
1947 - يىل، ئۇرۇمچى

بۇ شېئىر ئەخمەتجان قاسىمغا بەڭ يازغان.

ئەخمەتجان قاسىمى بىر كۈنى مۇشۇ گېزىتنىڭ تەھرىر بۆلۈمىگە بىر ئىش بىلەن بارغاندا، باشقىلارغا: «شېئىر يازسا، مۇشۇنداق يازسا. ساپ ئىجابىي جەھەتتىن يېزىۋەرمەي، مۇشۇنداق سەلبىي جەھەتتىنمۇ يېزىش كېرەك» دېگەن؛ كېيىن شۇكۇر يالقىن بىلەن ئۇچراشقاندا: «شېئىرىڭىزنى ئوقۇدۇم، بەڭ ياخشى بوپتۇ» دېگەن. «ئويغان» گېزىتىنىڭ كېيىنكى بىر سانىغا يەنە شۇكۇر يالقىننىڭ «بەختسىز خەلق» ناملىق ماقالىسى بېسىلغان. ئەمما بۇ ماقالە بەڭ ئۇزۇن بولغاچقا، ماقالىنىڭ باش قىسمى گېزىتنىڭ ئۇرۇمچىدە نەشر قىلىنغان سانىغا بېسىلىپ، كېيىنكى قىسمى گېزىت غۇلجىغا كۆچۈپ كەتكەندىن كېيىن

نەشر قىلىنغان سانلىرىغا بېسىلغان.

«ھەقىقەت» گېزىتى 1949 - يىل 9 - ئايدىن 1950 - يىل ئەتىيازغىچە نەشر قىلىنغان. بۇنىڭ ھەجمىمۇ سەككىز كەسلەملىك نۆۋەت بەت چوڭلۇقتا ئىدى. بۇنى تەلئەت موسا يېزا، تۇرسۇن بۇرھانلار مىخ مەتبەئەدە چىقىراتتى. بۇ گېزىتنىڭ مۇھەررىرلىرى بىرقانچە غۇلجا لىق كىشىلەر ئىدى. بۇ گېزىت تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇش ئەرپىسىدە تۇرغان شىنجاڭنىڭ جۇملىدىن ئۇرۇمچىنىڭ نۆۋەتتىكى ۋەزىيىتىدىن خەۋەر بېرىپ تۇرۇش، ئەكسىيەتچى كۇچلەرنىڭ بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىنى پاش قىلىپ، خەلقنى ھوشيار بولۇشقا ئۇندەشنى مەقسەت قىلاتتى.

سۆزلەپ بەرگۈچى **شۇكۇر يالقىن**

قارا شەھەر ۋىلايىتىدە

1945 - يىلى ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن «قارا شەھەر گېزىتى» ناملىق گېزىت نەشر قىلىنغان. گېزىت ئىسمىنىڭ يېنىغا «خەلقنى ئويغىتايلى!» دېگەن شوئار بېسىلاتتى (بۇ شوئار گومىنداڭنىڭ 唤起民众 دېگەن شوئارىنىڭ مەنىسىگە توغرىلاپ قوللىنىلغان). گېزىتنىڭ ھەجمى كىچىك نۆۋەت فورماتلىق بولۇپ، شاپىگرافتا بېسىلاتتى. ۋىلايەتكە قاراشلىق ناھىيىلەرگە ئەۋەتىلىدىغانلىرى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسا تەرىپىدىن ئوراپ تەييار قىلىنىپ، پوچتىخانا ئارقىلىق تارقىتىلاتتى. بۇ گېزىتنىڭ خەۋەر - ماقالىلىرى پۈتۈنلەي خەلقنى

ئويغىتىشنى مەقسەت قىلاتتى. گېزىتنىڭ باش مۇھەررىرى ئۇيغۇر، ئۇيۇشما رەئىسى جۇنەيد بەكرى، مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى ئابدۇللا ئىبراھىم، مۇھەررىرلىرى ئابلىمىت مۆيدىن قاتارلىقلار ئىدى. ئومۇمىي تىراژى 100 نۇسخائىدى.

1946 - يىلى تىنچلىق بېتىمدىن كېيىن، گېزىت نىڭ نامى «يۇلتۇز» غا ئۆزگەرتىلدى. بۇمۇ شاپىگرافتا بېسىلاتتى، شۇڭا تىراژىنى 100 دىن ئاشۇرغىلى بولمايتتى. لېكىن، بۇ گېزىتنىڭ ماقالە - خەۋەرلىرى پۈتۈنلەي دېگۈدەك ئىلغار پىكىرلىك بولۇپ، ئاساسەن ئۇيۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى ۋە «11 بېتىم»نى تەشۋىق قىلاتتى. گېزىتنىڭ تۇنجى سانىغا جۇنەيد بەكرى «تۇن قانچە قاراڭغۇ بولسا، يۇلتۇز شۇنچە يورۇق كۆرۈنىدۇ» دېگەن تېمىدا باش ماقالە يازغان، قارا شەھەر ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىنىڭ مۇدىرى ئابلىز تۇردى «دىڭ قۇلاقلار تۇۋا قىل» دېگەن ماۋزۇدا شېئىر يازغان. 1947 - يىلى بۇ گېزىت نىڭ ھەر سانىدىن بىر نۇسخىنى يولۇچىلار ئارقىلىق مەخپىي ھالدا ئەخمەتجان قاسىمغا ئەۋەتىپ تۇراتتۇق. ئۇ كىشى بىزگە خەت يېزىپ، گېزىتنى ماختىدى ۋە مۇھىم ئىنقەدىر شىنجاڭ بويىچە تارقىتىشنى تاپىلىدى؛ غۇلجا مەتبۇئاتلىرىمۇ بۇ گېزىتنى ماختاپ خەۋەرلەر باسقان. بۇ گېزىت 1948 - يىلى گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن توختىتىلدى.

گۇرلا ۋە لوپنۇردا

گۇرلىدا 1946 - يىلى ناھىيىلىك ئۇيغۇر ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن شاپىگرافتا «باغراش» نامىلىق گېزىت نەشر قىلىنغان. تىراژى 100 چە ئىدى. بۇ گېزىت

نىڭ باش مۇھەررىرى ئۇيۇشما رەئىسى ئابدۇقادىر تاھىر، مۇھەررلىرى بىر - ئىككى كىشى ئىدى (ئىسمى ئېسىمدە قالمايتۇ). بۇمۇ ئىلغار پىكىرلىك گېزىت بولغاچقا، 1947 - يىلى «11 بېتىم» بۇزۇلغاندىن كېيىن، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن مەجبۇرىي توختىتىۋېتىلگەن.

لوپنۇردىمۇ 1946 - يىلى ناھىيىلىك ئۇيغۇر ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن شاپىگرافتا «تەكلىماكان» نامىلىق گېزىت نەشر قىلىنغان. تىراژى 100 دىن ئاشمايتتى. گېزىتنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرى ھاكىم ئىمىن ۋاھىدى، مۇھەررلىرى غوپۇر ياقۇبى، تاھىر ئەخمەتلەر ئىدى. بۇ گېزىتمۇ «11 بېتىم» بۇزۇلغاندىن كېيىن، نەشر قىلىنىشتىن توختاپ قالغان.

«تەكلىماكان» دېگەن ئىسمىنى 1946 - يىلى «بېتىم» ۋاقتىدىكى ھاكىم سايىلىمدا لوپنۇرنىڭ ھاكىملىق قىغا سايلانغان ئىمىن ۋاھىدى قويغان (ئىمىن دامۇللا دەپمۇ ئاتىلاتتى). بۇ كىشى 1937 - يىللىرى مامۇت سىجاڭ بىلەن بىللە چەت ئەلگە چىقىپ كېتىپ، تۇركىيىدە ئوقۇغان؛ كېيىن ياپونىيىگە بېرىپ تۇرۇپ، 1944 - يىلى شىنجاڭغا قايتىپ كەلگەن. شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد قىلىنغانلىقى ئىلان قىلىنىش ئالدىدا، يەنە چەت ئەلگە چىقىپ كېتىپ، يول ئۈستىدە ئۆلۈپ كەتكەن.

سۆزلەپ بەرگۈچى: جۇنەيت بەكرى

قۇمۇل ۋىلايىتىدە

قۇمۇلدا 1946 - يىلى 6 - ئايدىن كېيىن (11 ھاددىلىق «تىنچلىق بېتىمى» ئىلان قىلىنغاندىن كېيىن)،

ئىسمايىل تاھىر باشچىلىقىدىكى ئىلغار ياشلار تەرىپىدىن «قۇمۇل گېزىتى» نەشىر قىلىنغان. بۇ گېزىت سەككىز كەسلەملىك تۆت بەت چوڭلۇقتا بولۇپ، تاش مەتبەئىدە بېسىلاتتى؛ «11 بېتىم»نى تەشۋىق قىلىش، خەلقنى ئويغىتىشنى مەقسەت قىلاتتى. 1947 - يىلى ئەتىيازدا «11 بېتىم» بۇزۇلغاندىن كېيىن بۇ گېزىت نەشىر قىلىنىشتىن توختاپ قالدى. ئىسمائىل تاھىرنى 1949 - يىلى 9 - ئايدا (شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇش ھارپىسىدا) گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئېتىۋەتكەن.

1947 - يىلى 6 - ئايدا قۇمۇل ۋالىيسى يولۋاسنىڭ كۆيئوغلى ھوشۇر ئۇلۇغ خەلقتىن ئىئانە توپلاپ، «ئاتالاي» ناملىق ژۇرنال چىقارغان. شۇ مەزگىلدىكى مەسلەك ۋە سىياسەتكە خىزمەت قىلىشنى مەقسەت قىلغان بۇ ژۇرنال نىڭ نەشىر قىلىنىشىغا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى، شۇ ۋاقىتتىكى ئۆلكە رەئىسى مەسئۇد، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن باش كاتىپى ئەيسا بەگلەرمۇ ماددىي جەھەتتىن ياردەم بەرگەن. بۇ ژۇرنالمۇ تاش مەتبەئىدە بېسىلغان بولۇپ، ھەقسىز تارقىتىلاتتى. 1948 - يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، توپلانغان ئىقتىساد تۆگىگەندىن كېيىن، ژۇرنال نەشر قىلىنىشتىن توختاپ قالغان.

سۆزلەپ بەرگۈچى: **ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر**

ئاقسۇ ۋىلايىتىدە

ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ مەركىزىي ئاقسۇ كونىشەھەردە 1934 - يىلى دانىش دامولا ھەنىپى* ئىسمىلىك كىشى

* «ھەنىپى» — «توغرا يول» دېگەن مەنىدە.

«ئاقسۇ ئۇچۇرى» ناملىق گېزىت تەسىس قىلغان. بۇ گېزىت شاپىگرافتا بېسىلغان بولۇپ، 1936 - يىلغىچە داۋاملاشقان. ھەجمى كىچىك تۆت پورماتلىق، تىراژى 100 گە يېقىن ئىدى.

1936 - يىلى دانىش دامولانىڭ شېكىسىي قولغا ئېلىپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇ كىشىنىڭ شاپىگرافىسىنى مۇسادىر قىلىنغان. ئاندىن بىرقانچە زىيالىيلار «ياش قەلەم ئۇچۇرى» ناملىق جەمئىيەت قۇرۇپ، بۇ جەمئىيەتكە ھاجى ياقۇپنى رەئىس قىلىپ سايلىغان. ھاجى ياقۇپ باشلىق يەتتە كىشى «ئاقسۇ ئۇچۇرى» ناملىق گېزىتنى مەخپىي ھالدا ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، دەسلەپ ئۇنىڭ ھەر بىر سانىنى قولدا يېزىپ، سەككىز كەسلەم ئىككى بەتلىك چوڭلۇقتا قىلىپ، ھەپتىدە بىر قېتىم 50 نۇسخا چىقارغان. كېيىن ئۇرۇمچىدىن شاپىگراف سېتىۋېلىپ ئاپىرىپ، شاپىگرافتا ھەپتىدە ئىككى قېتىم، 100 نۇسخىدىن چىقارغان. شۇ چاغلاردا نىم شەھەر (مەرھۇم ئارمىيە دامولا) ياش زىيالىيلاردىن بىرى ئىدى. ئۇ كىشى ئاقسۇدا ئېچىلغان «ئىستىپادە كۇرسى»* نى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، مەزكۇر گېزىتنىڭ مۇھەررىرلىكىگە ئېلىپ كېلىنگەن.

1937 - يىلى «ياش قەلەم ئۇچۇرى» جەمئىيىتى يېپىلىپ گېزىتمۇ نەشر قىلىنىشتىن توختاپ قالغان، ھاجى ياقۇپ ئۇرۇمچىگە ئوقۇشقا چىقىپ كەتكەن.

1937 - يىلى «ئاقسۇ شىنجاڭ گېزىتى» تەسىس قىلىنىپ، مىخ مەتبەئىدە نەشر قىلىنغان. گېزىتخانىنىڭ

* «ئىستىپادە» — «پايدىلىنىش» مەنىسىدە بولۇپ، ھازىرقى تەلەم - تەربىيە كۇرسىغا توغرا كېلىدۇ.

باشلىقى تۇرسۇن ياسنوۋ، باش مۇھەررىرى ئارمىيە داموللا، مۇھەررىرلىرى بىرقانچە كىشى ئىدى. بۇ گېزىت 1941-يىلدىن باشلاپ «ئاقسۇ گېزىتى» نامى بىلەن نەشىر قىلىندى. گېزىتخانىنىڭ باشلىقى يەنىلا تۇرسۇن ياسنوۋ، باش مۇھەررىرى ئارمىيە داموللا، مۇھەررىرلىرى ل. مۇتەللىپ ۋە باشقا بىرقانچە كىشى ئىدى. «ئاقسۇ گېزىتى» ئازادلىققا قەدەر توختىماي نەشىر قىلىندى، ئازادلىقتىن كېيىنمۇ داۋاملىق نەشىر قىلىنىپ كەلمەكتە. دېمەك، بۇ گېزىت 50 يىللىق تارىخقا ئىگە بولۇپ قالدى.

ئاقسۇدا نەشىر قىلىنغان گېزىتلەرنىڭ مەزمۇنى: 1934—1937 - يىللىرى ساۋاتسىزلىقنى يوقىتىش، خەلقنى ئاقارتىشنى نىشان قىلغان؛ 1938—1943 - يىللىرى «ئالتە سىياسەت» نى ۋە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشنى تەشۋىق قىلىشنى نىشان قىلغان؛ 1943—1945- يىللىرى «سەنمىنجۇيى» (ئۇچ مىللىي مەسلەك)* نى ۋە گومىنداڭ سىياسىتىنى تەشۋىق قىلىشنى نىشان قىلغان؛ 1945—1946 - يىللىرى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى ۋە «11 بېتىم»نى تەشۋىق قىلىشنى نىشان قىلغان؛ 1947—1948 - يىللىرى يەنە گومىنداڭ سىياسىتىنى تەشۋىق قىلىشنى نىشان قىلغان؛ 1949 - يىلى شىنجاڭنىڭ جۇملىدىن ئاقسۇنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىدە زور بۇرۇلۇش بولغانلىقتىن، گېزىتمۇ شۇنىڭغا يارىشا، گومىنداڭنىڭ زۇلمى ۋە سىياسىتىگە بولغان نارازىلىقلارنى، ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ خەۋەرلىرىنى تەشۋىق قىلىشنى نىشان قىلغان.

ئاقسۇدا 1944 - يىللىرى ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئاقارتىش ئىشى ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن «جەنۇب شامىلى» نامىلىق ژۇرنال نەشىر قىلىنغان. بۇ ژۇرنالغا ئاساسەن زىيالىيلار ماقالە يازاتتى، ژۇرنال ئاقسۇ گېزىتخانىسىدا بېسىلاتتى. لېكىن، بۇ ژۇرنال بىر - ئىككى سان نەشىر قىلىنىپلا توختاپ قالدى.

* «سەنمىنجۇيى» - 1911 - يىلى پارتىلغان شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ داھىيسى سون جۇڭسەن ئەپەندىنىڭ ئەسىرى.

سۆزلەپ بەرگۈچىلەر: ھاجى ياقۇپ
ئابدۇللا تالىپ
ئەيسا يۈسۈپ

قەشقەر ۋىلايىتىدە

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مەركىزىي قەشقەر كونىشەھەردە ئىككى دەسلەپ قۇتلۇق شەۋقى ئىسىملىك مەرىپەتپەرۋەر بىر داموللا كىشى 1933 - يىلى «ئاك» ناملىق گېزىت تەسىس قىلغان، كېيىن گېزىتنىڭ نامىنى «يېڭى ھايات»قا ئۆزگەرتكەن. بۇ گېزىتنىڭ مەخسۇس مەتبەئەسى بولمىغاچقا، گېزىت شۇ دەۋرلەردە قەشقەردە قۇرۇلغان «شۇبەت مەتبەئەسى»* دە باستۇرۇلغان؛ 1936 - يىلى قولدا چۆگىلىتىدىغان بىر باسما ماشىنىسى سېتىۋېلىنىپ، شۇ ماشىنىدا بېسىلغان. 1937 - يىلى مامۇت سىجاڭ چەت ئەلگە قېچىپ كەتكەندىن كېيىن، جالالات شېڭ شىسەي قۇتلۇق شەۋقىنى قولغا ئالغان. ئاندىن ئۇنىڭ گېزىتخانىسىنى تېش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن «جەنۇب شامىلى» نامىلىق ژۇرنال نەشىر قىلىنغان. بۇ ژۇرنالغا ئاساسەن زىيالىيلار ماقالە يازاتتى، ژۇرنال ئاقسۇ گېزىتخانىسىدا بېسىلاتتى. لېكىن، بۇ ژۇرنال بىر - ئىككى سان نەشىر قىلىنىپلا توختاپ قالدى.

* «شۇبەت مەتبەئەسى» — شۇبەتسىمىنىڭ دىن تارقىتىش نامىدا بېلەن قەشقەرگە كەلگەن تەشۋىقات خادىملىرى تەرىپىدىن قۇرۇلغان مەتبەئە، بۇ «سۆزىن ھەيدىن باسمىخانىسى» دەپمۇ ئاتالغان (ماتېرىيالدىن).

ھۆكۈمەت قارمىقىغا ئېلىپ، شۇ چاغلاردا تاشكەنتتىن يېڭىلا ئوقۇش پۈتتۈرۈپ كەلگەنلەردىن ئابدۇراخمان قاسموۋنى گېزىتخانا باشلىقلىقىغا، لى تەييۇ بىلەن ۋاڭ موشىنى مۇئاۋىن باشلىقلىقىغا تەيىنلەپ ئەۋەتكەن. ئۇلار گېزىتنىڭ نامىنى «قەشقەر گېزىتى» گە ئۆزگەرتتى. گېزىتنىڭ مۇھەررىرلىرى ئەخمەت زىيائى، ئادىل سوپىيۇپ، خەلپەت سۈزۈكھاجىلار ئىدى؛ ئۇلارنىڭ ھەربىرى بىردىن بەتكە مەسئۇل قىلىندى. گېزىتنىڭ كوررېكتورلىرى روزى يۈسۈپ، ئىبراھىم ئاخۇنلار، مەتبەئە مەسئۇلى ھامۇتجان ئىدى (ھامۇتجان ئازادلىقتىن كېيىن «شىنجاڭ گېزىتى» مەتبەئەسىدە ۋە ياشلار باسما زاۋۇتىدا ئىشلىگەن، كېيىن دەم ئېلىشقا چىقىپ ئائىلىسىگە قايتتى).

1939 - يىلى ئابدۇراخمان قاسموپ كېسەل بىلەن ئۆلۈپ كەتتى؛ خەلپەت سۈزۈكھاجى گېزىتخانىدىكى ھەم ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىدىكى ئىككى خىزمەتنىگە تەڭ يېتىشىپ كېتەلمىگەچكە، گېزىتخانىدىكى مۇھەررىرلىك خىزمىتىدىن ئىستېپا بېرىپ، ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدىكى خىزمەتنىلا قىلىشقا چىقىپ كەتتى. شۇ سەۋەبتىن، گېزىتخانىنىڭ ئىشىغا ۋاڭ موشىن بىلەن ئەخمەت زىيائى مەسئۇل قىلىندى. 1943 - يىلى ئەخمەت زىيائىنىمۇ شېڭ شىسەي ئۈرۈمچىگە چاقىرتىپ كېلىپ بىر مەزگىل شىنجاڭ گېزىتخانىسىدا ئەدەبىيات بېتىگە خىزمەتكە قويغاندىن كېيىن تۇرمىگە قامىدى. شۇنىڭ بىلەن، گېزىتخانىنىڭ ئىشىغا ۋاڭ موشىن بىلەن لى تەييۇ مەسئۇل بولۇپ قالدى.

ۋاڭ موشىن — يەنئەندىن كەلگەن كوممۇنىستلاردىن بولۇپ، 1943 - يىلى جاللات شېڭ شىسەيىنىڭ زىيانكەشلىكىدىن ھايات قالغان كوممۇنىستلار قاتاردا 1944 -

يىلى يەنئەنگە قايتىپ كەتكەن؛ ئازادلىقتىن كېيىن بېيجىڭدىكى مەدەنىيەت مىنىستىرلىكىدە ئىشلىگەنلىكى مەلۇم.

لى تەييۇ — تاشكەنتتە ئوقۇپ كەلگەن زىيالىيلاردىن بولۇپ، ئازادلىقتىن كېيىنمۇ مەتبۇئات ساھەسىدە (جۈملىدىن «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىدە) بىر مەزگىل ئىشلىگەن. كېيىن شىنجاڭ پەنلەر ئاكادېمىيىسىگە يۆتكەلگەن، ھازىر شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىدە.

«قەشقەر گېزىتى» ئازادلىققا قەدەر داۋاملىق نەشىر قىلىنىپ، ئازادلىقتىن كېيىن «جەنۇبىي تىيانشان» گېزىتى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى.

سۆزلەپ بەرگۈچى: **خەلپەت سۈزۈكھاجى**

يەكەن ۋىلايىتىدە

يەكەندە ئەڭ دەسلەپ، ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى ئارتۇق ھاجىمنىڭ تەشەببۇسى بىلەن، 1935 - يىلى ئەتىيازدا «يەكەن دىۋار گېزىتى» نەشر قىلىندى. ئارتۇق ھاجىم ئۆزىنىڭ بولۇپ، ئۆز ئالدىغا مەكتەپ ئېچىپ نۇرغۇن بالىلارنى ساۋاتلىق قىلغان، نۇرغۇن خەتتات يېتىشتۈرگەن مەرىپەتپەرۋەر كىشى ئىدى. شۇ ۋاقىتلاردىكى شارائىتتا، «يەكەن دىۋار گېزىتى» بىر بەتلىك قىلىنىپ قولدا يېزىپ چىقىرىلغان. گېزىتنىڭ ئۇزۇنلۇقى 90 سانتىمېتر، كەڭلىكى 80 سانتىمېتر كېلەتتى. گېزىتنىڭ مۇھەررىرلىكىنى ئارتۇق ھاجىم ئۆزى قىلاتتى، ماقالىلەر تەييار بولغاندىن كېيىن، ئابدۇقادىر ھېكىمى ئىسىملىك خەتتات قولىدا بىلەن خۇشخەت قىلىپ

يېزىپ چىقاتتى. ھەر ئايدا بىر قېتىم جەمئىي 10 نۇسخا يېزىلىپ، يەكەنىنىڭ شەھەر كوچىلىرىغا چاپلىناتتى. بۇ بىر بەتلىك گېزىتنىڭ باش تەرىپىگە «ئوقۇغۇن، نادانلىق ۋەجاھالەت نومۇستۇر؛ نادانلىق ۋە جاھالەتتە ئۆتۈش ھايۋانغا خاستۇر»دېگەن شو ئاريېزىلاتتى. بۇگېزىتتەئىلىم ـ بىلىم ئۆگىنىش، جاھالەتكە خاتىمە بېرىش، ئويغىنىش، قەد كۆتۈرۈپ تەرەققىي قىلىش تەرغىب قىلىناتتى؛ نۆۋەتتە بولۇۋاتقان يېڭىلىقلار ۋە سىياسىي ـ ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشلەر خەۋەر قىلىناتتى؛ ياخشى ئىشلار مەدھىيىلىنىپ، يامان ئىشلار تەنقىد قىلىناتتى. گېزىتنىڭ راسخوتسى ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدىن بېرىلەتتى. بۇ گېزىت 1936 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ئىككى يىلغا يېقىن نەشر قىلىندى.

ئارىلىقتا 10 يىلغىچە ھېچقانداق گېزىت نەشر قىلىنماي، 1946 ـ يىلى يازدا، «11 ماددىلىق تىنچلىق بېتىمى» ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، يەكەندىكى دېموكراتىك زاتلارنىڭ كۆچ چىقىرىشى بىلەن «بەخت يۇلتۇزى» ناملىق گېزىت نەشر قىلىندى. گېزىتنىڭ مۇھەررىرى ئابدۇللاجان (ئۆزبېك، تەخەللۇسى «دولانى») ئىدى، ھەجمى سەككىز كەسلەملىك تۆت بەت بولۇپ، شاپىگرافتا بېسىلاتتى، قەرەلسىز نەشر قىلىناتتى؛ تىراژى 500 چە بولۇپ، يەكەن تەۋەسىگە پۇلسىز تارقىتىلاتتى. بۇ گېزىت نىڭ راسخوتسىمۇ ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى بېرەتتى. بۇ گېزىتتە «11 ماددىلىق تىنچلىق بېتىمى» نى ۋە شۇ بېتىم ئاساسىدا قۇرۇلغان ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىش، دېموكراتىيىنى جارى قىلدۇرۇش تەشۋىق قىلىناتتى؛ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ۋە يەرلىك فېئودال كۆچلەرنىڭ جىنايەتلىرى پاش قىلىناتتى، خەلق ئاممىسى ئويغىنىشقا، ئەركىنلىك تەلەپ قىلىشقا سەپەرۋەر قىلىناتتى. بۇ گېزىت 1947 ـ يىل ئەتىيازغىچە نەشر قىلىندى.

1947 ـ يىل ئەتىيازدا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى «تىنچلىق بېتىمى» نى ئوچۇق ـ ئاشكارا بۇزۇپ، شىنجاڭدىكى جۇملىدىن يەكەندىكى خەلقچىل كۈچلەرنى قورال كۈچى بىلەن باستۇرغاندىن كېيىن، شىنجاڭ گارنىزون باش شتابىدىن يەكەنگە ئەۋەتىلگەن ھەربىي ستىتىمىدىكى ئىشپىيون تۇراپبەگ* نىڭ باشلامچىلىقىدا «نۇزلۇق يول» ناملىق گېزىت نەشر قىلىندى. بۇ ئەكسىيەتچى گېزىت گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىل سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىش، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا ۋە خەلقچىل كۈچلەرگە قارشى تۇرۇشنى مەقسەت قىلاتتى. بۇ گېزىتنىمۇ سەككىز كەسلەملىك تۆت بەت چوڭلۇقتا بولۇپ، شاپىگرافتا بېسىلاتتى؛ تىراژى 500 دىن 1000 غىچە ئىدى، ھەقسىز تارقىتىلاتتى. بۇ گېزىتنىڭ راسخوتسىنى تۇراپبەگ دەسلەپ شىنجاڭ گارنىزون باش شتابىدىن ئېلىپ تۇرغان، كېيىن يەركەن ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدىن ۋە ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتىن ئېلىپ تۇردى.

سۆزلەپ بەرگۈچى: يەكەن ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشتىن مەھەممەت پاتىم

* تۇراپبەگ ـ ئەسلى ئالتە شەھەردە چوڭ بولغان خەنزۇ بولۇپ، خەنزۇچە ئىسمى خۇاڭ جۈۋۇ، ھەربىي ئىشپىيونلۇق ئۇنۋانى «گاۋشەن» (يۇقىرى دەرىجىلىك مەسلىھەتچى) ئىدى. ئۇ، شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە يەكەندىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرگە خەنزۇ تىلى ھۆكۈمىنى بولغان، كېيىنكى مەزگىلدە يەكەن ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ دۇساجاڭى بولغان؛ شېڭ ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن ئورۇمچىگە چېقىپ كەتكەن.

1948 - يىلى 8 - ئايدا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ تۈشۈمقات ھەيئىتى يەركەنگە مىخ مەتبەئە بېرىپ، رەسمىي گېزىتخانا قۇردى. بۇ گېزىتخانىنىڭ قۇرۇلۇشىدا مۇنداق بىر قىزىقارلىق جەريان بار:

شىنجاڭدىكى گومىنداڭ دائىرلىرى «11 ماددىلىق تىنچلىق بېتىمى» نى بۇزغاندىن كېيىن، جەنۇبىي شىنجاڭدا جۇملىدىن يەكەن ۋىلايىتىدە ئۆزىنىڭ ئەكسىيەتچىل تەشۋىقاتىنى كۈچەيتىپ ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملەشكە ئەپلىك بىر چارە ئىزدەپ تۇرغان چاغدا، گومىنداڭنىڭ چېڭدۇدىكى ھەربىي مەكتىپىگە 1945 - يىلى كۈزدە شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچىلار قاتاردا چېڭدۇغا بېرىپ ھەربىي تەلىم - تەربىيە ئالغان (ئەمەلىيەتتە شىپيونلۇق تېخنىكىسى بىلەن تەربىيىلەنگەن) يەكەنلىك ئەمەت مەنسۇر 1948 - يىلى ئەتىيازدا ئوقۇشنى پۈتتۈرۈپ ئۈرۈمچىگە قايتىپ كېلىدۇ. ئۇ، گومىنداڭغا ناھايىتى سادىق بولۇپ تەربىيىلەنگەن بولسا كېرەك، ئۈرۈمچىدىكى گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ ئەتىۋارلىق ئادىمى بولۇپ قالىدۇ. شۇڭا ئۇ، گومىنداڭنىڭ ئۈرۈمچىدىكى گازىنىزون شتابى، ئۆلكىلىك پىرقە ئىدارىسى، ئۆلكىلىك تەشۋىقات ھەيئىتى قاتارلىق ئورۇنلارغا ئەركىن - ئازادە كىرىپ - چىقىپ يۈرىدۇ*. گومىنداڭ دائىرىلىرى ئۇنىڭ ئىشىپيونلۇ-

*مەن شۇ چاغدا ئۈرۈمچىدىكى ئۆلكىلىك تىل مەكتىپىدە ئوقۇۋاتاتتىم. ھازىرقى ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە مەكتىپىنىڭ ئورنى شۇ چاغلاردا ئىچكىرى - تاشقىرى ئىككى قور بولۇپ، ئىچكىرىكى قورۇ «ئۆلكىلىك تىل مەكتىپى»، تاشقىرىقى قورۇ گومىنداڭنىڭ «ئۆلكىلىك تەشۋىقات ھەيئىتى» ئىدى؛ گومىنداڭنىڭ گازىنىزون شتابى ۋە ئۆلكىلىك پىرقە ئىدارىسىمۇ تىل مەكتىپىگە يېقىن يەردە ئىدى، شەخسەن مەنسۇرنىڭ بۇ ئورۇنلارغا كىرىپ ئالاقە قىلىپ يۈرگەنلىكىنى ئۇ ئۆزى دەپ بەرگەن، بەزىدە بىزمۇ كۆرگەن.

قىنى ئوكۇشلۇق ئېلىپ بېرىشى ئۈچۈن، ئۇنىڭغا ئاشكارا بىر سالاھىيەت تېپىپ بەرمەكچى بولۇپ، يەكەندە بىر گېزىتخانا قۇرماقچى ۋە ئۇنىڭغا ئەمەت مەنسۇرنى باشلىق قىلىپ ئەۋەتمەكچى بولىدۇ. ئەمەت مەنسۇر بۇ ئاشكارا سالاھىيەتتىن پايدىلىنىپ، يەكەندە بولۇش ئۈچۈن، يەكەندە گېزىتخانا قۇرۇلماقچى بولغانلىقىنى جەمئىيەتتىكى بىر قىسىم كىشىلەرگە جۈملىدىن ئۇرۇمچىدىكى يەكەنلىك يۇرتداشلار ۋە ئوقۇغۇچىلارغا «خۇش خەۋەر» قىلىپ يەتكۈزىدۇ ھەمدە بۇ يېڭى گېزىتخانىغا پىشقان مۇھەررىرلەر كېرەكلىكىنى ئېيتىدۇ. بۇنىڭدىن ئۇرۇمچىدىكى ئىنقىلابىي مەخپىي تەشكىلات — «ئىنقىلابچىل ياشلار تەشكىلاتى» مۇ خەۋەر تاپىدۇ. بۇ تەشكىلات ئۆز پائالىيىتىنى جەنۇبىي شىنجاڭدىمۇ قانات يايدۇرۇش ئۈچۈن، مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، غوللۇق ئەزالىرىدىن بولغان ياش شائىر ۋە ئەدىب ئابدۇراخمان بۇلاقنى مۇھەررىر دېگەن سالاھىيەت بىلەن گومىنداڭ ئىچىگە كىرگۈزۈشنى زۆرۈر تاپىدۇ، ئاندىن بۇ كىشىنى مۇناسىۋەتلىك كىشىلەر ئارقىلىق «ئۆلكىلىك تەشۋىقات ھەيئىتى» گە تونۇشتۇرىدۇ. بۇ ھەيئەت ئەمەت مەنسۇر بىلەن مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن، ئابدۇراخمان بۇلاقنى يەكەن گېزىتخانىسىنىڭ مۇھەررىرلىكىگە قوبۇل قىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ، «ئۆلكىلىك تەشۋىقات ھەيئىتى» يەكەندە گېزىتخانا قۇرۇلدىغانلىقىنى رەسمىي بېكىتىپ، ئۇنىڭغا ئەمەت مەنسۇرنى باشلىق، ئابدۇراخمان بۇلاقنى مەسئۇل مۇھەررىر قىلىپ تەيىنلەپ، قالغان مۇھەررىرلەرنى يەكەندىن تېپىپ تەيىنلەش ھوقۇقىنى بېرىپ، ئۇلارنى بىر يۇرۇش مىخ مەتبەئە بىلەن يەكەنگە يولغا سالىدۇ (گېزىتخانىنىڭ ماتاش ۋە باشقا خىراجىتىنى

«ئۆلكىلىك تەشۋىقات ھەيئىتى» دىن ئەۋەتىپ بېرىدىغان بولىدۇ). ئۇلار يولغا چىقىدىغان كۈنى بىر يۈك ئاپتوموبىلى بىلەن «تەشۋىقات ھەيئىتى» نىڭ قورۇسىدىن ماڭغاچقا، تىل مەكتىپىدىكى يەكەنلىك ئوقۇغۇچىلار ئۇلارنى ئۇزىتىپ قويىدۇق. ئۇلار يەكەنگە يېتىپ بارغاندىن كېيىن، يەكەندىكى گومىنداڭ دائىرلىرىنىڭ ياردىمىدە، ھەممە تەييارلىقلارنى پۈتتۈرۈپ، گېزىتخانىنىڭ رەسمىي قۇرۇلغانلىقىنى جاكارلاپ، 1948 - يىلى 5 - ئايدىن باشلاپ «يەكەن گېزىتى» نى نەشىر قىلغان. بۇ گېزىت سەككىز كەسلەملىك تۆت بەت چوڭلۇقتا، مىخ مەتبەئىدە 1949 - يىلى ئازادلىق ئېلان قىلىنغانغا قەدەر نەشىر قىلىنغان. مۇھەررىرلىرى ئايدۇراخمان بۇلاق، ئابدۇقادىر ھېبىت قاتارلىقلار بولغان.

سۆزلەپ بەرگۈچى: ئى. ئەسقەرى

1949 - يىلى 9 - ئايدا شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغانلىقى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، «يەكەن گېزىتى» نەشىردىن توختىتىلىپ، يەكەندىكى ئىنقىلابىي زىيالىي ياشلار تەرىپىدىن «بەخت يولى» ناملىق گېزىت نەشر قىلىنغان. بۇ گېزىت ئازادلىقنىڭ ئەھمىيىتىنى تەشۋىق قىلىش ۋە كۆيلەش، خەلقنى ئويغىتىش، ئەكسىيەتچى كۈچلەرنىڭ جىنايەتلىرىنى پاش قىلىش، ئەكسىيەتچىلەرنى خەلقتە باش ئېگىشكە ئاگاھلاندۇرۇش رولىنى ئويناغان. بۇ گېزىتنىمۇ ئاۋۋالقى مىخ مەتبەئىدە سەككىز كەسلەملىك تۆت بەت قىلىپ بېسىلغان. تىراژى 2000 چە بولۇپ، ئەتراپتىكى باشقا ناھىيىلەرگىمۇ تارقىتىلغان. گېزىتنىڭ باش مۇھەررىرى مەمتىمىن توخنىياز، مۇھەررىرلىرى ئا.بۇلاق، ئابدۇقادىر

ھېبىت، ئابدۇسەمەت خېلىل، ئابلىمىت ئابدۇللالار ئىدى.

1949 - يىلى، 11 - ئايدا يەكەنگە خەلق ئازادەلىق ئارمىيىسى يېتىپ كېلىپ، ھەربىي باشقۇرۇش ھەيئىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، «بەخت يولى» گېزىتى نەشردىن توختىتىپ قويۇلدى. 1950 - يىلنىڭ بېشىدا يەكەن ۋىلايەتلىك پارتكوم قۇرۇلۇپ، ۋىلايەتلىك ۋالىي مەھكىمىسى قايتىدىن تەشكىل قىلىنغاندىن كېيىن، «يەكەن گېزىتى» يەنە قايتا نەشر قىلىندى (ئاۋۋالقى ھەجىم، ئاۋۋالقى مىخ مەتبەئىدە بېسىلدى)، باش مۇھەررىر ۋە مۇھەررلىرىمۇ ئاۋۋالقىلاردىن تەركىب تاپتى. 1956 - يىلى يەكەن ۋىلايىتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن، گېزىتنىمۇ نەشردىن توختىتىپ قويۇلغاندى. بىر قانچە يىل دىن كېيىن (1960 - يىللىرى) «يەركەن گېزىتى» يەنە ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ھازىرغا قەدەر نەشر قىلىنۋاتىدۇ. گېزىتنىڭ ھەجمى تۆت كەسلەملىك تۆت بەت قىلىپ چوڭايتىلدى، تىراژى 5000 غا بارىدۇ. گېزىتخانىنىڭ بۇرۇنقى باشلىقى ۋە مۇھەررىرلىرى دەم ئېلىشقا چىقىپ كېتىپ، ئاۋۇت مامۇت گېزىتخانا باشلىقى، ياقۇپ ئەمەت باش مۇھەررىر بولدى، مۇھەررلىكىگە قېيىۋۇم تۇردى، بۇۋىنسا ئىزىم، ئۆمەر ئىسمايىل، ئابدىرىشىت ھاپىز، روزى رازىقلار تولۇقلاندى.

سۆزلەپ بەرگۈچىلەر: سەمەت ئەمەت، قېيىۋۇم تۇردى

خوتەن ۋىلايىتىدە

خوتەن ۋىلايىتىنىڭ مەركىزى ئېلچىدە 1939 - يىلى «خوتەن شىنجاڭ گېزىتى» نەشر قىلىنغان. بۇ، خوتەن

ۋىلايەتتى بويىچە ئەڭ دەسلەپكى گېزىت بولۇپ، بۇنى ۋەلىخان ئىمىنوپ دېگەن كىشى شاپىگرافتا چىقارغان. ھەجمى سەككىز كەسلەملىك ئىككى بەت چوڭلۇقتا ئىدى. جاللات شېڭ شىسەي 1940 - يىلى ۋەلىخان ئىمىنوپنى قولغا ئېلىپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇرۇمچىدىن ھاجى ياقۇپ يۈسۈپى بېرىپ، بۇ گېزىتكە مەسئۇل بولغان ۋە مىخ مەتبەئىدە سەككىز كەسلەم تۆت بەتلىك قىلىپ چىقارغان. مۇھەررىرلىرى يۈسۈپ سەئىدى، بىلال ئەزىزىلەر ئىدى.

1941 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ھاجى ياقۇپمۇ قولغا ئېلىنىپ كەتكەندىن كېيىن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ مەخپىي ئەزاسى ماشۇ مەسئۇل بولغان. بۇ چاغدا «خوتەن شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ خەنزۇچىسىمۇ نەشر قىلىنىپ، شاپىگرافتا ئىككى بەتلىك، ھەپتىسىگە ئىككى سان چىقىرىلدى؛ ئۇيغۇرچىسى ئاۋۋالقىدەك سەككىز كەسلەم تۆت بەتلىك بولۇپ مىخ مەتبەئىدە بېسىلۇەردى، ئەمما بۇمۇ ھەپتىسىگە ئىككى سان چىقاتتى. مۇھەررىرلىرى يەنىلا يۈسۈپ سەئىدى، بىلال ئەزىزىلەر ئىدى.

1942 - يىلى ماشۇ خەنزۇچە «شىنجاڭ گېزىتى» ئەدەبىيات بېتىنىڭ مۇھەررىرلىكىگە تەيىنلىنىپ ئۇرۇمچىگە يۆتكەپ كېتىلگەندىن كېيىن، «خوتەن شىنجاڭ گېزىتى» گە يۈسۈپ سەئىدى مەسئۇل بولدى، خەنزۇچىسىغا دېڭ باۋشەن مەسئۇل مۇھەررىر بولدى. گېزىتنىڭ خەلقئارا ۋە مەملىكەت خەۋەرلىرى ئاساسەن تاس س دىن، شىنخۇا ئاخبارات ئاگېنتلىقىدىن، قوشۇمچە «جۇڭياڭشې» ئاگېنتلىقى* دىن ئېلىناتتى (يەرلىك خەۋەرلەرنى گېزىتخانا مۇخبىرلىرى ۋە ئىختىيارىي مۇخبىرلار يازاتتى). ماي بايرىمى، ئۆكتەبىر

*گومىنداڭنىڭ ئاخبارات ئاگېنتلىقى.

ئىنقىلابى بايرىمى قاتارلىق چوڭ بايراملاردا، بۇ گېزىتكە ئۇرۇمچىدىن سېنكېغا ئېلىپ ئەۋەتىلگەن ماركس، ئېنېگلس، لېنىن، ستالىنلارنىڭ سۆرەتلىرى بېسىلاتتى؛ ماركسىزم - لېنىنىزم ۋە ئۆكتەبىر ئىنقىلابى تونۇشتۇرۇلغان ماقالىلەر «شىنجاڭ گېزىتى» دىن كۆچۈرۈپ بېسىلاتتى. بۇ گېزىتكە يەنە، جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ خىتابنامىسى، سوۋېت - گېرمان ئۇرۇشى مەزگىلىدە ئېلان قىلىنغان ستالىننىڭ نۇتۇق ۋە خىتابنامىلىرىمۇ بېسىلغان. ئۇ چاغلاردا بىر - لىنىڭ سەپ سىياسىتى خېلى چىڭ ئىجرا قىلىنغاچقا، گېزىتتە گۇڭچەنداڭ - گومىنداڭ بىرلىكى، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى بىرلىك سەپ تەشۋىق قىلىناتتى، گۇڭچەنداڭ ياكى گومىنداڭنى ماختايدىغان ۋە ياكى تىللايدىغان خەۋەر - ماقالىلەر بېسىلمايتتى؛ سوۋېت - گېرمان ئۇرۇشى ۋە جۇڭگو - ياپون ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىلىرى توغرىسىدىكى خەۋەرلەر، يەرلىك ئاپتورلارنىڭ «ئالتە بۆيۈك سىياسەت» نى مەدھىيىلەيدىغان ماقالىلىرىمۇ بېسىلاتتى.

1943 - يىلى شىنجاڭدا جۇملىدىن خوتەندە گومىن - داڭ ھاكىمىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، گېزىتنىڭ نامى «خوتەن گېزىتى» گە ئۆزگەرتىلدى ۋە ئۇنىڭ تەشۋىقات نىشانىسىمۇ پۈتۈنلەي ئۆزگەردى. گېزىتكە ئاساسەن گومىن - داڭنى تەشۋىق قىلىدىغان، «سەنمىنجۇيى» نى ۋە جياڭ جېيشىنىڭ «جۇڭگونىڭ تەقدىرى» نامىلىق ئەسىرىنى شەرھىلەيدىغان ماقالىلەر، گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ ئۇرۇش خەۋەرلىرى بېسىلىدىغان بولدى؛ يەنە «شىنجاڭ گېزىتى» دىن كوممۇنىستىك پارتىيىنى، سوۋېت ئىتتىپاقىنى تىللايدىغان ماقالىلەر كۆچۈرۈپ بېسىلدى. يەرلىك خەۋەرلەر - دىن باشقا، خەلقئارا خەۋەرلەر ۋە مەملىكەت خەۋەرلىر -

نىڭ ھەممىسى «جۇڭيانگشي» ئاگېنتلىقى ۋە «يېڭى دېھلى» ئاگېنتلىقى* دىن ئېلىنىدىغان بولدى (تەرجىمانلار تەرجىمە قىلىپ بېرىدۇ، ئەلۋەتتە).

1946 - يىلى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا 11 ماددىلىق «تىنچلىق بېتىمى» ئىمزالانغاندىن كېيىن، شىنجاڭدىكى يەرلىك گېزىتلەر جۈملىدىن «خوتەن گېزىتى» مۇ «تىنچلىق بېتىمى» نى تەشۋىق قىلىش ۋە گومىنداڭغا قارشى كۇرەش قىلىشنىڭ مۇھىم سەھنىسى بولۇپ قالدى. شۇڭا، 1946 - يىلى 7 - ئايدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى «مالىيەدە قىينىچىلىق بار» دېگەننى باھانە قىلىپ، بۇ گېزىتنىڭ نەشر قىلىنىشىنى توختاتقانلىقىنى ئۇقتۇردى. ئەمما، «خوتەن گېزىتى» نىڭ ئۇيغۇرچىسى خوتەن ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى، قوشۇمچە خوتەن ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى («بېتىم» مەزگىللىدە رەسمىي ھاكىملىققا سايلانغان) ئابدۇقادىر ھەسەن، ئۇيۇشمىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئەبەيدۇللا ھاجى، ۋىلايەتلىك سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ باشلىقى ئابلىز خۇيجاڭ قاتارلىق مەرتىپەتپەرۋەر كىشىلەرنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىن ياردەم بېرىشى بىلەن داۋاملىق نەشر قىلىنىۋەردى. بۇ چاغدىمۇ گېزىتنىڭ باش مۇھەررىرى يۈسۈپ سەئىدى ئىدى. گېزىتنىڭ بۇ چاغدىكى ئاساسىي تەشۋىقات نىشانى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى ۋە «تىنچلىق بېتىمى» نى تەشۋىق قىلىش، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ «تىنچلىق بېتىمى» گە ۋە دېموكراتىيەگە قارشى ھەرىكەتلىرىنى،

*ھىندىستاننىڭ ئاخبارات ئاگېنتلىقى.

گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ زورلۇق - زومبۇلۇقلىرىنى پاش قىلىشتىن ئىبارەت بولدى.

1947 - يىلى ئەتىيازدا «تىنچلىق بېتىمى» بۇزۇلماندىن كېيىن، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئابدۇقادىر ھەسەننى قولغا ئالدى، يۈسۈپ سەئىدى ئۇرۇمچىگە قېچىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. شۇنىڭ بىلەن، «خوتەن گېزىتى» 1947 - يىلى 4 - ئايدىن تارتىپ نەشر قىلىنىشتىن توختاپ قالدى. ئۇنىڭدىن كېيىن، خوتەندىكى ئىلغار تەشكىلات «ئىنقىلابچىل ياشلار تەشكىلاتى» (مەخپىي ھالەتتىكى) نىڭ ئەزالىرى ۋە باشقا ئىلغار ياشلارنىڭ قاتتىق تەلەپ قىلىشى، خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيسى نۇر بەگ (خې دىڭباۋ) نىڭ تەستىقلىشى بىلەن، ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى نىڭ ئىقتىسادىي ياردىمىدە «بىرلىك» (报—统) نامىلىق گېزىت نەشر قىلىندى. بۇمۇ بۇرۇنقى مىخ مەتبەئىدە، سەككىز كەسلەم تۆت بەتلىك قىلىپ بېسىلدى. گېزىتنىڭ پاش مۇھەررىرلىكىگە ئىمىن تۇرسۇن (كېرىيە ناھىيىسىنىڭ سابىق مۇئاۋىن ھاكىمى) تەينىلەندى. لېكىن، بۇ گېزىت ئىككى - ئۈچ سان چىقار - چىقمايلا، 1947 - يىلى 7 - ئايدا گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى ئۇمۇمىيۈزلۈك «تازىلاش» ئېلىپ بېرىپ، ۋىلايەت مەركىزى ئىلچىنىڭ ئۆزىدىنلا 80 نەچچە ئىلغار ياشنى قولغا ئالدى، شۇ قاتاردا ئىمىن تۇرسۇنمۇ قولغا ئېلىندى. «بىرلىك» گېزىتنىڭ پاش مۇھەررىرلىكىنى ۋالىي نۇر بەگ، مۇئاۋىن پاش مۇھەررىرلىكىنى ۋىلايەتلىك «مىنجاۋگۇەن» (خەلق ئاقارتىش يۈرتى) نىڭ باشلىقى قۇربانجان ئابدۇۋۇپىلى ئۈستىگە ئالدى. ئۇلار گېزىتنىڭ ئەسلىدىكى دېموكراتىك خاراكتېرىنى پۈتۈنلەي ئۆزگەرتىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى

دائىرىلىرىنىڭ تەشۋىقات قورالىغا ئايلاندۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن، بۇ گېزىت كوممۇنىستىك پارتىيىگە ۋە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قارشى مەيدانغا چىقىپ، ئوسمان بانىدىنىڭ ئۇچ ۋىلايەتكە قارشى ئىسيان كۆتۈرگەنلىكىنى، مەسئۇد - ئەيسالارنىڭ ھاكىمىيەت بېشىغا چىققانلىقىنى ئاشكارا قوللىدى؛ شۇنداقلا نۇر بەگنىڭ ئۆزىنى ماختاپ دىغان شەخسىي گېزىتى بولۇپ قالدى.

1948 - يىلى 4 - ئايدىن كېيىن، «بىرلىك» گېزىتىنىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرلىكىگە ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسىنىڭ جۇيجاڭى ئابلىمىت مولايى تەيىنلەندى؛ ئاندىن ئۇ، جاپپار ئەمەتنى تۇرمىدىن بوشتىتىپ ئەچىقىپ، گېزىتنىڭ تەھرىرلىكىگە قويدى. بۇ چاغدا «بىرلىك» گېزىتىنىڭ كومپارتىيىگە، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قارشى مۇقامى بىرئاز پەسەيگەن بولسىمۇ، لېكىن يەنىلا گومىنداڭنى، خودۇكباڭنى (نۇر بەگنى) ماختايدىغان قورال بولۇپ قېلىۋەردى. 1948 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ۋالىي سايلىمى بولغاندا، نۇر بەگ ۋالىلىقتىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن، «بىرلىك» گېزىتىمۇ توختىدى.

1949 - يىلى 7 - ئايدا خوتەن ۋىلايىتىدە «ئۆلكىلىك تەشۋىقات ھەيئىتى» نىڭ قارىمىقىدا «ياشلارنىڭ جەمئىيىتىگە خىزمەت قىلىش ئىدارىسى» (چىڭنىيەن - شەخۇي - فۇۋۇشې) قۇرۇلدى. بۇ ئىدارىنىڭ باشلىقلىقىغا ئابلىمىت مولايى، باش گەنسىلىكىگە (1949 - يىل 9 - ئايدىن كېيىن) جاپپار ئەمەت تەيىنلەندى. ئاندىن بۇ ئىدارىنىڭ مەدەنىيەت بۆلۈمى يېتەكچىلىكىدە «تەكلىماكان گۈلى» (荒海之花) نامىلىق گېزىت نەشر قىلىندى. بۇ گېزىتمۇ بۇرۇنقى مبخ مەتبەئىدە بېسىلىپ، ھەپتىسىگە

ئىككى سان، ئىككى بەتلىك قىلىپ چىقىرىلدى. بۇ گېزىتنىڭ باش مۇھەررىرى يەنىلا ئابلىمىت مولايى، مۇھەررىرلىرى جاپپار ئەمەت، ئابدۇقادىر تۇردىنباجىلار بولدى. گېزىتكە بېسىلىدىغان مەملىكەت خەۋەرلىرى ۋە خەلقئارا خەۋەرلەر گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ خوتەندە تۇرۇشلۇق 8 - پولكىنىڭ سىياسىي باشقارمىسىدىن ئېلىنغان «جۇڭياڭشې» خەۋەرلىرى بولۇپ، بۇ خەۋەرلەرنى مەزكۇر سىياسىي باشقارما ئۆزى تەرجىمە قىلدۇرۇپ ئەۋەتىپ بېرەتتى. بۇ خەۋەرلەرنىڭ مەزمۇنى ئاساسەن گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ «غەلبىسى»، كوممۇنىستلارنىڭ «مەغلۇبىيىتى» قاتارلىق ئىنتايىن ئەكسىيەتچى گەپلەردىن ئىبارەت ئىدى. ئەمما، يەرلىك خەۋەرلەر نورمال بولۇپ، ھەر ساھەدىكى نەتىجىلەر توغرىسىدا يېزىلغان خەۋەرلەر، ئاندىن قالسا ئەدەبىيات بېتى بېرىلەتتى.

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ ئاخىرىدا، شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغانلىقى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، «تەكلىماكان گۈلى» ئۆزىنىڭ تەشۋىقات نىشانىنى ئۆزگەرتتى. گېزىت مۇھەررىرى جاپپار ئەمەت، خوتەن دارىلمۇئەللىمىنىڭ ئىلمىي مۇدىرى ھوشۇر نىيازلار يېتەكچىلىكىدە «ۋىلايەتلىك تەشۋىقات گۇرۇپپىسى» قۇرۇلۇپ، «تەكلىماكان گۈلى» مۇشۇ گۇرۇپپىنىڭ رەھبەرلىكىدە نەشر قىلىنىۋەردى. بۇ چاغدىكى گېزىتتە شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغانلىقى، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشى، ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ خىتاب نامىسى كەڭ كۆلەمدە تەشۋىق قىلىندى. شۇ ۋاقىتتىكى خوتەن ۋالىيسى روزىمەتبەگ (نەنشۇشەن)، مۇئاۋىن ۋالىيسى ۋاڭ جاۋجى باشلىق يەرلىك ئەمەلدارلار شىنجاڭنىڭ

ئىنچلىق بىلەن ئازاد بولغانلىقىنى سەرتقا ئاڭلاتماي، «گۈڭچەندا‌ك دىننى يوقتىدۇ، خوتۇن - قىزلارنى ۋە مال - مۈلۈكنى بۇلاپ كېتىدۇ» دەپ ئىغۋا تارقاتقان؛ مەمتىمىن بۇغرا، ئەيسا بەگ قاتارلىق قاچقۇنلار «ئامېرىكا ئارمىيىسى چاۋشيەنگە ھۇجۇم باشلىدى، كۆپ بولسا بىر يىل، بولمىسا ئالتە ئايدا گۈڭچەندا‌ك يوقىتىلىدۇ، بىز يەنە قايتىپ كېلىمىز» دەپ تەشۋىق قىلغانىدى. شۇڭا، تەشۋىقات گۇرۇپپىسى ئۆز ئالدىغا 10 مىڭ كىشىلىك چوڭ ئاممىۋى يىغىن ئېچىپ، شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغانلىقىنى تەبرىكلىدى ۋە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە تەبرىك تېلېگراممىسى ئەۋەتتى. «تەكلىماكان گۈلى» گېزىتىنىڭ مۇشۇ مەزگىلدىكى رولى ناھايىتى زور بولدى.

1950 - يىلى 1 - ئايدا «ياشلارنىڭ جەمئىيەتكە خىزمەت قىلىش ئىدارىسى» ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، گېزىتمۇ نەشرىدىن توختىتىلدى. شۇ يىلى 3 - ئايدا ئازادلىق ئارمىيە 15 - پولكىنىڭ سىياسىي كومىسسارى خۇاڭ چىڭنىڭ تەشەببۇسى بىلەن، ھەربىي ئىدارە قىلىشنى ھەيئىتى «يېڭى خوتەن گېزىتى» نەشر قىلىشنى قارار قىلدى، بۇ گېزىت 4 - ئايدىن باشلاپ رەسمىي بېسىلدى. بۇ گېزىتمۇ بۇرۇنقى مىخ مەتبەئىدە، سەككىز كەسلەملىك تۆت بەت، ھەپتىدە ئىككى سان چىقىرىلدى. گېزىتخانىنىڭ باشلىقى ئەمەت قۇربان: باش مۇھەررىرى جاپپار ئەمەت، مۇشۇر نىيازلار: مۇھەررىرلىرى ئابدۇقادىر يۈسۈپ، زۇنۇن رۇستەم، نۇرمۇھەممەت قۇربان، پەخرىدىن يۇنۇسلەر بولدى. كېيىن، خوتەن ۋىلايەتلىك پارتىيە كومىتېتى قۇرۇلۇپ، گېزىتخانىنىڭ باشلىقلىقىغا شۇ ۋاقىتتىكى ۋىلايەتلىك ياشلار ئىتتىپاقى كومىتېتىنىڭ شۇجىسى ماموت نىياز

بەلگىلەندى، 1952 - يىلى قەشقەر گېزىتخانىسىدىن ياسىن سىدىق يۆتكەپ كېلىنىپ باش مۇھەررلىككە قويۇلدى، جاپپار ئەمەت مۇئاۋىن باش مۇھەررلىككە بولدى.

1954 - يىلى 7 - ئايدا خوتەن ۋە ئاقسۇ گېزىتلىرى قەشقەردە نەشر قىلىنىدىغان «جەنۇبىي تىيانشان» گېزىتىگە بىرلەشتۈرۈۋېتىلدى. 1958 - يىلى قايتىدىن «خوتەن گېزىتى» نەشر قىلىنىپ، ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە ئىككى خىل تىلدا چىقىرىلدى. بۇ گېزىت تۆت كەسلەملىك تۆت بەت (چوڭ تۆت بەت) ھەجىمدە، ھەر ئىككى كۈندە بىر سان چىقىۋاتىدۇ.

سۆزلەپ بەرگۈچىلەر: **ھاجى ياقۇپ، جاپپار ئەمەت**

بۇ ئەسلىمىلەرنى توپلاپ ۋە رەتلەپ، نەشرگە تەييارلىغۇچى: **ئىسمايىل ئەسقېرى**

(ئاپتونۇمىك خىزمەت ئورنى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى)

جاۋابكار مۇھەررىرى: **ئابلەز مۇھەممەت سايرامى**

بىتىم مەزگىلىدىكى «مۇئەللىم» گېزىتى

مەمتىمىن نوروز

قاراڭغۇ زۇلمەت ئىچىدە قالغان جەنۇبىي شىنجاڭ خەلقى 1949 - يىلى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسى بىلەن قولغا كەلگەن 11 ماددىلىق بېتىمنىڭ تەسىرى بىلەن بىر مەزگىل يورۇقلۇققا - ئەركىنلىككە چىققاندەك بولدى.

لېكىن، گومىنداڭنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئەكسىيەتچى كۈچلىرى بېتىمنىڭ ئىجرا قىلىنىشىغا ھەر خىل توسقۇنلۇقلارنى قىلدى، ھەتتا بېتىم ئاساسىدا خەلق سايلىغان ھاكىملارنى قانۇنسىز ئېلىۋېتىپ، ئورنىغا گومىنداڭ ئەكسىيەتچى كۈچلىرىنىڭ سەنىمىگە ئۇيغۇل ئويىنايدىغان كىشىلەرنى قويدى ياكى خەلق سايلىغان ھاكىملارنى قورچاق ئورنىدا ھوقۇقسىز قىلىپ قويدى. مائارىپ ساھەسىدىكى زىيالىيلارغا ئوچۇقتىن - ئوچۇق «قىزىل پاچاق» دەپ ھاقارەت قىلدى ۋە زىيانكەشلىك قىلدى. خۇسۇسەن يەكەندە قورچاق ۋالىي پاسار بەگ: «ئەگەر سەن مۇئەللىملەر تىنچ يۈرۈشمەيدىكەنسەن، ئاتوم بومبىسى بىلەن جازاڭنى بېرىمىز» دەپ تەھدىت سالدى. خوتەندە بېتىمنى ھىمايە قىلغان بەزى زىيالىيلارنى «ئەكسىيەتچى تەشۋىقات بىلەن شۇغۇل-

لاندى» دەپ قاماققا ئېلىپ، ئەركىنلىكىنى چەكلەپ، باشقا يۇرتلارغا كېتىشكە مەجبۇر قىلدى. شۇڭا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ تۈرلۈك بۇزغۇنچىلىقلىرىنى ۋە جايلاردىكى ئەسكىلىكلىرىنى پاش قىلىش ۋە ئۇلارغا تاقابىل تۇرۇش مەقسىتىدە، قەشقەردىكى زىيالىيلار تەشكىللىنىپ «مۇئەللىم» گېزىتىنى نەشر قىلىشنى قارار قىلدى. بۇ قارار قەشقەردىكى خەلقچىل سودا-سانائەتچىلەرنىڭ ۋە دىنىي ساھەدىكى ۋەتەنپەرۋەر كىشىلەرنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشتى. دەسلەپتە مائارىپ ساھەسىدىكى زىيالىيلار ئۆز مائاشىدىن مەبلەغ توپلىغان بولسا، ئۇنى بىلگەن سودا-سانائەتچىلەر ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە مەبلەغ قوشۇپ يارىدەم بەردى. قەغەز، شاپىگراف سىياھ قاتارلىق كەم نەرسىلەر توغۇلاندى. گېزىتخانىنىڭ ئورنى قەشقەر نوبۇشى 2 - باشلانغۇچ مەكتەپتە بولۇپ، تەھرىرلىكنى ئابدۇباقى سەيدۇللا، مۇھەممەت رېھىم ئاخۇن، ئەزىز ئەيسا، ئەمەت ھۇشۇر قاتارلىقلار ئۈستىگە ئالدى. گېزىت ئىككى بەتلىك بولۇپ، ئۇچ كۈندە بىر سان شاپىگراف بىلەن نەشر قىلىنىشقا باشلىدى. كېيىنكى چاغلاردا تىراژى كۆپەيتىپ 500 نۇسخا چىقىرىلدى. گېزىت قەشقەر، يەكەن، ئاتۇشلارغىچە تارقىتىلدى. ئاقسۇ، خوتەن-لەرگە سودىگەر، يولۇچىلار ئارقىلىق يوشۇرۇن ئاپىرىپ تارقىتىلدى. گېزىت چىققان كۈنى قەشقەرنىڭ ئەلچىخانا، ئوردا ئالدى، ھېيتگاھلىرىدا ئاممىغا گېزىتنى قولدىن - قولغا ئېلىپ ئوقۇدى. شۇنىمۇ ئېيتىش لازىمكى، خەلق ئاممىسى گېزىتنى قىزغىن كۆرۈۋاتقاندا، يامان غەرەزدىكى بىر قىسىم كىشىلەر قىمارداڭ ئۇتتۇرۇۋەتكەندەك سارايسىمىگە چۈشكەنمۇ بولدى. لېكىن، بېتىمدىكى مەتبۇئات ئەركىنلىكىنىڭ ئەمەلىيەتتە كۆرۈلگەنلىكىنى ۋالىي ئابدۇكېرىم خان مەخسۇم، مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ئابلىز مۇھەممەدلەر قوللىدى ۋە ئىلھام

بەردى.

1947 - يىلى 4 - ئايىنىڭ ئاياغلىرىدا، قەشقەرگە جاڭ جۈجوڭ، ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىقىدا جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۆمىكى كەلدى. مېھمانلارنى قەشقەر خەلقى مىسلى كۆرۈلمىگەن قايناق - تاشقىنلىقتا قىزغىن كۈتۈۋالدى، يېڭىشەھەر ناھىيىسىگە تەۋە خېچىرچىدىكى ئايرودرومغىچە خەلق ئاممىسى كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇرۇپ قارشى ئالدى. ئەخمەتجان قاسىمى ئايروپىلاندىن چۈشۈپ قىزىل چەكمەن چاپان، قىزىل دوپپا، ئۇيغۇر كىيگەن ھالدا كۆرۈنگەندە، مەيدانىدا گۈلدۈراس ئالقىشلارياڭرىدى. ئايروپىلان پەلەمپىيىدىن چۈشۈشى ھامان ئەخمەتجان قاسىمنى خەلق ئاممىسى كۆتۈرۈپ ماڭدى. خېلى ئۇزۇن كۆتۈرۈپ ماڭغاندىن كېيىن، ۋالىي ئابدۇكېرىم خان مەخسۇم ئاممىغا چۈشەندۈرۈپ، ماشىنىغا چۈشۈشكە دەۋەت قىلدى. لېكىن، ئەخمەتجان قاسىمى خەلق ئاممىسىغا ئىسسىق چىراي بىلەن سالام قىلىپ پىيادە ماڭدى. «ھۇررا» ئاۋازلىرى، «ياشىسۇن» دېگەن ئاۋازلار قەشقەر ئاسمىنىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى.

«مۇئەللىم» گېزىتى بۇ كۆرۈنۈشلەرنى ئاجايىپ ئۇستىلىق بىلەن خەۋەر قىلدىكى، «قەشقەر خەلقى گۈلدەستىنىڭ چوڭ راقىنى ئەخمەتجان قاسىمغا، كېچىكىرەكنى جاڭ جۈجوڭغا تەقدىم قىلدى، مەسئۇت ئەپەندىمگە گۈلدەستە يەتمەي قالدى» دەپ ئۇبزور يازدى. ئىككى كۈندىن كېيىن «مۇئەللىم» گېزىتىنىڭ بىرنەچچە مۇخبىرلىرى بىلەن مەن ئەخمەتجان قاسىمنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئىرىشتۇق. ئەخمەتجان قاسىمى «مۇئەللىم» گېزىتىنىڭ رولىنى ۋە ياخشى چىقىۋاتقانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈپ، گېزىتنى تېخىمۇ ياخشى چىقىرىپ، ئۇنى خەلق ئاممىسىنىڭ تەشۋىقات قورالىغا ئايلاندۇرۇشنى، مانا بۇ

قەلەم بىلەن كۆرەش قىلىش دەپ ئاتىلىدىغانلىقىنى تاپىلىدى، ئەتىسىلا گېزىتكە مۇشۇ سۆھبەت ئەھۋالى تولۇق تېكىستى بىلەن بېسىلدى. ئۇنىڭدىن باشقا، گېزىتكە ئابدۇباقى سەيدۇللانىڭ «ئەكسىيەتچىلەرنىڭ جېنى تۇمشۇقىغا كەلدى»، ئىمىر ھۇسەيىن قازىنىڭ «ئەخمەتجانغا مەدھىيە» دېگەن شېئىرلىرى، مەمتىمىن نورۇزنىڭ «تەپرىقەچىلىك كۆرەشنىڭ دۈشمنى» دېگەن ماقالىلىرى بېسىلدى؛ يەكەن، خوتەن ۋە ئاقسۇدىن كەلگەن زىيالىيلارنىڭ (ئىسمىنى ئېلان قىلماسلىق شەرتى ئاستىدا) جايلاردىكى ئەكسىيەتچىلەرنىڭ ئەسكىلىكلىرىنى پاش قىلىپ يازغان نۇرغۇن ماقالىلىرى بېسىلدى. گېزىتنىڭ ئابرويى بۇنىڭ بىلەن تېخىمۇ كۆتۈرۈلدى. ئەپسۇسكى، 1947 - يىل 7 - ئايىنىڭ 21 - كۈنى قەشقەردىكى گومىنداڭ دائىرىلىرى ئىلغار زىيالىيلارنى بىر كېچىدىلا تۇتقۇن قىلىپ قاماپ، ماتارىپ ئىدارىسىنى ۋە نوبەشى مەكتەپتىكى «مۇئەللىم» گېزىتى رېداكسىيىسىنىڭ جاھازلىرىنى بۇلاپ - تالاپ، ئۇرۇپ - چېقىپ ۋەيران قىلدى. «مۇئەللىم» گېزىتى تۇنجۇقتۇرۇلدى. لېكىن، شۇنداق قىيىن شارائىتتا قەشقەردىكى زىيالىيلارنىڭ كۆرەش قورالى بولغان «مۇئەللىم» گېزىتى خەلقنىڭ قەلبىدە ساقلىنىپ قالدى، تارىخ بېتىدىن ئۆچمەس ئورۇن ئالدى.

(ئاپتورى: شىنجاڭ ئوپېرا ئۆمىكىدىن)

جاۋابكار مۇھەررىرى: **دىلدار ئېزىز**

كۇچا ناهىيىسىدە كىنونىڭ بارلىققا كېلىشى

ھۈسەيىن قاسىم

1934 - يىلى شېڭ شىسەي شىنجاڭدا ئۆز ھاكىمىيىتىنى تىكلەپ يېڭى سىياسەتلەرنى يولغا قويغاندىن كېيىن، كۇچادىكى ئىلغار كىشىلەر سۆھبەتلىشىپ، كۇچادا يېڭىچە مائارىپنى باشلاش ئۈچۈن دارىلمۇئەللىمىن قۇرۇش نى ئورۇنلاشتۇردى. ئۇزۇن ئۆتمەي كۇچادا ئابلىمىتخان مەسئۇلۇقىدا تۇنجى دارىلمۇئەللىمىن قورۇلۇپ، نۇرغۇن ياشلار ئوقۇپ تەربىيىلەندى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، كۇچا-نىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا مەكتەپلەر ئېچىلىپ، ئوقۇ - ئوقۇتۇش ئىشلىرى باشلىنىپ كەتتى. بۇ يېڭى دولقۇنىنىڭ تۇرتكىسى ئارقىسىدا، 1938 - يىلى 6 - ئايدا 200 گە يېقىن ۋەتەنپەرۋەر سودا - سانائەتچىلەر پاي قوشۇپ، سودا - سانائەت شىركىتى قۇردى.

بۇ شىركەت سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق سودا ۋەكالەتخانىسى (ساۋسىنتورگ) بىلەن سودا كېلىشىمى تۈزۈپ، كۇچانىڭ يۇڭ، تېمە، چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى ئېكسپورت قىلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن گەزلىمە مال، قەنت،

تۆمۈر، كىرسىن، سەرەڭگە، چىنە قاتارلىق تاۋارلارنى ئىمپورت قىلدى. 1939 - يىلى كۇچا ئويغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن، شىركەت ئاقسۇدىكى ساۋسىنتورگ بىلەن سۆزلىشىپ، بىر يۈرۈش كىنو ئاپپاراتى بىلەن 1.5 تونناللىق مولوتوۋ ماركىلىق بىر ئاپتوموبىل ئىمپورت قىلىش توختامى تۈزدى. بۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى 30 مىڭ چارەك بۇغداي پۈلىنى سودا - سانائەت شىركىتىگە پاي قىلىپ قوشتى. 1939 - يىلى 5 - ئايدا، لىن جىلۇ كۇچاغا ھاكىم بولۇپ كەلگەندىن كېيىن، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ كىنو ئاپپاراتى ئىمپورت قىلماقچى بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، ناھايىتى خۇشال بولدى ۋە كىنو ئاپپاراتىنى ئەكىلىشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بەردى. لىن جىلۇنىڭ تەكلىپىگە ئاساسەن، كۇچانىڭ شۇ ۋاقىتتىكى قاتناش - تىرانسپورت ئىشلىرىدىكى قاتناش قولايسىزلىقى كۆزدە تۇتۇلۇپ، ئۇلاغ تىرانسپورت شىركىتى قۇرۇش ئوتتۇرىغا قويۇلدى. نەتىجىدە، تارقاق تىرانسپورت كەسپى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنى يىغىپ سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ، پاي توپلاش ئارقىلىق، قادىرخان نىياز مۇدىرلىقىدا ئۇلاغ تىرانسپورت شىركىتى قۇرۇلدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇچتۇرپان بەدەل داۋىنى ئارقىلىق قاراقولغا ۋە قاراقولدىن كۇچاغا قاتنايدىغان كارۋان يولى راۋانلاشتۇرۇلۇپ، ئىمپورت - ئېكسپورت ئىشلىرى ئۈچۈن ئاساس يارىتىلدى. 1940 - يىلى 9 - ئايدا، كىنو ئاپپاراتى بىلەن بىر ئاپتوموبىل كۇچاغا ئېلىپ كېلىندى. ۋەھالەنكى، كۇچادا كىنو ئاپپاراتىنى قۇراشتۇرۇپ ئىشقا سالىدىغان كەسپىي خادىم يوق ئىدى. شۇڭا، لىن جىلۇ كەسپىي خادىم مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئىشىنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ، شۇ چاغدا كۇچادا

تۇرۇشلۇق سوۋېت ئىتتىپاقى قىزىل ئارمىيە قىسىملىرىنىڭ مەسئۇللىرى بىلەن سۆزلىشىپ، تېخنىكىسى ئانچە مۇكەممەل بولمىغان گالاڭۇ ئىسمىلىك رۇس ئەسكىرىنى تەكلىپ قىلدى. گالاڭۇ كىنو ئاپپاراتىنى قۇراشتۇرۇپ چىقىقان بولسىمۇ، لېكىن ئاۋاز بېرىش قىسمىنى ئىشقا سالالمىدى. قويۇلغان كىنو ئاۋازسىز ئىدى. شۇنداقتىمۇ «لېنىن ئۆكتەبىر» نامىلىق ھېكايە فىلىم قويۇلۇپ، لېنىنىڭ ئوبرازى ئېكراندا چىققاندا، خەلق ھاياجانلىنىپ ئالقىش ياڭراتقانىدى. ئەپسۇسكى، بىرىنچى قېتىم كىنو قويۇلۇش بەلەنلا كىنو ئاپپاراتى بۇزۇلۇپ، ئىككىنچى فىلىمنى قويغاندا ئېكراندا ھېچ نەرسە كۆرۈنمىدى. كىنو ئاپپاراتىنى رېمونت قىلىشقا ھېچكىمنىڭ قۇدرىتى يەتمىگەنلىكتىن، كىنو قويۇش ئۈچ ئايدەك توختاپ قالدى. لېن جىلۇ كىنو قويۇشنىڭ توختاپ قالغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، كىنو ناھايىتى ئۇتۇملۇق تەشۋىقات قورالى، بولۇپمۇ ھازىرقى خەلقئارا فاشىزمغا قارشى، دۆلەت ئىچىدە يا پون مىلىتارىزمىغا قارشى ئۇرۇش بولۇۋاتقان ئەھۋالدا، كىنو ئاپپاراتىنىڭ بۇزۇلۇپ قېلىشى ياخشى بولمايتۇ، دەپ قاراپ، كىنو ئاپپاراتىنى رېمونت قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئادەم تەكلىپ قىلىشقا ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىدىن مېنى قەشقەرگە ئەۋەتتى. مەن قەشقەر ساۋسنتورگ ئارقىلىق ئابدۇرېھىم مەترېھىم ئىسمىلىك مېخانىكنى ئايلىقىغا 30 سوم (ئۈچ تىللا) بېرىش شەرتى بىلەن ھەم بىر شوپۇرنى ئېلىپ كۇچاغا كەلدىم. مېخانىكنىڭ پىكرى بويىچە، بىز ئاپپاراتنى ئۇرۇمچىگە ئاپىرىپ، ئۇرۇمچى قاتناش ئىدارىسىدە 800 يۇەن (شېڭ شىسەي پۇلى) چىقىم قىلىپ، يېڭى بىر دىنام ئالماشتۇردۇق. كۇچا ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى كىنو شىركىتى تەشكىل قىلىپ مېنى ھەسئۇللۇققا بەلگىلىدى. كىنو ئاپپاراتىنى ئىشلىتىشنى ئۆگىنىشكە دارىلئېتامدا ئوقۇغان ئابدۇرېھىم ئالماس قاتارلىق بىرنەچچە ئوقۇغۇچى چىقىرىلدى. قويۇلمىغان فىلىم ئېلان تاختىلىرىدا ھەلۋم قىلىنىش بىلەن بىرگە، سامساق قارى دېگەن كىشى دۇمباق چېلىپ، بازار ئىچىدە قويۇلمىغان فىلىمنىڭ نامى، ۋاقتى ۋە بېلەت باھاسىنى ئېغىزچە ئۇقتۇراتتى. كىنو فىلىملىرى ئايدا بىر قېتىم ئاقسۇ ساۋسنتورگتىن، ھەرقېتىمدا بەش - ئالتە فىلىم ئېلىپ كېلىنەتتى. ئاقسۇغا فىلىم ئېلىشقا بارغىنىمىزدا كىنو ئاپپاراتىنى بىلىلە ئېلىپ مېڭىپ، ئاقسۇ كونىشەھەر، ئاۋات، ئۇچتۇرپان ناھىيىلىرىدە كىنو قوياتتۇق؛ ئاندىن كۇچاغا كەلگەندىن كېيىن، كۇچانىڭ ئۆزىدە ۋە توقسۇ، شايار، بۇگۇر، كورلىلارغىچە ئاپىرىپ كىنو قوياتتۇق. كىنو فىلىملىرى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن ئۆكتەبىر ئىنقىلابى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى مەزمۇن قىلىنغان «لېنىن ئۆكتەبىرده»، «گىراژدانلار ئۇرۇشى»، «ماكسىم گوركىي»، «قۇدرەتلىك دولقۇن»، «ئۇلۇغ ۋەتەن ئۈچۈن»، «ئالتۇنبېلىق»، «چىرايلىق ۋاسىلسا»، «چاپايوۋ» قاتارلىق فىلىملەردىن ئىبارەت ئىدى. فىلىمنىڭ سۆزى ئۆزبېكچە ۋە رۇسچە بولۇپ، كىنو قويۇلۇشتىن ئىلگىرى فىلىمنىڭ مەزمۇنى ئۇيغۇرچە چۈشەندۈرۈلەتتى. مۇشۇ تەرىقىدە، كىنو شىركىتى ئۈلايىتسىز تەۋسىدە ۋە قوشنا ۋىلايەت - ناھىيىلەردە يۈز مىڭلىغان خەلق ئاممىسىغا كىنو فىلىملىرىنى كۆرسىتىش ئارقىلىق، خەلقنى يا پون مىلىتارىزمىغا قارشى تۇرۇش، ۋەتەننى قوغداشقا ئۇيۇشتۇرۇشتا ئالاھىدە رول ئوينىدى.

1941 - يىل 6 - ئاينىڭ 22 - كۈنى، گىتلېر

ئارمىيىسى سوۋېت ئىتتىپاقىغا تاجاۋۇز قىلىپ ستالىنگراد قىچە يېتىپ كەلگەندە، شېك شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە جۇڭگو كومپارتىيىسىدىن يۇز ئۆرۈپ، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە ئاغدى. سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن زىيالىيلار نەزەربەند قىلىندى ۋە قاماققا ئېلىندى. 1941 - يىلى 12 - ئايدا جۇڭگو كومموئنستىك پارتىيىسىنىڭ مۇنەۋۋەر ئەزاسى لىن جىلۇ سۈيىنقەست بىلەن كۇچادىن يۆتكەپ كېتىلىپ، ئورنىغا خەن يىڭچىڭ ھاكىم بولدى. لىن جىلۇ كۇچادىن كەتمەكچى بولغاندا، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىدا ئۇزىتىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. مۇراسىمدا ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى ئابلىمىتخان نىياز لىن جىلۇنىڭ كۇچادا ھاكىم بولۇپ تۇرغان مەزگىلدە ھەرقايسى جەھەتلەردە ئىشلىگەن خىزمەتلىرى ئۈستىدە ئالاھىدە توختالدى. ئەنىسى شېك شىسەي دائىرىلىرى ئابلىمىتخان نىيازنى قاماقتا ئالدى. 1941 - يىل 4 - ئاينىڭ 11 - كۈنى كىنو شىركىتى تاقىلىپ، كىنو ئاپپاراتى بانكىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. مەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كىنو ئاخباراتچىسى دېگەن بەدنام بىلەن قولغا ئېلىنىدىم، قالغانلار قېچىپ قۇتۇلدى. شۇنىڭ بىلەن، كۇچادا كىنو قويۇش ئىشى تۇنجۇقتۇرۇلدى.

(بۇ ماقالە كۇچا ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ 1 - سانلىق «تارىخىي ماتېرىياللار توپلىمى»دىن قىسقارتىپ ئېلىندى.)

جاۋابكار مۇھەررىرى: تۇرغۇن ئۆمەر

كۇچا ناھىيىسىنىڭ ئازادلىقتىن بۇرۇنقى مىللىي مائارىپىنىڭ ئەھۋالى

ئىمىن مەھەممەت

مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا، جۈملىدىن كۇچا ناھىيىسىدە خەلقنىڭ پەن-مەدەنىيەت سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈپ، خەلقنى نادانلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش مەقسەت قىلىنغان يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتى قوزغالدى ھەمدە بۇ ھەرىكەت مائارىپنى باشلامچى قىلدى. ئۇنىڭدىن بۇرۇن شىنجاڭدا چىڭ سۇلالىسىنىڭ يەرلىك ھۆكۈمىتى قۇرغان شۆتاڭ (خەنزۇچەمەكتەپ) بولۇپ، بۇ مەكتەپتە خەنزۇ ۋە خۇيزۇلارنىڭ بالىلىرى ئوقۇغاندىن تاشقىرى، بىر بۆلۈم ئۇيغۇرلارنىڭ بالىلىرىمۇ خەنزۇ تىل يېزىقىدا ئوقۇيتتى. ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلار شۆتاڭنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، يەرلىك ھۆكۈمەت تارماقلىرىدا تەرجىمانلىق ۋە باشقا خىزمەتلەرنى ئىشلەيتتى. شۇ چاغلاردا كۇچادا بىرلا شۆتاڭ بولۇپ، ئۇيغۇرچە تىل - يېزىقتا ئوقۇ - ئوقۇتۇش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان مەكتەپلەر يوق ئىدى. ئۇيغۇرلارنىڭ بالىلىرى ئوقۇش يېشىغا يەتكەندىن كېيىن، كۆپىنچە دىنىي مەكتەپلەرگە كىرىپ، ئىسلام دىنىنىڭ

ئاددىي ساۋاتلىرىنى ئۆگىنەتتى. بۇددىنىي مەكتەپلەردە خەت يېزىش ئۆگىتىلمەيتتى. ھال كۈنى ياخشىراق بەزى ئائىلىلەر بالىلىرىنى شەھەردىكى مەدرىسە ئوقۇتاتتى. ئوقۇغۇچىلار «قارى» بولغاندىن كېيىن، ئۆز تىرىكچىلىكى بىلەن شۇغۇللىناتتى. «قارى» بولغانلارنىڭ بەزىلىرى قەشقەرگە بېرىپ ئوقۇپ «داموللا» بولۇپ قايتىپ كېلىپ، دىنىي پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللىناتتى. ناھايىتى ئاز سانىدىكى كىشىلەر دېھلى، بۇخارا قاتارلىق جايلارغا بېرىپ دىنىي ئىلىم ئۆگىنەتتى. بۇلارنىڭ بىر قىسمى ئۇ جايلاردا «ئىلمىي پارايېز» (ئالگىبرا- دىكى تۆت ئەمەلنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تەقسىمات قائىدە- لىرى)، «ئىلمىي مەنسە» (گېئومېتىرىيە)، «ئىلمىي نوجۇم» (ئاستىرونومىيە)، ئىلمىي ھەيئەت (پەلسەپە)، «تىببىي ئەكبەر» (تېبابەت قائىدىلىرى)، دەستۇردىل ئىلاج (داۋالاش چارىلىرى) قاتارلىق بىلىملەرنى ئۆگەندى، بەزىلىرى «ناۋايى»، «خوجا ھاپىز»، «سۇفى ئاللايار»، «شەيخ سەئىدى» قاتارلىق ئىسلام شائىرلىرىنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرىنى ئۆگەندى. بۇلارنىڭ بىر قىسمىدا تەبىئەت ۋە جەمئىيەت توغرىسىدا ھەرخىل ئىزدىنىشلەر پەيدا بولدى، بىر قىسمى ئاشۇ جاي- لاردىكى پەن - تېخنىكىنىڭ نەتىجىلىرىنى كۆرۈپ ئىلھام ئالدى. يەنە بىر جەھەتتىن، سودا، ساياھەت ۋە ھەج پائالىيەتلىرى بىلەن چەت ئەلگە چىققان بىرقىسىم تەرەققىي پەرۋەر ئىلغار زاتلار سەپەر جەريانىدا پاكىستان، ھىندىس- تان، مىسىر، ئەرەبىستان، تۈركىيە ۋە ئۆزبېكىستان قاتار- لىق جايلارنى ئايلىنىپ يۈرۈپ، چەت ئەللەردە كۈنسېرى ئۇلغىيىۋاتقان يېڭىچە پەن - ماۋارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەق- قىياتىنى كۆردى. تېخنىكىدىكى يېڭىلىقلارنى كۆرۈپ، ئۇلاردا پەن - تېخنىكا ۋە ماۋارىپقا بىرخىل قىزىقىش پەيدا

بولدى. چەت ئەللەردە ئوقۇپ كەلگەن دىنىي زىيالىيلار، سودىگەرلەر ۋە ھاجىلار دىنىي بىلىملەرنى ئۆگىنىشتىن تاشقىرى، يېڭى پەن - مەدەنىيەت بىلىملىرىنىمۇ ئۆگىنىپ، ماۋارىپنى راۋاجلاندۇرۇپ، تېخنىكا ئىگىلەشنىڭ زۆرۈرلۇكىنى ھېس قىلدى ۋە تونۇپ يەتتى. مۇشۇنداق ۋەزىيەت ئاستىدا، 1909 - يىللىرى ئاتۇش ۋە قەشقەردە مەمتىلى ئەپەندى، ئابدۇقادىر داموللا قاتارلىق تەرەققىيپەرۋەر زاتلار باشچىلىق قىلىپ، يېڭىچە پەننىي مەكتەپلەرنى قۇردى. بۇ- نىڭغا ئۇلاپلا كۇچادا ھامۇت ھاجى باشچىلىقىدىكى تەرەق- قىيپەرۋەر زاتلار يېڭىچە پەننىي مەكتەپ قۇرۇشقا تۇتۇش قىلىپ، 1912 - يىل ئاخىرىدا مەكتەپ قۇرۇلۇشىنى پۈتتۈ- رۈپ، 1913 - يىلى ئوقۇش باشلاپ، كۇچادا تۇنجى قېتىم مىللىي ماۋارىپنى پارلىققا كەلتۈردى، شۇنداقلا كۇچانىڭ ھازىرقى زامان ماۋارىپ تارىخىدا ئىلىم - پەننىڭ تۇنجى مەشئىلىنى ياقتى. ھامۇت ھاجى بۇ مەشئەلنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، قاراڭ- غۇ زۇلمەتنى يېرىپ ئۆتتۈپ، كۇچانىڭ مىللىي ماۋارىپىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن ئاساس سالغۇچى بولۇپ قالدى.

ھامۇت ھاجى ۋە كۇچادىكى تۇنجى پەننىي مەكتەپ

ھامۇت ھاجى 1887 - يىلى كۇچا ناھىيىسىنىڭ ھازىرقى بىشباغ يېزىسىنىڭ چىنباغ كەنتىدە تۇغۇلغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئاتىسى مۆمىن قارى ھاجى كۇچادىكى چوڭ باي ھەم تەرەققىيپەرۋەر ئوقۇمۇشلۇق زات ئىدى. مۆمىن قارى ھاجى ھامۇت ھاجىنى كىچىك ۋاقتىدىلا شەھەردىكى مەدرىسكە ئوقۇشقا بەردى. ھامۇت ھاجى مەدرىسە ناھايىتى ياخشى ئوقۇپ، كىچىك ۋاقتىدىلا قارى بولۇشتىن تاشقىرى،

ناۋايى، خوجا ھاپىز، شەيخ سەئىدى قاتارلىق ئىسلام شائىرلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇدى ھەم خەت يېزىشنى ئۆگەندى. مۆمىن قارى ھاجى ئوغلى ھامۇت ھاجىنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنىڭ ئۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، مولا ئۆلىمالارنىڭ سۆھبەتلىرىگە باشلاپ باراتتى. مولا ئۆلىمالار ھامۇت ھاجىنىڭ زېرەكلىكىگە ئاپىرىن ئوقۇشاتتى. مۆمىن قارى ھاجى ھامۇت ھاجىنىڭ بىلىمىگە بولغان تەشنالىقىنى قاندۇرۇپ، ئىقتىدارلىق ئادەم قىلىپ چىقىش ئۈچۈن، ئۇنى چەت ئەلدە ئوقۇتماقچى بولدى. تەخمىنەن 1905 - يىللىرى مۆمىن قارى ھاجى ھەجگە بېرىش سەپىرىدە ھامۇت ھاجىنى بىرگە ئېلىپ باردى. ئەرەبىستانغا بېرىپ كېلىش جەريانىدا ھىندىستان، پاكىستان، مىسىر، تۈركىيە ھەم روسىيىنىڭ بىر قىسىم جايلىرىنى ئايلىنىپ چىقىپ، چەت ئەللىنىڭ ئىلىم-پەن تەرەققىياتى بىلەن تونۇشتى. بۇ جەريانىدا ھامۇت ھاجى تۈركىيە ۋە روسىيىنىڭ بىر قىسىم جايلىرىدىكى يېڭىچە پەننىي مەكتەپلەرنى پىلانلىق ۋە مەقسەتلىك ھالدا زىيارەت قىلدى. ئۇ جايلارنىڭ مەكتەپ باشقۇرۇش تۈزۈمى، ئوقۇتۇش تۈزۈمى، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش تۈزۈمى، مەكتەپلەرنىڭ قۇرۇلمىسى ۋە خىراجىتى قاتارلىق مەسىلىلەرگە ئالاھىدە دىققەت قىلىپ، ئۇلارنىڭ بۇ جەھەتتىكى تەجرىبىلىرىنى ئۆگەندى. يۇنىڭ بىلەن، ھامۇت ھاجىنىڭ نەزەر دائىرىسى كېڭىيىپ، مەكتەپ قۇرۇپ ئىلىم-پەن بىلەن شۇغۇللىنىش ئىرادىسى كۈچەيدى. ئەسلىدە مۆمىن قارى ھاجى ئوغلى ھامۇت ھاجىنى چەت ئەلدە ئوقۇتماقچى بولغانىدى. بىراق، بۇ چاغلاردا 1905 - يىلدىكى روسىيە ئىنقىلابىنىڭ تەسىرى ھەرقايسى جايلارغا تارقالغان ھەم ۋەزىيەت تۇراقسىز

بولۇۋاتقان بولغاچقا، روسىيىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مائارىپ تارماقلىرى چەت ئەللىك ئوقۇغۇچىلارنى قوبۇل قىلمايدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى. شۇڭلاشقا، ھامۇت ھاجى ئاتىسى مۆمىن قارى ھاجىنىڭ ياشىنىپ قالغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئاتىسى بىلەن بىرگە يۇرتقا قايتىپ، ئۆز يۇرتىدا مەكتەپ قۇرۇپ، مائارىپنى راۋاجلاندۇرماقچى بولدى. بۇلار يۇرتقا قايتىش سەپىرىدە مەمتىلى ئەپەندى، ئابدۇقادىر دامولا قاتارلىق تەرەققىيپەرۋەر ئىلغار زاتلار بىلەن كۆرۈشۈپ، مەكتەپ قۇرۇش پىلانى ئۈستىدە مەسلىھەتلەشتى.

ھامۇت ھاجى يۇرتقا قايتىپ كەلگەندە كاستيۇم كىيىپ، گالستۇك تاقاپ، غەرب پاسونىدا ياسىنىپ كەلگەنىدى. ئۇنىڭ گەپ - سۆز ۋە قىياپىتى ياشلارنىڭ ۋە يېڭىلىقنى ياقىلىغۇچى ئىلغار زاتلارنىڭ قىزغىشى ۋە قوللىشىنى قوزغىسا، بىر قىسىم كونسېرۋاتىپ كۈچلەرنىڭ نارازىلىقىنى قوزغىدى. لېكىن ئۇ، كونسېرۋاتىپ كۈچلەرنىڭ قارشىلىقىغا پىسەنت قىلماستىن، تەرەققىيپەرۋەر زاتلار ۋە ئىلغار ياشلار ئىچىدە ئۆزىنىڭ چەت ئەلدە كۆرگەن - بىلگەنلىرىنى سۆزلەپ، يېڭىچە پەننىي مەكتەپ قۇرۇش تۇغرىسىدا تەشۋىقات ئىلىپ باردى ھەمدە مۇسايۇپ شاگىرتلىك، نىزامىدىن ئەپەندى، ئابدۇقىيۇم ئاخۇن، تۇرسۇن ئاخۇن، ئابدۇرەھىم ھاجى، سەۋلەت ئابدۇمىجىت قازى ئاخۇن (بۇلار شۇ چاغدا ياش ئىدى، ئۇلارنىڭ ئەمەل نامىلىرى كېيىن قوشۇلغان) قاتارلىق ياشلار بىر تەشكىلات قۇرۇپ، بۇ تەشكىلاتقا ھامۇت ھاجى رەئىس بولدى. ھامۇت ھاجىنىڭ يېڭىچە پەننىي مەكتەپ قۇرۇش پىلانى يۇقىرىقى ياشلارنىڭ قىزغىن قوللىشىغا ئېرىشتى، شۇنداقلا ھېلىم ھاجى، ئىمىن ھاجى سەپراپ قاتارلىق چوڭ بايلار ھەمدە يۇرت

چوڭلىرىنىڭ ھېسداشلىقىغا ئېرىشتى. بىراق، ھامۇت ھاجىنىڭ يېڭىچە پەنىي مەكتەپ قۇرۇش پىلانى تېخى ئەملگە ئاشماي تۇرۇپلا، دىنىي ھوقۇقنى قولغا كىرگۈزۈۋالغان بىر قىسىم مۇتەئەسسىپ كۆچلەرنىڭ قاتتىق قارشىلىقىغا ئۇچرىدى. ئۇلار ھەر خىل پىتنە - پاساتلارنى توقۇپ، ۋاڭ ئوردىسىغا ئەرزگە باردى. ئۇ چاغدا كۆچادىكى ۋاڭ ئوردىسىنىڭ يەرلىك ئىشلاردىكى تەسىرى ناھايىتى چوڭ بولۇپ، دىنىي ئىشلارنى باشقۇراتتى، ۋاڭ ئوردىسى مۇتەئەسسىپ كۆچلەرنىڭ ئەرزىنى ئاڭلاپ، مۇرەسسەچىلىك ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، تۆۋەندىكى شەرتلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى: 1 - پەنىي مەكتەپنى شەھەر ئىچىدە قۇرماي، ئاھالىسى شالاڭ چەت يېزىلاردا قۇرۇش، 2 - مەكتەپ قۇرۇش ئۈچۈن ھۆكۈمەت خىراجەت ئاجراتماسلىق، مەكتەپ خىراجىتىنى مەكتەپ قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلغۇچىلار ئۈستىگە ئېلىش، 3 - ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشتا ئىختىيارى قىلغانلارنى قوبۇل قىلىش، جەمئىيەتتە ئومۇمىيۈزلۈك سەپەرۋەرلىك قىلماسلىق، 4 - مەكتەپنىڭ نىزامنامىسىنى ئېلان قىلىپ، مەكتەپ ئېچىش مەقسىتىنى چۈشەندۈرۈش، 5 - مەكتەپ دىنىي ئورۇنلارنىڭ نازارىتىنى قوبۇل قىلىش، مەكتەپ دەرس لىكىگە دىنىي دەرس كىرگۈزۈش، دىنىي دەرس ئۆتمىسە مەكتەپ ئېچىشقا رۇخسەت قىلماسلىق ۋەھاكازالار.

دېمەك، ھۆكۈمەت ھامۇت ھاجىنىڭ مەكتەپ قۇرۇش پىلانىغا قارشى تۇرماسلىق، ھەم قوللىماسلىق پوزىتسىيىسىنى تۇتتى.

ھامۇت ھاجى ۋاڭ ئوردىسىدا خىزمەت قىلىدىغان دوستى ھاپىز خوجا ئارقىلىق دىنىي مۇتەئەسسىپ كۆچلەر ھەم ۋاڭ ئوردىسىنىڭ ھەربىرىكەت ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپقان

دىن كېيىن، ئىلغار ياشلار ئىچىدە مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىپ، تۆۋەندىكىدەك تەدبىرلەرنى يەنى 1 - مەكتەپنى ھامۇت ھاجى شەخسىي قۇرۇش، قۇرۇلۇش چىقىمىنى ھامۇت ھاجى ئۆزى ئۈستىگە ئېلىش، 2 - مەكتەپ قۇرۇلۇشىغا ھامۇت ھاجى يېڭى مەھەللىدىكى زېمىنىدىن 10 مو يەر ئاجرىتىش، 3 - مەكتەپ قۇرۇلغاندىن كېيىنكى خىراجەتلەرنى ئىئانە توپلاش ۋە ئوقۇتۇش بەدەل پۇلى ئېلىش ئارقىلىق ھەل قىلىش، 4 - مەكتەپ باشقۇرۇش ھەيئىتى تەشكىل قىلىپ، مەكتەپنى مۇستەقىل باشقۇرۇش، 5 - مەكتەپتە پەنىي دەرسلىكلەرنى ئوقۇتۇشتا چېكىنىش بىلەن بىرگە «ئىبادەت ئىسلام»، «ئاقايىت زۆرۈر» قاتارلىق دىنىي ئوقۇشلۇقلارنى دەرسلىككە كىرگۈزۈش، 6 - مەكتەپكە ئىختىيار قىلغانلارنى قوبۇل قىلىش، ماۋارىپنى تەشۋىق قىلىش قاتارلىق تەدبىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى. ھامۇت ھاجى مەكتەپ باشقۇرۇش ھەيئىتىنىڭ مۇدىرلىقىنى ئۈستىگە ئالدى. ئابدۇمەجىت سابىر ھاجى ئىلمىي مۇدىرلىقىنى ئۈستىگە ئالدى. نىزامىدىن ئەپەندى، مۇسايۇپ شاگىرتلىك، ئىسمايىل ھەققۇل قاتارلىقلار تەشكىللەش ئىشلىرىغا مەسئۇل بولدى. ھېلىم ھاجى، ئابدۇقەيۇم ئاخۇنلار ئىقتىسادىي مۇپەتتىشلىككە تەكلىپ قىلىندى. ھامۇت ھاجى بىر تەرەپتىن مەكتەپ قۇرۇشنى ئورۇنلاشتۇرسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئوقۇغۇچى ۋە دەرسلىك مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن قەشقەر ۋە ئاتۇشتىكى ئابدۇقادىر داموللا، مەمتىلى ئەپەندىلەرنىڭ يارىدىمى ئارقىلىق تۈركىيەدىن قەشقەرگە كېلىپ سودىگەرچىلىك قىلىۋاتقان ئابلىمىت ھەققۇل، ئىلى نەزەر، ياقۇپ ئەپەندى، ئۇسمان ئەپەندى قاتارلىق كىشىلەرنى ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلىپ ئېلىپ كەلدى. 1909 - يىلى روسىيىنىڭ

قازان شەھىرىدە بىسلىغان بىر يۇرۇش دەرسلىك كىتابلارنى كىرگۈزدى (بۇ كىتابلار ھازىر ناھىيىلىك ماۋارىپ ئىدارىسىدە ساقلىنىۋاتىدۇ). مەكتەپ قۇرۇلۇشى 1912 - يىلى پۈتتى. لېكىن بۇ يېڭى قۇرۇلغان پەننىي مەكتەپكە ئوقۇغۇچى ئېلىش شۇ ۋاقىتتىكى شارائىتتا ناھايىتى قىيىن مەسىلە ئىدى. يەنە شۇ بىر قىسىم مۇتەئەسسىپ كۆچىلەر: «ھامۇت ھاجى چەت ئەلگە چىقىپ دەھرى بولۇپ كەپتۇ، ھامۇت ھاجىنىڭ ئاچقان مەكتىپىدە ئوقۇغانلار جىددىت، دەھرى، كاپىر بولۇپ كېتىدۇ» دېگەنگە ئوخشاش پىتنە - پاساتلارنى تارقىتىپ، پەننىي مەكتەپنى ئوقۇغۇچىسىز قالدۇرۇشقا ئۇرۇندى. لېكىن، ئۇلارنىڭ بۇ خىل تەرىشچانلىقىمۇ نەتىجە بەرمىدى. ھامۇت ھاجىنىڭ ئاتىسى مۆمىن قارى ھاجى كۆچادىكى كاتتا باي بولغاچقا، جەمئىيەتتىكى تەسىرى ناھايىتى زور ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ھامۇت ھاجى جامائەت پىكرى توپلاپ، تەرەققىيپەرۋەر بايلار، جامائەت ئەربابلىرى ۋە ئىلغار ياشلارنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرگەنىدى. يەنە بىر تەرەپتىن، ھامۇت ھاجى شۇ ۋاقىتتىكى ھۆكۈمەتتە تۇتۇقلىق قىلىدىغان ساۋۇت بەگنىڭ قىزى مەرەمنساخانغا ئۆيلەنگەن بولۇپ، ساۋۇت بەگمۇ تەسىرى زور ئادەم ئىدى. ئۇ كۆيئوغلى ھامۇت ھاجىنىڭ يېڭى پەننىي مەكتەپ ئېچىشىنى قوللايتتى. ھامۇت ھاجى مۇشۇنداق ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرگە تايىنىپ، كۆچا خەلقىنىڭ باغ سەيلىسى قىلىدىغان ئادەتتىدىن پايدىلىنىپ، ئۆرۈك پىشىشىغا توغرىلاپ، ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى، جامائەت ئەربابلىرى، بايلار ھەم تەرەققىپەرۋەر زاتلارنى چىنباغدىكى بېغىغا تەكلىپ قىلىپ، چوڭ زىياپەت بەردى. بۇ زىياپەتكە كۆچانىڭ شۇ چاغدىكى ھەربىي ئەمەلدارى

قادىر ھاجى (خاتۇڭ لىڭ)، مەشھۇر ئەرباب ھېلىم ھاجى، ئېزىز ھاجى قاتارلىق 100 دىن ئارتۇق ئادەم قاتناشتى. ھامۇت ھاجى ئۆزىنىڭ چەت ئەلدە كۆرگەن تەسىراتلىرىنى سۆزلەپ، ئۆزىنىڭ يېڭى پەننىي مەكتەپ ئېچىش مەقسىتىنى ئېنىق شەرھلەپ، يېڭى مەكتەپنىڭ تەييارلىق خىزمىتىنى دوكلات قىلدى. ھېلىم ھاجىمۇ ئۆزىنىڭ چەت ئەلدە كۆرگەنلىرىنى سۆزلەپ، يېڭى پەننىي مەكتەپ قۇرۇشنى قوللىدى. قادىر ھاجى بۇرۇن تۇرپاندا شۆتاكدا ئوقۇغان، شىنخەي ئىنقىلابىدىن كېيىن ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە بېرىپ پەن - تېخنىكا نىڭ بىر قىسىم مۇئاپىقىيەتلىرىنى كۆرگەن بولغاچقا، يېڭى پەننىي مەكتەپ قۇرۇشنى قوللاپ ئىككى بالىسىنى بۇ يېڭى پەننىي مەكتەپكە بېرىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. سەررات ئېزىز ھاجى شۇ مەيداننىڭ ئۆزىدىلا ئوغلى ئابدۇللا ھاجى بىلەن قىزى سوپىيەنى بۇ يېڭى پەننىي مەكتەپكە تىزىملاتتى. بۇ قېتىمقى زىياپەتنىڭ جەمئىيەتتىكى تەسىرى ناھايىتى زور بولدى، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش خىزمىتى ئوڭۇشلۇق راۋاجلاندى. بولۇپمۇ سودا - سانائەتچىلەر بالىلىرىنى بۇ يېڭى پەننىي مەكتەپكە بەس - بەس بىلەن تىزىملاتتى. نەتىجىدە، يۇزدىن ئارتۇق ئوغۇل ئوقۇغۇچى، ئىككى نەپەر قىز ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنىپ، 1913 - يىلىنىڭ بېشىدا رەسمىي ئوقۇش باشلاندى، بۇ مەكتەپنىڭ نامى «كۆچا ناھىيە يېڭى مەھەللە ئىپتىدائىي نىزام مەكتىپى» دەپ ئاتالدى.

ئىككى قىز ئوقۇغۇچىنىڭ بىرى سەررات ئېزىز ھاجىنىڭ 15 — 16 ياشلاردىكى قىزى سوپىيەم بولۇپ، دىنى مەكتەپتە ئوقۇپ قۇرئان ساۋادىنى چىقارغان ھەم ناۋايى، خوجا ھاپىز، سۈپى ئاللايار قاتارلىق ئىسلام شائىرلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى، قازاندا بېسىلغان تىل - ئەدەبىيات كىتابلە

رىنى كۆرگەنىدى. يەنە بىرى ئەكرەم ئەپەندىنىڭ قىزى شاراپەتخان ئىدى. ئەكرەم ئەپەندى تەخمىنەن 1907 - يىللىرى سودىگەرچىلىك بىلەن قەشقەردىن كۇچاغا كەلگىنىدە كۇچانىڭ ھاۋاسىنى ياقتۇرۇپ قېلىپ، خوتۇن - بالىلىرى بىلەن ئۇچارىدا دەم ئېلىپ تۇرۇۋاتاتتى. بۇ كىشى مەدەنىي يۇرۇيددىغان، تۇركچە تەلەپپۇزدا سۆزلەيدىغان، تەرەققىيپەرۋەر زات ئىدى. شاراپەتخان شۇ چاغدا 16 ياشلاردا بولۇپ، ئۆز ئائىلىسىدە ساۋات چىقىرىپ خېلىلا بىلىملىك بولۇپ قالغانىدى.

يېڭى پەننىي مەكتەپنىڭ قىزغىن قوللاشقا ئېرىشكەنلىكى ۋە ھامۇت ھاجىنىڭ شۆھرىتىنىڭ بارغانچە ئېشىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن بىر قىسىم مۇتەئەسسىپ كۆچىلەر ۋەھىمگە چۈشۈپ، لۇكچەكلەرنى توپلاپ، يېڭى پەننىي مەكتەپنىڭ ئوقۇ - ئوقۇتۇش ئىشلىرىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىدى. بۇنداق ۋەقە ئىككى قېتىم يۈز بەردى. بىرىنچى قېتىمدا، بۇ مۇتەئەسسىپ كۆچىلەر قىغ دۆڭ ۋە خەندەك بويى كوچىدا بىرتوپ لۇكچەكلەرنى توپلاپ: «يېڭى پەننىي مەكتەپ دىنىي قائىدىلەرگە بويسۇنمىدى، ئىسلام دىنىغا ئاسىيلىق قىلدى، جىدىتلىق يولىغا ماڭدى» دېگەندەك باھانىلەر بىلەن مەكتەپكە بېسىپ كىرىپ، مەكتەپنى ۋەيران قىلىۋەتمەكچى بولدى. بۇ چاغدا ھامۇت ھاجى باتۇرلۇق بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئەمەتجان قاتارلىق ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارغا باشلامچىلىق قىلىپ، لۇكچەكلەرنى چېكىندۈرۈپ، مەكتەپنى قوغداپ قالدى. يەنە بىر قېتىملىق ۋەقە 1914-يىلى يۈز بەردى. بۇ قېتىمقى ۋەقەگە ۋاڭ ئوردىسى يادرو بولدى، ئۇلار بىر تۈركۈم يۇقىرى قاتلام كونسېرۋاتىپ كۆچىلەرنى توپلاپ: «مەكتەپ دىنىي دەرس ئوقۇتمىدى» دېگەن

باھانە بىلەن ئابلىزنۇر ھاجى، ئابدۇراخمان ئىبراھىم قاتارلىق ئوقۇتقۇچىلارنى ۋاڭ ئوردىسىغا سولاپ قويدى. ۋاڭ ئوردىسى داغدۇغا پەيدا قىلىش ئۈچۈن، شەھەر ۋە يېزىلاردىن بىر سوراقچىلار ئۆمىكى تەشكىللەپ چىقتى. سوراق جەريانىدا ھامۇت ھاجى سوراقچىلارغا سوئال قويۇپ، ئۇلارنى گەپ قىلالماس قىلىپ قويدى. ئۇلارنىڭ ئوقۇتقۇچىلار «دىنىي قائىدىگە خىلاپلىق قىلدى» دېگەن پەتىۋالىرى پۈت دەسسەپ تۇرالمىدى. ئوقۇغۇچىلار قىرائەت قىلىپ، سوراقچىلارنى مات قىلدى، ئاخىردا ئۇلار «ئوقۇتۇش سۈپىتى ناچار» دېگەن باھانە بىلەن ئوقۇغۇچىلاردىن ئىمتىھان ئالماقچى بولۇپ، ھېساب، جۇغراپىيە، تىل ئەدەبىيات قاتارلىق دەرسلەردىن بىر مۇنچە سوئاللارنى ئوتتۇرىغا قويدى، ئوقۇغۇچىلار بىمالال جاۋاب بەردى. ھالبۇكى، ئىمتىھان ئالماقچى بولغان جانابلار ئوقۇغۇچىلارنىڭ جاۋابىنىڭ توغرا - خاتالىقىنى پەرق ئېتەلمەيتتى. ئاخىرى سوراقچىلار مەغلۇپ بولدى، ھامۇت ھاجى غەلىبە قىلدى. مەكتەپ نورمال ئوقۇتۇشنى داۋاملاشتۇردى.

يېرىم يىللىق ئوقۇش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئوقۇغۇچىلاردىن ئىمتىھان ئېلىندى. سوپىيەم بىلەن شاراپەتخاننىڭ ئىمتىھان نەتىجىسى ناھايىتى ياخشى بولدى. بۇنى كۆرگەن ئۇلغار زاتلار قىزلار سىنىپى ئېچىپ، بۇ ئىككى قىزنى ئوقۇتقۇچى قىلىش توغرىسىدا تەكلىپ بەردى. ھامۇت ھاجى بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئېچىكىرىكى قورۇسىدىكى مېھمانخانىسىنى سىنىپقا ئۆزگەرتىپ، جوزا - ئورۇندۇق، دوسكا ئورۇنلاشتۇرۇپ، قىزلار سىنىپى تەشكىل قىلدى. شەھەر ئىچىدە قىزلار سىنىپىغا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش توغرىسىدا تەشۋىقات ئېلىپ باردى. نەتە-

جىدە، يىگىرمىدىن ئارتۇق قىز ۋە ئۇندەك چوكان قوبۇل قىلىپ، 1913 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ئوقۇش باشلىنىدى. لېكىن بۇ قىزلار سىنىپىنىڭ ۋاقتى ئۇزۇن بولمىدى. 1914 - يىلى سوپىيەم خانىم ئابدۇمسجىت قازى ئاخۇن بىلەن، شاراپەت خانىم شايارلىق هاجى ئەلەم ئاخۇنۇم بىلەن توي قىلىپ، كۇچانىڭ هازىرقى زامان مائارىپ تارىخىدىكى تۇنجى ئايال ئوقۇتقۇچى سوپىيەم خانىم بىلەن شاراپەت خانىم ئوقۇتقۇچىلىق خىزمىتىدىن ئايرىلدى. لېكىن، ئۇلارنىڭ ئۆز ۋاقتىدا فېئودالىزمنىڭ ئاسارىتىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، يېڭى زامان بىلىملىرىنى قوبۇل قىلىشقا بولغان تىرىشچانلىقلىرى كىشىلەرنى چوڭقۇر تەسىرلەندۈردى. ئۇلارنىڭ قولىدا ئوقۇغان قىزلاردىن بىرمۇنچىسى كۇچانىڭ كېيىنكى مائارىپ ۋە مەدەنىيەت ئىشلىرىدا مۇهىم رول ئوينىدى. ئوغۇل ئوقۇغۇچىلار ئوقۇشىنى داۋاملاشتۇردى. 1914 - يىلى تۇركىيىلىك ئوقۇتقۇچىلار قايتىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ ئورنىغا ياقۇپ سىيىت، ئابلىز قاهار هاجى، ئابلا هاجى، ئابدۇراخمان ئابدۇللەم قاتارلىقلار ئوقۇتقۇچىلىققا بەلگىلەندى. 1916 - يىلى كۇچانىڭ هازىرقى زامان مائارىپ تارىخىدىكى تۇنجى پەننىي مەكتەپنىڭ 100 دىن ئارتۇقراق ئوقۇغۇچىسى تۇنجى قېتىم مەكتەپ پۈتتۈردى. ئۇلار كۇچا ناهىيىسىنىڭ ئەڭ بالدۇرقى زىيالىيلىرى بولۇپ قالدى. بىرمۇنچىسى كېيىنكى ئىجتىمائىي پائالىيەتلەردە مۇهىم رول ئوينىدى. بىراق، 1917 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا كۇچادىكى مۇتەئەسسىپ كۇچلەرنىڭ بۇزغۇنچىلىقى بىلەن بۇ مەكتەپتىكى ئوقۇتۇش توختىتىلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ يەنە ياڭ زىڭ شىڭنىڭ خەلقنى نادانلىقتا قالدۇرۇش سىياسىتى پۈتۈن كۇچ بىلەن يولغا قويۇلدى. كۇچانىڭ هازىرقى زامان

مائارىپ تارىخىدىكى تۇنجى مەشئەل - يېڭى مەهەللە پەننى مەكتىپى 4 يىلدىن ئارتۇقراق نۇر چېچىپ ئۆچكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ نۇرى كۇچا خەلقىنىڭ قەلبىگە مەرىپەت ئۇرۇقىنى چاچتى. بۇ مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى كۇچانىڭ كېيىنكى مائارىپ ئىشلىرىنىڭ ئاساسى بولۇپ قالدى. هامۇت هاجى كۇچانىڭ كېيىنكى مائارىپ ئىشلىرىدا ئابلىمىت مەخسۇم قاتارلىق ئىلغار زاتلار بىلەن بىرگەهارماي - تالماي كۇرەش قىلىپ، ئۆز هاياتىنى كۇچانىڭ گۈللىنىشى ئۈچۈن بېغىشلىدى. ئۇ، 1937 - يىل 3 - ئاينىڭ 6 - كۈنى بىرىنچى قېتىملىق تۇتقۇندا ئۇ شېڭ شىسەي دائىرىلىرى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ، تەخمىنەن 1941 - يىلى تۇرمىدە ۋاپات بولدى.

كۇچا ناهىيىسىنىڭ 1934 - يىلىدىن كېيىنكى مائارىپ ئىشلىرى

خوجىنىياز هاجى باشچىلىقىدىكى قۇمۇل دېهقانلار ئىنقىلابى پارتىلىغانىدىن كېيىن، 1933 - يىلى 3 - ئايدا كۇچادىكى ئۇلاغ تىرانسپورت شىركىتىنىڭ باشلىقى تۆمۇر ئېلى ئالدى بىلەن قوزغىلاڭ كۆتۈردى. كۇچا ۋاڭ ئوردىسىدا تەختتە ئولتۇرۇۋاتقان مەهپۇز ۋاڭ تۆمۇر ئېلىنىڭ قوزغىلىڭىنى قوللاپ، ئەسكەر باشلاپ بىرلىكتە جەڭگە ئاتلاندى. قوزغىلاڭچىلار تېزلا كۇچادىكى كونا هاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇپ تاشلىدى، كۇچا قوزغىلاڭچىلارنىڭ قولىغا ئۆتتى. مۇشۇنداق يېڭى ۋەزىيەت ئاستىدا كۇچادىكى تەرەققىيپەرۋەر ئىلغار زاتلار يەنە پەننىي مەكتەپ قۇرۇش ئۈچۈن تەييارلىق كۆرۈشكەكىرىشتى. 1933 - يىلدىكى ئاپرىل ئۆزگىرىشىدىن كېيىن

شېك شىسەي تەختكە چىقىپ، «ئالتە بۇيۇك سىياسەت»نى ئوتتۇرىغا قويىدى. شۇنداق بىلەن شىنجاڭنىڭ مائارىپ ئىشلىرى بىر مەزگىل خېلى زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى. 1934 - يىلى باھاردا «كۆچا نەشرى مائارىپ ئىلمىي جەمئىيىتى» قۇرۇلدى. بۇ جەمئىيەت ئاممىۋى خاراكتېرلىك تەشكىلات بولۇپ، ئابلىمىت مەخسۇم، ھامۇت ھاجى، مۇسايۇپ شاگىرتى، ئابدۇمۇجىت سابىر ھاجى، ئابدۇرۇبھم ھاجى شاگىرتى، ئابلىمىتخان نىياز، ئابدۇرۇبھم قارى، تۇرسۇن ئاخۇن (خوتەنلىك)، نىزامىدىن ئەپەندى، ئابدۇۋايىت روزى، مولا نىياز ئاخۇن، ئابدۇقادىر مۇختار، شىرىپ ھوشۇر قاتارلىق 13 كىشى بۇ جەمئىيەتنىڭ ئەزاسى بولدى. ئابلىمىت مەخسۇم مۇدىرلىقنى ئۈستىگە ئالدى. بۇ جەمئىيەتنىڭ 1- قېتىملىق يىغىنى تۆۋەندىكىلەرنى بەلگىلىدى:

1- ئاممىۋى ئېچىلغان پەننىي مەكتەپ قۇرۇشنىڭ زور ئەھمىيىتىنى تەشۋىق قىلىپ چۈشەندۈرۈپ، كەڭ ئاممىنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈش،

2 - پۈتۈن ناھىيىدە يېڭى پەننىي مەكتەپلەرنى زور كۈچ بىلەن قۇرۇش، شەھەردىلا مەكتەپ قۇرۇپ قالماستىن، يېزا — كەنتلەردىمۇ مەكتەپ قۇرۇش،

3 -ئىجتىمائىي پاراۋانلىق ئىشلىرىنى قانات يايدۇرۇپ، داردىلئېتام، داردىلئاجىزىن قاتارلىق ئورۇنلارنى قۇرۇش.

بۇ بىرنەچچە بەلگىلىمە ئەينى چاغدا شېك شىسەيىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن بىرەك ئىدى. شۇڭلاشقا، ھۆكۈمەتنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىپ قالماستىن، بەلكى كەڭ ئاممىنىڭ جۈملىدىن دىنىي ساھەدىكى زاتلارنىڭمۇ قوللىشىغا ئېرىشتى. كۆچا مەدرىسىنىڭ باش مۇدەررىسى، زور ئۆلىما مۇسايۇپ دامولا ھاجى، ئاتاقلىق دىنىي زات ھامۇت دامولا ھاجى

قاتارلىق يۇقىرى قاتلام دىنىي زاتلارمۇ ئاممىۋى ئېچىلىپ قالغان تەشۋىقات ئىلىپ بېرىپ، يېڭى پەننىي مەكتەپلەرنى ئومۇملاشتۇرۇش ئۈچۈن كۈچ چىقاردى. لېكىن بۇ چاغدا پەننىي مەكتەپنى قۇرۇشنىڭ تەييارلىق خىزمىتى تېخى ئىشلەنمىگەنىدى.

1934 - يىلى خوجىنىياز ھاجى شېك شىسەيى ھۆكۈمىتىنىڭ مائاۋىن رەئىسلىكىنى قوبۇل قىلىپ، قەشقەردىن ئۇرۇمچىگە قاراپ يولغا چىقىپ، يول ئۈستىدە ئاقسۇغا كېلىپ ئىككى ئايدەك تۇرغاندا، شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئاقسۇدا يېڭىچە پەننىي مەكتەپ قۇرۇلدى. خوجىنىياز ھاجى يېڭى پەننىي مەكتەپلەرنىڭ قۇرۇلۇشىنى قىزغىن قوللىغانلىقىنى ئاڭلىغان كۆچا نەشرىي مائارىپ ئىلمىي جەمئىيىتى خوجىنىياز ھاجى كۆچاغا كەلگۈچە مەكتەپ قۇرماقچى بولۇپ، ھاكىم ئابدۇقادىر ھاجىنىڭ تەكلىپى بويىچە ھازىرقى كۆچا كونا شەھەر يېزا ئىگىلىك بانكىسىنىڭ يېنىدىكى (1933 - يىلىدىكى كۆچا قوزغىلىڭىدا بۇتلىرى چېقىۋېتىلگەن) بۇتخانىنىنى تۈزەشتۇرۇپ مەكتەپ ئورنى قىلدى. ھامۇت ھاجى مەكتەپ قۇرۇلۇشى ئۈچۈن مىڭ سەر ياچەن تەقدىم قىلدى. باشقا تەرەققىيەرۋەر زاتلارمۇ يارىدەم قىلدى. ئابلىمىت مەخسۇم مەكتەپ مۇدىرى بولدى. مەكتەپكە 109 نەپەر ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى. ھامۇت ھاجىنىڭ مەكتىپىدە ئوقۇغان بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلار بۇ قېتىم قۇرۇلغان مەكتەپكە ئوقۇتقۇچى بولدى. ئاقسۇدىن مەۋلانجان تۇردى، غۇلجىدىن قۇربانجان، تۇرپاندىن مۇقىيت ئەپەندىلەرمۇ كېلىپ ئوقۇتقۇچىلىقنى ئۈستىگە ئالدى. قەشقەردىن ھامۇتجان خېتىپ (ئابدۇقادىر دامىوللىنىڭ شاگىرتى) كېلىپ، دىنىي دەرس ئوقۇتقۇچىلىقنى ئۈستىگە

ئالدى. مەكتەپ دەرۋازىسىغا «كۇچا دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپى ئالىيە، بىپەرمايىش ھاجى خوجىنىيازىيە» دەپ يېزىلغان ۋېۋىسكا تېسىلىپ، 1934 - يىل 7 - ئاينىڭ 20 - كۈنى رەسمىي دەرس باشلىندى. خوجىنىياز ھاجى ئاقسۇدىن كۆچاغا كەلگىنىدە، مەكتەپنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، مەكتەپنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى قىزغىن قوللىدى. 1934 - يىلى كۇچا ناھىيە پاختا بازىرىدا يەنە بىر يېڭى پەننىي مەكتەپ تۆمۈر ئېلى سىجاڭنىڭ قوللىشى بىلەن قۇرۇلۇپ، «تۆمۈر غازى مەكتىپى» دەپ ئاتالدى. سودىگەر ئەمرۇللاخان شاكىرۇك ئۆز راسخودى بىلەن قىلىچ ئاتام دېگەن جايدا ئىككى سىنىپلىق بىر مەكتەپ سېلىپ، ئىككى نەپەر ئوقۇتقۇچىنىڭ دەپتەر ماڭاشىنى، ئوقۇغۇچىلار-نىڭ قەلەم راسخوتىنى ئۆزى چىقىرىپ، ئوقۇتۇشنى داۋاملاشتۇردى. بۇ مەكتەپكە «كۇچا بىرىنچى ئېپتىدائىي مەكتىپى، ئەمرۇللابېك يۇسۇپى» دەپ ۋېۋىسكا تېسىلدى. ئارقىدىنلا يۇنۇس ئاخۇن باي راسخوت چىقىرىپ، كۇچا ناھىيىلىك قىرائەتخانىغا ئۇچ ئېغىزلىق ئۆي سېلىپ بەردى. 1935 - يىلى 9 - ئايدا ئابلىمىتخان مەخسۇم ۋە سوفىيە ئىبراھىم ئاگىيۋانىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن كۇچادا تۇنجى قىزلار مەكتىپى قۇرۇلدى. 1935 - يىلى 10 - ئايدا ئويغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ۋە خەنزۇ، خۇيزۇ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى قۇرۇلۇپ، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىغا ئابلەم باي رەئىس بولدى. كۇچا نەشرىي مائارىپ ئىلمىي جەمئىيىتى تارقىتىۋېتىلىپ، ئۇنىڭ ئەزالىرى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىغا قاتناشتى. چەت ئەلدە ئوقۇپ قايتىپ كەلگەن موللا مەمەت ھاجى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىنىڭ مائارىپ مۇدىرى بولدى.

ئابلىمىت مەخسۇم ئۇيغۇر ئۇيۇشمىنىڭ سەركاتىپى ھەم دارىلمۇئەللىمىنىڭ مۇدىرى بولدى.

1945 - يىلى 6 - ئايدا كۇچا دارىلمۇئەللىمىنىڭ 1 - قارارلىق ئوقۇغۇچىلىرى ئوقۇش پۈتتۈرۈپ، ھەرقايسى مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى تولۇقلاندى، 7 - ئايدا 2 - قارارغا 80 نەپەر ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنىپ ئوقۇش باشلاندى. 1936 - يىلى پۈتۈن ناھىيە بويىچە ھۆكۈمەت ۋە ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپلەر ئىككى شەخس قۇرغان مەكتەپ بىلەن 36 گە يېتىپ، ئوقۇتقۇچىلىرى 210 كىشىگە، ئوقۇغۇچىلىرى 4600 نەپەرگە بارىدى. شۇ يىلى كۇزدە دارىلمۇئەللىمىنىڭ 2 - قارارلىق ئوقۇغۇچىلىرى ئوقۇش پۈتتۈرۈپ ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى تولۇقلاندى. بۇنىڭ بىلەن، كۇچا ناھىيىسىنىڭ يېڭى مەدەنىيەت - مائارىپ ئىشلىرىغا پۇختا ئاساس سېلىندى. يېزىلاردىمۇ ئارقا - ئارقىدىن مەكتەپ قۇرۇلدى. ھەتتا ئالاقاغا، چارشەنبە، قارابۇقا قاتارلىق يېزا كەنتلەردە قىزلار مەكتەپلىرى قۇرۇلدى.

1939 - يىل 5 - ئاينىڭ 19 - كۈنى يولداش لىن جىلۇ كۇچا ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى بولۇپ كەلدى. لىن جىلۇنىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن كۇچانىڭ مائارىپ ئىشلىرى تېخىمۇ زور قەدەم بىلەن ئالغا قاراپ راۋاجلاندى. 1939 - يىلنىڭ ئاخىرى، 1940 - يىلنىڭ باشلىرىدا ۋاھاپ ھاجى لىن جىلۇنىڭ مىللىي مائارىپىنى راۋاجلاندۇرۇش توغرىسىدىكى تەشەببۇسىغا قىزغىن ئاۋاز قوشۇپ، ۆزى راسخوت چىقىرىپ، كۇچا گۈڭگائدا 10 سىنىپلىق ئىككى قەۋەتلىك بىر مەكتەپ سالدۇردى، مۇشۇ مەزگىلدە ھۆكۈمەت باشقۇرغان مەكتەپ 13 كە، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى باشقۇرغان مەكتەپ 34 كە، خەنزۇ - خۇيزۇ ئۇيۇشمىسى

باشقۇرغان مەكتەپ ئىككىگە، سىنىپ سانى 251 گە، ئوقۇتقۇچىلار 265 نەپەرگە، ئوقۇغۇچىلار 8600 نەپەرگە يېتىپ، كۇچانىڭ مائارىپ ئىشلىرى جۇش ئۇرۇپ راۋاجلاندى. 1943 - يىلى گومىنداڭ شىنجاڭغا كىرىپ، 1944 - يىلى ھەر قايسى ناھىيىلەردە گومىنداڭ پىرقىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، كۇچانىڭ مائارىپ ئىشلىرى چېكىنىپ كەتتى.

كۇچانىڭ مىللىي مائارىپىدىكى تۆھپىكار ئابلىمىت مەخسۇم

ئابلىمىت مەخسۇم 1896 - يىلى كۇچا ناھىيە بازىرىدا تۇغۇلغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئاتىسى سابىر ھاجى كۇچادىكى ئاتاقلىق زات ئىدى. سابىر ھاجى ھەجگە بېرىپ كېلىش جەريانىدا ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ھەر قايسى ئىللەردە يۇرۇپ يېڭىلىقلارنى كۆردى ۋە ئۆگەنىدى. يۇرتقا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ھامۇت ھاجى 1913 — 1917 - يىللىرى ئاچقان تۇنجى پەننىي مەكتەپنى قىزغىن قوللىدى. ئابلىمىت مەخسۇم مۇشۇنداق ئائىلىدە تۇغۇلغان بولغاچقا، بالىلىق چاغلىرىدىن تارتىپلا ياخشى تەربىيە ئالغانىدى. ئابلىمىت مەخسۇم بالىلىق دەۋرىدە كۇچادىكى داڭلىق مۇدەررىس ئابلىتىپ دامۇللا ۋە سەيدۇللا ھاجىدىن دەرس ئالغان ھەم ئۆز ئائىلىسىدە يېڭى مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئۆگىنىپ ساۋاتىنى چىقارغانىدى. ھامۇت ھاجى مەكتەپ ئاچقان مەزگىلدە ئابلىمىت مەخسۇم قەشقەر مەدرىسىتە ئوقۇۋاتقان چاغ ئىدى. ئۇ قەشقەردە ۋەتەنپەرۋەر ئالىم ئابدۇقادىر دامۇللىنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇنىڭدىن تەلىم ئالدى. ئوتتۇرا ئاسىيادىن كىرگۈزۈلگەن پەننىي

دەرسلىكلەرنى ئۆگىنىش بىلەن بىرگە، خەتتاتلىقنىمۇ ئۆگىنىپ ئۇستا خەتتات بولۇپ چىقتى ھەم قەشقەردە تەلىم ئېلىۋاتقان تالىپلار ئىچىدە كۆزگە كۆرۈنگەن ئىقتىدارلىق ياشلارنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. شۇ چاغدا ھامۇت ھاجى ئابلىمىت مەخسۇمنى يېڭى مەھەللىدە قۇرۇلغان پەننىي مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىلىقىغا تەكلىپ قىلماقچى بولغاندا، ئابلىمىت مەخسۇمنىڭ ئاتىسى سابىر ھاجى «بالىنىڭ ئوقۇشى توگىگىچە ساقلاپ تۇرساق» دېگەنىدى. ئابلىمىت مەخسۇم داۋاملىق قەشقەردە ئوقۇدى. 1928 - يىلى ياڭ زىڭشىن ئۆلتۈرۈلۈپ، جىن شۇرىن تەختكە چىققاندىن كېيىن، ئابلىمىت مەخسۇم قەشقەردىكى ئوقۇشنى تۈگىتىپ كۇچاغا قايتىپ كەلدى. ئۇ كۇچاغا كېلىپلا ھامۇت ھاجىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ: «ئۆزلىرىنىڭ كۇچادا پەننىي مەكتەپ قۇرغانلىقلىرىنى ئاڭلاپ ناھايىتى خۇشال بولغانىدىم. كېيىن بۇ مەكتەپنىڭ تارقىتىۋېتىلگەنلىكىنى ئاڭلاپ ناھايىتى كۆپ ئوكۇنىدۇم، ھازىر قەشقەردە يېڭى مائارىپ ناھايىتى تېز راۋاجلىنىۋاتىدۇ. بىز يەنە سىلى ئۆز ۋاقتىمىزدا قۇرغان مەكتەپنى ئەسلىگە كەلتۈرسەك» دەپ تەكلىپ بېرىدۇ. ھامۇت ھاجى بىلەن ئابلىمىت مەخسۇم بۇ مەكتەپنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن كۆپ تىرىشچانلىق كۆرسەتتى. جىن شۇرىن تەختكە چىققاندىن كېيىن، قادىر ھاجى ئۇرنىغا ئوغلى ئابدۇۋايىت شاۋيىنى قالدۇرۇپ، ئۆزى يۇرتى تۇرپانغا قايتىپ كەتكەنىدى. كېيىن ياڭ چىمن كۇچاغا تۇڭلىڭ بولۇپ كەلدى. بۇ چاغدىكى كۇچا ھاكىمىيىتى جىن شۇرىننىڭ پەن-مەدەنىيىتىنى چەكلەش سىياسىتىنى كۈچەپ يولغا قويۇۋاتقان بولغاچقا، ھامۇت ھاجى بىلەن ئابلىمىت

مەخسۇمنىڭ مەكتەپ قۇرۇش تۇغرىسىدىكى تىرىشچانلىقى نەتىجە بەرمىدى. شۇڭلاشقا، ئابلىمت مەخسۇم خەتتاتلىق ئارقىلىق ئىلىم - پەن ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرماقچى بولدى. 1928 - يىلدىن 1931 - يىلغىچە كۆچا خانىقاسى قايتا سېلىنغاندا، ئابلىمت مەخسۇم شاگىرتلىرى بىلەن بىرگە كۆچا خانىقاسىغا يېزىلىدىغان خەتلەرنى ناھايىتى چىرايلىق قىلىپ يېزىپ چىقتى. يەنە بەزى ئىدارىلەرنىڭ ۋىۋىسكىلىرىنى يازدى. ئابلىمت مەخسۇمنىڭ يازغان ھۆسن خەتلىرى كەڭ جامائەتنىڭ ھەۋىسىنى قوزغىدى. شۇنىڭ بىلەن نۇرغۇنلىغان ياشلار ۋە ئوتتۇرا ياش ھەۋەسكارلار ئابلىمت مەخسۇمنىڭ ئەتراپىغا توپلىنىپ ھۆسن خەت ئۆگەندى. ئابلىمت مەخسۇمنىڭ ھۆسن خەت نۇسخىسى 36 خىل بولۇپ، ئۇ بۇ ھۆسن خەت نۇسخىلىرىنى يېزىش قائىدىلىرىنى خۇلاسىلەپ «ھۆسن خەت قائىدىلىرى» دېگەن بىر كىتاب يېزىپ چىقتى. پۈتۈن ناھىيە بويىچە ھۆسن خەت ئۆگىنىش يۇقىرى دولقۇنى كۆتۈرۈلۈپ، ھەتتا يېزىلاردىمۇ ھۆسن خەت ئۆگىنىش كۇرسلىرى ئېچىلدى (ئابلىمت مەخسۇم يازغان «ھۆسن خەت قائىدىلىرى» دېگەن كىتابنى ئۇنىڭ ئوقۇغۇچىسى يۈسۈپ نەزەر ساقلىغان بولۇپ، كېيىن باشقىلار ئېلىپ ئوقۇپ يۈتتۈرۈپ قويغان). ئابلىمت مەخسۇم بۇ ھۆسن خەت كۇرسىدا پەن — مەدەنىيەت ئۆگىنىشنىڭ مۇھىم ئەھمىيىتىنى داۋاملىق تەشۋىق قىلدى ھەم ئۆز شاگىرتلىرىغا تىل ئەدەبىيات، جۇغراپىيە قاتارلىق دەرسلەرنى ئۆگەتتى. 1934 - يىلدىن كېيىن ئابلىمت مەخسۇم كۆچادىكى ئىلغار زاتلارغا باشلامچىلىق قىلىپ، ئىلىم - پەن

ئىشلىرىنى يۈكسەلدۈرۈش ئۈچۈن ھارماي - تالماي كۈرەش قىلدى. 1936 - يىلى ناسىر بەگ (ما پۇشاق) كۆچاغا ھاكىم بولۇپ كېلىپ، ئابلىمت مەخسۇم قاتارلىق ئىلغار كۆچىلەرگە بولغان كونترولىلۇقنى كۆچەيتتى. يەنە شۇ يىلى بىر بۆلۈم مۇتەئەسسىپ كۆچىلەر ئابلىھىمت مەخسۇم «پەننى تەشۋىق قىلىپ، دىننى سۇسلاشتۇردى» دېگەن باھانە بىلەن ئابلىمت مەخسۇم ۋە مۇللا مەمەت ھاجىنى تۈتۈپ ئاپىرىپ، خانىقادىكى تۆۋۈككە باغلاپ قويۇپ، ئابلىمت مەخسۇم ۋە مۇللا مەمەت ھاجىنىڭ يۈزىگە تۈكۈرۈپ ھەم ش ا پىلاقلاپ ھاقارەت قىلدى. لېكىن، مۇتەئەسسىپ كۆچىلەرنىڭ بۇنداق قارشىلىقلىرى ئابلىمت مەخسۇمنىڭ ئىلىم - پەننى يۈكسەلدۈرۈش روھىنى قىلچە بوشاشتۇرالمىدى. ئابلىمت مەخسۇم كۆچانىڭ ئاتاپ ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن تېخىمۇ قەيسەرلىك بىلەن كۈرەش قىلدى. 1937 - يىلى 3 - ئايدا شېڭ شىسەينىڭ جاللاتلىرى ئابلىمت مەخسۇمنى تۇتقۇن قىلىپ، ئۇرۇمچىگە ئاپىرىپ تۇرمىگە تاشلىدى. 1943 - يىلى ئابلىھىمت مەخسۇم تۇرمىدىن چىقىپ كۆچاغا كەلدى. بۇ چاغدا ئابلىمت مەخسۇمنىڭ ئايالى باشقىلار بىلەن توي قىلىپ كەتكەنىدى. بۇ ئەھۋال ئابلىمت مەخسۇمغا ئېغىر ئەلەم بولدى. شۇنىڭ بىلەن، ئابلىمت مەخسۇم تۇغقانلىرى بىلەن بىرگە ئۆتمەكچى بولۇپ غۇلجىغا كېتىپ، ئاردىدىن ئۇزاق ئۆتمەي كېسەل بىلەن 1944 - يىلى غۇلجىدا ۋاپات بولدى. ئۇ ۋاپات بولغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئاتاپ ئىشلىرىغا ئۆزىنى بېغىشلاشتەك پىداكارلىق روھى

كۆچا خەلقىنىڭ قەلبىدە چوڭقۇر ئورۇن ئالدى. كۆچا خەلقى ھازىرمۇ ئابلىمىت مەخسۇمنى ياد ئېتىدۇ.

سوپىيە ئىبراھىم ئاگىيۇا ۋە كۆچادىكى تۇنجى قىزلار مەكتىپى

سوپىيە ئىبراھىم قىزى ئاگىيۇا 1902 - يىلى روسىيىدىكى موسكۇا شەھىرى بىلەن قازان شەھىرىنىڭ ئارىلىقىدىكى ۋولگا (ئىدىل) دەرياسىنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى قاسىم رابات دېگەن كىچىك شەھەردە ئولتۇرۇشلۇق ئىبراھىم ئاگىيۇا ئىسمىلىك تاتار مەزىن ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇ 1917 - يىلى موسكۇا گىمنازىيىسىنى پۈتتۈرۈپ، دىزىرژىنسكى نامىدىكى يېتىملار مەكتىپىگە مۇئەللىم بولغان. 1920 - يىلى مەرغىلانلىق سودىگەر ئەزىزەمخان تۆرە بىلەن توي قىلغان. 1924 - يىلى يولدىشى ئەزىزەمخان تۆرە بىلەن بىرگە ماتارىپ ساھەسى بويىچە ئۈيۇشتۇرۇلغان تەزىيە بىلدۈرۈش قوشۇنى تەركىبىدە لېنىنىڭ ماتەم مۇراسىمىغا قاتناشقان. 1925 - يىلى يولدىشى ئەزىزەمخان تۆرە بىلەن بىرگە شىنجاڭغا كۆتۈپ، شۇ يىلى ئەتىيازدا كۆچاغا كېلىپ، كۆچىلىرىق بويدا ئولتۇراقلاشقان. 1933 - يىلغىچە سوپىيە خانىم ئۈچ بالىلىق بولغان. ئۇنىڭ ئۆپكە كېسىلى بولۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قايتىپ داۋالىنىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، شىنجاڭدا جۇملىدىن كۆچادا خەلق ئىنقىلابى پارتلاپ، ۋەزىيەت جىددىيلىشىپ كېتىپ سەپەرگە چىقالمىغان. 1933 - يىلدىكى دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ رەھبىرى

خوجىنىياز ھاجى قەشقەرگە ئۆتۈشتە كۆچادا بىر مەزگىل تۇرۇپ قالغىنىدا، ئەررەمخان تۆرە باشقىلارنىڭ تونۇش تۇرۇشى بىلەن خوجىنىياز ھاجىغا مۇشاۋۇر بولغان. خوجىنىياز ھاجى قەشقەرگە ماڭغاندا ئەزىزەمخان تۆرە بىرگە كەتكەن. سوپىيە خانىم بالىلىرى بىلەن كۆچادا قالغان. 1935 - يىلى خوجىنىياز ھاجى شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىنى قوبۇل قىلىپ، قەشقەردىن ئاقسۇغا كېلىپ ئىككى ئاي تۇرغاندا، ئابلىمىت مەخسۇم باشچىلىقىدىكى كۆچا نەشرى ماتارىپ ئىلمىي جەمئىيىتى كۆچا دارىلمۇئەللىمىنىنى قۇرۇپ چىقىش بىلەن بىرگە قىزلار مەكتىپى قۇرۇش ئۈچۈن تەييارلىق كۆرگەن. سوپىيە خانىم قىزلار مەكتەپىنىڭ تەييارلىق پائالىيەتلىرىگە ئاكتىپلىق بىلەن قاتناشقان. خوجىنىياز ھاجى كۆچاغا كەلگەندە ئەزىزەمخان تۆرە بىرگە كەلگەن. خوجىنىياز ھاجى كۆچادا دارىلمۇئەللىمىنىنى كۆزدىن كەچۈرگەندە ئابلىمىت مەخسۇم، ھامۇت ھاجى، ئابدۇسەجىت قازى ئاخۇنۇم، نىزامىدىن ئەپەندى قاتارلىق تەرەققىيپەرۋەر زاتلار دارىلمۇئەللىمىنى قۇرۇش ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇش بىلەن بىرگە، قىزلار مەكتىپى قۇرۇش توغرىسىدىكى تەييارلىق ئەھۋالىنىمۇ دوكلات قىلغان. بۇ چاغدا ئەزىزەمخان تۆرە: «مېنىڭ ئايالىم سوپىيە خانىم موسكۇادا مۇئەللىم بولغان، ھازىر ئۆيدە ئولتۇرۇپ ئۆمرى بىنكار ئۆتۈپ كېتىۋاتىدۇ، قىزلار مەكتىپى قۇرساقلار مېنىڭ ئايالىم مۇئەللىم بولسا بولىدۇ» دېگەن. ئابلىمىت مەخسۇم چوقۇم قىزلار مەكتىپى قۇرۇپ چىقىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن. خوجىنىياز ھاجى «ياخشى ئويلاپسىلەر، تېزرەك قۇرۇپ

چىقىڭلار» دەپ، قىزلار مەكتىپىنىڭ قۇرۇلۇشىنى قوللىغان. ئۇنىڭدىن بۇرۇن كۈچىيىرىق بويىدا كىچىكرەك بىر دىنىي مەكتەپ بولۇپ، مۇسايۇپ دامولىلاھاجى قەشقەرىدىكى ئوقۇشنى تۈگىتىپ كەلگەندىن كېيىن مۇشۇ دىنىي مەكتەپتە مۇدەررىس بولغانىدى. مۇسايۇپ دامولىلاھاجى قەشقەردە ئوقۇغان چېغىدىلا ياخشى ئوقۇپ داڭق چىقارغانىدى، كۈچاغا كەلگەندىن كېيىن دىنىي ئىلىمدە تېخىمۇ چوڭ شۆھرەت قازانىدى. بۇ چاغلاردا ساقساق مەدرىسنى ئابلەم باي بىلەن ساددىق ھاجى قايتا ياساتقان بولۇپ، بۇ مەدرىسكە قەشقەردىن مۇدەررىس تەكلىپ قىلماقچى بولۇپ يۈرەتتى. ھېلىم ھاجى: «مۇسايۇپ ئاخۇن خەلپىتىم قەشقەردە ياخشى ئوقۇغانىكەن، دىنىي ئىلمى چوڭقۇر ئىكەن، مۇسايۇپ ئاخۇن خەلپىتىمنى مۇدەررىس قىلساق» دەپ تەكلىپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن مۇسايۇپ دامولىلاھاجى (ئۇ چاغدا تېخى ھاجى بولمىغان) ساقساق مەدرىسكە مۇدەررىس بولدى. كۈچىيىرىق بويىدىكى دىنىي مەكتەپنىڭ تالىپلىرى ساقساق مەدرىسكە كېلىپ ئوقۇپ، كۈچىيىرىق بويىدىكى دىنىي مەكتەپ ئاساسەن بوش قالغانىدى. كۈچانىڭ شۇ چاغدىكى ھاكىمى قادىر ھاجى خوجانىياز ھاجى تەرىپىدىن قويۇلغان كىشى ئىدى. كۈچا نەشرىي مائارىپ ئىلمىي جەمئىيىتى قادىر ھاجىنىڭ قىزلار مەكتىپىگە ئورۇن كۆرسىتىپ بېرىشىنى تەلەپ قىلدى. قادىر ھاجى يۇقىرىقى دىنىي مەكتەپنىڭ ئورنىنى رېمونت قىلىپ پەنىنىي مەكتەپ قىلىپ ئۆزگەرتىشنى كۆرسەتتى. ئەزىزەمخان تۆرە بىلەن سوپىيە خانىم بۇ قىزلار مەكتىپىنىڭ قۇرۇلۇشىنى قىزغىن قوللاپ، بۇرۇن ئۆي سېلىشقا

تەييارلاپ قويغان رام كېشەكلەرنى مەكتەپ قۇرۇلۇشىغا تەقدىم قىلدى. مەكتەپ قۇرۇلۇشى پۈتكىچە ئەزىزەمخان تۆرە خوجنىياز ھاجى بىلەن بىرگە ئۇرۇمچىگە كەتتى. سوپىيە خانىم ئۆيمۇئۆي ئارىلاپ يۈرۈپ، قىزلارنى ئوقۇتۇشنىڭ پايدىسى توغرىسىدا تەشۋىقات ئېلىپ باردى. نەتىجىدە 50 نەپەردىن ئارتۇقراق قىزلار مەكتەپكە تىزىملاندى. بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى يۇقىرى تەبىقىدىكى لەرنىڭ پەرزەنتلىرى ئىدى. سوپىيە خانىم مەكتەپنىڭ تەسىرىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن، دەسلەپتە پەنىنىي دەرسلەرنى ئۆگىتىش بىلەن بىرگە، ئىسلام دىنىنىڭ ئىبادەت قائىدىلىرى، قىرائەت سۈرىلىرى ھەمدە كىيىم پېچىش - تىكىش، دوپپا تىكىش، تور توقۇش، رەشىلىيە ئىشلەش قاتارلىق مەزمۇنلار بويىچە دەرس ئۆتۈپ، قول ھۈنەرلىرىنى بىۋاستە ئۆگەتتى. ئاز ۋاقىت ئىچىدە قىزلار قۇرئانىنى قىرائەت قىلالايدىغان، خەت يېزىپ كىتاب ئوقۇيالايدىغان، كىيىم پېچىش - تىكىش، دوپپا تىكىش، تور توقۇش، رەشىلىيە ئىشلەش قاتارلىق قول ھۈنەرلىرىنى قىلالايدىغان بولدى. بۇنى كۆرگەن خەلق ئاممىسى ئارقا - ئارقىدىن قىزلىرىنى بۇ مەكتەپكە بېرىشتى. نەتىجىدە ئوقۇغۇچىلار 200 دىن ئاشتى. ئابلىمىت مەخسۇم، موللا مەمەت ھاجىلار بۇ مەكتەپنىڭ خەزمىتىنى قىزغىن قوللىدى. 1935 - يىلنىڭ ئاخىرىدا كۈچا ناھىيىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى رەسمىي قۇرۇلغاندىن كېيىن، قىزلار مەكتىپى رەسمىي ئۇيۇشما تەمىناتىغا ئۆتكۈزۈلدى. سوپىيە خانىم قىزلار مەكتىپىنىڭ مۇدىرلىقىغا تەينىلىنىپ، مائارىپ مۇدىرلىرى بىلەن تەڭ دەرىجىلىك مائاش بەلگىلەندى. بۇ

ۋاقتتىكى ئوقۇتۇش مەزمۇنىغا دىنىي دەرسلەرنىڭ سرتىدا، تىل - ئەدەبىيات، ماتېماتىكا، جۇغراپىيە، تەبىئەت، تارىخ قاتارلىق دەرسلەر تەدرىجىي كىرگۈزۈلۈپ، مەكتەپتە ئاساسەن پەننىي دەرسلەر ئۆتۈلىدىغان بولدى. سىنىپ سانى، دەرس مەزمۇنى، ئوقۇغۇچىلار سانى تەدرىجىي كۆپەيىپ بارغانلىقتىن، سوپىيە خانىمنىڭ يۇكى ئېغىرلىشىپ كەتتى. ئۇ چاغدا كۇچادا ئاياللاردىن ئوقۇتقۇچى بولالىغۇدەكلەر ئىنتايىن كەم ئىدى. شۇڭا، غۇلجىدىن كۇچاغا كېلىپ تىجارەت قىلىۋاتقان چوڭ سودىگەر (تاتار) نىمتوللا ئەپەندىنىڭ ئايالى مەريەم خانىم، قىزلىرى زەكىيە، ئەلفىيە خانىم، كۇچادا ئولتۇراقلىشىپ قالغان تاتار هاكىمجانىنىڭ قىزى (مىرقاسىمنىڭ ئاچىسى) مۇكەررەم خانىملار، ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ئۆزبېك خەدىچە خانىم، ئۆلكىلىك مائارىپ نازارىتى ئەۋەتكەن شەمسە قەمەر، سەلىمە خانىملار، كۇچا ناهىيىلىك سابىق ساقچى باشلىقى زەپەر مۇناسىپوپ (تاتار) نىڭ ئايالى شۇكرە خانىملار ئوقۇتقۇچىلىقنى ئۈستىگە ئېلىپ، پەننىي دەرسلەرنى ئۆتتى. بۇ ئالتە - يەتتە نەپەر تاتار خانىملارنىڭ بىلىم سەۋىيىسى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ سەۋىيىسىدە ئىدى. بۇ قىزلار مەكتېپىنىڭ شۆھرىتى بارغانسېرى ئېشىپ، ئوقۇغۇچىلار كۆپەيىپ، ئوقۇتقۇچى يېتىشمەي قالدى. شۇڭلاشقا، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى 1 - 2 - قارارلىق دارىلمۇئەللىمىنى پۈتتۈرگەن يېشى كىچىكرەك ئوقۇغۇچىلاردىن ئابدۇخالىق تۇردى قاتارلىق بەش - ئالتە كىشىنى قىزلار مەكتېپىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىقىغا بەلگىلىدى هەم قىزلار مەكتېپىنىڭ بىلىم قابىلىيىتى يۇقىرىراق ئوقۇغۇچىلىرىنى شۇ مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىلىقىغا بەلگىلەپ،

ئوقۇتقۇچى يېتىشمەسلىك مەسىلىسىنى هەل قىلدى. شۇ ۋاقىتتا قىزلار مەكتېپىنىڭ يۇقىرى سىنىپلىرىدا ئوقۇپ، بىلىم سەۋىيىسى تولۇقسىزغا تەڭلەشكەن ئوقۇغۇچىلاردىن پاتەم هاپىز، ئايشەم زەيدۇن، پاتەم ناسىر، رابىيەم مەمەتشا، مەريەم ئابدۇللەم، زورەم نەجمىدىن، خەلچەم نەمەت، رەهانەم مىنجىت، ئۇمهانەم مىنجىت، مەلىكەم شەمشى، ئايشەم زىكرىيا، ئاتىكەم سىلىم، ئىبادەت خۇدابەردى، توختەم موسا، دىلەيساخان بايىز، سوپىيە بايىز، ئايشەم رەقىپ قاتارلىق 40 نەپەر قىز تاللاپ چىقىلىپ، بىر سىنىپ قىزلار دارىلمۇئەللىماتى (قىز مۇئەللىم تەربىيىلەش كۇرسى) ئېچىلدى. بۇنىڭ مەسئۇلىمۇ سوپىيە خانىم بولدى. بۇلارغا تىل - ئەدەبىيات، سىياسەت، ماتېماتىكا، جۇغراپىيە، تەبىئەت دەرسلىرىنى ئۆتۈشكە ئۇيغۇر ئۇيۇشمىدىن ئابلىمەمت نىيازى، مىنجىت قاسىم، ئەهمەت ئايۇپ قاتارلىقلارنى ئەۋەتتى. يۇقىرىقى 40 نەپەر قىز ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، هەرقايسى رايونلاردا قۇرۇلغان قىزلار مەكتەپلىرىگە بېرىپ ئوقۇتقۇچى بولدى.

شۇ ۋاقىتلاردا - يېڭا كەنتلەردىمۇ قىزلار مەكتىپى قۇرۇلۇپ، قىز - ئاياللار مائارىپى تەدرىجىي ئومۇملاشتى. كەچ كۇرسلار ئېچىلىپ، ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش مەزمۇن قىلىنغان چوڭلار مائارىپى يولغا قويۇلۇپ، ئايالار مائارىپى تېز تەرەققىي قىلدى. سوپىيە خانىم كۇچاغا كېلىپ تىن ئىلگىرى كۇچادا ئاياللارنىڭ ئىلمىي توقۇلما، كىيىم - كېچەككە قوشۇمچە زىننەت كىرگۈزۈش قاتارلىق ئەنئەنىۋى قول هۈنەرلىرىنىڭ ئومۇملىشىشى كەڭ ئەمەس ئىدى. سوپىيە خانىم قىزلارغا رەسمىي دەرس قىلىپ ئۆزى

بىۋاسته ئۆتكەن بولغاچقا، قىز - ئايالىارنىڭ قول - ھۇنەر ئىشلىرى بىرنەچچە يىل ئىچىدىلا تېز تەرەققىي قىلدى. كۇچا ئايالىرى ئىچىدە دوپپا، تەقىيە تىكىش ۋە ئەر - ئايالچە كۆڭلەكلەرنىڭ يەڭ - ياقىلىرىغا كانتۇا گۈل تىكىش، ياستۇق قاپلىرى، ئاق، قىزىل ئەدىيال ياپقۇچلارغا كەشتە گۈل تىكىش، رەشىلىيە ئىشلەش، چىمىلدىق، تور تۇتۇلغان ئىچ كىيىملەر، پوپايكا، مايكا، سائەت قاپچۇقلىرى توقۇشقا ئوخشاش قول ھۇنەرلىرى مائارىپ بىلەن بىللە ئومۇملىشىپ، كەڭ ئاممىنىڭ تۇرمۇشىغا يېڭى گۈزەللىك ئېلىپ كەلدى. تېياتىر سەھنىلىرىدە قىزلار رول ئالالايدىغان بولدى.

1935 - يىلدىن 1943 - يىلىغىچە ئارىلىقتا كۇچا قىزلار مەكتىپى تەرەققىي قىلىپ 14 سىنىپقا يەتتى. سوپىيە خانىم مەكتەپنىڭ مۇدىرلىقىنى ئۇستىگە ئېلىپ، ئىلمىي ۋە مەمۇرىي ئىشلارنى باشقۇرغاندىن تاشقىرى، بىرنەچچە خىل مۇھىم دەرسلەرنى ئۆزى بىۋاسته ئۇستىگە ئالدى ھەم ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەخلاق - ئىنتىزام ئىشلىرىنى باشقۇردى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئائىلىلىرىگە بېرىپ، ئاتا - ئانىلىرى بىلەن سۆھبەتلىشىپ، كۇچانىڭ غەيلەتته قالغان قىز - ئايالىلىرىنى ئويغىتىپ، زامانىۋى پەن - مەدەنىيەت يولىغا باشلاپ، ئايالىلارنىڭ ئىجتىمائىي ئورنىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، ئايالىلار ئازادلىقىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن ھارماي - تالماي كۈرەش قىلدى.

سوپىيە خانىمنىڭ يولدىشى ئەززەمخان تۆرە خوجىنىياز ھاجى بىلەن بىرگە ئۇرۇمچىگە كەتكىنىچە، ئاخىر شېڭ شىسەي تەرىپىدىن ھەپسىگە ئېلىنىپ ئۆلتۈرۈلدى. قىزلار مەكتىپىدىكى ئىغىر خىزمەت،

ئائىلىدىكى تۇرمۇش قىيىنچىلىقى ۋە سوپىيە خانىمنىڭ ئەسلىدىكى ئۆپكە تۇبېركۇلىيوز كېسىلى ئېغىرلىشىش تۈپەيلىدىن، 1946 - يىلغا كەلگەندە مەكتەپنىڭ خىزمىتىنى باشقۇرۇش قىيىن بولۇپ، مەكتەپ مۇدىرلىق ۋەزىپىسىدىن ئىستېپا بەردى. ئۇنىڭ ئورنىغا ئاشۇ مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ ئوقۇتقۇچىلىق قىلىۋاتقان رابىيەم مەمەتشا مەكتەپ مۇدىرلىقىغا تەينىلەندى.

سوپىيە خانىم ئۆز پەرزەنتلىرىنى ئوقۇتۇشقىمۇ ناھايىتى كۆڭۈل بۆلۈپ، ئاشۇ مەزگىلده ئوغلى سلىم جاننى لەنجۇدا ئوقۇتقانىدى. سلىمجان 1949 - يىلى 11 - ئايدىن 1950 - يىلى 1 - ئايغىچە كۇچا ناھىيە خانقىتام پەيچۇسوسدا خىزمەت ئىشلىدى ھەم ئانىسى سوپىيە خانىمنى خانقىتامغا ئېلىپ كەتتى. سوپىيە خانىم 1950 - يىل 1 - ئاينىڭ 15 - كۈنى 48 يېشىدا كېسىلى ئېغىرلىشىپ ۋاپات بولۇپ، خانقىتام بازىرى يېنىدىكى قەبرىستانلىققا دەپنە قىلىندى.

كۇچا ناھىيىسىنىڭ ھازىرقى زامان مائارىپ تارىخىدا ھامۇت ھاجى بىننى مۆمىن قارى ھاجى قاراڭغۇلۇق ئىچىده يول ئاچقان مائارىپ پېشۋاسى بولۇپ، ئۇ 1913 - يىلدىن 1917 - يىلغىچە يېگىرمە ھەللىده ئاچقان تۇنجى پەننىي مەكتەپ، تۇنجى قېتىم ئىلىم پەننىڭ ئۇرۇقىنى چاچتى. 1934 - يىلدىن كېيىن بۇ ئۇرۇق ئۇنۇپ چىقىپ گۈللەپ ياشناپ، 1942 - يىلىغچە كۇچا ناھىيىسىنىڭ مائارىپ ئىشلىرى ناھايىتى زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى. بۇ مەزگىللەردە ھامۇت ھاجى، ئابلىمىت مەخسۇم، سوپىيە ئىبراھىم ئاگىيۋا، ئابدۇمىجىت قازى ئاخۇن، نىزامىدىن ئەپەندى، مولا

مەمەت هاجى قاتارلىق تەرەققىيپەرۋەر زاتلار خەلقنىڭ پەن - مەدەنىيەت سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈپ، خەلقنى نادانلىقنىڭ ئاسارىتىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ھارماي - تالماي كۈرەش قىلىپ، ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشتى. ئۇلارنىڭ تىرىشچانلىقى جۈڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ مۇنەۋۋەر ئەزاسى، كۇچا ناھىيىسىنىڭ تۇنجى كومۇنىست ھاكىمى لىن جىلۇنىڭ قولاپ قۇۋۋەتلىشىگە ئېرىشتى. بۇ مەزگىلدە يېتىشىپ چىققان تۇنجى ئەۋلاد زىيالىيلار ئازادلىقتىن كېيىن جۈڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە، سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا ئاكتىپلىق بىلەن قاتنىشىپ، كادىرلار قوشۇنىدىكى تايانچ كۈچكە ئايلاندى. بىرمۇنچىسى مۇھىم ۋەزىپىلەرنى ئۈستىگە ئالدى. كۆپىنچىسى ئازادلىقتىن كېيىن ماتارىپ ئىشلىرىغا ئۆزىنى بېغىشلاپ، ئۇستاز-لىرى ئىشقا ئاشۇرالمىغان ئۇلۇغۋار ئىشلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلدى.

(بۇ ئەسلىمە «كۇچا تارىخ ماتېرىيالىلىرى» نىڭ 1 - سانىدىن قىسقارتىپ ئېلىندى)

جاۋابكار مۇھەررىرى: **ئابلىز مۇھەممەت سايرامى**

گۇما ناھىيىسىدە پەننىي مائارىپنىڭ يولغا قويۇلۇشى

مامۇت سدۇللا

گۇما ناھىيىسىنىڭ ئازادلىقتىن بۇرۇنقى ئەھۋالى

گۇما ناھىيىسىنىڭ ئەتراپى بىپايان چۆللۈك، تاغلىق بو-لۇپ، يېزا بىلەن يېزا ئارىلىقى قۇملۇق، سايلىق - چۆل، ئەمما كەنت، بوستانلىقلىرى گۈزەل. تېرىلغۇ يەرلىرى خېلى كۆپ بولسىمۇ، لېكىن سۇيى كەمچىل بولغاچقا، ياخشى ھوسۇل ئالالـ مايتتى، ھەمىشە قاغىلىق ناھىيىسىدىن ئاشلىق يۆتكەپ كېلەتتى. مېۋە، يىمىش تۈرلىرى ۋە باشقا بايلىقلىرىمۇ خېلى كۆپ، تەبىئىي شارائىتى چارۋا بېقىشقا ئەپلىك.

ئادەملىرى ياۋاش، كەمسۆز، تىرىشچان بولۇپ، كۆپ سان-لىق كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشى نامرات ئىدى.

قول ھۈنەرۋەن - كاسىپلىرى ئىجتىمائىي تۇرمۇشقا كېرەكلىك نەرسىلەرنى پۈتۈنلەي ئۆزى چىقىرالايتتى. ئۆزلىرى تېرىغان پاختىدىن يىپ ئىگىرىپ خام، تولىما، بوز چەكمەن،

هەر خىل كاتەكچە (شەتلەڭگە) لەرنى ۋە هەر خىل رەڭدار ياغلىق، داستىخانلارنى سۈپەتلىك توقۇش؛ چارۋا يۇڭلىرىدىن يىپ ئىگىرىپ، يۇڭ چەكمەن، تاغار، خۇرجۇن، گىلەم، پالاسلارنى توقۇشتىن تاشقىرى تۆگە،قوي يۇڭلىرىدىن هازىرقى يۇڭسارجائورنىدا سىلىق، نېپىز، سۈپەتلىك چەكمەنلەرنى توقۇيالايتتى. چوڭ - كىچىك چارۋا - مال تېرىلىرىدىن باش - ئاياغ كىيىملىك رەختلەرنى، جۇۋا، قۇلاقچا ۋە باشقا ئاياغ كىيىملەر (مەسە، ئۆتۈك، كەپش، چورۇق) نى تەييارلايتتى.

سانائەت مالىرى 38 - يىلدىن 43 - يىلغا قەدەر خېلى دەرىجىدە كۆپەيگەن بولسىمۇ، 43 - يىللار (گومىنداڭ هۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىللەر) دىن تارتىپ شىنجاڭ ئازاد بولغانغا قەدەر يوق دەرىجىدە بولۇپ، خەلقنىڭ كىيىم - كېچەك، رەختلىرى يەنىلا ئىنتايىن كەمچىل ئىدى. هۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى يۇرتقا سىلىق سىلىپ ئېلىنغان نەرسىلەردىن ئېسىل كىيىملەرنى كىيەلىسىمۇ، باشقا ئادەتتىكى خىزمەتچى خادىملار، يەرلىك دېھقان، چارۋىچى، هۈنەرۋەنلەر ئۆزلىرى ئىشلىگەن يەرلىك رەختلەردىن كىيىم كىيەتتى.

دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ سەۋىيىسى تۆۋەن بولۇپ، هازىرقىدەك تاش ئۆستەڭ ياكى سۇ ئامبىرى بولمىغانلىقى ئۈچۈن، سۇ ۋاقتىدا كەلمەيتتى. ياز كۈنلىرى قاتتىق قۇرغاقچىلىق ئاپىتى ۋە باشقا تەبىئىي ئاپەتلەر تۈپەيلىدىن دېھقانلار هېچقانچە ئاشلىق ئالالمايتتى. شۇڭا، خەلق ئاچارچىلىقتا ئۆتەتتى ۋە يولسىز ئالۋان - سېلىقلار تۈپەيلىدىن هايۋان قاتارىدا كۈن كەچۈرۈپ كەلگەنىدى.

37 - يىلغىچە شېئ شىسەي خوتەن ۋىلايىتىدىن باشقا جايلارنى تىزگىنلەپ بولغان بولسىمۇ، لېكىن خوتەن ۋىلايىتىگە قاراشلىق جايلارنىڭ هەممىسى جۈملىدىن گۇما ناهىيىسى

ماخوسەننىڭ چاڭگىلىدا بولۇپ، بۇ بالايى - ئاپەتنىڭ زۇلمى هەددىدىن ئاشقانىدى. خەلقە ئېغىر ئالۋاڭ سېلىپ، خەلقنىڭ هاياتى بىلەن كارى بولمايتتى. گۇمىدا شۇ چاغدا ماخۇسەن قىسىملىرىنىڭ بىر لۈي (1500 ئاتلىق) ئەسكىرى بولۇپ، بۇلارنىڭ تەمىناتى هۆكۈمەت سېپىدىن بېرىلەتتى. ئۇلار ئۆز تەمىناتى ئۈچۈن سەي - ئوتياش چاغلىق نەرسىنىمۇ ئۆز-لىرى تېرىمايتتى، هەممىنى يۇرتتىن ئالاتتى. ئۇزاماندائۇن زاۋۇتى بولمىغاچقا، ئوننى شۇلارغا يارىدەك تاسقاش ئۈچۈن، كۈنلۈكى 100 دىن ئارتۇق ئادەم يىل بويى ئۇزۇلمەي ئۇن تاسقايتتى. بۇلارغا لازىملىق كالا. قوي، توخۇ - تۇخۇم، ئوتۇن - سامان، پىچان - بوغۇز قاتارلىقلار خەلقتىن ئېلىنغاچقا، هەرقايسى ئائىلىلەر بىر كۈندە بىرقانچە خىل ئالۋاڭ - سېلىق تۆلەشكە مەجبۇر ئىدى. ئاتلىرىغا پىچان توغراش، سامان تاسقاشقا كۈنلىكى 70 — 80 گىچە ئادەمنى يۇرتتىن ئالاتتى. بۇلارنىڭ كىيىم - كېچىكىنى تىكىش ئۈچۈن موزدۇز، سەيپۇڭ، جۇۋىچى، كىگىزچى، پاختا ئاتقۇچى ۋە باشقا ياغاچچى - سۇۋاقچى قاتارلىق هۈنەرۋەنلەر نۆۋەتلىشىپ، ئىككى - ئۈچ ئايغىچە سەيسىگە ئىشلەشكە مەجبۇر ئىدى. ماخۇسەن ئەسكەرلىرىنىڭ سەيسىگە ئىشلەشكە كىرگەنلەرنى مەجبۇرىيەتنى تۆگىتىپ ئائىلىسىگە سالامەت قايتىدۇ، دەپ تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايتتى. خەلق مۇشۇنداق زۇلۇم ئاستىدا كۈن كۆچۈرۈۋاتقان مەزگىلدە، ئەكسىيەتچى هۆكۈمرانلار ماۋارىپنى، خەلقنىڭ ئاڭ - سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈشنى ئۆزىگە زىيانلىق دەپ قارايتتى.

36 - يىللارغىچە تېخى شېئ شىسەي هۆكۈمرانلىقى جەنۇبىي شىنجاڭغا كەلمىگەچ، گۇما ناهىيىسى بىر مەزگىل خوتەن ئىسلام هۆكۈمىتىنىڭ باشقۇرۇشى، بىر مەزگىل ماخوسەنلەرنىڭ

يۇقىرىقىدەك زۇلمى ئاستىدا كۆن كەچۈرگەچكە، پەننىي ماتاريپ ئىشلىرى گۈما ناھىيىسىدە ئەك كېيىن راۋاجلاندى.

گۈما ناھىيىسىدە پەننىي باشلانغۇچ ماتا-رىپنىڭ يولغا قويۇلۇشى

1937 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يارەمگە كەلگەن مەۋلانوۋ تۇەنجاڭ باشچىلىقىدىكى قىرغىز ئەسكەر قىسىملىرى ۋە شېڭ شىسەي قىسىملىرى سوۋېت ئايروپىلان ۋە تانكا قىسىملىرىنىڭ ماسلىشىشى ئارقىسىدا،گۈمىدىكى ماخوسەن قىسىملىرىنى تارمار قىلىپ، شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتىنى تىكلىدى. ئۇنىڭ غەچە گۈما ناھىيىسىدە ئىككى سىنىپلىق بىرلا خەنزۇ مەكتىپى بولۇپ، بۇنىڭدىن باشقا پەننىي مىللىي باشلانغۇچ مەكتەپلەر يوق ئىدى. 38 - يىلىنىڭ باشلىرىدا خوتەن ۋىلايىتىدە ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلۇشى بىلەن ئۇلار خوتەن ماتارىپىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن قەشقەردىن خوتەنگە يۆتكەپ كەلگەن ئابدۇقادىر ئەپەندى دېگەن كىشىنى گۈما ناھىيىسىگە ئەۋەتتى. ئۇ كىشى گۈما خانىقاسى ئالدىدىكى مەدرىسە (38 - يىلى 4 - 5، ئايلاردا) قارا تاختاي ئورنىتىپ، تۆت - بەش كىچىك بالىنى يىغىپ، ياخشى مۇئاملىدە ئۇلارغا خەت ئۆگىتىش بىلەن بىرگە:

بىزنىڭ ئەسلى يولىمىزدۇر،
ئالتە بۇيۇك سىياسەت.
ئۇنىڭ ئەسلى مەنىسىدۇر،
تەرەققىي ھەم ئادالەت.

دېگەن شېئىرنى چىرايلىق ئاھاڭدا ئۆگەتتى. نەتىجىدە، بۇ ئادەمنىڭ ئوقۇغان شېئىر - ناخشىلىرى، كىيگەن غەيرىي پاسوندىكى كىيىملىرى كىچىك بالىلارنى بەكمۇ قىزىقتۇردى. ئوقۇغۇچىلار كۆپەيگەنسېرى كۈنلۈكى كوچا ئايلاندۇرۇپ، دۇمباق چالدۇرۇپ، ئوقۇغۇچىلارنى جەلپ قىلدى. كوچا ئايلاندۇرغاندا:

مەكتەپ، مەكتەپ، مەكتەپ دوستلار،
قىچقىرادۇر سىزلەرنى.
ئوقۇش ئۈچۈن مەكتەپكە،
ئەر - خوتۇن ھەم قىزلارنى.

دېگەن شېئىرنى ھەم ئالتە سىياسەت شېئىرىنى ئوقۇتۇپ ماڭسا، بالىلار سەپكە قوشۇلۇۋېلىپ مەكتەپ قوينىغا كىرگەنىدى. ئوقۇغۇچىلارنى يەنىمۇ جەلپ قىلىش ئۈچۈن، ھەر كۈنى بىر قېتىم سەپ بولۇپ، دۇمباق چېلىپ، ئوقۇغۇچىلار مارشلىرىنى ئوقۇتۇپ، كوچىدىن ئۆتكەندە، بالىلار تۇركۈم - تۇركۈملەپ سەپكە قوشۇلاتتى. بۇ چاغدا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشنىڭ ياش چەكلىمىسى يوق ئىدى. يەتتە ياشتىن 20 ياشقىچە ھەممىسى قوبۇل قىلىناتتى. مۇشۇنداق شارائىتتا ماتارىپقا رەھبەرلىك قىلىدىغان تەشكىلىي ئاپپاراتنىڭ بولۇشى بەكمۇ مۇھىم ئىدى. دەسلەپكى مەزگىلدە ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن گۈما ناھىيىسىدە 38 - يىلىنىڭ 6 - 7، ئايلىرىدا، شۇ زامانىدىكى مەرىپەتپەرۋەر كىشىلەردىن جامالىدىن ئەلەم ئاخۇنۇم، زىياۋۇدۇن مەخسۇم ھاجى، ھاشىم دامۇللىلارنىڭ باشچىلىقىدا ئىسمايىل قارى ھاجىم، جالالىدىن ھاجىم قاتارلىق 30 كىشىدىن تەركىب تاپقان ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى بارلىققا كەلدى. بۇنىڭ تەركىبىدە

تەشكىلات، تەشۋىقات، مەدەنىيەت، مالىيە، ئۆۋقاپ قاتارلىق بۆلۈملەر تەسىس قىلىنىپ، بەش كىشىلىك ئىجرائىيە ھەيئەت (چوڭ - كىچىك ئىقتىسادىي كىرىم - چىقىم، ھېسابات ئىشلىرى ئۈستىدىن قارار چىقىرىدۇ ۋە تەكشۈرىدۇ) قۇرۇلدى، ئۇلار ھەرقايسىسى ئۆز دائىرىسىدىكى خىزمەتلەرگە مەسئۇل بولۇپ، ماۋارىپ ئىشلىرىغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلگەنىدى. ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى دەسلەپكى قەدەمدە ماۋارىپنىڭ چېقىمىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، ئىسلام دىنىنىڭ قائىدىسى بويىچە دېھقانلارنىڭ ئۆشرىسى، چارۋىچى، سودىگەرلەرنىڭ 40 گە بىرىدىن بېرىدىغان زاكىتى قاتارلىق كىرىملەر بىلەن ماۋارىپ باشقۇرۇشىنى قارار قىلىپ، ماۋارىپ راسخوتىنى قامدىغان، شۇ قاتاردا ئوقۇغۇچىلارغا بىر تودىن شېغىل رەڭ تېرىكسىدە كىيىم تىكتۇرۇپ بەرگەن. نەتىجىدە، بىر ئاي ئىچىدىلا ئوقۇغۇچى سانى كۆپىيىپ، ئوقۇتقۇچى ھەل قىلىش مۇھىم مەسىلە بولۇپ قالغان. ئوقۇغۇچى سانىنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ ئوقۇتقۇچىغا بولغان ئېھتىياجنى قاندۇرۇش ئۈچۈن، دىنىي مەكتەپ ئوقۇتۇپ تۇرغان ياش ئاخۇنلاردىن ۋە مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتقان ياش تالىپلاردىن مۇئەللىملىكە قوبۇل قىلىپ، ئوقۇتقۇچىغا بولغان ئېھتىياجنى قىسمەن ھەل قىلغان. گۇما ناھىيە بازىرىدىن قاۋۇز سوپى ھاجىم، ئابدۇرازاق مەمەت ئېلى، خۇدابەردى ئاخۇن دامۇللام؛ نىشاندار يېزىسىدىن سابىت ئاخۇن دامۇللام، ئىبراھىم ئاخۇنۇم؛ كۆكتېرەك يېزىسىدىن ئۆمەر ئېلى، ئابدۇقادىرسايىم، سادىر قادىر؛ سانجۇ يېزىسىدىن ئابدۇۋەلى سوپى ھاجىم، تۇرسۇنمەت توختىياز؛ قوشتاغ يېزىسىدىن ياسىن ھاپىز، زاكىرجان ئابدۇللا دامۇللام قاتارلىق شۇ ۋاقىتنىڭ شارائىتىدىكى بىلىملىك كىشىلەر ئوقۇتقۇچىلىققا قوبۇل قىلىنغان، بۇلار ئۆزلىرىنىڭ

دىنىي مەكتەپسىدە ئوقۇتقان ئوقۇغۇچىلىرىنى پەنىنىي مەكتەپكە كىرىشكەتەشەببۇس قىلغان. مەن (مامۇت سىدۇللا) شۇ چاغلاردا ئىبراھىم ئاخۇنۇمنىڭ دىنىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى بولۇپ، ئۇ كىشى مۇئەللىملىككە قوبۇل قىلىنغاندىن كېيىن، مەنمۇ ئاخۇنۇمنىڭ تەشەببۇسى بىلەن 1938 - يىلى گۇما ناھىيىسىنىڭ شەھەر ئىچىدىكى پەنىنىي باشلانغۇچ مەكتىپىگە كىرىپ ئوقۇغانىدىم. شۇ مەزگىلدە ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشما گۇما ماۋارىپىغا كۆڭۈل بۆلگەن ھالدا، بىلىملىك زىيالىيلاردىن موسا ئەپەندىنى گۇما ناھىيىسىگە ئەۋەتتى. بۇ كىشى يېڭىدىن مۇئەللىملىككە قوبۇل قىلىنغان ئاخۇنۇم - تالىپلارنى ئوقۇتتى. بۇلار بىر تەرەپتىن ئوقۇپ، بىر تەرەپتىن ئوقۇغۇچىلارغا دەرس ئۆتكەنىدى.

1939 - يىلىغا كەلگەندە، ئەسلىدىكى خەنزۇ مەكتەپنىڭ خەنزۇچە ئوقۇتۇشى توختىتىلىپ، ئۇيغۇر يېزىقىدا ئوقۇتۇشقا ئۆزگەرتىلدى، بۇ مەكتەپكە «شەنلى مەكتەپ» دەپ نام بېرىلدى (خەنزۇ مەكتەپنىڭ ئەسلىدىمۇ مۇئەللىملىرى ئۇيغۇر، ئوقۇشى خەنزۇ تىلىدا ئىدى). بۇ مەزگىلدە ئۇيۇشما قارىمىقىدىكى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى كۆنسېرى كۆپەيىپ دارىلئېتام، يېتەرلىكلەر دەپ ئىككىگە ئايرىلىپ، دارىلئېتام ئورنى دەسلەپتە خانىقا ئالدىدىكى ئىككى قەۋەت مەدرىسە، كېيىنكى ئورنى ھازىرقى قاراتاغنز دېھقانچىلىق مەيدانى مېھمانخانا قىلغان ئورۇندا بولدى. ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى يېڭى قۇرۇلغان پەنىنىي باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ دەسلەپكى ئورنى خانىقا ئالدىدىكى مەدرىستىن ئابدۇغېنى ھاجىمنىڭ بېغىغا (ھازىرقى خەلق ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى باغچىغا)، ئىككىنچى قەدەمدە شەنلى مەكتەپنىڭ ئالدىغا سېلىنغان يېڭى مەكتەپكە (ئۇ چاغدا شەنلى مەكتەپنىڭ ئورنى ھازىرقى خەلق

ھۆكۈمەت ئىدارىسىنىڭ ئورنىدا ئىدى)، ئۇچىنچى قەدەمدە ئۇيغۇر ئۇيۇشما سالغان تۆمۈر كۇلۇپقايۇتكەلدى، بۇ جاي كېچىسى ئويۇنخانا، كۈندۈزى دەرسخانا ئىدى. تۆتىنچى قەدەمدە ھازىرقى كەسپىي تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئورنىغا يۆتكەلدى. بەشىنچى قەدەمدە يەنى 45 - يىلى 9 - 10 - ئايلاردا ھازىرقى خەلق ھۆكۈمەت ئىدارىسىنىڭ ئورنىدىكى شەنلى مەكتەپكە قوشۇۋېتىلدى. 38 - يىلدىن باشلاپ يۇقىرقى ئاساستا پەننىي ماۋارىپ شەھەردىن يىزىغىچە پەيدىنپەي راۋاجلىنىپ، كۆلىمى چوڭراق يېزىلارنىڭ ھەممىسىدە باشلانغۇچ مەكتەپلەر قۇرۇلدى. بۇ مەزگىلدە ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشما گۇما ماۋارىپىغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈپ، بىلىملىك مەرىپەتپەرۋەرلەر- دىن ئابلىز تۇرسۇن، غازى ئەپەندىم، ئوبۇلقاسىم ئەيسۇپ قاتارلىق ئىلغار ئوقۇتقۇچىلارنى ئارقا - ئارقىدىن ئەۋەتىپ، گۇمىنىڭ مەدەنىيەت - ماۋارىپ ئىشلىرىنى جانلاندۇرۇشقا ئالاھىدە ھەسسە قوشقانىدى.

38 - يىلى ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇ- لۇش بىلەن تەڭ سانايى نەفسە بۆلۈمىمۇ قۇرۇلۇپ، دەسلەپكى مەزگىلدە ئابلىز تۇرسۇن قاتارلىق مەدەنىيەت خادىملىرى بىلەن گوڭئەنجۇنىڭ جۇجاڭى قوچقار ئىشان (ئۆزبېك) قاتار- لىق كىشىلەرنىڭ كۈچ چىقىرىشى بىلەن، ئوقۇتقۇچىلار، ئوقۇغۇ چىلار ۋە خەلق ئېچىدىن سازەندە، ئارتىسلارنى تاللاپ، «جاھالەت يولىدىن قايتىپ ئىلىم - مەرىپەتكە ئاتلىنىش»، «بىلىمسىزلىكنىڭ زىيىنى»، «يالغان تېۋىپ»، «پېرىخۇن» قاتارلىق قىسقا كومېدىيە ۋە يېڭىلىققا باشلايدىغان كونسېرت، ئېيتىشىش، ناخشا - ئۇسسۇل نومۇرلىرى ئوينالىدى.

40 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا، ئۇيغۇر ئۇيۇشما رەئىس لىكىگە ئىسمايىل قارى ھاجىم، مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە ئەمەت

ئۆمەر بەلگىلەندى. بۇ مەزگىلدە ئۇيۇشما قارىمىقىدا ئاشخانا - چايخانىلار قۇرۇلۇپ، خەلق ئېچىدىن ئەلنەغمە، سازاندىلەرنى تەكلىپ قىلىپ، بۇ چايخانىلاردا كۈن بويى ئۇزۇلدۇرمەي نەغمە - ناۋالار قىلىپ تۇردى. بۇ ئاشخانىلاردا يەنە ھەر خىل ئالىي تاماقلار تەييارلىنىپ تۇرۇش بىلەن، جەدۋەلدە باھا كۆرسىتىلىپ، ئىككى - ئۈچ خىل تاماق يېسىمۇ پۇلى 20 — 30 سىنتتىن ئاشمايتتى، بىر كىشىلىك ئالىي تاماق 10 سىنت، بىر نان ئىككى سىنت، بىر تاغار بۇغداي 1.00 يۈەن ئىدى. چۈنكى، ئۇ چاغدىكى پۇلنىڭ قىممىتى يۇقىرى بولۇپ، 0.50، 0.20، 0.05، 0.02، 0.01 سىنتلىق، بىر كويلۇق، ئۈچ كويلۇق پۇللار چىقىرىلىپ، كونا پۇللارغا تېڭىشىپ بېرىلەتتى. بۇ پۇللار جۇبىك (ماۋ زېمىن) مالىيە نازارىتىگە مەسئۇل بولغان ۋاقىتلاردا چىقىرىلغان ئىدى.

بۇ مەزگىلدە ئۇيغۇر ئۇيۇشما قارىمىقىدىكى سانايى نەفسە پەيدىنپەي راۋاجلىنىپ، سەنئەت ئىشلىرىدا ياپون جاھانگىر- لىكىگە قارشى ئالدىنقى سەپكە يارىدەم بېرىشنى مەزمۇن قىلغان كونسېرت، ناخشا - ئۇسسۇللار ئوينالدى. مەكتەپلەردە بولسا، ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇشقا خەلقنى ئويغىتىشنى مەزمۇن قىلغان شېئىرلار ئوقۇلاتتى. مەسىلەن:

.....

ياپون قانخور جاللاتلىرىدىن،
جۇڭخۇا خەلقىنى ھېچ ۋاقىت قورقماس.
قالماس دىلدا قىلچە ئارمان،
ۋەتەن ئۈچۈن كەتسىمۇ بۇ باش.

خەلقنى ئويشتىش شېئىرى

قەھرىمىز ھەددىدىن ئاشتى،
ئىسسىق قېنىمىز قاينىاپ تاشتى.
چامدا سۈرلۈك دولقۇنى،
ئەرشتىن ئاشتى.

قۇدرەتلىك چوڭ كۈرەش،
كۈنسانىاپ ئالغا باستى.
بىز چېكىنمەي ماڭغاچ ئالغا،
دۈشمەن پۇتى لايغا پاتتى،
ھەر قەدەمدە ئارقىغا قاچتى.

بىز تىركىشىش ساھەسىدە،
بىز تىركىشىش ساھەسىدە.
دۈشمەن بېشىنى،
ئۆلۈم غېمى باستى.

پارتىزانلار شېئىرى

ئۇ چاپتى بىزنىڭ ئاتا - ئانىمىزنى،
ئۇ بېسىۋالماقچى ۋەتەن تۇپرىقىمىزنى.
دۈشمەنگە قارشى تۇرۇش كېرەك،
ئۇنىڭغا زەربە بېرىش كېرەك.

ئىش قىلىپ دۈشمەننى ئۆلتۈرىدىغان،
ئورغاق، پالتا، كەتمەن، بولقا ئېلىپ.

ئاتا - ئانا، ئۇكا يەر - زېمىننى ساقلاپ قېلىپ،
ھىمايە قىلايلى بۈيۈك جۇڭگو مەملىكىتىمىزنى.

.....

شۇ مەزگىللەردە، مەدەنىيەتنى ياقتۇرمايدىغانلارنىڭ «پەننىي مەكتەپ دىنىنى بۇزىدۇ، ئۇ مەكتەپتە ئوقۇغانلار ئىمانسىز بولىدۇ» دېگەندەك ئىغۋالىرىغا رەددىيە بېرىش ئۈچۈن، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ھەم ئارتىس (ئاخىرقى ئۆمرىگىچە ئۆلكىلىك دراما-تىسسىس ئىشلەپ، 88 - يىلى ۋاپات بولغان) ئەمەت ئۆمەر ھەر يىلدا كېلىدىغان ئىككى ھېيىت ۋە بايراملاردا ئوقۇغۇچىلارنى تەييارلاپ، چوڭ خانىقاغا ھېيت نامىزىغا ئېلىپ چىقىپ خەلقنى تەسىرلەندۈرەتتى. شۇ چاغلاردا مەكتەپلەردە دىن دەرسى ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، دىن دەرسى ئۆتىدىغان ئاخۇنلارغىمۇ ئوخشاشلا ئىش ھەققى بەرگەن. پەننىي دەرس بېرىدىغان ئوقۇتقۇچىلارنىڭ يوكى ئېغىر بولۇپ، بەزى چاغلاردائىككى-ئۈچ سىنىپلىق مەكتەپلەردىمۇ بىر ئوقۇتقۇچى بولغان. ھەرقايسى ناھىيىلەردىكى ئوقۇتقۇچى يېتىشمەسلىك ۋە يۇقىرى سىنىپلارغا دەرس بېرەلمەسلىكتەك قىيىنچىلىقلارنى كۆزدە تۇتۇپ، 1938 - يىلى خوتەن دارىلمۇئەللىمىنى قۇرۇلدى. بۇنىڭغا گۇما ناھىيىسىدىن1- قارارداباش نەپەر، 2 - قارارداا ئالتە نەپەر، 3 - قارارداا يەتتە نەپەر ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنغان بولسىمۇ، مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن گۇما ناھىيىسىگە ئۈچ نەپەر ئوقۇتقۇچى تەقسىملەپ بېرىلگەنىدى. ئوقۇتقۇچىغا بولغان ئېھتىياجنى قاندۇرالمغانلىقتىن، دارىلمۇئەللىمىنىڭ كۆلىمىنى كېڭەيتىپ، 41 - يىلدا گۇما ناھىيىسىدىن 23 نەپەر ئوقۇغۇچى قوبۇل

قىلغان، مەنمۇ 4 - نۆۋەتلىك داۋالمۇئەللىمىنگە ئەمەلىي ياردەم بېرىپ قاتناشقانلارنىڭ بىرى ئىدىم. شۇ چاغدا داۋالمۇئەللىمىنىڭ بىزگە دەرس بېرىدىغان ئاتاقلىق ئوقۇتقۇچىلىرىدىن ئابدۇللا باقى، سەدىردىن يەھيا، ھەسەن تۇردى، ئابدۇقادىر تۇردى ھاجى، نۇر روزى قاتارلىقلار بولۇپ، بۇلار ئۆلكىلىك داۋالغۇنۇن، ئۆلكىلىك داۋالمۇئەللىمىن، ئۆلكىلىك مەدەنىي كادىرلار يېتىشتۇرۇش كۇرسى ۋە قەشقەر داۋالمۇئەللىمىن قاتارلىق مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەنلەر ئىدى. بۇلار شۇ مەزگىلدە پارتىيەمىزنىڭ شىنجاڭغا خىزمەت ئىشلەشكە ئەۋەتكەن ماۋ زېمىن، چېن تەنچىۋ، لىن جىلۇ قاتارلىق ئەزالىرىنىڭ تەسىرى بىلەن ماركسىزملىق ئىلغار ئىدىيىنى قوبۇل قىلغان ئوقۇتقۇچىلار ئىدى. بىزگە ئۇيغۇر تىلى گرامماتىكىسى، ماتېماتىكا، ئەدەبىيات نەزەرىيىسى، تەبىئىي جۇغراپىيە، جۇڭگو جۇغراپىيىسى، جۇڭگونىڭ قەدىمكى ۋە يېقىنقى زامان تارىخى، تەبىئەت ساۋادى، زوئولوگىيە، ئاناتومىيە قاتارلىق ئاساسىي پەنلەر ئۆتۈلەتتى. سىرتتىن كېلىپ دەرس بېرىدىغانلاردىن خوتەن گېزىتخانىسىنىڭ باشلىقى ھاجى ياقۇپ (ھازىر شىنجاڭ داشۆدە) ھەپتىسىگە ئىككى سائەت كېلىپ، جاھانگىرلارنىڭ جۇڭگوغا قىلغان تاجاۋۇزچىلىق تارىخىدىن دەرس ئۆتەتتى. خوتەننىڭ سىلىكىيۈەنى پەن سىلىك (پەن تۈك) بىلەن خوتەن ۋالىيسى لۇ (لۇشىن جىنجاڭ) لار مائارىپ ئىشلىرىغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلگەنلىكتىن تاشقىرى، داۋالمۇئەللىمىنىڭ سىياسىتى، پەلسەپە دەرسلىرىنى قوشۇمچە ئۇستىگە ئالدى. بۇ دەرسلەردە ماركسىزم - لېنىنىزملىق پەلسەپە، دىئالېكتىك ماتېرىيالىزمنىڭ ئاساسلىي قائىدىلىرى ۋە ئالتە سىياسەتنىڭ مەزمۇنى سۆزلىنەتتى. پەن تۈك 38 - يىلى كۇمپارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ شىنجاڭغا ئەۋەتكەن

پارتىيە كادىرلىرىدىن بولۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭغا پارتىيە خىزمىتىنى ئىشلەش ئۈچۈن ئەۋەتىلگەنلەرنىڭ بىرى ئىدى (1942 - يىلى 2 - ئاي مەزگىللىرىدە، شېڭ شىسەي بۇلارنى ئۇرۇمچىگە چاقىرتىپ ئېلىپ كەتكەن. مەكتەپ ئىچىدە «بۇلار سوۋېت - گېرمان ئۇرۇشىغا ياردەم بېرىشكە كېتىپتۇ» دېگەن گەپ پەيدا بولغان. لېكىن، بۇلارنى شېڭ شىسەي ئۇرۇمچىگە ئېلىپ بېرىپ ماۋ زېمىن، چېن تەنچۇ قاتارلىقلار بىلەن قوشۇپ قولغا ئالغان؛ پەن تۈك شېڭ شىسەي تۇرمىسىدىكى قېيىن - قىستاقلارغا باش ئېگىپ، خائىن بولۇپ كەتكەن. («شىنجاڭ تۇرمىلىرىدىكى كۇرەش خاتىرىلىرى» دېگەن ژۇرنالغا قارالسۇن).

بۇ چاغدا داۋالمۇ ئەللىمىنىڭ كۇنلۇك ئوقۇش ۋاقتى سەككىز سائەت بولۇپ، كەچلىكى يەنە مۇنتىزىم ھالدا ئىككى سائەت ئۆگىنىش قىلاتتۇق. شۇڭا ئوقۇش مۇددىتى قىسقا بولسىمۇ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالغان بىلىمى خېلى يۇقىرى ئىدى. 1941 - يىللىرى داۋالمۇئەللىمىنده ئوقۇۋاتقان ۋاقتىمىزدا مەكتەپتە ئوقۇلىدىغان شېئىرلار پارتىيىمىزنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تەشەببۇسلىرىنى تەشۋىق قىلىپ، خەلقنى ئويغىتىشنى مەزمۇن قىلغان شېئىرلار ئىدى. مەسىلەن:

باسمىچى شۇم ياپون،
قاشقىردەك ئوسال.
ئوت قويۇپ، كۆيدۈرۈپ،
قىردى - تۆكتى قان.

ماڭ ئالغان باس،
بېسىپ كىردى جۇڭگوغا ۋەھشىيلىك قىلىپ،

بىز ئەگەر ئۇ زالىمنى يوقاتمساق،
بولىدۇ هالىمىز هىندى خەلقىدەك.

بىرلىشىپ قارشى تۇر،
باسمىچىنى قىر.
قىر، يوقات دۇشمەننى،
كەتسۇن يوقلىپ.

يېرى چوڭ شىنجاڭ

يېرى چوڭ، بايلىقى مول شىنجاڭنىڭ،
مانا سوزۇلۇپ پارقىراپ ياتىدۇ.
كەڭ ئېتىز، بىپايان تاغلىرىدا،
چىمەنلەر دائىم چېچەك ئاتىدۇ.

ماختان بەختلىك شىنجاڭ خەلقى،
مىلك، مىلك ماختىنىشقا سەن لايىق بولىدۇك.
ساڭا بەخت ئىشكىنى كەڭ ئاچتى،
ئۇلۇغ چۈەر داهىي ماۋ زېدۇڭ.

يەنە پارتىزان ناخشىسى، «قوزغال» (هازىرقى دۆلەت شېئىرى) قاتارلىق ناخشىلارمۇ بار ئىدى. بۇلارنى چوڭ بايرام بولغاندا، ئۇقۇغۇچىلار كوچىدا ماڭغاندا، مەجلىسكە يىغىلغاندا مەكتەپلەر ئارا ياكى سىنىپلار ئارا بەس - بەس بىلەن ئوقۇيتتى.

خوتەن داىرىلمۇئەللىمىن 38 - يىلىدىن 42 - يىلىغىچە تۆت قېتىم ئوقۇتقۇچى يېتىشتۇرۇپ بەرگەن بولسىمۇ، ئوقۇتقۇ-

چىغا بولغان ئېهتىياجنى يەنىلا قاندۇرالمىغانلىقتىن، باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ياخشى ئوقۇغان، ئوقۇتۇشنىڭ هۆددىسىدىن چىقالايدىغان ئوقۇغۇچىلارنى تاللاپ، يازلىق تەتىلدىكى ئوقۇتقۇچىلار كۇرسىغا قاتناشتۇرۇپ يېتىشتۇرگەن. ئوقۇتقۇچىلىقنىڭ هۆددىسىدىن چىقالايدىغان ئوقۇغۇچىلارنى يازلىق تەتىلدىكى كۇرسقا قاتناشتۇرۇپ، بىر بۆلىكىنى ناهىيىدە، بىر بۆلىكىنى ۋىلايەتتە تەربىيىلەش بىلەن، هەر قېتىمقى كۇرس ئاخىرلاشقاندا ئىمتهان ئېلىپ، بىلىم سەۋىيىسى يۇقىرىراق ئوقۇتقۇچىلارنى بەش سىنىپلىق تىن يۇقىرى مەكتەپلەرگە بەلگىلەيتتى.

41 - يىلى 4 - قېتىملىق داىرىلمۇئەللىمىن قارىمىقىدا بىر سىنىپ سازچىلىق كۇرسى ئېچىلدى، بۇنىڭ مۇئەللىملىرى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن مۇزىكانت قاهارجان (ئۆزبېك) بولۇپ، ئۇنىڭ يېتىشتۇرگەن شاگىرتلىرى نادىرخان، هۇشۇر ئەيسا (47 - يىلى گومىنداڭ دائىرىلىرى تەرىپىدىن «ئىلى قوزغىلاڭچىلىرىنى قوللىغۇچىلار» دېگەن جىنايەت بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن) قاتارلىقلار ئىدى. ئوقۇغۇچىلار دۇتار، راۋاب، غىجەك، تەمبۇر، ئىسكىرىپكا، چاڭ، نەي قاتارلىقلارنى ئۆگەنگەن بولۇپ، گۇمىدىن مەخسۇت تۇردى، نۇر هېيىت قاتارلىق نۇرغۇن سازچىلار يېتىشىپ چىققانىدى.

42 - يىللىرىدا ئويغۇر ئۇيۇشمىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئەمەت ئۆمەر خوتەنگە يۆتكىلىپ، ئورنىغا غۇلجىلىق ئوسمان يۇسۇپ مۇئاۋىن رەئىس بولۇپ كەلدى. بۇ چاغدا رەئىس ئىسمايىل قارى هاجىم، تەشكىلات بۆلۈم باشلىقى ئابلىمىت مەهەممەتئىلى، مەدەنىيەت بۆلۈم باشلىقى ئۆمەر ئېلى، تەشۋىقات بۆلۈم (ئۇنىڭ قارىمىقىدا سانايى نەفىسە بۆلۈم) باشلىقى ئابدۇقادىر سايىم بولۇپ، مالىيە مۇپەتتىشلىكىنىمۇ

ئابدۇقادىر سايىم قوشۇمچە ئىشلەيتتى. بۇ تۆت نەپەر كىشى غۇلجا دارىلمۇئەللىمىن، ئۆلكىلىك مەدەنى كادىرلار يېتىشتۈرۈش مەكتىپى ۋە خوتەن دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇغان بولۇپ، شۇ ۋاقىتنىڭ شارائىتىغا ياردىشا گۇما ناھىيىسىنىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلگەن كىشىلەر ئىدى. مەدەنىيەت بۆلۈمىدە ئىككى - ئۈچ مۇپەتتىش بولۇپ، بۇلار ئايدا بىر قېتىمدىن مەكتەپلەرنى داۋاملىق تەكشۈرۈپ تۇرۇش بىلەن، خىزمەتنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىغان مەكتەپ مۇدىرى، ئوقۇتۇش سۈپىتى تۆۋەن ئوقۇتقۇچىلارنى خىزمەتتىن قالدۇرۇش ياكى دەرىجىسىنى تۆۋەنلىتىشكە تەكلىپ بېرىش ھوقۇقىغا ئىگە ئىدى. بېرىلگەن تەكلىپ توغرا بولسىلا دەرھال ئىجرا قىلىناتتى.

ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ قارىمىقىدىكى سانايى نەفىسە ئۆمىكى بۇ مەزگىللەردە قايتىدىن تەرتىپكە سېلىنىپ، جۇشقۇن ھالدا ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرۇپ، «قانلىق داغ»، «رابىيە - سەئىدىن»، «ئەرشىن مالئالان»، «ئۆگەي ئانا»، «غېرىب - سەنەم»، «پەرھاد - شېرىن» قاتارلىقلارنى ئارقا - ئارقىدىن سەھنىلەشتۈرگەن. ئۇپېرا، تىياتىر ۋە كونسېرتلار ئوينالغاندا، تاماشىبىنلارنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ئېرىشىپ، «قايتا قويۇلسا» دېگەن چاۋاكلار چېلىنىپ تۇراتتى. بۇ مەزگىللەردە يەنە، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئوسمان يۈسۈپ دارىلئېتام مەكتىپىدىكى بالىلارنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇيۇشما قارىمىقىدا ئىشتىن سىرتقى موزدوزچىلىق، قەغەزچىلىك، چىمگەر، تاغار - خۇرجۇن توقۇش، گىلەم توقۇش كارخانىلىرىنى قۇرۇپ، ھۇنەر ئۆگەتكەنىدى.

ئۇيغۇر ئۇيۇشما مائارىپ خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلىشتا زور تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ، مەكتەپلەرنىڭ بارلىق

چىقىم - خىراجەتلىرىنى ئۆزى ھەل قىلغاندىن تاشقىرى، دارىلئېتامنىڭ تاماق، ياتاق، كىيىم - كېچەك، ئوقۇش ماتېرىياللىرى خىراجىتىنى ئۇيۇشمىدىن بەرگەنىدى. شەھەر، يېزىلاردا قۇرۇلغان مەكتەپلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئۇيغۇر ئۇيۇشما خىراجىتىدىن سېلىنغان، شۇ چاغدىكى تۆمۈر كۆلۈپمو ئۇيۇشما خىراجىتىدىن سېلىنغان. مەكتەپ بىنالىرىنى سېلىش، مەكتەپلەرنى رېمونت قىلىش، ئوقۇتقۇچى - خىزمەتچىلەرنىڭ مائاشى، مەكتەپلەرنىڭ ئىش راسخوتى قاتارلىق چىقىملارنىڭ ھەممىسى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىدىن بېرىلەتتى. ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ ئاساسىي كىرىمى «ۋەخپى يەر» لەردىن ئېلىنغان ئىجارە ھەققى، خەلقتىن يىغۇۋېلىنغان ئۆشرە - زاكات، قۇربانلىق تېرە - ئۇچەي، قوشۇمچە ئاشخانا، ناۋايخانا، كارخانىلارنىڭ كىرىمى ئىدى.

بۇ مەزگىلدە، مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئوقۇتقۇچىلار مىللىي مائارىپنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ ئەھمىيىتىنى تونۇپ يەتكەچكە، جاپاغا چىداپ تىرىشىپ ئىشلەيتتى؛ ھەربىر ئوقۇتقۇچى بىردىن سىنىپقا مەسئۇل بولۇپ، بارلىق دەرسلەرنى ئۆزلىرى بېرەتتى. بەزى چەت جايلاردا، تاغلىق رايونلاردا بىر سىنىپتا سەۋىيىسى ئوخشاش بولمىغان ئوقۇغۇچىلارغا قوشما تەلىم ئېلىپ بېرىلاتتى، مەسئۇلىيەت تۇزۇمى كۈچلۈك ئىدى.

شەھەر ۋە يېزا - بازار مەكتەپلىرىنىڭ ھەممىسىدە دائىم يىللىق كەچلىك ساۋات چىقىرىش كۇرسلىرى بولۇپ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇ، يازلىق يىغىم - تېرىم، كۈزلۈك تېرىلغۇ مەزگىللىرىدە بىرقانچە كۈن دەرس تەرخىتىغاندىن باشقا، قالغان كۈنلەرنىڭ ھەممىسىدە يىل بويى ئوقۇيتتى، شۇنداق بولغاچقا ئۇنۇمى يۇقىرى ئىدى. بۇ چاغلاردا ئىجتىمائىي مائارىپ مەجبۇرىي ساۋات چىقىرىش شەكلىنى ئالغانىدى. شۇڭا، نۇرغۇن

كىشىلەر كەچ كۈرستا ئوقۇپ، باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ يۇقىرى سىنىپ مۇئاتىغا ئىگە بولغان. شۇ چاغلاردىكى ساۋات چىقىرىدىغان چوڭلار سىنىپىدا ئوقۇپ، باشلانغۇچ مەكتەپ سەۋىيىسىگە ئىگە بولغانلارنىڭ ئازادلىقتىن كېيىن ئىجارە كېمەيتىش، يەر ئىسلاھاتى قاتارلىق خىزمەتلەرگە قاتنىشىپ، ناھىيە، بۆلۈم دەرىجىلىك خىزمەتلەرگە ئورۇنلاشقانلىرىمۇ بار.

ئۇ چاغلاردىكى مەكتەپلەردە ئوقۇغۇچىلار ئۈيۇشمىسى قۇرۇلۇپ، ئۈيۇشمىنىڭ قارىمىقىدا ئۆگىنىش، تۇرمۇش، تەنتەربىيە، تازىلىق، شېئىر دېگەندەك بۆلۈمچىلىرى قۇرۇلغان، بۇلار ئوقۇتقۇچىلارنىڭ يۆكىنى يېنىكلەشتۈرگەن. ئوقۇغۇچىلار ئۈيۇشمىسىنىڭ كىچىك دۆكانلىرى بولۇپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ دەپتەر - قەلەم، قەغەز، سىياھ قاتارلىق نەرسىلىرىنى سېتىۋېلىشقا ئاسانلىق تۇغدۇرۇپ بەرگەن.

گۇما ناھىيىسىدە 39 - يىلدىن باشلاپ تەنتەربىيە پائالىيىتى يولغا قويۇلغان، ئۇ چاغدا «12 - ئاپرېل ئۆزگىرىشىنىڭ خاتىرە كۈنى» ناھىيىدە ئۆتكۈزۈلەتتى، 9 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ياپون جاھانگىرلىكى شەرقىي شىمالدىكى تۆت ئۆلكىنى بېسىۋالغان «پاجىئەلىك كۈن» نى خاتىرىلەش پائالىيىتى ۋىلايەتتە ئۆتكۈزۈلەتتى. بۇ ئىككى خاتىرە كۈن ئوچۇن، مەكتەپلەر 2 -، 3 - ئايلاردىن باشلاپ تەييارلىق قىلاتتى. بۇنىڭ تۈرلىرى يۈگۈرۈش، توسۇقلاردىن سەكرەپ ئۆتۈش، ئېگىزگە، يىراقتا سەكرەش، گرانات، چويۇن توپ ئېتىش، تورنىڭ ئۈيناش، ئارغامچا تارتىش، ۋالىبول، ۋاسكېتبول، گىمناستىكا، پرامىدا، كاناي - دۇمباق چېلىپ ھەربىي تۈزۈم بىلەن مېڭىش قاتارلىقلار بولۇپ، ئوقۇغۇچىلار سەپ بولۇپ ماڭغاندا كوچىلارنى دۇمباق، كاناي بىلەن زىلزىلىگە

كەلتۈرەتتى. بۇ پائالىيەتنىڭ تەييارلىق كۆرۈشمەسىنى مەكتەپ مۇدىرى روزىمەت قادىر ئىدى (خەنزۇچە ئىسمى ما شۇڭيەن، 1990 - يىلىنىڭ ئەتىياز ئايلىرىدا ۋاپات بولدى). شۇ چاغدىكى ناھىيىدە ئۆتكۈزۈلىدىغان بايرامنىڭ تەنتەربىيە پائالىيىتىگە مەنمۇ بىر قېتىم قاتناشقانىدىم. بۇ پائالىيەتكە ناھىيە بويىچە بارلىق يېزىلاردىكى دېھقان - چارۋىچىلار، ھۈنەرۋەن - كاسىپلار، ئېلىم - سېتىمچىلار ۋە سودىگەرلەر ئۆزلىرىنىڭ تەييارلىقلىرىنى، مىللىي ئويۇنلىرىنى؛ بارلىق مەكتەپلەر تۇراقلىق مۇسابىقە تەييارلىقلىرىنى، قول - ھۈنەر مودېللىرىنى ياساپ كىرەتتى. بايرام ئۆتكۈزۈلۈشتىن بىر ئاي بۇرۇن مەيدان، بازار، رايونۇە يېزىلاردىن كېلىدىغانلار چۈشىدىغان دەڭ - سارايلار ھەرقايسى يېزىلار ئۈچۈن ئايرىم تەييارلىناتتى. ئېلىم - سېتىم، يېمەك - ئىچمەك ۋە تىجارەتچىلەرنىڭ ھەرقايسىلىرىغا ئايرىم جاي كۆرسىتىلەتتى. ئۇلار بورا - كەپە بىلەن دۇكان ياساپ، ئۆز تىجارىتى ئۈچۈن جاي تەييارلايتتى.

بايرام ۋاقتى 15 كۈندىن كۆپرەك بولۇپ، بايرام ۋە كوچا ئىنتىزامىنى ساقلاشقا ئىزچى (توك زىجۇن) ئەترىتى تەشكىل قىلىناتتى، بۇلار بايرام ئايلاشقىچە ئۈيۇشما تەرىپىدىن بىر تۇتاش تارقىتىلغان كىيىمنى كىيىپ، قىزىل كالتەك بىلەن قوراللىنىپ، يىغىن مەيدانى ۋە كوچا ئىنتىزامىنى ساقلايتتى. 43 - يىلدىن باشلاپ ھەر ئىككى بايرام ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا 4 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىكى بالىلار بايرىمى يولغا قويۇلدى، بۇنى ھەرقايسى مەكتەپلەر ئۆز ئالدىغا ئېلىپ بارىدىغان بولدى.

ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۈيۇشمىسى 38 - يىلدىن باشلاپ كۈما ناھىيىسىنى يېتەكچىلىك قىلىپ، 49 - يىلى

ئۆلكىمىز ئازاد بولغاندىن كېيىن «شىنجاڭ خەلق دېموكراتىيە ئىتتىپاقى» غا قوشۇۋېتىلدى. كېيىن «شىنجاڭ خەلق دېموكراتىيە ئىتتىپاقى» «تىنچلىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» نىڭ گۇما ناھىيىلىك تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتىغا ئۆزگىرىپ ھەم شۇ ئىسىم بىلەن ۋۇجۇدقا كېلىپ، بۇرۇنقىدەك ئۆز دائىرىسىدىكى مەكتەپلەرگە يېتەكچىلىك قىلدى. 51 - يىلنىڭ ئاخىرلىرىغا كەلگەندە، ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىياتى بىلەن ئۆزىنىڭ شەرەپلىك تارىخىنى ۋەزىپىسىنى تاماملىدى.

43 - يىلدىن باشلاپ مائارىپ ئىشلىرىدىكى تەرەققىيات يىلمۇيىل ئارقىغا چېكىندى، گومىنداڭچىلار ئوقۇتقۇچىلارنى «كومموئىستلارنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلار» دەپ قارىدى. شۇنىڭدىن كېيىن، ماركسىزم - لېنىنىزملىق پەلسەپە، ئىجتىمائىي پەن، دىئالېكتىك ماتېرىيالىزم، سوۋېت بولشېۋىكلار پارتىيىسىنىڭ تارىخى، جۇڭگو ئىنقىلابى تارىخى ۋە باشقا ئوقۇش ماتېرىياللىرىمىزنى تاپشۇرۇپ بېرىشىمىز توغرىسىدا قاتتىق بۇيرۇق چۈشۈرۈلدى. نۇرغۇن ئاتا - ئانىلار شۇ ۋاقىتتىن باشلاپ پەرزەنتلىرىنى مەكتەپتىن چىقىرىۋېلىپ دىنىي مەكتەپكە بەردى، ئوقۇتقۇچىلاردا ھەر كۈنى مەھەللىمۇ مەھەللە يۇرۇپ بالا يىغدۇغان ئەھۋال شەكىللەندى. دەل شۇ مەزگىلدە مەن گۇما ئۇيغۇر ئۇيۇشما تارمىقىدىكى شەھەر ئوغۇللار مەكتىپىدە بولۇپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ كېلىش نىسبىتى 50% تىن تۆۋەنلەپ كەتكەندى. 45 - يىلى 9 - ئاي مەزگىللىرىدە، بۇ مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى شەنلى مەكتەپكە قوشۇپ بېرىلىپ، مەنمۇ شەنلى مەكتەپكە يۆتكەلگەنىدىم. شۇ چاغدا شەنلى مەكتەپنىڭ مۇدىرى ئابدۇ قادىر روزى، ئىلمىي مۇدىرى مامۇت قۇربانىنىياز، تەرتىپ مۇدىرى ئەبەيجان، تەنتەربىيە مۇدىرى ئابلىمىت مەمەت ھاجىم؛ مۇئەللىملىرى ئابلىمىت ئابدۇكېرىم

ھاجىم، مەمەت پازىل، ئابلىمىت ئىلى ۋە مەن قاتارلىقلار بولۇپ، بۇ مەكتەپنىڭ 15 — 16 گە يېقىن ئىشچى - خىزمەتچىسى بار ئىدى. 46 - يىلنىڭ باشلىرىدا ئۇيغۇر ئويۇشما باشقۇرغان شەھەر قىزلار مەكتىپى، قوشتاغ يېزا مەركىزىي باشلانغۇچ مەكتەپ، مۇجى يېزا مەركىزىي باشلانغۇچ مەكتەپ قاتارلىق مەكتەپلەر ئارقا - ئارقىدىن ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپلەر قاتارىغا ئۆتكەنىدى. 47 - يىلغا كەلگەندە سانجۇ يېزا مەركىزىي باشلانغۇچ مەكتىپى، زاڭگو يېزا باشلانغۇچ مەكتىپى، موكۇيلا، پىشنا، قارا تاغىز يېزىلىرىدىكى مەركىزىي باشلانغۇچ مەكتەپلەرمۇ ئارقا - ئارقىدىن ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپلەرگە ئۆتكۈزۈۋېلىندى.

1946 - يىلى ئوچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى تەرەپ بىلەن گومىنداڭ دائىرىلىرى ئوتتۇرىسىدا تىنچلىق بېتىم ئىمزالانغاندىن كېيىن، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئوچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنى ھىمايە قىلىش تەرەپتە تۇرۇپ، گومىنداڭغا قارشى دېموكراتىك ھەرىكەتلەرگە قاتناشتى. بولۇپمۇ 46 - يىلى 4 - ئايلاردا جاڭ جىڭجوڭ، ئەخمەتجان قاسىمى، مەسئۇت سەبىرى ۋە ئەيسا بەگلەر كېلىپ كەتكەندىن كېيىن، ئىلغار مائارىپچىلار ۋە زىيالىيلار گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ كۆزىگە قادالغان مىخ بولۇپ كۆرۈندى. شۇ كۈنلەردە شىيەنجاڭ جاڭ يۈفىڭ (50 - يىلى خوتەن ۋالىيسى خادۇكباڭلار بىلەن بىللە خوتەندە ئېتىلغان) شەنلى مەكتەپ مۇئەللىملىرىنى ئىشخانىسىغا چاقىرتىپ: «ئەخمەت ئەپەندىم بىلەن كۆرۈشۈپسىزلەر، نېمىدەپ پىكىر بەردىڭلار؟» دەپ سوراق قىلىپ، ھېچقايسىمىزدىن كۆڭۈلدىكىدەك جاۋاب ئالالمىغاي، ۋەز - نەسىھەتلەرنى سۆزلەپ قايتۇرۇۋەتتى.

46 - يىل 5 - ئاينىڭ 27 - كۈنى (شەنبە) ئىشقا چۈ-

شۇش ئۇچۇن مەكتەپكە يېغىلغان ۋاقتىمىز ئىدى. ئوقۇتقۇچى مەمەت پازىل (هازىر خوتەن ۋىلايەتلىك سىياسىي مەكتەپتە) بىزگە «تۇنۇگۈن ئابدۇمىجىت ئالەم (52 - يىلى ئۆلۈم جاسى بېرىلگەن) ئارا مەھەللە خانىقاغا جۈمە ئوقۇغىلى چىققانىكەن. ئۇ:ئەتە گۈما بازىردا كوممۇنىست قۇيرۇقلىرىنى تازىلاش نامايىشى بولىدۇ. ياشلار چاپان ئىچىگە كالتەك تىقىپ كىرىكلار، قېرىلارمۇ هاساكلارنى ئالغاچ كىرىكلار، تولۇق كىرمىسەكلار، مەن رازى ئەمەس، دەپ سۆزلەپتۇ. مەن بۇنىي دادامدىن ئاڭلىدىم» دېدى. شۇ ۋاقىتدا گومىنداڭچەرەس چاپارمەنلەر يېقىن مەكتەپلەرنىڭ مۇئەللىملىرىنى يىغىش ئۈچۈن ئات چاپتۇرۇپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ تۇردۇق، ئەمما بىزنى چاقىرمىدى. گومىنداڭچەرەس مۇتەئەسسىپلەر باشچىلىقىدا، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قارشىلىق كۆرسەتكەن ئاساستا، كوممۇنىست قۇيرۇقلىرىنى تازىلايمىز، دەپ كالتەكچىلىرىنى تەييارلاپ هەربىكەت ئېلىپ بارماقچى بولغانلىقى، شەنلى مەكتەپ مۇئەللىملىرىنى ئوبيېكت قىلىپ ئەدىبىمىزنى بەرمەكچى بولغانلىقىنى ئېنىق بىلىۋالدۇق. قېچىپ كېتىشكە مۇزاكىرىلەشكەن ۋاقتىمىزدا، ئىلمىي مۇدىر مامۇت قۇربانىنىيازنىڭ: «دەرسنى ئۆتمەي قاچساق يۈكىمىز ئېغىرلىشىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن دەرسنى توگىتىپلا قاچايلى» دېگەن پىكرىگە ئاساسەن، دەرستىن كېيىن خالىغان كىشىلەر بىلەن قېچىپ يوشۇرۇنۇشقا ماقۇل. مامۇت قۇربانىنياز، ئەبەيجان تۇردى، ئابلىمىت ئابدۇكېرىم هاجىم ۋە مەن ئۆستەڭ ئىچى بىلەن (هازىرقى كۆكتېرەك يېزا ئۆستىكى) يوشۇرۇنغان هالدا مېڭىپ، تۇگمەنبېشىغا چىقىپ، ئابلىمىت ئابدۇكېرەم هاجىمنىڭ يېزىدىكى ئۆيىگە يوشۇرۇندۇق. شۇ هامان مامۇت قۇربانىنىيازنىڭ ئائىلىسىدىن: «نۇرغۇن ئادەملەر بىزنىڭ كوچىغا باستۇرۇپ كېلىپ دادامنى سۆرەپ چىقىپ، بالا-

لاڭ مۇئەللىملەرنى قاچۇرۇۋېتىپتۇ، بالاڭنى تېپىپ بەر! مۇئەللىملەرنى تېپىپ بەرسۇن! دەپ تۇرۇۋالدى، هازىر جانلىرىنى جايلىسىلا» دەپ خەۋەر يەتكۈزدى. بىز ئېتىزمۇ ئېتىز تام ئاتلاپ قېچىپ، تارى ئاخۇنۇمنىڭ ئۆيىگە بارىدۇق. ئاخۇنۇمنىڭ هويلىسىدا دىنىي مەكتەپ بالىلىرى ئوقۇيدىكەن. ئاخۇنۇم بالىلارنى تارقىتىۋېتىپ، بىزنى ئارقا ئىشكى ئېچىلىدىغان بىر ئۆيگە باشلاپ كىردى ۋە نان، سۇ ئەكىرىپ بېرىپ، ئىشىك تېشىدىن قۇلۇپ سېلىپ قويۇپ، ئەهۋال ئوقۇپ چىقىشقا شەرھەرگە كىرىپ كەتتى. ئاخۇنۇم كەچ تەرەپتە: «كالتەكچىلەر سەپ بولۇپ، ئىلى ئوغرىلىرىنى يوقىتايلى! كوممۇنىست قۇيرۇقلىرىنى يوقىتايلى! دېگەن شوئارلارنى توۋلىشىپ، ئالدىغا ئۈچرىغانلارنى سەپكە قوشۇلمىسا ئۇرۇپتۇ. شەنلى مەكتەپكە كىرىپ ئادەم تاپالماي، سىنىپلارنىڭ دېرىزىسىنى سۇندۇرۇپ سىنىپقا كىرىپتۇ، تۇرسۇن ئاخون خادىمنى «ەۋئەللىملەرنىڭ كەتكەن يېرىنى ئېيتىپ بەر» دەپ سۆرەپ يۈرۈپ ئۇرۇپتۇ. قۇربانىنياز ئاخۇنۇمنى ئۆيدىن سۆرەپ چىقىپ «بالاڭنى تېپىپ بەر» دەپ قاتتىق ئۇرۇپتۇ. كەچ بولغاندا تارقاپتۇ، ئەمما يول تىنچ ئەمەسكەن. شەنلى مەكتەپ مۇئەللىملىرىنى قەيەردە ئۇچراتساڭلار ئۇرۇپ ئېلىپ كېلىڭلار، دەپ گەيجاڭنىڭ دوغلىرىنى يوللاردا توسقىلى قويۇپتۇ» دېگەن خەۋەرنى ئېلىپ چىقتى. بىز شۇ كېچە تارى ئاخونۇمنىڭ ئۆيىدە يېتىپ، ئەتىسىگە ئائىلىمىزگە قايتىپ، 15 — 20 كۈن يوشۇرۇنۇپ يۈردۇق. كېيىن مەكتەپ بىزنى چاقىرتقاندا، مەكتەپكە بېرىپ ئىشقا چۈشتۇق. لېكىن، مەكتەپ ئىچىدە تىنچلىق يوق ئىكەن. چۈنكى، گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ هىمايىسىگە ئىگە بولۇۋالغان لۇكچەك ئۇنسۇر ياڭ دەيچىن (قاساپ، ياغچىلارنىڭ ئاقساقىلى) قارا كالتەكنى مەكتەپ ۋە

دەرۋازا ئالدىدا سۆرەپ يۈرۈپ، بىزنى خېلى ئۇزۇن كونترول قىلدى. شۇ يىلنىڭ يازلىق تەتىلىدىن كېيىن، بۇ مەكتەپنىڭ مۇئەللىملىرىنى تارقاقلاشتۇرۇپ يېزىلارغا ئالماشتۇرۇۋەتتى، مېنىمۇ قوشتاغ مەكتىپىگە يۆتكىۋەتتى. گومىنداڭ دائىرىلىرى ئوقۇتقۇچىلاردىن قاتتىق گۇمانلانغانلىقتىن، شۇ يىلنىڭ قىشلىق تەتىلىدە ئوقۇتقۇچىلارنى ئويۇشما ئېچىگە يىغىۋېلىپ، 15—20 كۈن قاتتىق نەزەربەنتكە ئالدى. تەتىل توشۇپ دەرس باشلاش ۋاقتى بولۇپ قالغانلىقتىن، ئۇچ ۋىلايەت قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ گېپىگە ئىشەنمەسلىك، دېگەندەك ۋەز — نەسىھەتلەرنى سۆزلەپ قويۇپ بەردى. شۇنىڭدىن باشلاپ مائاشىمىزنى ئالتە ئايغىچە پۈتۈنلەي توختاتتى. شۇ چاغ 47 - يىلى 7 ئاي مەزگىللىرى (بىتىم بۇزۇلغاندىن كېيىنكى ۋاقىت) بولۇپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ رەھبەرلىرى ئۇرۇمچىدىن غۇلجىغا قايتىپ كەتكەنىكەن. شۇڭا، گومىنداڭ دائىرىلىرى: «پۇلۇڭلارنى سەيپىدىن ئىلگە ئېلىپ قاچتى» دېگەن ئىغۋالارنى تارقاتتى. ئەمەلىيەتتە بولسا، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مائاش پۇللىرىمىز گومىنداڭچىلارنىڭ مالىيە خىزمىتىگە مەسئۇل بولغان ئەمەلدارلىرىنىڭ سودىگەرچىلىك قىلىدىغان دەسمايىسى بولدى. مائاش توختاپ بەش ئاي ئۆتكەندە، قوشتاغ يېزا مەركىزىي باشلانغۇچ مەكتەپ مۇدىرى ئۆمەر توختى ھاجىم ناھىيىدىن مائاشىمىزنى ئېلىپ كەلدى. لېكىن، شۇ مەزگىللەردە پۇل پاخاللىقى ئۇچىغا چىققان، بازار باھاسى مۇقىمسىز، پۇل ئىشەنچسىز بولغانلىقتىن، چوڭ - كىچىك سودا ئىشلىرىدا مالنى مالغا ئالماشتۇراتتى.

بۇ مەزگىللەردە مائارىپ خىزمىتى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئىناۋىتى تۆۋەنلەشكەن، مەكتەپلەردىمۇ شەئىر، تەنتەربىيە ۋە باشقا ھېچقانداق پائالىيەت ئېلىپ بېرىلمايدىغان بولغانىدى. يامۇلدىكى كوجاك، كۈيەن، لوزۇك، بەگلەر ۋە

يايلاق قىمارنى ئاشكارا ئويناىدىغان نەشەخورلاردىن بولۇپ، بۇنىڭ تەسىرى پۈتۈن ئوقۇتقۇچىلار ئىچىگىمۇ سىڭىپ كىرگەنىدى. ئىقتىسادىي قىينچىلىق تۈپەيلىدىن، بەزىلەر قىمار ئويناسا، بەزىلىرى كەسپىنى تاشلاپ قېچىپ كەتكەن، بىر قىسىم ئىلغارلار قولغا ئېلىنغان، بىر قىسىملىرىنى خىزمەتتىن بوشىتىپ يېراق جايلارغا تارقاقلاشتۇرغان. مېنىمۇ شۇ قاتاردا گۇمانا ناھىيىسىنىڭ ئەك يېراق يېزىسى بولغان سانجۇنىڭ ئاياغ پوسكى دېگەن تاغلىق كەنتىدىكى بىر سىنىپلىق مەكتەپكە ئەۋەتكەنىدى.

1947 - يىلنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە، گۇمانا ناھىيىسىدە ھۆكۈمەت باشقۇرغان 10 مەركىزىي باشلانغۇچ مەكتەپ، 62 سىنىپ، 2000 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى؛ ئۇيۇشما قارىمىقىدا 40 نەچچە باشلانغۇچ مەكتەپ، 2300 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى، ئىدىكى خىل مەكتەپتە جەمئىي 300 گە يېقىن ئىشچى - خىزمەتچى، 5000 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى بولسىمۇ، دەرسكە قاتنىشىش نىسبىتى 40% دىن ئاشمايتتى.

1948 - يىللىرىدا باشلانغۇچ مەكتەپلەرگىلا ئەمەس، بەلكى خوتەن سەفەنگىمۇ بالىلارنى بەرمەيدىغان بولغان، سەۋەبى مەجبۇرىي ئەۋەتىلگەنلەرمۇ مەكتەپنىڭ تامىقى ناچار، تايىقى قاتتىق، تەلىم - تەربىيىسى ئوسال، دېگەن سەۋەبلەر بىلەن قېچىپ كېتىش ئەھۋاللىرى كۆرۈلۈپ تۇراتتى.

1949 - يىلى 9 - ئايدا، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا چىققانلىقى خەۋىرى گۇمانغا يېتىپ كەلدى. بۇ چاغدا گومىنداڭ دائىرىلىرى ئوقۇتقۇچىلىرى ۋە باشقا زىيالىيلارنى ئۈيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ زالىغا يىغىپ: «ھەرقايسىڭ ئازادلىق ئارمىيىسىگە كېلىدۇ، دەپ تەشۋىق تارقىتىپ، خەلق بىزگە سېلىق تۆلىمەيدىغان بولدى، ھەربىي تەمىنات ۋە ئات - ئۇلاغ تەمىناتى بېرىشكەتوسقۇنلۇق قىلدىڭلار» دەپ، قوراللىق تەھدىت

سالغاندى. بەختىمزگە يارىشا، شۇ كۈنى ۋاڭ خەيلۇ قومان-
دانلىقىدىكى ئازادلىق ئارمىيە قىسىملىرى گۈمنغا كىرىپ، بىزنى
ئۆزلۈم گىردابىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالدى. ۋاڭ خەيلۇ (بۇ كىشى
دەسلەپكى قەدەمدە گۈما ناھىيىسىنىڭ پارتكوم شۇجىسى بولغان)
قوماندانلىقىدىكى بۇ قىسىم جاللات شېڭ شىسەينىڭ، گومىندا-
ڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ھەم يەرلىك مۇتەئەسسىپ ئەمەلدارلارنىڭ
خەلق ئۇستىدىكى قاتمۇ قات زۇلۇمىنى بىكار قىلىپ، ماۋارىپ
ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشقا يول ئاچتى، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ قەد-
دىنى قايتا كۆتەردى. شۇنىڭ بىلەن ئوقۇتقۇچىلار خەلق ئازاد-
لىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا چىققان خەۋىرىنى ئاممىغا يەتـ
كۈزۈشتە ۋە خەلقنىڭ بەگ، بوجاڭ، ئەكسىيەتچى، مۇتەئەسسىپ
لەر ئۇستىدىن نامايىش ئېلىپ بېرىشىدا، ھاكىمىيەت ئىسلاھ
قىلىشتا ئالدىنقى قاتاردا تۇردى.

ئۆلكىمىز تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن، پارتىيە
ۋە خەلق ھۆكۈمىتى ماۋارىپچىلارنىڭ قەدىنى كۆتۈردى، جەم-
ئىيەتتىكى ئىناۋىتىنى قايتا تىكلىدى، ئاكتىپچانلىقىغا داغدام
يول ئېچىپ بەردى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىش ۋە
نۆۋەت بىلەن بىلىم ئاشۇرۇشىغا شارائىت يارىتىپ بەردى. شۇ-
نىڭ بىلەن، ئوقۇتقۇچىلار ئۆز كەسپىگە تېخىمۇ كۆيۈنۈپ، تۇر-
لۇك ئىجتىمائىي خىزمەتلەردە ئالدىنقى قاتاردا تۇرۇپ كەلدى.

51 - يىلى ئامېرىكىغا قارشى تۇرۇپ چاۋشيەنگە يار-
دەم بېرىش ھەرىكىتىدە ئوقۇتقۇچىلار باشقىلارغا نەمۇنە بولۇپ،
نۇرغۇنلىغان ئىئانىلەرنى توپلىدى. ئىجارە كېمەيتىش، يەر
ئىسلاھاتى ۋە يېزا ئىگىلىكىنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش
خىزمەتلىرىگە ئاكتىپ قاتنىشىپ، جايلارنىڭ ساۋات چىقىرىش
خىزمەتلىرىنى ئىشلەش بىلەن، تەشۋىق ـتەربىيە خىزمەتلىرىدە
ئالدىنقى قاتاردا تۇرۇپ كەلدى.

ئومۇمەن گۈما ناھىيىسىدە پەننىي ماۋارىپ يولغا قويۇلۇ-
شىدىن باشلاپ ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان كىشىلەر ئازادلىقتىن
كېيىنمۇ يەنە داۋاملىق ئىشلەپ، بۈگۈنكى كۈندە پارتىيە ۋە
خەلقىمىزنىڭ ھۆرمەتكە سازاۋەر كادىرلىرىدىن بولۇپ قالدى.
50 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتىن بۇيان گۈمىدىن يېتىشىپ چىققان
ھەر مىللەت زىيالىيلىرى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەرقايسى
جايلىرىدىكى دۆلەت ئورگانلىرىدا، ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇرا باش-
لانغۇچ مەكتەپلەردە ۋە ئاساسىي قاتلاملاردا يىلتىز تارتىپ
ئۆزۈلمەس ئېقىمغا ئايلاندى.

(ئاپتورى: گۈما ناھىيە بازىرى ئوتتۇرا مەكتىپىدىن)
جاۋابكار مۇھەررىرى: تۇرغۇن ئۆمەر

ئازادلىقتىن ئىلگىرى شىنجاڭدا تەسىس قىلىنغان يېڭى مەكتەپلەرنىڭ مەكتەپ شەئىرلىرى

ئابدۇساتتار ھامىدىن

30 - يىللارنىڭ ئالدى - كەينىدە، شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا نۇرغۇنلىغان يېڭى مەكتەپلەر قۇرۇلدى. ئۇلار يېڭى ئۇسۇل، يېڭى ئاڭ، يېڭىچە باشقۇرۇش ئارقىلىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھازىرقى زامان پەن - بىلىملىرىنى ئىگىلەپ، يارىملىق خادىملاردىن بولۇشنى شەرت - شارائىت ھازىرلاپ بەردى. بۇ مەكتەپلەردە مەخسۇس شەئىر دەرسى تەسىس قىلىنىپ، ئوقۇغۇچىلارغا يېڭى - يېڭى مەكتەپ شەئىرلىرى ئۆگىتىلىپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ۋە جەمئىيەتنىڭ ئويغىنىشىنى، ئىلىم - پەنگە يۈرۈش قىلىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش جەھەتتە ئۇلۇغلىك رول ئوينىغانىدى. تۆۋەندە مەن ئەينى زامانىدا كەلپىن ناھىيىسىدە قۇرۇلغان يېڭى مەكتەپلەرنىڭ مەكتەپ شەئىرلىرىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمەن.

1934 - يىلى كۈزدە، كەلپىن ناھىيىسىدە تۇنجى قېتىم يېڭى مەكتەپ قۇرۇلغان بولۇپ، بۇ مەكتەپتە تۆۋەندىكى شەئىرلار ئوقۇلغانىدى:

خەلقىمگە دالىم،
مەكتەپلەر ئاچالىم.
نادانلىقلارغا،
قارشى چىقالىم.

نەقرات: ماراش، ماراش،
ھەيدىن ئارقاداش.
ئىلگىر قارا يۈر،
ئىلىملەرنىڭ ساڭ.

ئاتمىش يىلدىن بېرى،
نادانلىقنىڭ دەردى.
يۇرت - خەلقىمزنى،
ۋەيران ئەيلىدى.

نەقرات: مارش، مارش،
ھەيدىن ئارقاداش.
ئىلگىرقارا يۈر،
ئىلىملەرنىڭ ساڭ.

كېيىنرەك بۇ شەئىر تۆۋەندىكىدەك ئوقۇلىدىغان بولدى:

خەلقىم يۈر ئەمدى

خەلقىم يۈر ئەمدى،
مەكتەپلەر ئاچايلى.
نادانلىقلارغا،
قارشى تۇرايلى.

نەقرات: ئارش، مارش،
يۇرۇك ئارقا داش.
غەپلەتتە ياتماي،
ئەمدى كۆزۈك ئاچ.

ئۇزۇن يىللاردىن بېرى،
نادانلىقنىڭ دەردى.
يۇرت، خەلقىمىزنى،
ۋەيران ئەيلىدى.

نەقرات: ئارش، مارش،
يۇرۇك ساۋاقداش.
ئوقۇيلى ئەمدى،
يۇرتۇمغا نۇر چاچ.

ئويغان ئاداش

قوپ ئى ئاداش، ئەتراپىمغا باق،
باق،...نە كۆرەرسەن ئويلىغىن ئۇزاق،
يەردە، ھاۋادا، سۇدا كېزۈرلەر،
ياۋروپالىقلاردىن ئال ئەمدى ساۋاق.

ئى، ئاداشلار، ئويغان ئاداشلار،
ئويغانغانلار ئوبدان ئاداشلار.
قاچانغىچە ئۇخلاپ ياتۇرسىز،
ئويغاندى ئالەم، تۇغدى قۇياشلار.

ئىلىم ئوقۇيلى

شانلى قۇرئان، كانى ئىرپان،
ئوقۇ، ئاڭلا، بىل دەيدۇر.
غەيرەت قىل ئەي قەھرىمانلار،
ئوقۇش ھەقنىڭ ئەمرىدۇر.

نەقرات: ئىلىم ئوقۇرمىز، شان ئالۇرمىز،
ياشلىق ئوقۇش دەۋرىدۇر.
شانلى قۇرئان، كانى ئىرپان،
ئىلىم- ئەمەل بىلەن يۇر.
نادانلىقتا يول بەرمەيلى،
ئۇ خارلىقتا تارتىدۇر.

نەقرات: ئىلىم ئوقۇيمىز، شادلىنۇرمىز،
ئوقۇش ھەقنىڭ ئەمرىدۇر.

قوپ قان قېرىنداش

قوپ، قان قېرىنداش ئەتراپىمغا باق،
باق، نە كۆرەرسەن ئويلاغىل ئۇزاق.
دەرسۇ، ئىبرەتلەر كېلۇر بۇ جاھاندىن،
ياۋروپالىقلاردىن ئال ئەمدى ساۋاق.

نەقرات: بىر، ئىككى، ئۈچ، بىرلىكتىدۇر كۈچ!
ئۇلار نە ئىلمىي ھېكمەت بىلەن يۇر،
سىنەلەردە ھىممەت بىلەن يۇر.
يەردە، ھاۋادا، سۇدا ئۇزەيۇرلەر،
جۇملە جاھاننى يۇتماق ئىستە يۇر.

نەقرات: بىر، ئىككى، ئۈچ، بىرلىكتىدۇر كۈچ.

ئارسلان

ئارسلان ئوغلان، ئارسلان ئوغلان،
بولدى سەنگە ئوبدان زامان.
مىللىي يېڭى جەننەت، مىللىي يېڭى جەننەت،
مەكتەپ ئېچىلدى تېز قىل جەۋلان.

ياشا ۋەتەن

ھەر نەسىل، قوۋمنىڭ تەرەققىيسى شانى ئىتتىپاق،
ھەر قەيۋ مىللىتنىڭ ئىستىقبالى شانۇ ئىتتىپاق.
نەقرات: ياشا ۋەتەن، ياشا ۋەتەن،
ياشا! ۋەتەن، ئەركىن ياشا، مىڭ ياشا!
ئىتتىپاقنىڭ سايەسىندەدۇر يەبيجى پەيدا،
مەركىزىي يۇز مىڭچە رەۋناقدۇر جاھانۇ ئىتتىپاق.
نەقرات: ياشا ۋەتەن، ياشا ۋەتەن،
ياشا! ۋەتەن، ئەركىن ياشا، مىڭ ياشا!
كېيىنچە ھەر قايسى مەكتەپلەردە مەكتەپ شېرلىرى تەخسۇ كۆپەيدى. يېڭى ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنىڭ زورىيىشىغا ئەگىشىپ، ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى مەكتەپلەردە ئوقۇلىدىغان مەكتەپ شېئىرلىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك كەلپىندىكى مەكتەپلەردە ئوقۇلىدىغان بولدى.

قۇتۇلۇش

قۇتۇلۇش يولىدا،
سۈدەك ئاقتى بىزنىڭ قانىمىز.

دەپسەندە بولدى،
پۇل - مال ھەم جانىمىز.
.....؟

ئىلىم ئالايلى

ئىلىم ئالايلۇق ئىي قېرىنداشلار،
ئوقۇش دەۋرى كەلمىشىدۇر.
ئىلىم ئىنسانىنىڭ ھايات بۇلىقى،
غەيرەتتىن يانار يۇرتنىڭ يورۇقى
.....؟

ئاپتاپى ئىرپان

ئاپتاپى ئىرپان، بولدى نامايان،
ئويغاندى خەلق، تۇغدى شۇ دەۋران.
يۇرتىمىز بولدى پاراۋان،
ئازاد شۇ دەۋران.

ئىزچىلار شېئىرى

بىز ئىزچىلار بىز، پۇت - قوللارىمىز،
كۆز، دىماغىمىز، ھەرىرىمىز ساغلام.
ۋەتەن، خەلقىنىڭ، ئىلىنىڭ قۇلى بىز،
دۈشمەنگە قەلبىمىز ساقلار ئىنتىقام.
نەقرات: يۇرۇڭ ئوقۇيلى، ياش ئوقۇغۇچىلار،
ۋەتەن، خەلق يولىدا قاينار ۋۇجۇدانلار،
ئۇزۇن يىللار بىز زۇلمەت قوينىدا.

ئوقۇيالمىدۇق ۋەتەن يولىدا.
ئەمدى قۇتۇلساق بۇ نادانلىقتىن،
ئارمان يوق يۇرتىمىزغا ئىشلەش يولىدا.

دارىلمۇئەللىمىن شېئىرى

ئى ئېزىزلىرىم تۇر ئەمدى،
پۈتۈن دۇنيا ئويغاندى.
بارچە مەزلۇم - مەھكۇملار،
ھەممە جايدا قوزغالدى.
ئاسارەتتە كۆپ ياتتۇق،
لايۇ - پاتقاقتا پاتتۇق،
ئۇيات ئىكەن بۇ خارلىق،
دارىلمۇئەللىم ئويغاندى.

نەقرات: ياشىسۇن مەرىپەتپەرۋەرلەر،
يوقالسۇن ئالچاق خائىنلار.

بىرلىكتەدۇر كۈچ

ئۆلۈم يا كۆرۈم دەپ مىليونلىغان ئەل،
قانلىق مەيدانغا چۈشتى باغلاپ مەھكەم بەل.
بۇ يولدا ئاقسۇ قانلار بولۇپ سەل،
بۇ كۆرەش مەقسىتىمىزنى قىلغۇسىدۇر تەل.
بىر، ئىككى، ئۈچ، بىر، ئىككى، ئۈچ،
ياخشى بىلىك دوستلىرىم بىرلىكتەدۇر كۈچ.

ئوقۇ ياشلار

ئوقۇش ۋاقتى يەتتى قۇرداشلار،
ئوقۇپ بىلىم ئالغىن ياش دوستلار.
ئوقۇ ياشلار، بۇ مۇقەددەس يۇرتىمىز تېز گۈللەنسۇن،
ئوقۇش بىلەن خەلقىم جانلانسۇن.
بىلىم ئالمىغاندا قانداشلار،
خورلۇق باشتىن كەتمەس يارانلار.
ئوقۇ ياشلار بۇ مۇبارەك يۇرتىمىز تېز گۈللەنسۇن!
بىلىم بىلەن ئەل - يۇرت ياشنىسۇن!

تىلىكىم ئوقۇش

مەن بىر بالىمەن، تىلىكىم ئوقۇش،
جان ئىلە تېنىم ئوقۇشقا قۇربان.
ئانا مەكتىپىم دىلنى يورۇتۇر،
ئوقۇپ ۋەتەندە قىلىمەن جەۋلان.

نەقرات: كېلىڭ دوستلار بىرلىشەيلى،
ئىلىم - ئىرپانغا ئېرىشەيلى.

مەن بىر بالىمەن، تىلىكىم ئوقۇش،
جان ئىلە تېنىم ئوقۇشقا قۇربان،
ئاتا - ئانىلار ئوقۇمىغاچقا،
قالدىلەر زارلاپ، ئەۋلادلار ھامان،

نەقرات: كېلىڭ دوستلار بىرلىشەيلى،
ئىلىم ئىرپانغا ئېرىشەيلى.

ئىزچىلار (توڭزىجۇن) شېئىرى

زامانىڭ ئەڭ شات، پارلاق، باتۇر ياشلار،
ئالغىن قولۇڭغا ئىلىم ھەم قورال،
ئىشلەش بىلەن دائىم تاۋلان - چىنىق،
كۆرەشتە يەڭ، پات قۇرغىن يېڭى شىنجاڭ،
ئازادلىق كۆرەشنىڭ شانلىق دولقۇنى،
دولقۇنلاپ قىرغاقلارغا تاشتى.
كۆرەشكە ئامراق بۇ جۇڭخۇا خەلقى،
ئازادلىققا كەڭ تاشا ئىشىك ئاچتى.

قوزغال

قوزغال ۋەتەننىڭ قەھرىمان پەرزەنتلىرى،
كۆرەش ۋاقتى يېتىپ كەلدى.
كۆز ئالدىمىزدا ئۇ پاشىستلار،
قانلىق بايرىقىنى كۆتۈرۈپ چىقتى.
نېقرات: قوزغال قوراللىنىپ، تېز تۆز سەپكىنى،
ئالغا باس، ئالغا باس، ئالغا باس،
ئۇلارنىڭ قېنى بىلەن سۇغىرايلى يېرىمىزنى،

ئاكىلىمىدىكىلارمۇ جاللات ئەسكەرلەرنىڭ،
غالجىرلاشقان شۇم پەيلىنى،
ئۇ كەلسە سېنىڭ ئۆيۈڭگە،
ئۆلتۈرىدۇ بالا ھەم خاتۇنۇڭنى.

نېقرات: قوزغال قوراللىنىپ، تېز تۆز سەپكىنى،
ئالغا باس، ئالغا باس، ئالغا باس،
ئۇلارنىڭ قانى بىلەن سۇغىرايلى يېرىمىزنى،

ئوقۇش پۈتتۈرۈش شېئىرى

مۇئەللىم بىز يۇرتلاردا مەكتەپ ئاچىمىز،
مىللەتنىڭ باشىغا نۇرلار چاچىمىز.
ماڭغان يولىمىز بىزلەرنىڭ سائادەت يولى،
بىز ۋەتەننىڭ يېڭى ئېچىلغان قىپقىزىل گۈلى،
ئىنشائاللا بۇزۇلماس ياشار، مەڭ ياشار،
يۇرتىمىزدا مەكتەپلەرنىڭ ئاچىلغان گۈلى.

(ئاپتورنىڭ خىزمەت ئورنى: كەلپىن ناھىيىلىك تارىخ تەزكىرە ئىشخانىسى)

جاۋابكار مۇھەررىرى: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

ياشلىق پائالىيەتلەر دەدىن ئەسلەمە

ئابدۇقادىر ئەبەيدۇللايوۋ

گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىدىكى قارا شەھەر

شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە يەنى 1942 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1943 - يىلىنىڭ باشلىرىغىچە بولغان مەزگىلدە، كورلا بىلەن چاقىلىق ئارىلىقىغا تاشيول ياساش ئۈچۈن، قارا شەھەر ۋىلايىتىنىڭ ھەممە ناھىيىلىرىگە ھاشار سېلىنىپ، قارا شەھەر ۋىلايىتىگە قاراشلىق قارا شەھەر، خېجىڭ، كورلا، بۈگۈر، لوپنۇر ناھىيىلىرىدىكى (ھازىقى خوشۇت، باغراش ناھىيىلىرى ئۇ چاغدا قارا شەھەر ناھىيىسىنىڭ يېزىلىرى ئىدى) دېھقانلار ۋە شەھەر خەلقى، ياش - قېرى دېمەستىن، ئات - ئۇلاغ ۋە ھارۋىلىرى بىلەن ھاشارغا ھەيدەلگەن. بۇ ھاشارچىلار يەرلىك بەگ - بوجاڭلارنىڭ قانلىق قامچىسى ئاستىدا تاڭ ئاتقاندىن تارتىپ ناكى قاراڭغۇ چۈشكىچە ئېغىر ئەمگەكتە ئىشلىگەچكە، ئۇنىڭ ئۈستىگە سوغۇقنىڭ، ئاچلىق ۋە پاسكىنچىلىقنىڭ دەردىنى تارتقاچقا، يول ياساش ئەمگىكى جەريانىدا تۈرلۈك كېسەللەرگە گىرىپتار بولۇپ، ئاغرىپ يېتىپ قالغان، ھەتتا بەزىلىرى

ئۇزاق ئۆتمەيلا ئۆلۈپ قالغان. ئۇلارنىڭ ئات - ئۇلاغلىرىمۇ ئاچلىق، ھارغىنلىق ۋە سوغۇقنىڭ دەردىدە كېرەكتىن چىققان ۋە ئۆلۈپ كەتكەن؛ ھارۋىلىرى بۇزۇلۇپ، سۇنۇپ، يوللاردا تاشلىنىپ قالغان. شۇنداق قىلىپ، بۇ تاشيول پۈتمەي تۇرۇپ، يولنىڭ ئىككى تەرىپى، يول ئۈستىدىكى ئۆتەڭلەر ئۆلگەن ئادەم ۋە ئات - ئۇلاغلارنىڭ جەسەتلىرى، سۇنغان ھارۋىلارنىڭ قالدۇقلىرى بىلەن تولۇپ كەتكەن. بۇ ئېغىر ئەمگەكتىكى مەجبۇرىيەتلەرنى مېڭىر جاپادا تۈگىتىپ، ساق قالغان ھاشارچىلار بولۇپمۇ دېھقانلار ئۆيلىرىگە قايتقاندا، ئاللىقاچان ھېرىپ ھالدىن كەتكەچكە، ئات - ئۇلاغلىرىمۇ ئۇرۇقلاپ، ھارۋىلىرى بۇزۇلۇپ، دەرھال كېرەككە كەلمەيدىغان بولۇپ قالغاچقا، يەرلىرىنى ۋاقتىدا تېرىيالمىغان؛ يەرلىرىنى تېرىپ بولغانلار پەرۋىش قىلىش، ئوغۇتلاش ئىشلىرىنى قىلالمىغان. شۇنىڭ بىلەن، بۇ بىچارە دېھقانلار يەرلىرىدىن تۇزۇك ھوسۇل ئالالماي، يۇرەك - باغرى ئۆرتىنىپ، قاتتىق قېيىنچىلىق ئىچىدە قالغان.

شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتى تاشيول ئەمگىكىگە سېلىنغان ھاشارچىلارنىڭ بۇ ھەقسىز قاتتىق ئەمگەكتىن زارلىنىشىدىن ھەم يول ياساشتا ئەمگەك كۈچىنىڭ يىتىشمەسلىكىدىن ئەنسىرەپ، قەشقەردىن يۆتكەپ ئېلىپ كەلگەن 6 - يىڭنىڭ بارلىق كوماندىر ۋە ئەسكەرلىرىنى قارا شەھەردىكى مۇنتىزىم ئاتلىق پولكىنىڭ كۈچى بىلەن پۈتۈنلەي قورالسىزلاندۇرۇپ، كورلا - چاقىلىق تاشيولى ئەمگىكىگە سالغان. ھازىرقى ئاپتونوم رايونلۇق قاتناش نازارىتىدە دەم ئېلىشقا چىققان سۇپاخۇن پولكوۋنىك، شىنجاڭ ھەربىي رايونىدىن دەم ئېلىشقا چىققان تۇراق ئىسمايىل، شىنجاڭ بىتون زاۋۇتىدىكى سېلىم ئىسكەندەر، لىيۇداۋان كۆمۈر كېنىدىكى مۆمىن تالىپلار شۇ

چاغدىكى تاشيول ئەمگىگە سېلىنغان 6 - يىڭنىڭ كوماندىر - ئەسكەرلىرى ئىدى. مەن 1942 - يىلى 9 - ئايدا كورلىدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلىۋاتقان ۋاقتىمدا، «سوۋېتنىڭ ئادەملىرى بىلەن ئالاقىسى بار» (قارا شەھەردە «ساۋسىنتورك» نىڭ سودا خادىملىرى بار ئىدى) دېگەن بوھتان بىلەن قاماقتا ئېلىنغانىدىم؛ 11 - ئايدا يەنى ھاشار ئەمگىكى تازا ئەۋجىگە چىققان ۋاقتىدا تۇرمىدىن ئېلىپ چىقىپ، چاقىلقىنىڭ يېڭىسۇ دېگەن يېرىگىچە بولغان تاشيول قۇرۇلۇشىدا مەجبۇرىي ئەمگەككە سېلىنىدىم. يۇقىرىدىكى ۋەقەلەرنى شۇ چاغدا ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن ۋە قاتناشقان.

1944 - يىلى 4 - ئايلاردا يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن، قارا شەھەر دەرياسىغا ياغاچتىن كۆۋرۈك سېلىش ئىشى باشلىنىپ، بۇنىڭغا كېرەكلىك ياغاچ ۋە ئەمگەك كۈچلىرىمۇ دېھقانلار ۋە شەھەر خەلقىگە سېلىق قىلىپ ئارتىلدى. كۆۋرۈككە كېتىدىغان ياراملىق ياغاچلار ھەربىر دېھقان ئائىلىسىگە ئالۋاڭ قىلىپ سېلىندى. ياراملىق ياغاچ بېرەلمەيدىغان دېھقان ئائىلىلىرى ۋە شەھەر ئاھالىلىرى ھەقسىز ئەمگەك قىلىپ بېرىشكە مەجبۇر قىلىندى. ئاخىر شۇ يىلى 11 - ئايغا كەلگەندە، خەلقنىڭ كۈچى بىلەن ئۇزۇنلۇقى 400 مېتر، كەڭلىكى 12 مېتر كېلىدىغان ياغاچ كۆۋرۈك پۈتكۈزۈلدى. بۇ كۆۋرۈك قۇرۇلۇشىنىڭ ئەمگىكىمۇ زالىم بەگ - بوجاقلارنىڭ باشقۇرۇشىدا ئېلىپ بېرىلغاچقا، بىچارە دېھقانلارنىڭ بېلى يەنە بىر قېتىم ئوشتالدى.

1945 - يىلى ئەتىيازدا، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ئارمىيىسىنىڭ جەنۇبىي يۆنىلىش فرونتى ئاقسۇ رايونىغا، شىمالىي يۆنىلىش فرونتى چۆچەك، ئالتايغا، ئوتتۇرا فرونتى ئۈرۈمچىگە قاراپ شىددەت بىلەن ئىلگىرىلەۋاتقاندا، قاتتىق ساراڭ

سىمغا چۈشكەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى قارا شەھەر ناھىيە بازىرىنىڭ ئەتراپىغا سېپىل ياساش ئالۋېتىنى سالدى. بۇنىڭ ئۈچۈن، ناھىيە تەۋەسىدىكى دېھقانلار ۋە شەھەر ئاھالىسىنىڭ قېرى - چۈرىلىرى ۋە مەكتەپتە ئوقۇيدىغان بالىلىرىدىن باشقا ھەممىسىنى ھەقسىز ئەمگەك قىلىشقا ھەربىكەتلەندۈرۈپ، شۇ يىلى كۈز ئاخىرىغا قەدەر ئاستىنىڭ كەڭلىكى 12 مېتر، ئۈستىنىڭ كەڭلىكى 6 مېتر كېلىدىغان سېپىل سوقتۇرۇپ چىقتى. بۇنىڭ بىلەن، قارا شەھەر خەلقى يەنە بىر قېتىملىق ئېغىر زۇلۇمنىڭ دەردىنى تارتىپ، ئۆز ئىگىلىكلىرىگە قارىيالمىغۇدەك دەرىجىدە ھالسىدىن كەتتى. بۇنى ئاز دېگەندەك، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتىنىڭ قارا شەھەردە تۇرۇۋاتقان بىر ئاتلىق تۇەننىنى تەمىنلەش ئۈچۈن خەلقتە سالغان ئاشلىق، بېدە - سامان، ئوتۇن ئالۋاڭلىرىنى تۆلەپ بولغاندىن كېيىن، دېھقانلارنىڭ شەھەرگە ساتقىلى ئېلىپ كىرگەن بېدە - سامانلىرىنى گومىنداڭ ئەسكەرلىرى كۆرگەنلا يېرىدە «سەيسە» دەپ تۇتۇۋېلىپ، ھەقسىز تارتىۋالاتتى. ئەگەر دېھقانلار بۇنىڭغا نارازى بولسا، «ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك» دېگەندەك، بۇ دېھقانلارنى ئات - ئۇلىغى ۋە ھارۋىسى بىلەن بىللە 2 - 3 كۈن مەجبۇرىي ھەقسىز ئىشلىتىۋېلىپ، ئاندىن قويۇپ بېرەتتى.

يۇقىرىدىكىدەك قاتمۇ قات زۇلۇملار دەستىدىن، خەلقنىڭ سەۋر - تاقىتى چېكىگە يېتىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى غەزەپلى قاينام - تاشتى. بولۇپمۇ قارا شەھەردىكى بىر قىسىم ھەققانىيەتپەرۋەرزىيالىيلار ۋە ياشلار ئۈيۈشۈپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى ئەمەلىي ھەربىكەتكە ئۆتتى. ئەسلىدە 1945 - يىلى 2 - ئايدا، مەرھۇم تىلۋالدىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن، تۇرسۇن ھۇسەيىن، ئىبراھىم ئەخمەت، ئوبۇلقاسىم، قاسىم ئاخۇن ۋە ئەبەيدۇللا يوۋ (مەن) بولۇپ

ئالته كشى بىرلىشىپ ئىش باشلىغانىدۇق. بىز ئۇچ ۋىلايەت تەرەپتىن مەخپىي تارقىتىلغان گېزىت ۋە تەشۋىق ۋەرەقلىرىدىن پايدىلىنىپ، خەلقە ۋە ياشلارغا تەشۋىقات ئېلىپ بارىدۇق؛ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ئارمىيىسىنىڭ تۈرلۈك غەلىبىلىرى، غىنى باتۇر باشچىلىقىدىكى پارتىزانلار ئەترىتىنىڭ قەھرىمانلىقلىرى، جەڭچى قىز رەزۋانگۈلنىڭ ئاجايىپ پائالىيەتلىرىنى، شۇنىڭدەك ئۇچ ۋىلايەتتە مەدەنىيەت، مائارىپ، ئىشلەپچىقىرىش ۋە خەلق تۇرمۇشى قاتارلىق ئىشلارنىڭ پىلانلىق تۈردە تەدرىجىي راۋاجلىنىۋاتقانلىقى ۋە ئۇسۇۋاتقانلىقىنى كەڭ تەشۋىق قىلدۇق. بۇ تەشۋىقاتلار نەتىجىسىدە، بىزنىڭ ئىنقىلابىي ھەرىكىتىمىزگە قاتنىشىدىغان ۋە ھېسداشلىق قىلىدىغانلار بارغانسىرى كۆپەيىپ، سەپىمىز زورىيىشقا باشلىدى؛ شەھەردىكى زىيالىلار ۋە ياشلاردىن باشقا، بەزى ئويغانغان دېھقانلارمۇ بۇ سەپكە ئاكتىپ قاتناشتى. مەسىلەن: زىيالىيلاردىن باۋدۇن تۇرقى، ئابدۇللا ئىبراھىم، سابىت مەشھۇر، بەكرى ساۋۇت، تۇردىيۇپ مەھەممەت، ھاجى ھاشىم، قۇربان تۇرقى، ئابدىراخمان قارىقاش، ئىبراھىم زىنھەم قاتارلىقلار ئەنە شۇ زىيالىيلار ۋە ياشلاردىن ئىدى. ھەتتا دېھقانلاردىن مەھەممەت روزى شاڭجاڭ (ئازادلىقتىن كېيىن شاڭجاڭ بولغان)، ئابلىز رېھىم قاتارلىقلار بىزنى قوللىدى. بىز كېيىنكى ۋاقىتلاردا، ئېقىمدىكى چوڭ ۋەزىيەت توغرىسىدىمۇ تەشۋىقات ئېلىپ بېرىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدا بولشېۋىكلار پارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى قىزىل ئارمىيىنىڭ گېرمانىيە فاشىستلىرىنى يېڭىپ غەلىبە قىلغانلىقى، ئىچكى ئۇلكىلەردە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ياپون تاجاۋۇزچىلىرىنى يېڭىپ غەلىبە قىلغانلىقى، شىنجاڭدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتىنىڭ تىنچلىق سۆھبىتى

باشلانغانلىقىنى يوشۇرۇن ھەم ئاشكارا ھالدا كەڭ تەشۋىق قىلدۇق.

بىز شاپىگرافتا تەشۋىق ۋەرەقىسى بېسىپ تارقىتاتتۇق ۋە ئۇنى شائىت يار بەرگەن سورۇنلاردا ئاممىغا ئوقۇپ بېرەتتۇق. لېكىن، بىزنىڭ بۇ تەشۋىقاتىمىز ئاسانغا چۈشمىدى، قۇربانسىز بولمىدى. تەشۋىقات ئېلىپ بېرىش جەريانىدا ئىككى سەپداشىمىزدىن ئايرىلدۇق. ئۇلارنىڭ بىرى — تەشۋىقات خىزمىتىگە مەسئۇل بولغان ئىبراھىم ئەخمەت بولۇپ، 1945 - يىلى 7 - ئايلاردا شاپىگرافتا تەشۋىق ۋەرەقىسى بېسىۋاتقان ۋاقىتتا گومىنداڭ ئىشپىيونلىرى تەرىپىدىن سېزىلىپ قالىدۇ. جەڭگاھ ساقچىلىرى تۇتماقچى بولغاندا، بۇ يولدىشىمىز دۈشمەننىڭ قولىغا تىرىك چۈشمەسلىك، مۇمكىن بولسا قېچىپ قۇتۇلۇش ئۈچۈن، دەريانى بويلاپ قاچىدۇ. ساقچى ۋە ئىشپىيونلار قوغلاپ كېلىپ يېقىنلاشقاندا، ئۇ دەريا ئاغىسىكەرەيدۇ ۋە نېرىقى قىرغاققا قاراپ ئۈزىدۇ. گومىنداڭ ساقچىلىرى ئۇنى بىرنەچچە پاي ئوق بىلەن ئېتىپ دەريا غەرقى قىلىۋېتىدۇ. ئۇنىڭ شەرەپ بىلەن قۇربان بولۇشى باشقا سەپداشلىرىنىڭ بېشىغا كېلىدىغان بالا - قازانى بىللە ئېلىپ كېتىدۇ. يەنە بىرى — سابىت مەشھۇر بولۇپ، 1945 - يىلى 9 - ئايلاردا ئۇ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابچىلىرىنىڭ ئەڭ دەسلەپ ئارا، گۇرجەك ۋە كالتەك - توقماقلار بىلەن قوزغىلىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىلەن ئېلىشىش جەريانىدا غەنىيمەت ئالغان قوراللار بىلەن قوراللىنىپ، كېيىن پەيدىنپەي مۇنتىزىم ئارمىيە بولۇپ شەكىللەنگەنلىكى ۋە ئۇلارنىڭ ئۇچ ۋىلايەتنى تولۇق ئازاد قىلىپ، ئۇرۇمچى تەرەپكە ئىلگىرىلەپ كېلىۋاتقانلىقىنى تەشۋىق قىلىۋاتقاندا، بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان خېجىڭ ناھىيىلىك جېڭساجۇي ئەسكەرلىرى

ۆه گومىنداڭ هەربىيلىرى بىرلىكتە تەڭ ئورۇنلاشتۇرۇش ۆه هەربىرلىكەتلەندۇرۇش بىلەن تۇتۇۋېلىپ، ئورا كولاپ تىرىك كۆمۈۋېتىندۇ. بۇنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئىرادىسى بوش بەزى سەپداشلىرىمىز ئىككىلىنىپ قالىدۇ. بىزمۇ بۇ ۆەقەلەردىن قاتتىق ساۋاق ئېلىپ، بىر تەرەپتىن سېپىمىزنى رەتكە سېلىپ ۆه مۇستەھكەملەپ، هوشيارلىقىمىزنى ئاشۇرىدۇق؛ يەنە بىر تەرەپتىن ئىنقىلابىي پائالىيەت ئېلىپ بېرىش ۆه تەشۋىق قىلىش ئۇسۇلىمىزنى ئۆزگەرتىۋېتىپ، غەيرىتىمىزنى تېخىمۇ ئاشۇرىدۇق. غەيرىتى چوڭ، جۇرئەتلىك بەزى كىشىلەر بىزنىڭ ئىنقىلابىي پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقانلىقىمىزدىن خەۋەر تېپىپ، بىزگە قوشۇلدى. مەسىلەن، ئىلگىرى قارا شەھەردىن يەكەنگە كەتكەن ئەرلى ئىسمىلىك ئۇيغۇر يىگىت 1945 - يىلى 10 - ئايدا يەكەندىن قايتىپ كېلىپ بىزنىڭ سېپىمىزگە قوشۇلدى. ئۇ، هەربىي ئىشلارغا خېلى ماهىر ئىدى. بىز ئۇنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلدۇق. ئۇنى ئۆيلەپ، ئاتۇش مەھەللىسىدىن ئۆي تۇتۇپ بەردۇق ۆه قارا شەھەردە پائالىيەت ئېلىپ بېرىشقا بېكىتتۇق.

1945 - يىلىنىڭ ئاخىرى ۆه 1946 - يىلىنىڭ باشلىرىدا، ئوچ ۋىلايەت ۆەكىللىرى بىلەن گومىنداڭ ۆەكىللىرى ئوتتۇرىسىدا تىنچلىق سۆهبىتى بولۇۋاتقانلىقىغا قارىماي، گومىنداڭ هۆكۈمىتى خەلقچىل كۈچلەرگە قارشى هەربىي كۈچىنى بارغانسېرى كۈچەيتىپ باردى. قارا شەھەردە گومىنداڭنىڭ 128 - دىۋىزىيىسى ۆه خېجىڭ ناهىيىسىنىڭ قارامۇدۇن يېزىسىنى بازا قىلىپ، قارىغايتا، خاخرداۋان ئېغىزلىرىنى ئوچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىگە قارشى ئالدىنقى سەپ قىلغان بىر تۇمەن مۇنتىزىم قوشۇنى بار ئىدى. گومىنداڭ ئۆز سايىسىدىن ئۇركۈپ، ساراسىم ئىچىدە ئەندىشە قىلىپ، قەشقەردىن

ئالىملىقاچان پۇقرا بولۇپ كەتكەن بىر ئەترەت قورالسىز قىرغىز ئەسكەرلەرنى بالا - چاقىلىرى بىلەن بېۋتكەپ ئەكېلىپ، قارا شەھەر ناهىيىسىنىڭ ئاتۇش مەھەللىسىدىكى بىر مەكتەپكە ئورۇنلاشتۇردى. كېيىن ئۇقساق، بۇ قىرغىزلار 1930 نەچچىنچى يىللىرى ئوچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ قوماندانى گېنېرال ئىسھا قەبەگنىڭ قول ئاستىدا ئەسكەر بولۇپ، كېيىن ئائىلىسىگە قايتۇرۇلغانلار ئىكەن. گومىنداڭ ئۇلارنى قارا شەھەردىكى ئاتلىق تۇەنىنىڭ هەيۋىسىدە رەجىمدا تۇتۇپ تۇردى. بۇلار مۇ گومىنداڭ تەشۋىشلىنىپ تۇرغان بىر توپ كۈچ بولۇپ قالغانىدى. مەن 1946 - يىلى 6 - ئايلاردا «11 مادداىلىق تىنچلىق بېتىمى» نىڭ ئىمزالانغانلىقىنى تەبرىكلەش پائالىيىتىگە قاتنىشىش ئۈچۈن ئۇرۇمچىگە بارغانىدىم. قارا شەھەردە تىلمۇالدى، تۇردىيوپ مەھەممەت، بەكرى ساۋۇت قاتارلىق 10 نەچچە ئىلغار ياشنىڭ تۇتقۇن قىلىنغانلىقى ئېنى ئاڭلاپ، بۇنىڭ دەرهال ئۆلكىلىك بىرلەشمە هۆكۈمەتنىڭ مۇداۋىن رەئىسى، ئوچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ هوقۇقلۇق ۆەكىلى ئەخمەتجان ئەپەندىگە مەلۇم قىلدىم. ئەخمەتجان ئەپەندىم سەپىرلىك بولۇشنى، قولغا ئېلىنغان سىياسىي مەھبۇسلار «11 مادداىلىق بېتىم» دىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن پات ئارىدا قويۇپ بېرىلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، مېنى خاتىرجەم قىلدى. مەن قارا شەھەرگە قايتىپ كېلىپ ئۇزاق ئۆتمەي، ئۇرۇمچىدىن ئىبراهىم تۇردى باشچىلىقىدا بىر تۇركۈم كىشىلەر «11 مادداىلىق تىنچلىق بېتىمى» نى تەشۋىق قىلىش ۆه سايلام ئۆتكۈرۈش ئۈچۈن قارا شەھەرگە كەلدى. دەرۋەقە، «تىنچلىق بېتىمى» دىكى بەلگىلىمە بويىچە، سايلام هەيئىتىنىڭ كۈچ چىقىرىشى ۆه ياشلار هەم خەلقنىڭ تەلىپى بىلەن، گومىنداڭ تۇرمىسىدىكى بارلىق سىياسىي مەھبۇسلار قويۇپ

بېرىلدى. بىز ئۇلارنى خەلق ئاممىسى بىلەن بىللە تۇرمىدىن داغدۇغىلىق ھالدا ئېلىپ چىقتۇق.

1946 - يىلى 7 - 8 - ئايلاردا، گومىنداڭنىڭ شەكلى ئۆزگەرگەن ھەربىي نەزەر بەندىدە تۇرۇۋاتقان قېرىنداش ئەسكەرلەردىن تۆلەمىش، سۇلتان، ھەيدەر، قاسىم قاتارلىق ئالتە نەپەر ياش يۇلتۇز تېخى ئارقىلىق غۇلجىغا قېچىپ كەتتى. 8—9 - ئايلاردا قارا شەھەرگە كېلىشكەن ۋە قاۋۇل بەش ئەزىمەت پەيدا بولۇپ قالدى. بۇلارنىڭ باشلىقى ياسىن دېگەن كىشى بولۇپ، ئۇچ ۋىلايەت تەرەپتىن كەلگەن كىشىلەر ئىكەن. ئۇلار بىلەن تونۇشتۇق، ئەمما ئۇلار بىزنىڭ ئەھۋالىمىزنى پىر قەدەر بىلىدىكەن. بىز ئۇلار بىلەن بولۇپمۇ ياسىن بىلەن مەلۇم ۋاقىت، مەلۇم جايدا ئۇچرىشىپ، بەزى مەلۇماتلارغا ئىگە بولۇپ تۇردۇق. مەن ئۇلارنى ئەرلىگە تونۇشتۇرۇپ قويدۇم. چۈنكى، قارا شەھەردىكى ھەربىي ۋە ساقچىلار ئەرلىدىن ئەيمىنەتتى. 1946 - يىلى 10 - ئايلاردا ئۇلارنىڭ كەينىگە ماراقچى چۈشۈۋالدى. بىز بۇ سىرلىق تەھدىتىن ۋە كېيىنكى خەۋپتىن ئېھتىيات قىلىپ، ياسىن باشلىق تۆت يولداشنى قاچۇرۇۋەتتۇق. ئەمما شۇ ئاردىدا، ئۇلاردىن ئەنۋەر ئىسىملىك بىر يولداش گومىنداڭنىڭ قولىغا چۈشۈپ قاپتۇ. كېيىن ئۇقۇشىمىزچە، ئەنۋەر 1947 - يىلى يازدا قارا شەھەر تۈرمىسىدىن قېچىپ كورلىغا بارغاندا، گومىنداڭ دائىرىلىرى تەرىپىدىن سېزىلىپ قالغان. ھۆكۈمەت ئادەملىرى ۋە ساقچىلار ئۇنىڭغا يېقىن بارالماي يۈرگەندە، كورلا شەھەنياۋ* نىڭ ئاتاقلىق چەبدەس ئادىمى باۋدۇن جاۋلىيەن «مەن تۇتىمەن» دەپ قولىغا بىر ماۋزىرنى ئېلىپ، ئۇنى ئىزدىگەن. ئەمما ئۇنى تاپقاندا قولىدا بىر پارچە تۆمۈرنىڭ سۇنۇق

*شەنيا مۇل — كونا ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ نامى.

قىسمىمۇ بولمىغان ئەنۋەرگە باۋدۇنمۇ يېقىن بارالمايلى، ئەنۋەرنىڭ بېلىگىگە بىر پاي ئوق ئېتىپ ئۇنى يارىلاندۇرغان. ئەنۋەر «كەل، ئەمدى تۇتە!» دەپ، ئۆزىنى تۇتۇپ بەرگەن. ئۇ، قانسىراپ كەتكەچكە، تۇرمىگە قامالغاندىن كېيىن، ھالسىراپ يارىسى يىرىڭداپ كېتىپ، تۇرمىدە ئۆلۈپ كەتكەن.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىز تەرەپتىن خەلقچىل كۈچلەر ۋە ئىنقىلابچىل ياشلارنى باستۇرۇپ، يوقىتىۋېتىش ھەرىكىتىنى ئېلىپ بارسا، يەنە بىر تەرەپتىن خەلق ئاممىسى ئۈستىدىكى بولۇپمۇ دېھقانلار ئۈستىدىكى زۇلمىنى بارغانسېرى كۈچەيتتى. دېھقانلارنىڭ بازارغا ساتقىلى ئېلىپ كىرگەن بېدە - سامان، ئوتۇن، ئوت - چۆپلىرىنى گومىنداڭ ھەربىيلىرى «سەيسە» دەپ ھەقسىز تارتىۋېلىپ، دېھقانىنىڭ ئۆزىنى ئات - ئۇلاق ۋە ھارۋىلىرى بىلەن بىر نەچچە كۈن مەجبۇرىي ئىشلىتىۋېلىپ ئاندىن قويۇپ بېرىدىغان، شەھەر ئىچىدىكى ھۇنەرۋەنلەرنىمۇ ھەيدەپ كېتىپ بىرنەچچە كۈن ھەقسىز ئىشلىتىۋالىدىغان ئەھۋال ئاۋۋالقىدەك داۋاملاشتى. گومىنداڭنىڭ بۇ تۈگمەس زۇلمىغا ئەمدى قاراپ تۇرغىلى بولمايتتى. شۇڭا، بىز ئۇيغانغان بەزى ئامما بىلەن بىللە ۋالىي زۇشۆفىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، خەلقنىڭ «11 ماددىلىق بېتىم» دە بەلگىلەنگەن دېموكراتىك ھوقۇقىنى قوغداش ۋە ئۇنىڭ ئەمەلىي ئىجراسىغا كاپالەتلىك قىلىش جەھەتتە كۆرەش ئېلىپ باردۇق؛ ھەربىيلەر خەلقتىن (جۈملىدىن دېھقانلاردىن) تارتىۋالغان ئەرسىلەرنى ئىگىلىرىگە قايتۇرۇپ بېرىش، ھەقسىز ئىشقا سېلىنغان دېھقان ۋە ھۇنەرۋەنلەرنىڭ ئىش ھەققىنى تۆلەپ بېرىش، ھەربىيلەرنىڭ مۇنداق زوراۋانلىقلىرىغا ئەمدى يول قويماسلىق توغرىسىدا ۋالىي زو شۆفىنگا كونكرېت تەلەپلەر قويدۇق. بۇ ۋاقىت «11 ماددىلىق تىنچلىق بېتىمى» ئىجرا

قىلىنۇاتقان مەزگىل بولغاچقا، گومىنداڭ داىرىلىرى مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشقا، ھەربىي ۋە ساقچىلارنىڭ خەلققە ئاشكارا زوراۋانلىق قىلىشىنى چەكلەشكە مەجبۇر بولدى. لېكىن ئۇلار ئاۋۋالقى ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتىپ، بىرتەرەپتىن ئىنقىلابچىلار كۆپرەك ئورۇنلاشقان ۋە گۇمانلىق قىرغىز ئەسكەرلەر جايلاشقان ئاتۇش مەھەللىسىگە تولۇق قۇراللانغان ھەربىيلەرنى ئائىلىسى بىلەن كۆچۈرۈپ ئەكىلىپ، ئىشپىيونلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئىنقىلابىي ياشلارغا ۋە نەزەربەنتتىكى قىرغىز ئەسكەرلەرگە نەزەربەنتىنى كۆچەيتتى؛ يەنە بىر تەرەپتىن «ئۆز شېخىدىن ساپ كېسىپ ئۆز غولىنى چېپىش» ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، ئازغىنا مەنپەئەت ئۈچۈن مىللەتنى ساتقىنلار مۇناپىقلارنى يېغىپ تەربىيىلەپ، ئىنقىلابچىلار ئۇستىدىن ئاشكارا ئىشپىيونلۇق قىلىشقا سالدى. مەسىلەن، جەڭسا‌ۋىنىڭ بىر ئۇيغۇر شۇڭگۇەنىنى ۋە يەنە بىر ئۇيغۇر باجگىرنى پۇقراچە كىيىندۇرۇپ، شەھەرنىڭ ئاۋات يەرلىرىدە «سالام خەت يازغۇچى» قىياپىتىدە ئولتۇرغۇزدى. ئۇلار ئالدىغا ئۇستەل، ئورۇندۇق، دۇۋەت، قەلەم ۋە قەغەزلەنى قويۇپ، ھاجەتمەنلەرگە سالام خەت يېزىپ بېرىش باھانىسى بىلەن، بىر تەرەپتىن بازار ئىچىگە كىرىپ - كېتىۋاتقانلارنى كۆزەتسە، يەنە بىر تەرەپتىن ئەتراپقا ئەۋەتىلگەن ئىشپىيونلارنىڭ دوكلاتلىرىنى ئاڭلاش ۋە ئۇلارغا يولىيورۇق بېرىش ئىشلىرىنى قىلدى. شۇنداق قىلىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى «11 بىتىم» نى ھىمايە قىلغان ۋە ئۇنىڭدا چىڭ تۇرغان ئىنقىلابچىل كىشىلەرنى باسۇرۇشنى تۈرلۈك ئۇسۇللار بىلەن بارغانسېرى كۈچەيتىپ، 1947 - يىلىغا كەلگەندە كۆپلەپ قولغا ئېلىش ۋەيىۋشۇرۇن ئۆلتۈرۈش ھەرىكىتىگە ئۆتتى. مەسىلەن، قارا شەھەرنىڭ ئاتۇش مەھەللىسىدىن ئالتۇنچى مەھەممەتنى «غۇلجا ئوغرىلىرى بىلەن مۇناسىۋىتى بار» دەپ تۇتۇپ كېلىپ، تىرىك كۆمۈۋەتكەن؛ يەنە شۇ مەھەللىدىن مەھەممەت پوچى

قاتارلىق بىگۇناھ ئۇچ كىشىنى بىر كېچىدىلا تۇتۇپ ئاپىرىپ، شەھەر سىپىلىنىڭ ئاستىغا تىرىك كۆمۈۋەتكەن. جەڭسا‌ۋىنىڭ زوراۋانلىقىنى ئاز دېگەندەك، ئەمدى گومىنداڭ ھەربىيلىرىمۇ ئىنقىلابچى ياشلارغا مەقسەتلىك ھالدا سۈركىلىپ، ئىككى ئوتتۇرىدا زورموزور جېدەل - ماجرا پەيدا قىلىدىغان بولدى. ئەگەر ئۇلارغا قاتتىقراق تۇرساق، ھەرقاچان قولغا ئېلىنىپ كېتىش، ھەتتا ھاياتىمىزدىن ئايرىلىش خەۋپى بار ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ، زورلۇققا زورلۇق بىلەن جاۋاب قايتۇرۇپ تۇردۇق.

مۇشۇنداق تېررورلۇق ئاستىدا، كېيىنكى ئىشلار ئۈچۈن ئۆزىمىزنى قوغداش، بىزنى تونۇيدىغان ئىشپىيونلارنىڭ كۆزىدىن نېرى جايلاردا پاناھلىنىش زۆرۈر بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، سەپداشلىرىمىزدىن ئەرلى بىگۇناھ پۇقرالار ۋە ياشلارغا زورلاپ چېقىلغان بىرقانچە ھەربىينىڭ ئەدىبىنى بېرىپ قويۇپ، گومىنداڭ ھەربىيلىرىنىڭ ھەرۋاقىت زىيانكەشلىك قىلىشى خەۋپى ئاستىدا قالدى. مەنمۇ بىزنىڭ ئىشلىرىمىزغا رۇدىپايەدەك چاپلىشۋالغان بىر ئىشپىيونىنى ئۈرۈپ قويدۇم. گومىنداڭ داىرىلىرى ھەربىي ھالەت يۈرگۈزۈپ بىر تۈركۈم ياشلارنى تۇتقۇن قىلدى. مەن ۋە بىرقانچىمىز قاتتىق تىنىستىش ۋە تەھدىت ئاستىدا قالدۇق. شۇڭا، بىز مەسلىھەتلىشىپ، يولداش تىلىۋالدىنى كۈچا ياشلىرى بىلەن ئالاقە باغلاپ كېلىشكە ئەۋەتىۋەتتۇق؛ ئىككى - ئۈچ كۈندىن كېيىنلا يولداش ئەرلىنى كورلا ۋە لوپنۇرتەرەپلەردە يوشۇرۇنۇپ سەيلى قىلىپ كېلىشكە ماڭدۇردۇق. مەنمۇ باشقا يولداشلار بىلەن بىللە ئۆزۈمنى چەتكە ئېلىشقا مەجبۇر بولدۇم. شۇنىڭ بىلەن، غولۇق كۈچىمىز پارچىلىنىشقا باشلىدى. يولداش ئابدۇللا ئىبراھىم بىلەن ئىككىمىز غۇلجىغا ئۆتۈپ كېتىش قارارىغا كېلىپ، يېشى چوڭراق ۋە تەجرىبىلىك غوپۇر مەھمۇدى بىلەن بىللە ماڭماقچى بولدۇق. يول خېتىنى ۋىلايەتلىك

جىگىساجۇي كادىرى، ئىنىم ئاۋۇقىخۇا (ئابدۇكېرىم، ھازىر ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە مەكتىپىدە) ئارقىلىق باشقا كىشىلەرنىڭ نامىدا جايلاشتۇردۇق. ئۇستىمىزگە كەمبەغەل دېھقان سۈپىتىدە كىيىنىپ، ساقچى كادىرنىڭ كىيىمى بار ئىنىمنىڭ ھمايىسى ئاستىدا شەھەر سىرتىغا چىقىۋالغاندىن كېيىن، ئۇرۇمچى تەرەپكە ماڭغان قارا ماشىنىلاردىن بىرىنى توسۇپ، كىرا ھەققىنى بېرىپ، ئاۋۋال ئابدۇللا ئىبراھىم بىلەن ئىككىمىز يولغا چىقتۇق. بۇ، 1946 - يىلى 12 - ئايىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرى ئىدى. بىز قاراشەھەردە ۋاقتىمىزدا، بۆلۈنۈپ يولغا چىقىشقا ۋەدىلەشكەن تۇرىدىيوپ، غۇپۇر مەھمۇدى، ھاجى ھاشىملار بىلەن كۆمۈشتە ئۇچرىشىشقا كېلىشكەنىدۇق. دەرۋەقە، ئۇلار بىلەن 20 - دېكابىر كۈنى كۆمۈشتە ئۇچرىشىپ جەم بولدۇق. 22 - كۈنى كۆمۈشتىن يولغا چىقىپ، توقسۇنىدا بىر ئاخشام قونۇپ، 23 - كۈنى ئۇرۇمچىگە ساق - سالامەت كېلىۋالدۇق. ئۇرۇمچىدە ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى، ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىلى، پولكوۋنىك رېھىمجان سابىر ھاجىيوپ بىلەن كۆرۈشۈپ، قاراشەھەردىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ تەررورلۇقلىرىنى، ئۆز ئەھۋالىمىزنى دوكلات قىلدۇق ۋە غۇلجىغا بېرىپ مىللىي ئارمىيىگە قاتنىشىش ئارزويىمىز بارلىقىنى ئېيتتۇق، ئۇ كىشى بۇ تەلىپىمىزنى قوبۇل كۆرۈپ، ئەتىسى بىزگە ئۇچ پارچە خەت بەردى. ئۇنىڭ بىرى — بىزنى مىللىي ئارمىيىنىڭ يۇقىرى ئاپتوموبىلىغا سېلىپ قويۇش توغرىسىدا مىللى ئارمىيە ئارقا سەپ تەمىنات قىسىملىرىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇۋاتقان باشلىقلىرى پولكوۋنىك رەسۇلوپ ۋە ئاپارخانىلارغا يېزىلغان خەت، بىرى — بىزنى مىللىي ئارمىيە تەركىبىگە قوبۇل قىلىش توغرىسىدا مىللىي ئارمىيىنىڭ باش قوماندانى گېنېرال ئىسھاقبەككە يېزىلغان تونۇشتۇرۇش، يەنەبىرى — چىگىرىدىن ئۆتۈش يول خېتى

ئىدى. پولكوۋنىك رەسۇلوپنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن، بەشىمىز بەش يۈك ئاپتوموبىلىغا چۈشۈپ، ئۇرۇمچىدىن غۇلجىغا قاراپ يولغا چىقتۇق. «زىس» ماركىلىق بۇ ئاپتوموبىللارنىڭ شوپۇرلىرى: بىر تاتار ئەۋزى، ئىبراھىم تۆرە، ھېزىم توپلەي، سىپە قانجۇق قاتارلىق كىشىلەر ئىكەن.

ئازاد رايون — ئۇچ ۋىلايەتتە

1946 - يىلى 29 - دېكابىر كۈنى غۇلجىغا سالامەت يېتىپ بېرىپ، ھەربىي تەمىنات ئىدارىسىنىڭ ئالدىدا ئاپتوموبىلدىن چۈشۈپ قالدۇق. ئاندىن بىر خادۇك ھارۋىنى كىرا قىلىپ، سارايغا ئورۇنلاشتۇق. شۇكۈنى كەچتە مۇنچىغا بېرىپ يۇيۇنۇۋېلىپ، ئەتىسى گېنېرال ئىسھاقبېكنىڭ ئالدىغا بېرىشنى قارار قىلغان ئىدۇق. بىز مۇنچىدا غېنى باتۇر بىلەن ئۇچرىشىپ قالغانىدۇق. ئۇكىشى قولىمىزدىكى تونۇشتۇرۇشنى كۆرگەندىن كېيىن، ئىسھاق بېكنىڭ ئالدىغا باشلاپ بېرىشقا ۋەدە قىلدى. شۇ ۋەدە بويىچە، ئەتىسى بىز ئاۋۋال غېنى باتۇرنىڭ قورۇسىغا بارىدۇق. غېنى باتۇر بىزنى بىر ماشىنا بىلەن گېنېرال ئىسھاقبېكنىڭ ئىشخانىسىغا باشلاپ بارىدى، ئاندىن قولىمىزدىكى تونۇشتۇرۇشنى ئېلىپ گېنېرالنىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ كەتتى. بىرەمدىن كېيىن، كاپىتان تۇختىيۇپ ئابلەت (ھازىرقى ئاپتونوم رايونلۇق مال باھاسى ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىقى ۋەزىپىسىدە بولۇپ، دەم ئېلىشقا چىققان كادىر) چىقىپ، مېنى گېنېرال ئىسھاقبېكنىڭ قېشىغا ئېلىپ كىردى. قالغان تۆتەيلەن تاشقىرىدا تۇرۇپ تۇردى. گېنېرال بىزنىڭ قارا شەھەردىن كەلگەنلىكىمىزنى ئاڭلاپ، سىرتتىن بىرىنى چاقىرتتى. پودپورو-

چىك ئۇنۇۋانلىق بىر ئوفتسىر كىرىپ سالام بەرگەندىن كېيىن، گېنېرال مېنى كۆرسىتىپ: «بۇنى تونۇمسەن؟» دېۋىدى. ھېلىقى ئوفتسىر مېنى كۆرۈپلا: «ھوي! ئابدۇقادىر ئەمەسمۇ»؟ دەپ ئۆزىنى ماڭا ئاتىتى. ئۇ، قارا شەھەردىكى قىرغىز ئەسكەرلەر ئىچىدىن شۇ يىل يازدا غۇلجىغا قېچىپ چىقىپ كەتكەن ئالتەيلەننىڭ بىرى قاسىم ئىكەن. باش قوماندان بەزى ئەھۋاللار ئۈستىدە مەن بىلەن سۆزلەشكەندىن كېيىن، مېنى چىقىپ كېتىشكە رۇخسەت قىلدى. مەن چىقىپ تاشقىرىدا ساقلاپ تۇرغان يولداشلارغا ئەھۋالنى ئېيتىپ بەردىم. ئاندىن گېنېرال ئىسھاقبېك بىر پىكاپ بىلەن، بىز بەشەيلەن غېنى باتۇرنىڭ باشلامچىلىقىدا ھېلىقى ماشىنا بىلەن يولغا چىقىپ، ئىلى ۋالىي مەھكىمىسىگە باردۇق. گېنېرال بىلەن غېنى باتۇر ۋالىي ھېكمېگ خوجىنىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇ يەردىن ساۋۇتخان (ھازىرقى ئاپتونوم رايونلۇق سودا نازارىتىدىن دەم ئېلىشقا چىققان كادىر) چىقىپ، بىزنى ۋالىي مەھكىمىسى ئىچىدىكى بىر مېھمانخانىغا باشلاپ باردى. بىز شۇ يەرگە ۋاقىتلىق ئورۇنلاشتۇق. بۇ مېھمانخانىدا قۇمۇلدىن بارغان سېيىت باتۇر، ئۇنانباي باتۇر باشلىق 8 — 10 كىشى، يەنە تۇرپانلىق شائىر تۇرسۇن ۋاھىدى، شائىر ساپاخان، قەشقەرلىق شائىر ھامۇت مەھمۇدى، ئاتۇشلۇق ھايدىن ئالىمقانوپلار بار ئىكەن. ئۇلار بىلەن تونۇشۇپ، ئەھۋاللاشتۇق. كىچىك ۋاقتىمىزدا بىزگە مۇئەللىم بولغان، كېيىن چۆچەك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ تۇرغان پولكوۋنىك ئارىپ ئەسىبى غۇلجىغا كەلگەنىكەن، ئۇ كىشىمۇ بىزنى قىزغىن قارشى ئالدى. 1947 - يىلى 4 - ئايلاردا، ئۇرۇمچىدىن يەنە تۇردۇش (ھازىر ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە مەكتىپىدە)، ئەكرەم، رەجەپ، قاسىم، غاكەشلەر كېلىپ بىزگە قوشۇلدى، خېلى كۆپ

پىيىپ قالدۇق.

ئەپسۇسكى، دەل شۇ كۈنلەردە، غۇلجا شەھىرىنىڭ سۇ دەرۋازىسىدىكى بالىنستىدا يېتىپ داۋالىنىۋاتقان سەپدىشىمىز ئابدۇللا ئىبراھىم ئاخىرقى باسقۇچتىكى ئۆپكە تۇبېركۇلىيوز كېسىلى بىلەن ۋاپات بولدى. ئۇنى دەپنە قىلىش ئىشىغا رەھبىرىمىز ئەخمەتجان قاسىمى بىۋاستە قاتنىشىپ، نامىزىنى چۈشۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، مىللىي ئارمىيىنىڭ دۇخوۋوي ئورگېستىرىنى ئەكەلتۈرۈپ، مەرھۇمنىڭ جەسىتىنى ماتەم تۇتۇپ كوچا ئايلاندۇرۇپ، خەلپەمبۇزرۇكۇا قەبرىستانلىقىغا دەپنە قىلدۇردى. بۇ دەپن مۇراسىمىغا ھېكمېگ خوجا قاتارلىق غۇلجىدىكى ھەممە مەسئۇل كادىرلار قاتناشتى. مۇراسىمدىن كېيىن، زاراتگاھلىقتا ئەخمەتجان قاسىمى ئېگىزرەك بىر دۆڭگە چىقىپ تەزىيە نۇتقى سۆزلەپ، قارا شەھەردىكى ياشلارنىڭ ئىنقىلابىي پائالىيەتلىرىگە يۇقىرى باھا بەردى ۋە مەرھۇمنى «ئىنقىلابىي قۇربان» دەپ ئېلان قىلدى. ئەخمەتجان ئەپەندىمنىڭ تەشەببۇسى بىلەن، مەرھۇمنىڭ قەبرىسىنىڭ چۆرىسىگە رېشاتكا ئورنىتىلدى. ئاندىن يەنە ئەخمەتجان ئەپەندىمنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن، ۋالىي مەھكىمىسىدە خىزمەت قىلغان ئوقۇتقۇلۇپ، نەزىر ئۆتكۈزۈلدى. ئابدۇللا ئىبراھىمنىڭ ۋاپاتىدىن ئىلگىرى، ئۇرۇمچىدە ئابلىز مەخسۇم* نى قوغداش كۈرىشىدە، سەپدىشىمىز ئەرلىنىڭ گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بەلەن ئېتىشىپ ئۆلگەنلىكىنى ئاڭلىغانىدۇق. دېمەك، ئىنقىلابىي پائالىيەت ئېلىپ بېرىش سەپرىمىزدە، يەنە قەدىرلىك ۋە شەجائەتلىك ئىككى نەپەر سەپدىشىمىزدىن ئايرىلدۇق.

1947 - يىلى 4 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا، ئىلى ۋالىي

* ئابلىز مەخسۇم — «11 بېتىم» مەزگىلىدە ئاقسۇغا ۋالىي بولغان ھەقپەرۋەر زات ئىدى، كېيىن ئۇرۇمچىدە ۋاپات بولدى.

مەھكىمىسىدە كۆتۈلۈۋاتقان بىز 20 گە يېقىن ياشنى ئەخمەت جان ئەپەندىم ئۆزى باش بولۇپ، بەش سۇمۇل، ئون سۇمۇل، سۇلتانسۇەس مازىرى قاتارلىق جايلارنى ئايلاندۇردى؛ ئاندىن سۇيدۇك - كۆرەلەردىكى سوپاخۇن پولكوۋنىكنىك ئاتلىق پولكىدىكى ئەزىمەتلەرنىك ماھارىتىنى كۆرسىتىپ، سوپاخۇننى بىللە ئېلىپ، قورغاس - چىلپەكزىلەرنى، تۇغلۇق تۆمۇرخان مازىرىنى زىيارەت قىلدۇردى. بارغانلا يېرىمىزدە ئەخمەتجان ئەپەندىمنىك باشچىلىقىدا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىك پەسكەش قىلمىشلىرى ۋە ئىنسان قېلىپىدىن چىققان تېررورلۇقلىرىنى پاش قىلىپ تەشۋىقات ئېلىپ باردۇق. شۇ يىلى 5 - ئاينىك 1 - كۈنىدىن باشلاپ، مىللىي ئارمىيە جەڭچىسىنىك كىيىمىنى كىيىپ، ۋالىي مەھكىمىسىنىك ھەربىي تۇرار قارىمىقىدىكى ئۇچ ئايلىق كۇرستا ئوقۇدۇق. ھەربىي تۇرارنىك باشقارمىلىرى ئوسمان باتۇر، نۇرۇم باتۇرلار؛ مۇئەللىملىرى ئىلاخۇنوپ خوجەخمەت قاتارلىق كىشىلەر ئىدى. بۇ كۇرستا ھەربىي ئىنتىزام، ھەربىي ماھارەت، تۇرلۇك قوراللارنى ئىشلىتىش تېخنىكىسىنى، «زىس» ماركىلىق ئاپتوموبىلنى ھەيدەش بىلىمىنى ئۆگەنىدۇق. شۇ يىلى 7 - ئايلاردا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىك يەتتە ۋىلايەتتە «11 ماددىلىق بېتىم» گە خىلاپلىق قىلمىشى بىلەن ھەر جەھەتتىن بېسىمغا ئۇچرىغان ۋە سەقلىغان ياشلار خوتەن، يەكەن، قەشقەر، ئاتۇش، ئاقسۇ، كۇچا، شايا، تۇرپان، ئۇرۇمچىلەردىن ئارقىمۇ ئارقا كېلىشكە باشلىدى. بۇلارنىك جەمئىي سانى 100 گە يېقىن ئىدى. بىز قارا شەھەر ۋە قۇمۇلدىن ئىلگىرى كەلگەنلەر قىسقا مۇددەتلىك ھەربىي كۇرسنى تۈگەتكەندىن كېيىن، ئۇلار بىلەن بىرلەشتۇرۇپ، 100 دىن ئارتۇق ياشنى كەك سايغا ئاپىرىپ، ھەربىي - سىياسىي كۇرس ئاچتى. بۇ كۇرستا 8 -

ئاينىك بېشىدىن 9 - ئاينىك ئاخىرىغىچە ھەربىي - سىياسىي تەلىم - تەربىيە ئالدۇق. بۇ كۇرستا ئەخمەتجان ئەپەندىم پات - پات كېلىپ ئېقىم مەسىلىلىرىدىن دوكلات بېرىپ تۇردى.

1947 - يىلى 9 - ئاينىك ئاخىرىدا، مىللىي ئارمىيە باش شتابىنىك بۇيرۇقى بويىچە، غۇلجا بايانداي‌دىكى ھەربىي مەكتەپكە يۆتكەلدۇق. بۇ مەكتەپ باش شتابقا بۇاستە قاراشلىق، ئوتتۇرا دەرىجىلىك كوماندىرلار يېتىشتۇرىدىغان ھەربىي مەكتەپ بولۇپ، تولۇق ھەربىي كىيىم - كېچەكلەر بىلەن مۇنتىزىم تەرتىپتە دەرس ئوقۇتۇلاتتى. ھەربىي دەرس جەھەتتە، بەن، پەي روتىلارنىك ئۇرۇش تاكتىكىلىرى، ھەر خىل ھەربىي قوراللارنى ئىشلىتىش تېخنىكىلىرىنى ۋە ھەربىي ئىنتىزامىلارنى ئۆگەندۇق؛ سىياسىي دەرس جەھەتتە، «دۆلەت ۋە ئىنقىلاب»، «ۋ. ك. پ. ب تارىخىدىن لېكسىيە»، ستراتېگىيە ۋە تاكتىكا، ئىنقىلابىمىزنىك ھازىرقى ۋەزىيىتى ۋە كېيىنكى ۋەزىپىلىرى قاتارلىقلارنى ئۆگەندۇق. ئەخمەت ئەپەندىم يەنە پات - پات كېلىپ ئومۇمىي ۋەزىيەت ئۈستىدە لېكسىيە سۆزلەپ بېرىپ تۇردى. ھەربىي مەكتەپنىك كومىسسارى يولداش سادىروۋ سىياسىي دەرسلىكتىن لېكسىيە بېرەتتى. يازغۇچى زۇنۇن قادىر تەل - ئەدەبىياتتىن دەرس بەردى. بۇ ھەربىي مەكتەپنىك مۇدىرى غازىيۇپ، كومىسسارى نۇرسادىروپ، شىتاب باشلىقى ئابدۇكېرىم مەھمۇدوپ، مۇئەللىملىرى: روزىيوپ ھادى، باتۇر راشىدىن، ئىلاخۇنوپ خوجەخمەت، ئوبۇلخەيرىيوپ ئەزىزەملەر ئىدى. ئوقۇغۇچىلاردىن بىرقانچىمىزنىك يەنە «ۋ. ك. پ. ب» ئۆگىنىش كۇرۇژۇكىمىز بار ئىدى. ئوقۇشىمىز جىددىي كېتىۋاتقان پەيتتە، پولك كوماندىرى (تۇەنجاڭ) پولكوۋنىك زۇنۇن تېيىپوپنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، مىللىي ئارمىيە باش شتابىدىن بېرىلگەن بۇيرۇق بويىچە، ئوقۇش پۈتتۈرمىگەن 12

نەپەر ئوقۇغۇچى ئوتتۇرا يۆنىلىنىش فرونتىنىڭ يەنسخەيدە
تۇرۇشلۇق 2 - ئاتقۇچى پولكىغا سىياسىي خىزمەت ئىشلەشكە
ئەۋەتىلدۇق. بۇلاردىن: ئۆمەر ئابدۇللا، ھارۇن، كەنجى ئىبرا-
ھىملار 1-، 2-، 3- باتالىيون (يىڭ) لارنىڭ جاۋداۋ يۇەن
(سىياسىي رەھبەر)لىكىگە؛ سۇلتان ماموت، ئابلىز ھامۇتھاجى،
ھەمدەموپ، ھەمدۇللايوپ، ھەسەنوپ ئىسلامجان، يولبارس،
ئۆمەر ئىمىن، ۋارسوپلار روتىلار (لىيەنلەر) نىڭ سىياسىي
تەربىيچىسىلىككە تەيىنلەندى؛ مەن روتا كوماندىرى (لىيەنجاڭ)
لىققا تەيىنلەندىم ۋە 1949 - يىل 11 - ئايغا قەدەر ئاتقۇ-
چى روتا، تەلىم - تەربىيچى روتا (كوماندىر تەربىيلەش رو-
تىسى)، يېڭىدىن تەشكىل قىلىنغان رازۋىتكىچى روتىلاردا روتا
كوماندىرى بولۇپ ئىشلىدىم.

1948 - يىل كەچ كۈزدە، ئەخمەت ئەپەندىم بىلەن
ئابدۇكېرىم ئابباسوپ ھەربىي قىسىملارنى ئارىلاپ، بىزنىڭ پو-
پولكىغا كەلگەندە، جۇڭگونىڭ ئاق سىياسىيۇغا سىزىلغان سىياسىي
خەرىتىسىنى ئىككى دەرەخنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئېسىپ قويۇپ، ئۇنىڭ
دىكى ئىچكى ئۆلكىلەردىكى ئازاد رايونلار، ئۇرۇش بولۇۋاتە-
قان رايونلار، گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىدىكى رايونلارنى پولك
بويىچە بارلىق جەڭچى - ئوفىتسېرلەرگە تونۇشتۇرۇپ، بىزنىڭ
ئازاد ئۇچ ۋىلايەتكە قويۇلغان بەلگىلەرنىمۇ كۆرسىتىپ،
مەملىكىتىمىزنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى ۋەزىيىتىنى، پات - ئارىدا
جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى خەلق ئازاد-
لىق ئارمىيىسى بىلەن مۇرىنى مۇرىگە تىرەپ جەڭ قىلىپ،
غەربىي شىمالنى ۋە شىنجاڭنى بىرلىكتە ئازاد قىلىدىغانلىقىمىزنى
سۆزلەپ، «بىزنىڭ دۇشمىنىمىزنىڭ دۇشمىنى بىزنىڭ
دوستىمىز» دېگەننى شەرھىلەپ بەردى. 1949 - يىل 1 -
ئۆكتەبىر كۈنى مەملىكىتىمىزنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك ئازاد قىلىنغان-

لىقى ۋە شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغانلىقىنى ئاڭ-
لاپ، تەنتەنە قىلىشتۇق. 11 - ئايدا سەيپىدىن ئەپەندىم
بىلەن گېنېرال ۋاڭ جىن غۇلجىغا مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى-
دىن ھال سوراپ كەلدى. ئۇلار ئوتتۇرا يۆنىلىش فرونتىدىكى
يەنسخەيدە تۇرۇۋاتقان بىزنىڭ پولكقا كەلگەندە، پولكوۋنىك
ئايتۇغاننىڭ بۇيرۇقى بويىچە، رازۋىتكىچى روتىمىزنى تولۇق
جەڭگىۋار ھالەتكە كەلتۈرۈپ، پەخرى قاراۋۇللۇقتا تۇرغۇزدۇم.
ئۇلار روتىنىڭ ئالدىدىن ھۆرمەت بىلەن ئۆتۈپ، پولك كومان-
دىرىنىڭ يەر ئاستىدىكى ئىشخانىسىغا كىرىپ كەتتى. چۈشتىن
كېيىن گېنېرال ۋاڭ جىن يەر ئاستىدىكى كۇلۇبتا پولكنىڭ
بارلىق ئوفىتسېر جەڭچىلىرى بىلەن يۇز كۆرۈشۈپ، جۇڭگو
كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ۋە رەئىس
ماۋزېدۇڭنىڭ سالىمىنى يەتكۈزدى؛ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى
جۇڭگو يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلابنىڭ بىر قىسمى ئىكەنلە-
كىنى، مىللىي ئارمىيە خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ تەركىبىگە
كىرگۈزۈلىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. بىز بۇنىڭغا گۇلدۇراس
ئالقىشلار بىلەن تەنتەنە قىلدۇق. شۇنىڭ بىلەن، 1945 -
يىلى 4 - ئايدا مىللىي ئارمىيە قۇرۇلغاندىن تارتىپ مۇھا-
پىزەت قىلىپ كەلگەن «ئاي - يۇلتۇز» لۇق بايرىقىمىز خەلق
ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ «1 - ئاۋغۇست» ناملىق قىزىل بايـ
رىقىغا، «ئاي - يۇلتۇز» لۇق كاكارلىرىمىز «1 - ئاۋغۇست»
ناملىق كاكارغا ئالماشتى؛ مىللىي ئارمىيىنىڭ نامى «جۇڭگو
خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 5 - كورپۇسى» دەپ ئاتالدى.
5 - كورپۇس ئىككى دىۋىزىيە قىلىپ تۈزۈلۈپ، 13 - دىۋى-
زىيە ۋە 14 - دىۋىزىيىگە ئايرىلدى؛ 13 - دىۋىزىيە دىۋىزىيە
كوماندىرى پولكاۋنىك ئىمىنوپنىڭ رەھبەرلىكىدە 37-، 38-، 39 -
پولك (تۈەن) لەرگە ئايرىلىپ، قەشقەردە باش شىتاب قۇرۇپ،

قەشقەر، ئاقسۇ، خوتەن ۋىلايەتلىرىگە ئورۇنلاشتى؛ 14 - دىۋىزىيە دىۋىزىيە كوماندىرى ئىبراھىم باينىڭ رەھبەرلىكىدە 40 -، 41 -، 42 -، پولكلارغا ئايرىلىپ، شىخودا باش شتاب قۇرۇپ، ئۈرۈمچى، غۇلجا، چۆچەكلەرگە ئورۇنلاشتى.

گومىنداڭ چىۋۈجۇنى (5 - ئاتلىق كورپۇسى) نىڭ توپلىكىنى باستۇرۇش

1950 - يىلنىڭ مارت ئايلىرى، مەن ئازادلىق ئارمىيە 5 - كورپۇس 14 - دىۋىزىيىنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق 40 - پولكى 1 - باتالىيونىنىڭ مۇئاۋىن كوماندىرى ئىدىم. 3 - ئاينىڭ 11 - كۈنى پولك كوماندىرى يۈسۈپوپ ماڭا تولۇق جەڭگىۋار ھالەتتە تولۇق شتاتى ۋە قوراللى بىلەن بىر روتا تەييارلاشنى بۇيرۇدى. مەن بىر روتىنى بۇيرۇق بويىچە تەييارلاپ، پولك شتابىنىڭ ئالدىغا تىزىپ قويدۇم.

پولك كوماندىرى جەڭگىۋار ھالەتتىكى روتىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، مۇئاۋىن پولك كوماندىرى غىمادىيۇپ تەلىغەت بۇ روتىنى باشلاپ، گومىنداڭ چىۋۈجۇنى 7 - دىۋىزىيىسىنىڭ كومپارتىيىگە، خەلقە، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە قارشى توپلاڭ كۆتۈرۈپ نەسىھەتلىگەن چىقىۋالغان ئىككى ئىسكادىرونى (ئاتلىق لىيەنى) نى باستۇرۇشقا ئاتلاندۇرۇلغىنى ئۇقتۇردى - دە، يۈرۈپ كەتتى. پولك كوماندىرى ئەمدى بىر سائەت ئىچىدە، تولۇق پاخۇت يۈرۈشىدە ۋە تولۇق قوراللانغان يەنە بىر روتا تەييارلاشنى، ئۆزۈمنىگىز يۈرۈشكە تەييارلىنىشىمنى بۇيرۇدى. مەن ئىسكادىرون كوماندىرلىرى ئارقا

لىق تولۇق قوراللانغان بىر روتىنى بارلىق كوماندىرلىرى بىلەن بەلگىلەنگەن ۋاقىت ئىچىدە جەڭگىۋار ھالەتتە تەييارلاپ پولك كوماندىرىغا دوكلات قىلدىم. پولك كوماندىرى روتىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ بولۇپ: زام كومپات (مۇئاۋىن يىگىتجاڭ) ئەمەلىيدۇللايۇپ سىزلەر بىلەن بىرگە بولۇپ، مۇشۇ روتىنىڭ جەڭگىۋار ۋەزىپىنى ئۈرۈنلىشىغا مەسئۇل بولىدۇ، دەپ ئېلان قىلدى. كەچقۇرۇن تۆت دانە «دادۇجى» ئاپتوموبىل كېلىپ توختىدى. مەن ھەربىر ۋەزۋوت (پەي) نى بىردىن ئاپتوموبىلغا ئورۇنلاشتۇردۇم. يولغا چىقىش ئالدىدا، پولك كوماندىرى مېنى بىر چەتكە چاقىرىپ: «بۇ ئاپتوموبىللار خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى بىرونىۋوي تانكا پولكىنىڭ ئاپتوموبىللىرى، سىزلەر ھازىر شۇ پولكقا بارىسىزلەر، سىزلەرگە شۇ پولكنىڭ بىر كوممۇنىست كومىسسار قوشۇلىدۇ، سەن شۇنىڭ يولبورۇق - مەسلىھەتچى بىلەن ئىش قىلىسەن. سىزلەرگە ياردەمدە بولۇش ئۈچۈن تۆت دانە بىرونىۋوي تانكا بىللە مېڭىدۇ. سىزلەرنىڭ ۋەزىپەڭلار گومىنداڭ چىۋۈجۇنى 7 - دىۋىزىيىسىنىڭ سانجىغا ئورۇنلاشقان 20 - ئاتلىق پولكىنى تەسلىم قىلىش، ئەگەر قارشىلىق كۆرسەتسە قورال كۈچى بىلەن باستۇرۇش. ئۇلار — خىللانغان مۇئتىزىم بىر پولك، سىزلەر — بىر روتا. ھولۇقۇپ كەتمەي، ھوشيارلىق بىلەن باتۇرلۇق كۆرسىتىش كېرەك» دېدى.

بىز شۇ كۈنى (50 - يىل 3 - ئاينىڭ 11 - كۈنى) كەچقۇرۇن سائەت سەككىزدە يولغا چىقىپ، بىرونىۋوي تانكا پولكىغا بارىدۇق. بىزنىڭ كومىسسار ۋاڭ خۇي قارشى ئالدى ۋە مېنى ئىشخانىغا باشلاپ كىرىپ، تەرجىمان ھىممەت ئارقىلىق ئۆزىنى تونۇشتۇردى؛ بىرئازدىن كېيىن ماڭدىغانلىقىمىزنى، يۈرۈش بۇيرۇقىنى كۆتۈش كېرەكلىكىنى ئېيتىپ، چىقىپ كەتتى. كەچ سائەت 10 لاردا، ئۇچىتىن پىلىموت ئورنىدىغان تۆت دانە

برونىۋوي تانكا ۋە بىر دانە ۋىلىس ماشىنا تەييار بولدى. ۋاڭ كومىسسار، مەن، تەرجىمان ئۇچىمىز كېچىك ماشىنىغا ئولتۇرۇپ، ئالدىدا يول باشلاپ ماڭدۇق، كەينىمىزدىن تۆت ئاپتوموبىلدىكى جەڭچىلەر، ئۇنىڭ كەينىدىن تۆت برونىۋوي تانكا ماڭدى. 3 - ئاينىڭ 12 - كۈنى سەھەر سائەت بىر يېرىملەردە سانجىنىڭ جەنۇبىدىكى ئۇرۇمچى - غۇلجا تاشيولىغا يېتىپ باردۇق. شۇ يەردە جەڭچىلەر ۋە تانكىلارنى ئەپلىك جايغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، ۋەزۋوت كوماندىرلىرىنى يىغىپ، دۇشمەن جايلاشقان رايونغا كېلىپ قالغانلىقىمىزنى، ئاپتوموبىلدىن ئىختىيارىي چۈشۈپ ھەربىگە قىلىشقا، ئاۋاز چىقىرىشقا بولمايدىغانلىقىنى، پەقەت تاھارەتكە بېرىشقىلا بولىدىغانلىقىنى، بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرۇشتىن باشقا ۋەزىپىسى يوقلۇقىنى تاپىلاپ، ۋاڭ كومىسسار بىلەن ئىككىمىز تەرجىمانىنى ئېلىپ سانجىغا يۈرۈپ كەتتۇق. كېچە، ئەتراپ قاپقاراڭغۇ ھەم جىمجىت. بازار كوچىلىرىنىڭ دوقمۇشلىرى ۋە يول بويلىرىغا كۆپ قاراۋۇللار قويۇلغانىكەن؛ ئۇلار ھەيۋە بىلەن قاتتىق ۋارقىراپ، مىلتىقلىرىنى شاراقلىتىپ پارول (كۇلىڭ) سوراپ تۇردى، ئۇلارنىڭ پارولىغا ۋاڭ كومىسسار ماشىنىدىن بېشىنى چىقىرىپ جاۋاب بېرىپ ماڭدى. ئۇلارنىڭ پارولىنى شىنجاڭ ھەربىي رايونىمۇ بىلمەيدىكەن (چۈنكى، ئۇلار توپىلاڭچىلار بولغىنى ئۈچۈن). ۋاڭ كومىسسار قانداق بىلىۋالغان؟ گومىنداڭنىڭ سانجىغا جايلاشقان قالدۇق ئاتلىق قىسمىغا ئازادلىق ئارمىيىدىن ئەۋەتىلگەن كومىسسار چى جۇندې ئارقىلىق بىلىۋالغان. خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى شىنجاڭغا كىرگەندىن كېيىن، گومىنداڭنىڭ باشقا ھەربىي قىسىملىرىغا ئوخشاش بۇ قىسمىغمۇ كومىسسار، سىياسىي بۆلۈم باشلىقى ۋە ھەربىر ئىسكادىرونغا بىرىدىن سىياسىي يېتەكچى (جىڭداۋيۈەن) لەرنى

ئەۋەتكەن. بۇلار كومپارتىيە ئەزاسى بولغانلىقى ئۈچۈن، قىسمىنىڭ جاھىل باشلىقلىرى ئۇلارنىڭ ئەركىن خىزمەت ئىشلىشىگە توسقۇنلۇق قىلغان. ئەمما، ئۇلارنىڭ بىر سېجاڭى ۋە بىر مۇئاۋىن تۈەنجاڭى ھەقىقەتكە فايتقان ئىلغار كىشىلەر بولغاچقا، كومىسسار چى جۇندې شۇلار بىلەن بىرلىشىپ، بەزى خىزمەتلەرنى ئىچكى جەھەتتە مەخپىي ئىشلەپ كەلگەن. يولبويى پاروللارغا جاۋاب بېرىپ، پولكنىڭ ئارقا ئىشكى بىلەن پولك شتابىغا كىردۇق، بىزنىڭ كېلىشىمىزدىن خەۋىرى بار چى كومىسسار بىلەن مۇئاۋىن تۈەنجاڭ ئۇخلىماي، كىتاب كۆرۈپ ئولتۇرغانىكەن. بىزنىڭ كىرىشىمىزگە نېرىقى ئۆيدىن سەنمۇجاڭ ئويغىنىپ چىقىۋىدى، مۇئاۋىن تۈەنجاڭ بىرنېمىلەرنى دەپ ئۇنى سىرتقا ئىشقا بۇيرۇۋەتتى (بۇ سەنمۇجاڭ جاھىللاردىن ئىكەن). شتاب ئىشخانىسىدا ۋاڭ كومىسسار، چى كومىسسار، سىياسىي بۆلۈم باشلىقى زىن جۇرىن، مۇئاۋىن تۈەنجاڭ، مەن ۋە تەرجىمان بولۇپ ئالتە كىشى باش قوشتۇق. شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ «سانجى ئەتراپىدا قېچىپ يۈرۈپ خەلققە پاراكەندىچىلىك سېلىۋاتقان ئاتلىق قوراللىق توپىلاڭچىلارنى تىنچىتىش ئۈچۈن، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 5 - كورپۇسىدىن بىر روتا پىيادە ئەسكەر ئەۋەتىلدى. بۇ خىزمەتكە يېقىن ماسلىشىپ ئۇلارنى يېتەرلىك ئات بىلەن تەمىنلەڭلار» دېگەن تونۇشتۇرۇش خېتىنى ئاساسەن، بىزگە مۇئاۋىن تۈەنجاڭ مەسئۇل بولۇپ ئىكەن - جابدۇقلۇق 200 ئات بېرىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئەمدى ھەربىي تۈزۈم بويىچە، بۇنى سانجىدا تۇرۇۋاتقان مۇشۇ 7 - دىۋىزىيىنىڭ مۇئاۋىن سېجاڭىغا تەستىقلىتىش لازىم ئىدى. ۋاڭ كومىسسار بىلەن ئىككىمىز ئۇنىڭ ئۆيىگە كىرىپ خەتنى بەرسەك، ئۇ ھېچقانداق گەپ - سۆز قىلمايلا تەستىق سېلىپ، ئاتلارنى دەرھال پولك شتابى ئالدىغا ئەكىلىپ تاپشۇرۇشقا

بۇيرۇدى،

مۇئاۋىن تۇەنجاڭ بۇ ۋەزىپىنى ئورۇنلاشقا ماڭغاندا، ۋاڭ كومىسسار بىلەن ئىككىسىز كىچىك ماشىنا بىلەن تېزدىن جەڭچىلەر ئوزۇنلاشتۇرۇپ قويۇلغان جايغا بېرىپ، جەڭچىلەرنى ئاپتوموبىلنىڭ كوزۇپىددىن كۆرۈنمەيدىغان قىلىپ جايلاشتۇرۇپ، يەنە كىچىك ماشىنىدا ۋاڭ كومىسسارنىڭ پارولىلارغا جاۋاب بېرىپ يول باشلاپ مېڭىشى بىلەن، ئاپتوموبىللارنى پولۇك شتابىنىڭ ئالدىغا باشلاپ كېلىپ، جەڭچىلەرنى شىتاب ئالدىدىكى خەنزۇ كۇلۇبىغا ئورۇنلاشتۇردۇق؛ تۆت ئاپتوموبىل بىلەن تۆت برونىۋوي تانكىنى ۋاڭ كومىسسار مۇۋاپىق بىر جايغا يوشۇردى. سەھەر سائەت ئۈچ - تۆتلەردە ئىگەر - جابدۇقلۇق 200 ئات يېتىپ كەلدى. بۇ ئاتلارنى ئىسكاددىرون (ئاتلىق لىيەن) كوماندىرىنىڭ مەسئۇللۇقىدا ھەربىر ۋزۋوت (پەي) لەر ئۆتكۈزۈۋالدى. شۇنداق قىلىپ، پۈتۈن ئىسكاددىرون ئات بىلەن تولۇق تەمىنلەندى. ئۇلارنى خەنزۇ كۇلۇبىنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى چوڭقۇر سېپىل خەندىكىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدۇق. سەھەر سائەت ئالتىدە ئورۇندىن تۇرۇشقا كاداي چېلىندى (بىرىنچى جەڭچىلەر كېچىچە ئۇخلىماي چىققانىدى). گومىنداڭ ئەسكەرلىرى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، قورالسىز ھالدا ئەتىگەنلىك يۇگۇرۇش بىلەن كوچا ئايلىنىشقا چىقىپ كەتتى. ۋاڭ كومىسسار، چى كومىسسار، زىن جۇرىن ۋە مۇئاۋىن تۇەنجاڭلار بىلەن قىلىشقان مەسلىھەتتىمىز بويىچە، مۇئاۋىن تۇەنجاڭ ئۇلارنىڭ شۇ يۇگۇرگەن پېتى، ياتاقلىرىغا قايتىماي، تۇپتۇغرا خەنزۇ كۇلۇبىغا مەجلىسكە كىرىشىنى جىددىي ئۇقتۇرۇش قىلدى. شۇ ئۇقتۇرۇشقا ئاساسەن، بۇ بىر تۇەننىڭ بارلىق ئەسكەر ۋە ئوفىتسېرلىرى يۇگۇرۇپ كېلىپ كۇلۇبقا يىغىلدى. پىلانسىز بۇيىرىقچە، نىيازۇپ مەھەممەت باشچىلىقىدىكى 1 - ۋوزۋوت كۇلۇ-

بىنىڭ دەرۋازا - ئىشىكلىرىنى تاقاپ، دەرۋازا ئۈستى ۋە ئۆگزىلەرگە پىلىموتلارنى ئورنىتىپ، ئۇلارنى قورشاۋغا ئالدى؛ قالغان ئوچ ۋىزۋوت جەڭچى ئىسكاددىرون كوماندىرى ھەمدۇللايوپ، مۇئاۋىنى ئوسمانوپ، سىياسىي رەھبەر ئورازاقىن ۋە سالىيۇپ، ئوبۇلقاسىملارنىڭ باشچىلىقىدا، ھەربىر گومىنداڭ لىيەنلىرىنىڭ ياتاقلىرىغا بېرىپ، ئۇلارنىڭ قوراللىرىنى جەڭچىلىرىمىز چۈشۈپ كەلگەن دادۇجى ئاپتوموبىلىنىڭ ئىككىسىگە قاچىلىدى (دەرۋازىدىكى پوست ۋە ياتاقلاردىكى ئۆۋەتچىلەرنىمۇ قوراللىسىز لاندۇرۇپ، ئۇلارغا قوراللارنى توشۇتقۇزدى). دەل شۇ پەيتتە، تۆت برونىۋوي تانكىسىنىڭ بىرى ئەسكەرلەر قورشاۋغا ئېلىنغان ئورۇنغا، يەنى تۆت كوچا ئاغزىغا، بىرى ئەسكەرلەر توپلىشىپ جايلاشقان ئورۇنغا. يەنە بىرى نەسەن تېغىغا باردىغان يول ئېغىزىغا جايلاشتۇرۇلدى. ئاندىن مۇئاۋىن تۇەنجاڭنىڭ قوماندا بېرىشى بىلەن، كۇلۇبتىكى ھەربىيلەر ئارىسىدىن پەيجاڭ ۋە ئۇنىڭدىن يۇقىرى دەرىجىلىك ئوفىتسېرلەرنى ئايرىم ئورۇنغا ئېلىپ چىقىپ، ئۇلارنىڭ يان قوراللىرىنى يىغىۋېلىپ، ئۇلارنى تۇرغان ئورنىدا قىسمىلاتىمايى تۇتۇپ تۇردۇق. گەزەرمە، ئىسكىلات ۋە شەخسلەردىكى قوراللارنىڭ بىرنى قويماي يىغىپ ئاپتوموبىلغا قاچىلاپ بولغاندىن كېيىن، ئوفىتسېرلارنىڭ ھەممىسىنى بىر ئاپتوموبىلغا رەتلىنىڭ تىزىپ، ئۇلارنىڭ ئالدى - كەينىدە قورال بىسلغان ۋە پىلىموت، ئاپتومات، مىلتىق، گرانا تالار بىلەن تولۇق قوراللانغان بىر ئوددىلىنىيە (بەن) جەڭچىلىرىمىز ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئاپتوموبىللارنى ماڭدۇرۇپ، شۇ كۈنى سائەت تۆتلەردە ئۇرۇمچىگە يولغا سالدۇق. گومىنداڭ ئوفىتسېرلىرىگە ھەربىي يۇرۇش ئىنتىزامىغا ياۋاشلىق بىلەن قەتئىي بويسۇنۇپ، بۇيرۇقنى ئىجرا قىلىشنى تاپىلىدۇق. مۇھاپىزەتچى كوماندىر ۋە جەڭچىلەرگە مۇشۇ ماڭغانچە يول بويى توختىماي، بۇ ئەسىر

كومانداىرلارنى شىنجاڭ ھەربىي رايونىغا ئاپىرىپ تاپشۇرۇشنى؛ ئەگەر ئەسىر ئوفىتسېرلەردىن كىمكى قارشىلىق قىلىپ ئاپتومو- بىلدىن رۇخسەتسىز سەكرىسە (مەيلى قانچىلىك بولسۇن)، دەرھال ئېتىپ تاشلاشنى؛ بۇلارنى ھەربىي رايونغا تاپشۇرۇپ بېرىپ بولغاندىن كېيىن، 40 - پولكقا قايتىپ بېرىپ پولك كومان- دىرى يۈسۈپوپقا دوكلات قىلىشنى تاپىلىدۇق. كۇلۇبتا قالغان ئەسىر ئەسكەرلەر ۋاڭ كومىسسار، چى كومىسسار، زىن جۇرىن ۋە مۇئاۋىن تۇەنجاڭلارنىڭ نازارىتىدە سىياسىي يېتەكچىلىگە تاپشۇرۇپ بېرىلدى، ئۇلار لېيەنلەر بويىچە تەنزىلىپ ياتاقلىرىغا قايتىشتى. شۇنداق قىلىپ، گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ بۇ قالدۇق- لىرىنى تەسلىم قىلىپ قوراللىرىنى تىنچ تاپشۇرۇۋېلىش ئىشى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇنلاندى.

ئەمدى كومىسسار ۋاڭ خۇي بىزگە، تەسلىم بولغان گومىن- داڭ پولكىنىڭ تەشكىلىي ئاپپاراتلىرىنى تەزىنپكە سېلىپ، ئۇلار- غا ئىدىيە ئۆزگەرتىش تەربىيىسى ئېلىپ بېرىش لازىملىقىنى، يەنە بىر تەرەپتىن گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ سانجىغا جايلاشقان بۇ قالدۇق 20 - تۇەنلىك «جىگۇەن لېيەنى» (پىلىموتچىلار لېيەنى) دىن بۆلۈنۈپ چىققان لېيەنجاڭ باشلىق 10 — 20 دەك جاھىل توپىلاڭچىلارنىڭ سانجى ئەتراپىدا قالايمىقانچىلىق قىلىپ يۈرگەنلىكى، بۇلارنى يوقاتمىسا خەلقنى ئاخىرىغىچە قىلى- غىلى بولمايدىغانلىقىنى؛ مۇشۇ ۋەزىپىلەر ئورۇنلانغۇچە، ئىسكا- دىرونىمىزنى سانجىدا يەنە بىر مەزگىل تۇرۇشقا ئوبدان ئورۇن- لاشتۇرۇپ، بىر تەرەپتىن شەھەر ئىچىدە گارنىزونلۇق (قوغداش) خىزمىتىنى ئۆتەشمىز، يەنە بىر تەرەپتىن بىر ۋىزۋوت ئاجرا- تىپ، سانجى ئەتراپىدىكى توپىلاڭچىلارنى قوغلاپ تۇتۇپ، مۇم- كىنقەدەر تىرىك ئېلىپ كېلىشىمىز لازىملىقىنى ئېيتتى. بىز بۇ ۋەزىپىنى قوبۇل قىلىپ، ئىسكادىرون شتابىنى ئايرىم ۋىزۋوتلار-

نى ئايرىم دەۋىلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇپ، جەڭچى ۋە ئوفىتسېرلارنىڭ يېڭى ۋەزىپىنى ئورۇنلاشقا دائىم تەييار تۇرۇشى، كېچە - كۈن- دۈز شەھەرنى قوغداش، ئەسىرلەردىن ھوشيار بولۇش بىلەن بىل- لە، ھەربىي مەشققە بىرلەشتۇرۇپ ئاتالارنى ئوبدان بېقىشى لازىملىقىنى تاپىلىدۇق. ئۇقۇشمىزچە، گومىنداڭ «چۈۋۇجۇنى» 7 - دىۋىزىيىسىنىڭ ئۈچ تۇەنى ۋە 20 - ئاتلىق تۇەنى قوشۇلۇپ، ئۈچ ۋىلايەت ئارمىيىسىگە قارشى ئۇرۇش قىلىش ئۈچۈن سانجە- دىن گۇچۇڭغىچە بولغان لىنىيىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، قوراللىرى گېرمانىيە، سوۋېت، ياپونىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىن كەلتۈرۈلگەن خىل قوراللار، ئاتلىرى چىڭخەي ۋە شىنجاڭدىن تاللانغان ھەم جەڭدە تاۋلانغان ئاتلار، ئەسكەرلىرى 20 — 30 ياشلاردىكى چىنىقىقان ئەسكەرلەر ئىكەن. بىز ئىسكادىرون تەركىبىدىكى ئوفىتسېرلەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، قالايمىقانچىلىق قىلىپ يۈرگەن بۇ قاچقۇنلارنى تۈتۈپ كېلىشكە نىيازۇپ مەھەممەت باشچىلىقىدىكى 1 - ۋىزۋوت- نى بەلگىلىدۇق. ئۇلارنى تولۇق قوراللاندۇرۇپ، ئاتلىق يۈرۈشە- نى ۋە قاچقۇنلارنى مۇمكىنقەدەر قورشاپ تىرىك تۈتۈشنى تا- پىلىدۇق. ئۇلار 3 - ئاينىڭ 15 - كۈنى چۈشتە ۋەزىپىنى ئورۇنلاش ئۈچۈن چىقىپ كېتىپ، بىر سوتكىدا ۋەزىپىنى تولۇق ۋە غەلىبىلىك ئورۇنلاپ، قاچقۇنلارنىڭ ھەممىسىنى تىرىك تۈتۈپ كەلدى. بۇ قاچقۇنلارنى ۋە ئۇلارنىڭ قوراللىرىنى كو- مىسسار ۋاڭ خۇي ئارقىلىق پولك شتابىغا تاپشۇرۇپ بەردۇق. شۇ كۈنى يۇقىرى رەھبەرلىكتىن رادىئوگراممىا ئارقىلىق: «گو- مىنداڭ چۈۋۇجۇنىنىڭ سانجىدىكى قىسىملىرىدىن توپىلاڭ كۆتۈرۈپ تەنسەنگە چىقىۋالغان 2 - ۋە 4 - ئاتلىق لېيەنلىرى 40 - پولك جەڭچىلىرىنىڭ شىددەتلىك زەربىسىدىن قورقۇپ كونا ئۇۋۇسى سانجى تەرەپكە قاچقان. سىزلەر تەييار تۇرۇپ توسۇڭلار؛ ئەگەر

قارشىلىق قىلسا، قورال كۈچى بىلەن باستۇرۇڭلار» دەپ بۇيرۇق كەلدى. بىز ۋاڭ كومىسسار، چى كومىسسار ۋە زىن جۇرىنلار بىلەن مۇزاكىرىلىشىپ، شۇ كۈنىلا برونىۋوي تانكىلارنى نۇقتىلىق يول ئېغىزلىرىغا ئورۇنلاشتۇردۇق؛ بىزنىڭ ئاتلىق ئىسكادرونىنى تولۇق ھەربىي يۇرۇش تەييارلىقى بىلەن، تۇدۇڭخا بايارلىق نەنسەن تەرەپتىن كېلىدىغان ئاساسىي يول (سانجىنىڭ جەنۇب تەرىپى) نى قورشاپ، داۋاملىق رازۋېتكا قىلىپ، ئۇرۇش ھالىتىدە تۇرۇشقا ئورۇنلاشتۇردۇق. ئۇلار (جەڭچىلەر) بىر كېچە-كۈندۈز جەڭگىۋار ھالەتتە تۇردى. 3 - ئاينىڭ 16 - كۈنى سەھەردە يۇقىرى رەھبەرلىكتىن يەنە: «توپىلاڭ كۆتۈرگەن 2-4 - لىيەنلەر تەسلىم بولدى» دەپ تېلېگراممىا كەلدى. بىز سانجىغا قايتىپ كېلىپ، ئادەتتىكىدەك ئامانلىق ساقلاش قارارۇللۇقى، ئادەم ۋە ئاتلارنىڭ ھەربىي مەشق تەربىيىسىنى قىلغاچ بۇيرۇق كۈتۈپ تۇردۇق. شۇ كۈنى پولك كوماندىرى يۇسۈپوپتىن كەلگەن تېلېگراممىا بويىچە، ئىسكادرون كوماندىرى ھەمدۇللايوپ نى ئۇرۇمچىگە قايتۇرۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا مەن ئىسكادرون كوماندىرى بولۇپ تۇردۇم. ئاندىن 3 - ئاينىڭ 19 - كۈنىدىن 25 - كۈنىگىچە، يەنە سانجىنىڭ شەھەر ئەتراپىدا، سەنسەنكۇ دېگەن يېرىدە ۋە قۇتۇبى تەرەپتە پەيدا بولۇپ قالايمىقانچىلىق قىلىپ يۇرگەن قالدۇق توپىلاڭچى ئەسكەر ۋە ئوفىتسېرلارنى بىرمۇ بىر قوغلاپ يۇرۇپ توتۇپ، ئۇلارنىمۇ ئات ۋە قوراللىرى بىلەن ۋاڭ ۋە چى كومىسسارلارغا تاپشۇرۇپ بەردۇق. بۇ ۋەزىپە ئورۇنلىنىپ بولغاندىن كېيىن، 3 - ئاينىڭ 27 - كۈنى يۇقىرى رەھبەرلىكنىڭ بۇيرۇقى بويىچە، كومىسسار ۋاڭ خۇي تەرجىمان ھىممەت بىلەن بىللە بارلىق برونىۋوي تانكىلارنى ئېلىپ، ئۇرۇمچىگە قايتتى. بىز 40 - پولك شتابىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە، شۇ كۈندىن باشلاپ ھەربىي مەشق بىلەن ئىشلەپچىقىرىشنى بىر-

لەشتۇرۇپ، سانجىدىكى ئىدارە، جەمئىيەت ۋە خەلق ئامىسى بىلەن بىرلىكتە ئەتىيازلىق كۆچەت تىكىش ھەرىكىتىگە قاتناشتۇق. كېيىنكى ئىشلارنى مەن، چى كومىسسار ۋەزىن جۇرىن ئۈچىمىز مەسلىھەتلىشىپ ئىشلەپ تۇردۇق.

4 - ئاينىڭ 5 - كۈنى كومىسسار چى جۇندىنىڭ ئىشخانىسىدا، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 6 - كورپۇس ئاتلىق تۇەنىنىڭ تۇەنجاڭى شۇي تۇەنجاڭ بىلەن تونۇشتۇم. چى كومىسسار بىلەن شۇي تۇەنجاڭ توپىلاڭچىلارنىڭ ئەمدى سانجىنىڭ غەربتەرىپىدە پەيدا بولۇپ، يوشۇرۇن قالايمىقانچىلىق قىلىپ يۈرگەنلىكىنى، ئۇلارنى تۇتۇش ياكى يوقىتىش كېرەكلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئۇچىمىز مۇزاكىرىلىشىپ، مەزكۇر ئاتلىق تۇەنىدىن بىر لىيەن، بىزنىڭ ئىسكادرونىدىن ئىككى ۋىزۇت، تەسلىم بولغان ئەسكەرلەردىن بىر ۋىزۇت (ئۇلار يەر شارائىتىنى ياخشى بىلگەچكە، خىزمەت كۆرسىتىپ جىنايىتىنى يۇيۇش پۇرسىتى بېرىش شەرتى بىلەن) ئاجرىتىپ، دەرھال تەييارلىق كۆرۈش قارارىغا كەلدۇق. مەن ئىسكادرونىدا مۇئاۋىن ئىسكادرون كوماندىرى ۋە سىياسىي يېتەكچىلەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، كوماندىر باۋۇدۇنوپ باشچىلىقىدىكى 3 - ۋىزۇت بىلەن كوماندىر ساماجانوپ باشچىلىقىدىكى 4 - ۋىزۇتنى ئاجرىتىشنى، بۇلارغا مۇئاۋىن ئىسكادرون كوماندىرى ئوسمانوپنى مەسئۇل قىلىشنى قارار قىلدۇق. مەن بۇنى شۇي تۇەنجاڭغا دوكلات قىلدىم ۋە بۇ ئىككى ۋىزۇتنى شۇي تۇەنجاڭنىڭ ئىختىيارىغا ئۆتكۈزۈپ بەردىم. شۇي تۇەنجاڭ مەسئۇللۇقىدا ئۇيۇشتۇرۇلغان بۇ قوشۇن توپىلاڭچىلارنى تۆت كۈن ئىزدەپ ھېچ يەردىن تاپالماي، 4 - ئاينىڭ 9 - كۈنى قايتىپ كەلدى. كېيىن بۇ دۇشمەنلەرنىڭ سانجىنىڭ شەرق تەرىپىگە قېچىپ كەتكەنلىك خەۋىرى ئېلىندى ۋە بۇ ئاخبارات يۇقىرى ئورۇنغا دوكلات قىلىندى.

ئوسمان باندىتلىرىنى يوقىتىشقا ئاتلىنىش

4 - ئاينىڭ 11 - كۈنى چى كومىسسارنىڭ ئىشخانىسىدا، قوماندانلىق شتابىدىن كەلگەن بىر بۇيرۇقنى تاپشۇرۇۋالدىم. بۇيرۇقتا، باندىت تازىلاش قوماندانلىق شتابىنىڭ بۇيرۇقىغا ئاساسەن، گۇچۇڭدا پاراكەندىلىك قىلمۇاتقان ئوسمان باندىت لىرىنى تازىلاش خىزمىتىگە قاتنىشىش ئۈچۈن، بىزنىڭ دەرھال گۇچۇڭغا قارايپ يولغا چىقىشىمىز لازىملىقى ئېيتىلغان. بۇ يۇيرۇقنى شۇ كۈنى ئىسكادىرون تەركىبىدىكى بارلىق جەڭچى - ئوفىتسېرلارغا ئېلان قىلدىم. ئاندىن يولغا چىقىشنىڭ جىددىي تەييارلىقىغا كىرىشتۇق. تەييارلىقنىڭ مەزمۇنى: 1) ھەممە ئاتلارغا تاقا قاقتۇرۇش؛ 2) قورالالارنى تازىلاپ، ئوقلارنى رەتلەپ، بىر قاتار كۆزدىن كەچۈرۈپ چىقىش؛ 3) ئادەم ۋە ئاتلارنىڭ راسخوتىنى ئېنىقلاپ، كەم يەرلىرىنى تولۇقلاش؛ 4) ئادەم ۋە ئات دوختۇرلىرى، جەڭدە لازىم بولىدىغان دورىلىرىنى تولۇقلاش؛ 5) جەڭچى - ئوفىتسېرلارنىڭ شەخسىي تازىلىقىنى قىلىش؛ 6) كەچتە ۋاقىت چىقىرىپ، شەخسلەر، ئوددىيلىنىيىلەر (بەنلەر) ۋە ۋىزۋوتلار (پەيلەر) بويىچە بىر ئايلىق خىزمەتنى خۇلاسىلەش تىن ئىبارەت بولدى. 11 - ئاپرىل كۈنى ئەتىگەن سائەت 8 دىن باشلاپ، بۇ تەييارلىقلارنىڭ ئورۇنلىنىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ نازارەت قىلىشقا كىرىشتۇق. سىياسىي رەھبەر ئۇبۇلقاسىم مەسئۇللۇقىدا، زاپچوز، ئادەم ۋە ئات دوختۇرلىرى، ئاشپەزلەر ۋە ئەرسە - كېرەكلەرنى بىر ئوددىيلىنىيە جەڭچى بىلەن بىللە ھەر كۈنى ئىسكادىروندىن بىر - ئىككى سائەت بالدۇر يۇرۇپ، ئالدىمىزدا قونالغۇ ۋە يېمەك - ئىچمەك تەييارلاپ تۇرۇشقا ئورۇنلاشتۇردۇق. ئاندىن كومىسسار چىجۇندې ۋە زىن

جۇرىلەرگە تەييارلىقىمىزنىڭ پۈتكەنلىكىنى دوكلات قىلىپ، ئۇلارنىڭ يولىيۇرۇقىنى ئاڭلىدۇق. ئۇلار بىزنىڭ سانجىدىكى خىزمىتىمىزگە توغرا باھا بېرىپ، تەييارلىقىمىزدىن رازى بولۇپ، بىزنى بۇنىڭدىن كېيىنكى خىزمەتلەردە تېخىمۇ قەيسەر ۋە روھلۇق بولۇشقا ئىلھاملاندۇردى.

4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ئەتتىگەندە سانجىدىن يولغا چىقىپ، مىچۇەن، پۇكاڭ، زىنچۇەنزە، سەنتەي، جىمسارلاردىن ئۆتۈپ، 17 - كۈنى چۈشتىن كېيىن گۇچۇڭغا يېقىنلاپ بارىدۇق. خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 17 - دىۋىزىيىسىنىڭ گۇچۇڭدا تۇرۇۋاتقان 49 - ۋە 51 - تۇەنلىرىنىڭ تۇەنجاڭ ۋە كومىسسارلىرى ئالدىمىزغا چىقىپ قارشى ئالدى. ئۇلار ئالغاچ كەلگەن تەرجىمان ئارقىلىق ئۇلار بىلەن ئەھۋال سورىشىپ، شەھەر ئىچىگە كىرگىچە ئاتلىق مۇكىدىشىپ ماڭدۇق. شەھەر ئىچىگە كىرىپ، بىزگە تەييارلاپ قويۇلغان ئورۇنغا ئورۇنلاشقاندىن كېيىن، 49 - تۇەننىڭ مۇئاۋىن تۇەنجاڭى جاڭ×× ئۆزىنى تونۇشتۇرۇپ، بىز بىلەن بىللە ئىش ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى ئېيتتى. مەنمۇ ئۇنىڭغا ئىسكادىرونىمىزنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى دوكلات قىلىپ، قوماندانلىق شتابىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە ۋەزىپە ئۆتەشكە كەلگەنلىكىمىزنى، تۇەننىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا بويسۇنىدىغانلىقىمىزنى ئېيتتىم. ئاندىن جاڭ فۇتۇەنجاڭ سومكىسىدىن گۇچۇڭنىڭ يەر تۈزۈلۈش خەرىتىسىنى چىقىرىپ، ئىسكادىرونىمىز تەركىبىدىكى بارلىق ئوفىتسېرلەرگە گۇچۇڭنىڭ يەر تۈزۈلۈش ئەھۋالىنى، بىزنىڭ بارىدىغان يېرىمىز گۇچۇڭنىڭ شەرقىي شىمال تەرىپى ئىكەنلىكىنى؛ ئۇ يەردە ئوسمان باندىتنىڭ ئىككىنچى دەرىجىلىك كوماندىرى ۋە باتۇرى قۇرمان دۇيجاڭ، جەمەت باتۇر، جانسىقانىنىڭ داڭلىق باتۇرى كەشەپەتلەر ۋە ژىلقا ھەيدەر، قاپاس، جۇمجۇ باتۇرلار باشچىلىقىدىكى 180

ئەچچە يەرلىك باندىت، گومىنداك «چۈڭجۇنى» (5 - ئاتلىق كوربۇسى) نىڭ 7 - دۈزىنىسىدىن توپلاڭ كۆتۈرۈپ، زەر-بە يەپ قېچىپ كېلىپ، مۇشۇ باندىتلارغا قوشۇلۇۋالغان بىر لىيەنجاڭ باشچىلىقىدىكى 23 نەپەر قاچقۇنچى ئەسكەر بولۇپ جەمئىي 200 نەچچە باندىت بارلىقىنى؛ بىزنىڭ ۋەزىپەمىز ئۇلارنى قوغلۇۋېتىش ياكى تىرىك تۇتۇش، ئەگەر قارشىلىق كۆرسەتسە قورال كۈچى بىلەن باستۇرۇش ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. بىزگە 3 - ئايدا گومىنداڭنىڭ سانجىدىكى تەسلىم بولغان قالدۇق ئاتلىق قىسىملىرىدىن ئاجرىتىپ بېرىلگەن 200 ئات ئۆز ۋاقتىدىلا شاللىۋېتىلگەن ئاتلار بولۇپ، بىر ئايدىن بۇيانقى خىزمەتلەر جەريانىدا چارچاپ كەتكەچكە، بۇ ئاتلارنى يەكئۈشلەش زۆرۈر بولۇپ قالغانىدى. لېكىن، جاڭ فۇتۇەنجاڭ بۇ ئىككى تۇەندە ئات يوقلۇقىنى ئېيتتى. ۋەزىپە بولسا ناھايىتى جىددىي ئىدى. مۇشۇ ئەھۋالغا ئاساسەن، قولىمىزدىكى بارلىق ئاتلارنى تەكشۈرۈپ، قوغلاپ يۈرۈپ قىلىنىدىغان جەڭگە يارامليق ئاران 50 باش ئات بارلىقىنى ئېنىقلاپ چىقتۇق؛ سىياسىي رەھبەر ئوبۇلقاسىم سالىيوپ بىلەن ئىككىمىز مەسلىھەتلىشىپ، باندىتلارنى يوقىتىش ۋەزىپىسىنى 1 - 2 - ۋەزۋوتلارغا تاپشۇرۇشنى، ھەر بىر ۋەزۋوتتا 25 دىن جەڭچى، ئۇچىنچى يېنىك پىلىموت (جەڭچىلەرنىڭ مىلىتسىلىرىدىن باشقا) بولۇشىنى، تاللىۋېلىنغان 50 ئاتنى ئۆلچەملىك تۇغرالغان بىر دە ۋە قوناقلار بىلەن بىر كېچە - كۈندۈز ئوبدان بېقىشنى، بۇ جەڭگە رەھبەرلىك قىلىدىغان ئىسكادىرون شتابىدا ئىككى كومانىدىردىن باشقا يەنە ئىككى مۇھاپىزەتچى، بىر دوختۇر، بىر پىلموتچى جەمئىي ئالتە كىشى بولۇشىنى قارار قىلدۇق. شۇنداق قىلىپ، سان جەھەتتە بىزدىن ئۈچ ھەسسە كۆپ دۇشمەنگە قارشى 56 نەپەر جەڭچى - ئوفىتسېر بىلەن يۈرۈش قىلىدىغان

بولدۇق. بۇنىڭغا جاڭ فۇتۇەنجاڭنىمۇ قوشۇلدى ۋە بىزگە بىر يول باشلىغۇچى قوشتى (جاڭ فۇتۇەنجاڭ ئەسلىدە بىزگە بىر لىيەن جەڭچى قوشۇپ بېرىشنى ئېيتقان. لېكىن ئات بولمىغاچقا، ئۇلارنى بىللە ئېلىپ مېڭىش مۇمكىن بولمىدى). ھەممە تەييارلىق پۈتكەندىن كېيىن، 1950 - يىل 4 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ئوسمان باشچىلىقىدىكى باندىتلارغا قارشى جەڭگە ئاتلاندۇق.

بىزنىڭ بارىدىغان يېرىمىز گۈچۈڭ ناھىيىسىنىڭ شەرقىي شىمال تەرىپىدىكى دۆڭدى، شوخەنتەيزە، لويېڭفەن يېزىلىرىنىڭ دائىرىسى ئىدى. 4 - ئاينىڭ 19 - كۈنى سەھەر سائەت بىر يېرىمدا دۆڭدى يېزىسىغا يېتىپ بېرىپ، شۇي فامىلىلىك بىر يەرلىك باي ھەم يۇز بېگىنىڭ جاڭزىسىغا ۋاقتىلىق ئورۇنلاشتۇق. تاڭ يورۇغىچە دۇشمەننىڭ جايلاشقان ئورنىنى تېپىۋېلىشىمىز كېرەك ئىدى. شۇڭا، 2 - ۋەزۋوتنىڭ كوماندىرى ئابدۇرەھىم خوجامنىيازوپنى تولۇق قوراللانغان بىر ئوددىلىنىيە جەڭچى بىلەن بىر پىلىموت، بىر ئاپتومات ۋە گرانا تاللار ئېلىپ رازۋىتكا قىلىپ كېلىشكە ئەۋەتتىم. ئۇلارغا قەيەردە بولمىسۇن دۇشمەننىڭ شەپىسىنى سەزسە، بولۇپمۇ 200 دىن ئارتۇق دۇشمەنىنىڭ ئوتلاپ يۈرگەن ئاتلىرىنى كۆرسە، دۇشمەنگە سەزدۈرمەي، دەرھال ھەيدەپ قايتىپ كېلىشنى (ئاتلىق يۇرۇپ ئۆگىنىپ قالغان باندىتلارنى ئاتتىن ئايرىۋېتىپ تۇتۇۋېلىش ئاسان بولاتتى)؛ ئەگەر بىرەر ئەھۋال يۈز بېرىپ قالسا راكېتا ئېتىشنى؛ ئارىلىق يېقىن بولسا خەۋەرچى ئەۋەتىشنى، توپلىشىپمۇ ئالماي، چېچىلىپ مۇ كەتمەي، ھوشيارلىق بىلەن ئىش ئېلىپ بېرىشنى تاپىلىدىم. چۈنكى، ئەگەر دەسلەپكى ھەرىكەتتىلا كەتكۇزۈپ قويساق، سان جەھەتتە بىزدىن بىر نەچچە ھەسسە كۆپ بولغانىنىڭ ئۈستىگە، ئات ۋە قوراللىرى خىل، قېچىپ يۇرۇپ بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ ۋە ئادەم ئۆلتۈرۈپ ئۆگىنىپ قالغان بۇ باندىتلارنى يوقىتىش

ئاسمانغا چۇشمەيتتى. رازۋىتكىچىلىرىمىز كېتىپ ئارىدىن 40 مىنۇتلار ئۆتكەندە، ئوق ئاۋازى بىلەن تەڭ بىر خەۋەرچى ئېتىنى بولۇشىغا چاپتۇرۇپ، ئاسمانغا قارىتىپ ئوق ئېتىپ كەلدى. جەڭ جىلەرنى دەرھال تەييارلىنىشقا بۇيرۇۋېتىپ، ئۇنىڭ دوكلاتىغا قولاق سالدىم. ئۇ، رازۋىتكىچىلىرىمىزنىڭ دۇشمەنگە يولۇقۇپ، سوقۇشۇپ قالغانلىقىنى ئېيتتى. جەڭچىلەرنى باشلاپ دەرھال دۇشمەن تەرەپكە ئات سالدۇق. پۇتۇن يېزىنى چاڭ - توزان قاپلىدى. دۇشمەن بىر جىرانى قوناڭلۇ قىلغانىكەن. جىرانىڭ نېرىقى دۇمبىلىدە، بىر پىلىموتچىك پىلىموتىنى چىڭ تۇتقان پېتى، بىر پۇتى ئالدىدا، بىر پۇتى كەينىدە دۇم يېتىپتۇ؛ يېنىرقى دۇمبىلىدە يەنە بىر پىلىموتچىك مېڭىسىدىن ئوق يەپ دۇم يېتىپتۇ، دېمەك، ئىككى نەپەر پىلىموتچىك ئۆلگەندىن كېيىن قالغان دۇشمەنلەر قېچىپ، 5 — 6 يۇز مېتىرچە نېرىدىكى قوم دۆڭلىرىنىڭ ئارىسىغا يوشۇرۇنۇپ، بىزگە ئوق ئېتىۋېتىپتۇ. دۇشمەننىڭ قوناڭلۇ قىلغان يېرىدە ئېگەر - توقۇم، ئۆتۈك، قۇلاقچا، خورجۇن - قاچىلار قېپقاپتۇ. مەن نىيازۇپ باشچىلىقىدىكى 1 - ۋىزۋوتنى جىلغا بويلاپ ئىلگىرىلەپ شەرق تەرەپنى يەنى دۇشمەننىڭ قاچار يولىنى توسۇشقا، 2 - ۋىزۋوتنى دۇشمەن بىلەن دەلمۇ دەل تۇرۇپ سوقۇشۇشقا بۇيرۇپ، ئۆزۈم 2 - ۋىزۋوت بىلەن بىللە بولدۇم. ئەمما، بىزنىڭ تاكتىكىمىزنى سېزىپ قالغان دۇشمەن شەرق تەرەپكە ئورۇن ئالمىشىپ، سوقۇشۇپ تۇرۇپ چېكىنىۋەردى - دە، 1 - ۋىزۋوتىمىزنىڭ ئارقا تەرەپكە ئۆتۈشىگە زادى يول بەرمىدى. بىز دۇشمەننى شۇ قوغلىغانچە شۇ خەنتەيزە، لويىكۇەن يېزىلىرىغا سۈرۈپ باردۇق. دۇشمەن ئەسكىرىنىڭ 8 ئۆلۈكىنى بېسىپ ئۆتۈپ، 17 نەپەر ئاتلىق ئەسكىرىنى ئەسىر ئالدۇق. بىزدىن چېكە ئىسىملىك بىر جەڭچى ۋە بىر ئات يېنىڭ يارىلاندى.

مەن بىرقانچە جەڭچى بىلەن بىللە ئەسىرلەرنى ھەيدەپ قۇمدىن چىقىپ، 1 - ۋىزۋوتقا قوشۇلدۇم. 2 - ۋىزۋوتنىڭ قوم دۆڭلىرى ئارىسىدىن يېنىپ چىقىشىغا سىگنال بەرسەم، ئاڭلىمايدۇشمەننى قوغلاپ كېتىۋەردى. بىز 1 - ۋىزۋوت بىلەن لويىڭ غەندە چوڭ بىر جاڭزىغا ئورۇنلاشتۇق. ئارىدىن يېرىم سائەتچە ئۆتكەندىن كېيىن، 2 - ۋىزۋوتنىڭ ئوددىلىنىيە كومانىدىرى (بەنجاڭى) مەھەممەت مۆمىنوپ 7 - 8 جەڭچى بىلەن قايتىپ كەلدى. نېمە ئەھۋال بولغانلىقىنى سورىسام، ئۇلارنىڭ ئالدىدا توختاپ ئېتىشىپ قېچىپ كېتىۋاتقان دۇشمەننىڭ قولىدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ دىكتار پىلىموتى بارلىقىنى كۆرۈپ (ئۇنىڭ ئاۋازى خۇددى كەكلىكنىڭ سايرىشىدەك كىشىنى مەپتۇن قىلىدۇ، شۇنى قولغا چۈشۈرىمىز دەپ، دۇشمەننى قوغلاپ يۇرۇپ قاتتىق ئېتىشقانلىقىنى؛ ئاخىر دۇشمەنلەر قېچىپ كېتىپ ئاتلىرىمىزنىڭ ئاجىزلىقىدىن پىلىموتنى قولغا چۈشۈرەلمىگەنلىكىنى؛ ۋىزۋوت كوماندىرى دۇشمەننى قوغلاپ ئۆزاپ كەتكەندىن كېيىن، مۇشۇ جاڭزىغا قادالغان قىزىل بايراقنى كۆرۈپ قايتىپ كەلگەنلىكىنى ئېيتتى. «ئەتتىگەن دۇشمەنگە يولۇققاندا نېمە ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئاتلىرىنى ھەيدەپ كەلمىدىڭلار؟» دەپ سورىسام، مۆمىنوپ مۇنداق دەپ جاۋاب بەردى:

— ئەمدىلا تاڭ سۈزۈلۈشكە باشلىغان ۋاقىت ئىدى. قارىساق، نېرىدا نۇرغۇن ئاتلار يېيىلىپ ئوتلاپ يۈرۈپتۇ. مەن ۋىزۋوت كوماندىرىغا: «ئاتلارنى ھەيدەپ ئارقىغا قايتىپ كېتەيلى، دۇشمەن بىلەن كارىمىز بولمىسۇن» دېسەم، ۋىزۋوت كوماندىرى: «بولدى، ئاتلارنى كۆردۇك، دۇشمەننىڭ ياتقان ئورنىنى بايقايلى» دېدى. شۇنىڭ بىلەن دۇشمەننى ئىزدەپ، ئۇزۇن جىرانىڭ ئىچىدىكى چىغلىقنىڭ ئارىسىدا ياتقان دۇشمەنلەرنىڭ ئۇستىگە كېلىپ

قالدۇق ـ دە، سوقۇش باشلىنىپ كەتتى، سىزلىرگە دەرھال خەۋەرچى ماڭدۇردۇق. ئۇنىڭغىچە تاڭ سۈزۈلدى. دۇشمەنلىك ئىككى پىلىموتچىكى بىزنى باش كۆتۈرتمەي توسۇپ تۇراتتى، ئىككى ئەسكىرى يېنىدا باغلاقلىق تۇرغان ئىككى ئاتنى مىنىپ ئۇچقاندەك بېرىپ، ئوتلاۋاتقان ئاتلارنى ھەيدەپ كېلدى. باندىتلار ھەچنېمىگە قارىماي، ئاتلارنى تۇتۇپ يايتاق مىنىپ، بىزگە قارشىلىق كۆرسەتكەچ چېكىنىشكە باشلىدى. مەن بىزگە ئېتىلىۋاتقان پىلىموت ئوقىنىڭ ئېگىزلىكىنى ئۇنىڭ چىغلارنى قىرقىش ئېگىزلىكى بىلەن ئۆلچەپ كۆرۈپ، جەڭچى مەخسۇت بىلەن بىللە ئۇچۇپ كېلىۋاتقان ئوقلارنىڭ ئاستىدىن ئۆمىلەپ مېڭىپ، 10 — 15 مېتر قالغىچە يېقىنلاپ بېرىپ ئارىلىقتا ماراپ ياتتۇق. ئاندىن بىر پىلىموتچىكنىڭ دىسكىغا پېڭىدىن ئوق سېلىۋاتقان پەيتىدىن پايدىلىنىپ، ئوبدان قارىغا ئېلىپ بىر پاي ئوق ئېتىۋىدىم. ئوق پىلىموتنىڭ شايكىسىنى چېقىپ ئۆتۈپ، پىلىموتچىكنىڭ مېڭىسىنى چۈۋۈۋەتتى. بۇنى كۆرۈپ، يەنە بىر پىلىموتچىك پىلىموتنى كۆتۈرۈپ قېچىۋىدى، ئۇنىمۇ بىر پاي ئوق بىلەن دۇم چۈشۈردۇم. شۇ ئارىلىقتا سىزلەرنىڭ توپا ـ چاڭ توزۇتۇپ كېلىۋاتقىنىڭلا بىلىندى، باندىتلارنىڭ ھەممىسى قۇملۇقنىڭ ئىچىگە قېچىپ كىرىپ كەتتى.

لويىڭفەن يېزىسىدىكى دېھقانلار بىز تۇرۇۋاتقان جاڭزىغا بىر ـ بىرلەپ كېلىپ، بىز بىلەن ئاماتلاشتى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى 17 نەپەر ئەسىرنى تونۇيدىغان ـ تونۇمايدىغانلىقىنى سۈرەساق، ئۇلار گۇ چۇڭ، مورى، جىمسار تەۋەسىدىكىلەردىن بەزىلىرىنى تونۇيدىغانلىقىنى، بەزىلىرىنىڭ زادى يامان ئادەم ئىكەنلىكىنى، بەزىلىرىنىڭ ئوسمان باندىتقا مەجبۇرىي ئەگەشكەنلىكىنى، كەمبەغەل، بالا ـ چاقىسى بار ئادەملەر ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. دېھقانلار يامان دېگەن ھەم تونۇمايدىغان بەش ئەسىرنى (ئوچ

نەپەر يەرلىك باندىت، ئىككى نەپەر گومىنداڭ چى ۋۇ جۇنىنىڭ ئەسكىرىنى) ئېپىقېلىپ، قالغان 12 ئەسىرنى يۇز بېگىگە ھۆججەت بىلەن تاپشۇرۇپ بەردۇق. شۇ ئارىدا شەرق تەرەپتىن ئوق ئاۋازى ئاڭلاندى. سىرتقا چىقىپ قارىساق، بىر ئاتلىق جەڭچىمىز ئاسمانغا قارىتىپ ئوق ئېتىپ، ئاتنى بولۇشىغا چاپتۇرۇپ كېلىۋىتىپتۇ. يېقىن كەلگەندە، ئالدىنقى ۋەزۋوتنىڭ دۇشمەن قورشاۋىدا قالغانلىقىنى ئېيتتى. ھېلىقى بەش ئەسىرنى مۇئاۋەن ۋەزۋوت كوماندىرى ئېرغالى ۋە بىر قانچە جەڭچىگە تاپشۇرۇپ بېرىپ، قالغان جەڭچىلەر بىلەن ئاتلىنىپ ئۇچقاندەك يۇرۇپ كەتتۇق. مۇھاسىرە يۇز بەرگەن يەرگە يېتىپ بېرىشمىزغا، دۇشمەنلەر قاچتى، جەڭچىلەردىن بىرى ئېغىر يارىدار بوپتۇ، ئۇچى قۇربان بوپتۇ؛ 10 نەچچە ئات ئوق تېگىپ ئۆلۈپتۇ ياكى ئېغىر يارىدار بوپتۇ. قالغانلار ساق ئىكەن. «ئايرىلغانلىنى بۆرى يەر» دېگەندەك، 2 ـ ۋەزۋوت كوماندىرى خوجامنىياز ۋۇ بۇيرۇقنى، ئاڭلىماي، ئاز كۆرۈنگەن دۇشمەنىنى 10 نەچچە جەڭچى بىلەنلا قارامىلىق قىلىپ قوغلىغانىكەن. دۇشمەن بىر قىسىم ئەسكىرىنى ئىككى تەرەپكە بۆكسەشكە (يوشۇرۇنۇشقا)، بىر قىسىم ئەسكىرىنى ئۈدۈللىدىن ئېتىپ تۇرۇپ چېكىنىشكە ئورۇنلاشتۇرۇپ، بىر چۇقان بىلەن ئۇچ تەرەپتىن قاپسىپ كېلىپ قورشاۋغا ئېلىۋاپتۇ. ئەگەر بەش مىنۇت كېچىكەن بولساق، ئۇ يەردىكى جەڭچىلىرىمىزنىڭ ھەممىسى تىرىك ياكى ئۆلۈپ يوقىلىپ كېتەركەن. 2 ـ ۋەزۋوتنى قورشاۋدىن قۇتۇلدۇرۇپ قايتىپ كەلسەك، لويىڭفەندە قالدۇرۇپ قويۇلغان ھېلىقى بەش ئەسىرنى «قارشىلىق قىلدى» دەپ ئېتىپ تاشلاپتۇ. بۇمۇ بۇگۈنكى جەڭدە سادىر بولغان ئەسىرلەر سىياسىتىگە خىلاپ بىر ئىش ئىدى. لېكىن، مۇندىن كېيىنكى جەڭلەردىمۇ بۇ مەسىلىنى سادىر قىلغانلار بىلەن داۋاملىق بىللە

ئىشلەيدىغان بولغانلىقىمىز ئۈچۈن، بۈگۈنكى 13 سائەتلىك جەڭدە قازىنىلغان غەلبىنى ئاساسىي ئورۇندا قويۇپ، باندىتلارنىڭ ئاتلىرىنى ھەيدەپ كەلمىگەن، باندىتلارنى ئۆزىچە قارامايلىق قىلىپ قوغلىغان، ئەسىرلەرنى سىياسەتكە خىلاپ ھالدا ئۆز ئالدىغا ئېتىپ تاشلىغانلىقىدەك خاتالىقلارنى بەك تەكتىلەپ ئولتۇرمىدىم. ياردار بولغان جەڭچى - ئوفىتسېرلىرىمىزنى داۋالىنىشقا ئورۇنلاشتۇرۇپ، قۇربان بولغان ئۈچ نەپەر جەڭچىمىزنى گۈچۈك قەبرىستانلىقىغا دەپن قىلدۇق ۋە خەلقىمىز نەزىر ئۆتكۈزۈپ بەردۇق.

4 - ئاينىڭ 21 - كۈنى 49 - تۈەنىنىڭ مۇئاۋىن تۈەنجاڭى جاڭ × × غا بۇ نۆۋەتتىكى جەڭگىۋار ۋەزىپىنىڭ ئورۇنلىنىش ئەھۋالىنى دوكلات قىلدىم. ئۇ، ئىشمىزدىن رازى بولۇپ، قانداق تەلىپىمىز بارلىقىنى سورىدى. مەن جەڭچىلىرىنىڭ ئارزۇسىغا بىنائەن، قول پىلىموتلىرىمىزنىڭ (ئەسلىدە 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىدا گومىنداڭدىن تارتىۋالغان) كونىراپ تازا كۈچ بېرەلمەيۋاتقانلىقىنى، ئەگەر ئىسكىلاتتا سوۋېتنىڭ دېكتاتۇرا پىلىموتى بولسا شۇنىڭغا ئالماشتۇرۇپ بېرىلىشنى ئېيتتىم. جاڭ فۇتۈەنجاڭ بۇنىڭغا قوشۇلدى ۋە ئەتىسى ئالماشتۇرۇپ بېرىشنى ئورۇنلاشتۇردى. 4 - ئاينىڭ 22 - كۈنى قولىمىزدىكى بارلىق قول پىلىموتلىرىنى سوۋېتنىڭ دېكتاتۇرا پىلىموتىغا ئالماشتۇرۇۋالدۇق. مەن يەنە جاڭ فۇتۈەنجاڭغا ئېيتىپ، دېكتاتۇرا پىلىموتتىن بىرنى ئارتۇق ئېلىپ، ئۇنى ئىككى مىڭ تال ئوق بىلەن پارتىزان ۋاقتىدا ئېتىپ ئادەتلەنگەن قەھرىمان ئوددىلىنىيە كوماندىرى مۇسۇغا مۇكاپات قىلىپ بەردىم. 4 - ئاينىڭ 25 - كۈنى جاڭ فۇتۈەنجاڭنىڭ باشقا بىر جەددىي ۋەزىپىسى چىقىپ قالغانلىقى ئۈچۈن، بىزنى 51 - تۈەنىنىڭ مۇئاۋىن تۈەنجاڭى ياڭ × × غا تونۇشتۇرۇپ،

شۇلار بىلەن بىللە خىزمەت ئىشلىشىمىزنى تاپىلىدى. ئەتىسى (26 - كۈنى) ياڭ فۇتۈەنجاڭ بىزگە ۋەزىپە تاپشۇرۇپ، مۇنداق دېدى:

1) لوچىتەي (كونا گۈچۈك) نىڭ شىمالىدىن خانكۇدېگەن يەرگىچە بولغان ئارىلىقتا، بىرىنىڭ مىللىي ئارمىيە ئىسكادرونى بىلەن خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ بىر لىيەن خەنزۇ قىسىملىرى تەشۋىقات ئېلىپ بېرىش؛ ئەگەر باندىتلار بولۇپ قېلىپ، تەسلىم بولسا، قارشى ئېلىش، ئۆتكەننى سۈرۈشتۈرمەسلىك؛ ئەگەر ئۇلار خەلققە تەھدىت سېلىپ، بىزگە قارشىلىق كۆرسەتسە، ھەربىي تەدبىر قوللىنىش.

2) گۈچۈكنىڭ جەنۇبىدىكى بوغدا تاغ تىزمىسىدا، مانات ئىسمىلىك بىر بانەيت 150 ئائىلىنى قوزغاپ، ئوسمان بانە دېتقا ماسلىشىپ، خەلق ۋە ھۆكۈمەت بىلەن قارشىلاشماقچى بولۇۋاتىپتۇ. تېزدىن تاكفاكىمىڭ دېگەن جايغا يۈرۈش قىلىپ، رازۋېتكا بىلەن ئېنىقلاپ، ئىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش؛ مۇمكىنقەدەر تەربىيىنى ئاساس قىلىش، ئەگەر جاھىللىق قىلىپ قارشىلاشسا، ھەربىي تەدبىر قوللىنىش. ئۇ يەرگە خەنزۇ قىسىملاردىن بىر يېڭ ئەسكەر بىللە ماڭىدۇ.

بىز بۇ ۋەزىپىنى ئورۇنلاشنى مۇنداق ئورۇنلاشتۇردۇق:

1) گۈچۈك بىلەن موري ئارىلىقىدىكى لاۋچىتەي — چوڭ يول ئۇستى، تۆت تەرەپتىكى كۆچلەرنىڭ ئوتتۇرىسى. شۇڭا، ئۇ يەرنى بازا قىلىپ بېكىتىپ، ئۇ يەرگە سىياسىي بېتەكچى ئوبۇلقاسىم سالىيۇپنىڭ مەسئۇللۇقىدا، نىيازۇپ باشچىلىقىدىكى 1 - ۋىزۇوتنى ئەۋەتىش.

2) لاۋچىتەي بىلەن خانكۇ ئارىلىقىغا مۇئاۋىن ئىسكادرون كوماندىرى ئوسمانوپنىڭ مەسئۇللۇقىدا، باۋدىنوپ باشچىلىقىدىكى 3 - ۋىزۇوتنى ئەۋەتىش.

3) گۇچۇڭنىڭ جەنۇبىدىكى بوغدا تاغ تىزمىسى تەرەپتە باندىت مانات قوزغىلىش ئالدىدا تۇرغانلىقتىن، ئۇ يەرگە تاڭ فاڭمىڭ دېگەن جايىنى نىشان قىلىپ، ئىسكادىرون كوماندىنىرى (مەن) بىلەن سىياسىي يېتەكچى ئورازاقىن 2 - ۋە 4 - ۋىزۋوتلارنى ئېلىپ بېرىش.

بۇ نۆۋەتتىكى ۋەزىپە نوقۇل جەڭ قىلىش بولماستىن، سىياسىي تەشۋىقات ۋە تەلىم - تەربىيىنى ئاساس قىلاتتى. يۇقىرىدىكى ئورۇنلاشتۇرۇشلارنى ياڭ فۇتۇەنجاڭغا تېلېفون ئارقىلىق دوكلات قىلدىم. شۇ كۈنى (26 - ئاپرىل كۈنى) سائەت ئىككىدە ياڭ فۇتۇەنجاڭ بىر سىياسىي يېتەكچى بىلەن بىر ۋىزۋوت ئەسكەر ئېلىپ كەلدى. بىر ئۇلارغا سىياسىي يېتەكچى ئوبۇلقاسىم بىلەن 1 - ۋىزۋوتنى قوشۇپ، لاۋچىتەي تەرەپكە يولغا سالدۇق. 27 - ئاپرىل كۈنى بىز خەنزۇ ۋىزۋوتقا مۇئاۋىن ئىسكادىرون كوماندىرى مەسئۇللۇقىدا 3 - ۋىزۋوتنى قوشۇپ، خانكۇغا يولغا سالدۇق. يېرىم سائەتتىن كېيىن، مەن بىلەن ئورازاقىن 2 - ۋە 4 - ۋىزۋوتلارنى باشلاپ تاڭفاڭمىڭغا يۈرۈپ كەتتۇق. چۈشتىن كېيىن سائەت ئۈچتە تاڭفاڭمىڭغا يېتىپ بېرىپ تۇرۇشمىزغا، خەنزۇ قىسمىلاردىن بىر يېڭ ئەسكەر ئاپتوموبىل بىلەن يېتىپ باردى. ئۇلار بىز بىلەن بىللە ئىشلەمچى ئىدى. 4 - ئاينىڭ 28 - كۈنى سەھەر سائەت ئىككىلەردە، لاۋچىتەيدىكى سىياسىي يېتەكچى ئوبۇلقاسىم بىر خەۋەرچى گۇرۇپپىسىدىن موردىكى 40-پولك شتابىنىڭ بۇيرۇقىنى ئەۋەتىپتۇ. بۇيرۇقتا، بىزنىڭ تېزدىن گۇچۇڭغا قايتىپ، باشقا جايلارغا خىزمەتكە ئەۋەتىلگەن ۋىزۋوتلارنىڭ ھەممىسىنى يىغىپ، گۇچۇڭدىن رەسمىيەت بويىچە ئايرىلىپ، ئاندىن موردىغا يېتىپ بېرىشىمىز لازىملىقى ئېيتىلغان. بۇ ئەھۋالنى بىز بىلەن بىللە تۇرۇۋاتقان يېڭجاڭ ۋە جىداۋىيۇەنلەرگە ئېيتىپ قويۇپ،

ئەتىگەن سائەت ئالتىدە گۇچۇڭغا قاراپ يولغا چىقتۇق. 29 - كۈنى گۇچۇڭدا، سىياسىي يېتەكچى ۋە زاپخوزلار 17 - دىۋىزىيىنىڭ ئارقا سەپ بۆلۈمىگە بېرىپ ھېسابات ئۆتكۈزدى، ۋىزۋوت كوماندىرلىرى ئادەم، ئات ۋە قورال-ئارنىڭ يۈرۈش تەييارلىقىغا كىرىشتى؛ مەن 49 - ۋە 51 - پولك رەھبەرلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ بۇيرۇق بويىچە، موردىدىكى 40 - پولك شتابىمىزنىڭ ئالدىغا بارىدىغانلىقىمىزنى ئېيتىپ، خوشلاشتىم. مېنىڭ بىر ئىسكادىرونىنى باشلاپ، 50 - يىل 3 - ئاينىڭ 11 - كۈنىدىن 4 - ئاينىڭ 29 - كۈنگىچە، ئازادلىق ئارمىيىنىڭ خەنزۇ قىسىملىرى بىلەن بىللە ۋەزىپە ئورۇنلاش يولىدا قىلغان ھەرىكىتىم شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشتى.

4 - ئاينىڭ 30 - كۈنى لاۋچىتەيگە كېلىپ ئورۇنلىشىپ، موردىكى مۇئاۋىن پولك كوماندىرى غىمادىيۇپقا تېلېفونىدا دوكلات قىلدىم. ئۇ، بىزنى 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئوبدان دەم ئېلىپ ۋە ياخشى ئوزۇقلىنىپ، 2 - كۈنى ئىسكادىرونىنىڭ پۈتۈن تەركىبى بىلەن موردىغا يېتىپ كېلىشكە بۇيرۇدى. 5 - ئاينىڭ 2 - كۈنى موردىغا كېلىپ، پولك شتابىغا ئۆزىمىزنى مەلۇم قىلدۇق. بىراق، موردا ئوت - چۆپ قىس بولۇپ، بىزدىن باشقا يەنە بەش ئىسكادىرونىنىڭ ئاتلىرى بولغاچقا، ئاتلارنى ياخشى بېقىپ تۇرۇش ئۈچۈن، مۇئاۋىن پولك كوماندىرىغا تەستىقلىتىپ، يەنىلا لاۋچىتەيگە يېرىپ تۇرۇپ تۇردىغان (ئۇ يەردە بىدە كۆپ ئىدى)، قاچان پولك قوزغىلىدىغان چاغدا تېلېفون بەرسە كېچە - كۈندۈز دېمەي يېتىپ كېلىدىغان بولدۇق. 4 - ماي كۈنى ئىسكادىرونىنى لاۋچىتەيگە بولغا سېلىپ، ئۆزۈم 5 - ماي كۈنى بىر ئوددىلا ئىلىە جەڭچى بىلەن باردىم. سىياسىي يېتەكچى ئورازاقىن جەڭچى - ئوفىتسېرلەرنىڭ جۇۋا ۋە پىمىلىرىنى گۇچۇڭغا

ئاپىرىدۇبتىش ئۇچۇن، 6 - ماي كۈنى بىر ئوددىلىنىيە جەڭچى بىلەن كەتكەنىدى. ئۇ، 7 - ماي كۈنى گۇچۇڭدىن مەجلىسكە قاتنىشىۋاتقان پولك كوماندىرى يۈسۈپوپنىڭ بىر پارچە بۈيرۇقنى ئېلىپ قايتىپ كەپتۇ. بۈيرۇقتا، مېنىڭ ئىسكادىرونىنى 8 - ماي كۈنى موردىغا ئېلىپ بېرىپ، مۇئاۋىن پولك كوماندىرىغا دوكلات قىلىشىم لازىملىقى ئېيتىلغان. مەن ئىسكادىرونىنى باشلاپ 8 - ماي كۈنى موردىغا باردىم. 9 - ماي كۈنى پولك كوماندىرى يۈسۈپوپنىڭ بۈيرۇقىغا بىنائەن، ئۆزۈم ئىككى ئايدىن بۇيان باشقۇرۇپ كەلگەن بۇ ئىسكادىرونىنى ئۇرۇمچىدىن يېڭى كەلگەن ئىسكادىرون كوماندىرى زايتوپقا تاپشۇرۇپ بېرىپ، ھەمدۇللا يوپ باشقۇرۇپ كەلگەن 2 - ئىسكادىرونىنى تاپشۇرۇۋالدىم. ھەمدۇللا يوپ 10 - ماي كۈنى ئۇرۇمچىگە قايتۇرۇلدى. كېيىن بۇنىڭ سەۋەبىنى ئۇقسام، بىزنىڭ 40- پولك بىلەن خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ بىر خەنزۇلار پولكى ب ىرلىشىپ، خۇڭ لۇشا دېگەن جايدا ئوسمان باندىتنىڭ ئاساسىي كۈچى بىلەن بىر كېچە سوقۇش قىلغاندا (بۇ ۋاقتىدا مەن گۇچۇڭدا مۇسىتەقىل ھەربىكەت قىلىۋاتقان ۋاقىت ئىدى)، كېچە قاراڭغۇ بولغانلىقتىن ئوستىگە يامغۇر ۋە مۆلدۈر يېغىپ، شۇنىڭغان بولغاچقا، ھەمدۇللا يۈپ باشچىلىقىدىكى 2 - ئىسكادىروندىن بىر ئوددىلىنىيە كوماندىرى قوشۇلۇپ توققۇز نەپەر جەڭچى يولدىن ئېزىپ كېتىپ، باندىتلارنىڭ ئىچىگە سولۇقۇپ قاپتۇ. باندىتلار ئۇلارنى تۇتۇۋېلىپ، توققۇز نەپەر جەڭچىنى توققۇز خىل ئۇسۇل بىلەن دەھشەتلىك ھالدا ئۆلتۈرۈپ تاشلىۋېتىپتۇ. ئەتىسى بۇ توققۇز نەپەر جەڭچىنىڭ ئىزدىرىكى قىلىنىپ، ئۇلارنى تېپىپ كېلىشكە بىر ۋەزىۋوت جەڭچى ماڭغۇزۇلغانىكەن. بۇ ۋەزىۋوت سوقۇش بولغان جايلارنى رازۋېتكا قىلىپ، توققۇز نەپەر جەڭچىنىڭ دەھشەتلىك ھالدا ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرۈپ كەلگەندىن كېيىن، پولك شتابىغا

دوكلات قىلىتۇ. پولك كوماندىرى يۈسۈپوپ پۈتۈن پولكنى باشلاپ بېرىپ، پارچىلانغان (قىپيالىڭاچلانغان) جەسەتلەرنى بارلىق جەڭچى - ئوفىتسېرلەرگە بىر - بىرلەپ كۆرسىتىپ قايتىپ كەپتۇ. بۇ توققۇز جەڭچىنىڭ بەش نەپىرى قازاق، ئۈچ نەپىرى ئۇيغۇر، بىر نەپىرى موڭغۇل ئىكەن. ئۇلار شۇ يەرگە دەپن قىلىندى.

پولك كوماندىرى يۈسۈپوپ 5 - ئاينىڭ 12 - كۈنى گۇچۇڭدىكى جىددىي يىغىندىن قايتىپ كېلىپ، 13 - كۈنى سائەت سەككىزدىلا ئىسكادىرون كوماندىرلىرىنى يىغىپ، شەرقتە باربكۆل، ئارا تۇرۇك، شىمالدا گۇچۇڭ، موردىن تاشقى موڭغۇل چېگرىسىغىچە، غەربتە ئالتاينىڭ چىڭگىل ناھىيىسىگىچە بولغان تاغلىق، چۆللۈك، قۇملۇق جايلارنىڭ خەرىتىسىنى تامغا ئېسىپ قويۇپ: شىنجاڭ ھەربىي رايونىدىن باندىتلارنى تازىلاشقا مەسئۇل قىلىنغان 6 - كورپۇس 17 - دىۋىزىيە قوماندانلىق شتابىنىڭ بۈيرۇقى بويىچە، پولكىمىزنىڭ ئەمدىكى ۋەزىپىسى — مۇشۇ خەرىتىدە كۆرسىتىلگەن دائىرە ئىچىدە ئوسمان، جانسىقان باندىتلىرىنى ئىز قوغلاپ يوقىتىش، ئۇلارنىڭ بۇ ئىككى باشلىقىنى مۇمكىنقەدەر تىرىك تۇتۇش؛ بۇگۈن جىددىي تەييارلىق قىلىپ، 14 - ماي كۈنى پولك بويىچە جەڭگىۋار يۈرۈشنى باشلايمىز؛ بۇ ۋەزىپىنى ئورۇنلاشتا، 17 - دىۋىزىيىدىن يەنە بىر ئاتلىق پولك بىز بىلەن مۇرىنى مۇرىگە تىرەپ بىللە ھەربىكەت قىلىدۇ، دېدى. دېگەندەك 14 - ماي كۈنى ئەتىگەن سائەت 7:30 دە قەرىنداش ئىككى پولك موردىدن ئوسمان باندىتلىرىغا قارشى قوزغىلىپ، چۈشتىن كېيىن سائەت 4 تە ئاقتۆبە دېگەن يەرگە يېتىپ باردۇق. 15 - ماي كۈنى سەھەر سائەت 3 تە، بىز 2 - ئىسكادىرون پولك كوماندىرىنىڭ بۈيرۇقى بىلەن «گالاۋنى پاخودنى زاستاپ»

(باش يۇرۇش ئەتردتى) بولۇپ يولغا چىقىپ، سائەت 11 دە شوربۇلاقتا يېتىپ باردۇق. ئۇ يەرنىڭ ئەترابىنى رازۋېتكا قىلىپ، مۇھىم چوققىلارنى ئىگىلەپ، ئۇ يەرنىڭ بىخەتەر ئىكەنلىكى ھەققىدە پولك كوماندىرىغا خەۋەرچى ماڭدۇردۇم. ئاندىن پولك كېلىپ ئورۇنلاشتى. 16 - ماي كۈنى سەھەر سائەت 2:30 دە شوربۇلاقتىن قوزغىلىپ، سائەت 10:30 دە چىلسايغا يېتىپ باردۇق. ئۇيەردە پولك كوماندىرى ھەممە ئوفىتسېرلەرنى يىغىپ، ئۇچ كۈنلۈك يۇرۇشتىن خۇلاسىسە قىلدى ۋە: ئالدىمىزدىكى قونالغۇ جاي - خۇڭلۇشا دۇشمەن جايلاشقان دائىرىگە كىرىدۇ، بىز كەچ سائەت 11 دە سگىنال بىلەن تەڭ يولغا چىقىمىز، دېدى. پولك كوماندىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە، بىز 2 - ئىسكادىرون يەنىلا «گالاۋنى پاخودنى زاستاپ» لىق ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدىغان بولدۇق، نەزەر بېتىمبايۇپ باشچىلىقىدىكى 4 - ئىسكادىرون «تېلنى پاخودنى زاستاپ» لىق («ئارقا يۇرۇش ئەترىتى» لىك) ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدىغان بولدى. نىشانغا يېقىنلاشقاندا بىزنىڭ پولك غەرب تەرەپتىن، خەنزۇ پولك جەنۇب تەرەپتىن قورشايدىغان، ئورۇنىنى كەڭ ئېلىپ رازۋېتكىنى كۈچەيتىدىغان بولدۇق. بىز 2 - ئىسكادىرون پولك كوماندىرىدىن كەلگەن ئۇقتۇرۇش بويىچە 16 - كۈنى كەچ سائەت 10:30 دا يولغا چىقتۇق؛ 17 - ماي كۈنى سائەت 10 دا خۇڭلۇشا دائىرىسىگە يېتىپ بېرىپ، ئەترابىنى رازۋېتكا قىلغاندىن كېيىن، بىر ئېگىز چوققىنى ئىگىلىدۇق. خۇڭلۇشا باندىتلار جايلاشقان رايون بولۇپ، بۇ كەڭ ئورۇننى بىزنىڭ پولكىمىز ئوڭ، سول ۋە ئوتتۇرا تەرەپتىن، خەنزۇ پولك جەنۇب تەرەپتىن قورشايدىغان بولغاچقا، ئىگىلەپ تۇرغان چوققىغا ئارمىيىمىزنىڭ قىزىل بايرىقىنى قاداپ، لەپىلدىتىپ تۇردۇق. پولكىمۇ دەل شۇ ۋاقىتدا يېتىپ كەلدى - دە، بىز-

نىڭ 2 - ئىسكادىرون ئوڭ تەرەپتىن، كومىسسار ھاشىمۇپ 5 - ۋە 6 - ئىسكادىرون بىلەن سول تەرەپتىن، پولك كوماندىرى يۈسۈپوپ 1 - ۋە 3 - ئىسكادىرون بىلەن ئوتتۇرىدىن، مۇئاۋىن پولك كوماندىرى غىمادىيۇپ 4 - ئىسكادىرون بىلەن سول ئارقا تەرەپتىن ئورۇن تۇتۇپ ئىلگىرىلىدى. ئەمما، باندىت ئوسمان ئۆزى جايلاشقان ئورۇننى چوڭ قوشۇننىڭ كەڭ دائىرىدە قاپسىپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئۆزىنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى بوشلۇقتىن قېچىپ كېتىپتۇ. باندىت باشلىقلىرىدىن ئالتۇنبېك 2000 ئاۋۇل بىلەن ئوسماندىن بۆلۈنۈپ چىقىپ تەسلىم بولدى، ئوسماننىڭ داڭلىق باتۇرى قاتايمۇ تەسلىم بولدى. بۇ جاي ئوت - چۆپى ۋە سۇيى مول، تاكتىكىلىق ئورنى بەكمۇ ئەپلىك جاي ئىكەن. شۇنداقتىمۇ، باندىتلار بۇ جايدا بىز بىلەن تىركىشەلمىدى. بىز ئۇچ تەرەپنى مۇھاسىرىگە ئالغان پېتى قاتتىق كۆزىتىپ تۇرۇۋاتقاندا، ژىلقا باستاۋ دېگەن جاينىڭ شىمالىي تۇمشۇقىدىكى تۈزلەڭلىكتە 50—60 تەك باندىتنىڭ بىز تەرەپكە ئات چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى مۇئاۋىن پولك كوماندىرى غىمادىيۇپ بىلەن دۇربۇندا كۆردۇق. دەل شۇ چاغدا، گۇچۇڭ تەرەپتىن بىر ئايروپىلان كېلىپ، ژىلقا باستاۋ، خىسەنتۇ، خۇڭلۇشالارنى ۋە بىز تۇرغان دائىرىنى ئايلىنىپ، بىز تەرەپكە بىر توپ تەشۋىق ۋەرىقىسى تاشلاپ، قايتىپ كەتتى. بۇنى كۆرگەن باندىتلار ھەرىكەت يۆنىلىشىنى ئۆزگەرتتى، ئۇلارنىڭ ئاز بىر بۆلىكى ئارقا تەرەپكە يەنى خۇڭلۇشا، خىسەنتۇ تەرەپكە بۇرۇلۇپ ئات سالدى، كۆپ بۆلىكى خۇڭلۇشانىڭ بۇ تەرىپىدىكى يەنى بىز تۇرغان تەرەپتىكى ئېگىز چوققىنى ئىگىلەشكە ھەرىكەت قىلدى. ئىككى ئوتتۇرىدا بىر ئاز ئېتىشىش بولدى. باندىتلار بىلەن بىزنىڭ ئوتتۇرىمىزدا چوڭ بىر سۇ بار ئىكەن، مەن شۇ سۇ

پويىنى ئىگىلەشكە ھەرىكەت قىلسام، غىما دېيۇپ مېنى 4 - ئىسكادىرونىنىڭ ئوق تەرىپىنى يەنى پولكىمىزنىڭ ئەڭ چېتىدىكى خەنزۇ پولكى بىلەن يانداش تەرەپنى ئىگىلەشكە بۇيرۇدى. باندىتلار پارچە - پۇرات ھەرىكەت قىلىۋاتقان، بىز مۇداپىئەدە تۇرۇۋاتقان ھالەت يېرىم سائەت داۋام قىلىپ، ئانچە - مۇنچە ئوق ئېتىلىپ تۇردى. باندىتلاردىن ئۇچى ئوق تېگىپ ئاتتىن يىقىلدى، ئەمما ئۇلارنى شۇ ھامان ئاتلىرىغا ئارتىپ ئېلىپ قاچتى. بىز ئورنىمىزدىن قوزغالماي تۇراتتۇق. چۈشتىن كېيىن سائەت ئالتىلەردە پولك كوماندىرى ماڭا: بۈگۈنكى مۇشۇ ئېتىشىش بولغان ئورۇننى چىڭ ئىگىلەپ، ئەتراپنى رازۋېتكا قىلىپ، ئوق تەرىپىگىلاردىكى خەنزۇ پولكى بىلەن ئالاقىلىشىپ تۇرۇڭلار؛ ھوشيار تۇرۇپ دەم ئېلىڭلار، جەڭگىۋار ھالەتتە تۇرۇپ بۇيرۇق كۈتۈڭلار، دەپ بۇيرۇق بەردى.

5 - ئاينىڭ 18 - كۈنى پولك كوماندىرىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە، پولك خۇڭلۇشاغا قاراپ ماڭدى، 2 - ئىسكادىرون پولك شتابىنى قوغداپ ماڭدۇق. خۇڭلۇشاغا يارغاندىن كېيىن، ئالدىن ئەۋەتىلگەن رازۋېتكىنىڭ مەلۇماتىدىن خەۋىتۇ دېگەن تاغنىڭ ئېچىدە باندىتلار بارلىقى مەلۇم بولدى. پولك كوماندىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە، باندىتلارنى بىزنىڭ 40 - پولك بىلەن خەنزۇ پولكى ئىككى تەرەپلەپ ئىزدەشكە كىرىشتى. بىزنىڭ پولكتىن 5- ۋە 6 - ئىسكادىرون كومىسسار ھاشمۇپنىڭ مەسئۇللۇقىدا سول تەرەپتىن، 1 - ۋە 3 - ئىسكادىرون پولك كوماندىرىنىڭ باشچىلىقىدا ئارقا تەرەپتىن ئىلگىرىلىدى؛ 4 - ئىسكادىرون مۇئاۋىن پولك كوماندىرى غىمادىيۇپنىڭ مەسئۇللۇقىدا 5 - ۋە 6 - ئىسكادىرونى ئايلىنىپ ئۆتۈپ، باندىتلارنىڭ قېچىش يولىنى توستى. بارلىق ئىسكادىرونلار ئۆز ئورۇنلىرىغا جايلىشىپ بولغاندىن

كېيىن، ئەبەيدۇللا يۈپ باشچىلىقىدىكى 2 - ئىسكادىرون سىگنال بېرىلىشى بىلەن تەڭ باندىتلارنىڭ ئالدى تەرىپىدىن ھۇجۇمغا ئۆتتى. باندىتلارنى قاچۇرماي قورشاۋغا ئېلىش ئۈچۈن، بىزنىڭ ھۇجۇمىمىز بىلەن تەڭ باشقا ئىسكادىرونلارمۇ تەرەپ-تەرەپتىن ھۇجۇمغا ئۆتكەندى. بىز خىسەنتۇنىڭ ئىچىگە كىرىپ، چۈش سائەت بىرگىچىمۇ باندىتلارنى ئىزدەپ تاپالماي، پولك كوماندىرىغا خەۋەرچى ئارقىلىق دوكلات قىلدىم. بىراق، باندىتلارنىڭ ئاتلىرىنىڭ تېزەكلىرى ئانچە سوۋۇپ كەتمىگەچكە، باندىتلار يېقىن ئارىلىقتا بولسا كېرەك دەپ ئويلاپ، خەۋەرچىنىڭ قايتىپ كېلىشىنى كۈتمەيلا، شۇ ئىلگىرىلىگەنچە يول باشلىغۇچىنىڭ باشلىشى بىلەن تاغ ئىچىدىن بۆسۈپ ئۆتۈپ، يىلان باستاۋ دېگەن تەرەپكە يۈرۈپ كەتتۇق. يىلان باستاۋ دېگەن جايدا يىراقتىن ئاتلار ۋە چېدىرلار كۆرۈندى (باندىت-لاردا چېدىر يوق ئىدى). مەن بۇلارنىڭ كىملەر ئىكەنلىكىنى ئېنىقلاش ئۈچۈن، يۈرۈشنى توختىتىپ، ھەربىي قىزىل بايراقنى لەپىلدەتتىم. ئۇلارمۇ ھەربىي قىزىل بايراقنى لەپىلدەتتى، دەرھال قىدىر باي باشچىلىقىدىكى ئوددىلىنىيىنى ئەۋەتتىم ۋە گومىنداڭ توپىلاڭچىلىرىدىن غەنىيمەت ئالغان دۇربۇن بىلەن قاراپ تۇردۇم. بىر ئاتلىق خەۋەرچى يېتىپ كېلىپ، ئۇلارنىڭ باندىت تازىلاش ۋەزىپىسى بىلەن قۇمۇل تەرەپتىن كېلىپ ئورۇنلاشقان خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ بىر باتالىيونى ئىكەنلىكىنى ۋە ئۇلار بىلەن سېپىت باتۇرمو بىللە كېلگەنلىكىنى ئېيتتى. بىز دەرھال بېرىپ، ئۇ خەنزۇ سەپداشلار بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپ كەتتۇق. يىلان باستاۋ بىزنىڭ يۇرۇش يۆنىلىشىمىزدىكى ئوق تەرىپى، بارىكۆل تەۋەسى ئىكەن. پولكىنى مۇشۇ جايدا كۈتەيلى دەپ، بىزمۇ چېدىرلىرىمىزنى يۆنىلىشىمىزگە يېقىن، سۇلۇق ۋە چۆپلۈك بىر جايغا تىكىپ ئورۇنلاشتۇق.

باندىتلارنى قوغلاش جەريانىدا بىزنىڭ ئىسكادىرونىمىز بېسىپ ئۆتكەن خۇڭلۇشا، خىسەنتۇ، چىلساي دېگەن جايلار باندىتلارنىڭ تاقابىل تۇرۇشى ئۇچۇن ناھايىتى ئەپلىك جايلار ئىكەن. لېكىن، بىزنىڭ ئىسكادىرونىنىڭ گۇچۇڭدا 13 سائەتكىچە قوغلاپ زەربە بېرىشى، خەنزۇ - مىللىي ئىككى پولك ئارمىيىمىزنىڭ بىر كىچە توختىماي ھۇجۇم قىلىشى، ئالتۇنبېك ۋە قاتارلارنىڭ بىر نەچچە مىڭ ئاۋۇلنى ياشلاپ بۆلۈنۈپ چىقىپ تەسلىم بولۇشى، گومىندائىنىڭ «چىۋۇچۇنى» دىن تۇپىلاڭ كۆتۈرگەن قاچقۇنلارنىڭ ئۇلاردىن ئايرىلىپ قۇمۇلغا قېچىپ كېتىشى ئارقىسىدا، ئوسمان باندىت ئۇمىدسىزلىنىپ، قېچىش بىلەن قۇتۇلۇش يولىنى تۇتقان. شۇڭا ئۇ، توختىماي قېچىپ، بىر يېتىك تەرەپكە يول ئالغان.

پولك كومانداندىرىنىڭ قارارى بويىچە، 5 - ئاينىڭ 19 - ۋە 20 - كۈنلىرى ئىككى كۈن دەم ئالدۇق. ئاتلىق قىسمىنىڭ دەم ئېلىشى ئاتلارنىڭ تاقىلىرىنى تەكشۈرۈپ، ئۇپراپ كەتكەنلىرىنى يەڭگۈشلەش، توقاملارنى يۇمشىتىش، ئاتلارنىڭ دۇمبىسىنى تازىلاش، قورال - ياراقلارنى تازىلاش، شەخسىلەر تازىلىقىنى قىلىش بىلەن ئۆتەتتى. پولك كومانداندىرىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە، بىز 2 - ئىسكادىرون 21 - ماي كۈنى سائەت سەككىزدە يولغا چىقىپ، «گالاۋنى پاخودنى زاستاپ» لىق ۋە قوشۇمچە رازۋېتكىچىلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەچ، سائەت ئۇچتەسار بۇلاققا يېتىپ باردۇق. ئۇ يەردە باندىتلار قونالغۇ قىلغان ئورۇننىڭ ئىزى تېخى بار ئىكەن. ئوسمان باندىت شۇنداق ئۇستىلىق بىلەن قاچماقتائىددىكى، بىر باستاۋغا چوشكەندىن كېيىن، بىز تەرەپكە 3 — 4 كىلومېتر كەلگۈدەك ئارىلىققا بىرنەچچە قاراۋۇل قويۇپ، ئۆزلىرى تاماقلىنىپ ۋە ئاتلىرىنى تويۇندۇرۇپ، دەم ئالىدۇ. بىز ئورۇق ۋە ھارغىن ئاتلىرىمىز بىلەن ئۇلارنىڭ

ئىزىنى قوغلاپ، ھېرىپ - ئېچىپ ئاران يېتىپ بارساق، ئۇلارنىڭ قاراۋوللىرى ئۇ يەر - بۇ يەردىن ئوق چىقىرىپ، ھەم بىزنى توسىدۇ، ھەم كەينىدىكىلەرگە خەۋەر بېرىدۇ. ئاندىن بىر قىسىم باندىتلار كېلىپ بىز بىلەن ئېتىشىپ تۇرىدۇ - دە، ئاساسىي كۈچى نەرسە - كېرەكلىرىنى توگە - ئۆكۈزلەرگە ئارتىپ، چارۋىلىرىنى ھەيدەپ، يەنە بىر باستاۋغا قاراپ ماڭىدۇ. ئۇلار3 - 4 كىلومېتر ئۇزاپ بولغىچە، بىز بىلەن ئېتىشىۋاتقان باندىتلار ئېتىشنى توختاتماي، ئاستا - ئاستا چېكىنىپ، ئاخىردا بىراقلا چېكىنىپ توپقايېتىشۋالىدۇ. بىزنىڭدەمئالماي قوغلىشىمىز غائاتلارنىڭ كۈچى يار بەرمىگەچكە، ئامالنىڭ يوقلىدىن دۈشمەن تاشلاپ كەتكەن باستاۋدا بىر ئاخشام دەم ئېلىپ، ئاندىن ئەتىسى يەنە داۋاملىق قوغلايمىز. ئەگەر ئۆزىمىز ئۇزاقتىن بۇيان بېقىپ چېنىقتۇرغان ئاتلىرىمىز بولغان بولسا، ياكى باندىتلار ئورۇن تۇتۇپ سوقۇشقان بولسا، ئۇنداق قىينىچىلىق بولمىغان بولاتتى - دە، ۋەزىپە ئۇزۇنغا سوزۇلماي ئورۇنلانغان بولاتتى.

5 - ئاينىڭ 26 - كۈنى پولك كومانداندىرى ھەممە ئىسكادرون كوماندىرلىرى بىلەن يىغىن ئېچىپ، يۇقىرى دەرىجىلىك قوماندانلىقنىڭ بۇيرۇقىنى يەتكۈزدى. بۇيرۇقتا ئوسمان باشچىلىقىدىكى باندىتلارنى تازىلاش خىزمىتىنى مۇشۇ يەردە توختىتىپ، ئورۇمچىگە قايتىشىمىز لازىملىقى ئېيتىلغان. ئەمما، كۆپچىلىك بۇيرۇققا ھەيران بولۇپ، ھەمقايسى بولماي: خەلىققە بالايىئاپەت كەلتۈرۈاتقان باندىتلارنى تەلتۆكۈس يوقاتماي قايتمايمىز، باندىتلار تۇپ يىلتىزىدىن يوقىتىلمىسا خەلققە خاتىرجەملىك بولمايدۇ، دەپ ئىرادە بىلدۈردى ۋە بۇنى بارلىق جەڭچى - ئوفىتسېرلەرنىڭ تەلىپىسۈپىتىدە يۇقىرى دەجىلىك قوماندانلىققا مەلۇم قىلىشنى ئىلتىماس قىلىپ تۇرۇۋالدى. پولك كوماندىرى يۇسۇپوپ بۇ تەلەپنى يۇقىرى قوماندا

دانلىققا مەلۇم قىلىپ جاۋابىنى ئېلىپ بېرىشكە ماقۇل بولدى؛ ئاندىن: يولباشلىغۇچىلارنىڭ ئېيتقىنىچە، ئالدىمىزدا زىياڭ دېگەن بىر جاي بار ئىكەن، ئۇ يەرنىڭ ئوت - چۆپى ۋە سۇيى مول، يەر شارائىتى ياخشى ئىكەن. ئەتە شۇ يەرگە يۆتكىلىمىز، دېدى. 23 - ماي كۈنى سائەت ئوندا سار بۇلاقتىن زىياڭغا بېرىپ ئورۇنلاشتۇق. 24 - ماي كۈنى ئەتىگەن سائەت توققۇزدا ئەترايتىمىزنى قاراۋۇللۇقتى كۆچەيتىپ، پولك بويىچە ھەممە جەڭچى - ئوفىتسېرلەر پولك شتابى ئالدىغا يىغىلدۇق. پولك كوماندىرى يۈسۈپوپ بىزنىڭ ئوسمان باندىتلىرىنى تەلتۆكۈس يوقىتىپ ئاندىن قايتىش توغرىسىدىكى تەلىپىمىزنى يۇقىرى قوماندانلىقنىڭ تەستىقلاپ ئەۋەتكەن تېلېگراممىسىنى ئەينەن ئوقۇپ ئاڭلاتتى. بۇنىڭغا بارلىق جەڭچى - ئوفىتسېرلەر قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ قىزغىن تەنتەنە قىلدى. ئاندىن يۈسۈپوپ ئىسكادىرون كوماندىرلىرىغا، 25 - مايدىن باشلاپ ئوسمان باندىتلىرىنى ئىز بېسىپ قوغلاپ يوقىتىش جېڭىگە داۋاملىق ئاتلىنىدىغانلىقىمىزنى، ئالدىمىزدىكى نىشان كۆكسېرىكىنىڭ ئايىغىدىكى باستاۋ ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇردى. پولكىمىز 25 - ماي كۈنى سائەت 11:30 دە زىياڭدىن قوزغىلىپ، سائەت ئالتىلەردە كۆكسېرىكىنىڭ ئايىغىدىكى باستاۋغا يېتىپ باردى. پولك كوماندىرىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە، قىدىرقان باشچىلىقىدىكى ئوددىلىنىنى تەييارلاپ، ئەترايىنى رازۋېتكا قىلىپ كېلىشكە ئەۋەتتىم. ئۇلار بېرىپ رازۋېتكا قىلىپ، ئوسمان باندىتلىرىنىڭ ئالدىراپ - تېنەپ قاچقانلىقىنى، ئۇلار يەققان ئوتنىڭ چوغلىرى تېخى ئۆچۈپ كەتمىگەنلىكىنى بايقاپتۇ ۋە ئۇلاردىن قېچىقالغان ئەسكى - توسكىلەرنىڭ ئارىسىدىن ئوسماننىڭ قازاقچە قۇلاقچا، ئۇزۇن چاپان، ساپما ئۆتۈك كىيىپ، بېلىگە كۈمۈش بەلباغ باغلاپ، بالا - چاقىلىرى بىلەن چۈشكەن

بىر پارچە سۈرىتىنى تېپىپ كەپتۇ.رازۋېتكا قىلىش ئەھۋالىنى دوكلات قىلغاچ، سۈرەتنى پولك كوماندىرىغا تاپشۇرۇپ بەردۇق.

26 - ماي كۈنى «گالاۋنى پاخودنى زاستاپ» بولۇپ يۈرۈپ، تاش باستاۋ دېگەن يەرگە يېتىپ باردۇق. يەنىلا ھېچقانداق ئۆزگىرىش يوق. 27 - ماي كۈنى سائەت سەككىزدە پولك بويىچە يۈرۈشنى داۋاملاشتۇرۇپ، سائەت ئۈچتە سارسېركىنىڭ تۈمشۇقى تاقىر باستاۋغا بېرىپ ئورۇنلاشتۇق. ئاندىن پولك كوماندىرىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە، مۇئاۋىن ئىسكادرون كوماندىرى جۈمەك پالتۇۋ بىلەن بىللە، جۈمەدىيوپ ئۆمەر باشچىلىقىدىكى 1 - ۋىزۇۋوت، ئەخمەتوپ مەھەممەت باشچىلىقىدىكى 2 - ۋىزۇۋوت ۋە مىناراسچوت كوماندىرى بېكەجانوپ سەيىتجانلارنى باشلاپ، قاپتىق تاغ ئەترايىنى رازۋېتكا قىلىپ كېلىشكە ماڭدىم. كېچە قاراڭغۇسىدا تىمسىقلاپ يۈرۈپ، تۇن يېرىم بولغاندا چۆلنىڭ ئىچىدە بىر بۇلاقتا كېلىپ قالدۇق. ئۇزاق تىن بۇيان ئادەم ئىزى باسمىغان بۇ چۆلدە، ياۋا ئاتلارنىڭ قېچىپ يۈرگەنلىكىنى، ئىلگىرى قېزىلغان ھەر خىل ئاكوپلارنى، ئادەملەرنىڭ نۇرغۇن باش ۋە يىلىك سۆڭەكلىرىنى كۆردۇق. بۇنىڭغا ھەيران بولغانلىقىمىزنى سەزگەن سەممەت ئىسىملىك بىر خوتەنلىك جەڭچى مۇنداق بىر ۋەقەنى سۆزلەپ بەردى:

— 1942 - يىلى شېك شىسەي ھاكىمىيىتى «ئالتۇن كولايىدىغان ئىشچى» دېگەن نام بىلەن خوتەن، يەكەن، قەشقەر، ئاتۇش، ئاقسۇ، كۇچالاردىن 18 ياشتىن 30 ياشقىچە بولغان 40 مىڭدەك ئۇيغۇر ياشنى يىغىپ، كالا ھارۋىسىدا ئۇرۇمچىگە ئېلىپ ماڭدى. مەنمۇ شۇلارنىڭ بىرى ئىدىم. قاتناش قورالىنىڭ ناچارلىقى، يولنىڭ ئۇزاقلىقى، تۇرمۇشنىڭ قىينىلىقىدىن، ھېچ ئىش كۆرمىگەن ۋە ياقا يۇرتقا چىقىپ باقمىغان بۇ ياش

لارنىڭ بىرمۇنچىسى كېسەل بولۇپ قېلىپ، ساقىيالماي ئۆلۈپ قالدى. بىزنى ئېلىپ ماڭغانلار ئۆلۈپ قالغانلارنى چۆلگە تاشلىۋېتىپ، ساق قالغانلارنى ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كەلدى. 40 مىڭ دەك بالىدىن 24 مىڭى ساق قايتتۇق. ھۆكۈمەت بۇلارغا بىر قۇردىن كۆك ماتا كىيىم كىيدۈرۈپ، بىر تالدىن مىلتىقنى ئوقى بىلەن تارقىتىپ بېرىپ، ھېچ قانداق ھەربىي تەلىم-تەربىيە بەرمەيلا، بۇ «بالا ئەسكەرلەر»نى ئۇرۇمچىدىن ئالتايغا ئېلىپ كەلدى. ئاندىن دەل مۇشۇ قاپتىق تېغىنىڭ ئالدىدىكى تۈزلەڭ لىككە كەلگەندە، بىزنى ئوسمان باندىتلىرىغا قارشى سوقۇشقا سالدى. پەيجاڭدىن يۇقىرى خەنزۇ ئوفىتسېرلەرنىڭ ھەممىسى ئاتلىق، قالغان ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى پىيادە ئىدى. بىزنى تۈزلەڭلىككە چىقىپ باندىتلارغا قارشى ئوق ئېتىشقا مەجبۇر قىلدى، باندىتلار تاغنىڭ ئۈستىدە بولۇپ، بىزگە كۆرۈنمەيتتى. بىز بولساق تۈزلەڭلىكتە باندىتلارغا ئاسانلا كۆرۈنۈپ قالاتتۇق. شۇڭا، بىزنىڭ ئەسكەرلەردىن جەم ئۆلۈپ كەتتى. كەينىمىزگە يانساق خەنزۇ باشلىقلار ئاتىدۇ، ئالدىمىزغا ماڭساق باندىتلار ئاتىدۇ. شۇ ھالەتتە تۇرغاندا، تاغنىڭ كەينىدىن ئۇشتۇمتوت ئۇچ دانە قىرغۇچى ئايروپىلان ئۇچۇپ كېلىپ، نۇرغۇن ئادەملىرىمىزنى پىلىمۇت ۋە بومبىلار بىلەن قىرىپ تاشلىدى. مۇشۇلارنىڭ قاتاردا خەنزۇ باشلىقلارمۇ ئۆلگەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ساق قالغانلىرى ئېتىنى بولۇشىغا چاپتۇرۇپ قېچىشقا باشلىدى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن بىزمۇ قاچتۇق. ئەمما، ئۇ قانخور ئەكسىيەتچىلەر ئوق تەگكەن يارىدارلارنى ۋە پىيادە يۈگۈرۈپ بولالمايى ھېرىپ قالغانلارنى ئېتىۋېتىپ، قېچىپ كېتىۋەردى. ئەكسىيەتچى گومىنداڭ ھەربىي لىرى «ئەسكەرلىرىمىزنىڭ سانى كۆپ، باندىتلار ئاز؛ ئەسكەرلىرىمىز ھەرقانچە ئۆلسىمۇ، باندىتلارنى چوقۇم يېڭىمىز» دەپ

ئويلىغانىدى. لېكىن، ئۇلارنىڭ «تەربىيە كۆرمىگەن بالا ئەسكەرلەر» نى ئاساس قىلغان بۇ خىيالى بىر زەربە بىلەنلا بەربات بولدى. تەقدىرنىڭ نېسىپ قىلىشى بىلەن ھايات قالغانلار كەنمەن. كېيىن ئۇقۇشۇمچە، شۇ چاغدا سوقۇشقا ئېلىپ بېرىلغان 24 مىڭ كىشىلىك قوشۇننىڭ 9000 ى ئۆلۈپ، 15 مىڭى قايتىپ كەلگەنىكەنمىز. بۇ سۆزلەشكىلەر ئاشۇ 9000 ئادەمنىڭ سۆزلەشكىلىرى.

بىز بۇ ھېكايىنى ئاڭلىغاچ، ئاتلارنى بۇلاق سۇيىدە سۇغۇرۇپ ۋە ئاز - تولىدىن يەم يېگۈزۈپ، پولك جايلاشقان تاقىر باستاۋغا قاراپ ماڭدۇق. 28 - ماي كۈنى كەچ سائەت 12 دە پولك تۇرالغۇ باستاۋغا يول ئالدى. بىزنىڭ ئىسكادرونىمىز تاقىر باستاۋدا دەم ئېلىپ، 29 - ماي ئەتىگەن سائەت يەتتىدە تۇرالغۇ باستاۋغا ماڭدى ۋە شۇ كۈنى كەچ سائەت بەشتە يېتىپ بېرىپ، پولك كوماندىرىغا دوكلات قىلدى؛ ئاندىن 30 - ماي كۈنى بۇيرۇق بويىچە، بەيتىك تەرەپكە (قۇلۇستىنىڭ ئاغزىدىغا) قاراپ مېڭىپ، ئۇ يەرگە تىنچ - ئامان يېتىپ بارغاندىن كېيىن ئالدىنقى قاراۋوللۇقتا تۇردۇق. 4 - ئىسكادرونىڭ كوماندىرى بىتىمبايوپنىڭ رازۋىتكا قىلىشچە، باندىتلار بەيتىكنىڭ تەسكەي تەرىپىگە يەنى تاشقى موڭغۇلىنىڭ چېگرىسى تەرەپكە يول سالغان. 31 - ماي كۈنى پولك كوماندىرى يۈسۈپوپ بۇ توغرىدا خەنزۇ ئاتلىق پولكىنىڭ باشلىقلىرى بىلەن مۇزاكىرە قىلىشىپ، بەيتىك تەرەپكە قاچقان باندىتلارغا قارشى ھۇجۇم قوزغاشنى قارار قىلىپ، بۇنى قوماندانلىق شتابقا دوكلات قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، تاشقى موڭغۇل تەرەپكە ئېنىقلىما-شچە، باندىت ئوسمانىنىڭ سىزلەر تەرەپكە ماڭغانلىقى مەلۇم بولدى. بىز خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ باندىتلارنى تازىلاش قىسىملىرى ئۇلارغا شەرق، جەنۇب ۋە

غەرب تەرەپلەردىن ھۇجۇم قىلىشنى قارار قىلدۇق. 31 - ماي كەچ سائەت توققۇزدا راكېتا بىلەن ھۇجۇم باشلايمىز. بىز ھازىر قۇرۇلۇشتىكى ئاغزىدا، ۋاقىپ بولۇپ قالغايسىزلەر، دېگەن مەزمۇندا تېلېگراممىما بېرىۋەتتى. شۇنىڭدەك، بەيتىكنىڭ غەرب تەرىپىدە بىزگە ماسلىشىۋاتقان مىللىي ئارمىيىنىڭ «ئالتايىسكى ستودىنكو» پولكىغىمۇ دۇشمەن ئەھۋالى، ھۇجۇم باشلىنىش ۋاقتى، ئۇلارنىڭ دەل ۋاقتىدا غەرب تەرەپتىن ھۇجۇم قوزغىشى توغرىسىدا تېلېگراممىما بېرىۋەتتى. ئاندىن پۈتۈن پولك 31 - ماي كۈنىلا بەيتىكنىڭ تەسكەي تەرىپىدىكى شەرت - شارائىتى ئەپلىك، سۇلۇق، ئوت - چۆپى مولراق جايغا سىلجىپ كەلدۇق.

غەرپ تەرەپتە «ئالتايىسكى ستودىنكو» پولكى، سول تەرىپىمىزدە خەنزۇ ئاتلىق پولكى تەييار تۇرغان شارائىتتا، پولكىمىز شەرق ۋە جەنۇب تەرەپتىن ئىككىگە بۆلۈنۈپ، كەچ سائەت سەككىز يېرىمدا ھۇجۇمغا تولۇق تەييارلاندى. ئاق راكېتا تەييار تۇرۇش بەلگىسى، قىزىل راكېتا ئوق ئېتىش بەلگىسى، يېشىل راكېتا ئېتىشنى توختىتىش بەلگىسى ئىدى. 31 - ماي كۈنى دەل كەچ سائەت توققۇزدا پولك كوماندىرىنىڭ سىگنال بېرىشى بىلەن ھۇجۇم باشلاندى. ئون قاراڭغۇ بولۇپ، يامغۇر يېغىۋاتاتتى. بىز تاشقى موڭغۇلنىڭ چېگرىسىغىچە قىستاپ بېرىپ ئورۇن تۇتتۇق ۋە بىردەم ئاستا، بىردەم تېزسۈرئەتتەئوق ئېتىۋەردۇق. ئەمما، قارشى تەرەپتىن (دۇشمەندىن) ھېچقانداق ئالامەت سېزىلمەيلا تاڭ ئېتىپ كەتتى. يامغۇرمۇ توختىدى. تاڭ ئاتقاندىن كېيىن، بىز قىزىل بايراق چىقىرىۋېدۇق، تاشقى موڭغۇل تەرەپمۇ قىزىل بايراق چىقاردى. ئاندىن، پولك كوماندىرىنىڭ يېشىل راكېتا ئېتىشى بىلەن، ئوق ئېتىش توختىدى. تەكشۈرۈپ ئېنىقلىنىشچە، باندىتلار ئىزىنى تاشقى

موڭغۇل تەرەپكە سېلىپ قويۇپ، خەنزۇ پولكى ئورۇنلاشقان جاي بىلەن بىزنىڭ پولك ئورۇنلاشقان جاي ئارىلىقىدىكى جىرادىن جەنۇب تەرەپكە قېچىپتۇ. بىز بۇنى بىلمەي، كېچىچە تاشقى موڭغۇل تەرەپ بىلەن ئېتىشىپ چىقىپتىمىز. بىز تەرەپتىن بىر جەڭچى يېنىك ياردار، بىر جەڭچى ئېغىر يارىدار بوپتۇ.

1- ئىيۇن كۈنى پولك بويىچە دەم ئالدۇق. 2 - ئىيۇن كۈنى بىزنىڭ پولك ئورانبۇلاققا يۈرۈش قىلدى، خەنزۇ پولكى لاستى تەرەپكە يۈرۈش قىلدى. بىزنىڭ يۆنىلىشىمىز بەيتىكنىڭ كۈنگەي تەرىپى ئىدى. بۇ يول قارىغايلىق، قېلىن چۆپلۈك، ئېگىز سۇلۇق، ھاۋالىق يول بولغاچقا، ھەم جىددىي ۋەزىپىمۇ بولمىغاچقا، جەڭچىلەر ئاتلىرىنى يېتىلەپ ئوتلىتىپ ماڭدى. بىزنىڭ ئىسكادىرون كەچ سائەت توققۇزدا پولك جايلاشقان ئورانبۇلاققا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، پولك شتابىنىڭ شەرق تەرەپىدىن 200 مېتردەك يىراقلىقتىكى ئورۇننى ئىگىلەپ، تاڭ ئاتقىچە تاغ ئۈستىدە نۆۋەتلىشىپ قاراۋۇللۇق قىلدۇق. 3 - ئىيۇن كۈنى ئورانبۇلاقتا يىلقا ھەيدەر، جۇمە جۇمە، شاھمەردان، بەكەش قاتارلىق باندىت باتۇرلىرى باشچىلىقىدا 170 ئاۋۇل تەسلىم بولغانىدى (ئۇلار ئوسماندىن بۆلۈنۈپ چىققانىكەن). شۇ كۈنى يېرىم كېچىدە يۇقىرىدىكى باندىتلار باشلىقلىرى ئالتاي تەرەپكە قېچىپ كەتكەن؛ قالغان 170 ئاۋۇل بىرنەچچە كۈندىن كېيىن موري ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە ئۆزىنى مەلۇم قىلدى. 4 - ئىيۇن كۈنى پولك كوماندىرى يۈسۈپوپ ئىسكادرون كوماندىرلىرى بىلەن يىغىن ئېچىپ، يۇقىرى رەھبەرلىكنىڭ 600 ئاتلىق تۆت ئىسكادرون تەييارلاپ دۇشمەننى ئىز قوغلاپ يوقىتىش توغرىسىدا بەرگەن يولىيورۇقىغا ئاساسەن، يارىملىق ئات ۋە ئادەملەرنى

تاللاپ، پوختا تەييارلىق قىلىشنى تۇرۇنلاشتۇردى. 5 - ئىيۇن كۈنى يېڭىدىن تەشكىللەنگەن تۆت ئىسكادرون باندىتلارغا مەجبۇرىي ئەگىشىپ تەسلىم بولغان ئاۋۇللارنىڭ ئاتلىرى ئارىسىدىن ياراملىق ئاتلارنى تاللاپ ئالماشتۇرۇۋالدۇق ۋە باشقا تەييارلىقلارنىمۇ پۈتكۈردۇق. 6 - ئىيۇن كۈنى تاشقى موڭغۇل ئارمىيىسىنىڭ چېگرا مۇداپىئە قىسىملىرى بىزدىن ھال سوراپ ۋەكىل ئەۋەتكەنىكەن. پولك كوماندىرىمىز ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈپ سۆھبەتلەشتى ۋە تاشقى موڭغۇل ئارمىيىسىنىڭ تەلىپى بويىچە، بىزنىڭ ئېغىر يارىدار بولغان بىرنەچچە جەڭچىمىزنى داۋالاپ ساقايتىپ بېيجىڭ ئارقىلىق ئەۋەتىپ بېرىش ئۈچۈن ئۇلارغا تاپشۇرۇپ بەردى (بۇ جەڭچى تاشقى موڭغۇلدا بىر ئايدىن ئارتۇق داۋالىنىپ ساقايغاندىن كېيىن، بېيجىڭ ئارقىلىق ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلدى). 8 - ئىيۇن كۈنى 2 - ۋە 3 - ئىسكادرونلار پولك كوماندىرىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە، مۇئاۋىن پولك كوماندىرى غمادىيۇپنىڭ رەھبەرلىكىدە چۈشتىن بۇرۇنلا يىلقا باستاۋغا يېتىپ بېرىپ، بىزدىن بۇرۇن كەتكەن 1 - ئىسكادرونغا قوشۇلدۇق. ئاندىن 1 - ۋە 3 - ئىسكادرونلار غمادىيۇپنىڭ رەھبەرلىكىدە بەش قۇدۇققا يۇرۇپ كەتتى. يىلقا باستاۋنىڭ قاراۋۇللۇقى بىز 2 - ئىسكادرونىنىڭ مەسئۇللۇقىغا قالدى. يىلقا باستاۋ گۈچۈك بىلەن چىڭگىل ئارىلىقىدىكى قاتناش يولى بولۇپ، تاكتىكا شائىرائىتى ياخشى ھەم مۇھىم ئىكەن. يولباشلىغۇچىنىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە، 1943 - يىلى باندىت ئوسمان مۇشۇ يەردە مۆكۈنۈپ تۇرۇپ، گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ 12 ئاپتوموبىلىنى توسۇپ، ئوننىڭدىكى مۇھاپىزەتچىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆلتۈرۈپ، ئاپتوموبىلدىكى نۇرغۇن مال-لارنى قويماي بۇلاپ، ئاپتوموبىللارنى ۋەيران قىلىۋەتكەن. شۇڭا، ئۇ يەردە ئادەمنىڭ باش سۆڭەكلىرى، ئاپتوموبىلنىڭ كېرەكتىن چىققان ئېغىر سايمانلىرى كۆپ ئىكەن. لېكىن،

ئوسمان باندىت مۇداپىئەلىنىش شارائىتى ياخشى مۇشۇنداق جايدىمۇ بۇ نۆۋەت بىز بىلەن ئېلىشالماي قېچىپ كەتكەن. پولك كوماندىرى يۈسۈپوپ 9 - ئىيۇن كۈنى كەچ سائەت توققۇزدا بېتمبايۇپ باشچىلىقىدىكى 4 - ئىسكادرون، زايتوپ باشچىلىقىدىكى 5 - ئىسكادرون ۋە پولك شتابىنىڭ بۆلۈمچىلىرىنى ئېلىپ، مۇشۇ يىلقا باستاۋغا كېلىپ ئورۇنلاشتى. بىزنىڭ 2 - ئىسكادرون پولك كوماندىرىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە، شۇ كۈنى كەچ سائەت 10 دا يولغا چىقىپ، كېچىچە يول يۈرۈپ (يوللار ئېگىز - پەس، تاشلىق ۋە قۇملۇق بولغاچقا، ئوبدان ماڭالمايلا قالغان يەرلەردە ئاتلارنى يېتىلەپ، يولدىن ئېزىپ قالغان يەرلەردە ئەتراپقا قاراۋۇل چىقىرىپ مېڭىپ)، مىڭ تەسلىكتە 10 - ئىيۇن كۈنى ئەتىگەن سائەت ئالتە يېرىمدا بەش قۇدۇققا بېرىپ ئورۇنلاشتۇق. ئاندىن مۇئاۋىن پولك كوماندىرى غمادىيۇپقا كەلگەنلىكىمىزنى دوكلات قىلىپ، پولك كوماندىرىنىڭ ئاغزاكى يولىيورۇقلىرىنى يەتكۈزدۇق.

مەلۇم بولۇشىچە، باندىت ئوسمانىنىڭ ئاساسىي كۈچى ھېسابلانغان ئابرويلۇق ئادەملىرى ۋە باتۇرلىرى، ئەڭ قۇدرەتلىك قوشۇنى ھېسابلانغان ئانتى سوۋېت كىرزاكلار⊗ ئوسماندىن

⊗ كىرزاكلار — 1930 - يىللاردا سوۋېت ئىتتىپاقىدا سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئېلىپ بېرىلغاندا، سوۋېت ھاكىمىيىتىگە ۋە سوتسىيالىزمغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى بىلەن سوقۇشۇپ مەغلۇپ بولغان باندىتلار. ئۇلارنىڭ تىرىك قالغانلىرى شىنجاڭنىڭ ئالتاي رايونىغا قېچىپ كېلىپ، ئوسمان ماندىتلىرىغا قوشۇلۇپ، يەنە باندىتلىق بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇلار نامدا بىر پولك ئاتالسىمۇ، ئادەم سانى 100 دىن ئاشمىغان. پولك كوماندىرى ساماليۇپ 1951 - يىلى ئوچۇق سوتتا باندىت ئوسمان بىلەن بىللە ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان.

ئارقىمۇ ئارقا بۆلۈنۈپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ئوسمان ۋە ئۇنىڭ شېرىكى جانسىقان بىر قىسىم ئىتائەتچان يالاكتۆش «باتۇرلىرى» ۋە بالا - چاقىلىرى بىلەنلا قالغان. 10 - ئىيۇن كۈنى پولك كوماندىرى يۈسۈپوپ 4 - ۋە 5 - ئىسكادرونلارنى ئېلىپ، سائەت ئىككىلەردە بەش قۇدۇققا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، پولك كوماندىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە، بىر نەچچە كۈن دەم ئالغان 3 - ئىسكادرون «گالاۋنى پاخودنى زاستاپ» (باش يۇرۇش ئەترىتى) بولۇپ ئالدىن يولغا چىقتى، يەتتە يېرىم سائەتتىن كېيىن 1 - ئىسكادرون، بىر يېرىم سائەتتىن كېيىن 2 - ئىسكادرون، توت سائەتتىن كېيىن 4 - ۋە 5 - ئىسكادرونلار يولغا چىقتى (پولك كوماندىرى يەنىلا مۇشۇ ئىسكادرون بىلەن بىللە ماڭدى). بۇلار بىر - بىرىگە خەۋەر يەتكۈزۈپ يەنى 3 - ئىسكادرون 1 - ئىسكادرونغا، 1 - ئىسكادرون 2 - ئىسكادرونغا، 2 - ئىسكادرون 4 - ۋە 5 - ئىسكادرونلار بىلەن بىللە كېتىۋاتقان پولك كوماندىرىغا خەۋەر يەتكۈزۈپ، بەلگىلەنگەن نىشانغا يەنى ئارباقالدىغا ئارقىمۇ ئارقا يېتىپ باردى. يول بويى 1 - ۋە 3 - ئىسكادرونلاردىن ھېرىپ چۈشۈپ قالغان 20 نەچچە ئاتنى تاشلاپ ئۆتتۈق. 6 - ئاينىڭ ئىسسىقىدا ئۇچىسىدا پاختىلىق كىيىم، پۇتىدا ئۆتۈك ياكى چورۇق بىلەن مېڭىۋاتقان جەڭچىلەر بۇ سۇسىز چۆللەردە ئاتلىرىنى يېتىلەپ پىيادە يۈرمەكتە ئىدى. كەينىمىزدىن كېلىدىغان ئاشلىق ۋاقتىدا يېتىپ كېلەلمىگەچكە، قورساقنىڭ ئاچلىقىمۇ خېلى قېينىماقتا ئىدى. ئات ئۇچرىسا ئات ئېتىپ يېدۇق؛ ئات ئۇچرىمىسا، قايسى ئات سېمىز بولسا شۇنى ئۆلتۈرۈپ يېدۇق. ئاتنىڭ تېرىسىنى چەمبى قالمىغان ئۆتۈكلەرنىڭ ئۇستىدىن چورۇق تارتىپ كىيدۇق. ياشلىق ئاجايىپ بىر مەزگىل ئىكەن: جەڭچىلەرنىڭ ھەممىسى ياش بولغاچقا، ئاشۇنداق قېيىن شارائىتتىمۇ قېينىچىلىق تارتىۋاتقانلىقىنى بىلىندۈرمەي، ئويۇن - چاقچاق بىلەن ئۆتتى؛ دۇشمەننىڭ بىرەر پاي ئوقىنى ئاڭلاپ قالسا، دۇشمەن تەرەپكە شىرەڭ نەرە تارتىپ، لېچىنەڭ ئېتىلدى. مۇئاۋىن پولك كوماندىرىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە، 2 - ئىسكادرون ئاتلىرى تولا ھېرىپ قېلىۋاتقان 1 - ئىسكادرونىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ ماڭدى، ھەممىمىز كېچىچە يول يۈرۈپ ئەتىسى (11 - ئىيۇن) ئەتىگەن سائەت 8 دە ئارباقالدىغا يېتىپ بارساق، بىزدىن يەتتە سائەت بۇرۇن كەتكەن 3 - ئىسكادرون رازۋېتكا قېلىپ تۇرغانىكەن. رازۋېتكا نەتىجىسىدە، ئالدىمىزدىكى قامىشتى باستاۋ دېگەن جايدا دۇشمەن بارلىقى بىلىنگەن (ئىسكادرون كوماندىرى ئابدۇللايۇپ ئەخمەتباي ئۇ يەرگە سىياسىي يېتەكچى ياسىنجان، ۋزۋوت كوماندىرى ئوسمانۇپلارنى بىر ۋزۋوت جەڭچى بىلەن ئەۋەتكەن). 12 - ئىيۇن كۈنى سائەت ئونلاردا پولك كوماندىرى 4 - ۋە 5 - ئىسكادرونلارنى باشلاپ ئارباقالدىغا يېتىپ كەلگەندى. ھەرقايسى ۋەزۋوتلار ئاتلىرىنى ئېگەر - يۆگەنلىرى بىلەنلا ئوتلاشقا قويۇۋېتىپ، ئاغزىغا بىر چىشلەم نان ياكى بىر يۇتۇم سۇمۇ ئالماي، چېدىر تەكشى، قۇدۇق كولاش ئىشلىرى بىلەن جىددىي شۇغۇللىنىۋاتقان پەيتتە، ئاتلىق بىر خەۋەرچى ئاسمانغا ئوق ئېتىپ چېپىپ كەلگەن پېتى ئات ئۈستىدە تۇرۇپلا پولك كوماندىرىغا، رازۋېتكىغا ئەۋەتىلگەن ۋەزۋوتنىڭ دۇشمەن قورشاۋىدا قالغانلىقىنى خەۋەر قىلدى. پولك كوماندىرىنىڭ ئىسكادرون كوماندىرلىرىغا «جىددىي ئاتلىنىڭلار» دەپ بۇيرۇق بېرىشى بىلەن، ئىسكادرون كوماندىرلىرىمۇ ۋەزۋوت كوماندىرلىرىغا جىددىي ئاتلىنىشنى بۇيرۇدى. شۇنىڭ بىلەن، ھەممىمىز بارلىق ئىشلارنى يەغىشتۇرۇپ قويۇپ، ئاتلارتنىڭ ھېرىپ كەتكەنلىكىگە، ئۆزىمىزنىڭ ئاچ ۋە ئۇيقۇسىز قالغانلىقىمىزغا قارىماي، تېزلىك بىلەن جەڭگە

ئاتلاندۇق. ئات ئۇستىدە كېتىۋېتىپ بىردەمدىن كېيىن پولك كوماندىرى ئىسكادىرون كوماندىرلىرىنى ئەتراپىغا چاقىرتىپ: ئەبەيدۇللايۇپ 2 - ئىسكادىرون بىلەن ئوك تەرەپتىن، مەن 3 - ئىسكادىرون بىلەن ئوتتۇرىدىن، مۇئاۋىن پولك كوماندىرى 4 - ئىسكادىرون بىلەن سول تەرەپتىن توختىماي ھۇجۇمغا ئۆتەيلى، ئالغا! دەپ بۇيرۇق بەردى. ئۇچقاندەك بارساق، بىر توپ باندىتلار ۋىزۋوتىمىزنى ئاچ بۆرىلەردەك ئوچ تەرەپتىن قورشاپ بولۇشقا ئاز قالغانىكەن. باندىتلار بىزنى كۆرۈپ، فرونتنىك ئوك تەرىپىگە يوپۇرۇلۇپ قاچتى. ۋىزۋوت كوماندىرىنىك ئوك قولىغا ئوق تېگىپتۇ، قالغانلار ساق ئىكەن. بىزنىك ئىسكادىرون دۇشمەننىك ئۇۋىسىغا توغرا كەلگەنلىكى ئوچۇن، بۇيرۇق بويىچە ئوك تەرەپكە ئات سالدۇق. جۇمادىيۇپ ئۆمەر باشچىلىقىدىكى 1 - ۋىزۋوتىمىز ئوك تەرەپتىكى تاغ ئۇستىگە چىقىپ دۇشمەننى قوزغىدى؛ مۇئاۋىن ئىسكاندىرون كوماندىرى بىلەن سىياسىي يېتەكچى 4 - پىلىموتچىلار ۋىزۋوتىنى باشلاپ، مىنامىيوت ئېتىشقا ئەپلىك ئېگىزلىكنى ئىگىلىدى؛ مەن 2 - ۋە 3 - ۋىزۋوتلارنى باشلاپ ئات چاپتۇرۇپ ئارىلىقتىكى جىرا بىلەن دۇشمەننىك ئارقا تەرىپىگە ئۆتتۇم. پولك كوماندىرى باشلىغان 3 - ئىسكادىرون بىلەن بىزنىك ئىككى تەرەپتىن قىسىپ زەربە بېرىشىمىز ئارقىسىدا، مىنامىيوت ۋە پىلىموت ئوقلىرىنىك زەربىسىگە چىدىمىغان دۇشمەن بىز بىلەن تەڭلا تۇزلەڭلىككە چىقتى - دە، ئوق تېگىپ ئاتتىن يىقىلغان ئوچ نەپەر يارىدارنى ئاتقا ئارتىپ، ئاتلىرىنى بولۇشچە چاپ تۇرۇپ، شۇ تۇزلەڭلىكنىك نېرىسىدىكى چوك بىر دۆڭگە قاراپ قاچتى؛ كەينىدىن بىزمۇ ئات سالدۇق. لېكىن، باندىتلارنىك ئاتلىرى كۆچلۈك بولغاچقا، ئۇلار بىزدىن 50 مېتىردەك ئىلگىرىلەپ كېتىپ، دۆڭگە چىقىۋالدى - دە، توپلىشىپ بىزگە

قارشى ئوق ئېتىشقا باشلىدى. مەن جەڭچىلەرنى باندىتلارنىك ئوقىغا قارشى دۆڭگە ئات چېپىشقا باشلىدىم. باندىتلار دۆڭنى تاشلاپ قاچتى. ئۇلار تەخمىنەن 30 دەك ئادەم ئىكەن. بىزدىن ئوچ جەڭچى يېنىك يارىدار بولغانىكەن، ئۇلارنى داۋالىنىشقا قالدۇرۇپ، قالغانلىرىمىز باندىتلارنى ئىز بېسىپ قوغلىدۇق. بىزگە ماسلىشىپ ئابدۇللايۇپ ئەخمەتباينىك ئوتتۇرىدىكى 3 - ئىسكادىرونى بىلەن بىتەمبايۇپنىك سولدىكى 4 - ئىسكادىرونىمۇ تاغدىن چىقتى، باندىتلارنى بىرلىكتە قوغلىدۇق. شۇ قوغلىغانچە قامىشتى باستاۋغا يەتتۇق. باندىتلار ھەممە ئاۋۇللىرىنى يىغىشتۇرۇپ، مال - چارۋىلىرىنىك بىر قىسمىنى ھەيدەپ ماڭغانىكەن. قوغلاپ ئېتىشىپ يۇرۇپ، ئوچ قورۇ قوي، بىر قورووقوزا، بىر چالۋا بىركەمپىرنى قولغا چۈشۈردۇق. باندىتلارنى يەنە داۋاملىق قوغلاپ، قامىشتى باستاۋدىن ئۆتۈپ، تاقىر باستاۋنىمۇ بېسىپ، يەنە 10 كىلومېتردەك قوغلىغاندا، ئاتلىرىمىز بەك ھېرىپ كەتكەنلىكتىن بولالماي قالدى. قوغلاۋېرىشكە مۇمكىن بولمىدى، پىيادە قوغلاشقا تېخىمۇ بولمايتتى. شۇنىڭ بىلەن، بۇيرۇق بويىچە قايتىپ، تاقىر باستاۋغا ئورۇنلاشتۇق. بىر ھەپتىدىن بېرى تۇزۇكرەك ئۇخلىيالمىغان، ئىسسىقراق بىر نەرسە يېيىيەلمىگەن جەڭچىلەر غەنىيمەت ئالغان 4 — 5 يۇزدەك قوزىنى بىر ۋاقلىق تاماق قىلىپ يەپ تەرلىنىپ، ھاردۇقى چىققان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىك باندىتلارغا قارشى غەزىپى بېسىلمىغاندى.

13 - ئىيۇن كۈنى ئەتتىگەن سائەت 6 دە، پولك كوماندىرىنىك باشچىلىقىدا، بىزنىك 2 - ئىسكادىرون بىلەن ئەخمەتباينىك 3-ئىسكادىرونى باندىتلارنى داۋاملىق قوغلاشقا ماڭدۇق. چۆمۈشتى قۇدۇق دېگەن جايغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ئاتلارنى بىرئاز بېقىپ، جەڭچىلەرنىمۇ دەم ئالدۇرۇپ، دەل چۈش

سائەت 12 بولغاندا يۇرۇشنى داۋاملاشتۇردۇق. جەڭچىلەرنىڭ ئوزۇقى — غەنىيمەت ئېلىنغان قويلار، ئاتلارنىڭ يېمەكى — دالىدىكى ئوت - چۆپلەر بولدى. ئاتلار تېخىمۇ ھالسىزلىنىشقا باشلىدى، ھەممىمىز ئاتلارنى يېتىلەپ پىيادە ماڭدۇق. ئاخىر بولالمىغاندىن كېيىن، ئاتلارنى يالىڭاچلاپ ئوتلاشقا قويۇۋېتىپ، قوموش ياكى يۇلغۇن ئۇنگەن يەرلەرنى كولاپ سۇ چىقاردۇق. شۇنىڭ بىلەن، جەڭچىلەرمۇ ئىسسىق ئىچىپ، ئاتلارنى بېقىپ دەم ئالدۇردى. 14 - ئىيۇن كۈنى ئەتىگەن سائەت توققە تۇرۇپ، پولك بويىچە يۇرۇش قىلدۇق. بۈگۈنكى يۇرۇشتە تاھىروپ باشچىلىقىدىكى 1 - ئىسكادىرون «گالاۋنى پاخودنى زاستاپ» (باش يۇرۇش ئەترىتى) بولدى. يولباشلىغۇچىنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ يولدا ئادەم كۆپ ماڭمىغان، ئۇ ئۆزىمۇ مېڭىپ كۆرمىگەن. گۇچۇڭغا تەۋە قازاقلار دېگەن جايغا بارغىچە بولغان ئارىلىقتا بىر كۆل بار بولۇپ، ئۇ «ئاچچىقسۇ» دەپ ئاتىلىدىكەن. بۇ سۇنى ئادەم ياكى ھايۋان ئىچىپ سالسا، ئىچى سۇرۇپ ھالسىزلىنىپ كېتىدىكەن، ھەتتا ئۆلۈپمۇ كېتىدىكەن. ئەھۋالدىن قارىغاندا، باندىتلار ئارقىمىزدا قالغان باستاۋدىن تۇلۇملارغا سۇ تولدۇرۇۋېلىپ، ئىزىنى مۇشۇ كۆل تەرەپكە سېلىپ قويۇپ، ئەمەلىيەتتە قازاقلار تەرەپكە كەتكەن بولۇشى ئېھتىمال. بىزنى مۇشۇ ئاچچىقسۇدا ھالاك بولسۇن دەپ ئويلىغانىدۇ، ئۇ باندىتلار. يولباشلىغۇچى: ئالدىمىزدىكى قازاقلىقمۇنىڭ ئىچىدە قىغانقۇدۇق دېگەن بىر جاي بار. بۇ يول خېلى ئۇزۇن. ئاتلارنى ئوتلىتىپ يېتىلەپ، سۇغارماي، ئادەملەرگىمۇ سۇ ئىچكۈزمەي، دەم ئېلىپ - دەم ئېلىپ يۇرۇپ كەتسەك قانداق بولار-كىن، دەپ مەسلىھەت بەردى. مەن بۇنى پولك كوماندىرىغا دوكلات قىلۇدىم، پولك كوماندىرى: بولىدۇ، قىينالساقمۇ ئالغا ئىلگىرىلەيلى، دېدى. «ئاچچىقسۇ» غا شۇ كۈنى چۈش

سائەت 11 دە يېتىپ باردۇق. ئۇ، خېلى ئۇزۇنغا سوزۇلغان كۆل بولۇپ، ئەتراپىدىكى ئوت - چۆپلەر يامان ئەمەسكەن. ئادەم ۋە ئاتلارنىڭ سۇ ئىچىپ سالماسلىقى ئۈچۈن، كۆلنىڭ ئەتراپىغا قاراۋۇل قويۇپ، قالغانلىرىمىز كۆلنىڭ ئايلىنا تەرىپىگىرەك ئورۇنلاشتۇق. ئۇ يەردە ئوبدان دەم ئالغاندىن كېيىن، كەچ سائەت 11 دە يۇرۇشنى يەنە داۋاملاشتۇردۇق. بۇ قېتىم بىزنىڭ 2 - ئىسكادىرون «گالاۋنى پاخودنى زاستاپ» (باش يۇرۇش ئەترىتى) بولۇپ، پولكتىن بىر كىلومېتىرچە ئالدىدا ماڭدۇق. ئاي قاراڭغۇسى بولغاچقا، يولباشلىغۇچىنىڭ ئىزىنى قول چىرىغى بىلەن پەرق ئېتىپ، ئارقىدىكىلەرگىمۇ قول چىرىغى بىلەن بەلگە بېرىپ ماڭدۇق. ياردارلاردىن باشقا ھەممىمىز ئاتلارنى يېتىلەپ پىيادە كېتىۋاتاتتۇق. شۇنداقتىمۇ ئاتلار ھېرىپ يولدا قېپقېلىۋاتاتتى، ئىسكادىرونلارنىڭ سېپى ئۇزىراپ كېتىۋاتاتتى. ماڭالماي يولدا قېلىۋاتقان ئاتلارنىڭ ئىگەر - توقۇملىرىنى جەڭچىلەر يۈدۈپ ماڭدى. ماڭە - ماڭە، تاڭ ئاتتى. جەڭچىلەر ئاچلىق، ئۇيقۇسىزلىق، ئۇسسۇزلۇق ۋە ھارغىنلىقنىڭ دەردىنى تارتقانىنىڭ ئۈستىگە، ئۆشنىسىدىكى قورال، ئوق ۋە گرانا تاللارنىڭ ئېغىرلىقىنىڭ دەردىنى تارتىۋاتاتتى. بۇنىڭسىزمۇ، جەڭچىلەرنىڭ ئەسلىدىلا جاپالىق تۇرمۇشى يېتىپ ئاشاتتى: قۇملۇق چۆلنىڭ تومۇز ئىسسىقىدا جەڭچىلەرنىڭ ئۇچىسىدا تەرگە پىشىپ كەتكەن پاختىلىق شىم - چاپان، پۇتىدا پايتىمىسى قالمىغان، چەمى تېشىلىپ كەتكەن ئۆتۈك ياكى پۇتنى قىسىپ قورۇلۇپ تۇرىدىغان چورۇق باز ئىدى. ئۇلار كۈندۈزى كېيىپ، كېچىسى يېپىنچا قىلىنىدىغان پاختىلىق چاپىنىنى يالىڭاچ بەدىنىگىلا كىيىۋالغاچقا، چاپان-دىكى پىتىلارمۇ جەڭچىلەرگە ئارام بەرمەيتتى. دېمەك، ھايۋان چىدىمىغان بۇ جاپاغا مىللىي ئارمىيىنىڭ جەڭدە چىنىققان

قەيسەر جەڭچىلىرى چىداۋاتاتتى. ھەممىدىن ئۈسسۇزلۇق بەك يامان ئىكەن. ئاتنىڭ سۈيدۈكى ئۈسسۇزلۇقنى باسىدۇ دەپ ئاڭلىغان. بىراق، سۇ ئىچمىگەن ئاتلارنىڭ تەدىمۇ سۈيدۈكى بولسۇن!

بىزنىڭ 2 - ئىسكادىرون «باش يۇرۇش ئەترىتى» بولغىنى ئۈچۈن، 15 - ئىيۇن كۈنى قاينىاق ئىسسىقتا ماڭالمىغان ئاتلار ۋە جەڭچىلەر بىلەن قازانقۇمىنىڭ ئىچىگە ئالدىن كىرىدۇق. بۇ قۇملۇقتا ئالغا ئىلگىرىلەپ مېڭىش ئىنتايىن تەس ئىدى. دەل پېشىن ۋاقتى سائەت بىردە، ئالدىمىزنىڭ ئوڭ تەرىپىدە 20 — 30 دەك ئات، سول تەرىپىدە تۆگە ۋە كالا، قويلار كۆرۈندى. بىر قۇم دۆۋىسىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ قارىساق، ئالدىمىزدىكى قۇم دۆۋىلىرىنىڭ ئارىسىدا 6 — 7 دەك قازاق ئۆيى كۆرۈندى. ئەنە شۇ - قىغانقۇدۇق ئىكەن. مېنىڭ كەينىمدىن بۇ يەرگە ئاتلىرى بىرقەدەر ياخشىراق بولغان ئوفىتسېر ۋە جەڭچىلەر بولۇپ بىزنىڭ ئىسكادىرونىدىن 18 كىشى كەلدى. بۇلارنى كۆرۈپ كۆڭلۈم تىندى. لېكىن، قايتام ئىسسىقتا دۇشمەن تەرەپتىن ھېچقانداق شەپە بولمىدى. جەڭچىلىرىمىز بىردىن - ئىككىدىن كېلىپ توپلىنىۋاتقاچقا، مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، 18 نەپەر جەڭچى - ئوفىتسېرنى ئۈچ دۆڭگە ئالتىدىن بۆلدۇم. پىلىموتچىلار ئىككى تەرەپتىن ئورۇن ئالدى، ھەر دۆڭدە ئىككىدىن جەڭچى ئات تۇتۇپ، قالغان 12 جەڭچى — ئوفىتسېر قورال تۇتتۇق. ھەممىمىز بىردەم تىنچ - تىنچ ياتتۇق. ئاندىن پېشقەدەم ۋىزۇت كوماندىرلىرىدىن ئىككىنى دەررۇ بېرىپ ئالدى ئۇق تەرەپتىكى ئاتلارنى ھەيدەپ، ئارقا تەرەپكە (جەڭچىلىرىمىز كېلىۋاتقان تەرەپكە) ئۆتكۈزۈۋېتىشكە بۇيرۇدۇم. دەل شۇ چاغدا پولك كوماندىرى 10 نەچچە ئاتلىق بىلەن كېلىپ، بىزنىڭ ئوڭ تەرىپىمىزگە 100 مېتر-

دەك كېلىدىغان جايغا ئورۇنلاشتى - دە، دۆڭگە قىزىل بايراقنى قادىتىپ، كاناي چالدۇردى. ئۇخلاۋاتقان باندىتلار دەرھال ئويغاندى. ئۇلاردىن ئىككىسى باغلاقتىكى ئىككى ئاتنى مىنىپلا ئات توپىغا قاراپ چاپتى؛ 10 — 20 دەك ئەر ۋە 2 — 3 ئايال بىزنىڭ ئۇدۇلىمىزدىن ئورۇن تۇتۇپ، بىزگە ئوق ئېتىشقا باشلىدى. جەڭ باشلاندى. مەن ئات توپىغا ئەۋەتكەن ئىككى كىشى يېتىپ بېرىپ بولغىچە، ھېلىقى ئىككى باندىت چاققان كېلىپ، ئاتلىرىنى قايرىپ ئېلىپ كەتتى. ئاتلىرى يېتىپ كېلىشى بىلەنلا، باندىتلارنىڭ ئۇلگۈرەلىگەنلىرى ئىگەرلەپ، ئۇلگۈرەلمىگەنلىرى ياۋىداق مىنىپ، يارىدارلىرىنى ياۋىداق ئاتقا ئارتىپ، ھەممىسى ھېچنەرسىگە قارىماي قاچتى. ئۇلاردىن ئىككىسىگە ئوق تەگدى؛ بىزنىڭ ئىككى پىلىموتچىكىمىزنىڭ بىرى يارىلىنىپ، بىرسى قۇربان بولدى، ۋىزۇوت كوماندىرى ئەخمەتۇپقىمۇ ئوق تەگدى. شۇنداق قىلىپ، تارتقان جاپايىمىزنىڭ ھاردۇقى چىقمىدى، باندىت ئوسمان قولىدىن تىرىك چىقىپ كەتتى. پولك كوماندىرىنىڭ ئالدىراقسانلىقىدىن ئارزۇ - ئارمانلىرىمىز بىتچىت بولدى. ئۇ كاناي چالدۇرماي 10 مىنۇت سەۋرى قىلىپ تۇرغان بولسا، باندىتلارنىڭ ئاتلىرىنى ھەيدەپ ئارقىغا ئۆتكۈزۈۋالغان بولساق، ئىش تامامەن باشقىچە بولغان بولاتتى. 19 - ئاپرىل كۈنى گۈچۈكدا بولغان سوقۇشتىمۇ باندىتلارنىڭ ئاتلىرىنى بىز تەرەپكە ھەيدەپ كېلىشكە ئەقىل كەملىك قىلىپ، 200 دىن ئارتۇق باندىت قولىدىن تىرىك چىقىپ كەتكەنىدى. بۇگۈنكى (15 - ئىيۇندىكى) ئاخىرقى جەڭدىمۇ شۇنداق بولدى. «ئەقىلسىز باشنىڭ دەردىنى ۋىجدان تارتىدۇ» دېگەندەك، پولك كوماندىرى يۇسۇپوپ ئۆزىمۇ ۋىجدانەن خېلى ئازابلاندى (پولك كوماندىرى، گۈچۈكدىن ئالدىمىزغا ئاشلىق ئەكەلگەن جەڭچىلەرمىكىن

دەپ ئويلاپ، ئەبەيدۇللايوۋ بىلەن تۇتۇشۇپ قالمـــۇن دەپ، كاداي چالدۇرغان ئىكەن)

كېيىن مەلۇم بولۇشىچە، ھەممەقابىل كۆچلىرىدىن، خەلقتىن ۋەقارام كۆچلىرىدىن پەيدىنپەي ئايرىلىپ كېلىۋاتقان باندىت ئوسمان ئەكى ئاخىرىدا ـــ قىغانقۇدۇقتا پۇتۇن ئۆي سەرەمجانى ۋەدەپى ـ دۇنياسىدىنمۇ ئايرىلىپ، بىرجەن ـ بىرتەن بولۇپ، بىر ئات، بىـــر مىلتىق بىلەنلا قاچقان. بىزنىڭ 2 ـ ئىسكادىرون باندىت ئوسمانىنىڭ ياتقان ئۆيىگە بېرىپ، قازاندا قاينىۋاتقان شـورپـا، كاتەلدە سوت، ئوچاقتا ئوتنىڭ شۇ پېتىم قالغانلىقىنى كـۆردى ۋە ئۇنىڭدىن تۆۋەندىكى مۇلۇكلەرنىڭ قالغانلىقىنى ئېنىقلىدى: تېكىنلىق بوغچىلاردىن باشقا، نۇرغۇن گىلەم، 10 نەچچە كىيىم تىكىش ماشىنىسى، يېرىم تاشلاپ قويۇلغان چامادانلار (ئېھتىمال چامادانلارنىڭ قۇلپىسىنى ئېچىشقـا ئالـدىراپ، ئۇلارنى يېرىم ئېچىدىكى ئالتۇنلارنى ئېلىپ ماڭغان بولۇشى مۇمكىن)، بىر دانە سىمسىز رادىئو، 700 دىن ئارتۇق قوي ـ ئۆچكە، 13 دانە تۆگە، 10 نەچچە ئۆكۈز، ئۈچ دانە پىلىموت، ئىككى دانە ئاپتومات، بىر تانكا ئاتار (پىتىر)، بىرقانچە قىلىچ ۋە باشقا نۇرغۇن ئوششاق نەرسىلەر. بۇ غەنىمەتلەرنى پـولك كوماندىرىغا دوكلات قىلىپ، پولك شتابىغا ئەينەن تاپشۇرۇپ بەردۇق.

باندىت ئوسمان قېچىپ كېتىپ بىرەر سائەتتىن كېيىن، سول تەرەپىمىزدىن مىلتىق ئاۋازى ئاڭلاندى. دەرھال مۇئاۋىن ئىسكادىرون كوماندىرى جـۇمەك پالـتۇنى بىـر ۋىزۋوت بىلەن ئەۋەتكەنىدىم. ئۇلار باندىتلارنى ئۇچرىتالماي، 15 ياشلىق بىر قازاق بالىنى تۇتۇپ كەپتۇ. بۇ بالىنى ئوسمان باندىتنىڭ ئۇچ نەپەر باتۇرى بىز تەرەپكە غەرەزلىك ھالدا ماڭدۇرۇپتىپ، ئۆزلىرى قوم دۆۋىسىنىڭ كەينىدە مۆكۈنۈپ قالغانىكەن. بۇ بالـ

لىنىڭ شتابتىكى سوراقتا ئېيتىشىچە، باندىت ئوسمان بىلەن باندىت جانىمقان ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرى ئىككى جايغا ئورۇنلاشقان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئارىلىقى 4 ـــ 5 يۇز مېتىرچە كېلىدىكەن. لېكىن، قوم دۆۋىلىرى كۆپ بولغاچقا، ئۇلارنى بىلەلمەپتىمىز. جانىمقانىنىڭ باندىتلىرى ھېچنېمىنى قويماي يىغىشتۇرۇپ، بالا ـ چاقىلىرى بىلەن يولغا سېلىۋېتىپ، قاچار چاغدا بىزنى ئاگاھلاندۇرۇپ قويۇش ئۈچۈن ئوق چىقارغانىكەن. ئوسمان ۋە جانىمقان باندىتلارنىڭ بالا ـ چاقىلىرى بىلەن قوشۇلۇپ جەمئىي 30 دەك ئادەمى قاپتۇ، ئۇلارنىڭ قورال تۇتىدىغانلىرى 20 چە بار ئىكەن. «ئۇلار بۇگۈن نېمە ئۈچۈن بىز تەرەپكە قاراۋۇل چىقارمىدى؟» دەپ سوراق، بۇ بالا: «باشلىقلار: بىزنى قوغلاپ كېلىۋاتقانلار «ئاچچىقسۇ» دېگەن ئۆتكىچە ئۆلۈپ تۈگىدى، بۇ يەرگە يېتىپ كېلەلمەيدۇ. ئەمدى كەلسە، گۇچۇڭ تەرەپتىن كېلىپ قالارمىكىن دەپ ئويلاپ، گۇچۇڭ تەرەپكە قاراۋۇل چىقارغان» دەپ جاۋاب بەردى. بۇ بالا ئۆتكەن كۈن بىزگە ئەسىر چۈشكەن چال بىلەن كەمپىرنىڭ بېقىپ چوڭ قىلغان بالىسى ئىكەن. بۇ بالىنى ئاتا ـ ئانىسىغا تاپشۇرۇپ بېرىش ئۈچۈن بىر نەپەر قاراۋۇلدىن پولك شتابىغا ئەۋەتىپ بەردۇق. بىزنىڭ ئارقىدا قالغان جەڭچىلىرىمىز ئاتلىرىنى يېتىلەپ، 15 ـ ئىيۇندىن 17 ـ ئىيۇنغىچە ئۈچ كۈن ئىچىدە ئاران كېلىپ بولدى. 18 ـ ئىيۇن كۈنى پولك كوماندىرى 4 ـ ئىسكادىرونىنى باشلاپ، گۇچۇڭ تەرەپتىكى ئېشەكقۇدۇقتا قاراپ يولغا چىقتى؛ بىز 2 ـ ئىسكادىرون كەچ سائەت 5 لەردە قىغانقۇدۇقتىن قوزغىلىپ، پولك شتابى ئورۇنلاشقان جايغا يېتىپ باردۇق. 19 ـ ئىيۇن كۈنى خەلق

ئازادلىق ئارمىيەسىنىڭ مەلۇم قىسمى تۆگىلەرگە ئاشلىق ئارتىپ يېتىپ كەلدى، ھەممىمىز بىر كۈن دەم ئالدۇق. قىغانقۇدۇقتا دەم ئېلىپ قالغان 1 -، 3 -، 5 - ۋە 6 - ئىسكادرونلار 20 - ئىيۇن كۈنى ئېشەكقۇدۇققا قاراپ يولغا چىقتى. ئۇسسۇز قۇم دۆۋىلىرى ئارىسىدا ھېرىپ ئارقىدا قالغان ئادەم ۋە ئاتلارغا سۇ توشۇپ بېرىپ، ئۇلارنى شتابقا يېتىشتۇرۇۋالدۇق. پولك بويىچە ھەممەيلەپ كېلىپ تولۇقلىنىپ بولغاندىن كېيىن، 21 - ئىيۇن كۈنى سائەت ئىككىلەردە قۇمدىن چىقىپ، دەرەخلىك، ئوت - چۆپلىك ۋە ئېقىن سۇلۇق گۇچۇك دائىرىسىگە يېتىپ كەلدۇق ۋە گۇچۇك يېزىلىرىنىڭ چېتىگە ئورۇنلاشتۇق. 22 - ئىيۇندىن 26 - ئىيۇنغىچە بەش كۈن دەم ئالدۇق. 27 - كۈنى بۇيرۇق بويىچە گۇچۇڭغا يۈرۈش قىلىش تەييارلىقىدا تۇرساق، مۇئاۋىن پولك كوماندىرىنىڭ باشچىلىقىدا بىر ئاپتوموبىل يازلىق كىيىم كېلىپ قالدى. 28 - ئىيۇن كۈنى ئەتىگەندىلا يازلىق كىيىم تارقىتىلدى. شۇ كۈنى سائەت توققۇزدا گۇچۇڭغا قاراپ يولغا چىقىپ، چۈش سائەت 12 دە گۇچۇڭغا يېتىپ باردۇق. گۇچۇڭدىكى ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى ۋە خەلقلەر ئالدىمىزغا چىقىپ قارشى ئالدى. چۈشتىن كېيىن سائەت ئىككىدە پولك كوماندىرىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە، مال دوختۇرلۇق پونكتى باشلىقىنىڭ مەسئۇللۇقىدا ھەممە ئاتلارنى يىغىپ، سىرتتىكى چۆپلۈكتە بېقىشقا تاپشۇردۇق؛ شۇ كۈندىن باشلاپ ھەربىي ئىنتىزام، كوچا قاراۋۇللۇقى، ئۆگىنىش ۋە مەشق قىلىشلار بىلەن شۇغۇللانغاچ، دەم ئېلىپ ئۆتتۇق.

7 - ئاينىڭ 15 - كۈنى پولك كوماندىرى يۈسۈپوپ ھەممە ئىسكادرون كوماندىرلىرىنى يىغىپ، تۆۋەندىكىلەرنى ئۇقتۇردى:

باندىتلار توغرىسىدىكى ئەھۋال

1) باندىت ئوسمان باربكۆل بىلەن ئارا تۇرۇك ئارىلىقىدا قورشاۋغا ئېلىنىپ قولغا چۈشتى، بالىسى يارىدار بولدى.

2) جانىمقانمۇ باربكۆلنىڭ شەرقىي شىمال تەرىپىدە قولغا چۈشتى.

3) باندىت باشلىقلىرىدىن قاپاس، چىپار، رەخىم دېگەنلەر 20 نەچچە ئادەمى بىلەن تەسلىم بولدى، يەنە بىرقانچىسى ئۆلدى، ئۇلارنىڭ مال - چارۋىلىرى غەنىمەت ئېلىندى؛ مانات تەشۇبقات ئۆمىكىنى قارشى ئالىدىغانلىقى، ھۆكۈمەت سىياسىتىنى ھىمايە قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، بارلىق قوراللىرىنى تىزىمغا ئالدۇردى.

4) ئىشپىيونلار ئۆزلىرىنى مەلۇم قىلىپ تىزىمغا ئالدۇردى. بۇغدا تېغىغا قېچىپ چىقىۋالغان كرژاكلاردىن خەۋەر يوق.

5) يولۋاس 200 دەك قوراللىق ئادەمى بىلەن قۇمۇلنىڭ شەرقىدىن شىنچىڭنىڭ شەرقىغچە بولغان ئارىلىقتىكى تاغلاردىن ئورۇن ئالغان. ئەسىرگە چۈشكەنلەردىن ئېلىنغان مەلۇماتقا قارىغاندا، ئۇنىڭ مەقسىتى — شۇ ئىككى ئوتتۇرىدىن گەنسۇنىڭ ماجۇڭسەن تېغىغا چىقىش؛ ئەگەر ئۇ يەردە تۇرۇش مۇمكىن بولمىسا، شىزاڭغا قېچىپ كېتىش ئىكەن.

خىزمەت توغرىسىدىكى يېڭى ئورۇنلاشتۇرۇش

1) يۇقىرى قوماندانلىق شتابىنىڭ «ھەممە سۇلۇق ۋە چۆپلۈك يەرلەرنى ئىشغال قىلىپ، يولۋاسنى قورشاپ يوقىتىش» دېگەن بۇيرۇقىغا بىنائەن، گەنسۇدىكى 3 - كورپۇس 12 -

ئىيۇلدىن باشلاپ بارلىق ئورۇنلارنى ئىشغال قىلىشقا كىرىشتى.

2) بىرىنچى 40 - پولكنىڭ قۇمۇلدىكى 3 - باتالىيونىنىڭ بىر روتىسى بىلەن خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىدىن بىر باتالىيون قوشۇلۇپ، قۇمۇلنىڭ شىنچىگىدىن ھۇجۇم باشلايدۇ. بۇ ھۇجۇم بۈگۈن (15 - ئىيۇل) دىن باشلاپ تۆت تەرەپتىن تەڭ ئېلىپ بېرىلىدۇ. بىر ئاتلىق باتالىيون قوغلاشقا كىرىشتى.

3) باندىتلار 8 - ئاي ئىچىدە تامامەن يوقىتىلىدۇ.

4) ئورۇمچىگە قاچان قايتىش توغرىسىدا ئايرىم بۇيرۇق بېرىلىدۇ. باندىت يوقىتىش خىزمىتىدىن تولۇق خاتىرە قالدۇرۇلىدۇ.

* * *

1950 - يىلى 11 - ئايلاردا، مەركىزىي ھەربىي ئىشلار كومىتېتىدىن شىنجاڭنىڭ باندىت يوقىتىش ئەھۋالىنى كىنوغا ئېلىش ئۈچۈن بىر كىنو ئىشلەش ئەترىتى كەلگەنىكەن. پولك كومانداىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە، بۇ نۆۋەتكى سابىق مىللىي ئارمىيە (كېيىنكى خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 5 - كورپۇسى) غا ۋەكالىتەن بىرىنچى ئىسكادرون پۇتۇن تەركىبى بىلەن قاتناشىدىغان بولدى. مەن ئىسكادرونىمىز شتاتىدىكى بارلىق كومانداىر - جەڭچىلەرگە مىللىي ئارمىيىنىڭ قىشلىق پورمىلىرىنى تولۇق كىيدۇرۇپ (شۇ چاغدا خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى تەركىبىدە بولساقمۇ، كىيىملىرىمىز تېخى ئۆزگەرتىلمىگەنىدى)، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ۋاقتىدا بېرىلگەن مىدالىلارنى ئاستۇرۇپ، ئۇلارنى قول پىلىموتى، ئاپتومات، مىلتىق، گرانات ۋە قىلىچلار بىلەن تولۇق قورالاندۇرۇپ، چاچ - ساقاللىرىنى ئالدۇ-

رۇپ، جەڭگىۋار ۋە روھلۇق قىياپەتتە تەييارلىدىم. ئەتىسى ئاپتوموبىللار بىلەن فۇكاڭغا بېرىپ، شۇ يەردىكى ئاتلىق پولكنىڭ ئاتلىرىنى مىنىپ، فۇكاڭنىڭ تاغلىق ۋە قارلىق دالالىرىدا خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ مەلۇم خەنزۇ قىسمى بىلەن بىللە، باندىت يوقىتىش جېڭىنىڭ دەسلىپىدىن تارتىپ ئاخىرىغىچە بولغان پۈتۈن جەريانىنى ھەربىكەت بىلەن كۆرسىتىپ كىنوغا چۈشتۇق. بۇ، باندىت يوقىتىش جېڭىنىڭ جاپالىق ئەھمىيىتىگە قاتناشقان بارلىق كوماندىر - جەڭچىلەر ئۈچۈن زور ئىلھام بولدى.

(ئاپتورى: شىنجاڭ تەنتەربىيە كومىتېتىدىن)

رەتلەپ نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئى. ئەسقەرى

جاۋابكار مۇھەررىرى: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

يولداش ئەسئەت ئىسھاقوۋنى ئەسلەيمەن

(ئەسئەت ئىسھاقوۋ تۇغۇلغانلىقىنىڭ 70 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن)

ئابلىمىت ھاجىيوۋ

يولداش ئەسئەت ئىسھاقوۋ تاتار مىللىتىدىن چىققان زىيالىي بولۇپ، ناھايىتى ياخشى خىزمەت ئىستىلىغا ئىگە ئىدى. ئۇ، خىزمەتكە بولغان چەكسىز مەسئۇلىيەتچانلىقى، ئامما بىلەن چىقىشقاقلىقى، ئاددىي ـ سادا تۇرمۇش ئىستىلى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە بولغان سادىقلىقى، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنى قىزغىن سۆيۈشتەك ۋەتەنپەرۋەرلىكى بىلەن ئالاھىدە كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى.

ئەسئەت ئىسھاقوۋ 1921 ـ يىلى 1 ـ ئايدا تارباغاتاي ۋىلايىتىنىڭ دۆربىلجىن ناھىيىسىدە تىجارەتچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. كىچىك ئائىلىسى بىلەن ئۇرۇمچىگە كۆچۈپ كېلىپ، 1935 ـ يىلىغىچە باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە باشقا كۇرسلاردا ئوقۇغان. شۇ يىلى 9 ـ ئايدا ئەنۋەر خانبابا، ئۇيغۇر سايرانى، نۇسرەت شەھىدى قاتارلىقلار بىلەن بىللە ئۆز خىراجىتى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ موسكۋا شەھىرىگە ئوقۇشقا بېرىپ، ئۇزۇن ئۆتمەي رۇس تىلىنى ناھايىتى تېز

ئۆگىنىۋالدى. مۇئەللىملەر ئۇنىڭ قابىلىيىتىگە ھەيران قالاتتى ھەمدە مەكتەپ بويىچە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالدى بولۇپ ئوقۇيتتى. ئۇ، تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپنى ئالتۇن مېدال بىلەن تۈگەتكەن، مەكتەپ گېزىتىگە ماقالە يېزىپ ساۋاقداشلىرىنىڭ يېتەرسىز جايلىرىغا يار ەم بېرەتتى ۋە تەرتىپ ئىنتىزامغا قاتتىق رىئايە قىلاتتى. ئۇنىڭ دادىسى تۆمۈرغىلى ئەپەندى دېموكراتىك زات بولۇپ، مىللىتارىست شېڭ شىسەي تەرىپىدىن قامالىپ، مال ـ مۈلكى مۇسادىرە قىلىنىپ كەتكەندىن كېيىن، ئوقۇش خىراجىتى ئەۋەتىلمەي قالغاندا، ئۇ باشقا ئوقۇغۇچىلارغا ئوخشاش قايتىپ كېلەلمەي، بىرتەرەپتىن ئىشلەپ، يەنە بىر تەرەپتىن ئوقۇپ، ئوقۇشنى تاماملاپ 1941 ـ يىلى سوۋېت ـ گېرمان ئۇرۇشى باشلانغاندىن كېيىن، ۋەتەن سۆيۈش روھى كۈچلۈك بولغانلىقى ئۈچۈن ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەن. كېيىن ئاتا ـ ئانىسى سوۋېت ئىتتىپاقىغا كۆچۈپ كەتكەندە، ئۇ كەتمەي، سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئۈچۈن ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر ئىشلەپ، زور تۆھپە قوشقانىدى. ئۇ ماركسىزم ـ لېنىنىزمنى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇۋاتقاندا قوبۇل قىلغان. ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ماركسىزم ـ لېنىنىزمنى ئۆگىنىشنى كۈچەيتىپ، دۇنيا قاراشىنى ئۆزگەرتىپ، ھەقىقىي ماركسىزم ـ لېنىنىزمچى بولۇشقا ئەستايىدىل تىرىشقانىدى. ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئوقۇش جەريانىدا تىرىشچانلىق ۋە ئىقتىسادچانلىق بىلەن ئۆگىنىپ، مەكتەپ ئىچىدە ناھايىتى تېزلا كۆزگە كۆرۈندى.

ئەسئەت ئىسھاقوۋ 1941 ـ يىلى ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، شېڭ شىسەينىڭ «خائىننىڭ بالىسى» دەپ بەدنام چاپلىشى ئارقىسىدا ئائىلىسى بىلەن كۇرەگەسۇرگۈن قىلىندى.

ئەسئەت ئىسھاقوۋ ئىلىغا بارغاندىن كېيىن، دەسلەپتە تاتار مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلىدى. 1944 - يىلى 11 - ئايدا پارتىلىغان گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى ئۇيغۇر ئىلايەت ئىنقىلابى كۆرىشىگە قاتنىشىپ، ئۇيغۇر ئىلايەت ئىنقىلابى پارتىزانلار قوماندانلىق شتابىنىڭ كاتىپى، ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ رۇسچە تەرجىمانى، مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقى، «ئىلى گېزىتى» نىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى، مىللىي ئارمىيە قوماندانلىق شتابىنىڭ بۆلۈم باشلىقى، سەنمۇجاڭ، ئىلى ۋالىيى مەھكىمىسىنىڭ كاتىبات مۇدىرى قاتارلىق ۋەزىپىلەردە بولۇپ، ئۇيغۇر ئىلايەت خەلقىنىڭ ئازادلىق ئىشلىرى ئۈچۈن زور تۆھپە لەرنى قوشۇپ، ئۇيغۇر ئىلايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتىنىڭ 1 - دەرىجىلىك «ئازادلىق ئوردېنى» ۋە 1 -، 2 - دەرىجىلىك ئالتۇن ھەم كۈمۈش ئوردېنلىرى بىلەن مۇكاپاتلاندى.

ئۇ، 1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 28 كۈنى «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» نىڭ مۇ- ۋەققەت رەئىسلىك سۈپىتى بىلەن رەئىس ماۋ زېدۇڭ ۋە باش قوماندان جۇدېلارغا تەبرىك تېلېگرامما يوللىغان. رەئىس ماۋ زېدۇڭمۇ ئەسئەت ئىسھاقوۋغا جاۋاب تېلېگرامما ئەۋەتىپ، چوڭقۇر مىننەتدارلىق بىلدۈرگەنىدى (ھەر ئىككى تەرەپنىڭ تەبرىك تېلېگراممىلىرى ماقالىنىڭ ئاخىرىغا بېرىلدى).

ئەسئەت ئىسھاقوۋ ئۇيغۇر ئىلايەت ئىنقىلابىغا قاتناشقان ئاساسىي كىشىلەرنىڭ بىرى بولۇپ، مەيلى كادىرلار ئىچىدە بولسۇن، مەيلى ئامما ئىچىدە بولسۇن، دائىم ئىتتىپاقلىقنى تەكىتلەيتتى. ئۇيغۇر ئىلايەت ئىنقىلابىنىڭ بىر مىللەتكە قارشى ئىنقىلاب بولماستىن، بەلكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى ئىنقىلاب ئىكەنلىكىنى يولداشلارغا تەشۋىق قىلاتتى. ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى مۇستەھكەملەش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى تېخىمۇ

كۈچەيتىش بىلەن، سىياسىي جەھەتتە ھاكىممۇتلەقلىك، ئىقتى- سادىي جەھەتتە نامراتلىق، مەدەنىيەت جەھەتتە قالاقلىق ھۆكۈم سۈرگەن شىنجاڭنى سىياسىي جەھەتتە دېموكراتىك، ئىقتىسادىي جەھەتتە باي، مەدەنىيەت جەھەتتە تەرەققىي قىلىپ ئالغا باسقان يېڭى شىنجاڭ قىلىپقۇرۇشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى كۆپ قېتىم ئوتتۇرىغا قويغانىدى. ئىنقىلابنىڭ يۆنىلىشى جەھەتتە ئۇ، ئۇيغۇر ئىلايەت مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىنىڭ جۈڭگو كومىمۇ- نىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى دېموكراتىك ئىنقىلاب بە- لەن بىرلەشكەندىلا ھەمدە ئۇنىڭ بىر قىسمى بولغاندىلا ئىنقىلابنىڭ غەلىبىگە ئېرىشىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ ئۆتكەنىدى.

1946 - يىل 4 - ئاينىڭ 22 - كۈنى يولداش ئابدۇكېرىم ئابباسوپنىڭ رەئىسلىكىدە «خەلق ئىنقىلابىي پارتى- يىسى» قۇرۇلدى. پارتىيىنىڭ نىزامنامىسى جۈڭگو كومىمۇنىس- تىك پارتىيىسى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى كومىمۇنىستىك پارتى- يىسىنىڭ نىزامنامىسىدىن پايدىلىنىپ تۈزۈلگەنىدى. يولداش ئەسئەت ئىسھاقوۋ خەلق ئىنقىلابىي پارتىيىسىنىڭ قۇرغۇچىلىرى- نىڭ بىرى بولۇش سۈپىتىدە، قىينىچىلىق شارائىتتا خىزمەت ئىشلەپ، خەلق ئىنقىلابىي پارتىيىسىنىڭ ئالدىغا قويغان ۋەزى- لىرىنى ئىجرا قىلىشدا ئىنتايىن زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەنىدى.

ئەسئەت ئىسھاقوۋ باشقىلارنىڭ قىينىچىلىقىنى خۇددى ئۆزىنىڭ قىينىچىلىقىغا ئوخشاش قاراپ، ئۇنى ھەل قىلىپ بېرىشكە ئەستايىدىل ياردەم قىلاتتى. بۇ يەردە بىر مەسلىنى ئېيتىپ ئۆتەي: 1946 - يىلى 8 - ئايدا، «11 ماددىلىق بېتىم» ئاساسىدىكى ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت ئۇختۇرۇش قىلىپ، 1945 - يىلى چۆچەك ئازاد قىلىنىش ۋاقتىدا چۆچەكتە

كى گومىندانىڭ ھەربىي، مەمۇرىي، ساقچى ئەمەلدارلىرى، ھەربىي ۋە ساقچى قىسىملىرى، خىزمەتچى خادىملىرى ۋە ئۇلار-نىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرى بولۇپ 4000 گە يېقىن كىشى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بەختى چىگرا پونكىتى ئارقىلىق سىياسىي پاناھلىق ئىزدەپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۆتۈپ كەتكەنلىكى، بۇلارنى چۆچەك چىگرىسىدىن قايتىدىن ئۆتكۈزۈپ بېرىشكە بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ بىلەن كېلىشىلگەنلىكى ھەمدە 9 - ئايدا ئۆتكۈزۈپ بېرىلىدىغانلىقى، بۇلارنى ماناسقا قەدەر يەتكۈزۈپ بېرىشكە كىتىدىغان خىراجەت ئۈچۈن 40 مىليون گۇەنجىك پۇلنى ئىلى ۋالىي مەھكىمىسى ئارقىلىق ئىلى مەركىزىي بانكىدىن تاپشۇرۇۋېلىنىدىغانلىقىنى كۆرسەتكەنىدى. مەن مۇشۇ ئىش بىلەن 1946 - يىلى 8 - ئايدا ئىلىغا بارغانىدىم. لېكىن، ئايرىم كىشىلەرنىڭ توسقۇنلۇقى بىلەن، ئاقچا يېتىپ كەلمىدى دەپ ھەل بولماي، بىرنەچچە كۈن كېچىكىپ قالدىم. ۋاقىت ناھايىتى قىسقا، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ ئىشنىڭ مەسئۇلىيەتچانلىقى كۆچلۈك بولغانلىقى ئۈچۈن، تولا ئويلاپ تىت - تىت بولۇپ كەتتىم. بۇ مەزگىلدە ئەسلىدە ئىسھاقوۋ ئىلى ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ باش كاتىپى ئىدى. ئۇ ماڭا: «بۇ ئىشنى مۇئاۋىن ۋالىيلار ئىچىدە مالىيە خىزمىتىگە مەسئۇل بولغان كىشى غەرەزلىك ھالدا ئارقىغا سۆرەۋاتىدۇ. بۇ يۇل ئاللىقاچان ئىلى مەركىزىي بانكىغا كېلىپ بولغانىدى. مەن سېنى باش ۋالىغا يولۇقتۇراي، سەن ھەقىقىي ئەھۋالنى ئۇنىڭغا ئېيتساڭ ھەل بولۇشى مۇمكىن» دېدى. مەن ئەھۋالنى باش ۋالىغا ئېنىق ئېيتقاندىن كېيىن، ئۇ مالىيەگە مەسئۇل مۇئاۋىن ۋالىنىڭ چاقىرتىپ دەرھال ھەل قىلىپ بېرىشنى تاپشۇردى، ئەتىسى بۇ مەسىلە ھەل بولۇپ، ئاقچىنى تاپشۇرۇۋېلىپ ئۈرۈمچىگە

چۆچەككە يېتىپ باردىم. ئەگەر كېچىكىپ قالىدىغان بولسام، ئىككى تەرەپنىڭ توختامى بويىچە تاپشۇرۇپ بېرىش - ئېلىش خىزمىتىگە ئېغىر تەسىر يەتكەن بولاتتى. ئەسلىدە ئىسھاقوۋ يول كۆرسىتىپ يارىدەم قىلمىغاندا، بۇ مەسىلە ئۇنداق ئوڭاي ھەل بولمايدىكەن. ئەينى ۋاقىتتا مەن ئۇنىڭ بۇ ياردىمىدىن بەك رازى بولغانىدىم.

يولداش ئەسلىدە ئىسھاقوۋ 1950 - يىلى 1 - ئايدا يولداش دېڭ لىچۈننىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن جۇڭگو كومپارتىيىسىگە پارتىيىسىگە كىرگەن بولۇپ، پارتىيىگە چەكسىز سادىق لىق بىلەن خىزمەت ئىشلىگەنىدى.

ئۇ ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ ئاپتونوم رايونلۇق ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن سېكرېتارى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ ئەزاسى ھەم دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، مەملىكەتلىك 1 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتېيىنىڭ ۋەكىلى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن، سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش يولىدا پىداكارلىق بىلەن ئىشلەپ كۆرۈنەرلىك تۆھپىلەرنى قوشقانىدى. ئۇ كىشىلىك قورساق، ئاق كۆڭۈل ئىدى. تەنقىد - ئۆز ئۆزىنى تەنقىد قىلىشقا جۇرئەتلىك ئىدى. ئۇ، خىزمەتتە ئىستايىدىل، مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن خېلى ئۇزۇن بىر مەزگىل ھەدەنىيەت - ماۋارىپ، سەھىيە خىزمەتلىرىگە مەسئۇل بولۇپ، شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت - ماۋارىپ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە كوللېكتىپلاشتۇرۇش خەلقىنى پايدىلىق كۆپلىگەن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى.

ئۇ، خەلقچىل بولۇپ، ھەربىر قەدىمدە خەلق ئامما-سىنىڭ مەنپەئىتىنى كۆزدە تۇتاتتى. ھەممىشە ئاساسىي قاتلامالارغا چوڭقۇر،

خزمەتلەرنى تەكشۈرەتتى، ئاممىنىڭ پىكىرلىرىنى سۆرچاندىلىق بىلەن ئاڭلايتتى؛ كەمتەر، ئاددىي ـ سادا بولۇپ، ئاممىغا بىلەن چېقىشىپ ئۆتەتتى.

خىزمەت جەريانىدا يولداشلارغا ۋە ئۆزىگە ئېغىر تەلەپ قويۇاتتى. مەسئۇلىيەتچان بولۇشنى، ئاممىنىڭ پىكىرلىرىنى ئەستايىدىل ئاڭلاشنى دائىم تەكتلەيتتى ھەم ئۆزى باشلامچىلىق رول ئوينايتتى.

ئۇ، 1954 ـ يىلى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى بولۇپ سايلانغاندا، زىممىسىگە چۈشكەن ۋەزىپىلەرنى ئەستايىدىللىق بىلەن ئورۇنلىغانىدى. ئۇ ۋەكىللىك سالاھىيىتى بىلەن خەلق ئاممىسىنىڭ پىكىر ـ تەلەپلىرىنى يىغىنچاقلاپ يۇقىرىغا يەتكۈزگەنىدى. خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىنىڭ ھەربىر قېتىملىق يىغىنىنىڭ روھىنى خەلق ئاممىسىغا ئەستايىدىللىق بىلەن يەتكۈزۈش خىزمەتلىرىنىمۇ يۈكسەك مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن ئىشلەپ، خەلقنىڭ ئىسمى ـ جىسمىغا لايىق ۋەكىلى بولۇپ، ئاممىنىڭ يۇقىرى باھاسىغا ئېرىشكەنىدى.

ئۇنىڭ ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش روھى ئىنتايىن كۈچلۈك بولۇپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىگە، مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقىغا زىيان يەتكۈزىدىغان ھەرقانداق سۆز ـ ھەرىكەتلەرگە قەتئىي قارشى تۇرۇپ كۆزەش قىلاتتى. مىللىي بۆلگۈنچىلەرگە ۋە پانتۈركىستىك، پان ئىسلامىزملىق كۆز قاراشلارغا مۇرەسسەسلىك بىلەن ئاخىرغىچە كۆرەش قىلغانىدى.

ئۇنىڭ ئىرادىسى ناھايىتى كۈچلۈك بولۇپ، ھەرقانداق قىيىنچىلىققا دۇچ كەلگەندىمۇ ئۆزىنىڭ توغرا كۆز قارىشىدا تەۋرەنمەستىن قەتئىي چىڭ تۇراتتى. ھەرگىز ئەپلەپ ـ سەپلەپ ئۆتكۈزۈۋېتىدىغان ياكى باشقىلارنىڭ پىكىرىگە قارىغۇلارچە قوشۇلۇپ كېتىدىغان ئىشلارنى قىلمايتتى. دادىللىقىمۇ

ئۇنىڭ ئالاھىدە بىرخىل ئارتۇقچىلىقى بولۇپ، ھەرقانداق گەپنى شۇ مەيدان، شۇ كىشىنىڭ يۈزىدىلا ئېيتاتتى، يۈز ـ خاتىرە قىلمايتى ياكى باشقىلارنى رەنجىتىپ قويۇشتىن ئانچە بەك قورقمايتتى.

يولداش ئەسئەت ئىسھاقۇنىڭ ئاجايىپ ياخشى خىزمەت ئىستىلى ۋە ئۇسۇلى بار ئىدى. ئۇ ئازادلىقتىن كېيىن، مەيلى ئىجارە كېمەيتىش خىزمىتىدە بولسۇن، مەيلى يەر ئىسلاھاتى، ھاكىمىيەت ئۆزگەرتىش خىزمەتلىرىدە بولسۇن، جان ـ پىدالىق بىلەن ئىشلىدى. ئۇ خوتەن ۋىلايىتىنىڭ قاراقاش ناھىيىسىدە يۇقىرىقى خىزمەتكە رەھبەرلىك قىلىپ، خەلق ئاممىسى ئىچىدە ئىنتايىن ياخشى تەسىرلەرنى قالدۇرغانىدى.

يولداش ئەسئەت ئىسھاقۇ ئۆزى دۇچ كەلگەن ھەرقانداق مەسىلىلەردە چوڭقۇر ئويلاپ، ئالدى بىلەن چوڭ ئومۇملۇقتا ئەھمىيەت بېرىپ، مەسىلىلەرنى چوڭقۇر تەھلىل قىلىپ، شۇ ئاساستا ھەل قىلاتتى. باشقا يولداشلار ئەسئەت ئىسھاقوۋنىڭ مۇشۇنداق خىزمەت ئىستىلىدىن رازى بولاتتى. سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە، سولچىللىق سىياسىتىنىڭ تەسىرى بىلەن ئۇنىڭدا ئىدىيىۋى تونۇشقا ياتىدىغان بەزى مەسىلىلەر كۆرۈلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ۋەتەننىڭ بىرلىكى، مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقىغا ئوخشاش ئومۇمىي ۋە چوڭ ئىشقا ياتىدىغان مەسىلىلەردە ھەرگىز ئىككىلىنىپ باققان ئەمەس.

ئۇ، ئۆزىنىڭ خىزمەت تەقسىماتى بويىچە، ئاپتونوم رايوندىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ مەدەنىيىتى، مائارىپ، ئەدەبىيات ـ سەنئىتى، ئۇت، سەھىيە، تەنتەربىيە قاتارلىق ساھەلەردىكى خىزمەتلىرىگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلۈپ، ئۇلارنى گۈللەندۈرۈش ۋە راۋاجلاندۇرۇش يولىدا يۈكسەك مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن ئىشلەپ،

كۆرۈنەرلىك ھەسسە قوشقان. ئۇ، مۇشۇ ساھەدىكى مۇناسىۋەتلىك مەسئۇل يولداشلار بىلەن كۆپ قېتىم سۆھبەت يىغىنلىرى ئۆتكۈزۈپ، ئۇلارنىڭ پىكىرلىرىنى ئەستايىدىللىق بىلەن ئاڭلاپ، ساقلانغان مەسىلىلەرنى تەمكىنلىك بىلەن بىر - بىرلەپ ھەل قىلغان ھەمدە ئۇلارنىڭ نەتىجىسىنىڭ قانداق بولغانلىقىنى ھەر دائىم سۈرۈشتۈرۈپ تۇرغان.

يولداش ئەسئەت ئىسھاقوۋ ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ تەشۋىقات خىزمىتىنى باشقۇرغان ۋاقىتلىرىدا، پارتىيە-نىڭ سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىشتا بولسۇن ياكى مەدەنىيەت-ماارىپ خىزمەتلىرىنى ئىشلىگەن ۋاقىتلىرىدا بولسۇن، ئىنتايىن باش قاتۇرۇپ، ئاز سانلىق مىللەت ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى تېز يېتىشتۇرۇشكە كۆڭۈل بۆلۈپ كەلدى. ئۆز پىكرىنى پارتىيىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇنلىرىغا ئېيتىپ، ئۇلارنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالغاندىن كېيىن، ئاز سانلىق مىللەت ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى تەربىيىلەپ يېتىشتۇرۇشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بەردى. ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىدىن خەنزۇچە بىلىدىغان ياكى ئاز - تولا خەنزۇچە بىلىدىغان ئوقۇغۇچىلارنى بېيجىڭ، شاڭخەي، خاربىن، شىنياڭ، چاڭچۇن، شىئەن، لەنجۇ قاتارلىق شەھەرلەردىكى ئالىي مەكتەپلەرگە ئەۋەتتى. ئۇيغۇر، قازاق قاتارلىق يەنە بىر قىسىم ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۆزبېكىستان، قازاقستان قاتارلىق ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيەتلىرىدىكى ئالىي مەكتەپلەرگە ئەۋەتىپ، بىۋاستە مىللىي تىلدا ئوقۇتۇپ تېز ئۆنۈم ھاسىل قىلىش ئۈچۈن ئىنتايىن كۆپ كۈچ چىقاردى. ھازىر شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىدە ئىشلەۋاتقان ئاز سانلىق مىللەت پروفېسسور، دوتسىنت، لېكتور، دوكتور، ئىنژېنېر ۋە باشقا پەن - تېخنىكا ئىگىلىرى ئازادلىقتىن كېيىن ئىچكى

ئۆلكىلەردىكى ئالىي مەكتەپلەردە ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەنلەردۇر. 1956 - يىلى كونا يېزىقنى ئۆزگەرتىش، ئۇيغۇر، قازاق يېڭى يېزىقنى قوبۇل قىلىپ قوللىنىش توغرىسىدا خەلق ئۆزۈن بىر مەزگىل مۇنازىرە، تالاش - تارتىش بولغان ئىدى. بۇنىڭدا يولداش ئەسئەت ئىسھاقوۋنىڭ كۆز قارىشى مۇنداق بولغان: «ھازىر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مەدەنىيىتى، مائارىپ ئىشلىرى تەرەققىي قىلمىغان، ساۋاتسىزلارنىڭ سانى ناھايىتى كۆپ، بولۇپمۇ يېزىلاردا دېھقان، چارۋىچىلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ساۋاتسىز. ئۇنىڭ ئۈستىگە، باشقا جايلاردا بۇ ئىشلار تېخى دىنگەنىدەك قولغا ئېلىنمىدى. يەنە بىر جەھەتتىن ئۇيغۇر، قازاق كۆنا يېزىقىنى يېڭى يېزىققا ئۆزگەرتىشنىڭ تېخنىكىلىق جەھەتتىكى تەييارلىقى يوق، شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇنىڭغا ۋاقىت كېرەك. مۇشۇنداق ئەھۋالدا، كۆنا يېزىقنى يېڭى لاتىن يېزىقىغا ئۆزگەرتىش ئالدىراقسانلىق بولۇپ قالارمىكىن. ھازىرچە كونا يېزىقنى قوللىنىپ تۇرۇپ، شەرت - شارائىت ھازىرلاپ، شارائىت پىشىپ يېتىلگەندە ئاندىن ئۆزگەرتسەك ياخشى بولارمىكىن، مۇشۇنداق قىلغاندا، مەدەنىيەت - مائارىپ ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا پايدىلىق» دەپ قوشۇلمىغانىدى. شۇنداق بولسىمۇ، ئايرىم رەھبىرىي يولداشلارنىڭ چىڭ تۇرۇشى بىلەن ئۇيغۇر، قازاق كونا يېزىقىنى لاتىن يېزىقىغا ئۆزگەرتىش قارار قىلىنىپ ئۆزگەرتىلدى. لېكىن، ئەمەلىيەت بۇنىڭ شىنجاڭنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئۇيغۇن بولمىغانلىقىنى كۆرسەتتى. 20 يىلدىن كېيىن يەنىلا قايتىدىن كونا ئەرەب يېزىقىنى قوللىنىشقا مەجبۇر بولدۇق. مۇشۇ 20 يىلدا نۇرغۇن قىيىنچىلىق ۋە ئەگىرى - توقايلىقلارغا دۇچ كەلدۇق. نەچچە يۈز مىڭلىغان ياش - ئوسمۇرلەر، ئوقۇغۇچىلار كونا يېزىقنى تونۇمايدىغان بولۇپ

قالدی. شۇنداق قىلىپ، بىر ئائىلىدىكى گىشىلەر ئىچىدە ئاتا ـ ئانا ۋە چوڭلار يېڭى يېزىقنى تونۇمايدىغان، مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان بالىلار كونا يېزىقنى تونۇمايدىغان ئەھۋال شەكىللەندى نەتىجىدە بىر ئائىلىدە يېرىم ساۋاتسىزلىق ھۆكۈم سۈرۈپ كەلدى. كونا يېزىقنىڭ قايتىدىن قوللىنىلغىنىغا خېلى يىللار بولغان بولسىمۇ، تا ھازىرغا قەدەر بۇ مەسىلە ئۈزۈل ـ كېسىل ھەل بولۇپ كەتمىگەن يوق. شۇ ۋاقىتتا يولداش ئەسئەت ئىسھاقۇۋنىڭ كۆز قارىشى خاتا دەپ قارالغان بولسىمۇ، ئاخىرقى ئەھمىيەت ئۇنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلىدى.

يولداش ئەسئەت ئىسھاقوۋ تۇۋەنگە چۈشۈپ خىزمەت ئىشلەشنى ياخشى كۆرەتتى. ئۇ ئىشخانىدا ئولتۇرغان بىلەن ھەقىقىي ئەھۋالنى بىلگىلى بولمايدۇ»، «مەسىلەرنى ھەل قىلىشتىمۇ بىر تەرەپلىمىلىك بولۇپ قالىدۇ» دەپ قارايتتى. مەن بىر قېتىم ئاقسۇ ۋىلايىتىدە يېزا خىزمىتى يىغىنىدا ئۇنىڭ بىلەن بىرگە بولۇپ قالدىم. ئۇ مەجلىستە ئولتۇرۇپ ماڭا «ئۇچتۇرپانغا بېرىپ كېلىمەن» دېدى. مەن: مەجلىستىن كېيىن بارسىڭىزمۇ بولىدىغۇ، دېسەم، ئۇ: «ياق، ئاپتونوم رايون لۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئۇچتۇرپان ناھىيىسى بىلەن ئاقچى ناھىيىسى ئوتتۇرىسىدا يايلاق تالىشىش مەسىلىسى بارىكەن، ئۇنى تەكشۈرۈپ ھەل قىلىڭ، دەپ ماڭا تاپشۇرغانىدى. شۇنىڭغا ۋاقتىدا بېرىپ ھەل قىلمىسام بولمايدۇ» دەپ ئۇچتۇرپانغا كەتتى.

ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى نەدە مۇشۇنداق مەسىلە چىقسا يولداش ئەسئەت ئىساقوۋنىڭ ھەل قىلىشىغا ھاۋالە قىلاتتى. بۇنداق مەسىلەر جاپالىق بولسىمۇ، ئۇ قىلچە ئىككىلەنمەستىن بېرىپ، زېرىكمەي ـ تېرىكمەي ئەستايىدىللىق بىلەن سۆزلىشىپ، ئاممىنىڭ پىكىرلىرىنى ئەستايىدىل ئاڭلاپ،

ئاندىن كېيىن ئادىللىق بىلەن بىر تەرەپ قىلاتتى. نەتىجىدە، تالاش ـ تارتىش قىلغان ھەر ئىككى تەرەپ بۇنىڭدىن رازى بولاتتى.

يولداش ئەسئەت ئىسھاقوۋ پارتىيىگە چەكسىز سادىقلىقى، خەلق ئاممىسىغا چەكسىز ساداقەتمەنلىكى بىلەن خاراكتېرلىنەتتى. ئۇ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا ئۆزىگە ناھەق ئارتىلغان جىنايەتلەرگە دەرھال رەددىيە بەرمەستىن، باشقىلارنىڭ پىكرىنى ئەستايىدىللىق بىلەن ئاڭلاپ، ئۇنىڭغا ئىلمىي ئاساستا جاۋاب بەردى.

يولداش ئەسئەت ئىسھاقوۋ ئۆزىگە ۋە ئائىلىسىدىكىلەرگە ئادىتى ـ سادىدا تۇرمۇش كەچۈرۈش توغرىسىدا تەلەپنى قاتتىق قويىاتتى. پەرزەنتلىرىگە ئۆزىنى ئاممىدىن يۇقىرى تۇتماسلىق، كىشىلەر بىلەن ئىتتىپاق ئۆتۈش ھەققىدە تەربىيە بېرىپ تۇراتتى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ باشلىرىدا ئۇنىڭ ماشىنىسىنى «ئىسيانچى» لار تارتىۋېلىپ، پىيادە يول مېڭىشقا توغرا كەلگەندە، ئۇغۇل ـ قىزلىرى نارازى بولىدۇ. يولداش ئەسئەت ئىسھاقوۋنىڭ شۇ چاغدا: «مەن شۇنچە يىلدىن بېرى ماشىنىغا ئولتۇرۇپ كەلگەندە ھەرقايسىڭلاردىن بىر ئېغىز گەپ چىقمىغانىدى. ئەمدى بىرقانچە ئاي پىيادە يول يۈرگەندە نېمە ئۈچۈن نارازىلىق قىلىشسىلەر» دەپ باللىرىغا تەنقىد بەرگەنلىكىنى ئاڭلىغانىدىم.

يولداش ئەسئەت ئىسھاقوۋنىڭ يەنە بىر ئالاھىدىلىكى، ئۇ، ھەر قانداق ۋاقىتتا ماختىسا خۇرسەن بولىدىغان، تەنقىد قىلسا خاپا بولۇپ نارازىلىق قىلىدىغان ئىشلاردىن خالى ئىدى ھەمدە بونداق ئىشلارنىڭ بولۇشىغا يول قويمايتتى. ئۇھەر دائىم ئۆزىنىڭ خىزمەتلىرىنى ياخشى ئىشلىگەن بولسىمۇ، ھەرگىز تەقدىرلىنىشنى خىيالىغا كەلتۈرمەيتتى.

ئەسئەت ئىسھاقوۋنىڭ ئەۋەتكەن تېلېگراممىسى:

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ رەئىسى ماۋزېدۇڭغا:

جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ پۈتۈن مەملىكەت دائىر نىسىدە، بولۇپمۇ يېقىندا غەربىي شىمالدا قولغا كەلتۈرگەن غەلىبىسى مۇناسىۋىتى بىلەن جانابلىرىنى ۋە يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ بارلىق ۋەكىللىرىنى تەبرىكلەيمەن. ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ئۇچ ۋىلايەت خەلقىنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى قوراللىق كۈرەش قىلىشى ئارقىسىدا دېموكراتىك يېڭى تۈرمۈشنىڭ ئاساسىنى ئورناتقان بولساقمۇ، لېكىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ سىياسى زۇلمى، ئىقتىسادىي بۇزغۇنچىلىقى، مىللىي جەھەتتىن بوزەك قىلىشى ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىن ئايا غ ئاستى قىلىشى قاتارلىق بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىگە يەنىلا ئۇزلۇكسىز ئۇچراپ تۇرغانىدۇق. بۇ قېتىم خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ تەسىرى بىلەن ئۆلكىمىزدىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى يوقىتىلدى. بارلىق خەلقىمىز ئۆلكىمىزدىكى ھۆكۈمەت بىلەن گومىنداڭ كونا ئارمىيىسىنىڭ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى بىلەن خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە بويسۇنغانلىقىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، چەكسىز خۇشال - خۇراملىققا چۆمدى ھەمدە مىسلىسىز تەنتەنىلىك ئامىنۇڭى يىغىن ئۆتكۈزدۇق. خەلق كوچىلارغا چىقىپ ناماياىش قىلىپ بۇ تارىخىي ۋەقەنى ھىمايە قىلدى ۋە تەبرىكلىدى. ئۇچ ۋىلايەت خەلقى جانابلىرىغا ئەڭ چوڭ رەھمەت ئېيتقاندىن باشقا، پۈتۈن ئۆلكە خەلقى جانابلىرىنىڭ رەھبەرلىكىدە، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ياردىمى ئاستىدا، مەملىكىتىمىزدىكى ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتتە ئىلگىرى كەتكەن ھەرقايسى مىللەتلەر بىلەن باراۋەر بولۇش ئاساسىدا، يېڭى

تۈرمۈش بەرپا قىلىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ.

شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىلىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى مەركىزىي تەشكىلىي ھەيئىتىنىڭ ۋاقتلىق رەئىسى ئەسئەت ئىسھاقوۋ.

1949 - يىل 28 - سېنتەبىر، ئىلىدىن.

رەئىس ماۋ زېدۇڭنىڭ جاۋاب تېلېگراممىسى:

ئەسئەت ئىسھاقوۋ ئەپەندىگە ھەمدە «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىلىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» دېگەن بارلىق يولداشلارغا ۋە ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ئۇچ ۋىلايەتتىكى بارلىق قېرىنداشلارغا:

تەبرىكلىگىنىڭىزگە رەھمەت. ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ئۇچ ۋىلايەت خەلقىنىڭ كۈرىشى پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ۋە پۈتۈن جۇڭگونىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن بىر مۇھىم تۆھپە. ئۇچ ۋىلايەت خەلقىنىڭ ۋە پۈتۈن شىنجاڭ خەلقىنىڭ بىردەك ئىتتىپاقلىشىپ، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى بىلەن ماسلىشىپ، خەلق دېموكراتىك يېڭى شىنجاڭنى ئورناتىق گۈللەندۈرۈش يولىدا كۈرەش قىلىشىنى تىلەيمەن.

ماۋ زېدۇڭ

1949 - يىل، 21 - ئۆكتەبىر.

(ئاپتورى: ئاپتونوم رايونلۇق مەسلىھەتچىلەر كومىتېتىدىن)

جاۋابكار مۇھەررىرى: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

پودپولکوۋنىك يۇسۇپجان ياسنوۋنىك هاياتى توغرىسىدا

شېرىپ خۇشتار

(1)

پۈتۈن هاياتىنى خەلقنىڭ ئازادلىقى، ئەركىنلىكى ئۈچۈن ئىنقىلاب يولىغا بېغىشلىغان ماهىر رازۋېتچىك، پودپولكوۋنىك يۇسۇپجان ياسنوۋ 1919 - يىلى (؟) سۈيدۈكدە تەرەققىيپەرۋەر تىجارەتچى ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن. كېيىن، ئائىلىسىنىڭ بورتالاغا كۆچۈپ بېرىشى مۇناسىۋىتى بىلەن بالىلىق هاياتىنى بورتالادا ئۆتكۈزگەن.

يۇسۇپجان ئائىلە تەربىيىسىدىن كېيىن، بۇرتالادىكى بىر دىنىي مەكتەپكە ئوقۇشقا كىرىدۇ. ئۇ، دىنىي ئۇقۇش داۋامىدا دىنىي بىلىم ئېلىش بىلەن بىرگە، دىنىي مەكتەپتە يېگىدىن يولىغا قويۇلغان① پەننىي دەرسلەرگىمۇ قىزىقىدۇ - دە،

① 1980 - يىلدىن باشلاپ باۋۇدۇن موسا بايۇپلارنىڭ بىۋاستە قول تەقىشى بىلەن ئېلى، قەشقەر قاتارلىق چوڭ شەھەرلەردىكى مەدرىسلەردە پەننىي دەرسلەر قوشۇپ ئوقۇلۇشقا باشلىغان بولسىمۇ، كىچىك شەھەرلەردە ئومۇملاشمىغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە پەننىي مەكتەپمۇ يوق ئىدى. شۇڭا، بورتالادىكى دىنىي مەكتەپكە پەننىي دەرسلەرنى قوشۇپ ئوقۇش يېگىدىن تەسىس قىلىنغانىدى.

ئاھايىتى تېزلا خەت ساۋاتىنى چىقىرىۋالىدۇ. بۇنىڭدىن سۆيۈنگەن دادىسى روسىيىدە (تاشكەنت، قازان، ئوفا قاتارلىق جايلاردا) نەشىر قىلىنغان دەرسلىك كىتابلار ۋە هەر خىل ژۇرنال - گېزىتلەرنى ئېلىپ بېرىدۇ. كىچىكىدىن زېرەك ۋە تىرىشچان ئۆسكەن يۇسۇپجان تىرىشىپ كىتاب ئوقۇيدۇ، گېزىت - ژۇرناللار كۆرۈپ دۇنيانى چۈشىنىشكە باشلايدۇ. قىيىن مەسىلىلەرگە دۇچ كەلگەندە دادىسىدىن سوراپ چۈشىنىدۇ.

يۇسۇپجاننىڭ دادىسى ئۆكتەبر ئىنقىلابىنىڭ ئالدى - كەينىدە روسىيىدە سودا - تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغان، شۇ جەريانداھەر ساھەدىكى ئاتاقلىق شەخسلەر بىلەن هەمسۆھبەتتە بولۇپ، نەزەر دائىرىسى كېڭەيگەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە روسىيىنىڭ ئۆكتەبر ئىنقىلابىدىن ئىلگىرى ۋە كېيىنكى سىياسىي، ئىجتىمائىي، مەدەنىي هاياتى ۋە خەلق تۇرمۇشىنى كۆرگەن، ئۇنىڭدىن قىسمەن پېكىلمق ۋە تەرەققىيات كۆزقارىشىغا ئىگە بولغان، يەنى بالدۇرراق ئويغىنىپ، يېڭى مەدەنىيەت يولىغا ماڭغان كىشى ئىدى. شۇڭا، ئۇ كۆپ ۋاقىتلاردا ئوغلىغا، ئۆزىدىكى يېڭى ئويغىنىش هېسسىياتىنى سىڭدۈرۈش مەقسىتىدە، روسىيىنىڭ يېڭى تۈرمۇشىدىن سۆزلەپ، ئۇنىڭ ئىدىيىسىدە يېڭى تۇيغۇ هاسىل قىلغانىدى. دادىسىنىڭ بۇ خىل تىرىشچانلىقى نەتىجىسىدە، يېگىلمقا قىزىققان يۇسۇپجان روسىيە تۈرمۇشىنى ئۆگىنىشكە بەل باغلاپ، روس تىلى ئۆگىنىشكە كىرىشىدۇ.

30 - يىللاردىكى قۇمۇل دېهقانلار قوزغىلىڭىنىڭ تۈرتكىسى ئارقىسىدا شىنجاڭدا يۈز بەرگەن تارىخىي خاراكتېرلىك يېڭى ئۆزگىرىشلەردىن كېيىن، جاي - جايلاردا پەننىي مەكتەپ قۇرۇلۇشقا باشلايدۇ. بۇ ئەهۋال يۇسۇپجانىنىڭ يېڭى بىلىم ئېلىشىغا تېخىمۇ ئوڭۇشلۇق شارائىت يارىتىپ بېرىدۇ.

لەتىجدە، يۇسۇپجان بورتالادا تولۇقسىز ئوتتۇرا مەلۇماتلىق تالانت ئىگىسى بولۇش بىلەن بىرگە، روس تىل - يېزىقىدىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنالايدىغان بولۇپ يېتىلىدۇ.

1936 - يىلى ئۇنىڭ كۆتكەن پۇرسىتى يېتىپ كېلىدۇ. ئۇ، 3 - تۇركۈمدە سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا ئەۋەتىلىدىغان ئوقۇغۇچىلار ئىمتىھانىدىن ئۆتۈپ، تاشكەنتكە يېرىپ ساگۇ (ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەتلىك ئۇنىۋېرسىتېتى) نىڭ سىياسىي قانۇن فاكۇلتېتىدا ئوقۇيدۇ. ئۇنىڭ ئوقۇشى ئەلا نەتىجە بىلەن ئاخىرلاشىپ، سىياسىيون ھەم ئاتاق بولۇپ ۋەتەنگە قايتىدۇ.

1938 - يىلى ئۇرۇمچىدە سىياسىي- قانۇن ئورۇنلىرىغا خىزمەتكە تەقسىم قىلىنىدۇ. كېيىن ئۇ، ئىلغا يۆتكىلىپ 1942 - يىلىغىچە يەنىلا سىياسىي-قانۇن خىزمىتىنى ئىشلەيدۇ.

1942 - يىلىنىڭ ئاخىرى، شېڭ شىسەي ئىنقىلابتىن ئوچۇق - ئاشكارا يۈز ئۆرۈپ گومىنداڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتىدۇ. شىنجاڭدا گومىنداڭ پىرقىسى قۇرۇلىدۇ. بۇ چاغدا، كۆپلىگەن ئىلغارلار قولغا ئېلىنىدۇ، قامىلىدۇ، ئۆلتۈرۈلىدۇ. زۇلۇمدىن ئۆزىنى چەتكە ئالغانلار قۇتۇلىدۇ، شۇنداق شارائىتتا، بىر بۆلۈم ئىلغارلار ئازادلىق يولى ئىزدەپ تەشكىلاتلارغا ئۇيۇشىدۇ. شۇ چاغدا يۇسۇپجانمۇ قولغا ئېلىنىش ئوبيېكتى ئىدى. چۈنكى، ئۇ روسىيىدە ئوقۇغان ئىلغار ئىدى. شۇڭا ئۇ، ئۆزىنى دالدىغا ئالىدۇ ھەم ئىلىدىكى «ئازادلىق تەشكىلاتى» نىڭ بىر گۇرۇپپىسىغا قوشۇلۇپ، سىياسىي پائالىيەت ۋە «ئاخبارات چىلىق» بىلەن شۇغۇللىنىپ، تەشكىلاتنى مۇھىم ئاخباراتلار بىلەن تەمىنلەيدۇ.

1944 - يىلى نويابىردا قوزغالغان ئىلى خەلق قوزغىلىڭى ھەر قايسى سىياسىي تەشكىلاتلارنىڭ ھەرىكىتىنى تېزلىتىدۇ،

لەتىجدە يۇسۇپجان ياسىنوۋ سوۋېتلىك پارتىزانلىرىغا قوشۇلۇپ ئاددىي جەڭچى بولۇپ ئىشلەيدۇ.

بۇ كۈنلەردە مىللىي ئارمىيە غۇلجا شەھىرىنى ئازاد قىلغان بولۇپ، نۆۋەتتىكى ۋەزىپە دۇشمەننىڭ جىلىك، شىخۇدىكى ئاساسىي كۈچىنى يوقىتىش ئىدى. دۇشمەننى يوقىتىشتا دۇشمەننىڭ سىرىنى بىلىش كېرەك، ئەۋەتتە. قوماندانلىق شتاب دۇشمەننىڭ سىرىنى بىلىش ئۈچۈن، دۇشمەن ئارقا سەپىنى رازۋېتكا قىلىش ۋەزىپىسىنى يۇسۇپجان ياسىنوۋغا تاپشۇرىدۇ. يۇسۇپجان چاقماق تېزلىكىدە دۇشمەننىڭ ئارقا سەپىگە (ئۇ چاغدا كەڭساي ئېغىزى، ۋۇتەيدە دۇشمەن ئالدىنقى رازۋېتى بار ئىدى) ئۆتۈپ بورتالا، ئارشاق، چىگىشۇ، جىلىك، شىخۇ قاتارلىق جايلاردا دۇشمەن ئەھۋالىنى رازۋېتكا قىلىدۇ (دۇشمەن ئەھۋالىدىن خەۋىتىلىك مەلۇمات توپلايدۇ). دۇشمەن ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپقان مىللىي ئارمىيە قوماندانلىق شتابى 1945 - يىلى 9 - ئاينىڭ 3 - كۈنى جىلىك، شىخۇغا ئارقا - ئارقىدىن ھۇجۇم قىلىپ، دۇشمەننىڭ جېڭىنى ساقلاۋاتقان بىر دېۋىزىيە قىسمىنى يوق قىلىپ، شىخۇغا يۇرۇش قىلىدۇ. 5 - كۈنى شىخونى ئىشغال قىلىپ، قالدۇق دۇشمەننى قوغلاپ ماناس دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقىغا كېلىپ، بۇيرۇقنا بىنائەن بۇ جاينى ئالدىنقى لىنىيە قىلىدۇ.

بۇ كۈنلەردە يۇسۇپجان بورتالا ساقچىئىدارىسىنىڭ كادىرى نامىدا بورتالا، ئارشاق، جىلىك، شىخو قاتارلىق جايلاردا ئىچكى رازۋېتكا (تازىلاش) خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. كېيىن مىللىي ئارمىيە قوماندانلىق باش شتاب رازۋېتكا بۆلۈمنىڭباشلىقى بولۇپ، غۇلجا مەركىزىي قوماندانلىق شتابنىڭ رازۋېتكا خىزمىتىگە مەسئۇل بولىدۇ.

بۇ ۋاقىتتا، گومىنداڭ دائىرىلىرى ئىنقىلابنى قورال

گۇچى بىلەن يوقاتقىلى بولمايدىغانلىقىنى چۈشىنىپ
ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ بىلەن سۆلە قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ.
1946 - يىلى گومىنداڭ تەرەپ ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ بىلەن
11 ماددىلىق بېتىم ئىمزالايدۇ، شىنجاڭدا بىرلەشمە
ھۆكۈمەت قۇرۇلىدۇ. مۇشۇنداق بولسىمۇ، گومىنداڭ تەرەپ
ئۆزىنىڭ يېڭىلگىنىگە تەن بەرمەي، بارلىق
ئاماللارنى قىلىپ، ئۇچ ۋىلايەتنى پارچىلاپ يوقىتىش نىيىتىگە
كېلىدۇ ۋە ئوسمانىنىڭ ئىلى تەرەپكە بولغان ئازلىقىدىن
پايدىلىنىپ، ئوسمانىنى قوللاپ ۋە ئۇنىڭغا ياردەم بېرىپ،
ئوسمانىنىڭ قولى بىلەن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى
پارچىلىماقچى بولىدۇ.

(2)

1945 - يىلى 10 - ئايدا، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن
تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن ئۇرۇمچىگە كەلگەن ئۇچ
ۋىلايەت رەھبەرلىرى ئوسمانىنىڭ گومىنداڭ ھەربىي - مەمۇر-
لىرى (سۇڭ شىلىيەن، جاڭ جىڭجۇڭ) بىلەن مەخپىي ئالاقە
باغلىغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات ئالىدۇ. ئۇچ ۋىلايەت
تەرەپ شۇنىڭدىن باشلاپ ھەر ئىككى تەرەپكە «ئوسمانىنى
ھۇركۈتمەسلىك، گومىنداڭغا چاندۇرماسلىق» تاكتىكىسىنى
قوللىنىپ، ئوسمانىغا نىسبەتەن بىر تەرەپتىن سۆھبەت
ئارقىلىق ئۇنى قايتۇرۇۋېلىش، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ
سىياسىي ھەرىكىتىنى كۆزدە تۇتۇپ تاقابىل تۇرۇش؛
گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە نىسبەتەن ئۇچ ۋىلايەتنى بىر گەۋدە
قىلىپ، ئوسمانىنى ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت ھەيئىتى
قىلىپ كىرگۈزۈش ئارقىلىق، تەلەپنى قاتتىق قويۇپ

گومىنداڭنىڭ ئوسمان توغرىسىدا دىلىغۇل قىلىشتىن
ئىبارەت بولىدۇ.

ئۇرۇمچىدە گومىنداڭ بىلەن سۆھبەت ئارقىلىق ھەل
قىلىشقا تېگىشلىك بىر قاتار مەسىلىلەرگە ئەخمەتجان
قاسىمى، ئوسمان بىلەن ھەل قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلىلەرگە
گېنېرال ئىسھاقبېك مەسئۇل بولىدۇ.

بۇ ۋاقىتلاردا ئۇرۇمچىدە گېنېرال جاڭ جىڭجۇڭ ئۇچ
ۋىلايەت ۋەكىللىرى بىلەن بولغان سۆھبەتتىكى بىر قاتار
مەسىلىلەرنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ، ئوسمانىنى قورال - ياراق،
ھەربىي ھەم تېلېگراف خادىملىرى بىلەن تەمىنلەشنى
گېنېرال سۇڭ شىلىيەنگە تاپشۇرىدۇ ھەم بۇ ئىشنى قەتئىي
مەخپىي ساقلاش ئۈچۈن، تاۋسيۇ بىلەن سۇڭ شىلىيەنگە
بۇيرۇق بېرىدۇ. سۇڭ شىلىيەن ما چىڭشاڭ باشچىلىقىدىكى
1 - ئاتلىق دېۋىزىيە تەركىبىدىكى ماشىجىن باشچىلىق قىلغان
ئىشپىونلۇق لىيەننى بەيتىك ئەتراپىنى تۇرالغۇ قىلىپ، ئۇچ
ۋىلايەت ۋە تاشقى موڭغۇلىيە چېگرا قىسىملىرىنى داۋاملىق
چارلاش، ھەربىي ئاخبارات توپلاشقا ئەۋەتىدۇ. يەنە
ئوسمانىنىڭ يېنىدا خىزمەت ئىشلەش ئۈچۈن ھەربىي باشقارما
(بۇ ھەربىي باشقارما ھەربىي سىستېمىدىكى ئىشپىونلۇق ئورگان
بولۇپ، نامدا شىنجاڭ گارنىزون سىلىكبۇسىنىڭ بىر باشقار-
مىسى بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە غەربىي شىمال مەمۇرىي
مەھكىمىسى ئۇرۇمچى ئىشخانىسىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىدە
ئىكەن) باشلىقى يۇي دەنگە ئۇچ رادىئو ۋە رادىئو گراممما
قاتارلىقلارنى قوشۇپ ئەۋەتىدۇ. بۇ ئىشپىيونلار ئوسمانىنىڭ
يېنىغا بارغاندىن كېيىن، ئوسمانىنى يېتەكلەش بىلەن ئۇچ
ۋىلايەتكە قارشى ھەرىكەت قىلىشتىن تاشقىرى، تاشقى
موڭغۇلىيە ۋە سوۋېت چېگرىلىرىدا ئىشپىيونلۇق ھەرىكەت

ئېلىپ بارىدۇ.

ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى ئىنتايىن زور سەۋرچانلىق بىلەن ئوسمانغا تەربىيە ئىشلەپ، ئۇچ ۋىلايەتتىكى قېرىنداشلىرى بىلەن بىللە دۈشمەنگە ئورتاق قارشى تۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىدۇ، لېكىن، ئوسمان بۇنى رەت قىلىدۇ. ئۇ ھەر خىل يوقىلاڭ سەۋەب ۋە چەكتىن ئاشقان تەلەپلەرنى قويۇش ئارقىلىق، ئۆزىنىڭ ئىككى يۈزلىمىلىك تەبىئىيىتىنى ئاشكارىلايدۇ.

شۇ چاغدىكى ئۇچ ۋىلايەت بىلەن ئوسمان ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت تىنچلىق بىلەن ھەل قىلىپ بولمايدىغان «دوست - دۈشمەن» ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتكە ئايلىنىدۇ. بۇ ۋاقىتلاردا ئوسمان بىر تەرەپتىن ھەر خىل ۋاستىلەر ئارقىلىق ھەرقايسى قەبىلە باشلىقلىرى ۋە يۇرت كاتتىلىرىنى ئۆزىگە تارتىپ ئۇچ ۋىلايەتكە قارشى قويسا، يەنە بىر تەرەپتىن ھەر خىل ۋاستىلەرنى قوللىنىپ، قازاق خەلقىنى كۆچۈرۈپ ئۆزىگە ئەگەشتۈرىدۇ. بۇ ئىشلار تىنچ تۇرمۇش كۆچۈرۈۋاتقان قازاق خەلقىغە ھەقىقەتەنمۇ بالايىئاپەت كەلتۈرىدۇ.

مۇشۇنداق پەيتتە، ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيە قوماندانلىق شتابى باش رازۋېتكا بۆلۈمى باشلىقى، پودپولكوۋنىك يۈسۈپجان ياسىنوۋنى ئالتاي 3 - ئاتلىق پولكىنىڭ پودپولكونىكلىكىغا تەيىنلەيدۇ. بۇنىڭدىن مەقسەت شىمالىي يۆنىلىش ئارمىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىنى كۈچەيتىش، ئوسماننىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى كۆزىتىشتىن ئىبارەت ئىدى.

يۈسۈپجان ياسىنوۋ ئالتايغا بارغاندىن كېيىن گېنېرال مايور دەلىلقانغا يارەملىشىپ، ئالدى بىلەن كوماندىر-جەڭچىلەرنىڭ ئىنتىزامچانلىقىنى كۈچەيتىپ، جەڭگىۋارلىقىنى ئاشۇرۇشقا يارەم بېرىدۇ ۋە بۇ خىزمەتنى ئۆز ئۈستىگە ئالىدۇ. ئۇ،

خىزمەت داۋامىدا كوماندىر - جەڭچىلەرگە «خەلقنىڭ ۋەزىيىتى ۋە نۆۋەتتىكى مۇھىم مەسىلىلەر» دېگەن تېمىدا سىياسىي دەرس ئۆتىدۇ. شۇنداقلا ئالتاي ۋەزىيىتى ۋە كەلگۈسى توغرىسىدا ئېنىق سۆزلەپ، ئوسمان پەيدا قىلغان قالايمىقانچىلىق ھەم ئۇچ ۋىلايەتكە قارشى تارقاتقان تەتۈر تەشۋىقاتلارغا رەددىيە بېرىدۇ. ئۇ زىيانكەشلىككەئۇچرىغان ھەربىر قازاق ئائىلىسىنىڭ ئەھۋالىنى كۆرسىتىپ، كوماندىر جەڭچىلەرنىڭ ۋە كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ۋەزىيەتكە بولغان قارىشىنى توغرىلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئىدىيىۋى تەربىيىنى كۈچەيتىش ئارقىلىق قىسمىنى رەتكە سالىدۇ. گومىنداڭنىڭ قورال - ياراق ۋە ھەربىي ياردىمىگە ئېرىشكەن ئوسمان ئۆزىنى «تەڭرىنىڭ ئەركىسى»، «تاغ باتۇرى»، «پۈتۈن قازاق خەلقىنىڭ غەمخۇر ئاتىسى»، «ئالتاينىڭ ئېگىسى» قىلىپ كۆرسىتىپ، ئۇچ ۋىلايەتكە قارشى تەشۋىقات ئېلىپ بارىدۇ، خەلقنى ئۆزىگە ئەگىشىپ كۆچۈشنى جاكارلايدۇ، كۆچمىگەن ئائىلىلەرنى بۇلايدۇ.

1946 - يىلنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا، ئوسمان ماناپ باشچىلىق قىلغان بىر ئەترەتكە بۇيرۇق بېرىپ، قۇبۇقسار ناھىيىسىنىڭ سالبىتىدىكى دېگەن يېرىگە بۇلاڭچىلىق قىلىشقا ئەۋەتىدۇ. ئەھۋالدىن ئالدىن خەۋەر تاپقان يۈسۈپجان ياسىنوۋ باشچىلىقىدىكى چارلاش ئەترىتى تۇيدۇرماي يوشۇرۇنۇپ زەربە بېرىدۇ. خېلى كۆپ زىيان تارتىپ، قېچىپ قۇتۇلغان ماناپ قىسمى مىللىي ئارمىيىگە ئۇچ ئېلىش خاراكتېرلىك ھۇجۇم ۋە بۇلاڭچىلىق ئېلىپ بارىدۇ. لېكىن، مىللىي ئارمىيىنىڭ قاتتىق زەربىسى بىلەن قاچىدۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن، ئوسمان ئەسەبىيلەشكەن ھالدا ماناپ، رۇستەم، قورمان، پولتاباي، جىلقان، پورۇلجاپ، قاباس

قاتارلىق باندىتلارنى ئۆز قىسىملىرى بىلەن تەرەپ-تەرەپكە ئەۋەتىپ، بۇلاڭچىلىق قىلىشقا بۇيرۇيدۇ. بۇلار يەنە ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىگە يوشۇرۇن زەربە بېرىش ئىشىنى ئېلىپ بارىدۇ. ئوسمانىنىڭ بۇ خىل ھەرىكەتلىرى ناھايىتى ھىلىگەرلىك بىلەن ئېلىپ بېرىلغان بولۇپ، ھەش-پەش دېگۈچە قىلىدىغان ئەسكىلىكلەرنى قىلىپ، چاقماق تېزلىكىدە كۆزدىن غايىپ بولىدۇ. خەلق ۋە مىللىي ئارمىيە كۆپ قېتىم ئوسمانىنىڭ تۈيۇقسىز زەربىسىگە ۋە بۇلاڭ-تالاڭلىرىغا ئۇچرايدۇ. شۇنداقتىمۇ ئالتايدا تۇرۇشلۇق مىللىي ئارمىيە ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش پوزىتسىيەسىنى قوللىنىپ، ھۇجۇم قىلماسلىق، دۈشمەن ھۇجۇمىنى قايتۇرۇش، قوغلاپ زەربە بېرىمەسلىك، ئەسىرلەرنى خارلىماسلىق، ئەربىيە بېرىپ قويۇپ بېرىش ئارقىلىق قايىل قىلىش پرىنسىپىدا تۇرىدۇ.

مىللىي ئارمىيە شىمالىي يۆنىلىش قوماندانلىق شتابىنىڭ بۇ خىل پوزىتسىيەسى ئوسمانىنى تېخىمۇ كۆرەڭلىتىپ قويىدۇ. ئوسمان 1946 - يىلى 12 - ئايدا، بىر قانچە ئون مىڭلىق باشلىقى، ئۆز قۇيرۇقچىلىرى، ئاتارمەن - چاپارمەنلىرى بىلەن يېغىن ئېچىپ، ئۆزىنى ئەل باشلىقى، مانانىنى ئەسكىرىي باشلىق، قاباساڭى مۇئاۋىن ئەسكىرىي باشلىق قىلىپ ئېلان قىلىدۇ. ئۇ يەنە ئۇچ ۋىلايەت بىلەن ئورۇشدىغانلىقىنى، سۇڭ باتۇر (سۇڭ شىلىيەننى دېمەكچى) نىڭ ئوسمانغا ھەر قانداق ئىشتا يارىدەم بېرىدىغانلىقىنى، «قۇدرەتلىك» قورالارغا ئىگە ئامېرىكىنىڭ جۇڭگونىڭ ئەڭ يېقىن دوستى ئىكەنلىكىنى، ئۇ زېنىڭ ئامېرىكىنىڭ ئورۇمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلى بىلەن ئاغىنە بولغانلىقىنى ئېيتىدۇ. شۇڭا، ئۇ 1947 - يىلى كىرىش بىلەن مىللىي ئارمىيىگە ھۇجۇم قىلىشقا باشلايدۇ. بۇ چاغدا يۇسۇپجان مايور ماشان بىلەن قازاق خەلقى ئىچىدە يۇرۇپ،

ئوسمانىنىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي ھەرىكەتلىرىگە قارشى تەشۋىقات ئېلىپ بارىدۇ.

1947 - يىلى 1 - ئايدا، ئوسمان بارلىق كۈچىنى ئىشقا سېلىپ بۇرۇلتوقاي ۋە ئالتاي ناھىيىسىگە ھۇجۇم قىلىپ، مىللىي ئارمىيىنى زور زىيانغا ئۇچراتتىدۇ. 1947 - يىلى 2 - ئايدا، مىللىي ئارمىيە قوماندانلىق شتابى ئۇچ ئاتلىق پولىك ۋە زەمبىرەكچى باتالىيونىنى ئىشقا سېلىپ، ئوسمان قىسىملىرىغا قاقشاتقۇچ زەربە بېرىدۇ. پودپولكوۋنىك يۇسۇپجان بۇ ئۇرۇشنىڭ سەردارى بولۇپ، ئالدىنقى سەپ قوماندانلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدۇ.

ئوسمان ئالتاي ۋە بۇرۇلتوقايدىن ھەيدەپ چىقىرىلغاندىن كېيىن، بۇرۇلتوقاي، چىڭگىل، كۆكتوقاي قاتارلىق ناھىيە ۋە رايونلاردىن 3000 دىن كۆپرەك چارۋىچىلارنى ئۆزىگە مەجبۇرىي ئەگەشتۇرۇپ، ئۆز سېپىنى ئۇلغايتىپ، ئەكسىلئىنقىلابىي بازا قۇرماقچى بولىدۇ.

بۇ چاغدا مىللىي ئارمىيە شىمالىي يۆنىلىش قوماندانلىق شتابى بۇيرۇقنى بىنائەن ئوسمان باندىتلىرىغا قارشى ھەل قىلغۇچ ئۇرۇش قىلىشنى قارار قىلىپ، بۇ ئۇرۇشنىڭ قوماندانلىقىنى يۇسۇپجان ياسنوۋغا تاپشۇرىدۇ. يۇسۇپجان ياسنوۋ 1500 كىشىلىك ھەيۋەتلىك قوشۇننى باشلاپ، 1947 - يىلى 3 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئالتايدىن كۆكتوقاي ناھىيىسىنىڭ ئوسمان ئورۇنلاشقان ئۇلۇغباي قۇدۇقى دېگەن يېرىگە قاراپ يولغا چىقىدۇ. ئۇ ئۇچ كۈن جاپالىق يول يۈرۈپ، ئۈچىنچى كۈنى تاڭ سەھەردە ئۇلۇغباي قۇدۇقىغا يېتىپ كېلىدۇ. بۇ قار كۆچكەن پەسىل بولغاچقا، ھاۋا سوغۇق، قېلىن تۇمانلىق، ئۇ-نىڭ ئۈستىگە ئۈزۈن يول باسقان جەڭچىلەر خېلى ھېرىپ-چارچايدۇ. شۇڭا، يۇسۇپجان بارلىق جەڭچىلەرنى دەم ئېلىشقا

قويۇۋېتىپ، ئۆزى بەدالخان بىلەن مەسلىھەتلىشىدۇ، كەڭ چارۋىچى خەلقنىڭ ھايات - ماماتىنى كۆزدە تۇتقان ھالدا، ئامال بار ئوسمان بىلەن ئۇرۇش قىلماسلىق، مەسلىنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش قارارىغا كېلىپ، قازاق خەلقى ئىچىدىكى يۇقىرى ئابرويلۇق ئاقساقاللاردىن مامبات، جانات قاتارلىق تۆت نەپەر كىشىنى چاقىرىپ، ئۇرۇش قىلماسلىق توغرىسىدا كېلىشىم ھاسىل قىلىپ، ئىككى تەرەپ ئىمزا قويىدۇ.

لېكىن، يامان نىيەتلىك ئوسمان ۋە ئۇنىڭ ئىلكىدىكى باندىتلىرى بىر تەرەپتىن تىنچلىق سۆھبىتىگە ئىمزا قويسا، يەنە بىر تەرەپتىن يوشۇرۇن ئۇرۇش ھازىرلىقى قىلىدۇ. ئوسمان قىسىملىرى شۇ كۈنى تۈن يېرىمدا مىللىي ئارمىيە ئورۇنلاشقان جايىنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا باستۇرۇپ كېلىپ، جەڭچىلىرىنىڭ ئۇخلاۋاتقانلىقىدىن پايدىلىنىپ كۆپ كىشىنى بوغۇزلاپ ئۆلتۈرۈپ، قوماندانلىق شتابىغا قاراپ ماڭىدۇ.

بۇ چاغدا قوماندانلىق شتاب ئالدىدىكى پوست ئەنۋەر بەگ دۇشمەن ئەھۋالىنى سېزىپ، قولىدىكى ئاپتومات بىلەن دۇشمەنگە ئوت ئاچىدۇ ھەم «باندىتلار بېسىپ كەلدى!» دەپ ۋارقىرايدۇ. چۆچۈپ ئويغانغان جەڭچى، ئوفىتسىرلار ۋە قوماندانلىق شتاب خادىملىرى دەرھال جەڭگە ئاتلىنىدۇ. شتابقا قاراپ ماڭقان دۇشمەن كۈتۈلمىگەن يەردىن ئوچ تەرەپتىن مىللىي ئارمىيىنىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ چېكىنىدۇ. قوماندانلىق شتاب دەرھال قىسىملارنى لېنىيە بويىچە ئۇرۇشقا بۇيرۇق بېرىدۇ. باندىتلار تاكى ئاتقىچە جاھىللىق بىلەن تىركىشىپ بۆسۈپ كىرەلمەيدۇ ياكى چېكىنمەيدۇ. مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى يەر ئەھۋالىنى بىلمىگەنلىكى، ئۇنىڭ ئۈستىگە تۈيۇقسىز ھۇجۇمغا ئۇچرىغانلىقتىن، پەقەت ئۆزلىرى تۇرغان ئورۇننى ساقلاپلا ئۇرۇش قىلىدۇ. تاكى سۈزۈلۈش بىلەن ئەتراپ جەڭ

چىلەرگە تونۇشلۇق بېرىدۇ. يۈسۈپجان ياسىنوۋ دۇشمەن ئەھۋالىنى كۆزىتىدۇ. دۇشمەن مىللىي ئارمىيىدىن خېلىلا كۆپ بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئورۇنلاشقان جايى ئۇرۇش قىلىشقا، يوشۇرۇنۇشقا ناھايىتى قولايلىق ئىدى. شۇڭا، يۈسۈپجان ياسىنوۋ قىسمىغا ھۇجۇمغا ئۆتمەسلىك، دۇشمەننى ئىلگىرىلەتمەسلىك بۇيرۇقىنى بېرىدۇ. تاكى ئاتقاندىن كەچكىچە ئۇرۇش بولىدۇ، دۇشمەن كۆپ قېتىم ھۇجۇم قىلىدۇ، لېكىن چىقىم بىلەن چېكىنىدۇ. بۇ ئۇرۇشتا، تاغ ئۇرۇشىغا ماھىر بولغان رولەتچى، كۆكمەتلەر باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىپ، دۇشمەننىڭ ئاساسىي ئوت كۈچىگە زەربە بېرىدۇ.

مايور ماشان باشچىلىق قىلىۋاتقان لېنىيىنىڭ ئۇرۇش ئەھۋالى جىددىي بولۇپ، ماشان مايورنىڭ يېنىدىكى ستانكا-ۋوي پىلىموت ئېتىشتىن توختايدۇ. ماشان پىلىموتچىكنىڭ جەسىتىنى يۆتكەپ پىلىموتنى ئىشقا سالىدۇ. بىرقانچە مىنۇت ئۆتمەي ماشان مايورمۇ قازا تاپىدۇ. پىلىموت يۈسۈپجان ياسىنوۋنىڭ قولىغا ئۆتىدۇ. بىردەم پىلىموت ئوقىنىڭ توختىشى بىلەن دۇشمەن چىلبۇرىدەك ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، «ماقاباي»، «يامۇ خەممەت» دەپ چۇقان سېلىپ ئىلگىرىلەيدۇ.

پودپولكوۋنىك يۈسۈپجان پىلىموت ئۇچىنى دۇشمەنگە قاراتقان بىلەن، ئارقا - ئارقىدىن موللاق ئېتىپ يەر چىشلەۋاتقان باندىتلار جەستى، ئىگىسىز قالغان ئاتلارنىڭ قالايمىقان چېپىپ يۈرۈشى دۇشمەننىڭ ئىلگىرىلەش يولىنى توسىدۇ. پىلىموت ئوقى باندىتلارنى زادىلا ئىلگىرىلەتمەيدۇ. دۇشمەن بىر مەھەل تىركىشىپ باققان بولسىمۇ، بۇ قېتىمقى ھۇجۇمدا «جەڭگىۋار» دەپ ئاتالغان ھۇجۇمچى باندىتلىرى ۋە كۆپلىگەن ئەسكىرىدىن ئايرىلىدۇ - دە، قاراڭغۇ چۈشۈش بىلەن ئۆزلۈكىدىن چېكىنىپ قاچىدۇ.

ئۇلۇغباي قۇدۇقىدا ئېلىپ بېرىلغان بۇ جەڭ مىللىي ئارمىيە كوماندىر - جەڭچىلىرىنىڭ جاسارىتىنى زور دەرىجىدە ئاشۇرىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن، باندىتلارغا بولغان غەزەپ - نەپرىتىنى تېخىمۇ كۈچەيتىدۇ. ئۇلار باندىتلار تەرىپىدىن بوغۇزلىنىپ ئۆلتۈرۈلگەن 60 تىن ئارتۇق جەڭچى - ئوفىتسېرلارنىڭ پاجىئەسىنى كۆرگەندە، غەزەپكە چىدىيالمای ئۇنلۇك شوئارلار توۋلاپ، ئىنتىقام ئېلىشقا قەسەمىيات قىلىدۇ.

ئوسمان چاپارەنلىرىنى باشلاپ شۇ كېچىسىلا قىزىلئادىر دېگەن يەرگە قېچىپ كېتىدۇ.

پودپولكوۋنىك يۈسۈپجان قىسملارنى تەرتىپكە سېلىش بىلەن بىرگە جەڭگە سەپەرۋەر قىلىدۇ. ئۇ: «يولداشلار! بۇ ئۇرۇشتا غەلىبە قىلىدۇق، بۇ غەلىبە كۆپلىگەن ئەزىمەتلەرنىڭ قان - تەر بەدىلىگە كەلدى. بۇنىڭدا ئوسمانمۇ يۈزلىگەن ئۆلۈكلىرىنى قالدۇرۇپ قاچتى. بىز بۇنىڭ بىلەن مەغرۇرلىنىپ ئېسىمىزنى يوقاتماسلىقىمىز لازىم. دۈشمەن تېخى بار، ئالدىمىزدا تالاي جەڭلەر بىزنى كۈتۈپ تۇرىدۇ. بىزنىڭ ئىنقىلابىمىز، ئىرادىمىز يېڭىلمەستۇر، بىز باندىتلارنى ئۈزۈل - كېسىل يوق قىلىمىز...» دېگەندە، پۈتۈن مەيدانىدا ھۇررا سادىسى ياڭرايدۇ.

شۇ كۈنى ئىككىنچى سەپ چۆچەك پولكى بۇ يەرگە يېتىپ كېلىدۇ. ئىككى پولىك ۋە كوماندىر - جەڭچىلەر خۇشال - خورام جەم بولۇپ، ئوسمانغا ئىز قوغلاپ زەربە بېرىش ئۈچۈن قىزىلئادىرغا يۈرۈش قىلىدۇ. يۈسۈپجان پولكى چاقماق تېزلىكىدە ئىز قوغلاپ قىزىلئادىرغا يېتىپ كېلىپ ئۇرۇش قىلىدۇ. ئوسمان بىر مەھەل تىركىشىدۇ، لېكىن مىللىي ئارمىيىنىڭ ئوقىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدىغانلىقىنى بىلىپ، ئىتتەنقىز (جاۋقىز دەپمۇ ئاتىلىدۇ)

دېگەن جايلاردا ئۇرۇشۇپ بېقىپ، ئاخىر كۆكتوقاي ناھىيە سىنىڭ قۇۋۇتىمىز دېگەن يېرىگە قاچىدۇ. قۇۋۇتىمىز دەريا ئېقىمى بولۇپ، بۇ دەريانىڭ مۇزلىرى ئېرىگەن كۈنلەر ئىدى. شۇڭا، باندىتلار بالدۇر پەملەپ قويغان مۇز ئېرىمىگەن يەردىن ئۆتۈپ، ئۇرۇشقا ئەپلىك توپىلىكلەرگە يوشۇرۇنۇۋالىدۇ.

پودپولكوۋنىك يۈسۈپجان دۈشمەنىنىڭ توسۇپ ياتقان ئورنىنى تەھلىل قىلىپ، كۈندۈزى دەريادىن ئۆتۈش تۇغرا كەلسە چىقمىنىڭ زور بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلىدۇ. كۈندۈزى دۈشمەننى ئۇرۇش بىلەن بەند قىلىپ، قاراڭغۇ چۈشكەندىن كېيىن بىرقانچە ستانكىۋوي پىلىموتنىڭ ئوت كۈچىنى دۈشمەنگە مەركەزلەشتۈرۈپ، پىلىموت ھمايىسىدە قىسملارنى دەريادىن ئۆتكۈزۈشكە بۇيرۇق بېرىدۇ. ئاتلىق قىسىم دەريادىن ئۆتۈپ دۈشمەنگە ئوت ئاچىدۇ، باندىتلارمۇ قىقاس - چۇقان سېلىپ ئاتلىق ھۇجۇمغا ئۆتىدۇ، ئاتلىق گىرەلەشمە جەڭ شەكىللىنىدۇ. پودپولكوۋنىك يۈسۈپجان ئات ئۈستىدە قىلىچ ئوينىتىپ، دۈشمەن سېپىگە بۆسۈپ كىرىدۇ. قورمان غالى، پاتقۇلاق، ئەنۋەربەگ، كۆچا سار، ھۇشۇروۋ، ئابدۇكېرىم قاتارلىق ماھىر چەۋەندازلارمۇ قىلىچ ئوينىتىپ دۈشمەن سېپىنى بۇزۇپ تاشلايدۇ. بۇ چاغدا مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى سەپ تۈزۈپ بىرلا ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، ئۇچ تەرەپتىن باندىتلارنى مۇھاسىرىگە ئالىدۇ. يامغۇردەك يېغىۋاتقان ئوق ئاستىدىن باش كۆتۈرەلمىگەن دۈشمەن قول كۆتۈرۈپ تەسلىم بولۇشقا ئارانلا ئۇلگۈرىدۇ، بىر قىسىم باندىتلار قېچىپ قۇتۇلىدۇ. بۇ ئۇرۇشتا 827 نەپەر باندىت ئەسىرگە ئېلىنىدۇ. باندىتلار ئائىلە بويىچە كۆچۈرۈپ ماڭغان 50 مىڭدىن ئوشۇق مال - چارۋا دۈشمەندىن تارتىۋېلىنىدۇ. ئوسمان بىر قىسىم باندىتلار بىلەن بەيتىككە قاراپ قاچىدۇ.

شۇنىڭ بىلەن ئالتاي يايلاقلىرىدىكى 10 مىڭدىن ئارتۇق ئائىلە باندىتلارنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلدۇ. مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى بىرنەچچە كۈن دەم ئالغاندىن كېيىن، ئالتايغا قايتىدۇ.

جەڭچىلەر ئالتايغا كىرگەندە، گېنېرال مايور دەلىلقان سوگۇربايوۋ باشلىق ھەربىي - مەمۇرىيلار، ئالتايدا تۇرۇشلۇق مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى بولۇپ 1000 دىن ئارتۇق كىشى جەڭچىلەرنى قارشى ئېلىپ، بۇ غەلىبىنى تەبرىكلەپ، قازاق خەلقىنىڭ قائىدىسى بويىچە چاچقۇ چاچىدۇ. دەلىلقانىڭ ئانىسى مىللىي ئارمىيە جەڭچى - ئوفىتسېرلىرىنىڭ چېكىسىگە سۆيۈپ غەلىبىنى تەبرىكلەيدۇ. ئۇچىنچى كۈنى غەلىبە تەبرىك لەش چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، 3000 دىن كۆپ كومانداندىر - جەڭچىلەر پاراتتىن ئۆتىدۇ. پاراتتا گېنېرال دەلىلقان سۆز قىلىپ غەلىبىنى تەبرىكلەگەندىن كېيىن، خىزمەت كۆرسەتكەن پولك، ئىكادرون ۋە قەھرىمان شەخسلەرگە ئوردېن تەقدىم قىلىدۇ. يۈسۈپجان ياسىنوۋ، پاتقۇللا، قورمانغالى، ئابدۇكېرىم، ئەنۋەربەگ، كۆپ جاسار ۋە رولەتچى قاتارلىقلارغا قەھرىمانلىق ئوردېنى بېرىلىدۇ؛ يۈسۈپجان ياسىنوۋ «ئازاد نىشانلىق 1- » ۋە «ئازاد نىشانلىق 2- » ئوردېنىغا ئېرىشىدۇ.

(3)

1947 - يىلى 5 - ئاينىڭ كېيىنكى يېرىمىدا، ئوسمانىڭ باندىتلىرى ھەممە ياقتا بۇلاڭ - تالاڭ قىلىدۇ، خەلقلەرنى مەجبۇرىي كۆچۈرۈشكە باشلايدۇ. بۇ خىل ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان يۈسۈپجان ياسىنوۋ ئۆزىنىڭ چارلاش (راز- ۋېتكا) ئەترىتى ۋە مۇھاپىزەتچىلىرىنى ئېلىپ، دۇشمەنىنىڭ

بۇزغۇنچىلىق قىلغان ئورۇنلىرىنى كۆزدىن كەچۈرىدۇ. پەيتى كەلگەندە دۇشمەنگە زەربە بېرىپ، بۇلاڭ - تالاڭ قىلىنغان مال - چارۋىلارنى قايتۇرۇۋالىدۇ، كۆچۈرۈلگەن خەلقنى ئەسلى يېرىگە قايتۇرىدۇ.

بىر كۈنى ئۇ، جەلد قارا دېگەن تاغ ئۈستىدە دۇربۈن بىلەن ئەتراپنى كۆزىتىۋېتىپ، قېچىپ كېتىۋاتقان باندىت قىسىلىرىنىڭ كۆپلىگەن مال - چارۋا ۋە خەلقلەرنى ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرىدۇ. كېيىن مەلۇم بولۇشچە، بۇلار چىڭگىلدىكى ھەسەن ئۆكۈرداي، ئىدرىس زەڭگى قاتارلىق ئوسمانىڭ كاتتىباشلىرى بولۇپ، ئۇلار 100 دەك ئائىلىنى ئوسمانغا ئەگىشىشكە قۇتراتىپ ئېلىپ ماڭغانىكەن. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ئوسمان بىر بۆلۈم باندىتلارنى ئۇلارنى قاچۇرماي قوغداپ ئېلىپ كېلىشكە ئەۋەتىدۇ.

يۈسۈپجان چارلىغۇچى ئەترەتنى ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ زەربە بېرىشكە ئەۋەتىدۇ، بەختكە قارشى بۇ ئەترەت يوشۇرۇنغان باندىتلارنىڭ تۈيۇقسىز زەربىسىگە ئۇچراپ، خېلى ئېغىر زىيان تارتىدۇ، ھايات قالغانلىرى مۇھاسىرىنى بۇزۇپ قېچىپ قۇتۇلىدۇ. بۇ ساۋاقتىن تەجرىبە ئالغان مىللىي ئارمىيە قىسىملارنى تەرتىپكە سېلىپ، باندىتلارنى ئارقىسىدىن قوغلايدۇ. باندىتلار سارتوقاي دەريا ياقىسىغا كەلگەندە، ھۇجۇمغا بەرداشلىق بېرەلمەي، مال - چارۋا ۋە بىر بۆلۈك نەرسىلەرنى تاشلاپ ئۆزلىرى دەريادىن ئۆتۈۋالىدۇ. مىللىي قىسىم باندىتلار بىلەن ئېلىشقان بولسىمۇ، دەريادىن ئۆتۈپ ھۇجۇم قىلىشالمايدۇ. يۈسۈپجان دۇشمەنگە ئەگەشكەن چارۋىچىلاردىن ئەھۋال سوراپ، ئالدىنقى رەت ئۆتكەن دۇشمەنلەر نەچچە يۈز ئىكەنلىكىنى، ئۇلار ئېلىپ ماڭغان ئاھالىنىڭ كۆپلۈكىنى بىلىۋالىدۇ.

يۇسۇپجان ئىككى جەڭچىنى تۇرغۇن دېگەن جايدا تۇ-
رۇۋاتقان مىللىي ئارمىيىگە خەۋەر قىلىشقا ئەۋەتىپ، قىسىملارنى
بىر تۆپلىككە ئورۇنلاشتۇرىدۇ - دە، يەر شارائىتىنى ئوبدان
بىلىدىغان (ئىلگىرى باندىتلاردىن ئەسىرگە ئېلىنىپ، مىللىي
ئارمىيە تەرەپكە ئۆتكەندىن كېيىن كۆپ ئۇرۇشلاردا خىزمەت
كۆرسەتكەن) جانكىرەينى قول ئاستىدىكى 14 ئەسكىرى بىلەن
كېچىلىك پوستقا ئورۇنلاشتۇرىدۇ. بىراق، شۇ ئاخشىملا جانكى-
رەينىڭ خائىنلىقى بىلەن پودپولكوۋنىك يۇسۇپجانىنىڭ ئورۇن-
لاشتۇرۇشى پايدىسىز بولىدۇ.

ۋەقە مۇنداق بولغان: جانكىرەي ئەسىرگە ئېلىنغاندىن
كېيىن خىزمەت كۆرسىتىپ، ئوددىلىنىيە كومانىدىرلىقىغا ئۆستۈرۈل-
گەن. بۇ قېتىمقى ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە، جانكىرەينىڭ 14 نەپەر
جەڭچىسى ھەر 200 مېتر يەردە ئىككىدىن پوستتا تۇرماقچى
بولغان. ئۇ، ئاخىرقى ئىككى پوستنى ئېتىپ تاشلاپ، ئوسمانغا
تەسلىم بولىدۇ ۋە قىسىملارنىڭ سانى، ئوق - دورا ئەھۋالى
ھەم خەۋەر ئېلىپ كەتكەن ئىككى جەڭچىنىڭ مېڭىش يولى
قاتارلىقلاردىن مەلۇمات بېرىدۇ. ئوسمان دەرھال تاغ يولى
بىلەن ئادەم ئەۋەتىپ، ئىككى جەڭچىنى قولغا چۈشۈرىدۇ ۋە دەر-
ھال ئادەم تەشكىللەپ، مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى جايلاشقان
ئورۇننى قاتمۇ قات مۇھاسىرىگە ئالىدۇ.

بۇ ۋاقىتتا، مىللىي قىسىم دىجورنىسى، ئىسكادىرون كومان-
دىرى ئابدۇكېرىم ھۇشۇروۋ پودپولكوۋنىك يۇسۇپجانغا: «باشقا
پوستلار جايىدا، جانكىرەي ئوددىلىنىيىسى جايلاشقان ئاخىرقى
ئىككى پوست ئۆلگەن، جانكىرەي يوق» دەپ دوكلات قىلىدۇ.
بۇ چاغدا پودپولكوۋنىك يۇسۇپجان دەرھال قىسىملارنى يەر شا-
رائىتىغا قاراپ ئورۇنلاشتۇرىدۇ ۋە چوڭ قىسىمنىڭ كېلىشىنى
كۈتىدۇ. بۇ 1947 - يىل 5 - ئاينىڭ 11 - كۈنى بولۇپ،

ئورنى چادىر تاش دېگەن جاي ئىدى. باندىتلار ھۇجۇم باش-
لاپ قارا قۇيۇندەك ئىلگىرىلەيدۇ. دۇشمەنگە قارىتىلغان پە-
لىموت، ئاپتومات، تاشلانغان قول بومبىلار دۇشمەننى ئىلگىرى-
لەتمەيدۇ. بۇ چاغدا چېكىنگەن باندىتلار ئېگىز تۆپلىككە
چىقىپ بېكىنىۋالىدۇ. مىللىي ئارمىيە تۆۋەندە قالىدۇ. شۇڭا،
ئۇرۇش مىللىي ئارمىيە ئۈچۈن پايدىسىز بولىدۇ. مىللىي ئار-
مىيە جەڭچىلىرىدىن ئۆلگەن، يارىلانغانلار كۆپىيىدۇ. 20 ياش
لىق شەپقەت ھەمشىرىسى رەيھان بىلەن يېنىۋاتقان ئوقۇلارغا
پەرۋا قىلماستىن يارىدارلارنى توشۇيدۇ. ۋەزىيەت جىددىي
ۋە خەۋپلىك بولۇپ، پودپولكوۋنىك يۇسۇپجان ياسىنوۋ ئەنۋەر
بەگ، كۆپچاسار، رىزابەگ، رۇستەملەر بىلەن شەرقىي سەپتە؛
ئىسكادىرون كومانىدىرى ئابدۇكېرىم ھۇشۇروۋ دۆلەتچى، كۆك
مەت، ئەخمەت، ساغەتبەگلەر بىلەن غەربىي سەپتە ئۇرۇش قى-
لىدۇ. ئىككى سەپ ئوتتۇرىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئىستانكىۋوي
پىلىموت پىلىموتچىك قابىلقانىنىڭ قولىدا ھەرئىككى تەرەپكە
مەدەت بېرىپ، دۇشمەننى ئىلگىرىلەتمەيدۇ. كەچ كىرگىچە ئۇ-
رۇش مانا شۇنداق داۋام قىلىدۇ. باندىتلارنىڭ بىرقانچە قې-
تىملىق ھۇجۇملىرى قايتۇرۇلىدۇ، دۇشمەن پەقەت كەچ كىرگەن-
دىلا بېسىقىدۇ، لېكىن مۇھاسىرە تېخىمۇ يېقىنلىشىدۇ.

تاڭ ئېتىشى بىلەن دۇشمەن يەنە ھۇجۇمنى باشلايدۇ.
ئۇرۇش يېرىم كۈن داۋام قىلىدۇ. دۇشمەنگە قارىغاندا زىيان
بىز تەرەپتە ئاز بولغان بولسىمۇ، ئوق - دورا ئاز قالىدۇ،
ئۆلگەن، يارىلانغانلار كۆپىيىدۇ. ئاخىر پودپولكوۋنىك يۇسۇپ
جان ياسىنوۋ مۇھاسىرىنى بۇزۇپ چىقىش قارارىغا كېلىپ،
بۇيرۇق قىلىدۇ.

مىللىي قىسىم ئوت كۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ دۇشمەنگە
بىرلا ۋاقىتتا ھۇجۇم قىلىپ، دۇشمەن مۇھاسىرىسىنى بۇزۇپ

چىقىپ، چوڭ قىسىم جايلاشقان تۈرغۇن تەرەپكە قاراپ چېكىنىدۇ. ئۇچقاندەك كېتىۋاتقان ماشىنا چوڭ ياغاچقا تاقىشىپ ئىلگىرىلىيەلمەيدۇ. ئارقىغا يېنىشقا تۆپىلىك يول بەرمەيدۇ، بۇ چاغدا باندىتلار قوغلاپ كېلىدۇ. پودپولكوۋنىك يۈسۈپجان ئاتلىق قىسمىنىڭ تېز چېكىنىشىگە بۇيرۇق بېرىدۇ. ماشىنىدىكى قىسىملاردا بىرقانچە تالدىن ئوق قالغان بولۇپ، بىرئاز تىركەشكەن بولسىمۇ، لېكىن باشقىچە ئامال تاپالمايدۇ. يۈسۈپجان قىسىملارغا بۇيرۇق بېرىپ: «ھەربىرىڭە توختىتىڭلار» دەيدۇ. ئىسكادىرون كوماندىرى ئابدۇكېرىم ۋە شوپۇر سۇلتانلار ئاخىرقى ئوقنى ئېتىپ، دۇشمەن بىلەن ئېلىشىدۇ ۋە مەردانەرچە قۇربان بولىدۇ.

يۈسۈپجان ماشىنىنىڭ ئارقا كۆزنىكىغا چىقىپ 18 نەپەر ياردار بىلەن بىرمۇ بىر كۆرۈشۈپ، ئۇلارغا تەسەللى بېرىدۇ. بۇ چاغدا، باندىت باشلىقى قۇسەيىن شەپقەت ھەمشىسى رەيھان بىلەن يۈسۈپجاننى ئېلىپ مېڭىشقا بۇيرۇق بېرىدۇ. باندىتلار ياردارلارنىڭ كىيىملىرىنى سالدۇرۇپ ئېلىپ، ماشىنىغا يېنىزىن چېچىپ كۆيدۈرۈپ تاشلايدۇ. بۇنى كۆرگەن شەپقەت ھەمشىرىسى رەيھان غەزەپلىنىپ باندىتلارنى تىللايدۇ ۋە قارشىلىق كۆرسىتىدۇ. شۇڭا، ياۋۇز باندىتلار ئۇنى ئېتىپ تاشلايدۇ.

(4)

1947 - يىل 5 - ئاينىڭ 14 - كۈنى، 100 دىن ئارتۇق باندىت پودپولكوۋنىك يۈسۈپجاننى يالاپ بەيتىكنىڭ ئۇرانبۇلاق دېگەن يېرىگە ئېلىپ بارىدۇ. شۇ كۈنى ئوسمان رادىئوگرامما ئارقىلىق ئۇرۇمچىدىكى سۇك شىلىيەنلەرگە ئەھۋالنى مەلۇم قىلىدۇ. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان جانمقان ئۇرۇمچىدىكى ئەكسىيەتچىل قازاق كاتتىباشلىرىدىن خادىۋاڭ، سالىس، زاكى

چىن قاتارلىق يۈزلىگەن كىشىگە مەلۇم قىلىپ، ئوسمانىنىڭ «غەلىبىسى»نى تەبرىكلەيدۇ. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ئامېرىكىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق مۇئاۋىن كونسۇلى ماكنان ئوسمان بىلەن جانمقان ئارقىلىق خەۋەرلىشىدۇ ۋە دەرھال يولغا چىقىپ بەيتىككە يېتىپ بارىدۇ.

پودپولكوۋنىك يۈسۈپجان ياسىنوۋ بەيتىككە ئېلىپ بېرىلىپ ئىككىنچى كۈنى ئوسمان ئۆز ئەترايىدىكى قەبىلە باشلىقلىرى، ھەربىيى كاتتىباشلار بولۇپ 70 تىن ئارتۇق كىشىلەر ئالدىدا يۈسۈپجاننى سوراق قىلىدۇ. سوراق باشلىنىش بىلەن كەسكىن مۇنازىرە باشلىنىدۇ، بۇ سوراق مۇنازىرىسى يەرنىڭ كۈندىن ئارتۇق داۋاملىشىپ، مۇنازىرىدە يۈسۈپجان ياسىنوۋ ئۇستۇنلۈك قازىنىدۇ.

سوراق مۇنازىرىسىنىڭ ئەھۋالى مۇنداق بولىدۇ:

— ئىسمىڭ نېمە؟

— يۈسۈپجان!

— دەرىجەڭ نېمە؟

— پودپولكوۋنىك!

ئوسمان ئۆزىنى تونۇتماق بولۇپ:— مەن كىم! دەپ سورايدۇ.

— تونۇمايمەن،— دەيدۇ يۈسۈپجان. بۇ چاغدا ئەترايتىكىلەردىن بىرى:

— بىلەمسەن، بۇ — ئاكاڭ ئوسمان باتۇر بولىدۇ— دەيدۇ.

يۈسۈپجان:

— سالام ۋالىي، پۈتۈن ئالتاي خەلقى سىزنىڭ رەھبەرلىكىڭىزگە موھتاج بولۇپ تۇرغان ۋاقىتتا، بۇ يەرگە كېلىۋالغىنىڭىزنى قاراڭ؟ ۋالىي، خەلق سىزدىن تاغ - دالىلاردا يۈرۈشنى ئەمەس، شەھەرگە كېلىپ خەلقنى ئاتتىدارچىلىق قىلىپ،

دېموكراتىيىنى جارى قىلدۇرۇشنى كۆتىدۇ،— دەيدۇ.

ئوسمان جىم بولىدۇ. باشقىلار ئوسمانغا قاراپ ئۇن چىقارمايدۇ. بىر پەس جىملىقتىن كېيىن، ئوسمان:

— سەن نېمە ئۈچۈن بىز بىلەن ئۇرۇش قىلىدىك؟— دەيدۇ.

— بۇ ئۇرۇشنى مەن قىلمىدىم، سىز قىلغۇزدىڭىز،— دەيدۇ يۈسۈپجان.

ئوسمان غەزەپكە تولغان كۆزىنى يۈسۈپجانغا تىكىپ:

— مەن قانداقچە سېنى ئۇرۇش قىلغۇزدۇم!— دەيدۇ.

— مۇبادا سىز خەلق تاپشۇرغان ۋالىيلىق ۋەزىپىنى ئۆتەپ، ئالتاي خەلقىگە ئاتا بولغان بولسىڭىز، سىزمۇ تاغ-دالىلاردا يۈرمىگەن بولاتتىڭىز، مەنمۇ بۇ يەرگە كەلمەي، ۋالىي مەھكىمە ئالدىدا پوستتا تۇرۇغان؛ مىللىتىمىزنىڭ ئۈچىنى ئۆز قېرىنداشلىرىمغا قاراتماي، دۈشمەنگە قاراتقان بولاتتىم،— دەيدۇ.

ئوسمان ئۇن چىقارماي ئولتۇرغان پېتىچە يۈسۈپجانغا قاراپ تۇرۇپ قالىدۇ. بۇ چاغدا ئوسمانغا مەدەت بەرمەك بولغان رەخىم:

— سېنى بۇ يەرگە كىم ئەۋەتتى؟— دەيدۇ.

يۈسۈپجان:

— ياخشى ئېيتتىڭ، سېنى مېنىڭ بىلەن ئۇرۇش قىلغىلى كىم ئەۋەتتى؟— دەيدۇ.

رەخىم كۆرەڭلەپ، ئوسماننى، كۆرسىتىپ:

— باتۇر ئاكاڭ ئەۋەتتى،— دەيدۇ.

يۈسۈپجان:

— مېنى دەللىقان ئەۋەتتى، ئەگەر ئىككى باتۇر، ئىككى ۋالىي ئۆزئارا پۈتۈشۈپ قېرىنداشلىق ھاسىل قىلغان بولسا،

ئىككىمىز ئۇرۇشمىغان بولاتتۇق، ھەر ئىككى تەرەپتىن قېرىنداشلار ئۆلمىگەن بولاتتى،— دەيدۇ.

بۇ چاغدا ئوسمان ئورنىدىن تۇرۇپ:

— بۇ كىشىگە ياخشى قاراڭلار،— دەپ چىقىپ كېتىدۇ.

مەيداندىكى كىشىلەر باشلىرىنى لىڭشىتىپ، يۈسۈپجاننىڭ سۆزىگە قايىل بولغانلىق پوزىتسىيەسىنى بىلدۈرۈشىدۇ.

بۇ چاغدا رەخىمۇ بىردىنلا بوشاپ، ئۆزىدە يېڭى بىر تۇيغۇ ھاسىل قىلغاندەك بولىدۇ - دە، يۈسۈپجاننى ئېلىپ ماڭىدۇ. ئۇ، يۈسۈپجان تۇرغان چېدىرغا كەلگەندە، قاراۋۇللارغا ياخشى قاراشنى تاپشۇرىدۇ.

يۈسۈپجان ياسىنوۋنىڭ ئوسمان باشلىق بارلىق قۇيرۇق چىلارنى قايىل قىلىشىدەك بۇ جاساردىتى ئوسماننىڭ قىسملىرى ۋە كۆچۈرۈلگەن ئاھالە ئىچىگە تارقىلىپ، يۈسۈپجان كىشىلەر ئىچىدە ھۆرمەتكە سازاۋەر بولۇلىدۇ، ئۇنىڭغا ھېسداشلىق بىلدۈرگۈچىلەر كۆپەيىدۇ.

بىراق، يۈسۈپجان ياسىنوۋنىڭ بۇ يەردە قانداق باتۇرلۇق كۆرسەتكەنلىكىدىن قەتئىنەزەر، ئۇنىڭ قولغا چۈشۈشى مىللىي ئارمىيە، بولۇپمۇ شىمالىي يۆنىلىش ئارمىيىسى ئۈچۈن ناھايىتى زور يوقىتىش بولىدۇ، بارلىق قىسىملار قەتئىي نىيەتكە كېلىپ، ئۆلگەنلەر ئۈچۈن قىساس ئېلىش ۋە يۈسۈپجاننى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن قەسەمىيات قىلىشىدۇ.

بەدەلخان باشچىلىقىدىكى مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى مۇھاسىرىنى بۇزۇپ چىققان جەڭچىلەرنىڭ يول باشلىشىدا، چادىر تاشقا كېلىپ دۈشمەن قىسمىدىن ئۆچ ئېلىش جېڭى ئېلىپ بارىدۇ. قاچقان دۈشمەننى سۈرۈپ - توقاي قىلىپ، بەيتىككە يېتىپ بېرىپ يەنە ئۇرۇش قىلىدۇ. بىراق قانچە قىلغان بىلەن دۈشمەن قىسمى ستراتېگىيىلىك ئورۇننى ئىگىلە-

لىگەنلىكى ئۈچۈن، كۆزلىگەن مەقسەتكە يېتەلمەيدۇ.

ئىلى مەركىزىي قوماندانلىق شتاب شىمالىي يۆنىلىش ئارمىيىسى قوماندانلىق شتابىنىڭ يۇسۇپجان توغرىسىدىكى دوكلاتىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، مەسىلىنى ئوسمان بىلەن سۆزلىشىپ مەل قىلىش ۋە پەيتى كەلگەندە جاڭ جۈجۇڭ ئارقىلىق ئوسمانىنى كۆندۈرۈشنى ئويلىشىدۇ ۋە شۇنداق قىلىدۇ.

بۇ ئىشتىن ئاللىقاچان خەۋەر تاپقان ئامېرىكىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق مۇئاۋىن كونسۇلى ماكنان ئوسمانىنىڭ يېنىدىكى ئاق باندىتلاردىن بولغان سامايلوۋ (بۇلار چارروسىيە قىسمىدىن بولۇپ، ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن شىنجاڭغا قېچىپ كېلىپ، ئالتاي تاغلىرىدا قاقتى - سوقتى قىلىپ جان بېقىۋاتقان باندىتلار ئىدى) قاتارلىق ئاق ئورۇسلارنى ئىشقا سېلىپ، ئوسمانىنى كۈشكۈرتۈپ يۇسۇپجانغا زىيانكەشلىك قىلىشقا ئۇرۇندۇ. ئوسمان سامايلوۋ قاتارلىقلارنىڭ سۆزىگە پوزىتسىيە بىلدۈرمەيدۇ. ئاخىر، بۇ ئىشقا ماكنان ئۆزى ئېغىز ئېچىپ ئوسمانىنى يۇسۇپجانىنى سوراق قىلىشقا كۆندۈرىدۇ.

بۇ قېتىمقى سوراققا ئوسمان ئارىلاشمايدۇ. ئىككىنچى قېتىملىق سوراق باشلانغاندا، ماكنان، سامايلوۋ، سۇك شىلىەن ئۈچ تەرەپ ھەربىي باشقارما باشلىقى يۈي ۋەن، ئۇنىڭدىن باشقا ئوسمانىنىڭ يېنىدىكى قەبىلە باشلىقلىرى، ئەسكەر باشلىقلىرى ۋە ئەگەشتۈرۈلگەن چارۋىچىلاردىن بىر قىسىملىرى قاتنىشىدۇ. بۇ قېتىمقى سوراقمۇ قىزغىن بەس - مۇنازىرىگە ئايلىنىدۇ.

يۇسۇپجان سۆزلىدە، بىرىنچى ۋە ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىسى، فاشىزمنىڭ ھالاكىتى، ئامېرىكا باشچىلىقىدىكى جاھانگىر دۆلەتلەرنىڭ زورلۇق - زومبۇلۇقى ۋە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ تۈپ مەقسىتى قاتارلىقلار ھەققىدە سۆزلىگەندىن كېيىن، سامايلوۋ قاتارلىقلارنىڭمۇ بىرقانچە ئون يىلدىن بۇ-

يان شىنجاڭ زېمىنىدا، بولۇپمۇ ئالتاي يايلاقلىرىدا قىلغان ئەسكىلىكلىرىنى چۈۋۈپ تاشلايدۇ. نەتىجىدە، ماكنان ۋە سامايلوۋ باشچىلىقىدىكى بۇ ئاتالمىش سوراقمۇ باندىتلارغا پايدىسىز بولىدۇ.

سوراق ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپقان قازاق چارۋىچىلار، ئەگەشكۈچىلەر ۋە باندىت ئەسكەرلەرمۇ ھەقىقەتىنى چۈشىنىدۇ. ئاغزىدا ئېيتالمىغان بىلەن كۆڭلىدە دوست - دۈشمەننى پەرق ئېتىدۇ. ئاۋۋال قىسىملار ئارىسىدا يۇسۇپجانىنىڭ سۆزلىرى مەدھىيىلىنىدۇ. بىراق، ئامېرىكا بىلەن چارروسىيىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇۋاتقان كونسۇللىرىدىن ماكنان بىلەن سامايلوۋنىڭ قاتتىق ئەيىبلىنىشى ئۇلارنىڭ ئوغىسىنى قاينىتىدۇ.

1947 - يىل 6 - ئاينىڭ 2 - كۈنى، تاشقى موڭغۇلىيە قىسىملىرى بەيتىك ئەتراپىغا ئورۇنلاشقان ماشىجۇن (ماليەنجاڭ) لىيەنىنىڭ ئۇ يەردىن كېتىشىنى تەلەپ قىلىدۇ. 6 - ئاينىڭ 5 - كۈنى تاشقى موڭغۇلىيە قىسىملىرى ماشىجىن چارلاش لىيەنىگە ھۇجۇم قىلىدۇ. بۇ ئۇرۇش 6 - ئاينىڭ 26 -، 27 - كۈنلىرىگىچە داۋام قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، مۇشۇ ئۇرۇش ئەھۋالىدىن پايدىلانغان ئوسمانىنىڭ باندىت قىسىملىرى تاشقى موڭغۇلىيە چېگرىسىدىن ئۆتۈپ، ئۇ يەرنىڭ ئاھالىسىنى بۇلاپتالايدۇ.

1947 - يىل 6 - ئاينىڭ 25 - كۈنى، تاشقى موڭغۇلىيە چېگرىسىدىن بەيتىككە ئۇچۇپ كىرگەن ئايروپىلانلارنىڭ قېتىم سانى كۆپەيىدۇ. تاشقى موڭغۇلىيىگە بۇلاڭچىلىققا بارغان باندىتلار سارىاسىمگە چۈشۈپ، ھەممە ئۆز جېنى بىلەن قېچىشقا تەييارلىنىدۇ. دەل مۇشۇ پەيت ماكنان بىلەن سامايلوۋنىڭ يۇسۇپجانغا قارىغۇچى قاراۋۇللىرى سامايلوۋ تەرىپىدىن يۆتكە-

ۋېتىلىدۇ. ئىككىنچى قاراۋۇلنىڭ كېلىشى بىلەن يۇسۇپجان قاتتىق هاقارەتلىنىدۇ ۋە ئېتىپ تاشلىنىدۇ.

يۇسۇپجان ياسىنوۋنىڭ شۇ كۈنكى ئۆلۈم پاجىئەسىدىن ئوسمانىنىڭ خەۋىرىنىڭ بار - يوقلۇقىنى كىشىلەر بىلمىگەن. ئەمما، ئوسمان يۇسۇپجاننىڭ ئۆلگەن خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن قاتتىق ئويغا چۆمگەن ۋە يۇسۇپجاننى دىنىي قائىدە بويىچە نامىزىنى ئوقۇپ، ئېگىز يار ئۈستىگە دەپنە قىلدۇرغان.

مەرھۇم يۇسۇپجان ياسىنوۋنىڭ ۋاپاتى پۈتۈن شىنجاڭ خەلقىنى، بولۇپمۇ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي هۆكۈمىتى، ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىدىكى بارلىق جەڭچى - ئوفىتسېرلارنى بەكمۇ ئېچىندۇرىدۇ. مەرھۇمنىڭ ئوسمان باندىتنىڭ تۆمۈر تىرنىقى ئاستىدا قەھرىمانلارچە قۇربان بولغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر چاقماق تېزلىكىدە مىللىي ئارمىيىنىڭ بارلىق جەڭچى - ئوفىتسېرلىرى ۋە كەڭ خەلق ئاممىسىغا تارقىلىدۇ، هەممە مەرھۇم ئۈچۈن ماتەم بىلدۇرۇپ سالیوتلار ئاتىلىدۇ. ئۇنىڭ ۋاپاتى توغرىسىدا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي هۆكۈمىتىنىڭ ئورگان گېزىتى «ئالغا»دا خەۋەر ۋە مەخسۇس ماقالىلەر ئېلان قىلىنىپ، خاتىرە كۈنلىرى ئۆتكۈزۈلىدۇ. ئارمىيە ۋە خەلق ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلاردا ۋە ئۇنىڭ يۇرتى بورتالا دانەزىر - نۇزرەتلەر قىلىنىپ، دۇئا - تەكبىرلەر ئوقۇلىدۇ. يولداش ئەخمەتجان قاسىمى، گېنېرال لېيتىنات ئىسھاقبېك ۋە باشقا يۇقىرى دەرىجىلىك هەربىي - مەمۇرىي رەهبەرلەر ئۇنىڭ ئائىلە - تاۋابىئاتلىرىدىن هال سورايدۇ، تەزىيە تېلېگراممىلرى ئەۋەتىدۇ.

ئازادلىقتىن كېيىن پارتىيە، هۆكۈمەت ئورۇنلىرى ئۇنى «شەرەپلىك ئىنقىلابىي قۇربان» دەپ ئەنگە ئالدى.

مەيلى قانداقلا بولمىسۇن، هاياتى شانلىق، ۋاپاتى شەرەپلىك ئۆتكەن بۇ ئەزىمەت ۋاقتىسىز قازا قىلىپ، خەلقىمىز ئۆزىنىڭ بۇ قەهرىمان، خەلقچە سادىق جەڭچىسىدىن ئايرىلىپ قالدى.

بۇ ئىشلارغا 40 نەچچە يىل بولغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ شانلىق ئوبرازى خەلقىمىز قەلبىدە پۈتۈن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي قۇربانلىرىغا ئوخشاش خۇددى تۇنۇگۈنكىدەكلا روشەن ساقلانماقتا.

پايدىلىنىلغان ماتېرىياللار:

1. ئىلى 47 - يىل 7 - ئاي «ئالغا» گېزىتى.
2. بەيتىك ۋەقەسىگە ئائىت هۆججەتلەر.
3. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ئارخىپىدىكى ئالتاي توغرىسىدىكى خاتىرىلەر.
4. ئاغزاكى ماتېرىيال بەرگۈچىلەر: ئوسمانىنىڭ ۋەكىلى ۋە مەسلىھەتچىلىرىدىن لاتىپ مۇستاپا، كەبەن، مالتاساي؛ ئەينى ۋاقىتتا ئوسمان قولىدا تۇرۇپ ئۇرۇش قىلغان، 58 - يىلى قايتا توپىلاڭ قىلىپ قولغا ئېلىنىپ جازالانغان دەلىلقان، جەمشىتقان، قالىمان قازى قاتارلىق 30 دىن ئارتۇق كىشى ۋە جاشمقان يېنىدا تۇرۇپ يەر ئاستى خىزمىتى ئىشلىگەن نۇرمەدى.
5. لوپچىنىڭ بەيتىك ۋەقەسى هەققىدىكى ئەسلىمىسى.
6. سۇڭ شىلىيەننىڭ «بەيتىك ۋەقەسىنىڭ هەقىقىي ئەھۋالى ۋە جەريانى» دېگەن ماقالىسىمۇ سېلىشتۇرۇپ كۆرۈلدى.

(ئاپتونۇمىيە خىزمەت ئورنى: ئاپتونوم رايونلۇق كىنو - فىلىم شىركىتى)

جاۋابكار مۇھەررىرى: تۇرغۇن ئۆمەر

ئۇيغۇر خەلقنىڭ ۋەتەنپەرۋەر ئوغلانى
م. ئوغۇز ھەمرائى توغرىسىدا

ۋارىسجان رەھىم

تارىختا تەپسلىي نەزەر سالىدىغان بولساق، خەلقنىڭ مىللەتنىڭ بەخت - سائادىتى ئۈچۈن بىر ئۆمۈر ھايا تىنى تەقدىم قىلغان ۋەتەنپەرۋەر، باتۇر ئوغلانلار ئاز ئەمەس. ئۇلارنىڭ تىللاردا داستان بولغۇدەك ئىش ئىزلىرى تارىخ بېتىگە يېزىلمىشى بىلەن خەلقنىڭ، مىللەتنىڭ بۈيۈك ئىپتىخارى بولۇپ كەلمەكتە. ئۇيغۇر خەلقنىڭ ۋەتەنپەرۋەر ئوغلانى، زۇلۇمغا قارشى ئىسيانكار م. ئوغۇز ھەمرائى (مۇھەممەت مولا ھەمرائى) ئەنە شۇلارنىڭ بىرىدۇر.

م. ئوغۇز ھەمرائى — «ھېكىم ساھىب»① 1906 - يىلى قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ تاشمىلىق يېزىسىدىكى ھاللىق دېھقان تۇردى مولا ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. تۇردى ئاكا مەرىپەتپەرۋەر كىشى بولغاچقا، ئوغلى م. ئوغۇز ھەمرائىنى 1915 - يىلى (توققۇز يېشىدا) قەشقەر شەھىرىدىكى خانلىق مەدرىسكە ئوقۇشقا ئەۋەتكەن. م. ئوغۇز ھەمرائى 1924 - يىلىغىچە شەھەردە ئىلىم تەھسىل قىلىپ، ئەرەب ۋە پارس تىللىرىنى ئۆگەنگەن، ئۇقۇغانسېرى، ئۆگەنگەنسېرى، زېھنىي قابىلىيىتى ئېچىلىپ، دۇنيا

قارىشى، ئىجتىمائىي ئېڭى تەدرىجىي ئۆسكەن، جەمئىيەت ۋە كىشىلىك تۇرمۇش ئىلەن چوڭقۇر تونۇشۇشقا باشلىغان.

بۇ مەزگىللەردە قەشقەرنى زۇلۇمەت - جاھالەت، كەمبەغەللىك قاپلاپ كەتكەن بولۇپ، خەلق تۇرمۇشى خارۇ - زارلىقتا ئۆتمەكتە ئىدى. شۇنداقلا قەشقەردە خەلقئارا ئىلىم - مەرىپەت تارقىتىدىغان بىرەر مەكتەپنىڭ يوقلۇقىدىن جاپاكەش خەلق نادانلىق ئىلكىگە تېخىمۇ پېتىپ كېتىۋاتاتتى، داۋالىنىدىغان بىرەر دوختۇرخانىنىڭ يوقلۇقىدىن ھەرخىل كېسەللىكەر بىلەن كىشىلەر تۇركۈم - تۇركۈملەپ ھاياتىدىن ئايرىلماقتا ئىدى. بۇنداق يوچۇقلارنى كۆرگەن چەت ئەل جاھانگىرلىكلىرى پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ قەشقەرگە چاڭ سالغان، شۆبتىسىيە مىسسىئونېرلىرى قەشقەردە مەكتەپ ئاچقان، شىپاخانا قۇرغان. ئەمما، بۇ مەكتەپتە ئوقۇغانلار بىلىم ئىگىلەش ئۈيا قتا تۇرسۇن، بەلكى گۈمراھ بولۇشقان، دوختۇرخانىدا داۋالانغان بىمارلار ھېچقانداق شىپالىق تاپمىغان. چۈنكى، تاجاۋۇزچىلار كۆرۈنۈشتە مەكتەپ، دوختۇرخانا ئاچقان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە بۇ ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ ئىشپىيونلۇق ۋە جاسۇسلۇق تورلىرىنى قۇرغان. مانا بۇ خىل خورلۇق، تەڭسىزلىك ۋە جاھالەتنىڭ ئەلەم - ھەسرىتى ياش م. ئوغۇز ھەمرائىنىڭ قەلبىدە چوڭقۇر ئىز قالدۇردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ قەلبىدە چەت ئەلگە چىقىپ دوختۇرلۇقنى ئۆگىنىپ، خەلقنى كېسەللىكىڭ ئازابىدىن قۇتقۇزۇشتەك يۈكسەك بىر ئارزۇ پەيدا بولغانىدى. بۇ ئارزۇ ئۇنى ھەرگىز تىنىم تاپقۇزمايۋاتقان كۈنلەردە ئۇ، ئۇلۇغ ئالىم، مۇتەپپەككۇر ئابدۇقادىر داموللا بىننى ئابدۇۋاپىس قەشقىرىنىڭ «جاھالەت، نادانلىق، بىخوتلۇق، ئىتتىپاقسىزلىق، مەنمەنچىلىك، كۆرەلمەسلىك ۋە شەخسىيەتچىلىك قاتارلىق ئىللەتلەر بىزنى نادانلىقتا قالدۇرماقتا. ئوجدانلىق ھەر قانداق كىشى بۇ ئىشلارغا قانداقمۇ

تاقەت قىلىپ تۇرالىسۇن؟!»② دېگەنگە ئوخشاش بۇيۇك سۆزلەرنى بېرىلىپ ئاڭلىدى ۋە ئوقۇدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇ قەتئىي ئىرادىگە كەلدى - دە، 1924 - يىلى تاشمىلىقتىن ھەج - تاۋاپ قىلىشقا ماڭغان باقى ھاجى ئىسمىلىك كىشىگە ھەمراھ بولۇپ، چەت ئەلگە سەپەرگە ئاتلاندى. پاكىستانغا بارغاندا كاراچىدا ئايرىلىپ قېلىپ، ئۇچ يىل دىنىي ئىلىم تەھسىل قىلىش بىلەن مەشغۇل بولدى، ئوقۇش نەتىجىسى ئالاھىدە ياخشى بولغاچقا، بىر مەزگىل پاكىستاندىكى بىر چوڭ مەدرىسەتە مۇدەررىسلىك قىلدى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ تۇرمۇشى خېلىلا ھەشەمەتلىك بولسىمۇ، لېكىن ئۆز ۋەتىنىدىكى ۋە يۇرتىدىكى خەلقىنىڭ ئېچىنىشلىق تۇرمۇشى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن زادىلا كەتمىگەنىدى. شۇڭا ئۇ، دەسلەپكى ئارزۇسى بويىچە، مۇدەررىسلىكتىن ۋاز كېچىپ، ئورنىنى ئىسمايىل مەۋلۇي (تاشمىلىقلىق ئىلىمدار) گە ئۆتۈنۈپ بەردى، ئۆزى تۈركىيەنىڭ مەركىزىي ئىستامبولغا بېرىپ مېدىتسىنا مەكتىپىگە ئوقۇشقا كىردى ۋە بۇ يەردە ئاساسەن ئاپتىكا (دورىگەرلىك) كەسپىنى ئۆگەنىدى. ئالتە يىللىق ئوقۇشنى جاپاغا چىداپ ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ھىندىستان، ئافغانىستان، سەئۇدىي ئەرەبىستان، ياپونىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنى ساياھەت قىلدى. بۇ جەريانداا، بىر تەرەپتىن جەمئىيەت بىلەن تېخىمۇ كەڭ دائىرىدە تونۇشۇپ ئەزەر دائىرىسىنى تېخىمۇ كېڭەيتكەن بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن بەزى يېڭى بىلىملەرنى ئۆگەنىدى، شۇنداقلا چەت ئەلگە چىققان ۋەتەنداش، يۇرتداشلىرىدىن ۋەتەن، خەلقىنىڭ ئەھۋالىنى داۋاملىق ئۇقۇشۇپ تۇردى. كېيىن ئۇ، خەلقئارا قىزىل كرېست جەمئىيىتى بىلەن ئۈچرىشىپ، جۇڭگوغا قايتىپ كەلدى. م. ئۇغۇز ھەمرائى ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەن ۋاقىت دەل جۇڭگو خەلقىنىڭ ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشى

تازا ئەۋجىگە چىققان مەزگىل بولغاچقا، ئۇ پۈتۈن زېھنىنى ۋەتەن، خەلقنە بولغان مېھىر - مۇھەببىتىگە مۇجەسسەملەشتۈرۈپ، ئۇرۇشتا يارىلانغان جۇڭگو ئەسكەرلىرىنى جان پىدالىق بىلەن داۋالىدى. م. ئۇغۇز ھەمرائى ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىنكى بىر مەزگىللىك ئەمەلىيەت داۋامىدا، يالغۇز دوختۇرلۇق كەسپى ئارقىلىقلا خەلقنى جاھالەتتىن تولۇق قۇتۇلدۇرغىلى بولمايدىغانلىقىنى تونۇپ يەتتى - دە، ئەقىل - پاراسىتىنى تېخىمۇ تولۇق ئىشقا سالغان ھالدا قولىغا قەلەم ئېلىپ، يېڭى ئىنقىلابقا ئاتلاندى. ئۇ، چەت ئەلدە تۇرغان مەزگىللەردە ئېنگلىز تىلىنى ئۆگىنىش بىلەن بىر چاغدا، ئەرەپ ۋە پارس تىللىرى جەھەتتىكى ساۋاتىنى تولۇقلىغاندى، ۋەتەنگە قايتقاندىن كېيىن خەنزۇ تىلىنى بېرىلىپ ئۆگەنىدى. 2 - دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە چۆچەكدا قۇرۇلغان «ئىنتېرناتسىئونال» شۆبىسىدە ئېنگلىز تىلى تەرجىمانى بولۇپ ئىشلىگەنىدى. بۇ مەزگىلدە ئۇ جۇڭگو كومموئنستلار پارتىيىسىنىڭ بەزى رەھبەرلىرى بىلەن ئۇچراشقان. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان گومىنداڭ جۇنتۇڭ مەھكىمىسى م. ئۇغۇز ھەمرائىنى تەقىپ ئاستىغا ئالغان ۋە جىسمانىي جەھەتتە خېلىلا قىينىغانىدى (بۇ ئەھۋاللار مەرھۇمنىڭ ئەينى چاغدىكى كۈندىلىك خاتىرىسىگە يېزىلغانىكەن). م. ئۇغۇز ھەمرائى چەت ئەلدىن كېلىپ شىنجاڭغا قايتقىچە بولغان يەتتە يىل داۋامىدا، چۆچەك قاتارلىق مەركىزىي شەھەرلەردە تۇرۇپ، بىر مەزگىل دوختۇرلۇق قىلغاندىن باشقا، رادىئو ئىستانسىسىدا ئوردۇ تىلى دىكتورى، ئېنگلىز تىلى تەرجىمانى، مەركىزىي دارىلفۇنۇن چېگرا رايون ئالىي ھەربىي مەكتىپىدە ئۇيغۇر تىلى ئوقۇتقۇچىسى قاتارلىق خىزمەتلەر بىلەن شۇغۇللانغان، بۇ يەتتە يىل ئىچىدە ئۇ، يەنە قولىغا قەلەم ئېلىپ، «كېرەك» تەخەللۇسى بىلەن نۇرغۇن شېئىر -

قوشاقلارنى يازغان ۋە بۇ ئارقىلىق گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە زەربە بەرگەن. 1946 - يىلى شىنجاڭغا قايتىپ كېلىپلا، «نەزىر قىلىپ بېرىمەن» دېگەن باھانە بىلەن، گومىنداڭ تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ تۇرمىگە تاشلانغان ئىنقىلابچىلار بىلەن دىدار كۆرۈشۈالغان. ئۇ، ئۇرۇمچىدە تۇرغان چاغلىرىدا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ھەر مىللەت خەلقلىرىنى تۇرلۈك ئۇسۇللار بىلەن بوزەك قىلىشىغا قارشى تۇرۇش يۈزىسىدىن ئاممىۋى سورۇنلاردا چوڭ يۇرەكلىك بىلەن نۇتۇق سۆزلەپ، گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنىڭ ئەكسىيەتچى سىياسەتلىرىنى پاش قىلىپ كەڭ - كۆلەمدە تەشۋىقات ئېلىپ بارغان؛ ئىلغار پىكىرلىك كىشىلەرنى توپلاپ مىللىي ماللارنى كوچىلارغا ئېلىپ چىقىپ نامايىش قىلىش ئارقىلىق ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ مالىلىرىغا بايقۇت ئېلان قىلغان. ئۇ، غەپلەت ئۇيغۇرىستانىڭ مەست قىلغۇچى دورىسى — خۇراپاتلىققا قارشى دادىل كۆرەش قىلىش، سوپى - ئىشانلار بىلەن مۇنازىرىلىشىش، شۇنداقلا «ھەببۇل ۋەتىنى مىنەل ئىمان» («ۋەتەننى سۆيمەك ئىماننىڭ جۈملىسىدىندۇر») دېگەنگە ئوخشاش ھەدىسلەرنى تەپسىر قىلىش ئارقىلىق خەلقنى غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىشقا دەۋەت قىلغان. ئۇ ئۇرۇمچىدە تۇرغان چاغلىرىدا، يالغۇز تەشۋىقات ئىشلىرى بىلەنلا شۇغۇللىنىپ قالماستىن، بەلكى يوقسۇللار ۋە يېتىم - يېسىرلارنىڭ كېسەللىرىنى كۆڭۈل قويۇپ داۋالىغان.

م. ئوغۇز ھەمرائى 1950 - يىلى ئۆز يۇرتى — تاشمىلىق يېزىسىغا قايتىپ كەلگەن. 1978 - يىلىغىچە بولغان 27 يىل ئىچىدە ئەينى چاغدا يۇرگۈزۈلگەن «سول» لۇشيەنىنىڭ تەسىرى بىلەن ئېغىر زىيانكەشلىككە ئۇچراپ، تۇرمۇشىنى ناھەمۋار يېتى قېيىندا ئۆتكۈزگەن. 1978 - يىل 5 - ئاينىڭ 8 - كۈنى ئېچىنىشلىق ھالدا ئالەمدىن ئۆتكەن. ئۇ، ئۆز ھاياتى

داۋامىدا خەلقنىڭ، مىللەتنىڭ ئەركىنلىكى، بەخت - سائادىتى ئۈچۈن كۆرەش قىلغان، مىللىي مالنى سۆيۈش شوئارى ئاساسىدا ئېلىپ بارغان يېڭىلىق يارىتىش ھەرىكىتىدە ئۆزىنىڭ نۇرغۇن ئىقتىسادىنى سەرپ قىلغان، ھەرقانداق قىيىنچىلىق، بالايىئاپەت ۋە زىيانكەشلىكتىن قورقمىغان. «كېرەك» تەخەللۇسى بىلەن يازغان شېئىرلىرىدىن باشقا يەنە، «خوجا ملارتارىخى»نى يېزىپ قالدۇرغان، «ئۇيغۇرتىلى ئىزاھلىق لۇغىتى»نى تۈزۈپ چىققان ۋە «تىببىي زۆرۈرىيەت» ناملىق كىتابچىنى يېزىپ قالدۇرغان. ئۇنىڭ بۇقول يازمىلىرى ھازىر قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىدا ساقلانماقتا.

(ئاپتورنىڭ خىزمەت ئورنى: قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش)

جاۋابكار مۇھەررىرى: **تۇرغۇن ئۆمەر**

① م. ئوغۇز ھەمرائى ئۇرۇمچىدە تۇرغان چاغلىرىدا خەلقنىڭ كېسىلىنى داۋالاش بىلەن خېلى كۆپ شوغۇللانغاچقا، كىشىلەر ئۇنى «ھېكىم ساھىب» دەپ ئاتاشقان.

② خېۋىر تۆمۈر يازغان «ئابدۇقادىر دامولا» ناملىق ئوچېركتىن ئېلىندى

شىنجاڭنىڭ يېڭى مائارىپ تارىخىدىكى تۇنجى ئايال ئوقۇتقۇچى رائىلە

ئىسلامجان سابىت

ئاتۇش خەلقى قەدىمكى زامانىدىن تارتىپلا ئەمگەكچان، ئەقىل - پاراسەتلىك خەلق بولغاچقا، ئىلىم - مەرىپەت ئىشلىرىغا ئىشتىياق باغلايدىغان ئېسىل ئەنئەنىگە ئىگە، شۇنداقلا يۇرت - يۇرتلارغا ۋە ئەل - ئەللەرگە بىرىپ تىجارەت قىلىشتەك ئۆزىگىچە ئەنئەنىگىمۇ ئىگە. XIX ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىنىڭ دەسلىپىدە ئاتۇشلۇق سودىگەرلەر ياۋروپا، ئاسىيا قۇرۇقلۇقىدىكى ھەرقايسى ئەللەرگە بېرىپ، ئۇ دۆلەتلەردىكى زور ئۆزگىرىشلەرنى كۆرۈپ كۆزەتكەن. ئۇلاردىن مەشھۇر سودىگەر، مەرىپەتپەرۋەر ۋە ۋەتەنپەرۋەر زات موسا ھاجى بايۇپ ۋە ئۇنىڭ ئىككى ئوغلى ھۈسەن موسا باي، باۋدۇن موسابايلار روسىيە، گېرمانىيە، تۈركىيە قاتارلىق غەربتىكى ئەللەرگە بېرىپ، كاپىتالىزمنىڭ يېرىك سانائەت ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ يۈكسەك تەرەققىياتىنى ۋە يېڭى پەننىي مائارىپنىڭ گۈللەنگەنلىكىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ كۆزىتىش جەريانىدا، كىشىلىك تۇرمۇش دۇنياسىدىكى ئايالارنىڭ جەمئىيەتتە تۇتقان ئورنىنىمۇ كۆرۈپ قايىل بولغان. ئۇلار غەرب مەملىكەتلىرىنىڭ

ئىلغار نەتىجىلىرىنى ماھىرلىق بىلەن قوبۇل قىلىپ، ئۆز يۇرتىدا يېڭى مەكتەپ قۇرۇپ، يېڭىچە پەننىي بىلىملەرنى ئۆگىتىپ ۋە ئوقۇتۇپ، ئىختىساسلىق كىشىلەرنى كۆپلەپ يېتىشتۈرۈپ، مىللىتىنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈرۈش ئىرادىسىگە كېلىشكەنىدى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئاكا - ئۇكا موسابايوپلار ئۆز يۇرتى ئىكسۇ ناھىيىسىدە يېڭىچە مەكتەپ قۇرۇشنىڭ كۆپلىگەن توسالغۇلىرىنى يېڭىپ، ئەتراپلىق ئويلىشىپ 1883 - يىلى كۈزدە يېڭى مەكتەپ قۇرۇپ، 1885 - يىلى ئوقۇتۇشنى رەسمىي باشلىغاندى. مەكتەپ قۇرۇلغان دەسلەپكى چاغلاردا ئوچ سىنىپ، بەش ئوقۇتقۇچى، 105 نەپەر ئوقۇغۇچى بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە قىز ئوقۇغۇچىلار 25 نەپەر ئىدى. رەزىللىك ۋە نادانلىق قاپلىغان شۇ زاماندا قىزلارنىڭ يېڭىچە مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇشى، شەك - شۈبھىسىزكى، ئايالار ئازادلىقى تارىخىدىكى بىر ئۇلۇغ بۆسۈپ ئۆتۈش ئىدى. بۇ شەرەپلىك ۋە قىيىن ۋەزىپىنى ئىكساقتا باشلانغان ئۇيغۇر يېڭى مەكتەپ مائارىپىنىڭ تۇنجى ئايال ئوقۇتقۇچىسى ۋە ئايالار ئەركىنلىكىنىڭ تەشەببۇسچىسى رائىلە ئۆز ئۇستىگە ئېلىپ، شىنجاڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا ئۆچمەس تۆھپە ياراتتى.

رائىلە 1860 - يىلى ئۇستۇن ئاتۇشنىڭ ئىكساق كەنتىدە بىر مەرىپەتپەرۋەر، تەرەققىپەرۋەر ھاللىق ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن بولۇپ، ئۇنىڭ كىچىكىدىنلا ئەقىللىق ۋە زېرەكلىكى ئاتىسى مۇھەممەت سۇلتان خەلپىتىمنى قايىل قىلغان. مۇھەممەت سۇلتان بىلىمگە ئىشتىياق باغلىغان مەرىپەتپەرۋەر كىشى بولۇپ، ياش چاغلىردا ئۆز يۇرتى ئىكساق ۋە قەشقەر دىكى كونىچە مەكتەپلەردە ئوقۇغان. كېيىن بۇخارا قاتارلىق جايلاردا بىلىم ئېلىپ، ئەرەب، پارس تىللىرى ۋە باشقا بىلىملەرنى پۇختا ئىگىلەپ، دۇنيا قارىشىنى كېڭەيتكەن. شۇڭا ئۇ،

ئۆز قەزى رائىلەنى كىچىك چاغلىرىدىن تارتىپ تەربىيىلەپ خەت ساۋاتىنى چىقارغان. كېيىن ئۇنى ئىكساقتىكى كونا مەكتەپ مۇدەررىسىگە بېرىپ، ئابدۇللاناپ داموللا، چوڭ غوجىكام، سادىق موللام قاتارلىق يۇقىرى سەۋىيىلىك ۋە ئىقتىدارلىق ئوقۇتقۇچىلاردىن بىلىم ئېلىشقا تاپشۇرغان. زېھنى قۇۋۋىتى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان رائىلە قىسقا ۋاقىت ئىچىدە قۇرئاننى تەپسىر قىلىشنى ئۆگىنىۋالغاندىن باشقا، ئەدەبىيات، تارىخ، ئالگېبرا، جۇغراپىيە قاتارلىقلارنىمۇ بىلىم ئىگىلەپ، ئۇستازلىرىنى ھەيران قالدۇرغان. ئۇ شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇستازلىرىنىڭ تېخىمۇ كۆپ يارىدەمگە ئىگە بولۇپ، ئەرەب، پارس تىللىرىنى پۇختا ئۆگىنىپ، ئەرەبچە، پارسچە كىتابلارنى ئوقۇيالايدىغان، تەرجىمە قىلالايدىغان ئىقتىدارنى پېتىلدۇرگەن. بولۇپمۇ ئۆز زامانىسىنىڭ ئۇستا خەتتاتى بولۇش ئۈچۈن تىرىشىپ، خەتتاتلىقتا زور ئابروي قازىنىپ، كىشىلەرنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان. رائىلە كۆپ تەرەپلىمىلىك ئىقتىدارغا ئىگە بولغانلىقتىن، كىشىلەر تەرىپىدىن «رائىلە داموللىمە» دەپ ئاتالغان.

فېئودالىق دۇنيا قارىشى ۋە دىنىي خۇراپاتلىقنىڭ جاھالەتلىك ئاسارىتى ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان شۇ دەۋردە، خوتۇن - قىزلارنىڭ كىشىلىك ئەركىنلىكى يوق بولۇپ، ئۇلارنىڭ پەننىي بىلىملەرنى ئىگىلەپ جەمئىيەت ۋە تەبىئەت ھەققىدە چوڭقۇر ۋە ئىستايىدىل ئويلىنىپ، ئۇقۇتۇش ھەققىدە چوڭقۇر ۋە ئىستايىدىل ئويلىنىپ، ئالدى بىلەن ئۆز كەنتىدىكى دۇنيا قارىشى ئىلغار ۋە كىشىلەر ئارىسىدىكى يۇز - ئابرويى چوڭ

ئابدۇللاناپ داموللا، چوڭ غوجىكام، مۇھەممەت سۇلتان خەلىپىتىم قاتارلىق بىلىملىك، مەرىپەتپەرۋەر كىشىلەر بىلەن تەپسىلىي مەسلىھەتلىشىپ، سوۋىزمنىڭ خۇراپاتلىق ئىدىيىسىگە تاقابىل تۇرۇپ، بىر قەدەر ئەتراپلىق بىلىم ئالغان رائىلەنى 1885-يىلى بۇ مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىلىقىغا تەكلىپ قىلغانىدى. رائىلە ئوت يۈرەك ئايال بولۇش سالاھىيىتى بىلەن فېئودالىزمغا ۋە فېئودالىزمنىڭ مەنسۇي قورالى بولغان سوۋىزم ئۇستقۇرۇلمىسىغا جەڭ ئېلان قىلىپ: «شەرىئەتتە ئايالنىڭ ئوقۇمىسۇن دېيىلمىگەن، پەن ئۆگىنىش، كىتاب ئوقۇش ئوغۇل - قىزلار ئۈچۈن تەڭ ئاتا قىلىنغان. بالىلارنى ئوقۇتۇش، يېڭىلىقنى ئىگىلىتىش شەرىئەتكە خىلاپ ئەمەس، سىلەر ئۆز پەرزەنتلىرىڭلارنى ئوقۇتمىساڭلار مەيلى، بىز ئوقۇتمىز، ئۆز بالىلىرىمىزنى تېخىمۇ كۆپلەپ بىلىم ئۆگىنىپ دۇنيانى چۈشىنىدىغان، ھەق بىلەن ناھەقنى، ياخشى بىلەن يامانىنى پەرق ئېتىدىغان قىلىپ تەربىيىلەيمىز» دېگەن ھەمدە دەسلەپكى قەدەمدە باۋدۇنباينىڭ ئۇرۇق - جەمەتى ئىچىدىكى قىز - خېنىملارنى تىزىمغا ئالغان. بۇنى كۆرگەن مەرىپەتپەرۋەر، تەرەققىيپەرۋەر كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ قىز پەرزەنتلىرىنى كەينى - كەينىدىن تىزىمغا ئالدۇرۇپ، رائىلە بۇۋى موللاجىمنىڭ تەربىيىلىشىگە تاپشۇرۇپ بەرگەن.

رائىلە خانىم «ھۇسەينىيە مەكتىپى» دە ئۆمرىنىڭ ئاخىرلىرىغىچە 32 يىل ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. ئۇ، يېڭى مەكتەپ ماتېرىياللىرىدا بىردىنبىر تۇنجى ئايال ئوقۇتقۇچى بولۇش، شۇنداقلا شىنجاڭ تارىخىدىكى ئۇيغۇر يېڭى پەننىي ماتېرىيال ئاساسچىلىرىدىن بولۇش سالاھىيىتى بىلەن ئۆزىنىڭ ھاياتىنى كەڭ ئايالالارنىڭ ئەركىنلىكى ۋە بىلىم ئېلىشىغا ئۇچۇن ئاتىغان.

(ئاپتورى: قىزىلسۇ ئوبلاستلىق 1 - ئوتتۇرا مەكتەپتىن)

جاۋابكار مۇھەررىرى: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

باۋدۇن تۇردىنىڭ خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتىپىدە ئوقۇغانلىقى توغرىسىدا ئەسلىمە

ئىبراھىم سايىت

باۋدۇن تۇردى 1928 - يىلى كەلپىن ناھىيىسىنىڭ گەزلىك يېزا پاسۇن كەنتىدىكى تۇردى ئاخۇن ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن.

1935 - يىلدىن 1937 - يىلغىچە، پاسۇن كەنتىدىكى ناسىر مولا ئاچقان دىنىي مەكتەپتە ئوقۇپ ھەپتىيەكنى تاماملىغان. شۇ ۋاقىتلارنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن، خەنزۇ مەكتەپتە ئوقۇشقا ئىككى يىل لازىم بولغاندا، شۇ كەنتنىڭ يۇرت ئاقساقاللىرى ئالۋان ھېسابىدا قۇۋان قەمبەر، باۋدۇن تۇردىنى شۆتاڭغا تەزىملاپ بەرگەن. بۇ ئىككىيلەن 1937 - يىلىدىن 1939 - يىلغىچە شۆتاڭدا ئوقۇغان. كېيىن بۇ مەكتەپ كەلپىن ناھىيە باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپكە قوشۇۋېتىلگەندە، ئۇلار 1939 - يىلىدىن 1943 - يىلغىچە ئاشۇ ئۇيغۇر باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇپ، 4 - سىنىپنى پۈتتۈرگەن.

باۋدۇن 1943 - يىلدىن 1944 - يىلغىچە بايلارغا يالليىپ چۆل - جەزىرىلەردە تۆگە باققان. كېيىن نامرات ئائىلە

تۇرمۇشىدا قىينىلىپ يۈرۈپ، تۇرمۇش يولى ئىزدەپ ئاقسۇغا بارغان ۋە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك قورچاق ساقچىدا خىزمەت قىلىۋاتقان كەلپىن چىلانلىق ئاۋۇتنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىدە ساقچى بولۇپ، 1945 - يىلى 10 - ئايغىچە خىزمەت قىلغان. بۇ جەريانىدا ئەكسىيەتچى ساقچىلارنىڭ ئادەم ئۆلتۈرۈش، بۇلاڭچىلىق قىلىش، قىمار ئويناش، نەشە چېكىش قاتارلىق ئىپلاسلىقلىرىنى كۆرۈپ قاتتىق ئېچىنغان.

1945 - يىلى 10 - ئاينىڭ مەلۇم بىر كۈنى، باۋدۇن تۇردى ئەسكەرلەر بىلەن بىللە ساقچى ئىدارە سەيناسىدا، توساتتىن ئۆزىنىڭ ئۇستازى ھامۇت مامۇتنى كۆرۈپ قالىدۇ ۋە ئۇنىڭغا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ، يۇگۇرۈپ بېرىپ كۆرۈشىدۇ. بۇ چاغدا قورچاق ساقچى ئوفىتسېرلىرى بىر - بىرىگە مەنىلىك قارىشىپ ئۆتۈپ كېتىدۇ، ئارىدىن ئىككى سائەت ئۆتكەندىن كېيىن، قورچاق ساقچى ئەمەلدارلىرى «جىنايەتچى بىلەن كۆرۈشتى» دېگەن بەدنام بىلەن باۋدۇن تۇردىنى يىگىرمە كۈن سولاپ، خىزمەتتىن بوشتىۋېتىدۇ. باۋدۇن تۇردى ئاقسۇ شەھەر ئىچىدە ئۈچ ئاي بىكار يۈرۈپ، ئاۋۇتنىڭ كۈنىشىھەر ساقچى ئىدارىسىگە يۆتكەلگەنلىكىنى ئاڭلايدۇ - دە، 1946 - يىلى 2 - ئايدا ئاۋۇتنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن كۈنىشھەر ساقچى ئىدارىسىگە ساقچى بولۇپ كىرىدۇ ۋە 1946 - يىلى 2 - ئايدىن 1948 - يىلى 7 - ئايغىچە ئىشلەيدۇ. 1948 - يىلى 7 - ئايدا كۈنىشھەر ساقچى ئىدارىسىنىڭ كۆرسىتىشى بىلەن خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتىپىگە ئىمتىھان بېرىپ ئۆتكەندىن كېيىن، ۋىلايەتتىن ئىمتىھان بېرىپ ئۆتكەن باشقاسەككىزبالا بىلەن بىللە ئاقسۇدىن يولغا

چىقىپ، ئورۇمچىگە باردىۇ؛ خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتىپىگە بېرىش ئۈچۈن شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى ۋىلايەتلىرىدىن كەلگەن 80 ئادەم بىلەن جەم بولۇپ، ئورۇمچىدىن ماشىنا بىلەن قىرىق نەچچە كۈندە سىچۇەندىكى چىگدۇ خۇاڭپۇ شۆبە ھەربىي مەكتىپىگە يېتىپ باردىۇ. ئۇ خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتىپىنىڭ 23 - قارارلىق ئاتلىق قىسمىدا ئوقۇيدۇ. بۇ قېتىم خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتىپىگە ئاۋاتتىن سىدىق تۆمۈر، كۇچادىن ئەخمەتجان، ئاقسۇدىن ما سىڭپۇ (خەنزۇ) قاتارلىق سەككىز كىشى ئېلىنغان.

خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتىپى سىچۇەن ئۆلكىسىنىڭ مەركىزى چېگدۇ شەھىرىگە جايلاشقان. بۇ مەكتەپ شۇ چاغدىكى مەملىكەت بويىچە ھەربىي ئوقىتىشىرلارنى تەربىيەلەيدىغان ئەڭ ئالىي مەكتەپ بولۇپ، 10000 دىن ئارتۇقراق ئوقۇغۇچىسى بار ئىكەن. باۋدۇن تۇردىلار بارغاندىن كېيىن ئوقۇغۇچىلار ھاۋا ئارمىيە، قورۇقلۇق ئارمىيە، ئاتلىق قىسىم، ئېغىر قوراللىق قىسىم دەپ بىر-نەچچە قىسىمغا ئايرىلغان. باۋدۇن تۇردى ئاتلىق قىسىمغا ئايرىلغان. ئاتلىق قىسىمدا قارا شەھەردىن ۋە باشقا جايلاردىن تاللانغان خەل ئاتلار بار ئىكەن، ئوقۇتقۇچىلىرى ئامېرىكا، ياپونىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىن تەكلىپ قىلىنغان ھەربىي ئالىملار بولۇپ، دەرسنى خەنزۇچە سۆزلەيتتى. بىر ھەپتىدە بىر - ئىككى قېتىم ئاتلىق ھەربىي مەشق ئېلىپ بېرىلاتتى، چامباشچىلىق قىلىناتتى. قالغان ۋاقىتتا ئاتلىق جەڭ قىلىش نەزەرىيىسىنى ئۆگىتەتتى، دەرسنى تولۇق ئاڭلىسىمۇ، ئاڭلىمىسىمۇ، كارى بولمايتتى. تۇرمۇش ئىشلىرىدا تاماق ۋە باشقا ئۇششاق-چۈششەك نەرسىلەرنى بەرگەندىن تاشقىرى، ھەربىر

كىشىگە ھەر ئايدا ئىككى سەر تەڭگە بېرەتتى، يىلدا بىر قۇر ئاددىي سوكنا كىيىم بېرەتتى. تاماق ئۈچۈن شىنجاڭدىن بارغان 24 ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىغا بىر ئاشخانا قۇرۇپ، خۇيزۇدىن ئاشپەز ئورۇنلاشتۇرۇپ بەرگەن.

مەكتەپنىڭ ئىنتىزامى خېلى چىڭ بولۇپ، يەكشەنبە كۈنىلىرىدىن باشقا ۋاقىتلاردا سىرتقا چىقىش مەنئى قىلىنغان. يۇيۇنۇش، كېسەل كۆرۈستىش، ئويۇن كۆرۈش قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ ھەممىسى مەكتەپتە بار ئىدى. بىر قېتىم باۋدۇن تۇردى كېسەل بولۇپ قېلىپ، مەكتەپ دوختۇرخانىسىدا 30 كۈن يېتىپ داۋالىنىپ ساقايغان. سىرتتا بۇ مەكتەپنىڭ نام - ئاتىقى بەك چوڭ بولۇپ، ئوقۇغۇچىلار يەكشەنبە كۈنلىرى سىرتقا چىقسا شەھەر خەلقى خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا زوقلىنىپ قارىشاتتى. يەكشەنبە كۈنلىرى چىگدۇدىكى بىر قىسىم ئالىي مەكتەپنىڭ قىز ئوقۇغۇچىلىرى مەكتەپ دەرۋازىسىدا ئولارنى كۈتۈپ تۇراتتى. ئولارنىڭ بۇنداق قىلىشى خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن تونۇشۇشنى چوڭ ئابروي دەپ بىلىشەتتى. شەھەردىكى بىر قىسىم گۈزەل يەرلەرگە ۋە كونسۇلخانىنىڭ باغچىلىرىغا باشقا كىشىلەرنىڭ كىرىشىگە رۇخسەت قىلىنمايتتى، لېكىن خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى كىرگىلى قوياتتى.

باۋدۇن تۇردى خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتىپىنىڭ 23 - قارارىغا ئوقۇشقا كىرىپ 1948 - يىلى 7 - ئايدىن 1949 - يىلى 10 - ئايغىچە ئوقۇدى. 1949 - يىلى 8 - ئايلاردا بىر قېتىم ھەربىي پارات ئۆتكۈزۈلدى. بۇنىڭغا ھەر قايسى قىسىملار قاتناشتى. پاراتتىن كېيىن چىاڭ جېيشى شىنجاڭدىن بارغان ئوقۇغۇچىلارنى قوبۇل

قىلىپ، بىر - بىرلەپ كۆرۈشۈپ، «ياخشى ئۆگىنىڭلار، پىرقە - دۆلەتكە سادىق بولۇڭلار» دېگەن. 1949 - يىلى 10 - ئايدا گومىنداڭ قىسىملىرى تەيۋەنگە قاچقاندا، خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتەپ دائىرىلىرى مەكتەپنى كۆچۈرۈپ كېتىمىز دەپ، باۋدۇن تۇردىلارنى باشلاپ ئايروپىلان ئىستانسىسىغا باردىدۇ، لېكىن خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ قورشاۋىغا چۈشۈپ قېلىپ، ئازادلىق ئارمىيە رەھبەرلىرى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ، بارلىق مەكتەپ خادىملىرى ھەقىقەتكە قايتىدۇ. باۋدۇن تۇردى 1949 - يىلى 10 - ئايدىن باشلاپ جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە قوشۇلۇپ، تەشكىلىنىڭ تەستىقى بويىچە، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ھەربىي - سىياسىي تەلىم - تەربىيە دارىلمۇئەللىمنىگە كىرىپ ئوقۇيدۇ. ئۇ يەردە سىياسەت، ھەربىي مۇداپىئە، ئۇرۇش قىلىش تاكتىكىسىنى ئۆگىنىدۇ. بۇ مەكتەپتە 1949 - يىلى 10 - ئايدىن 1951 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ئوقۇپ، مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، بۇ مەكتەپتە ئوقۇغانلارنىڭ ئۇچتىن بىر قىسمى چاۋشيەنگە پىدائىي قىلىپ ئەۋەتىلىدۇ، يەنە بىر قىسمى يەرلىك خىزمەتكە تەقسىم قىلىنىدۇ. قالغان بىر قىسمى شىزاڭنى ئازاد قىلىش ئۇچۇن باردىغان قىسىمغا قوشۇلىدۇ. بۇ قوشۇن سىچۇەندىن يولغا چىقىپ شىمالىي ئارقىلىق شىزاڭغا بېرىپ، 1952 - يىلى 8 - ئايدا شىزاڭنى ئازاد قىلىدۇ. باۋدۇن تۇردى بىر قىسىم ئارمىيە بىلەن شىزاڭنىڭ روم يىلىسا ناھىيىسىدە تۇرۇپ، 1952 - يىلى 12 - ئايدا سىچۇەن ئۆلكىسىگە قايتىپ كېلىپ، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 3 - دالا ئارمىيىسىگە قوشۇلۇپ، شىنجاڭ ھەربىي رايونىغا يۆتكىلىپ كېلىدۇ.

ئۇ، 1952 - يىلى 12 - ئايدىن 1953 - يىلى 3 - ئايغىچە شىنجاڭ ھەربىي رايونىدا تۇرۇپ، 1953 - يىلى 3 - ئايدا مەمۇرىي خىزمەتكە ئالمىشىپ ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسىگە كېلىدۇ. 1954 - يىلىدىن 1958 - يىلى 7 - ئايغىچە باي ناھىيە سايرام باج پونكىتىدا سوجاڭ، كېيىن باي ناھىيىلىك باج ئىدارىسىدە ۋاقىتلىق جۇجاڭ... قاتارلىق ۋەزىپىلەردە بولىدۇ. 1958 - يىلى 7 - ئايدا، تارىخىي مەسىلىسى بار دەپ قارىلىپ، خىزمەتتىن بوشتىلىدۇ. 1982 - يىلى سىياسەت ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈپ، پېنسىيىگە چىقىدۇ. 1990 - يىل 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ۋاپات بولىدۇ.

(بۇ ئەسلىمە «كەلپىن تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 3 - سانىدىن ئېلىندى)

جاۋابكار مۇھەررىرى: تۇرغۇن ئۆمەر

ئاراتۇرۇك يېزىلىرىنىڭ يۇرت بولۇش تارىخى

ھەمدۇللا ئىسمايىل

باي يېزىسىنىڭ يۇرت بولۇپ شەكىللىنىشى

ئاراتۇرۇك بويىچە ھەممىدىن ئاۋۋال باي يېزىسىغا ئادەم جايلىشىپ يۇرت بولغان. ئەسلىدە باي يېزىسىغا ماكانلاشقان ئادەملەر قۇمۇلنىڭ تاشۇبلىق، شوپۇل قاتارلىق جايلىرىدا ئولتۇراتتى. ئۇلار شكارغا چىقىپ كېيىك ئاتقىلى بايغا كېلىپ، بۇ يەرنىڭ سۇ، يەر - زېمىنلىرىنى كۆرۈپ يۇرت تۇتۇش ئويىغا كېلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بۇ يەرنى ئىگىلىۋېلىش ئۈچۈن بىر ئېغىز سوقما تاملىق ئۆي سېلىپ، ئىچىگە مورا باغلاپ قويۇپ كېتىپ قالىدۇ.

بۇلارنىڭ كەيىنىدىن باركۆلنىڭ تۆگە كارۋانلىرىمۇ باينى ئىگىلەش ئۈچۈن بىر ئېغىز سوقما تاملىق ئۆي سېلىپ، ئىچىنى ئىسلاپ قويۇپ كېتىپ قالىدۇ. كېيىنكى يىللىرى ئىككى تەرەپ ئوخشاشلا باينى تۇتۇپ تۇرۇش ھەققىدە قۇمۇل ۋاڭلىقىغا ئىلتىماس قىلىدۇ، قۇمۇل ۋاڭلىقى ئادەم چىقىرىپ، ئىككى تەرەپنىڭ سېلىپ قويغان ئۆيلىرىنى كۆرۈپ، سېلىشتۇرۇش نەتىجىسىدە، شوپۇل خەلقى سالغان ئۆينىڭ بالدۇر سېلىنغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن، باي شوپۇللۇقلار-

نىڭ يۇرت تۇتۇپ ماكانلىشىشىغا بېرىلىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، نورۇز ھېيىتىدىن دېگەن كىشى بېرىنچى بولۇپ شوپۇلدىن بايغا كېلىپ ماكانلىشىدۇ. نورۇز ھېيىتىنىڭ تۇغۇلغان يۇرتى ئاقسۇنىڭ باي ناھىيىسى ئىكەن. بۇ ئادەم ئۆزىنىڭ ئەسلى يۇرتىنى ئەسلەش خاتىرىسى قىلىپ يېڭى يۇرتىغىمۇ «باي» دەپ ئىسىم قويغان. ئىككىنچى قېتىمدا، قەشقەر كونىشەھەرلىك ئاللەي سوپىنىياز دېگەن كىشى بايغا كۆچۈپ كېلىپ ماكانلاشقان. ئۈچىنچى قېتىمدا، ئۈچتۇرپانلىق پاراك روزىمەت دېگەن كىشى تۆگە بىلەن يېپەك يولىنى بويلاپ ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە سوئىگەرچىلىك قىلىپ قاتناپ يۈرۈپ، بايغا ماكانلىشىپ قالغان. بۇ ئۈچ ئۆيلۈك كىشى باينى يۇرت قىلىپ تۇتقاندىن كېيىن، شوپۇل، تاشۇبلىقتىكى باشقا كىشىلەرمۇ بايغا كۆچۈپ كەلگەن، باي بىر يۇرت بولۇپ شەكىللەنگەن، ھازىر باينىڭ يۇرت بولغىنىغا 370 يىل بولدى، دەپ مۆلچەرلەنمەكتە.

ئاراتۇرۇك يېزىسىنىڭ يۇرت بولۇپ شەكىللىنىشى

ئاللەي سوپىنىياز دەسلەپتە باي يېزىسىغا كېلىپ ماكانلاشقان. بۇنىڭ بالىلىرى بەك كۆپ بولۇپ، 13 ئوغلى بار ئىكەن. بۇلارغا بايدىكى يەر، سۇ ئازلىق قىلغانلىقتىن، ئالتە ئوغلىنى ئاراتۇرۇككە كۆچۈرۈپ كېلىپ، چوڭ تاش دېگەن جاينى ئاساسىي ماكان قىلىپ تۇتۇپ، ئاراتۇرۇك غول ئىچىنى تېرىلغۇ قىلىپ ئىگىلىگەن. كېيىنچە بۇ ئوغۇللاردىن ئوبۇلخارى بۇلاق بېشىنى ماكان قىلىپ تۇتۇپ يەر - زېمىن ئىگىلىگەن. ئوبۇل ھەسەن بۇرۇل غول ئىچىنى ماكان قىلىپ تۇتۇپ يەر - زېمىن ئىگىلى-

گەن. كېيىن ئاللەي سوپىنىياز نىڭ ئوغۇللىرى پۇتون ئاراتۇرۇككە ئىگىدارچىلىق قىلغان. ئۇلارنىڭ لەقەمى ئاللەي ئىدى. بۇلار مەقسەدە مۇنداق بىر ماقال قالغان:

«ئاللەيلەر يۈرەر سۇرىگى بىلەن، مىلتىق ئاتۇر ئاغزى بىلەن»

چۈنكى، ئاللەي جەمەتىدىكىلەر پاراكنى چوڭ سالىدىغان بولغاچقا، بۇلارنىڭ يۇقىرىقى لەقەمى ئەۋلادتىن ئەۋلاتقا داۋاملىشىپ، ھازىرغا قەدەر ئاتىلىپ كەلمەكتە. كېيىنكى ۋاقىتلاردا ھىس قۇلى، نىياز قۇلى دېگەن ئاكا ـ ئۇكا ئىككى كىشى كېلىپ «چاغانبجىرغا» دېگەن جاينى ماكان تۇتقان. قورۇق دېگەن بىر كىشى كېلىپ توپئۆيلەرنى ماكان تۇتقان، ئارا تۇرۇككە ئادەم كېلىپ ئورۇنلاشقىلى تەخمىنەن 350 يىللار بولدى.

نوم يېز دىسىنىڭ يۇرت بولۇپ شەكىللىنىشى

پاراكنىڭ روزىمەت دەسلەپتە باي يېزىسىدا ئولتۇراقلاشقان. ئۇنىڭ تۆگىسى بەك كۆپ بولغاچقا، باينىڭ بۇلاق سۇيى بىر قېتىم تۆگە سۇغارسا ئۈزۈلۈپ قالىدىكەن. شۇنىڭ بىلەن پاراكنىڭ روزىمەت تۆگە بېقىشقا قولايلىق بىرەر ئورۇن ئىزدەپ يۈرۈپ، نومنى كۆرۈپ قالىدۇ. ئۇ يەر بۇلاق سۇلىرى مول، يەر ـ زېمىنلىرى كەڭتاشا، تۈپرىقى مۇنبەت، ئەتراپى يۇلغۇن، توغراقلىق، ھاۋا كىلىماتى ئىسسىق، بەك گۈزەل جاي ئىكەن. بۇنى كۆرگەن پاراكنىڭ روزىمەت نومنى ماكان تۇتۇش نىيىتىگە كېلىپ، قۇمۇل ۋاكالىتىغا ئىلتىماس قىلىدۇ. قۇمۇل ۋاكالىتى پاراكنىڭ روزىمەتنىڭ ئىلتىماسىنى تەستىقلاپ، ئىرىق چېپىپ سۇ باشلاپ بېرىش ئۈچۈن يەنە 300 ئەمگەكچى بېرىپ، ئالتە يىلدا

ئىرىقنى پۈتتۈرۈشكە يارلىق چۈشىرىدۇ. پاراكنىڭ روزىمەت باي ئادەم بولغانلىقتىن، يەنە 300 ئەمگەكچىنى ئۆز پۇلىغا يالاپ جەمئي 600 ئەمگەكچى بىلەن ئىشقا كىرىشىدۇ. ئۆزىنىڭ 600 تۆگىسى بىلەن ئەمگەكچىلەرنىڭ ئىچىدىغان سۈيىنى توشۇيدۇ، ئاداق غول ئىچىدىكى ئادەم ئۆتكىلى بولمايدىغان دەرىجىدە زىچ گىرەلىشىپ كەتكەن تال ـ شونىلارنى كېسىپ كېسىپ ئىرىقنىڭ ئىككى ياقىسىغا باسىدۇ. مۇشۇنداق جاپالىق ئىشلەش ئارقىلىق ئالتە يىل پىلانلىغان ئىرىقنى ئالتە ئايدىلا پۈتتۈرىدۇ. سۇنى ئىرىققا باشلىغاندا، سۇ ئىدرەم دېگەن جايغا بېرىپ ئىرىق ئىچىگە سىغىپ كېتىدۇ، تەكشۈرۈشلەردىن كېيىن، بۇ جايدا چوڭ ئوپقان (سۇ كىرسە ـ كىرسە توشمايدىغان تۆشۈك) بارلىقى مەلۇم بولىدۇ. پاراكنىڭ روزىمەت باي بولغىنى ئۈچۈن، 600 پارچە كىگىزنى تاش ـ توپىلار بىلەن مۇشۇ ئوپقانغا تىقىپ، تۆشۈكنى تىندۇرۇپ سۇ سىڭمەيدىغان قىلىپ، سۇنى نومغا باشلاپ كېلىدۇ. ئىرىق پۈتكەندىن كېيىن قۇمۇل ۋاكالىتىغا مەلۇم قىلىنىدۇ. ۋاكالىتتىن ئادەم چىقىپ، يەر ئىچىشنى مۇنداق تەقسىم قىلىدۇ: كارساك چوقا دېگەن يەرنىڭ شەرق تەرىپى پاراكنىڭ روزىمەتكە بېرىلىدۇ، كارساك چوقىنىڭ غەرب تەرىپى قۇمۇل ۋاكالىتىغا تەۋە قىلىپ ئايرىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن پاراكنىڭ روزىمەت ئوچ ئوغلىنى بايدىن نومغا يۆتكەپ كېلىدۇ. بۇ ئوغۇللارنىڭ ئىسىملىرى: ھېشىم، ھاشىم، نازىمەت ئىدى. بۇلار كارساكنىڭ شەرق تەرىپىدىن قىرىق دادەنلىك (كونا مودا 40 مو) يەر ئىچىپ، دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. بۇ ئوغۇللاردىن ھېشىم مىراب بولىدۇ. ئۇ بەك زالىم ئەمەلدار بولۇپ چىقىدۇ. نومغا كۆچۈپ بارغان بىچارە دېھقانلارغا ئۆز تېرىقچىلىقىنى قىلدۇرغاندىن تاشقىرى، قۇمۇل ۋاكالىتىغا يەنە 80 دادەنلىك (800 مو) يەر ئاچقۇ

زۇپ تېرىتىپ، بىچارە دېھقانلارنى قاتتىق ئىزبدۇ. دېھقانلار زۇلۇمغا چىدىيالماي، قۇمۇل ۋاڭلىقىغا ھېشىم ئۇستىدىن ئەرز قىلىدۇ. بۇنىڭغا ماسلىشىپ ھېشمنىڭ ئىككى ئۇكىسىمۇ ھېشىم ئۇستىدىن ئەرز قىلغانلىقتىن، قۇمۇل ۋاڭلىقى ھېشمنى بايغا قايتۇرۇپ بېرىپ، چارۋا دورغىسى قىلىشقا بەلگىلەيدۇ، ھېشىم نومدا ئاچقان 400 مو يېرىنى قۇمۇل ۋاڭلىقىغا تەقدىم قىلىدۇ. بۇنى كۆرگەن قۇمۇل ۋاڭى ھېشمنى ياخشى ئادەم ئىكەن دەپ، باي بېزىسىغا قايتۇرۇپ كېلىپ، ئوردا كىچىك بۇلاق دېگەن يەردىكى قۇمۇل ۋاڭلىقىنىڭ بەش دادەنلىك (50 مو) يېرىنى بېرىدۇ ھەمدە پۇتۇن ئاراتۇرۇكنىڭ چارۋىلىرىنى باشقۇرىدىغان چارۋا دورغىسى قىلىپ ئىشقا قويىدۇ. ھېشىم ئۆزىنىڭ زالىملىقى بىلەن چارۋا باشقۇرۇشتىمۇ خەلقتە كۆپ لىگەن جەبر - زۇلۇملارنى سالىدۇ. ئاراتۇرۇك چارۋىچىلىرى ھېشمنى دائىم قارغايدۇ. ئۇ ئاخىر كېسەل بولۇپ، يامانتى كۆندۇ ئىچىدىكى ھېشىم بۇلاق دېگەن يەردە ئۆلۈپ قالىدۇ. ئۆلۈكىنى شۇ بۇلاقنىڭ بېشىدا قويغانلىقتىن ئۇنىڭغا «ھېشىم بۇلاق» دەپ ئات قويۇلغان. نومدىكى ئەمگەكچى خەلق نومغا ئورۇنلاشتۇرۇپ باشلاپ تۇرمۇشى زۇلۇم ئىچىدە ئۆتكەن، ئۇلار ھېشىم مىراب ئۇستىدە مۇنداق قوشاقلارنى توقۇغان:

قارا ساينىڭ قۇشقىچى،
ساينى تالىشىپ كېلىدۇ.
شۇغىنە ھېشىم مىراب،
نومنى تالىشىپ كېلىدۇ.

نومدىمۇ بۇغداي تېرىپ،
تەل① بېدىلەر باسىۇن.

(1) تەل بېدە — قاشقا بېدە

ئالتە ئوغۇل، ئالتە قىز،
ئوروپ كېتەلمەي ياتىۇن.

نومنىڭ قىرسايى دېگەن يېرىنى ھېشىم مىراب يۇرت تۇتۇپ بىر مەسچىت سالدۇرغان. خەلق ئاغزىدا ھازىرمۇ «ھېشىم مىراب مەسچىتى» دەپ نامى بار. ھېشىم مىراب ئۆزى ئاچقۇزغان يەرلەرنى قۇمۇل ۋاڭلىقىغا تەقدىم قىلغان بولسىمۇ، يەنىلا «مىراب يەرلەر» دېگەن نامى قالغان. خەلق ئىچىدە «خاندىن شەھەر قېپىتۇ» دېگەن تەمسىل بار. ھەر كىم ياخشى ئىشى قىلسا ياخشى نامى قالىدۇ، يامان ئىش قىلسا يامان نامى قالىدۇ. قۇمۇل ۋاڭلىقى ھېشىم مىرابقا نومنى ئايرىپ بەرگەندىن كېيىن، ئىسمىنمۇ ھېشىم مىراب قويغان. نام يەر (نەم يەر) بولغاچقا، «نام»دەپ ئىسىم قويغان، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن تىل ئۆزگىرىشىدىن «نەم»سۆزى «نوم» سۆزىگە ئۆزگىرىپ كەتكەن. «نەم» دېيىشىمىزنىڭ سەۋەبى، يەر ئاستى سۇيى تېپىز بولىدۇ، 1.5 - 2 مېتر كولىسىلا سۇ چىقىپ نۇرغۇن كۆللەر ھاسىل بولىدۇ. تەبىئىي ئورمانلارنىڭ سانى يوق، نومغا ئادەم چايلىشىپ يۇرت بولغىنىغا تەخمىنەن 340 يىللار بولدى. بۇ ھەقتە مۇنداق بىر كۆبلېت قوشاق بار:

نوم دېگەن سۇ ئايىغى،
يۇلغۇن توغراقنىڭ سانى يوق.
ھاۋاسى ئىسسىق، جارى ① قاتتىق،
خەلقنىڭ ئىمكانى يوق.

(بۇ ئەسلىمە «ئاراتۇرۇك تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 1 - سانىدىن قىسقارتىپ ئېلىندى، داۋامى بار)

① جارى — ھاشار

جاۋابكار مۇھەررىرى: دىلدار ئۆزبەك

شنجاڭنىڭ ھازىرقى زامان تارىخىدىكى چوڭ ۋەقەلەر خاتىرىسى

(1950 - يىلى 1 - ئايدىن 12 - ئايغىچە)

1 - ئاي

1 - كۈنى، شنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ سانائەت نازارىتى قۇرۇلدى.

2 - كۈنى، قەشقەر ھەربىي ئىدارە قىلىش ھەيئىتى قۇرۇلدى، ۋاڭ ئېنماۋ مۇدىر بولدى.

3 - كۈنى، ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ بىر قىسمى قەشقەرگە يېتىپ كەلدى.

△ شنجاڭ پوچتا ئىدارىسى لەنجۇ، شىئەن، شاڭخەي، خەنكۇ، چاڭشا ۋە بېيجىڭ قاتارلىق جايلار بىلەن پوچتا ئالاقىسى باشلىدى.

6 - كۈنى، مەمۇرىي كېڭەشنىڭ 14 - سانلىق يىغىنى شنجاڭ ئۇيغۇر خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ھازىرقى سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش فاكتورىنى تەستىقلىدى.

7 - كۈنى، مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى كومىتېتنىڭ 5 - سانلىق يىغىنى شنجاڭ ئۇيغۇر خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىس،

مۇئاۋىن رەئىس ۋە ئەزالىرىنى تەستىقلاپ بېكىتتى.

10 - كۈنى، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 5 - كورپۇسى غۇلجىدا قۇرۇلۇش مۇراسىمى ئۆتكۈزدى.

△ شنجاڭ ئۇيغۇرلىرىنىڭ بانكا بەش يۈەنلىك ۋە ئون يۈەنلىك ئۇلاق پۇلى تارقىتىشقا باشلىدى.

△ شنخۇا كىتابخانىسىنىڭ شۆبىسى قۇرۇلدى.

13 - كۈنى، شنجاڭ گېزىتى خەۋىرى: ئۇيغۇرلىرىنىڭ خەلق ھۆكۈمىتى، شنجاڭ ھەربىي رايونى «ئاشلىق ئۆتنە ئېلىش، ئاشلىق سېتىۋېلىش توغرىسىدىكى قارار» نى چىقاردى.

15 - كۈنى، چىن تەنچىۇ، ماۋ زېمىن، ئىن جىلۇ قاتارلىق يولداشلارنى ئۇلتۇرۇشكە قاتناشقان قاتىل جاڭ گۇاڭچىيەن، جاڭ سىشىن، لىيۇ خەنشېك، خې گۇيتىڭلار گەنسۇنىڭ ۋۇ ۋېي، جاڭيې قاتارلىق جايلىرىدا قوغلاپ تۇتۇلۇپ، دىخۇاغا يالاپ كېلىندى.

16 - كۈنى، شنجاڭ گېزىتى خەۋىرى: شنجاڭ ھەربىي رايونى «قۇمۇلدىكى توپىلاڭچى قوشۇننىڭ ئالتۇن بۇلاش ئەنزىسىنى ئۆزۈل - كېسىل، قاتتىق بىر تەرەپ قىلىش» توغرىسىدا مۇراجىئەتنامە چىقاردى.

△ ۋاڭ جېن مالىيە - ئىقتىساد كومىتېتىنىڭ يىغىنىدا «شنجاڭدىكى قوشۇنلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، قۇرۇلۇش خىزمەتىنىڭ فاكتورى ۋە ۋەزىپىسى» دېگەن دوكلاتنى بەردى.

△ شنجاڭ ھەربىي رايونى ھەربىي - مەمۇرىي كادىرلار مەكتىپىنىڭ ئوقۇش باشلاش مۇراسىمىنى ئۆتكۈزدى.

△ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى دىخۇا شەھەرلىك كومىتېتى ۋەشەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى يىغىن ئېچىپ، باۋجيا تۇزۇمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش، خەلق دېموكراتىيە ھاكىمىيىتىنى قۇرۇش خىزمەتلىرىنى ئورۇنلاشتۇردى.

21 - كۈنى، شنجاڭ ھەربىي رايونى چوڭ ئىشلەپچىقىرىش

سەپەرۋەرلىك بۇيرۇقى چىقىرىپ، 110 مىڭ ئادەمنىڭ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش سېپىگە بېرىپ 600 مىڭ مو يەر ئېچىشنى قارار قىلدى.

△ دېخۇا شەھەرلىك خەلق كىنوخانىسى ئېچىلىش مۇراسىمى ئۆتكۈزدى.

22 - كۈنى، شىنجاڭ شۆبە بيۇروسى «باھار پەسلىدىكى جايلارنىڭ ۋەزىپىسى توغرىسىدا كۆرسەتمە» چىقاردى.

23 - كۈنى، جۇڭگو خەلق بانكىسىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسى قۇرۇلدى.

28 - كۈنى، شىنجاڭ گېزىتى خەۋىرى: دېخۇادىكى پۇتۇن شەھەر خەلقى يېقىندا بايقالغان يۇقۇملۇق چېچەك كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ھەقسىز چېچەك سالدۇردى.

29 - كۈنى، شىنخۇا ئاگېنتلىقى دېخۇا تېلېگراممىسى: ئامېرىكىنىڭ دېخۇادا تۇرۇشلۇق سابىق كونسۇلخانىسىنىڭ مۇئاۋىن كونسۇلى ماكىنانىنىڭ شىنجاڭدىكى باندىتلار بىلەن تىل بىرىكتۇرگەن ئىشپىيون ئىكەنلىكى ئىسپاتلاندى.

30 - كۈنى، سەيپىدىن ئەزىزى باشچىلىقىدىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ۋەكىللەر ئۆمىكى موسكۋاغا بېرىپ، جۇڭگو - سوۋېت كېڭىشىگە قاتناشتى.

△ مۇشۇ ئايدا شىنجاڭ چارۋىچىلىق نازارىتى قۇرۇلدى.

2 - ئاي

3 - كۈنى، مەمۇرىي كېڭەشنىڭ 18 - سانلىق يىغىنى گاۋ جىنچۇننى قوشۇمچە شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى سودا نازارىتىنىڭ نازىرلىقىغا تەيىنلىدى.

△ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مەمۇرىي ئىشلار يىغىنى

ئۇچ ۋىلايەت بىلەن يەتتە ۋىلايەت پۇلىنىڭ نىسبىتى ۋە ئوبوروتى قاتارلىق ئىشلارنى ماقۇللىدى.

4 - كۈنى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى دېخۇا ۋىلايەتلىك كومىتېتى قۇرۇلدى.

10 - كۈنى، ئۆلكىلىك خەلق كومىتېتى ئەزالار يىغىنى قارار ماقۇللاپ، ئۆلكىدىكى ھەرقايسى ناھىيىلەرنىڭ نوپۇسى، يەر مەيدانى ۋە مەھسۇلاتىغا قاراپ بۇرۇنقى بەش خىل ناھىيە تۈزۈمىنى ئۇچ خىلغا ئۆزگەرتتى.

11 - كۈنى، باي ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئاخۇنلار سۆھبەت يىغىنى ئېچىپ، ئاخۇن - موللىلارنىڭ دىنىدىن پايدىلىنىپ ئۇيغۇر قېرىنداشلارنى ئېزىدىغان بارلىق ئالاھىدە ھوقۇقلىرىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى قارار قىلدى.

12 - كۈنى، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى دېخۇا شەھەرلىك گارنىزون قوماندانلىق شتابى قۇرۇلدى.

16 - كۈنى، ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مەمۇرىي ئىشلار يىغىنى ئۆلكىدىكى ئومۇمىي ئېگىلىكتىكى كارخانا - زاۋۇتلارنىڭ ۋاقىتلىق مائاش چارىسىنى ماقۇللىدى.

23 - كۈنى، جۇڭگو - سوۋېت دوستلۇق جەمئىيىتىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسى قۇرۇلدى، بۇرھان شەھىدى رەئىس بولدى.

يەنە مۇشۇ ئايدا، شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قاتناش نازارىتى قۇرۇلدى.

△ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتى قۇرۇلدى.

3 - ئايدا

1 - كۈنى، ئازادلىق ئارمىيىنىڭ 2 - كورپۇس مۇستەقىل پولكى ئالتايغا بېرىپ ئورۇنلاشتى.

△ شنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى مالىيە نازارىتىنىڭ ئاشلىق ئىدارىسى قۇرۇلدى.

4 - كۈنى، شىنخۇا ئاگېنتلىقى بېيجىڭ تېلېگراممىسى: دىخۇادا چېچەك بايقالدى، مەركىزىي كومىتېت سەھىيە مىنىستىرلىكى چېچەك ۋاكسىنىسى ئاجراتتى ھەم ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش توغرىسىدا كۆرسەتمە بەردى.

5 - كۈندىن 12 - ئاينىڭ 30 - كۈنگىچە خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى توپىلاڭنى باستۇرۇش، باندىت تازىلاش كۈرىشى ئېلىپ بارىدى. شەرقتە سانجىدىن باشلاپ غەربتە قۇتۇپقىچە، جەنۇبتا قۇمۇلدىن باشلاپ شىمالدا بەيتىككىچە بولغان كەڭ رايونلاردا قوراللىق يوقىتىش ۋە سىياسىي يول بىلەن پاراچىلاش ئۇسۇلى قوللىنىلدى؛ ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملارنىڭ 7 - ئاتلىق دىۋىزىيىسى ئىچىدىكى بىر قىسىم ئەكسىيەتچى ئوفتسېرلارنىڭ قۇتۇرتىشى بىلەن تەخمىنەن 4000 كىشى سانجى، پۇكاك، گۇچۇڭ قاتارلىق جايلاردا قوزغىغان قوراللىق توپىلاڭنى؛ ئوسمان، يولۋاس ۋە جانسىقان قاتارلىقلار قۇمۇلنىڭ شەرقىي شىمالى ۋە قۇتۇبى، ئاراتۇرۇك قاتارلىق جايلاردا 20 مىڭدەك قازاق چارۋىچىنى مەجبۇرلاپ قوزغىغان قوراللىق توپىلاڭنى؛ ئورازبېك، سىدىق قاتارلىقلار 10 مىڭدەك قازاق چارۋىچىلارنى مەجبۇرلاپ ماناس، قۇتۇبى ۋە دىخۇانىڭ نەسىن تاغلىرىدا قوزغىغان توپىلاڭلارنى باستۇردى. جانسىقان، ئورازبېك ۋە سىدىق قاتارلىق باندىت باشچىلىرىنى تىرىك قولغا چۈشۈردى، 13 مىڭ 566 توپىلاڭچىنى ئېتىپ ئۆلتۈردى، يارىدار قىلدى، قولغا ئالدى؛ 31 مىڭ 680 دىن ئارتۇق قازاق قەبىلىلىرىنى سىياسىي يول بىلەن قولغا كەلتۈردى، شىمالىي شىنجاڭدىكى باندىتلارنىڭ ھەممىسىنى پۈتۈنلەي تازىلاپ بولدى؛ گۇچۇڭ، مورى، بارىكۆل، قۇمۇل، ئالتاي، بۇرۇلتوقاي، ساۋەن، دىخۇا، سانجى، ماناس،

قۇتۇبى قاتارلىق كەڭ تاغلىق رايونلاردىكى 116 مىڭ قازاق قېرىنداشلارنى باندىتلار زۇلۇمىدىن ئازاد قىلدى.

8 - كۈنى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ باج ئىدارىسى قۇرۇلدى.

△ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى «شىنجاڭ ئۆلكىسىدە مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن باج تۈزۈمىنى يولغا قويۇش توغرىسىدا بۇيرۇق» نى چىقاردى.

11 - كۈنى، شىنجاڭ گېزىتى خەۋەرى: ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن، دىخۇا شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى فېئودالىلىق، ئەكسىيەتچىل تۈس ئالغان كوچا، كۆۋرۈك ۋە شەھەر دەرۋازا ئىسىملىرىنى ئۆزگەرتتى.

△ غۇلجا پوچتا ئىدارىسى دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى خەت ئالاقە، خالتا ۋە رايون ئىچى ھەم سىرتىدىكى پۇل پېرېۋوت كەسپىنى بېجىرىشكە باشلىدى، شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئۇچ ۋىلايەتنىڭ دۆلەت ئىچى ۋە سىرتى بىلەن بولغان پوچتا، تېلېگراف مۇناسىۋىتىنى ئەسلىگە كەلتۈردى.

17 - كۈنى، مەمۇرىي كېڭەشنىڭ 24 - سانلىق يىغىنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مالىيە - ئىقتىساد كومىتېتى ۋە مىللىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ ئەزالىرىنى تەيىنلىدى.

18 - كۈنى، ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مەمۇرىي ئىشلار يىغىنى غەربىي شىمال رايونىي شتات كومىتېتىنىڭ شىنجاڭ شۆبەسى ۋە غەربىي شىمال رايونى ئامبارلاردىكى مال - مۇلۇكنى رەتلەش كومىتېتىنىڭ شىنجاڭ شۆبەسىنى قۇرۇشنى قارار قىلدى.

21 - كۈنى، ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ۋە شىنجاڭ ھەربىي رايونى بىرلىكتە ئورمانلارنى ئاسراش توغرىسىدا كۆرسەتمە چىقىرىپ، ئۇچ تۈرلۈك ئورمان ئاسراش چارە-

سىنى قارار قىلدى.

△ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئومۇمىي بۇيرۇق چىقىرىپ، ھەرقايسى جايلارنىڭ «مەمۇرىي كېگەشىنىڭ يېڭى ئازاد رايونلاردا يەر ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىش ۋە ئاشلىق يىغىش توغرىسىدىكى كۆرسەتمىسى» نى ئۆزۈل - كېسىل ئىجرا قىلىشىنى تەلەپ قىلدى.

22 - كۈنى، شىنجاڭ باسما زاۋۇتى ئىشچىلارنى كەمسىتىدىغان «بەدەنىنى ئاختۇرۇپ تەكشۈرۈش تۈزۈمى» نى بىكار قىلدى.

26 - كۈنى، شىنجاڭ گېزىتى خەۋىرى: ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى «ھازىرقى ۋاقىتتىكى شىنجاڭنىڭ مائارىپ ئىسلاھاتى توغرىسىدىكى كۆرسەتمە» نى چىقىرىپ، كونا مائارىپ تۈزۈلمىسىنى پىلانلىق، باسقۇچلۇق ھالدا ئىسلاھ قىلىشنى قارار قىلدى.

27 - كۈنى، جۇڭگو - سوۋېت ئىككى دۆلەت ھۆكۈمىتى «شىنجاڭدا جۇڭگو - سوۋېت نېفىت ھەسسىدارلىق شىركىتى تەسىس قىلىش توغرىسىدىكى كېلىشىم» ۋە «شىنجاڭدا جۇڭگو - سوۋېت رەڭلىك ۋە ئاز تېپىلىدىغان مېتاللار ھەسسىدارلىق شىركىتى تەسىس قىلىش توغرىسىدىكى كېلىشىم» قاتارلىقلارنى موسكۋادا ئىمزالىدى.

29 - كۈندىن 5 - ئاينىڭ 7 - كۈنىگىچە، ئازادلىق ئارمىيىنىڭ مەلۇمىكى 2 - لىينى مۇئاۋىن يېڭجاڭ خۇچىڭشەنىڭ قوماندانلىقىدا ئاراتۇرۇك ناھىيىسىنى 40 نەچچە كۈن ساقلاپ، يولۇاسنىڭ 700 دىن ئارتۇق باندىتى قورشاپ قىلىغان ھۇجۇمىنى تارمار قىلدى.

يەنە شۇ ئايدا، شىنجاڭغا كىرگەن ئازادلىق ئارمىيە 1 - بېكتۇەنىنىڭ ھەرقايسى قىسىملىرى ۋە 5 - كورپۇس ئىلگىرى

كېيىن بولۇپ بەلگىلەنگەن ئورۇنلارغا بېرىپ ئورۇنلاشتى.

△ پۈتۈن شىنجاڭدا دەسلەپكى قەدەمدە ۋالىي مەھكىمىسى ۋە ناھىيە، شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىنى ئۆزگەرتىش، قۇرۇش ئىشى باشلاندى.

4 - ئاي

1 - كۈنى، شىنجاڭ بېيۇروسىنىڭ يەرلىك كادىرلارنى تەربىيىلەش كۇرسى ئوقۇش باشلاش مۇراسىمى ئۆتكۈزدى.

△ غەربىي شىمال رايونلۇق ئامبارلاردىكى ماددىي ئەشيالارنى رەتلەش ھەيئىتىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسى قۇرۇلدى.

5 - كۈنى، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە قاتناشقان دۆلىتىمىز ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ ۋەكىلى سەيپىدىن ئەزىزى قاتارلىقلار موسكۋادىن ئايرىلىپ ۋەتەنگە قايتتى.

22 - كۈنى غۇلجىدىن ئايروپىلان بىلەن دىخۇاغا يېتىپ كەلدى.

△ ئۆلكىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى شىنجاڭدىكى تۈرمىلەرنى تەرتىپكە سېلىش بۇيرۇقىنى چىقاردى.

6 - كۈنى، ئۇچتۇرپان ناھىيىسىنىڭ شىمالىي قىسمىدا بەش بال يەر تەۋرىدى.

8 - كۈنى، جۇڭخۇا مەملىكەتلىك تەبىئىي پەن خىزمەت جەمئىيىتىنىڭ دىخۇا شۆبە جەمئىيىتىگە تەييارلىق كۆرۈش ھەيئىتى قۇرۇلدى، تۈجۈ ھەيئەت مۇدىرى بولدى.

10 - كۈنى، ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مەمۇرىي خادىملارنى تەربىيىلەش كۇرسى ئوقۇش باشلاش مۇراسىمى ئۆتكۈزدى.

△ 10 – كۈنىدىن 5 – ئاينىڭ 1 – كۈنىگىچە تۇرپان ناھىيىسىدە بوران ئاپىتى يۈز بەردى. بىر ئادەم ئۆلدى، دېھقانچىلىق زىرائەتلىرى ئاپەتكە ئۇچرىدى، قۇدۇق- ئۆستەڭ قاتارلىق سۇ ئىنشائاتلىرى ھەرخىل دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى.

12 – كۈنىدىن 15 – كۈنىگىچە، دىخۇا شەھىرىدە 2 – نۆۋەتلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. «ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش، ئىقتىسادنى گۈللەندۈرۈش، باندىت، ئىشپىيون ۋەئەكسىيەتچى كۈچلەرنى ئۇزۇل – كېسىل يوقىتىش، جەمئىيەت ئامانلىقىنى مۇستەھكەملەش» قاتارلىقلار يىغىنىنىڭ مەركىزىي تېمىسى بولدى.

16 – كۈنى، غۇلجىدا 130 مىڭ ھەر مىللەت خەلقى ئەخمەتجان، ئىسھاقبېك، ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ، دەلىلقان، لوچى قاتارلىق ئىنقىلابىي قۇربانلارغا تەزىيە بىلدۈرۈش ۋە ئۇلارنى يەرلىكتە قويۇش مۇراسىمى ئۆتكۈزدى.

16 – كۈنى، شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ ھەربىي سوت باشقارمىسى دىخۇادا قوراللىق توپلاڭ كۆتۈرگەن يې چاڭفۇ قاتارلىق بەش جىنايەتچىگە ئۆلۈم جازاسى بەردى.

24 – كۈنى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ئىلى ۋىلايەتلىك كومىتېتى قۇرۇلدى.

28 – كۈنى، ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى مەمۇرىي ئىشلار يىغىنى ئۆلكە دەرىجىلىك شتاتلارنى تەرتىپكە سېلىش كومىتېتى قۇرۇپ، پېڭى شتاتقا ئاساسەن ئاپپاراتلارنى تەرتىپكە سېلىشنى قارار قىلدى.

△ ئۆلكىلىك مالىيە- ئىقتىساد كومىتېتى «شىنجاڭ ئۆلكىسىدە دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ نەق پۇلىنى باشقۇرۇشنى

سىناق ئۇسۇلىدا يولغا قويۇش ئوغرىسىدا كۆرسەتمە» چىقاردى.

5 – ئاي

1 – كۈنى، دىخۇادىكى 50 مىڭدىن ئارتۇق ھەر مىللەت، ھەر ساھە ئاممىسى يىغىلىش ۋە نامايىش ئۆتكۈزۈپ، ئازادلىق تىمىن كېيىنكى تۇنجى قېتىملىق «1 – ماي» خەلقارا ئەمگەكچىلەر بايرىمىنى خاتىرىلىدى.

4 – كۈنى، دىخۇادىكى 10 مىڭدىن ئارتۇق ھەر مىللەت، ھەر ساھە ياشلىرى يىغىلىپ «4 – ماي» ياشلار بايرىمىنى خاتىرىلىدى.

△ 4 – كۈنىدىن 9 – كۈنىگىچە، دىخۇا، قۇمۇل ئىككى ۋىلايەتتىكى قازاق خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى دىخۇادا ئۆتكۈزۈلدى. يىغىن ئىنتىپاقلىقنى مۇستەھكەملەش، باندىتلارنى يوقىتىپ ئامانلىقنى ساقلاش، ئىشلەپچىقىرىش – قۇرۇلۇش، مەدەنىيەت – ماارىپ، ئايالىلار مەسلىسى قاتارلىق بەش قارارنى ۋە «ھۆكۈمەتكە ماسلىشىپ ئامېرىكا ئىشپىيونلىرى، ئوسمان، جانسمقان، يولۋاس، قالىبېك قاتارلىق باندىتلارنى يوقىتىش ئۈچۈن قازاق قېرىنداشلارغا مۇراجىئەتنامە» نى ماقۇللىتىدى.

10 – كۈنى، ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئۆلكە ئىچىدىكى بېرىش – كېلىش ۋە ئۆلكە سىرتىغا چىقىشتا ئىشلىتىلىدىغان بىرلىككە كەلگەن يولخېتى توغرىسىدا قارار ئېلان قىلدى.

13 – كۈنى، دىخۇا شەھىرىدە ھەر مىللەت، ھەر ساھە ئاممىسى قاتناشقان دۇنيانىڭ تىنچلىقىنى قوغداش ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى، جۇڭگونىڭ دۇنيانىڭ تىنچلىقىنى قوغداش

چوڭ يىغىنى ھەيئەتنىڭ سەيپىدىن ئەزەلدىن رەئىسلىكىدىگى دىخۇا شۆبىسى قۇرۇلدى.

15 - كۈنى، شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ ئورگان گېزىتى «شىنجاڭ ئازادلىق ئارمىيە گېزىتى» نەشر قىلىندى.

17 - كۈنى، ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مەمۇرىي ئىشلار يىغىنى ئۆلكە دەرىجىلىك نازارەت، باشقارما، مەھكىمە، كومىتېت، ئىدارىلەرنىڭ يېڭى شتاتىنى ماقۇللىدى.

△ 17 - كۈندىن 20 - كۈنىگىچە، دىخۇا شەھەرىدە تۇنجى قېتىملىق ئىشچىلار ۋەكىللىرى يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، دىخۇا شەھەرلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى.

20 - كۈنى، ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئېلان چىقىرىپ: مەمۇرىي كېڭەش مالىيە- ئىقتىساد كومىتېتىنىڭ ئۇقتۇرۇشى ۋە تامۇژنا باش مەھكىمىسىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن، شىنجاڭ تامۇژنىسىنىڭ جۈملىدىن خەلق ھۆكۈمىتى دىخۇا تامۇژنىسىغا ئۆزگەرتىلگەنلىكىنى ھەم ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي، قەشقەردە تۆت شۆبە تامۇژنا تەسىس قىلىنغانلىقىنى جاكارلىدى.

△ دىخۇا تېلېگراف ئىدارىسى تارباغاتاي ۋە ئىلى بىلەن بولغان تېلېگرامما كەسپىنى ئېچىۋەتتى.

25 - كۈندىن 27 - كۈنىگىچە، دىخۇا شەھىرىدە تۇنجى قېتىملىق ھەر مىللەت، ھەر ساھە ئايالار ۋەكىللىرى يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، دىخۇا شەھەرلىك دېموكراتىك ئايالار بىرلەشمىسى قۇرۇلدى.

26 - كۈندىن 31 - كۈنىگىچە، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى شىنجاڭ شۆبەبيۇرۇسىنىڭ پارتىيە ۋەكىللىرى يىغىنى دىخۇادا ئېچىلدى. يىغىن ۋاڭ جېننىڭ شۆبەبيۇرۇسىنىڭ ئالتە ئايدىن بۇيانقى خىزمەت خۇلاسىسى ۋە بۇنىڭدىن كېيىنكى

خىزمەت ۋەزىپىلىرى ئوغرىسىدىگى دوكلاتىنى مۇزاكىرە قىلدى ھەم ماقۇللىدى.

31 - كۈنى، جۇڭگو تەنتەربىيە باش ئۇيۇشمىسىنىڭ دىخۇا شۆبىسى قۇرۇلدى.

6 - ئاي

1 - كۈنى، ئۆلكە، شەھەر دەرىجىلىك ھەرقايسى ئورگانلار يېڭى شتاتىنى يولغا قويۇشقا باشلىدى.

△ شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قاتناش نازارىتىنىڭ ترانسپورت شىركىتى قۇرۇلدى.

3 - كۈنى، شىنجاڭ گېزىتى خەۋىرى: ئۆلكىلىك سودا شىركىتى ئاقسۇ، قەشقەر، خوتەن، قاراشەھەردە تۆت شۆبە شىركىتى قۇردى. ئىلى، تارباغاتاي، ئالتايدىكى تەرەققىيات شىركەتلىرىنى ئۆزگەرتىپ تەشكىللىدى ھەم بىر تۇتاش باشقۇردى؛ قورغاس قاتارلىق ئۇچ يەردە ئىش باشقۇرۇش ئورنى تەسىس قىلدى.

△ 3 - كۈندىن 4 - كۈنىگىچە، دىخۇا خەلق رادىئو ئىستانسىسىدىن قۇمۇل، قاراشەھەر، ئاقسۇ، قەشقەر كونسىھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، يەكەن، خوتەن قاتارلىق جايلارغا بىرىپ يەتتە رادىئو قوبۇل قىلىش ئورنى قۇرۇشقا بەلگىلەنگەن خادىملار يولغا چىقتى.

3 - كۈندىن 8 - كۈنىگىچە، «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» نىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك ۋەكىللەر يىغىنى دىخۇادا ئۆتكۈزۈلدى. يىغىن «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» نى «شىنجاڭ خەلق دېموكراتىيە ئىتتىپاقى» غا ئۆزگەرتىشنى؛

«گۈرەش»، «شىنجاڭ دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقى» ۋە ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، خۇيزۇ، ئۆزبېك، تاتار، موڭغۇل، رۇس، شىبە، سولۇن قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ باش مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرىنى «شىنجاڭ دېموكراتىيە ئىتتىپاقى» غا قوبۇل قىلىش تەكلىپىنى بەردى؛ سەيپىدىن ئەزىزىنى «شىنجاڭ خەلق دېموكراتىيە ئىتتىپاقى»نىڭ باش كومىتېتى ۋە ئىجرائىيە كومىتېتىنىڭ رەئىسلىكىگە سايلىدى؛ «شىنجاڭ خەلق دېموكراتىيە ئىتتىپاقىنىڭ بارلىق ئەزالىرىغا ۋە پۈتۈن شىنجاڭ خەلقىگە مۇراجىئەتنامە» نى ۋە يېڭى ئىتتىپاق نىزامنامىسىنى ماقۇللىدى.

13 - كۈنى، تۇرپان ناھىيىسىدە قارا يامغۇر ۋە مۆلدۈر يېغىپ، توققۇز كارىزنىڭ يولىنى بۇزۇۋەتتى.

26 - كۈنى، ئۆزبېل تاغ ئېغىزى ئەتراپىدا 5.5 بال يەر تەۋرىدى.

7 - ئاي

1 - كۈنى، شىنجاڭ شۆبە بيۇروسى «مەركىزىي ۋە غەربىي شىمال بيۇروسىنىڭ كادىرلار ئىستىلىنى تەرتىپكە سېلىش كۆرسەتمىسى توغرىسىدىكى قارارى» نى ئېلان قىلدى.

△ شىنجاڭ پوچتا ئىدارىسى مەملىكەت بويىچە ئۆتىدىغان پوچتا ماركىسى سېتىشنى، دۆلەت ئىچىدىكى پوچتىدىن ئەۋەتىلىدىغان بەزى نەرسىلەرنىڭ پوچتا ھەققىنى تەكشەش ۋە تۆۋەنلىتىشنى باشلىدى.

7 - كۈنى، شىنجاڭ گېزىتى خەۋىرى: ئۆلكىلىك دېھقان-چىلىق - ئورمانچىلىق نازارىتى ئۆلكىدىكى ئورمانلارنى ئاسراش، خالىغانچە كېسىشنى مەنئى قىلىش ئۈچۈن، مەركىزىي ئورمان-

چىلىق مىنىستىرلىكىگە تاغلارنى توسۇپ، ئورمان ئاسراش خىزمىتى ئېلىپ بېرىشنى مەلۇم قىلىپ تەستىقلاتتى.

△ جۇڭگو يۇك - تېرە شىركىتى غەربىي - شىمال شىركىتىنىڭ دىخۇا شۆبىسى قۇرۇلدى.

10 - كۈنى، شىنجاڭ گېزىتى «ھەر مىللەت خەلقىنى سەپەرۋەر قىلىپ، ئىشپىيونلارنى ئۈزۈل - كېسىل تازىلاش ئۇچۇن كۈرەش قىلايلى» سەرلەۋھىلىك باش ماقالە ئېلان قىلدى.

△ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى مەمۇرىي ئىشلار يېغىنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك بانكىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، مال - مۈلۈك ۋە مەبلەغنى ئېنىقلاش، خەلقنىڭ پايلىرىنى قايتۇرۇش چارىسىنى ماقۇللىدى؛ ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن، خەنزۇ تىلىنى پىلىدىغان 50 نەپەر ھەر مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنى غەربىي شىمال دۆلەتلىك تىببىي شۆيەنگە ۋە لەنجۇ داشۆ تىببىي شۆيەنىگە بەش يىللىق ئوقۇشقا ئەۋەتىشنى قارار قىلدى.

△ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى بۇرۇن يۇرگۈزۈلگەن يول خېتى تۈزۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش توغرىسىدا ئومۇمىي بۇيرۇق چىقاردى.

11 - كۈنى، جۇڭگو - سوۋېت خەلق ئاۋىئاتسىيە ھەسسىدارلىق شىركىتىنىڭ بېيجىڭ - ئالمائاتا ھاۋا يولى ئېچىلدى، پۈتۈن يول بېيجىڭ - لەنجۇ، لەنجۇ - دىخۇا، دىخۇا - ئالمائاتادىن ئىبارەت ئۈچ قىسىمغا بۆلۈنگەن.

14 - كۈنى، ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى «شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ تاشقى ئېكسپورت - ئىمپورت سودىسىنى باشقۇرۇش ۋاقىتلىق چارىسى» نى يولغا قويۇشنى ئېلان قىلدى.

19 - كۈنى، دىخۇا شەھىرىدە بىرىنچى يول ئاپتوبۇس-

نىڭ ۋاقتىنچە قاتنىشى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلدى.

21 - كۈنى، شىنجاڭ گېزىتى خەۋىرى: دىخۇا شەھەرلىك ئاھالىلىق ساقلاش ئىدارىسى شەھەر بويىچە ئېلىپ بارغان نوپۇس تەكشۈرۈش خىزمىتى ئاخىرلاشتى.

22 - كۈنى، شىنخۇا ئاگېنتلىقى بېيجىڭ تېلېگراممىسى: «شىنجاڭ خەلق دېموكراتىك ئىتتىپاقى» نىڭ باش ئۇيۇشمىسى جۇڭگو دۇنيا تىنچلىقىنى قوغداش ھەيئىتىگە تېلېگرامما يوللاپ، ئامېرىكىنىڭ چاۋشيەنگە تاجاۋۇز قىلغانلىقىغا ۋە ئېلىمىزنىڭ تەيۋەن ئۆلكىسىگە ئارىلاشقانلىقىغا قارشى تۇرىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

△ شايار ناھىيىسىدە سۇ ئاپىتى يۈز بەردى، ئوچ كەنت، 401 ئائىلە ئاپەتكە ئۇچرىدى، 375 ئۆيىنى سۇ بېسىپ كەتتى، 5000 موداىن ئارتۇق زىرائەتنى ۋەيران قىلدى.

24 - كۈنى، ئۆلكىلىك دېھقانچىلىق - ئورمانچىلىق نازارىتى، مالىيە - ئىقتىساد كومىتېتى، جۇڭگو خەلق بانكىسى نىڭ شىنجاڭ شۆبە بانكىسى قاتارلىق ئورۇنلار شىنجاڭ ئۆلكىلىك دېھقانچىلىق قەرز پۇل كومىتېتى تەشكىل قىلىپ، ئۆلكىنىڭ دېھقانچىلىق قەرز پۇل تارقىتىشىغا مەسئۇل بولدى.

26 - كۈنى، شىنجاڭ گېزىتى خەۋىرى: بېيجىڭ خەلق كىنو ستودىيىسىنىڭ خەۋەرلىرىنى سۆرەتكە ئېلىش ئەترىتى شىنجاڭغا كېلىپ، «خەلقنىڭ يېڭى شىنجاڭى»، «ئىشلەپچىقىرىش قىسىملىرى»، «شىنجاڭنىڭ قىياپىتى» قاتارلىق خەۋەرلىك ۋە ھۆججەتلىك فىلىملارنى سۆرەتكە ئېلىشقا باشلىدى.

31 - كۈنى دىخۇادىن غۇلجىغا بارىدىغان پوچتا ماشىنىسى تۇنجى قېتىم قاتنىدى.

△ يەنە شۇ ئايدا، شىنجاڭ ھەربىي رايونى قىسىملارنىڭ شىنجاڭغا كىرىش يولىدا، شىنجاڭغا كىرگەندىن كېيىن ۋە

باندىت يوقىتىش جەريانىدا ئاممىۋى ئىنتىزام، مىللىي سىياسەتلەرنى ئىجرا قىلىش ئەھۋالىدىن تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى.

8 - ئاي

1 - كۈنى، دىخۇادىكى ھەرسالھە، ھەرمىللەت خەلقلىرىدىن 50 مىڭدىن ئارتۇق كىشى «1 - ئاۋغۇست» ئارمىيە قۇرۇلۇش بايرىمىنى تەبرىكلەش ۋە ئامېرىكا جاھانگىرلىكىنىڭ تەيۋەن، چاۋشيەنلەرگە تاجاۋۇز قىلغانلىقىغا قارشى تۇرۇش يۈزىسىدىن يىغىلىش ۋە نامايىش ئۆتكۈزدى.

△ شىنجاڭ گېزىتىنىڭ موڭغۇلچىسى نەشىر قىلىندى.

2 - كۈندىن 13 - كۈنگىچە، ئۆلكىلىك سانائەت نازارىتى تۇنجى نۆۋەتلىك سانائەت يىغىنى ئاچتى.

11 - كۈنى، دىخۇا شەھەرلىك جۇڭگوچە داۋالاش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى.

18 - كۈنى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىگە تەيىارلىق كۆرۈش ھەيئىتى قۇرۇلدى.

△ تاشقورغان ناھىيىسىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى چېگرا رايونلاردا بەش بال يەر تەۋرىدى.

21 - كۈنى، شىنجاڭ گېزىتى خەۋىرى: قاراشەھەرۋىلايىتىدە باۋ-جيا تۈزۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، يېڭى ھاكىمىيەت قۇرۇش خىزمىتى ئورۇنلىنىپ بولدى.

22 - كۈندىن 9 - ئاينىڭ 4 - كۈنگىچە، ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى تۇنجى نۆۋەتلىك ۋالىي، ھاكىملار يىغىنى ئېچىپ، نۆۋەتتىكى ئالتە تۈرلۈك مەركىزى ۋەزىپىنى بېكىتتى.

27 - كۈنى، شىنجاڭ گېزىتى خەۋىرى: ئۆلكىلىك سۇ ئىشلىرى ئىدارىسى خۇڭيەنچى سۇ قۇرۇلۇش باشقارمىسىنى

قۇردى.

يەنە شۇ ئايدا، ئۆلكىدىكى 73ناھىيە ۋە دىخۇا، غۇلجا، قەشقەر ئۈچ شەھەر ئارقا - ئارقىدىن ھەرمىللەت، ھەرساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئاچتى. سىياسەتنى تەشۋىق قىلىش، ئىتتىپاقلىقنى كۈچەيتىش، ئىشلەپچىقىرىش، ئامانلىقنى ساقلاش، رايون - يېزا ھاكىمىيەتلىرىنى ئۆزگەرتىش ئىشلىرىنى ھەل قىلىش بۇ يىغىنلارنىڭ ئاساسى مەزمۇنى بولدى.

9 - ئاي

1 - كۈنى، مەمۇرى كېڭەشنىڭ 48 - قېتىملىق يىغىنى چۈيۈۋۈنى شىنجاڭ ئۆلكىسى دىخۇا شەھىرىنىڭ شەھەر باشلىقلىقى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇپ، مەركىزى خەلق ھۆكۈمىتى مەمۇرىي ئىشلار كېڭىشى مەسلىھەتچىلەر ئەشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا تەيىنلىدى.

5 - كۈنى، ئىلى ۋىلايىتى ۋە غۇلجا شەھىرىدىكى ھەرمىللەت، ھەرساھە ۋەكىللىرى ھەم ئالتاي، تارباغاتاي ئىككى ۋىلايەت ۋەكىللىرىدىن بولۇپ 4000دىن ئارتۇق كىشى يىغىلىش ئۆتكۈزۈپ، ئەخمەتجان، ئىسھاقبەك، ئابدۇكېرىم ئابباسوپ، لوجې قاتارلىق يولداشلارنىڭ ۋەتەن ئۈچۈن قۇربان بولغانلىقىنىڭ بىر يىللىقىنى خاتىرىلىدى ھەم بەش ئىنقىلابىي قۇربانىنىڭ قەۋرە بېشىنى ئورنىتىش مۇراسىمى ئۆتكۈزدى.

7 - كۈندىن 8 - كۈنگىچە، جۇڭگو - سوۋېت دوستلۇق جەمئىيىتىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسى تۇنجى نۆۋەتلىك دوستلۇق جەمئىيىتى ۋەكىللەر يىغىنى چاقىردى.

7 - كۈندىن 11 - كۈنگىچە، ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتى ھەرقايسى ۋىلايەتنىڭ ۋالىيلىرى، ۋىلايەتلىك مالىيە بۆلۈم

باشلىقلىرى يىغىنى ئېچىپ، بۇنىڭدىن كېيىن مەركەزنىڭ مالىيە ئىقتىسادىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش قارارىنى داۋاملىق ئىزچىللاشتۇرۇش ۋە چىقىمنى قىسقارتىشنى قارار قىلدى.

10 - كۈنى، شىنخۇا ئاگېنتلىقى تېلېگراممىسى: مەمۇرىي كېڭەش جۇ شاۋچېننىي دىخۇا تاموژنىسىنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلەندى.

11 - كۈندىن 11 - ئاينىڭ 26 - كۈنگىچە، شېن جۈنرۇ ئۆممەك باشلىقى، ساكوگلياۋ ۋە پېك سىك مۇئاۋىن ئۆممەك باشلىقى بولۇغان مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى غەربىي شىمالدىكى مىللەتلەردىن ھال سوراش ئۆمىسگى مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى ۋەكىلىس ماۋزېدوگغا ۋەكالىتەن شىنجاڭدا ھەرمىللەت خەلقىدىن ھال سورىدى.

△ شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئەمگەك ئىدارىسى قۇرۇلدى.

21 - كۈنى، شىنجاڭ گېزىتى خەۋىرى: قۇتىبىي ناھىيە سىدە ئوچۇق ئۆپكە يالۇغى قاتارلىق يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر تارقالدى. 40 نەچچە كۈن ئىچىدە 540 نەپەر بالا كېسەلگە گىرىپتار بولدى. 11 كۈنلۈك قۇتقۇزۇش ئارقىلىق 370 بالا ساقايدى، 65 بالا ئۆلدى.

25 - كۈنى، شىنجاڭ گېزىتى خەۋىرى: شىنجاڭ پوچتا ئىدارىسى ئاۋىئاتسىيىدە پېرېۋوت قىلىش ئىشلىرىنى يولغا قويۇشنى قارار قىلدى.

28 - كۈنى، ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مەمۇرىي ئىشلار يىغىنى مەمۇرىي خادىملار تەربىيىلەش كۇرسىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى ماتېرىيال فاكۇلتېتىنى ماقۇللىدى.

29 - كۈنى، ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئۆلكىلىك بانكا ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ بارلىق كەسپىي ئىشلىرى

10 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ جۇڭگو خەلق بانكىسىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسىگە ئۆتكۈزۈۋتىلىدىغانلىقىتوغرىسىدا ئېلان چىقاردى.

29 - كۈنىدىن 10 - ئاينىڭ 15 - كۈنىگىچە، ئۆلكىلىك باج ئىدارىسى ۋىلايەتلىك باج ئىدارىلىرىنىڭ باشلىقلىرى يىغىنى ئېچىپ، ئۆلكىنىڭ بۇندىن كېيىن تەڭشىلىدىغان باج ئېلىش چارىسى توغرىسىدا تەپسىلىي قارارلارنى چىقاردى.

يەنە شۇ ئايدىن باشلاپ 1951 - يىلى 4 - ئايغىچە، شىنجاڭ بويىچە ئىلى، تارباغاتاي، ئالتايدىن ئىبارەت ئۈچ ۋىلايەتتىن باشقا، دېخۇا، قۇمۇل، قاراشەھەر، ئاقسۇ، قەشقەر، يەكەن، خوتەن قاتارلىق يەتتە ۋىلايەتتە، ۋىلايەتلىك پارتكوم ۋە ۋالىي مەھكىمىلىرىنىڭ رەھبەرلىكىدە، 19 ناھىيە ۋە دېخۇا شەھەر ئەتراپىدىكى 24 يېزا، توققۇز كەنتتە سىناق تەرىقىسىدە ئىجارە كېمەيتىش خىزمىتى ئېلىپ بېرىلدى.

10 - ئاي

1 - كۈنى، شىنجاڭ ئۆلكىسى ۋە دېخۇا شەھىرىدىكى ھەرمىللەت، ھەرساھە ئاممىسىدىن بولۇپ 50 مىڭدىن ئارتۇق كىشى يىغىلىش ۋە نامايىش ئۆتكۈزۈپ، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ بىر يىللىقىنى تەبرىكلىدى.

△ شىنجاڭ شۆيۈەنى شىنجاڭ مىللەتلەرشۆيۈەنىگە ئۆزگەرتىلدى.

1 - كۈنىدىن 20 - كۈنىگىچە، شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ ئارمىيە - خەلق ئىشلەپچىقىرىش كۆرگەزمىسى دېخۇادا ئۆتكۈزۈلدى.

2 - كۈنى شىنجاڭ گېزىتى خەۋىرى: ھەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى كومىتېتىنىڭ 9 - سانلىق يىغىنى لىيۇخۇپىڭنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش

تەپتىشلىكىگە تەستىقلىدى.

△ شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسى قۇرۇلدى.

4 - كۈنى، خەلق بانكىسىنىڭ شىنجاڭ شۆبە بانكىسى شىئەن، لەنجۇلارنىڭ دېخۇا بىلەن بولغان پېرىۋوتنى رەسمىگە ئېلىش كەسپىنى باشلىدى.

7 - كۈنى، شىنجاڭ گېزىتى خەۋىرى: 22 - بىكتۇمن شىمالىي شىنجاڭدا سوۋېت كېۋەز ئۇرۇقىنى تېرىشنى سىناق قىلىپ مۇۋەپپەقىيەت قازاندى.

9 - كۈنى، شىنجاڭ گېزىتى خەۋىرى: شىنجاڭ بويىچە چەرچەن، چاقىلىقتىن باشقا، دېخۇا شەھىرى ۋە ئون ۋىلايەت، 48 ناھىيىدە باج ئىدارىسى، 15 مەركىزىي باج ئورنى قۇرۇلدى.

10 - كۈنىدىن 13 - كۈنىگىچە، دېخۇا شەھىرىدە 3 - نۆۋەتلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى.

20 - كۈنى، جۇڭگو خەلق ئىستىراخۇانىيە شىركىتىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسى قۇرۇلدى.

25 - كۈنىدىن 27 - كۈنىگىچە، دېخۇا شەھىرىدە تۇنجى نۆۋەتلىك شەھەر ئەتراپىدىكى دېھقانلار ۋەكىللىرى يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، شەھەر ئەتراپى دېھقانلار جەمئىيىتى قۇرۇلدى.

28 - كۈنى، شىنجاڭ گېزىتى خەۋىرى: ئۆلكىلىك پوچتا ئىدارىسى گومىنداڭ ۋاقتىدىكى پوچتىدىن ئەۋەتىلىدىغان خەت - چەكلەرگە پەقەت خەنزۇ يېزىقىدىلا خەت يازىدىغان (باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەر يېزىقىدا يازغاندىمۇ چوقۇم خەنزۇ يېزىقى بىلەن ئەسكەرتىپ قويىدىغان) نامۇۋاپىق تۇرۇمنى ئىسلاھ قىلىپ، ئۆلكە ئىچىدە ئەۋەتىلىدىغان خەت - چەكلەردە مۇشۇ ئۆلكىدىكى ھەرقانداق يېزىق ئىشلىتىلسە بولىدىغانلىقىنى

قارار قىلدى.

يەنە شۇ ئايىنىڭ ئاخىرىغىچە، دىخۇا ۋىلايىتىدە ئاساسىي جەھەتتىن كونا فېئودالىق باشقۇرۇش تۈزۈمى پاچاقلاپ تاشلاندى ھەم 53 رايون، 243 يېزا، 1363 كەنتتە خەلق دېموكراتىيە ھاكىمىيىتى تەشكىلاتلىرى قۇرۇلدى.

△ دىخۇا تېلېگراف ئىدارىسى چاقىلىق، چەرچەن، كىرىيە قاتارلىق ئۇچ يەردە تېلېگراف ئىدارىسى تەسىس قىلدى ھەم دىخۇا، خوتەن قاتارلىق جايلار بىلەن بولغان تېلېگرامما كەسپىنى يولغا قويدى.

11 - ئاي

1 - كۈنى، جۇڭگو كىنو دىرېكتورلىرى شىركىتى غەربىي شىمال رايونلۇق شىركىتىنىڭ شىنجاڭ ئىش باشقۇرۇش ئورنى قۇرۇلدى.

△ دىخۇا شەھەرلىك ئوموم بىلەن خۇسۇسىيىنىڭ مۇناسىۋىتىنى تەڭشەپ بىر تەرەپ قىلىش كومىتېتى قۇرۇلدى.

2 - كۈنى، شىنجاڭ گېزىتى خەۋىرى: ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى «1950 - يىلى يېزا ئىگىلىك بىجى يىغىش توغرىسىدا قارار» نى چىقاردى.

3 - كۈنى، جۇڭگونىڭ دۇنيا تىنچلىقىنى قوغداش كومىتېتىنىڭ دىخۇا شۆبىسى جۇڭگو خەلقىنىڭ دۇنيا تىنچلىقىنى قوغداپ، ئامېرىكىنىڭ تاجاۋۇزچىلىقىغا قارشى تۇرۇش كومىتېتى دىخۇا شۆبىسىگە ئۆزگەرتىلىپ تەشكىل قىلىندى.

△ شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى مالىيە - ئىقتىساد كومىتېتىنىڭ ھەمكارلىق ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلدى.

5 - كۈنى، شىنجاڭ گېزىتى «ئامېرىكىغا قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىپ، ۋەتەننى قوغدايلى» دېگەن تېمىدا باش ماقالە ئېلان قىلدى.

9 - كۈندىن 12 - ئاينىڭ 10 - كۈنىگىچە، گاۋ يۆشىن يېتەكچىلىكىدىكى سوۋېت ئىتتىپاقى ئەدەبىيات - سەنئەت خىزمەتچىلىرى ۋەكىللەر ئۆمىكى شىنجاڭغا كېلىپ، زىيارەتتە بولدى ۋە ئۇيۇن قويدى.

10 - كۈنى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى خەلق رەۋىزىيە كومىتېتى قۇرۇلدى.

11 - كۈندىن 1951 - يىل 4 - ئاينىڭ 6 - كۈنىگىچە، ئۆلكىمىزدىكى شەخسىي سودا - سانائەت چىلەردىن تەشكىل تاپقان شىنجاڭ سانائەت زىيارەت ئۆمىكى ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ لەنجۇ، شىئەن، بېيجىڭ، تيەنجىن، شاڭخەي، خاڭجۇ قاتارلىق جايلاردا ئېكسكۇرسىيە بولدى. شاڭخەيدە ئىلى سانائەت شىركىتى ئۈچۈن بىر دانە يېپەك تارتىش ماشىنىسى، بىر يۈرۈش يۇڭ كېسىش ماشىنىسى ۋە 100 دانە تېرە تىكىش ماشىنىسى زاكاز قىلدى.

13 - كۈنى، ۋاڭ جېن شىنجاڭ شۆبە بيۇروسىنىڭ 1 - شۇجىلىقىغا، شۇ لىنچىڭ 2 - شۇجىلىقىغا، جاڭ باگېيىڭ 3 - شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى.

18 - كۈنى، شىنخۇا ئاگېنتلىقى بېيجىڭ تېلېگراممىسى: مەمۇرىي كېڭەشىنىڭ 55 - قېتىملىق يىغىنى لېيۇ زىمونى شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى مالىيە نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرلىقىغا (سودا نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرلىقىدىن قالدۇرۇپ)، گاۋ يەنشەننى سودا نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرلىقىغا، جاڭ شۇگۇينى ئەمگەك ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىقىغا تەيىنلىدى.

△ ئۆلكىلىك سانائەت نازارىتى شىنجاڭ سانائەت تەجـ

رىبىغانىسىنى قۇردى، گېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش ئورنى، لابوراتورىيە، تېخنىك ئۆيى قاتارلىقلار بۇنىڭ قارىمىقىدا بولدى.

20 - كۈنىدىن 25 - كۈنىگىچە، گاۋ جىنچۈەن دېخۇاغا كېلىپ، ئامېرىكىغا قارشى تۇرۇپ چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش ۋە ۋەتەننى قوغداش ئۈچۈن يامبۇ، كىپېك ئالتۇن تەقدىم قىلدى. ھەم ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىگە سوۋغا تەقدىم قىلىپ، ھىمايە قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. قوبۇقسار ناھىيىسىدىكى مۇڭغۇل گېگەن شالۇۋانىڭ خوجىدارى نىما ۋە گۇڭچىڭ لاما قاتارلىقلارنى قوبۇل قىلىپ، ئۇلارنىڭ ۋەتەننى سۆيۈش ۋە تىنچلىقنى قوغداشتەك قىزغىنلىقىنى مەدھىيىلىدى.

22 - كۈنى، شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ خەلق سوتى 7 - ئاتلىق دېۋىزىيىسىدىكى بىر قىسىم ئەسكەرلەرنى قوراللىق تۇپىلاڭ كۆتۈرۈشكە قۇتراتقان ۋە تەشكىللىگەن باش ئۇنسۇر ما جەنلىن قاتارلىق ئالتە جىنايەتچىگە ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلدى.

24 - كۈنى، شىنجاڭ ئۆلكە گېزىتى خەۋىرى: ئۆلكىمىزدە 1 مىليون 936 مىڭ 715 كىشى تىنچلىق خىتابنامىسىگە ئىمزا قويدى.

28 - كۈنى، شىنجاڭ ئۆلكە گېزىتى خەۋىرى: ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى «كوپىراتسىيلىشىش فاڭجېنى ۋە ۋەزىپىسىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا قارار» چىقاردى.

29 - كۈنى، جۇڭگو خەلق پىدائىيلار قىسمىغا قاتنىشىشقا تىزىمغا ئالدۇرغان دېخۇا شەھىرىدىكى ھەر مىللەت ئىشچى، دېھقان، ئۇقۇغۇچى، ھۆكۈمەت خادىملىرى ۋە ئوقۇتقۇچىلاردىن بولۇپ 900 دىن ئارتۇق كىشى يىغىلىپ، ۋاڭ جېننىڭ نۇتۇقىنى ئېڭىم مەسىلىرى توغرىسىدىكى دوكلاتىنى ئاڭلىدى.

△ دېخۇا شەھىرىدە ئىشچى - دېھقانلار ئىشتىن سىرتقى ماۋارىپ كومىتېتى قۇرۇلدى.

12 - ئاي

4 - كۈنىدىن 30 - كۈنىگىچە، ئۆلكىلىك تۇنجى نۆۋەتلىك خەلق ئىشلىرى يىغىنى دېخۇادا ئۆتكۈزۈلدى.

9 - كۈنى، شىنخۇا ئاگېنتلىقى بېيجىڭ تېلېگراممىسى: مەمۇرىي كېڭىشى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان مىللەتلەرنىڭ ئۈچ بايرىمدا ئىشلىتىلىدىغان كالا، قويلىرىدىن قان بېجى ئېلىنمايدىغانلىقى توغرىسىدا ئومۇمىي بۇيرۇق چىقاردى.

14 - كۈنى، دېخۇا تېلېگراف باشقۇرۇش ئىدارىسى دېخۇا بىلەن شىئەننىڭ ئۈزۈن يولۇق تېلېفون ئالاقىسىنى باشلىدى.

15 - كۈنى، ئۆلكىمىزدە كەمبەغەل بىمارلارنى ھەقسىز داۋالاش خىزمىتى باشلاندى.

16 - كۈنى، ئامانلىق ساقلاش ئورگانلىرىنىڭ شىنجاڭدا ئىشپىيونلۇق قىلغان ھەم خەلق ھۆكۈمىتىگە قارشى ھەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇللانغان ئەنگلىيە پۇقراسى خې رىنجىنى (سابىق ئەنگلىيىنىڭ دېخۇادا تۇرۇشلۇق كونسۇلىنى) چېگرىدىن قوغلاپ چىقاردى.

16 - كۈنىدىن 19 - كۈنىگىچە، شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ ئارقا سەپ تەمىنات بۆلۈمى تۇنجى قېتىملىق ئەمگەك نەمۇنە چىلىرى يىغىنى ئۆتكۈزدى.

17 - كۈنى، مىچۇەن ناھىيىسى ئامىنۇي سوت ئىچىپ، ئىجارە كېمەيتىشكە قارشى چىققان، دېھقانلار ئۈيۇشمىسىنىڭ باشلىقى جاڭ رۇكىنى پىچاق بىلەن ئۆلتۈرگەن زالىم پومېشچىك جۇ جەنيۇەننى ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلدى.

21 - كۈنى، ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مەمۇرىي ئىشلار يىغىنى «رادىئودىن پايدىلىنىش ۋە شىنجاڭ بويىچە رادىئو قوبۇل قىلىش تورلىرى قۇرۇش توغرىسىدا قارار» ماقۇللىدى.

25 - كۈنى، شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ سىياسىي بۆلۈمى «يېڭى يىل ۋە باھار بايرىمىدا ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىپ، خەلقنى سۆيۈش ئېيى خىزمىتى توغرىسىدا كۆرسەتمە» چىقىرىپ، يېڭى يىلدىن باھار بايرىمىغىچە بولغان ۋاقىتنى ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىپ، خەلقنى سۆيۈش ئېيى قىلىش ۋە بۇ ھەرىكەتنى قانات يايدۇرۇشنى قارار قىلدى.

28 - كۈنى، شىنجاڭ گېزىتى خەۋىرى: ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى خەلق ئەدلىيە خىزمىتىنى كۈچەيتىپ، بەسلىپ قالغان ئەنزىلەرنى تېزلىكتە بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدا كۆرسەتمە چىقاردى.

△ شىنجاڭ گېزىتى خەۋىرى: شىخو، جىڭ، غۇلجا، قورغاس، تارباغاتاي قاتارلىق جايلاردىكى تېلېگراف ئىدارىلىرى ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ئۈزۈن يولاۋۇق تېلېفون كەسپىنى يولغا قويدى.

△ شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كومىتېتى يىغىن ئېچىپ، بىر يىلدىن بۇيانقى خىزمەتلەرنى يەكۈنلىدى.

30 - كۈنى، قۇمۇل بىلەن شىنئەن ئارىلىقىدا ئۈزۈن يوللۇق تېلېفون بىلەن سۆزلىشىش باشلاندى.

شۇ ئايدا، شۇ لىچىك شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ مۇئاۋىن كوماندىرى، جاڭ باكىنىڭ سىياسىي بۆلۈمنىڭ مۇدىرى بولدى.

△ تۇرپان، پىچان ئىككى ناھىيىنىڭ يېڭا - كەنتلىرىدە قىزىلغا ئوخشاش يۇقۇملۇق كېسەللەر تارقالدى. ئۆلكىلىك سەھىيە باشقارمىسى ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن دوختۇر ئەۋەتتى.

شۇ يىلى، ئۆلكىنىڭ مالىيە ئومۇمىي كىرىمى 22 مىليون 180 مىڭ يۈەن، چىقىمى 66 مىليون 960 مىڭ يۈەن، مالىيە قەرزىل رەقىمى 44 مىليون 780 مىڭ يۈەن بولدى.

△ شىنجاڭ بويىچە يېزا ئىگىلىك تېرىلغۇ مەيدانى 17 مىليون 843 مىڭ 999 مو بولۇپ، ئومۇمىي ئىشلەپچىقىرىلغان ئاشلىق ئىككى مىليارد 434 مىليون 998 مىڭ 199 جىڭ، پاختا 20 مىليون 759 مىڭ 789 جىڭ، ياغ 120 مىليون 479 مىڭ 907 جىڭ (قوشۇنلارنىڭكىنى ھېسابلىمىغاندا) بولدى.

(شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى تارىخ تەتقىقات ئىنستىتۇتىنىڭ يېقىنقى ۋەھازىرقى زامان تارىخ تەتقىقاتى ئىشخانىسى تۈزگەن «شىنجاڭنىڭ ھازىرقى زامان تارىخىدىكى چوڭ ۋەقەلەر خاتىرىسى» دىن ئېلىندى)

تۇرغۇن ئۆمەر تەرجىمىسى

جاۋابكار مۇھەررىدى: ئابلىز مۇھەممەت سايرامي

新疆文史资料选辑（32）　（维吾尔文）
中国人民政治协商会议新疆维吾尔自治区
委员会文史资料委员会　编

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市建中路54号　邮政码码：830001）
新疆新华书店发行　新疆新华印刷二厂印刷
850×1168毫米　32开本　13.25印张2插页
1992年10月第1版　1992年10月第1次印刷
印数：1—2950

ISBN7—228—02234—3/K·211　定价：3.50元
（内部发行）